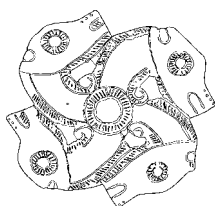

studii și cercetări de istorie și arheologie

2014

PEUCE
SERIE NOUĂ
XII

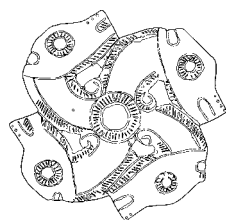
INSTITUTUL DE CERCETĂRI ECO-MUZEALE „GAVRILĂ SIMION”
Muzeul de Istorie și Arheologie

PEUCE

SERIE NOUĂ

XII

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

TULCEA ♦ 2014

Peuce, Serie Nouă
Studii și cercetări de istorie și arheologie

Publicată de / Published by:

Adresa / Address:

Website:

Redactor șef / Editor-in-chief:

Redactor șef-adjunct/ Executive Editor:

Comitetul consultativ / Advisory Board:

Colegiul de redacție / Editorial Board:

ISSN: 0258-8102

Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”

Str. Progresului, nr. 32, 820009, Tulcea, România

<http://www.revistapeuce.icemtl.ro/>

Cristian MICU

Sorin-Cristian AILINCĂI

Acad. Dan BERINDEI; Acad. Ștefan ȘTEFĂNESCU;
Acad. Răzvan THEODORESCU; Alexandru BARNEA;
Ioan OPRÎȘ

Alexandru AVRAM (Le Mans), Victor-Henrich BAUMANN (Tulcea), Alexandru BĂDESCU (București), Nikolaus BOROFFKA (Berlin), Octavian BOUNEGRU (Iași), Maurizio BUORA (Udine), Albane BURENS (Toulouse), Laurent CAROZZA (Toulouse), Mihai CONSTANTINESCU (București), Laurent CHRZANOVSKI (Lattes), Florin CURTA (Gainesville), Oana DAMIAN (București), Laura DIETRICH (Berlin), Oliver DIETRICH (Berlin), Adrian IONIȚĂ (București), Moshe FISCHER (Tel Aviv), Oleg LEVIȚKI (Chișinău), Daniela Luminița LUPU (București), Florian MATEI-POPESCU (București), Dragoș MĂNDESCU (Pitești), Florian MIHAIL (Tulcea), Lucrețiu MIHĂILESCU-BÎRLIBA (Iași), Marian MOCANU (Tulcea), Iulian MOGA (Iași), Decebal NEDU (Galați), George NUȚU (Tulcea), Andrei OPAIȚ (Iași), Ioan Maria OROS (Zalău), Valentin RADU (București), Andrei SOFICARU (București), Aurel Daniel STĂNICĂ (Tulcea), Bartłomiej Sz. SZMONIEWSKI (Kraków), Gabriel Mircea TALMAȚCHI (Constanța), Florin TOPOLEANU (Tulcea), Alexandra Clara ȚÂRLEA (București), Aurel VÎLCU (București)

Tehnoredactare / Computer graphics:

Camelia KAIM

Consultanți limbi străine / Language editors:

Albane BURENS, Michel MAILLE (limba franceză / French), Cristina AILINCĂI (limba engleză / English), Laura DIETRICH (limba germană / German).

Toate lucrările publicate în revista PEUCE sunt recenzate de specialiști în domeniu
PEUCE is a peer-reviewed journal

CUPRINS / SUMMARY

STUDII ȘI NOTE DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE / STUDIES AND NOTES IN ANCIENT HISTORY AND ARCHAEOLOGY

Denis TOPAL, Stanislav ȚERNA, Sergiu POPOVICI

Akinakai de tip Soloha în contextul unei noi descoperiri de la Nistrul de Jos..... 9
Soloha-type akinakes in the Context of the New Find at Lower Dnestr

Daniel SPÂNU

O periegeză prin istoricul cercetării protistorice dobrogene: necropolele“ de tip
Murighiol” 69
A Voyage in the History of Protohistoric Research in Dobrudja: Murighiol necropolises

Laurențiu RADU

Turibula descoperite la Noviodunum–Isaccea 99
Turibula Discovered at Noviodunum–Isaccea

Florin TOPOLEANU, Emilian GĂMUREAC, Aurel STĂNICĂ

Preliminary Considerations on Roman pottery from a rescue excavation at
Noviodunum 115

Marian MOCANU

Considerații privind ceramica de masă de la (L)Ibida (II). Sectorul *extra muros* nord I .. 147
Considerations on Roman Tableware in (L)Ibida (II). Extramuros North I Research Area

Victor Henrich BAUMANN

Prelucrarea fierului în *officina* romană târzie de pe Valea Morilor, Telița,
punct Hogeia 169
Ironwork in the Late Roman officina at Valea Morilor, Telița–Hogeia

Corneliu BELDIMAN, Aurel-Daniel STĂNICĂ, Diana-Maria SZTANCS

Isaccea–Noviodunum. Artefacte din materii dure animale descoperite
în 2012 și 2013 233
Isaccea–Noviodunum. Osseous Material Artefacts Found in 2012, 2013

CERCETĂRI ARHEOLOGICE / ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES

Sorin-Cristian AILINCĂI, Mihai CONSTANTINESCU, Adrian ADAMESCU

- Observații privind înmormântările hallstattiene timpurii din așezarea
de la Suceveni-Stoborăni, jud. Galați 269
Remarks on the Early Iron Age Burials from Suceveni Settlement, Galați County

Cristina ALEXANDRESCU, Christian GUGL

- Troesmis și romanii la Dunărea de Jos. Proiectul Troesmis 2010-2013 289
Troesmis and the Romans at the Lower Danube. Troesmis Project 2010-2013

ANTROPOLOGIE / ANTHROPOLOGY

Andrei D. SOFICARU

- Bioarchaeological Study of the Funeral Finds from Slava Rusă, Tulcea County,
Romania 307

BIBLIOLOGIE / LIBRARY SCIENCE

Lăcrămioara MANEA

- Cărți din biblioteca familiei Cantacuzino în fondurile muzeului tulcean 341
Books from Cantacuzino Family's Library pertaining to the Collections of Tulcea Museum

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE / REVIEWS AND BIBLIOGRAPHIC NOTES

- Radu Băjenaru, *Identități culturale, structuri de putere și conflict militar în nordul Peninsulei Balcanice în mileniile IV–III a.Chr.*, Ed. Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013, 295 p., inclusiv 4 hărți, ISBN 978-973-167-118-5 (Ion MOTZOI-CHICIDEANU) 353

- Observații pe marginea unei recenzii: Ion Motzoi-Chicideanu, Radu Băjenaru, *Identități culturale, structuri de putere și conflict militar în nordul Peninsulei Balcanice în mileniile IV–III a.Chr.*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013, 295 p., inclusiv 4 hărți, ISBN 978-973-167-118-5 (Radu BĂJENARU) 357

- Nils Müller-Scheeßel (Hrsg.), *'Irreguläre' Bestattungen in der Urgeschichte: Norm, Ritual, Strafe...?, Akten der Internationalen Tagung in Frankfurt a. M. vom 3. bis 5. Februar 2012*, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2013, 518 pagini, 239 figuri și 34 tabele în text. ISBN 978-3-7749-3862-2 (Ion MOTZOI-CHICIDEANU) 366

<i>Priscilla Keswani, Mortuary ritual and society in Bronze Age Cyprus, Seria Monographs in Mediterranean Archaeology, Ed. Equinox, London 2004, 257 pag., 18 fig., 38 tabele, toate în text. ISBN 1-904-768 03-2 (Ion MOTZOI-CHICIDEANU) .....</i>	377
<i>Sorin-Cristian Ailincăi, Începuturile epocii fierului în Dobrogea. Cercetările arheologice de la Revărsarea, Isaccea, județul Tulcea, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2013. 164 p., 41 figuri incluse în text + 74 planșe (Diana Andreea STAN).....</i>	383
<i>Daniel Spânu, Tezaurele dacice. Creația în metale prețioase din Dacia preromană, Ed. Simetria, București, 2012, 278 p. + 195 Pl. (Sorin-Cristian AILINCĂI) .....</i>	386
<i>Octavian Liviu Șovan, Repertoriul arheologic al județului Botoșani, Pim Publishing House, Botoșani, 2013, 500 p. + electronic version on the attached CD-ROM (Bogdan-Petru NICULICĂ).....</i>	390
<i>Adela Băltăc, Lumea rurală în provinciile Moesia Inferior și Thracia (secolele I-III p. Chr.), Editura Renaissance, 2011, 526 p. + XIV planșe + 4 hărți (Muzeul Național de Istorie a României. Monografii IV) (Nelu ZUGRAVU).....</i>	396
<i>Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, Tomis. Comentariu istoric și arheologic. Historical and archaeological commentary, Editura Ex Ponto, Constanța, 2012, 276 p. (Bibliotheca Tomitana IX) (Nelu ZUGRAVU) .....</i>	398
<i>Lăcrămioara Manea, Circulația cărții vechi românești (manuscrisă și tipărită) în spațiul nord-dobrogean. Prefață de prof. univ. dr. Mihai Mitu, Editura Istros, Brăila, 2013, 473 p., 27 pl. (Daniela LUPU) .....</i>	403
<i>Abrevieri / List of abbreviations .....</i>	407
<i>Publicațiile Institutului de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea .....</i>	410
<i>Condiții de redactare a lucrărilor pentru revista PEUCE .....</i>	414
<i>Submission of manuscripts for PEUCE journal .....</i>	417

AKINAKAI DE TIP SOLOHA ÎN CONTEXTUL UNEI NOI DESCOPERIRI DE LA NISTRUL DE JOS

Denis Topal*, Stanislav Țerna*, Sergiu Popovici**

Abstract: In 2011, a barrow (no. 7) was excavated near the village of Purcari (Ștefan Vodă district, Republic of Moldova). The main Scythian burial contained the skeleton of a male, 30-35 years old, extended on the back, with the head to the W. In the SW part of the burial chamber, a Heraclea-type amphora, two iron spearheads and two javelins were placed. The amphora bears a stamp with the inscription "Eurydamos", thus ascribing it to the so-called early manufacturing group (5th - late 4th century B.C.). An Attic black-glazed saltcellar with concave walls was located near the right shoulder. A pair of anatomically-shaped bronze greaves (cnemides) was found on the legs. On the chest of the deceased several fragments of iron plates were identified, which could have been the remains of a flat body armour made of leather, covered with iron plates. The burial also contained approx. 110 bronze arrowheads concentrated in different locations. The preliminary chronological analysis of the grave inventory shows that the most convenient chronological framework for this grave is the late 5th c. B.C. An akinakes-type iron sword decorated in zoomorphic style was placed across the hips, with the hilt in the left hand. The pommel extends on each side into two semi-abstract bird heads. Akinakes analogies are spread over a vast territory from the lower Danube to Southern Ural in 450-350 B.C. Ornithomorphic motifs in the design of Scythian akinakes appear in the early 6th c. BC. The specific shape of the pommel ornate with stylized bird heads (or claws of a bird of prey) and an eye at the bottom is the stylistic development of earlier pommel types decorated in a more realistic manner.

This article sets out to gather swords and daggers with such stylistic traits in a separate type called Solokha type (after the famous Royal barrow with an akinakes of this type). In this paper we discuss the chronology of complexes with Solokha type akinakes and establish the main chronological limits for their wide distribution between 410—370 BC. Special attention is drawn to the stray finds of such swords and daggers, which spread from Bulgaria in the West to Tyumen in the East.

Rezumat: În anul 2011 a fost cercetat tumulul scitic nr. 7 de lângă satul Purcari (raionul Ștefan Vodă, Republica Moldova) al cărui mormânt principal a aparținut unui bărbat cu o vârstă cuprinsă între 30-35 ani. Defunctul a fost depus întins pe spate cu capul spre vest. În partea de sud-vest a camerei funerare se aflau vârfuri de lance de diferite tipuri și o amforă de tip Heraclea cu ștampila „Εὐρυδάμω”, indiciu pentru o datare timpurie (sf. sec. V – anii '90 ai sec. IV î.Hr.). Lângă umărul drept era un vas attic de tip „solniță”, acoperit cu firnis negru. Pe gambele defunctului se aflau două cnemide din bronz, iar în regiunea oaselor toracelui a fost identificată o aglomerare de fragmente de plăcuțe din fier, care, probabil, proveneau de la o armură pe suport din piele. Mormântul mai conținea cca. 110 vârfuri de săgeți din bronz. Analiza preliminară a inventarului funerar permite datarea tumulului de lângă satul

---

* Universitatea „Școala Antropologică Superioară”, str. Zimbrului 10a, MD-2024, Republica Moldova, Chișinău, denis.topal@gmail.com; ternastas@mail.ru

** Agenția Națională Arheologică, str. Mihai Eminescu 50, etajul 2, MD-2012, Republica Moldova, Chișinău, popoviciisergiu@mail.ru

Purcari la sfârșitul sec. V î.Hr. Palma stângă a defunctului era plasată peste mânerul unui akinakes a cărui terminație a fost executată în stil animalier – în formă de capete de păsări stilizate, juxtapuse. Piese similare sunt larg răspândite din regiunea Dunării până la Uralul de Sud, între jumătatea sec. V și jumătatea sec. IV î.Hr. Motivele ornotomorfe în ornamentarea terminațiilor de akinakai scitici apar încă în sec. VI î.Hr. Terminația ajurată în formă de capete stilizate de păsări sau gheare de pasăre prădătoare cu un ochi la bază, reprezintă evoluția stilistică a unor tipuri mai timpurii, executate într-o manieră mai realistă. În articol, noi propunem unificarea spadelor și pumnalelor cu asemenea terminații într-un tip aparte, în baza unui principiu eponimic, numindu-l tipul Soloha. Articolul include o analiză detaliată a complexelor cu akinakai de acest tip, în rezultatul căreia au fost definite limitele cronologice ale perioadei maxime de răspândire – anii 410-370 î.Hr. De un interes deosebit sunt descoperirile fortuite de spade și pumnale de tip Soloha, răspândite pe un spațiu larg, din Bulgaria până la Tiumen.

Keywords: *Purcari, Scythian culture, akinakes, Solokha type, sword, dagger, burial mound.*

Cuvinte cheie: *Purcari, cultura scitică, akinakes, tip Soloha, spadă, pumnal, tumul.*

Introducere

Deja pe parcursul multor ani, vestigiile arheologice din regiunea Nistrului de Jos au atras interesul celor preocupați de antichitățile sudului Basarabiei. Spre exemplu, marele poet rus A. S. Pușkin, încă în anul 1821, vizita cu interes ruinele unui turn antic în Palanca, în timpul călătoriei sale de la Chișinău la Ismail. Aceleași ruine sunt amintite în scrierile călătorilor A. Meier și P. Sumarokov. Treptat, odată cu apariția primelor societăți arheologice în sudul Imperiului Rus, Nistrul de Jos, ca o regiune arheologică specifică, începe tot mai des să fie discutat atât în cadrul comunicărilor de la întrunirile științifice, cât și pe paginile primelor compilații arheologice.

Din peisajul istoric al Nistrului de Jos, de un interes deosebit s-au bucurat tumulii preistorici. Chiar Herodot scria despre tumulii „ultimilor regi cimerieni”, care i-au fost arătați la vărsarea râului Tyras. Posibil, anume această relatare legendară a determinat o cercetare destul de intensivă a tumulilor nistreni la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX. De regulă, aceștia au fost investigați de către entuziaști din rândul nobilimii, iar unele descoperiri ajungeau chiar să fie expuse în primele colecții muzeale particulare de pe teritoriul Basarabiei (una dintre ele fiind, spre exemplu, Muzeul Antichităților Pontului Scitic din Chișinău, fondat de I. Surucean). Cercetarea regiunii a continuat și în perioada interbelică. În 1938, profesorul N. Moroșan a efectuat investigații arheologice și geologice în împrejurimile satului Copanca (atunci – jud. Tighina). Cu acest prilej au fost descoperite unelte paleolitice din silex, ceramică de epoca bronzului, fragmente de amfore grecești și a fost dezvelit un mormânt din primele secole ale erei noastre. În vara aceluiași an a fost săpat un tumul, care conținea patru morminte, lăsate, după toată probabilitatea, de nomazii medievali¹.

¹ Moroșan 1939a, 23; Moroșan 1939b.

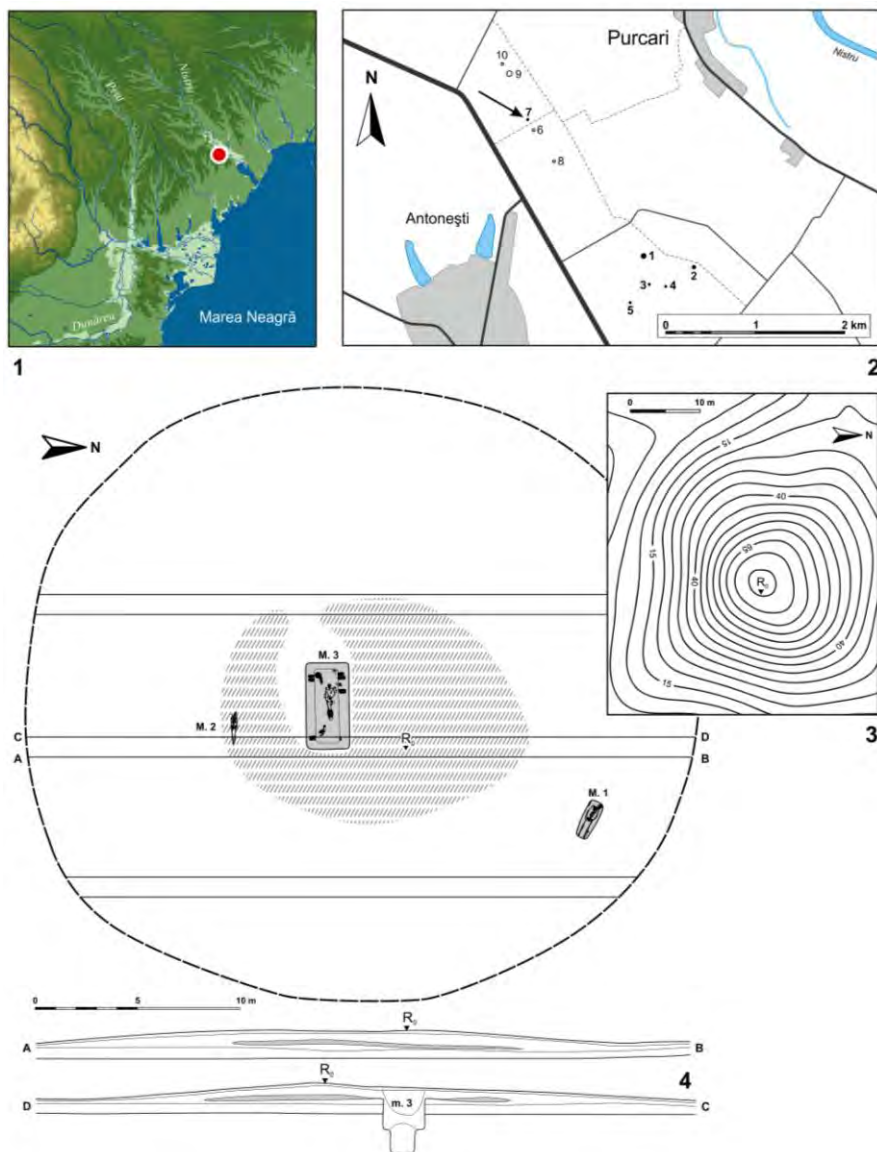

Fig. 1. Localizarea și planul general al tumulului nr. 7 de lângă Purcari: 1. localizarea satului Purcari; 2. planul grupului tumular (după Jarovoj 1990, cu completări); 3. planul topografic al tumulului nr. 7; 4. planul general al tumulului nr. 7 / Location and plan of barrow 7 near Purcari: 1. Purcari village; 2. Plan of Purcari tumular group (after Jarovoj 1990, with additions); 3. Topographic plan; 4. General plan of barrow 7.

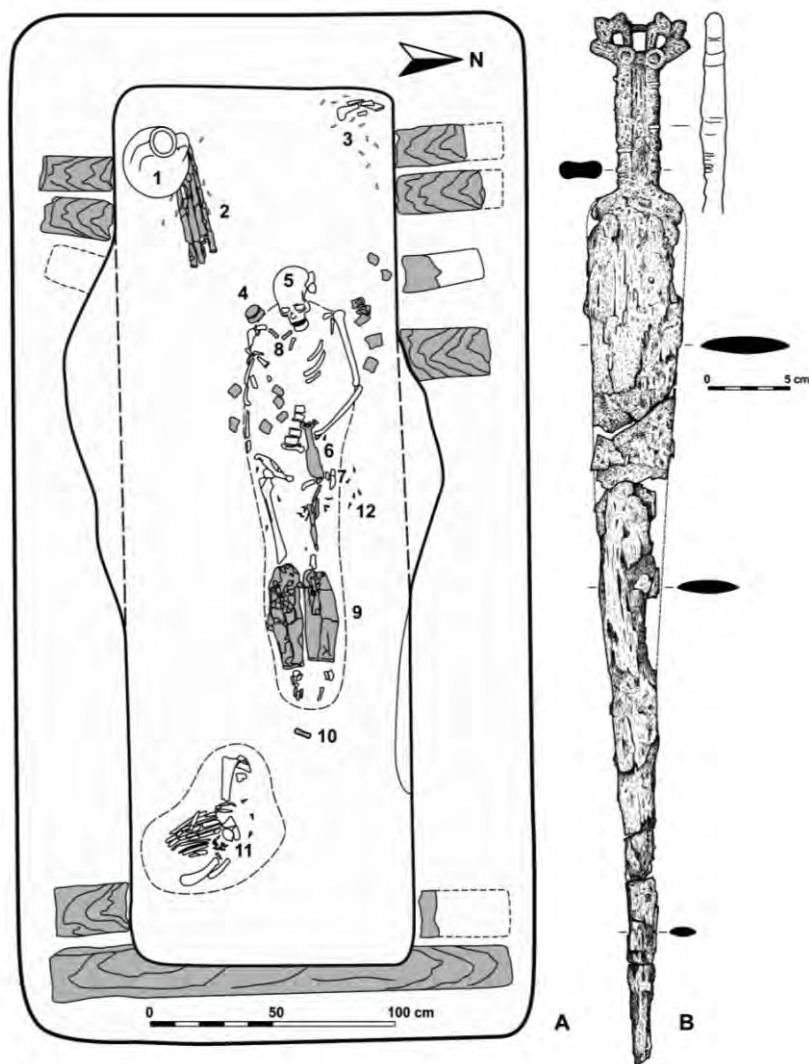

Fig. 2. Purcari, tumulul nr. 7, planul mormântului nr. 3 (A – 1. amforă; 2. vârfuri de lance; 3. aglomerare de oase de animale și vârfuri de săgeți; 4. „solniță” cu firnis negru; 5. aplice și cataramă din bronz; 6. akinakes; 7. cuțit; 8. tuburi din fier; 9. cnemide din bronz; 10. tub de înmănușare din fier de la lance; 11. aglomerare de oase de vite cornute mari; 12. concentrare de vârfuri de săgeți) și akinakesul (B) / Purcari, barrow 7. Plan of grave no. 3: (A – 1. amphora; 2. iron spearheads and javelins; 3. concentration of animal bones and arrowheads; 4. black-glazed saltcellar; 5. bronze plaques and buckle; 6. akinakes; 7. knife; 8. iron spear sockets; 9. bronze greaves (cnemides); 10. iron spear or javelin socket; 11. cattle bones concentration; 12. concentration of arrowheads and the akinakes (B).

Cercetarea consecventă și sistematică a siturilor tumulare de la Nistrul de Jos a început abia în anii '50, ca rezultat al eforturilor expedițiilor conduse de T.S. Passek, A.I. Meljukova, G.P. Sergheev, G.B. Fiodorov. Perspectiva cercetărilor din regiune a fost alimentată de descoperirile unor noi complexe arheologice remarcabile — morminte tripoliene târzii, aplica scitică din Râscăieți, mormântul cu *akinakes* identificat între satele Tudora și Palanca, renumitul tezaur de la Olănești. În 1959-1960 au fost realizate primele săpături sistematice postbelice ale unor complexe tumulare. Un nou capitol în cercetarea tumulilor de pe malul drept al Nistrului de Jos a început în 1978, când, în cursul lucrărilor *Expediției de salvare din Suvorovo*, au fost excavați 19 tumuli lângă satele Râscăieții Noi, Purcari și Olănești, în urma cărora a fost descoperit un material arheologic abundent și deosebit de interesant, aparținând diferitelor perioade istorice, de la eneolitic la evul mediu². Anii '90 ai sec. XX au avut un impact negativ asupra științei arheologice din spațiul ex-sovietic, inclusiv din Republica Moldova. Dacă la sfârșitul anilor 1980 – începutul anilor 1990 erau efectuate cercetări de amploare a vestigiilor tumulare în întreg bazinul nistrean (mai ales, în cursul inferior), timp de două decenii, între 1991-2011 (Purcari), nu a fost săpat nici un complex tumular pe malul drept al Nistrului. Ultimii tumuli cercetați între Prut și Nistru a fost cei de la Doina (din păcate, nici acolo cercetările nu au fost duse până la capăt³) și de lângă Crihana Veche, raionul Cahul, în bazinul Prutului⁴. Remarcăm, însă, că pe malul stâng al Nistrului cercetările diverselor complexe tumulare nu au fost întrerupte, între anii 1992-2012 fiind săpați mai mulți tumuli interesați, incluzând binecunoscuta necropolă de lângă Hlinaja⁵.

Cercetarea tumulului nr. 7 de la Purcari

În toamna anului 2011, colaboratorii Institutului Patrimoniului Cultural al Academia de Științe a Republicii Moldova au efectuat cercetări arheologice⁶ pe teritoriul comunei Purcari (Fig. 1/1) (raionul Ștefan Vodă, Republica Moldova). Scopul cercetărilor l-a constituit investigarea unui tumul situat în zona de extindere a plantațiilor de viță-de-vie de pe teritoriul interprinderii „Vinăria Purcari SRL”. Primele cercetări ale grupului tumular din preajma com. Purcari au fost realizate de către E. Jarovoj în anii 1978-1980.

---

² Jarovoj 1990; Jarovoj, Brujako 2000.

³ vezi Bubulič 1992.

⁴ Agulnikov 1997, 253.

⁵ Tel'nov, Četverikov, Sinika 2012, 5-6.

⁶ Investigațiile arheologice au fost sprijinite și de „Vinaria Purcari” SRL și ONG „Oium”. Totodată aducem sincere mulțumiri dr. H.M. Shepard, O. Caț, A. Dereza, V. Pașa și conducerii „Vinaria Purcari” SRL, în persoana domnului V. Căptari, fără ajutorul cărora investigațiile ar fi fost imposibile.

Atunci au fost investigați tumulii 1-5 (Fig. 1/2). Unul dintre aceștia conținea un mormânt scitic principal (mormântul 4, tumulul 4), iar în alți doi au fost cercetate morminte scitice secundare (mormintele 5 și 6, tumulul 1)⁷. Tumulul 7⁸, care a constituit obiectul investigațiilor din anul 2011, era situat pe un platou înalt, la cca. 2,50 km sud-vest de com. Purcari. Anual, suprafața movilei a fost afectată de lucrările agricole. Către anul 2011, înălțimea tumulului era de 0,75 m, de la suprafața actuală de călcare și de 1,20 m de la nivelul antic, iar diametrul măsura 36 m (Fig. 1/3, 4)⁹. În total au fost cercetate 3 morminte, unul atribuit turanicilor târzii și celelalte două, printre care și mormântul principal (nr. 3), fiind scitice (Fig. 1/4). Luând în considerație că materialele tumulului 7 de la Purcari au constituit deja obiectul unei publicații separate¹⁰, aici vom stărui doar asupra celei mai importante descoperiri și anume mormântul principal nr. 3.

Mormântul nr. 3

Mormântul nr. 3 (Fig. 2/A; 3/1) a fost identificat în partea centrală a tumulului, la 2,50 m distanță de R₀, la o adâncime de 1,30 m. Solul provenit în urma săpării gropii mormântului a fost depus pe nivelul antic de călcare, în apropierea acesteia, având o formă ovală neregulată cu dimensiunile de cca. 15 × 11 m. În plan, groapa funerară avea o formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, fiind orientată pe axul est-vest. Mai aproape de mijlocul gropii a fost amenajată o treaptă cu dimensiunile de 4,20 × 2,15 m, adâncimea sesizată în profil fiind 1,50 m, lățimea treptei 0,45-0,50 m. La nivelul treptei au fost cercetate resturile unor bârne din lemn, dispuse perpendicular peste axul lung al gropii, cu dimensiunile de cca. 1,90 × 0,20 m. Au fost dezvelite urme de la șapte astfel de bârne, însă, admitem că în vechime numărul acestora era mai mare. În profil au fost surprinse resturile unei construcții din lemn de tipul unui „acoperiș” triunghiular în secțiune. Părțile inferioare ale bârnelor acestei construcții au fost plasate peste cele dispuse orizontal. Lungimea acestor elemente ale „acoperișului” era de 0,70 m, iar grosimea de 4-5 cm. În urma degradării lemnului și sub presiunea solului, construcția respectiva s-a prăbușit, în groapă pătrunzând un sol închis la culoare, provenit din umplutura mantalei tumulului. În urma prăbușirii construcției din lemn și a alunecării solului în groapă, a fost afectată partea centrală a pereților și, cum s-a constatat ulterior, o bună parte din inventarul funerar.

⁷ Jarovoj 1990, 225.

⁸ Tumulul nr. 6, aflat la 75 metri spre sud de tumulul nr. 7, nu a fost săpat.

⁹ Tumulul a fost săpat prin intermediul unor secțiuni paralele cu lăsarea a trei martori stratigrafici, cu lățimea de 1,00 m, pentru fixarea profilelor, orientați pe linia nord-sud. Adâncimile și distanțele au fost măsurate de la punctul de referință R₀ — punctul cel mai înalt, central al tumulului (Agulnikov 2012, 4).

¹⁰ Agulnikov *et alii* 2013.

Fig. 3. Purcari, tumulul nr. 7, mormântul nr. 3: 1. vedere generală; 2. cnemidele din bronz; 3. akinakes-ul din fier / Purcari, barrow 7, grave no. 3: 1. general view; 2. bronze greaves (cnemides) in situ; 3. remains of iron akinakes.

Camera funerară avea o formă dreptunghiulară alungită, cu dimensiunile 3,60 × 1,20 m, adâncimea de la nivelul treptei – 1,10 m. Umplutura gropii constă într-un sol negru (cernoziom) în amestec cu sol brun-deschis și lut galben. În partea superioară a umpluturii gropii solul era de culoare neagră, fiind provenit din corpul mantalei în urma degradării construcției din lemn. Compoziția umpluturii sesizată în profil a fost următoarea: strat vegetal, sol arabil – 0,10-0,15 m; sol negru consistent – 0,85 m; umplutura primei trepte – sol negru în amestec cu sol brun – 0,10-0,35 m. În umplutura camerei funerare se întâlneau fragmente mici sporadice din bârne de lemn, fragmente de oase umane, vârfuri de săgeți din bronz cu trei aripioare și elemente provenite de la armura defunctului. Pereții camerei funerare au fost acoperiți cu un strat de vopsea de culoare albă (probabil var sau cretă) (Fig. 3/1).

Defunctul a fost depus în partea centrală a camerei funerare în poziție întinsă pe spate, cu capul orientat spre vest (90°) și fața în sus (Fig. 2/A). Mâna dreaptă era întinsă de-a lungul corpului, iar cea stângă era îndoită din cot și așezată pe bazin, falangele erau deranjate de rozătoare, picioarele întinse. Sub schelet au fost surprinse resturile unui strat subțire organic, a cărui formă repeta întocmai conturul figurii umane (probabil, resturile rogojinii sau a unor haine). Deasupra oaselor cutiei toracice se aflau câteva plăcuțe-solzi din fier provenite de la armură, tuburi alungite din fier (Fig. 2A/8), bile sferice din fier de tip *vorvorka*¹¹ – elemente de fixare a armurii, fragmentele unei plăcuțe concave din bronz. Pe oasele craniului au fost depistate o cataramă circulară din bronz și patru plăcuțe concave din bronz cu buclă pe interior (Fig. 2A/5). Lângă umărul drept a fost depus un vas miniatural acoperit cu firnis negru (Fig. 2A/4). Pe partea stângă a defunctului, mai aproape de osul femurului, se afla un pumnal din fier de tip *akinakes* (Fig. 2A/6; 2B; 3/3), lângă care au fost descoperite mai multe de vârfuri de săgeți (Fig. 2A/12) și urme de putregai provenite de la un obiect din lemn sau piele (probabil, carcasa unei tolbe) dar și un cuțit din fier cu mâner din bronz (Fig. 2A/7). Oasele tibiei și fibulei membrelor inferioare au fost acoperite cu două cnemide din bronz (Fig. 2A/9; 3/2), iar lângă tălpile defunctului se aflau câteva vârfuri de săgeți. În colțul sud-vestic al camerei funerare, puțin săpată în podea, se afla o amforă (Fig. 2A/1), lângă care se aflau patru vârfuri de lance de tipuri diferite (Fig. 2A/2) și vârfuri de săgeți din bronz. În colțul de nord-vest al camerei funerare se aflau câteva oase de vită mare cornută și o altă concentrare de vârfuri de săgeți (Fig. 2A/3). Lângă peretele de nord-vest al camerei funerare a fost găsită o aplică masivă metalică cu resturi de piele putrezită (element al armurii), lângă care se

¹¹ Termenul de *vorvorka* este preluat din literatura de limbă rusă, însemnând un element vestimentar al războinicului sau parte componentă a garniturii pentru cal, reprezentând un pandantiv terminal îmbrăcat pe șnur sau șiret, de formă conică cu orificiu longitudinal, executat din bronz, fier sau aur.

aflau plăcuțe-solzi separate din componența armurii. În colțul de sud-est al camerei funerare se aflau mai multe oase de vită mare cornută – probabil, resturile hranei funerare (Fig. 2A/11). Printre oase se afla un cuțit din fier, cu mâner din os și lama curbată, precum și vârfuri de săgeți din bronz. Sub oasele de animale s-au observat urmele unui strat subțire de putregai de culoare cafenie-închisă.

Resturile scheletice aparțin unui individ de sex masculin cu vârsta de 30-35 ani¹². Din scheletul cranian lipsesc oasele temporale, mare parte din baza craniului, arcul zigomatic drept și bolta palatină. Cutia craniană este de dimensiuni mari, de formă ovoidă. Osul occipital este foarte larg, cu relief slab dezvoltat. Apofizele mastoide sunt macrodimensionate. Osul frontal este lat. Relieful supraorbital este extrem de pronunțat. Scheletul facial este de dimensiuni mijlocii, cu profilare orizontală și verticală pronunțate. Regiunea nazală (subglabulară) este profilată, orbitele sunt joase și au fosa dreptunghiulară. Arcul alveolar prezintă prognatism accentuat. Luând în considerație măsurătorile absolute și cele relative (proporțiile) ale craniului, acest individ se înscrie, din punct de vedere tipologic, în seriile craniologice scitice și tracice târzii de pe teritoriul Ucrainei, Basarabiei și României¹³. Caractere precum profilarea accentuată a nasului, feței dar și prognatismul alveolar accentuat, include craniul analizat în seriile caracteristice Orientului Mijlociu¹⁴. Starea de conservare a scheletului postcranian este precară. Oaselor coxale le lipsesc epifizele proximale. Tibiile și fibulele sunt reprezentate doar prin epifizele distale ale zonelor diafizare corespunzătoare (fragmentare). Ambele humerusuri, dar și oasele antebrăului stâng (radiusul și ulna) sunt bine conservate în timp ce oasele antebrăului drept lipsesc. Celelalte porțiuni scheletice sunt extrem de fragmentate și incomplet reprezentate. Osatura nu este robustă. Nici din punct de vedere a lungimilor, oasele postcraniene nu se încadrează în categoriile mari. Pe toate oasele lungi, relieful este extrem de pronunțat, atât în zonele apendiculare de pe partea stângă, cât și pe cele din partea dreaptă. Aceste date ne sugerează că individul analizat a depus în timpul vieții un efort fizic considerabil care i-a suprasolicitat simetric întreg corpul.

Inventarul mormântului

1. Amforă din lut roșiatic, cu piciorul profilat în formă de ciupercă. Se afla în colțul de sud-vest al gropii funerare, la 0,50 m spre sud-vest de craniul defunctului, fixată în poziție verticală. Buza profilată este bine evidențiată. Torțile sunt netede, neprofilate. Suprafața vasului este de culoare portocalie-deschisă, partea

---

¹² Determinările antropologice au fost realizate cu amabilitate de către A. Varzari, doctor în științe biologice, colaborator al Institutului de Ftiziopneumologie „Chiril Draganiuc” (Chișinău). Ne exprimăm și pe această cale recunoștința pentru determinările făcute.

¹³ Konduktorova 1972; Velikanova 1975.

¹⁴ Alekseev 1974.

- inferioară a buzei este vopsită cu o substanță roșie (Fig. 5/1a). Lângă una din torți se observă urme de smoală de culoare neagră. Dimensiuni: înălțimea vasului – 62 cm; diametrul buzei – 9,50 cm; diametrul maxim al corpului – 26 cm; înălțimea torților – 21 cm; diametrul piciorului – 6 cm (Fig. 4/1; 5/1). Pe gâtul amforei a fost aplicată o ștampilă în două rânduri (Fig. 4/1a; 5/1b).
2. Vârf de lance cu tubul de înmănușare alungit, lama foliiformă, cu două tășuri și vârful ascuțit. Dimensiuni: lungimea – 54 cm; lungimea lamei – 35 cm; lățimea maximală a lamei – 4 cm; lungimea tubului de înmănușare 18 cm; diametrul tubului de înmănușare – 3 cm; la bază – 2,5 cm (Fig. 6/ 1; 7/ 5).
  3. Vârf de lance cu tubul de înmănușare alungit, lama foliiformă, cu două tășuri și vârful ascuțit. Pe manșon se afla o bilă metalică de tip *vorvorka* cu diametrul de 1,50 cm, alipită datorită coroziunii. Dimensiunile aproximativă a obiectului reconstituit: lungimea cca. – 38 cm; lungimea lamei – 26 cm; lățimea maximală a lamei – 3,5 cm; lungimea tubului de înmănușare – 12 cm; diametrul tubului de înmănușare – 3 cm; diametrul manșonului în locul de trecere spre lamă – 2,50 cm (Fig. 6/ 3; 7/ 4).
  4. Vârf de lance cu tubul de fixare al cozii cilindric, alungit, lama foliiformă. Pe manșon, mai aproape de bază, se afla o bilă metalică de tip *vorvorka* cu diametrul de 1,50 cm, sudată datorită coroziunii. Dimensiunile aproximative a obiectului reconstituit: lungimea cca. – 52 cm; lungimea lamei – 9,80 cm; lățimea maximală a lamei – 2,00 cm; diametrul tubului de înmănușare – 3,20 cm; la baza manșonului se află un inel cu înălțimea de – 1,20 cm (Fig. 6/2; 7/6).
  5. Tot aici se afla încă un vârf de lance cu tubul de înmănușare conic, alungit și lama alungită, mai îngustă spre mijloc, romboidală în secțiune. Dimensiuni: lungime – 46 cm; lungimea manșonului – 11,50 cm, diametru – 2,70 cm. La baza manșonului se află un inel cu diametrul de – 3,20 cm și înălțimea până la – 1 cm. Lungimea lamei – 5,80 cm; lățimea – 2,30 cm. Pe manșon se afla o bilă metalică de tip *vorvorka*, diametrul de – 1,80 cm, alipită în rezultatul coroziunii (Fig. 6/6; 7/7);
  6. Pe craniu (osul frontal) se aflau trei plăcuțe concave din bronz, cu buclă pe interior. Diametrul – 0,40-0,50 cm (Fig. 8/25).
  7. Lângă palma brațului stâng se aflau 21 vârfuri de săgeți din bronz cu trei muchii. Săgețile pot fi împărțite în două tipuri: primul cu bucșa alungită si cu terminațiile aripioarelor neevidențiate, al doilea tip cu bucșa scurtă si cu terminațiile aripioarelor evidențiate. Dimensiunile variază între 2,40 – 3,30 cm. Metalul era acoperit cu o patină verzuie. (Fig. 4/2a).
  8. În segmentul sud-vestic al camerei funerare, lângă oasele de animale din ospățul funerar se afla o concentrare din 11 vârfuri de săgeți din bronz cu trei

- muchii. Toate sunt de același tip, diferențiindu-se doar prin dimensiuni. Acestea variază între 2,00–3,80 cm (Fig. 4/2c).
9. Lângă partea inferioară a brațului stâng a fost descoperit fragmentul unei scoabe dreptunghiulare din fier (element de fixare a unei eventuale amenajări din scânduri), una din terminații fiind ascuțită. Obiectul este puternic corodat. Dimensiuni: 3,50 × 2,50 cm (Fig. 8/19).
  10. Lângă umărul drept a fost depus un vas de dimensiuni reduse cu buza evazată și fundul inelar. Exemplarul a fost realizat la roată, ars uniform și complet. Vasul este acoperit cu firnis negru. Dimensiuni: înălțime 3,00 cm, diametrul fundului 7,20 cm, diametrul buzei 7,40 cm (Fig. 5/2; 8/27).
  11. În zona cutiei toracice se afla un tub cu baza îngroșată. În interiorul acestuia se observă urme de substanță organică de culoare brună. Dimensiuni: 6,80 × 2,30 cm, diametrul la bază – 2,40 cm; în partea superioară – 1,70 cm (Fig. 8/20).
  12. Alături se afla un alt tub alungit de formă cilindrică cu baza îngroșată. În interiorul tubului se observă urme de putregai de culoare brună. Dimensiuni: 7,00 × 2,20 cm; diametrul la bază 2,00 cm; în partea superioară 1,30 cm (Fig. 8/21). Probabil, astfel de piese au fost folosite pentru fixarea armurii sau scutului de tipul celor reprezentate pe pieptenele scitic din aur descoperit în tumulul de la Soloha (Fig. 10).
  - 13-17. În zona cutiei toracice se afla o concentrare de bile circulare din fier de tip *vorvorka* (Fig. 8/22), puternic corodate, cu diametrul cuprins între 1,50–2,50 cm și orificiu cu diametrul de 0,20–0,30 cm.
  18. În zona coastelor a fost descoperit un tub de înmănușare de la lance, de formă cilindrică, puțin lărgit spre bază. Pe interior au fost semnalate urme de putregai de nuanță brună-închisă, provenit de la lemnul cozii, precum și un vârf de săgeată cu trei aripioare din bronz, utilizat, probabil, pentru a fixa coada. Lungimea vârfului de săgeată – 2,50 cm. Lungimea părții păstrate a tubului – 5,20 cm; diametrul orificiului – 1,00 cm (Fig. 6/9).
  19. Fragmentul unui alt tub cilindric puțin lărgit spre bază și prevăzut cu verigă se afla în zona vertebrelor scheletului. Dimensiuni: lungimea fragmentului – 7,00 cm; lățimea în partea superioară – 2,00 cm; lățimea în partea inferioară – 3,50 cm (Fig. 6/4). Suprafața este corodată, dar starea de păstrare destul de bună.
  20. Încă un tub, cu dimensiunile puțin reduse față de descoperirile precedente, prevăzut cu verigă, a fost găsit în zona cutiei toracice. Lungimea – 4,30 cm; diametrul – 2,00-2,50 cm (Fig. 6/8).
  21. În aceeași zonă se afla fragmentul încă unui tub cu lungimea de până la 6,80 cm, lățimea de 3,50 cm (Fig. 6/5).

- 22-23. În regiunea toracelui au mai fost găsite două piese aplatizate de tip *vorvorka*, cu orificiu. Diametrul – 3,50 cm, diametrul orificiului – 0,50 cm (Fig. 8/23-24).
24. Tot în regiunea toracelui, lângă vertebre, a fost găsit fragmentul unei scoabe dreptunghiulare din fier. Dimensiunile piesei reconstruite: 3,00 × 2,00 cm (Fig. 8/19).
25. În zona cutiei toracice a fost atestată o concentrare din 17 plăcuțe metalice de fier, parte componentă a unei armuri formată din „solzi” ovoidali, prinși cu nituri din fier. Pe unele exemplare s-au păstrat urmele unui suport din lemn sau piele (Fig. 9/3). Dimensiunile acestora variau de la 12,00 × 7,00 cm până la 6,00 × 5,00 cm (Fig. 8/1-16; Fig. 9/3-4).
26. Pe oasele craniului a fost identificată o cataramă circulară cu spin, executată din bronz. Diametru – 2,00 cm, lungimea spinului – 1,50 cm (Fig. 8/26).
27. Lângă brațul stâng al defunctului, depus peste bazin, se afla un pumnal din fier de tip *akinakes*, dispus puțin oblic față de corp. Lama relativ masivă se îngusta treptat spre vârf, cu două tășuri, fiind ovală în secțiune. Mânerul este oval, îngroșat pe margini, cu o adâncitură la mijloc. Pe centrul mânerului au fost aplicate trei caneluri. Pe suprafața mânerului s-au păstrat pe alocuri resturile unui înveliș, care imita sârma torsionată. Terminația este schematică, în formă de antene cu volute pe margine, care sunt redată în formă de capuri stilizate de păsări prădătoare (grifoni), unite prin intermediul unei bare transversale. Garda lipsea, însă baza mânerului era îngroșată. Dimensiuni: lungimea totală – 54,50 cm; lungimea lamei – 52,00 cm; lățimea bazei – 6,00 cm; pe centru – 4,50 cm; la vârf – 1,00 cm; lungimea mânerului – 12 cm; dimensiunile terminației – 5,90 × 3,10 cm; lățimea mânerului (în secțiune) – 2,60-3,00 cm, spre lamă se lărgeste la 5,50 cm (Fig. 2/B; 3/3; 6/7; 8/3). Pe toată suprafața lamei s-a păstrat un strat de urme de lemn de culoare brună, ce provine probabil de la o teacă.
28. Lângă *akinakes* se afla un cuțit din fier, având lama curbă cu un tăiș și mânerul dreptunghiular alingit. Mânerul a păstrat urmele unei aplicații din os, fixată cu un nit din fier. Dimensiuni: lungimea totală – 12,70 cm, lungimea lamei – 9,60 cm, lățimea către mijloc – 2,50 cm, la vârf – 0,50 cm. Lungimea mânerului – 3,40 cm, lățimea – 2,20 cm (Fig. 7/1; 8/17).
29. În colțul de sud-est al camerei funerare, în zona ospățului funerar, a fost depus un cuțit din fier cu lama curbă, cu un tăiș și vârful ascuțit. Mânerul avea o formă dreptunghiulară alungită și a păstrat urmele unei aplicații din os prinse cu două nituri din fier. Dimensiuni: lungimea totală – 13,20 cm; lungimea lamei – 9,30 cm; lățimea către mijloc – 2,20 cm; la vârf – 0,50 cm. Lungimea mânerului – 4,00 cm; lățimea – 2,00 cm (Fig. 7/2; 8/18).
30. Pe gambele picioarelor se aflau două cnemide din bronz. Până la finisarea lucrărilor de restaurare, despre forma lor putem judeca doar în baza unui

singur exemplar (cel stâng) (Fig. 9/2). Pe lângă aceasta, pe cnemida dreaptă (Fig. 9/1) au putut fi observate urme clare de reparare (printre fragmente fiind descoperită o plăcuță din bronz cu dimensiunile cca. 10,00 cm, cu orificii realizate pe toată marginea, iar grosimea foi de metal fiind diferită de celelalte fragmente (Fig. 9/1b)). Pe partea interioară a cnemidelor s-au păstrat urme de fetru cu orificii, care corespund celor de pe cnemide, și urme de șireturi (Fig. 9/1a) de la suportul ce asigură fixarea pieselor de picioare. Lungimea totală – 40–41 cm, lățimea – 15–16 cm. Genunchii și mușchii gambei sunt redați în relief, partea de jos este puțin îndoită spre exterior. În partea de sus și de-a lungul marginii inferioare au fost perforate orificii peste fiecare 0,90-1,00 cm.

Ritul funerar

Groapa mormântului nr. 3 aparține variantei 4 a tipului I al gropilor funerare scitice după V. Olhovskij¹⁵ – gropi simple cu treaptă de-a lungul pereților lungi, fiind caracteristică, la modul general, pentru sec. IV-III î.Hr. Pe de altă parte, necropola scitică cea mai apropiată de Purcari cu un asemenea tip de groapă este datată la sfârșitul sec. V – începutul (primele decenii) sec. IV î.Hr.¹⁶. Structurile din lemn ce acoperă gropile sunt atestate la 25% din mormintele din sec. VII-V î.Hr., în timp ce în sec. IV-III numărul lor se reduce aproape de patru ori¹⁷. Lutuiala fundului și a pereților gropilor este caracteristică mai ales pentru mormintele în catacombe¹⁸; lutuială albă a fost semnalată pe bârnele ce acopereau mormântul principal (nr. 2) din tumului 1 de sec. IV-III de lângă Tiraspol¹⁹.

Ceramica antică de import și cronologia tumulului de lângă Purcari

„Solnița” attică cu firnis negru, aparține tipului solnițelor cu pereții concavi (*saltcellar with concave walls*)²⁰, la rândul său, reprezentat prin două serii, cu fund plat sau adâncit. Exemplarele cu fundul plat sunt răspândite în perioada arhaică și persistă până la mijlocul sec. V î.Hr., în timp ce vasele cu fundul adâncit, din care face parte piesa din Purcari, sunt caracteristice și pentru sec. IV î.Hr.²¹.

---

¹⁵ Ol'hovskij 1991, Tab. 1.

¹⁶ Sinika 2007, 178.

¹⁷ Ol'hovskij 1991, 25.

¹⁸ Ol'hovskij 1991, 32.

¹⁹ Haheu 1990, 121.

²⁰ Sparkes, Talcott 1970, Fig. 9, Pl. 34, no. 936-938.

²¹ Sparkes, Talcott 1970, 136-37.

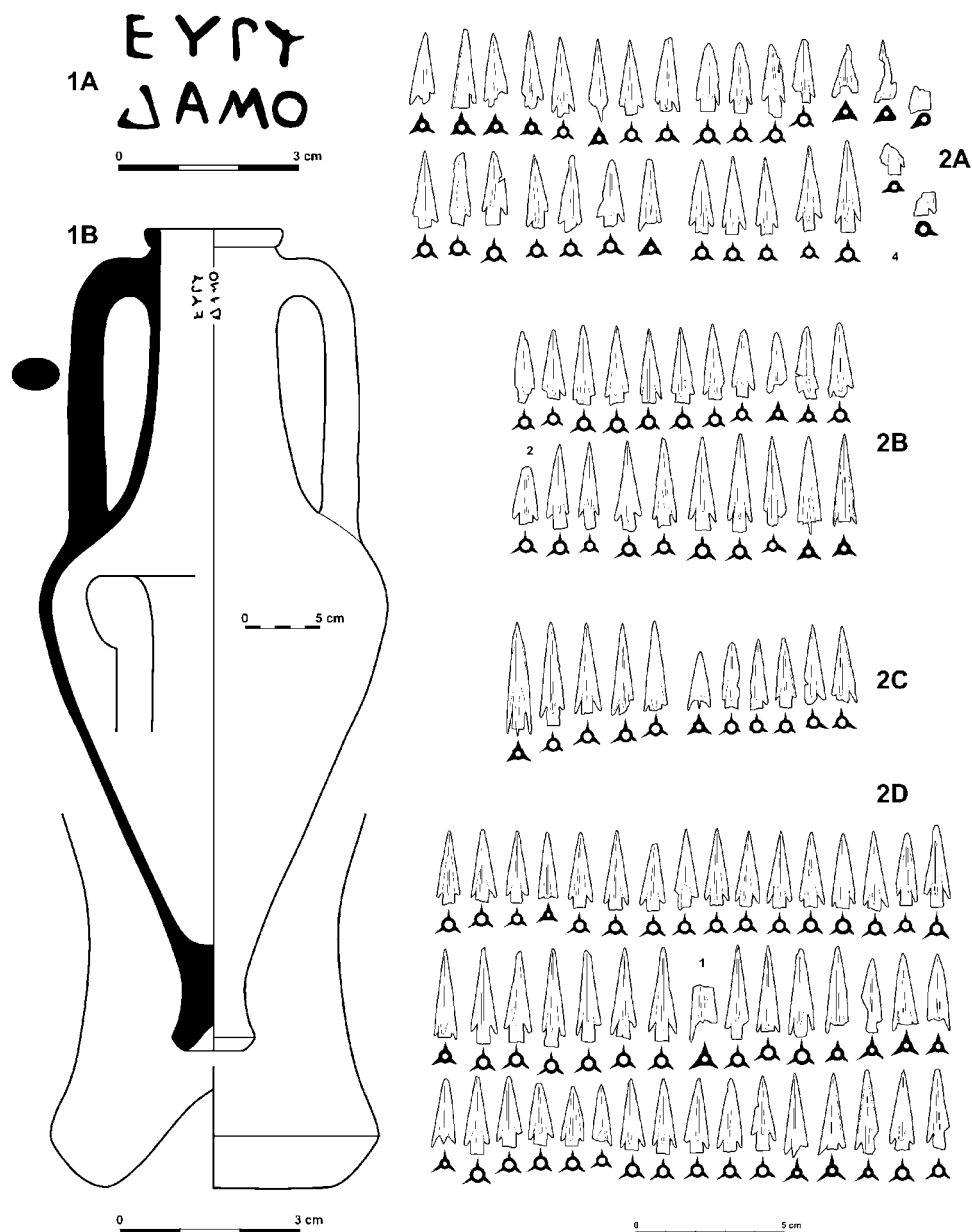

Fig. 4. Purcari, tumulul nr. 7: Amfora (1) și vârfulurile de săgeți (2) din mormântul nr. 3 / Purcari, barrow 7. Amphora (1) and arrowheads (2) from grave no. 3.

Fig. 5. Purcari, tumulul nr. 7. Ceramica grecească de import din mormântul nr. 3: 1. Amfora; 1A. gâtul amforei cu urme de vopsea roșie; 1B. ștampila; 2. „solnița” cu firnis negru / Purcari, barrow 7. Ancient imported vessels from grave no. 3: 1. Amphora; 1a. amphora's neck with remains of red paint; 1b. stamp; 2. black-glazed saltcellar.

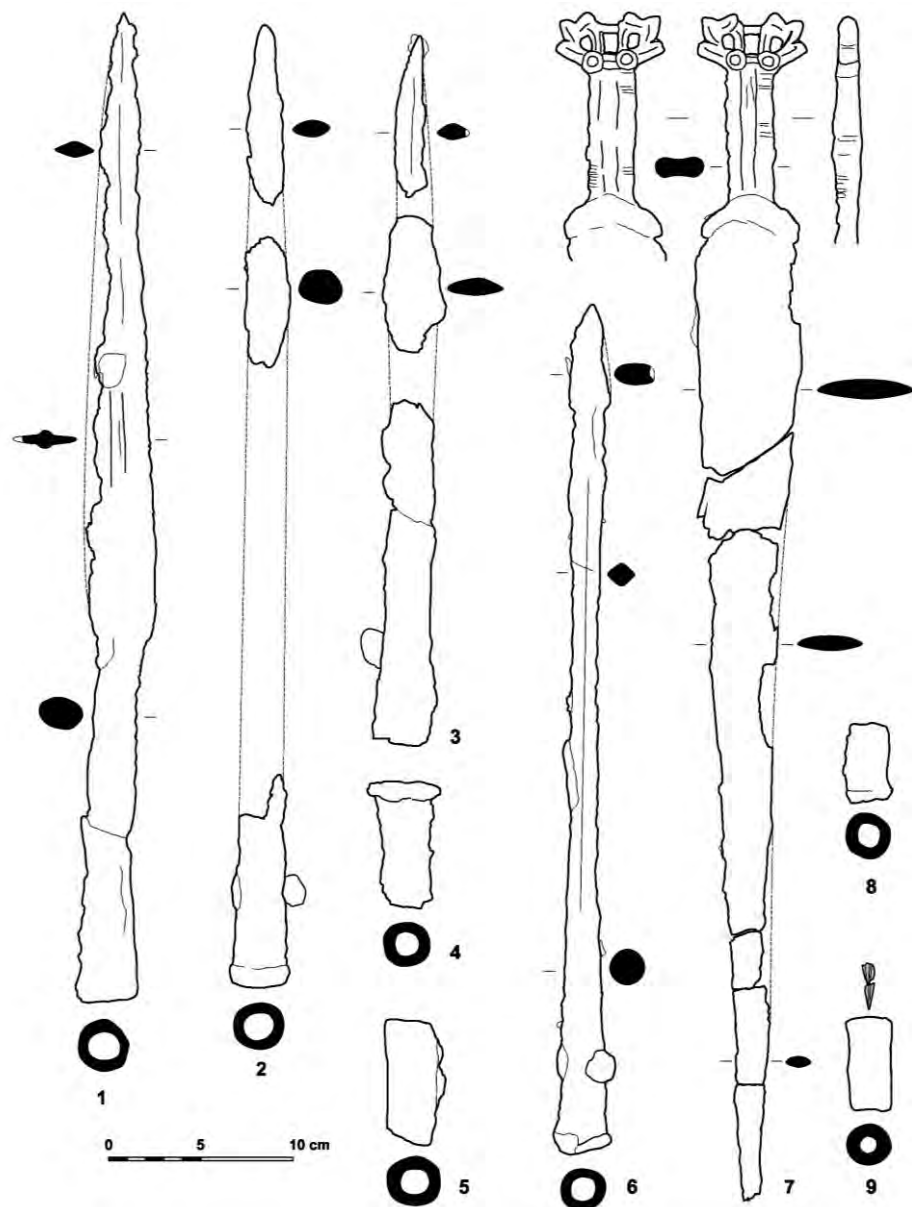

Fig. 6. Purcari, tumulul nr. 7. Piese de armament din mormântul nr. 3: 1, 3. vârfuri de lance din fier ; 2, 6. vârfuri de lance de alt tip din fier; 4-5, 8-9. fragmente de tuburi de înmănușare din fier (9 — tubul cu vârf de săgeată din bronz); 7. akinakes din fier // Purcari, barrow 7. Armament from grave no. 3: 1, 3. Iron spearheads; 2, 6. Iron javelins; 4-5, 8-9. Fragments of spear sockets (9 — socket with a bronze arrowhead); 7. Iron akinakes.

Fig. 7. Purcari, tumulul nr. 7, piese din mormântul nr. 3: 1-2. cuțite din fier cu mânere din os; 3, 3a. *akinakes* din fier, 4-5. vârfuri de lance din fier; 6-7. vârfuri de lance de alt tip din fier / Purcari, barrow 7, Grave no. 3, Grave artefacts: 1-2. Iron knives with bone handles; 3-3a. Iron *akinakes*; 4-5. Iron spearheads; 6-7. Iron javelins.

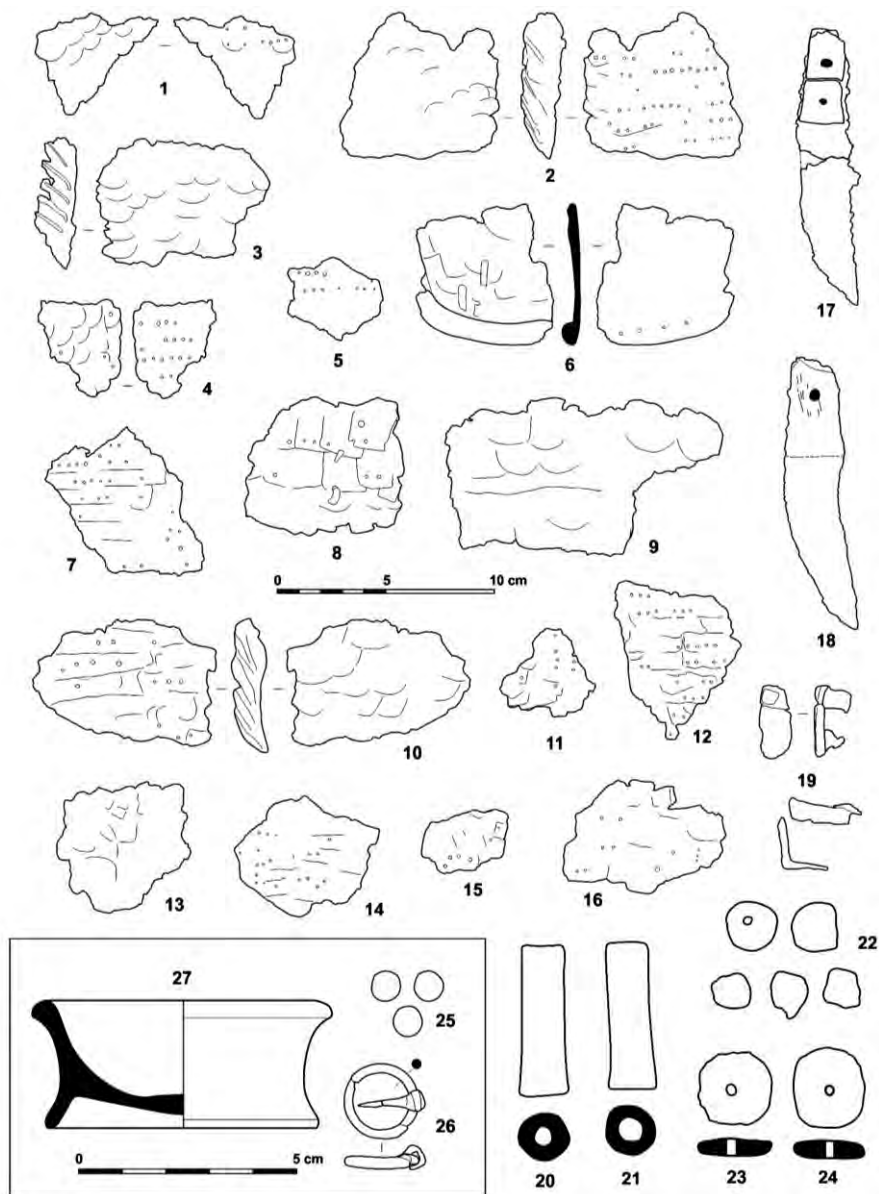

Fig. 8. Purcari, tumulul nr. 7. Inventarul mormântului nr. 3: 1-16. fragmente de armură; 17-18. cuțite din fier cu mânere din os; 19. scoabe din fier; 20-21. tuburi din fier; 23-24. *vorvorka* din fier; 25. aplice din fier; 26. cataramă din bronz; 27. „solniță” cu firnis negru / Purcari, barrow 7, grave no. 3. Grave goods: 1-16. Fragments of body armor; 17-18. Iron knives with bone handles; 19. Iron staples; 20-21. Iron sleeves; 23-24. Iron finials; 25. Bronze plaques; 26. Bronze buckle; 27. Black-glazed saltcellar.

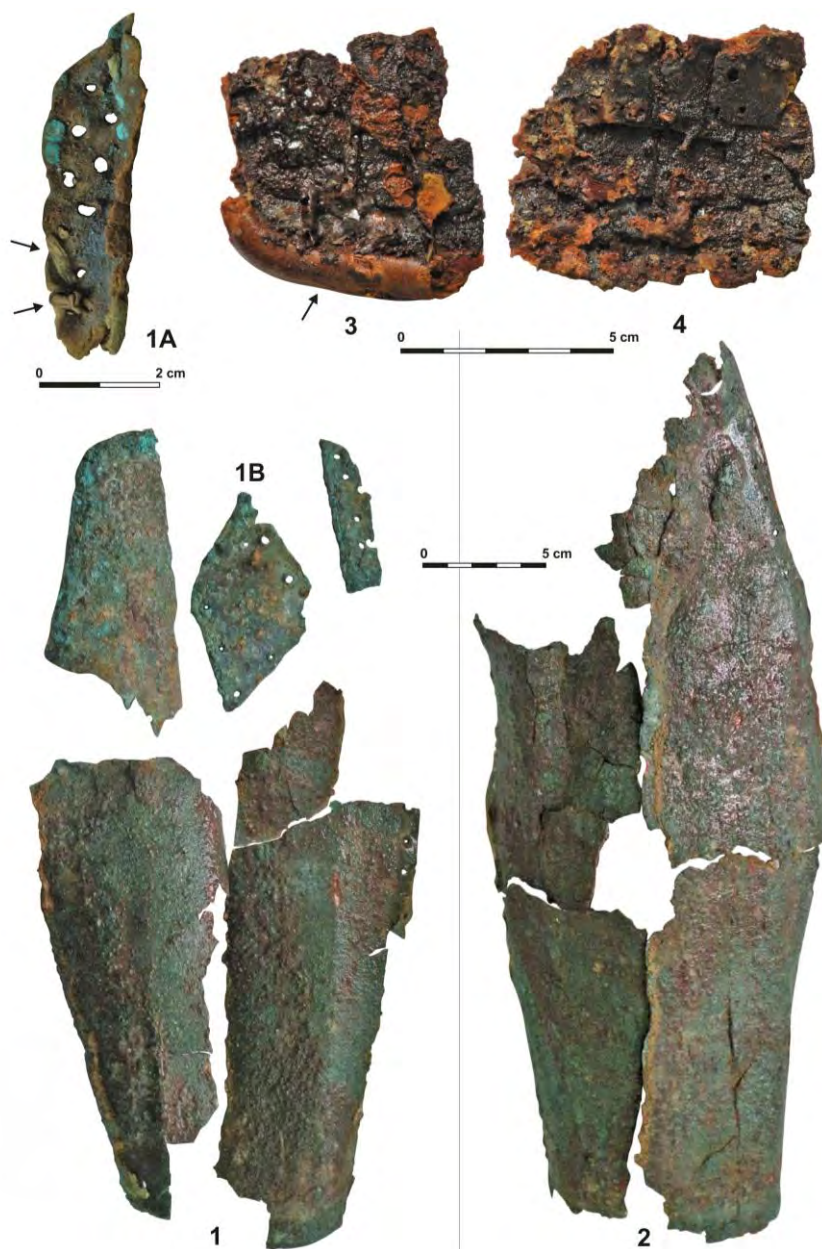

Fig. 9. Purcari, tumulul nr. 7, armament defensiv din mormântul nr. 3: 1-2. cnemide din bronz (1a. fragment de suport din fetru cu șireturi); 3-4. fragmente de la armură / Purcari, barrow no. 7. Elements of panoply from grave 3: 1-2. Bronze greaves (1a. fragment of felt from inside of greaves); 3-4. Fragments of body armor.

Amfora confecționată din argilă roșiatică aparține tipului I timpuriu Heracleea²², care se datează la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr. Ștampila în două rânduri EYPY | ΔAMO de pe gâtul amforei se referă la producătorul Εὐρυδάμο(ν) din cadrul grupului producătorilor timpurii (GPT). Astfel de ștampile dispuse pe două rânduri sunt cunoscute în componența mai multor complexe din spațiul nord-pontic: morm. 64 și 68 (1910) din necropola Olbiei, puțul din anul 1992 din Chersonesos sau beciul nr. 2 (1960) din Nikonion²³. Pe lângă acestea, ștampile asemănătoare au fost identificate pe gâturile amforelor depuse cu ocazia ospățului funerar în șanțul tumulului nr. 28 de lângă Plavni²⁴ și din tumulul 2ν de la Petuhovka²⁵. Aceste complexe au fost datate de către S. Yu. Monahov în anii '90 ai sec. IV î.Hr. După părerea lui V.I. Kac, Euridamos activa nu doar în limitele GPT, dar și în perioada primului grup de magistrați (GM)²⁶. Cu toate acestea, aplicarea ștampilelor cu unul sau două rânduri, ce conțin doar numele producătorului fără indicarea magistratului, a continuat, după S. Yu. Monahov, din anul 415 până la sfârșitul anilor '90 ai sec. IV î.Hr.²⁷ Astfel, luând în considerare cele spuse, tumulul 7 și mormintele 1 și 3, relativ sincrone, pot fi datate la sfârșitul nemijlocit al sec. V î.Hr. Deci, acest complex funerar completează seria de morminte de războinici sciți de pe Nistrul de Jos de la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr.²⁸

Armamentul defensiv

Majoritatea armurilor cu plăcuțe-solzi descoperite în morminte scitice se datează la sfârșitul sec. V-IV î.Hr.²⁹ Ne este dificil să judecăm despre configurația panopliei de la Purcari, mai ales despre prezența unor asemenea elemente, precum cămașa-armură, pieptar, apărători la coapse, scut compozit ș.a. Cu toate acestea, putem presupune existența unor umerare din solzi pe suport din piele (Fig. 8/6; 9/3), care erau fixate de îmbrăcăminte prin intermediul unor *vorvorka* din fier (Fig. 8/22), procedeu ilustrat și pe pieptenele de la Soloha (Fig. 10/1). Astfel de umerare pe suport din piele sunt cunoscute nu doar din reprezentări; în muzeul Ashmolean din

²² Monahov 2003, 126-128.

²³ Monahov 1999, 167, 177, 207, 232.

²⁴ Andruh, Černov 1990, 157, Fig. 2: 2,4; Andruh 1995, 48, Fig. 8: 7, 18; Monahov 1999, 183.

²⁵ Mateevici 2007, 78.

²⁶ Kac 2007, 237, 429, anexa V, 1.

²⁷ Monahov 2003, 124. O altă opinie o are V. I. Kac, care determină limita superioară a acestui grup ca fiind sf. sec. V î.Hr. Vrem să ne exprimăm recunoștința și pe această cale domnului doctor V.I. Kac pentru consultațiile și cea mai proaspătă informație despre ștampilele specifice Heracleei Pontice, pe care ni le-a oferit cu amabilitate.

²⁸ Meljukova 1974; Jarovoj 1990; Agulnikov, Sava 2004; Sinika 2007.

²⁹ Meljukova 1964, 73; Černenko 1968, 12.

Oxford este expus un umerar de sec. V î.Hr. de la Nymphaion³⁰. Este interesant, că reprezentări de armuri cu astfel de elemente se întâlnesc și pe pictura vaselor cu figuri roșii din a doua jumătate a sec. V î.Hr.³¹. Spre deosebire de speciile grecești, umerarele scitice nu reprezentau un element separat, ci erau executate din aceeași bucată de piele cu partea deasupra umărului³². Un indiciu indirect asupra prezenței scutului în mormânt este descoperirea celor două tuburi din fier, care puteau servi pentru fixarea scutului, prin analogie cu reprezentarea călărețului de pe pieptenele descoperit la Soloha (Fig. 10/2) și piesele din mormintele tumulare de lângă Gladkovščina³³ și Krasnyi Podol³⁴.

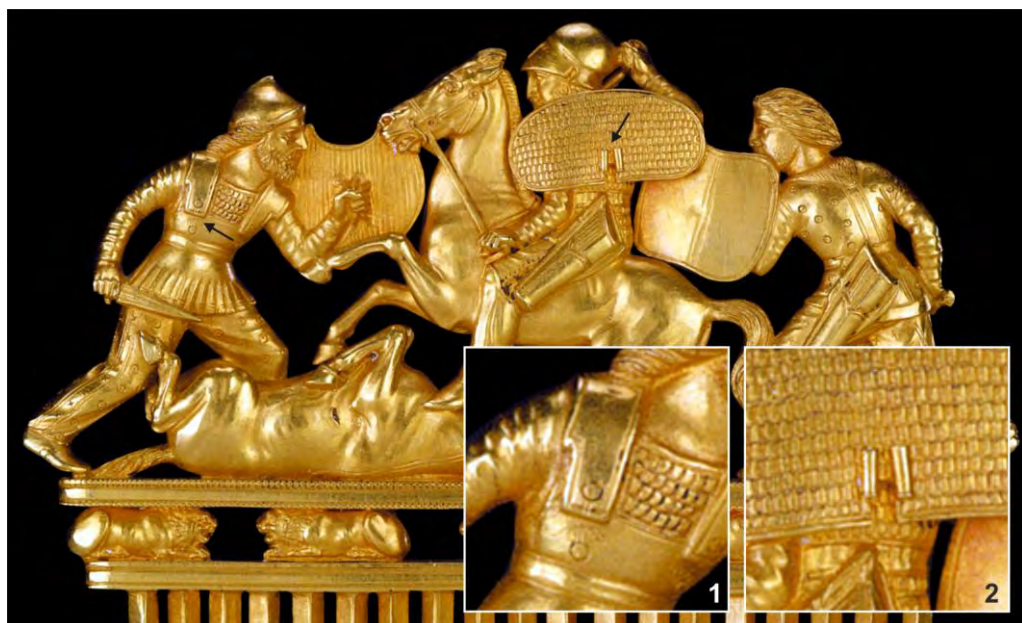

Fig. 10. Pieptenele din tumulul Soloha: 1. modul de fixare a umerarelor, 2. modul de fixare a scutului / Golden comb from Solokha barrow: 1. construction of shoulder protection, 2. fastening of shield (după/after Zwei Geschichten der Eremitage 1997, 103, cat. 24).

³⁰ Vickers 1979, 44.

³¹ Černenko 1968, 43-44.

³² Grigor'ev 1994, 71.

³³ Grigor'ev 1994, 66-68, Fig. 3, 1.

³⁴ Polin 1984, 110, Fig. 10.

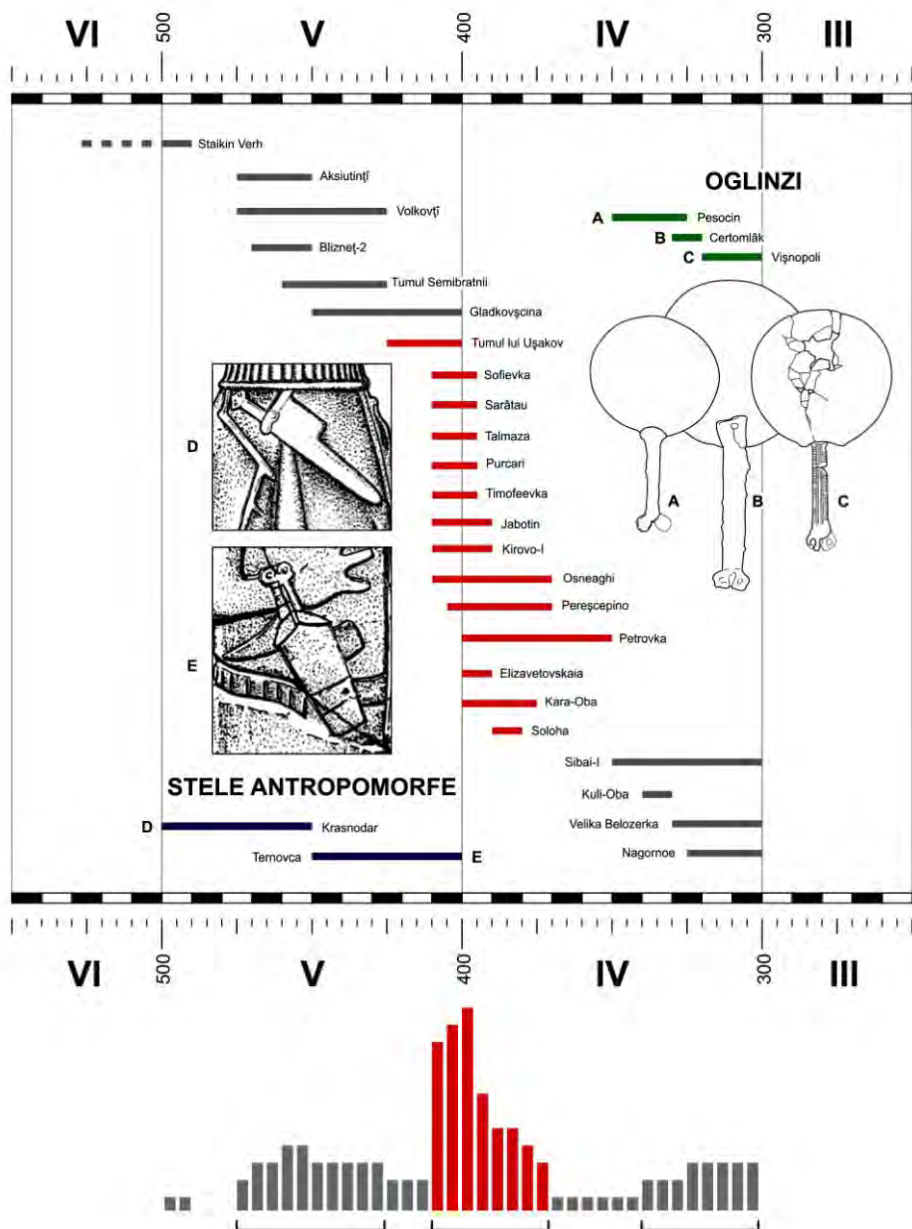

Fig. 11. Cronologia complexelor funerare cu akinakai de tip Solokha / Chronology of burial complexes with Solokha type akinakes.

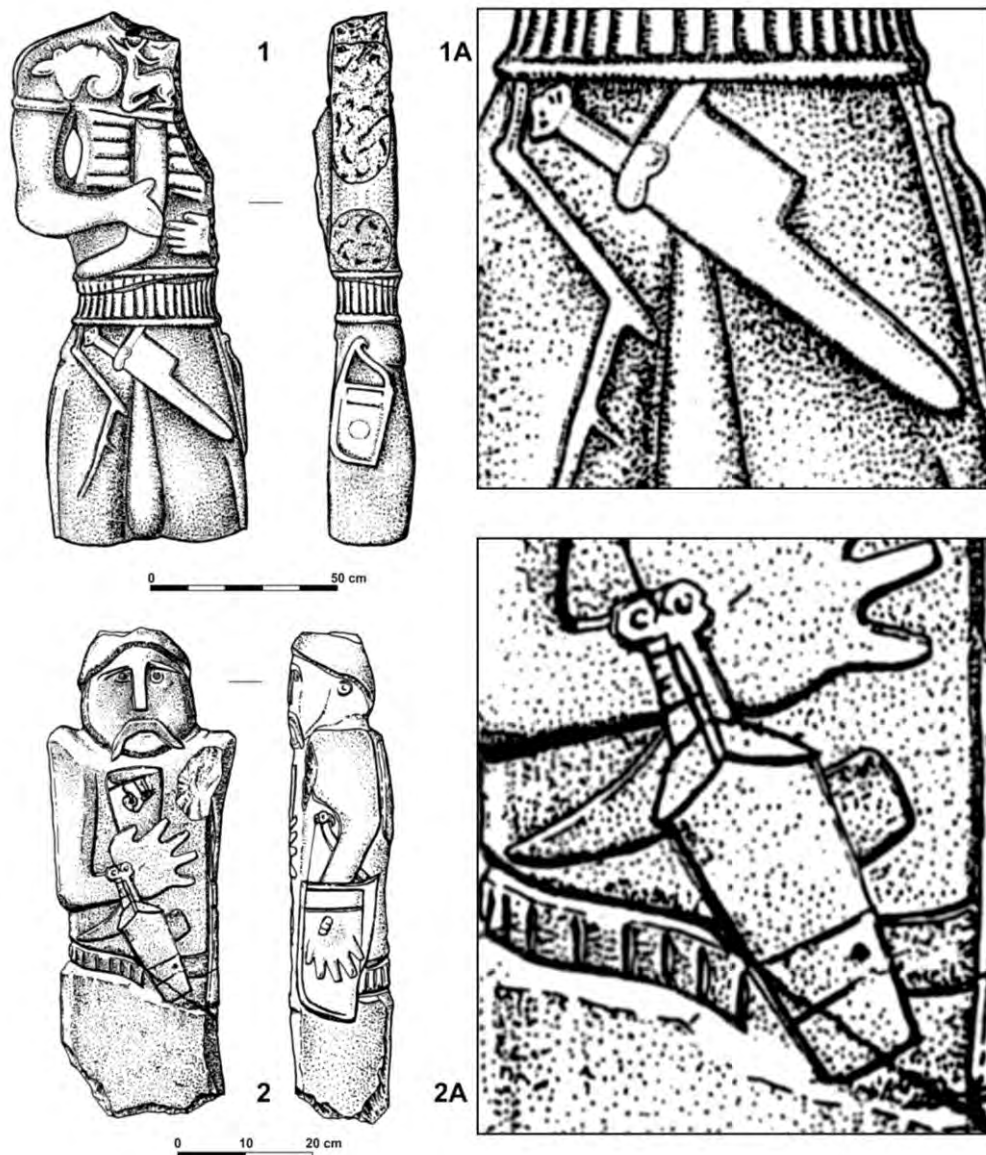

Fig. 12. Reprezentări de *akinakai* de tip Soloha în sculptura monumentală scitică: 1, 1A. stela din muzeul oraşului Krasnodar; 2, 2A. stela de la Ternovka / *Solokha type akinakes on Scythian anthropomorphic sculpture*: 1, 1A. Krasnodar; 2, 2A. Ternovka (after/după Olbhovskij, Evdokimov 1994, 96, 159, Fig. 8/71).

La momentul actual, judecând după *corpus*-ul relativ recent al lui E.V. Černenko, în spațiul nord-pontic sunt cunoscute peste 50 de complexe cu cnemide de tipuri antice³⁵. Cele mai timpurii dintre acestea se pot data la jumătatea sec. V î.Hr., majoritatea încadrându-se însă în sec. IV-III î.Hr.³⁶. Într-adevăr, modelarea în relief a mușchilor gambei pe suprafața cnemidelor, ca pe piesele de la Purcari, devine tipică în ultimul sfert al sec. V î.Hr.³⁷. Acest „nou efort experimental” în reprezentarea proeminențelor mușchilor, rotulei³⁸, pentru a asigura o mai bună potrivire cu piciorul războinicului³⁹, diferențiază cnemidele clasice de cele arhaice târzii. La Nistrul de Jos sunt cunoscute încă două complexe funerare cu cnemide din bronz, în ambele cazuri piesele fiind fragmentare: tumulul nr. 5 de lângă Dubăsari, datat în prima jumătate a sec. IV î.Hr.⁴⁰ și mormântul nr. 3 din tumulul nr. 2 de la Nikol'skoe, datat între sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr.⁴¹

Armamentul ofensiv

Vârfurile de săgeți cu trei muchii (Fig. 4/2) aparțin celui de-al treilea grup cronologic după A. I. Meljukova⁴² și sunt reprezentate prin tipul 4 din secțiunea II (variantele 6 și 7) și tipul 6 (variantele 4 și 7). Garnitura își găsește analogii în complexe de la sfârșitul sec. V î.Hr.⁴³ și începutul sec. IV î.Hr.⁴⁴. Perioada principală de folosire a vârfurilor de lance cu secțiunea romboidală în mediul scitic este specifică sec. IV-III î.Hr., acestea apărând însă încă din sec. V î.Hr. De la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr. se observă răspândirea largă a acestor arme, probabil, destinate luptei împotriva infanteriei dotate cu scuturi⁴⁵. Tija lungă și lama scurtă a pieselor de la Purcari indică o vârstă târzie, cel mai degrabă, din sec. IV și nu sec. V î.Hr.

Începând cu sfârșitul sec. V î.Hr., capătă o răspândire largă vârfurile de lance cu lama îngustă foliiformă ascuțită, fără nervură⁴⁶, prezente în număr de două exemplare în mormântul 3 al tumulului 7 de la Purcari (secțiunea II, tip 2 după A.I. Meljukova). *Vorvorka* din fier pe manșoanele lăncilor se întâlnesc des în complexe funerare de sec.

³⁵ Černenko 2006, 99.

³⁶ Černenko 1968, 120; Černenko 2006, 100.

³⁷ Hagemann 1919, 137.

³⁸ Kunze 1991, 79.

³⁹ Snodgrass 1999, 92.

⁴⁰ Četverikov, Chetraru 2005, 102, Fig. 14, 1.

⁴¹ Agulnikov, Sava 2004, 32, Fig. 15, 9, 10.

⁴² Meljukova 1964, 23-25.

⁴³ Meljukova 1964, 23, tab. 8/ d, ž.

⁴⁴ Meljukova 1964, 23, tab. 8/ k, m.

⁴⁵ Meljukova 1964, 45.

⁴⁶ Meljukova 1964, 42.

V-IV î.Hr., de exemplu, în tumulul 2 de lângă Gladkovščina⁴⁷, tumulul 48 din necropola Aktaš, un mormânt din tumulul 1 de la Novaja Rozanovka, tumulul de lângă Kreačkovka, mormântul 1 din tumulul 8 de lângă Marianskoe, mormântul 1 din tumulul 13 de lângă Kapulovka⁴⁸. Probabil, *vorvorka* erau utilizate pentru fixarea nodurilor terminale ale curelelor, care fixau tocurele sau husele lăncilor⁴⁹. Astfel, *vorvorka* din mormântul de la Kreačkovka au fost, ca și la Purcari, descoperite sudate de manșoanele lăncilor, ce indică o conexiune strânsă a elementelor de fixare a curelelor cu suprafața lăncilor⁵⁰.

Spada de la Purcari și *akinakai* de tip Soloha

O importanță deosebită o are descoperirea la Purcari a unei spade de tip *akinakes* cu terminația mânerului stilizată în formă de antene, executată în stil animalier (Fig. 2b). Stilizarea specifică a terminațiilor mânerelor spadelor de tip *akinakes* în formă de antene sau volute a atras destul de timpuriu atenția cercetătorilor pasionați de armamentul scitic și, într-o măsură sau alta, a reprezentat baza pentru mai toate clasificările și tipologiile propuse. Aproape o treime dintre *akinakai* au terminația în formă de antene și/sau tratată în stil animalier. Spadele de acest tip sunt răspândite practic pe tot teritoriul ocupat de culturile scitice sau cu influențe scitice. O excepție ciudată de la această regulă a fost cultura Vekerzug — unde *akinakai* cu terminații în formă de antene deocamdată nu sunt cunoscuți în Câmpia Tisei⁵¹. În ceea ce privește cronologia, terminațiile în formă de antene apar nu cu mult mai târziu decât formarea tipului propriu-zis de *akinakes*, iar răspândirea largă a acestui procedeu stilistic începe în a doua jumătate și chiar spre sfârșitul sec. VI î.Hr.

Despre originea terminației în formă de antene în mediul scitic au fost exprimate diferite opinii. Începând cu E. Lenz și E. Minns, iar mai târziu M.I. Rostovțev și W. Ginters s-a atras atenția asupra gradului înalt de similitudine dintre acest tip de *akinakes* și spadele bronzului târziu și Hallstatt-ului din Europa Centrală⁵². Spre deosebire de Rostovțev, Ginters a tratat cu precauție această ipoteză, remarcând că starea surselor la momentul redactării lucrării sale nu permitea

⁴⁷ Grigor'ev 1994, 77.

⁴⁸ Bessonova, Skoryj 1986, 159, Fig. 1/1; Šapošnikova 1970, 212; Sidorenko 1964, 191-192, Fig. 2; Volkoboj *et alii* 1980, 20, 30, Fig. 4, 12; Terenožkin *et alii* 1973, 122.

⁴⁹ Bessonova, Skoryj 1986, 167; Grigor'ev 1994, 77.

⁵⁰ Sidorenko 1964, 192.

⁵¹ Există informații despre o spadă cu un singur tăiș din mormântul de la Bâtmonostor, din sudul Ungariei, cu terminația în formă de volute. Însă, din câte cunoaștem, acest complex încă nu este publicat.

⁵² Lenc 1905, 62; Minns 1913, 70; Rostovțev 1918, 58; Ginters 1928, 40.

demonstrarea gradului de influență a spadelor Hallstatt și La Tène asupra *akinakes*-ului scitic⁵³. A. I. Meljukova, urmată de B. A. Šramko, au insistat asupra originii locale a terminațiilor în formă de antenă, fără nici o legătură cu tradițiile halstattiene⁵⁴.

În 1967, Al. Vulpe presupunea că terminațiile în formă de antene reprezintă o inovație a populației locale, apărută sub influența pumnalelor central-europene (*Mitteleuropäische Antennendolche*), care apoi s-au răspândit spre est, în mediul scitic⁵⁵, opinie menținută și ulterior⁵⁶. Având în vedere că *akinakai* din spațiul carpato-danubian reprezintă, de fapt, pumnale, fapt ce le apropie de speciile central-europene⁵⁷, o influență estică asupra lor este practic exclusă în opinia cercetătorilor din Europa Occidentală⁵⁸. Pe lângă aceasta, începând cu etapa Ha A₁, în metalurgia Bazinului Carpatic devin predominante tradițiile occidentale din zona Dunării Mijlocii⁵⁹. În cazul spadelor de tip Černogorovka-Novočerkassk, lipsește terminația în formă de antene, unica descoperire din spațiul nord-pontic, apropiată din punct de vedere cronologic fiind piesa cu origini central-europene din depozitul de la Valea Rusului⁶⁰. Exemplarele sincrone cu terminații în formă de antene din regiunea Transcarpatică sunt considerate de origine locală⁶¹ — spadele din Jablonovka-Jazlovc⁶² și Vorona⁶³. Spada de la Valea Rusului poate fi atribuită orizontului Ha B₂⁶⁴, acest

⁵³ Ginters 1928, 90. Pe lângă aceasta, W. Ginters considera că cele mai timpurii spade cu terminația în formă de antene se datează nu mai devreme de sec. V î.Hr. (Ginters 1928, 40). Cu toate că A. I. Meljukova a criticat această afirmație, coborând data până la sec. VI î.Hr. (Meljukova 1964, 60), pentru ea decalajul cultural și cronologic dintre tradițiile spadelor hallstattiene și scitice rămânea totuși prea considerabil.

⁵⁴ Meljukova 1964, 60; Šramko 1984, 33.

⁵⁵ Vulpe 1967, 61.

⁵⁶ Vulpe 1990, 52-53.

⁵⁷ Analizând un alt tip de armament, caracteristic pentru regiunea carpato-dunăreană — spadele cu singur tăiș de tip Tiszádob (după T. Kemenczei) de sec. VI î.Hr., I. V. Brujako nu excludea, că terminația în formă de „T” sau seceră de pe unele exemplare poate fi rezultatul „îndreptării” terminației clasice în formă de antenă (remarcăm, că o asemenea abordare a evoluției armamentului — „transformarea” formelor complexe în simple a fost recent supus unei critici dure, în baza spadelor sauromatice — Zuev, Kartašov 2011, 99). Pe lângă aceasta, I.V. Brujako nu a trecut cu vederea că „prototipurile central-europene (a unui asemenea tip de terminație — *nota autorilor*) sunt mult mai vechi decât cele stepice, est-europene” (Vinski-Gasparini 1973, 156; Brujako 2005, 282).

⁵⁸ Sievers 1982, 10.

⁵⁹ Dergačev 1997, 57.

⁶⁰ Dergačev 1975, Fig. 3/1.

⁶¹ Kločko 2006, 203.

⁶² Kločko 2006, Fig. 95/10.

⁶³ Maleev 1992, Fig. 2.

depozit fiind inițial atribuit culturii Chișinău-Corlăteni⁶⁵, fără a exclude însă și următorul orizont cronologic, reprezentat de vestigiile de tip Cozia-Saharna (sec. IX î.Hr.)⁶⁶. Spadele cu antene nu sunt foarte numeroase în depozitele hallstattiene timpurii de pe teritoriul fostei Iugoslavii, din Ungaria, regiunea transcarpatică sau România, însă, începând cu etapa Ha B₂ acestea apar în Transilvania⁶⁷.

Este emblematică că cele mai timpurii complexe scitice ce conțin pumnale cu terminația în formă de antenă sunt localizate mai ales pe teritoriul Transilvaniei — cum sunt de exemplu: mormântul nr. 2 din 1969 de la Teiuș⁶⁸ și mormântul nr. 9 de la Cristești⁶⁹, ambele fiind cele mai vechi exemplare din cadrul grupului Ciumbud. Vârfurile de săgeată din fier cu manșonul alungit, care amintesc prototipurile din bronz de tip Novočerkassk par să indice o datare chiar prescitică pentru mormântul de la Teiuș⁷⁰, cu toate că această presupunere provoacă mai multe obiecții. Judecând însă după prezența vârfurilor de săgeți de tip Kelermes, mormântul nr. 2 de la Teiuș se datează, cel mai probabil, în a doua jumătate a sec. VII î.Hr.⁷¹. O datare similară o are și mormântul nr. 9 de la Cristești, în baza psaliilor din fier cu trei orificii, de tipul pieselor din depozitul de la Füged⁷². Al. Vulpe a inclus pumnalele de la Teiuș și Cristești într-un tip separat, la care a adăugat și piesele din mormintele de la Frata, Batoș, Cipău–Gara și, posibil, pumnalul din mormântul de la Archita (fără terminație). Acest tip a fost denumit tipul *Frata* și datat de Vulpe în a doua jumătate a sec. VII î.Hr.⁷³

Terminația ajurată în formă de capete stilizate de păsări sau gheare de pasăre prădătoare cu un ochi la bază⁷⁴ reprezintă evoluția stilistică a unor tipuri mai timpurii, executate în manieră realistă⁷⁵. Nu vom discuta aici semantica acestui mod de executare a terminațiilor, ci ne vom opri asupra problemei particularităților funcționale ale acestui tip de *akinakai*, care aveau și importanță cronologică. Astfel, R. B. Ismagilov remarca caracterul exclusiv utilitar al barei dintre volute, considerând-o trăsătură târzie a unor terminații, ce s-au format, ca tip, la sfârșitul sec. V î.Hr.⁷⁶

---

⁶⁴ Levickij 1993, 65.

⁶⁵ Levickij 1993; Levițki 1994.

⁶⁶ Brujako 2005, 104.

⁶⁷ Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 343/14; 350/13; 354/1-2; 379/8.

⁶⁸ Vasiliev, Badea, Man 1973; Vasiliev 1980.

⁶⁹ Zrinyi 1965; Vasiliev 1980.

⁷⁰ Chochorowski 1998, 480.

⁷¹ Brujako 2005, 248.

⁷² Kemenczei 1994, 81; Brujako 2005, 249.

⁷³ Vulpe 1990, 50-52.

⁷⁴ Merpert 1948, 78.

⁷⁵ Meljukova 1964, 56.

⁷⁶ Ismagilov 1978, 232-233.

După Ismagilov, bara dintre volute a apărut din necesitatea unei construcții dure a terminației pentru a fi ulterior garnisită cu foiță din aur. Această inovație ar fi apărut în atelierele grecești, în care erau produse formele de paradă, „regale”, ulterior fiind preluată de către sciți⁷⁷. Trebuie să precizăm că în acest caz nu este vorba despre forme „de paradă” în sens general, ci mai degrabă despre unele elemente ale ritului funerar, dată fiind lipsa urmelor de utilizare sau leziunilor mecanice pe suprafața foiței din aur. Prin urmare, plăcuțele din aur erau îmbrăcate pe mânerul spadelor nemijlocit înainte de ceremonia funerară⁷⁸. Interesant este că terminațiile de acest tip erau caracteristice nu doar pentru spade, ci și pentru partea inferioară a mânerului din fier al oglinzii descoperite în camera de nord-est a tumulului de la Certomlyk (Fig. 11b), care a fost de asemenea executată și tratată în forma „unor gheare stilizate de pasăre prădătoare”⁷⁹. Oglinda a fost cel mai probabil confecționată în prima jumătate a sec. IV î.Hr.⁸⁰. În stil Soloha este executat și mânerul oglinzii din mormântul nr. 2 al tumulului 2 de lângă s. Vișnopol (Fig. 11c)⁸¹. În afară de terminația în formă de gheară, mânerul este decorat cu borduri reliefate pe margine și adâncituri verticale în centru (imitația sârmei torsionate). Strachina mică cu firnis negru din inventarul mormântului se datează cu al treilea sfert al sec. IV î.Hr., iar necropola în general se datează cu ultimul sfert al sec. IV î.Hr.⁸² Posibil, în mod similar era executat și mânerul din fier al oglinzii de bronz din mormântul nr.1 al tum. 18 din necropola de la Pesočin (Fig. 11a) lângă Harkiv⁸³. Complexul respectiv se datează în al treilea sfert al sec. al IV-lea î.Hr. cu ajutorul unui *kantharos* cu firnis negru și al unei amfore de tip Soloha I, varianta Chersonesos⁸⁴.

Definirea tipului Soloha

Akinakai cu terminațiile în stil animalier au fost sistematizați de către A. I. Meljukova într-un tip separat (subgrupul II al grupului II), spadele și pumnalele cu terminația în formă de gheară fiind incluse în cel de-al doilea tip⁸⁵. Considerăm însă că pentru acest tip de *akinakai* (cu terminația puternic stilizată și executată în formă de capete de păsări/grifoni, volute puternic profilate și bară transversală) este mult mai

⁷⁷ Ismagilov 1978, 232.

⁷⁸ Černikov 1965, 124; Guljaev 2009, 151.

⁷⁹ Alekseev, Murzin, Rolle 1991, 197-198. Cat. nr. 118.

⁸⁰ Alekseev, Murzin, Rolle 1991, 126.

⁸¹ Grigor'ev, Skoryj 2011, 195, Fig. 23.

⁸² Grigor'ev, Skoryj 2011, 210.

⁸³ Babenko, Čizova 2005, 132.

⁸⁴ Babenko 2005, 165.

⁸⁵ Meljukova 1964, 55-59.

oportună aplicarea nomenclaturii eponimice. Astfel, denumirea tipului va fi sugerată de unul dintre cele mai renumite și mai timpurii studiate complexe – *tipul Soloha*⁸⁶. Pe lângă terminația caracteristică, tipul dat mai este definit de caneluri pe marginea mânerului – imitația sârmei sau a șnurului torsionat⁸⁷ și ornamentarea relativ des întâlnită a gărzii cu reprezentări zoomorfe sau decor geometric.

Cronologia tipului Soloha

Spada din tumulul 3 din punctul Staikin Verh, de lângă Aksjutincy (Fig. 15/ 11), este, probabil, una dintre cele mai timpurii și este datată din a doua jumătate a sec. VI – începutul sec. V î.Hr., grație prezenței unei oglinzi antice. Aceasta poartă însă urme de utilizare intensă, ce poate indica o durată relativ mare de folosire și, probabil, o vârstă ceva mai târzie a complexului, în limitele primei jumătăți sau a începutului sec. V î.Hr.⁸⁸ Mormântul cu spadă, din tumulul 2 de la Aksjutincy⁸⁹ (Fig. 15/12)⁹⁰, poate fi datat nu mai târziu de jumătatea sec. V î.Hr.⁹¹, în baza unei *kylix* cu firnis negru⁹², răspândită în al doilea sfert al sec. V î.Hr.⁹³

În tipul de *akinakai* cu terminația în formă de gheară și garda pseudo-triunghiulară, A. I. Meljukova a încadrat și spada din tumulul 2 de la Volkovcy (săpăturile lui S. A. Mazaraki din 1897-1898) (Fig. 16/17). Aceeași autoare a exprimat dubii privind apartenența piesei respective aceluși mormânt tumular, din cauza că restul inventarului (psaliile din os, aplica cruciformă, ceramica) indică o datare nu mai

⁸⁶ În linii generale, observațiile cronologice privind acest tip au fost formulate de către autori în procesul colectării analogiilor pentru spada din mormântului 3 al tumulului 7 de lângă Purcari (Agulnikov *et alii* 2013, 274-278), ca ulterior să fie generalizate și completate în cadrul unor lucrări speciale (Topal 2014a; Topal 2014b). Termenul „tip Soloha” a fost întrebuințat și mai demult – de ex., în articolul lui V.I. Guljaev (Guljaev 2004, 14). Asupra acestei serii de spade a mai atras atenția și I. B. Šramko, care a presupus că centrul de producere a lor se afla pe cetățuia de la Belsk (având în vedere concentrarea masivă a pieselor de tip Soloha din bazinele râurilor Vorskla și Sula) (Šramko 1992, 222).

⁸⁷ W. Ginters a atras atenția asupra acestei ornamentări specifice a spadei, realizată, în opinia lui, pentru a împiedica alunecarea mânerului spadei în interiorul palmei (Ginters 1928, 39).

⁸⁸ Il'inskaja 1968, 75.

⁸⁹ După toată probabilitatea, desenul schematic al acestei spade „cu mâner din aur” (și lama destul de mare) din colecția lui S.A. Mazaraki a fost publicat în revista „Niva”, nr. 34 din 1887 (Lomtadze, Firsov 2012, Fig. 2-3).

⁹⁰ Bobrinskij 1894, tab. XXII/4.

⁹¹ Grigor'ev 1994, 75.

⁹² Onajko 1966, 61.

⁹³ Sparkes, Talcott 1970, 268, No. 469-472.

târzie de sec. VI î.Hr.⁹⁴ După părerea cercetătoarei V. A. Il'inskaja, este eronată și atribuirea ceramicii complexului respectiv, ce include o cupă scitică timpurie cu decor incizat și un vas din epoca bronzului⁹⁵. Probabil, și aplica cruciformă⁹⁶ nu provine din acest complex. Psaliile din inventarul său își găsesc analogiile în complexe din al doilea și al treilea sfert al sec. V î.Hr.⁹⁷ Dacă ne întoarcem la particularitățile morfologice ale spadei, se poate observa, că desenul publicat de A.I. Meljukova⁹⁸ diferă de fotografia aceleiași spade, prezentată într-o publicație mai veche⁹⁹; desenul este mai apropiat de spada din tumulul de lângă mănăstirea Mgari, din Lubny¹⁰⁰. Exemplarul din colecția Hanenko, prezentat pe fotografie, este apropiat morfologic de spadele de *tip Soloha*. Autorul săpăturilor din tumulul nr. 2 de lângă Gladkovškina, unde a fost descoperită o spadă similară, datează complexul într-un interval cuprins în a doua jumătate a sec. V î.Hr.¹⁰¹ Posibil, din *tipul Soloha* mai face parte și piesa din tumulul aristocratic Bliznec-2 (Fig. 15/7), de la care s-a păstrat, aproape integral, tăișul cu caneluri longitudinale¹⁰². În baza aspectului exterior al tăișului, autorii săpăturilor consideră piesa drept o spadă cu terminația „stilizată în forma ghearelor unei păsări răpitoare”. Combinația inventarului funerar (determinantă aici fiind garnitura de tolă) permite datarea în ultimele două decenii ale sec. V î.Hr.¹⁰³ În *tipul Soloha* mai încadrăm spada dintr-un complex aristocratic din regiunea Kuban – tumulii Sem' Brat'ev (Șapte Frați) (Fig. 16/12). Acolo, în tumulul nr. 2, a fost descoperit fragmentul unui tăiș¹⁰⁴, ale cărui proporții și morfologie (caneluri longitudinale ce formează o figură triunghiulară pe treimea superioară a tăișului) sunt complet identice cu piesa de pe așezarea Oranoe din regiunea Kievului. Acest tumul a fost datat în al treilea sfert al sec. V î.Hr.¹⁰⁵ sau anii 460-425 î.Hr.¹⁰⁶

---

⁹⁴ Meljukova 1964, 58.

⁹⁵ Il'inskaja 1968, 49.

⁹⁶ Totuși, trebuie să remarcăm, că excluderea aplicei cruciforme din inventarul acestui complex poate fi prematură. Aceasta a fost descoperită printre mai multe piese de harnașament, ceea ce poate indica o utilizare secundară a podoabei și, implicit, o datare mai târzie decât cea acceptată pentru majoritatea aplicelor de acest tip.

⁹⁷ Grečko 2012, 86-88.

⁹⁸ Meljukova 1964, tab. 20/9.

⁹⁹ *Drevnosti...* 1899, tab. VII/59.

¹⁰⁰ Il'inskaja 1968, tab. XLVII/12.

¹⁰¹ Grigor'ev 1994, 77.

¹⁰² Romaško, Skoryj 2009, 33-34, Fig. 10, 20; Romaško, Skoryj 2010, 82, Fig. 7/20.

¹⁰³ Romaško, Skoryj 2009, 87.

¹⁰⁴ Černenko 1973, 68, Fig. 2/12.

¹⁰⁵ După părerea lui A.N. Noviċhin, însă, garnitura de tolă din tum. 2 din grupul Sem' Bratiev (Șapte Frați) poate indica o datare în prima jumătate a sec. V î.Hr. (Noviċhin 2006, 54; Vlasova 2001, 130).

Spada de la Soloha (Fig. 15/1) a fost datată la sfârșitul sec. V î.Hr.¹⁰⁷, iar mormântul lateral, care conținea piesa, a fost inițial datat cu limita sec. V-IV î.Hr.¹⁰⁸, în baza unei „*kylix* cu firnis negru din Olynthos” și a materialului amforistic¹⁰⁹. În general, datarea mormântului lateral din tumulul de la Soloha, săpat după edificarea tumulului, varia de la „prima jumătate a sec. IV î.Hr.”¹¹⁰ la „primul sfert al sec. IV î.Hr.”¹¹¹. Însă, A. Yu. Alekseev a remarcat că majoritatea pieselor de inventar (incluzând renumita spadă în teacă cu garnitură din aur) sunt mult mai timpurii decât această dată și puteau să fie acumulate pe parcursul întregii vieți a proprietarilor¹¹². *Kylix*-ul din mormântul lateral este datat de către S. Yu. Monahov la începutul sec. IV î.Hr., iar complexul amforistic – pe la 380 î.Hr.¹¹³ Interesante sunt datările combinate ¹⁴C (rezultate din 11 probe individuale) pentru lemnul preluat, în mare parte, din teaca spadei – 2333±BP, ce ar corespunde datei calibrate de 400-395 BC (1σ) și 403-390 BC (2σ)¹¹⁴.

Mormântul 1 din tumulul 6 de lângă satul Timofeevka conținea o spadă, a cărei terminație a fost executată în formă de „gheare îndoite spre interior cu „ochi” (Fig. 15/5). Aceasta se poate data la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr., în baza unei amfore ștampilate de tip Chios¹¹⁵. În mormântul nr. 2 al tumulului 3 din necropola Pereșcepino a fost descoperită o spadă cu terminație schematică în formă de antene (Fig. 15/16) și mânerul garnisit cu foiță din aur¹¹⁶. Acest mormânt a fost atribuit de către S.V. Mahortyh perioadei târzii (III) a necropolei, datate în „ultimul sfert – sfârșitul sec. V și (sau) începutul – prima jumătate a sec. IV î.Hr.”¹¹⁷. Vârfurile de

¹⁰⁶ Alekseev 2003, 296; Gorončarovskij 2011, 122.

¹⁰⁷ Mancevič 1987, 69.

¹⁰⁸ Redacția volumului „Tumulul Soloha”, apărut în 1987 (în persoana lui A. Yu. Alekseev), nu a căzut totuși de acord cu aceste observații cronologice, indicând că autorul nu a luat în considerare analogiile din Agora Atenei, nu a determinat corect centrul de producere a vaselor cu firnis negru, iar capitoul referitor la piesele amforistice a fost scris în anii 1950, fără a lua în considerare lucrările lui I.B. Brašinskij. În notele de subsol este propusă o altă datare pentru importul antic: „începutul – prima jumătate a sec. IV î.Hr.” (Mancevič 1987, 121, nota din partea redacției).

¹⁰⁹ Mancevič 1987, 121.

¹¹⁰ Brašinskij 1965, 97-98.

¹¹¹ Alekseev 1991, 52; Alekseev 2003, 228.

¹¹² Alekseev 2003, 228, 231.

¹¹³ Monahov 1999, 240-243.

¹¹⁴ Alekseev *et alii* 2002, 145, Fig. 2.

¹¹⁵ Grebennikov 2008, 85.

¹¹⁶ Šramko 1994.

¹¹⁷ Mahortyh 2011, 14; Mahortyh 2012, 156.

săgeți din garnitura de tolbă din acest mormânt pot fi cu siguranță datate la sf. sec. V – prima treime a sec. IV î.Hr.¹¹⁸.

Pe malul drept al Niprului, în așezarea de la Jabotin, într-un mormânt de la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr. a fost descoperită de asemenea o spadă „cu terminație în formă de gheară și garda pseudo-triunghiulară” (Fig. 15/10)¹¹⁹. Pe baza garniturii de arcaș, spada căptușită cu aur de *tip Soloha* din tumulul 4 al necropolei de la Osneagi (Fig. 15/14)¹²⁰ a fost datată în sec. IV î.Hr.¹²¹ sau, conform unui studiu recent, la sfârșitul sec. V – prima treime a sec. IV î.Hr.¹²² Spada din tumulul de lângă Sofievka, raionul Borispol, regiunea Kiev (săpat de către Yu. N. Zaharuk în 1948) a fost inclus de A.I. Meljukova în secțiunea I (tipul 3) a pieselor cu terminația dreaptă, autoarea indicând însă în descriere, că terminația nu s-a păstrat¹²³. Însă V.A. Ilinskaja, care a publicat spada respectivă, remarcă ulterior „terminația în formă de volute”, prezentând și un desen mai exact al piesei¹²⁴, pe baza căruia o putem atribui *tipului Soloha* (Fig. 15/6). Complexul în sine, în baza zăbalelor figurale din bronz și a aplicelor cu reprezentări de animale prădătoare, a fost datat cu sec. V î.Hr.¹²⁵, însă aplica de tip Tuzla-Bobrica nu poate fi datată mai târziu de sec. V-IV î.Hr.¹²⁶ O spadă cu terminația în formă de gheară, cu antene a fost descoperită în tumulul distrus de lângă satul Volosskaja Balakleja (Fig. 15/17), situat pe malul stâng al râului Doneț¹²⁷.

Pe baza caracteristicilor inventarului arheologic, tumulul 2 de lângă Petrovka, raionul Novoajdar, regiunea Lugansk, în al cărui mormânt a fost găsită o spadă cu mânerul în formă de antene în stil animalier (Fig. 15/8), a fost datat în sec. IV î.Hr.¹²⁸. Aplicile frontale și de alte tipuri de obiecte din mormânt își au analogiile în situri de la sf. sec. V – începutul sec. IV î.Hr. și, probabil, permit deplasarea datării complexului dacă nu spre sfârșitul sec. V î.Hr., atunci spre începutul – prima jumătate a sec. IV î.Hr. Din tumulii din zona Nistrul de Jos este cunoscut un complex cu un fragment de spadă cu mânerul ajurat¹²⁹ – mormântul 1 din tumulul 9 de lângă satul Talmaz (Fig. 15/9)¹³⁰.

¹¹⁸ Mahortyh 2012, 153.

¹¹⁹ Petrenko 1967, 43, tab. 33/18; Kovpanenko, Bessonova, Skoryj 1989, 121.

¹²⁰ Gorodcov 1911, tab. III/4.

¹²¹ Kovpanenko 1967, 148; Šramko 1976, 197.

¹²² Mahortyh 2012, 153.

¹²³ Meljukova 1964, 51, Fig. 18/10.

¹²⁴ Il'inskaja 1968, 160, Fig. 10/1.

¹²⁵ Il'inskaja 1968, 160.

¹²⁶ Kantorovič 2012, 24.

¹²⁷ Bandurovskij, Bujnov 2000, 77, Fig. 58/8.

¹²⁸ Bratčenko, Švecov, Dubovskaja 1989, 176.

¹²⁹ Și acesta poate fi atribuit *tipului Soloha*, fără a lua în considerare descrierea contradictorie (tipul acestui *akinakes* fiind determinat drept unul hibrid) și desenul neinformativ. În urma

Autorul publicației a datat acest mormânt într-un interval cuprins între sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr., în baza formei vârfulor de săgeți¹³¹.

O serie alcătuită din patru spade de *tip Soloha* provine de la Donul de Jos. În 1901, lângă localitatea Elizavetovskaja (raionul Azov, regiunea Rostov), profesorul școlii bisericești I.I. Ușakov a săpat un tumul, care ulterior a primit numele său. Astfel, în tumulul lui Ușakov, cuprins în arealul necropolei de la Elizavetovskaja, în afară de o spadă cu mânerul și teaca acoperite cu foiță din aur (Fig. 16/2), au fost găsite și amfore de Chios din sec. IV î.Hr. dar și un vas de tip *lekythos* aryballic de la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr. Fără a invoca o diferență semnificativă dintre datările propuse de diferiți cercetători, de la sec. VI-V î.Hr.¹³² și chiar sec. VII î.Hr.¹³³, în anii '60 cea mai probabilă părea datarea acestor piese în prima jumătate a sec. IV î.Hr.¹³⁴. I.B. Brașinski data acest complex la începutul sec. IV î.Hr., în baza fragmentelor de ceramică cu firnis negru¹³⁵. Această datare nu a fost acceptată de E.V. Vlasova, care atribuia mormântul central al tumulului lui Ușakov ultimului sfert al sec. V î.Hr., pe lângă aceasta, cercetătoarea a remarcat că aplicarea foiței de aur de pe teacă a fost executată mai timpuriu, fiind aplicată de două ori pe suprafața tecii¹³⁶. În mormântul din tumulul 10 (cercetat în 1909) de lângă Elizavetovskaja a fost descoperită încă o spadă, al cărei mâner era acoperit cu foiță din aur. Terminația spadei a fost garnisită cu „cunoscutele capete stilizate de grifoni”¹³⁷. N. I. Sokolski o data (pe baza analogiilor cu piesele din Soloha și Kul-Oba) în sec. IV î.Hr., remarcând că o asemenea datare „nu contrazice celălalt inventar”¹³⁸. Amforele șampilate, de tip Heraclea, din acest tumul se încadrează în tipul I-4 după Monahov și se datează între sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr.¹³⁹, cu toate că aceiași S. Yu. Monahov ceva mai devreme data complexul în anii '90 ai sec. IV î.Hr.¹⁴⁰ Două alte spade provenite din tumulul 4, cercetat în 1910 (Fig. 16/5)¹⁴¹ și tumulul 34

---

studierii acestei piese în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei, s-a putut stabili că forma piesei este caracteristică pentru tipul Soloha. De asemenea, s-a realizat că între părțile figurative sunt prezente urmele unei bare orizontale.

¹³⁰ Sinika 2007, 171, Fig. 1, 6.

¹³¹ Sinika 2007, 178.

¹³² Kieseritzky 1902, 44-45; Minns 1913, 270; Borovka 1928, 97; Sokol'skij 1954, 138.

¹³³ Tallgren 1917, 77.

¹³⁴ Šilov 1966, 174.

¹³⁵ Brašinskij 1980, 124.

¹³⁶ Vlasova 1997, 37.

¹³⁷ Miller 1910, 115, tab. V.

¹³⁸ Sokol'skij 1954, 141.

¹³⁹ Monahov 2003, 129.

¹⁴⁰ Monahov 1999, 171.

¹⁴¹ Sokol'skij 1954, 139, tab. III, 5.

excavat în 1911 (Fig. 16/3)¹⁴² au fost datate de către N. I. Sokolski tot în sec. IV î.Hr., „în baza analogiilor cu mormintele învecinate”¹⁴³.

Cu o oarecare doză de probabilitate, putem atribui *tipului Soloha* încă o spadă din necropola de la Elizavetovskaja, descoperită în tumulul 6, cercetat în 1911 (Fig. 16/10)¹⁴⁴. Lama piesei este triunghiulară, are o lungime de 60 cm, iar garda este în formă de inimă și foarte masivă. Terminația este compusă din două volute, însă din cauza prezenței unui strat puternic de rugină nu ne putem da seama dacă aceasta era simplă sau executată în forma unor capete de păsări (grifoni)¹⁴⁵. În baza unui *kotyllos* atic cu firnis negru, mormântul este datat cu a doua jumătate a sec. IV î.Hr.¹⁴⁶

În baza similitudinilor dintre teaca spadei luxoase descoperite în tumulul 30 de lângă satul Bolșaja (Velika) Belozerka (Fig. 14; 15/3), cu teaca din Kul-Oba, V.V. Otroščenko o datează în ultima treime a sec. IV î.Hr.¹⁴⁷, cu toate că în prezent complexul din Kul-Oba poate fi datat cu mai multă precizie. În afară de renumita teacă de spadă (Fig. 15/4), în cavoul tumulului de la Kul-Oba au fost descoperite fragmentele mânerului¹⁴⁸. Ținând cont de faptul că terminația spadei nu s-a păstrat, în baza altor indicii — garda lată în formă de fluture, imitația sârmei torsionate, creștăturile de pe tăiș — putem presupune că piesa se încadrează în *tipul Soloha*. După părerea lui A. Yu. Alekseev, majoritatea pieselor din inventarul tumulului de la Kul-Oba se datează în a doua jumătate a sec. IV î.Hr.¹⁴⁹ Mormântul din cavoul, unde a fost descoperită spada, este sincronizat cu complexul de la Čertomlyk, spre deosebire de mormântul deasupra cavoului, a cărui formă este apropiată de mormântul secundar din Soloha¹⁵⁰. În baza ștampilei și formeii amforei de Thasos din manta, I. B. Brašinskij data tumulul de la Kul-Oba la al treilea – ultimul sfert al sec. IV î.Hr.¹⁵¹ A. Yu. Alekseev a propus ca dată de referință anii 330 î.Hr., remarcând, însă, tendința spre coborârea cronologiei unor piese până în prima jumătate a sec. IV î.Hr.¹⁵² Una dintre amforele biconice târzii cu ștampila lui Areton (Ἀρέτων) a fost datată de către Monahov în anii '30 ai sec. IV î.Hr.¹⁵³ După toată probabilitățile, acest complex este unul dintre cele mai târzii cu *akinakes* de *tip*

¹⁴² Miller 1914, 244, Fig. 57; Sokol'skij 1954: 139, tab. III, 4.

¹⁴³ Sokol'skij 1954, 181.

¹⁴⁴ Miller 1914, 229–230, Fig. 22.

¹⁴⁵ Sokol'skij 1954, 139, tab. III, 2.

¹⁴⁶ Sokol'skij 1954, 139.

¹⁴⁷ Otroščenko 1984, 126.

¹⁴⁸ Antiquités 1892, Tab. XXVII; Artamonov 1966, 63, tab. 208.

¹⁴⁹ Alekseev 2003, 229.

¹⁵⁰ Alekseev 2003, 262.

¹⁵¹ Brašinskij 1965, 104; Brašinskij 1975, 37.

¹⁵² Alekseev 2003, 262.

¹⁵³ Monahov 2003, 70, tab. 46/1.

*Soloha*¹⁵⁴. Foarte interesant, o aplică din bronz cu reprezentare identică celei de pe teaca din Kul-Oba a fost relativ recent descoperită în vestul Germaniei, la Karlsruhe (sectorul Grünwinkel) (Fig. 17/15), ca rezultat al săpăturilor de pe locul de traversare¹⁵⁵ a Rinului¹⁵⁶. Din mormântul central (nr. 1) al tumulului 5 de lângă localitatea Nagornoe provine fragmentul unui mâner de spadă „gofrat” (Fig. 15/2) cu terminația, pe care poate fi clar observat un cerculeț cu punct în mijloc¹⁵⁷. Autorul reconstruiește această terminație ca fiind de formă ovală, însă acum este evident, că aceasta era ornitomorfă, cu antene. Grupul tumular de la Nagornoe se datează, în linii generale, între sfârșitul sec. IV – începutul sec. III î.Hr.¹⁵⁸ O datare mai precisă a tumulului 5 nu este posibilă, acesta fiind jefuit, cu toate că atât cazanul din inventarul acestuia, cât și, probabil, mânerul spadei, pot fi datate ceva mai timpuriu.

Spade de acest tip sunt cunoscute și în complexe sauromatice. De exemplu, o piesă de acest tip a fost descoperită în tumulul 11 al necropolei Kara-Oba de lângă Djangala (Fig. 16/13)¹⁵⁹. K. F. Smirnov a presupus că spade cu trăsături de acest tip pătrund în mediul sauromatic la Donul de Jos în urma contactelor cu sciții și meoții¹⁶⁰. În ceea ce privește cronologia, complexe sauromatice cu spade de acest tip, judecând după alte piese de inventar, se datează în opinia lui V.N. Vasiliev¹⁶¹ în sec. IV î.Hr. N.E. Berlizov a datat tumulul de la Kara-Oba cu faza B₂ al cronologiei general-sarmatice (ultimul sfert al sec. V — primul sfert al sec. IV î. Hr.), iar complexul mai sus amintit a fost atribuit primului sfert al sec. IV î.Hr., în baza analogiilor cu spada de la Soloha (sic!)¹⁶². „Cu siguranță” în limitele sec. IV î.Hr., V.N. Vasiliev datează și celelalte morminte, ce conțin „spade și pumnale de tip III, subtip A din secțiunea I” (spade și pumnale cu gardă îngustă în formă de fluture (aripioare) și terminația în formă de gheară) — Novyi Kumak, 18, m. 1 (Fig. 16: 6); Murakaevo, tum. 5, m. 3 (Fig. 16/11); mormântul din tumulul de lângă Ibragimovo¹⁶³; m. 7 din tumulul 16 din

¹⁵⁴ Alekseev, Murzin, Rolle 1991, 125.

¹⁵⁵ Aplicația pentru teacă, descoperită pe această așezare romană, a fost interpretată de autorul săpăturilor drept un element decorativ de la un pat festiv (Knötzele 2005, 20, Abb. 3). Interpretarea eronată nu trebuie să surprindă, având în vedere că în prezent piesa respectivă reprezintă cea mai vestică descoperire scitică de pe teritoriul Europei.

¹⁵⁶ Mec 2006, 43, Fig. 1.

¹⁵⁷ Mozolevskij 1973, 192, Fig. 6, 9.

¹⁵⁸ Mozolevskij 1973.

¹⁵⁹ Sinicyn 1952, 67, Fig. 27/1.

¹⁶⁰ Smirnov 1961, 21.

¹⁶¹ Vasil'ev 2001a, 39.

¹⁶² Berlizov 2011, 186-187.

¹⁶³ Vasil'ev 2001a, 39.

necropola Lebedevka VII¹⁶⁴; tumulul 7¹⁶⁵, m. 3 din tumulul 15¹⁶⁶ și tumulul 13¹⁶⁷ din cadrul necropolei de la Filippovka; m. 2 din tumulul 7 din necropola de la Novoorsk¹⁶⁸. Mai târziu, V. N. Vasiliev a atribuit seria de spade cu terminație în formă de gheară din aceste morminte (în baza a trei pumnale de acest tip din mormântul colectiv din tum. 1 al necropolei Sibai-I¹⁶⁹) celei de-a doua jumătăți sau sfârșitului sec. IV î.Hr.¹⁷⁰ Pe de altă parte, A. S. Skripkin insistă asupra datării acestui grup de spade în a doua jumătate a sec. V — prima jumătate a sec. IV î.Hr.¹⁷¹ Posibil, pe baza acelorași raționamente, mormântul 20 din tumulul 9 din necropola I de la Kirovskij, cu spadă (Fig. 16/8), a fost datat între sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr.¹⁷² Trebuie să amintim și spada din muzeul din Sarapul, descoperită în necropola de la Malye Cegandy (Fig. 16/1)¹⁷³, considerată de B. N. Grakov drept spadă scitică din sec. IV–III î.Hr.¹⁷⁴ Pumnalul din tumulul 7 al necropolei de la Sarytau (Fig. 16/7) din Kazahstanul de Vest reprezintă unul dintre cele mai estice complexe cu pumnal de *tip Soloha* și este datat de către S. Yu. Gucalov între sfârșitul sec. V – limita sec. V–IV î.Hr.¹⁷⁵ Pe lângă aceasta, în Trans-Ural, printre materialele de pe necropola Vorobievo I a culturii Gorohovo (raionul Šadrinsk al regiunii Kurgan) sunt cunoscute două pumnale cu terminație de *tip Soloha* (Fig. 16/14-15)¹⁷⁶. În baza vârfurilor de săgeți și având în vedere analogiile pentru unele trăsături ale pumnalelor, aceste morminte au fost datate cu sec. V–IV î.Hr.¹⁷⁷

Semnificativ este faptul că mormintele cu spade cu terminația în formă de gheară și bară de *tip Soloha*, dateate în sec. IV î.Hr., conțin și spade de paradă, garnisite cu aur, sau sunt dateate prin analogie cu mormintele bogate. Pentru piesele de paradă

¹⁶⁴ Železčíkov, Klepikov, Sergackov 2006, Fig. 73/4.

¹⁶⁵ Vasil'ev 2001a, Fig. 6/6.

¹⁶⁶ Jablonskij 2008, Fig. 2.

¹⁶⁷ Jablonskij 2012, Fig. 1.

¹⁶⁸ Vasil'ev 2001a, Fig. 6/9.

¹⁶⁹ Această datare a fost determinată de prezența unor oglinzi cu umbo în centrul discului (tipul 5.3 după A. Skripkin), caracteristice pentru inventarul timpuriu de tip Prohorovka. Data superioară (limita sec. IV–III î.Hr.) este de asemenea determinată de aceste oglinzi, necunoscute în sec. III î.Hr. (Vasil'ev 2001a, 171).

¹⁷⁰ Vasil'ev 2001b, 171.

¹⁷¹ Skripkin 2007, 41.

¹⁷² Denisov, Myškin 2008, 65; Myškin, Skarbovenko 2010, 93.

¹⁷³ Tal'gren 1917, 20, рис. 2.

¹⁷⁴ Grakov 1961, 144–146, рис. 3.

¹⁷⁵ Gucalov 2006, 248.

¹⁷⁶ Mogil'nikov 1992, 289, tab. 119, 60–61; *Drevnjaja istorija Zaural'ja* 2000, II, 78, Fig. 17/ 50, 52.

¹⁷⁷ Stojanov, Frolov 1962, 66.

este deosebit de elocventă acțiunea mecanismului „întârzierii” cronologice, deoarece spadele prețioase puteau fi păstrate un timp îndelungat și transmise din generație în generație. Cu alte cuvinte, teoretic, mormintele puteau fi săpate și atunci, când tipul respectiv deja nu mai circula. Un exemplu bun este mânerul spadei ahemenide de sec. V î.Hr.¹⁷⁸ descoperit în tumulul de la Čertomlyk de la sfârșitul celui de-al treilea sfert al sec. IV î.Hr.¹⁷⁹ Astfel, *tipul Soloha*, după toată probabilitatea, apare la limita sec. VI-V și circulă până la sfârșitul sec. IV î.Hr. Din punct de vedere cronologic, complexe cu *akinakai* de tip *Soloha* pot fi divizate în trei grupuri, care se datează în: al doilea și al treilea sfert al sec. V î.Hr.; sf. sec. V — prima treime a sec. IV î.Hr. și a doua jumătate a sec. IV î.Hr. (Fig. 11). Complexele cele mai timpurii sunt concentrate în silvostepa Ucrainei de pe malul stâng al Niprului; un singur complex este cunoscut în Kuban. În afară de acestea, în etapa respectivă apar reprezentările de *akinakai* de tip *Soloha* pe sculptura monumentală (Fig. 11/d, e) — stelele din muzeul orașului Krasnodar (posibil, provine din localitatea Pregradnaja) (Fig. 12/1)¹⁸⁰ și Ternovka, din regiunea Nikolaev (Fig. 12/2)¹⁸¹. Pe stela din Krasnodar, terminația *akinakes*-ului este reprezentată în stil tipic *Soloha*, cu redarea detaliată a volutelor (Fig. 12/1a). Datarea acestei stele este determinată de reprezentările de grifon și cerb pe armură¹⁸² și nu depășește prima jumătate a sec. V î.Hr.¹⁸³. Garda piesei de pe stela de la Ternovka este triunghiulară, pe mâner (după toată probabilitatea, gofrat orizontal) a fost redată o bandă longitudinală, iar terminația este reprezentată în formă de gheare, orientate spre interior (Fig. 12/2a). Datarea cea mai probabilă a acestei stele, reieșind din trăsăturile reprezentării terminației arcului (în formă de cap de vultur), poate fi considerată a doua jumătate sau chiar sf. sec. V î.Hr.¹⁸⁴

Tipul *Soloha* și tipologia armamentului scitic cu tăiș

În general, se disting trei abordări de bază în ceea ce privește tipologia armamentului scitic cu tăiș — pe baza asocierii formei terminației și gărzii; studiul particularităților funcționale ale formei tăișului; evidențierea unor tipuri „culturale”¹⁸⁵. O încercare reușită de a defini tipurile culturale în baza materialelor scitice este lucrarea lui A. Yu. Alekseev¹⁸⁶. Fiind unul dintre participanții la Seminarul arheologic

¹⁷⁸ Alekseev, Murzin, Rolle 1991, 92-102, 130-131, Fig. 67, Cat. 192.

¹⁷⁹ Alekseev 2003, 268-269.

¹⁸⁰ Miller 1925, 109, Fig. 7.

¹⁸¹ Elagina 1959, Fig. 3-6.

¹⁸² Popova 1976, 111.

¹⁸³ Ol'hovskij, Evdokimov 1994, 34.

¹⁸⁴ Elagina 1959, 193; Šul'c 1976, 220; Petrenko 1986, 170; Ol'hovskij, Evdokimov 1994, 18.

¹⁸⁵ Denisov 2010a, 270.

¹⁸⁶ Alekseev 1991b.

al lui L. Klein în Universitatea din Leningrad, acestea (împreună cu alți „seminariști”) a decis să ilustreze câteva dintre considerațiile teoretice ale lui Klein pe armamentul scitic cu tăiș¹⁸⁷. Una dintre principalele considerații era ideea despre legătura dintre contextul cultural și caracteristicile tipologice, precum și necesitatea identificării acelor grupări de piese, care erau obiective pentru purtătorii acestora¹⁸⁸, ceea ce e imposibil fără studierea contextului¹⁸⁹. Șirul evolutiv a fost conceput de către A. Yu. Alekseev în conformitate cu propria teorie despre distrugerea continuă a simbolisticii falice din aspectul exterior al *akinakes*-ului¹⁹⁰, de la garda „inițială” nodulară la cea „abstractă” îngustă, în formă de fluture. Însă, se pare că „tipurile culturale” ale *akinakes*-ului scitic pot fi diagnosticate și cu ajutorul altor indicii ce se completează reciproc. Unul dintre acestea este prezența unor forme prestigioase „de paradă” (garnisite cu metale scumpe) în cadrul tipului respectiv. Un alt indiciu, nu mai puțin important, este reflectarea tipului în artă și sculptura monumentală¹⁹¹. Din această cauză, având în vedere numărul mare de *akinakai* de tip Soloha din complexe funerare, existența atât a formelor de paradă, cât și a reprezentărilor pe sculptura monumentală, putem vorbi despre un grad sporit de includere a tipului Soloha în context cultural. Iar prezența unor reprezentări, la executarea cărora, posibil, meșterul antic încerca să evidențieze trăsăturile cele mai importante, oferă posibilitatea să analizăm ierarhia indicilor formatoare ale tipului¹⁹². Această particularitate scoate tipul Soloha în afara limitelor nomenclaturii arheologice propriu-zise (cu alte cuvinte, putem constata statutul deosebit al acestuia – statutul unui „tip cultural”) și permite să urmărim în el reflecția contextului cultural în toată diversitatea sa.

Răspândirea tipului Soloha

Perioada de răspândire maximă a spadelor de acest tip este limitată de ultimul deceniu al sec. V – prima treime a sec. IV î.Hr., în acest interval cronologic încadrându-se majoritatea complexelor cunoscute. În această perioadă sunt cunoscute și majoritatea formelor de paradă, mânerul (iar, uneori, și teaca) acestora fiind învelit în aur, acestea fiind întâlnite însă doar pe malul stâng al Niprului și pe cursul inferior al Donului.

---

¹⁸⁷ Klejn 1991, 244.

¹⁸⁸ Alekseev 1991b, 272.

¹⁸⁹ Klejn 1979, 69.

¹⁹⁰ Alekseev 1991b, 276-279; o analiză critică detaliată a acestei ipoteze poate fi găsită în articolul recent al lui A.V. Šelehan (Šelehan' 2013).

¹⁹¹ Trebuie să remarcăm, că combinația acestor elemente este caracteristică nu doar pentru tipul Soloha ci, conform observațiilor noastre, și pentru tipurile Čertomlyk și Kelermes. Despre *akinakai* de tip Kelermes – vezi Topal 2014c.

¹⁹² Alekseev 1991b, 275.

Akinakai de tip Soloha pătrund și pe malul drept al Niprului, spre sud, în partea stepică; spre vest ele ajung la Nistrul de Jos; în est, apar în interfluviul Volga-Ural. După toată probabilitatea, de acest interval cronologic sunt legate și multiplele descoperiri fortuite din silvostepa cuprinsă între Volga și Don (Fig. 13). La ultimul stadiu de evoluție, în a doua jumătate a sec. IV î.Hr., *akinakai* de tip Soloha apar în Crimeea, precum și în mormintele din Uralul de Sud și Transural. Este interesant că în această perioadă apar oglinzi, al căror mâner este executat în stil Soloha.

În silvostepa ucraineană, descoperirile fortuite de *akinakai* de tip Soloha nu sunt atât de numeroase, în comparație cu regiunile de la est. Una dintre aceste piese este inventariată drept o descoperire întâmplătoare din regiunea Romen (Fig. 18/2) și, probabil, provine din colecția lui A. A. Bobrinski (se păstrează în Muzeul de Stat de Istorie din Moscova)¹⁹³. Două *akinakai* de tip Soloha provin din regiunea Cerkasy, din apropierea satului Vjazovok (Fig. 17/1, 4), pe malul râului Olșanka¹⁹⁴. Fără a ignora gradul diferit de păstrare, se observă că ornamentul acestora este, în linii generale, similar, însă pe terminația primului (de la care s-a păstrat doar mânerul) este prezent un decor în forma literei „S” (Fig. 17/4)¹⁹⁵.

În colecțiile muzeului din Lviv se mai păstrează un *akinakes*, care, probabil, provine de pe teritoriul regiunii cu același nume¹⁹⁶. Ca și pe spada din Vjazovok, mânerul poartă decor meandric (Fig. 18/4), ce a permis autorilor chiar să emită concluzia despre proveniența nord-caucaziană a piesei și posibilele legături cu tradițiile cimeriene¹⁹⁷. În sfârșit, cea mai vestică descoperire a unui *akinakes* de tip Soloha a fost semnalată lângă Agatovo, în Bulgaria de nord (Fig. 17/1)¹⁹⁸. În baza acestei descoperiri și a altor câteva argumente, A. P. Mancevič chiar a încercat să demonstreze proveniența tracică¹⁹⁹ a spadei din Soloha²⁰⁰. Cu toate că această opinie a fost criticată²⁰¹, problema influenței considerabile persane asupra artei tracice a reprezentat obiectul unui studiu special²⁰².

¹⁹³ Meljukova 1964, 58, tab. XVIII/10, Fig. 20/8.

¹⁹⁴ Muržin, Šlajfer 2011, 30; Murzin, Šlajfer 2011a, Fig. 1-2.

¹⁹⁵ Muržin, Šlajfer 2011, Fig. 2.

¹⁹⁶ Kosikov, Pavlik 1992, 113, Fig. 1, 2.

¹⁹⁷ Kosikov, Pavlik 1992, 115.

¹⁹⁸ Milčev, Kovačev 1962, 40, Fig. 2; Gold 1987, 167, Cat. 245.

¹⁹⁹ În contextul identificării mormântului lateral din tumulul de la Soloha cu mormântul lui Octamasadas (Aleksiev 1994, 14), cunoscut prin legăturile sale strânse de rudenie cu dinaștii traci, această opinie poate deveni destul de interesantă.

²⁰⁰ Mancevič 1969, 117-118.

²⁰¹ Zlatkovskaja, Meljukova 1969, 5.

²⁰² Venedikov, Gerasimov 1973.

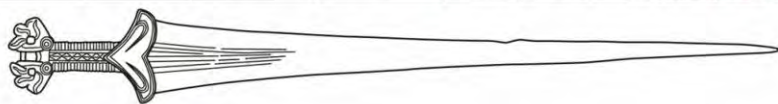
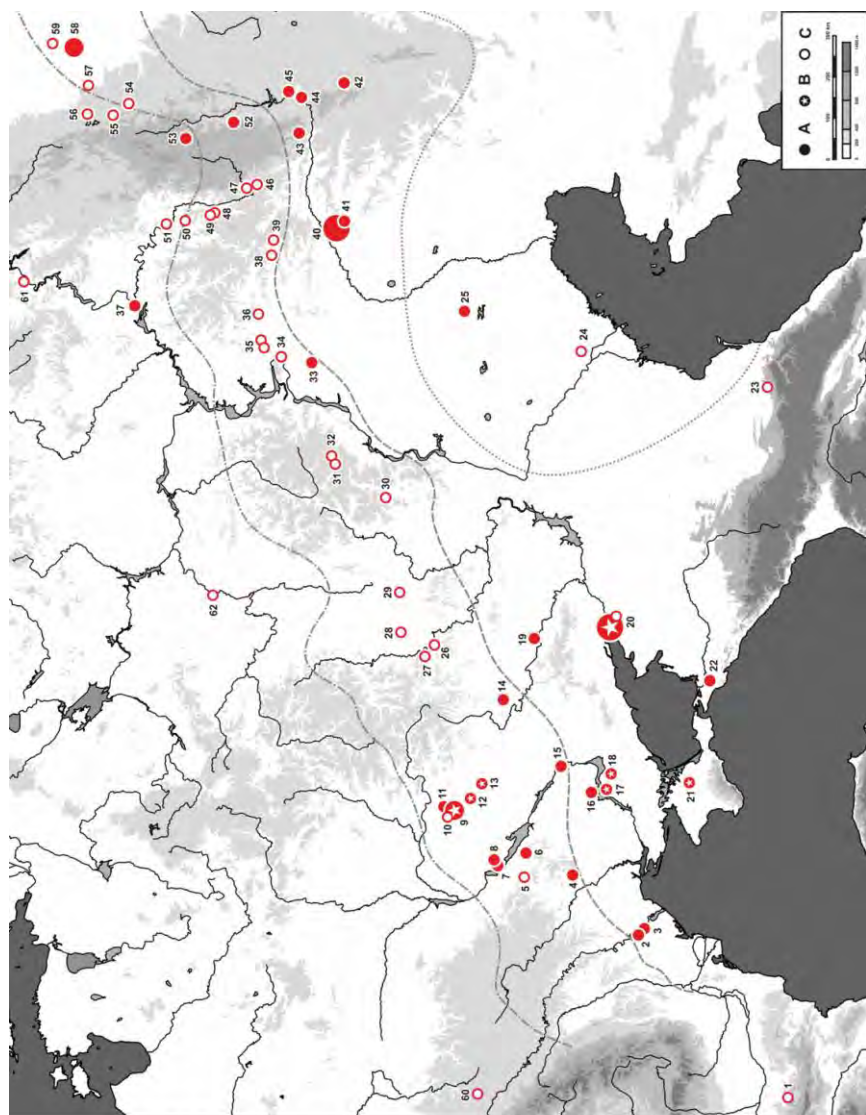

Fig. 13. Răspândirea pumnalelor *akinakai* de tip Solokha / Distribution of Solokha type akinakes (A. morminte / funeral finds; B. forme de para-dă / ceremonial items; C. descoperiri foruite / stray finds):

1. Agatovo; 2. Purcari; 3. Talmaza;
4. Timofeevka;
5. Viazovok; 6. Jabotin; 7. Gladkovščina; 8. Sofievka;
9. Aksutintcy;
10. Romny; 11. Volkovcy; 12. Osneagi;
13. Perešcepino;
14. Volosskaja Bala-
kleja; 15. Bliznec;
16. Nagornoe;
17. Soloha; 18. Bol-
šaja (Velika) Belo-
zerka; 19. Petrovka;
20. Elizavetovskaja;
21. Kul-Oba; 22.

Sem' Brat'ev (Șapte Frați); 23. Jalnoi-Mohk; 24. Iskai; 25. Kara-Oba (Djargala); 26. Veazniki; 27. Mastiughino; 28. Hlebnoc; 29. Sadovka; 30. Iabločnyi; 31. Šnjaevo; 32. Piliughino; 33. Kirovski; 34. Samara; 35. Bezecie, Pohvistrevo; 36. Ahrat; 37. Malye Gegandy, Piani (Krasnyi) Bor; 38. Ivanovka; 39. Novaia Bogdanovka; 40. Filippovka; 41. Lebedevka; 42. Saritau; 43. Ibragimovo; 44. Novyi Kumak; 45. Novoorški; 46. Tliambetovo; 47. Aknazarovo; 48. Talacevo; 49. Dadanovka; 50. Viazovka; 51. Ufa; 52. Sibai; 53. Murakaev; 54. Šabunina; 55. Misaș; 56. Argataș; 57. Miasskoe; 58. Vorobievo; 59. Voskresenskoe; 60. Lviv; 61. Usti-Kacka; 62. Murov.

Fig. 14. Spada de paradă de tip Soloha din tumulul nr. 30 de lângă Bolșaja (Velika) Belozerka / Solokha-type ceremonial sword from barrow no. 30 near Bolshaya (Velika) Belozerka (după/after Scythian Gold 1999, 251, cat. 121)

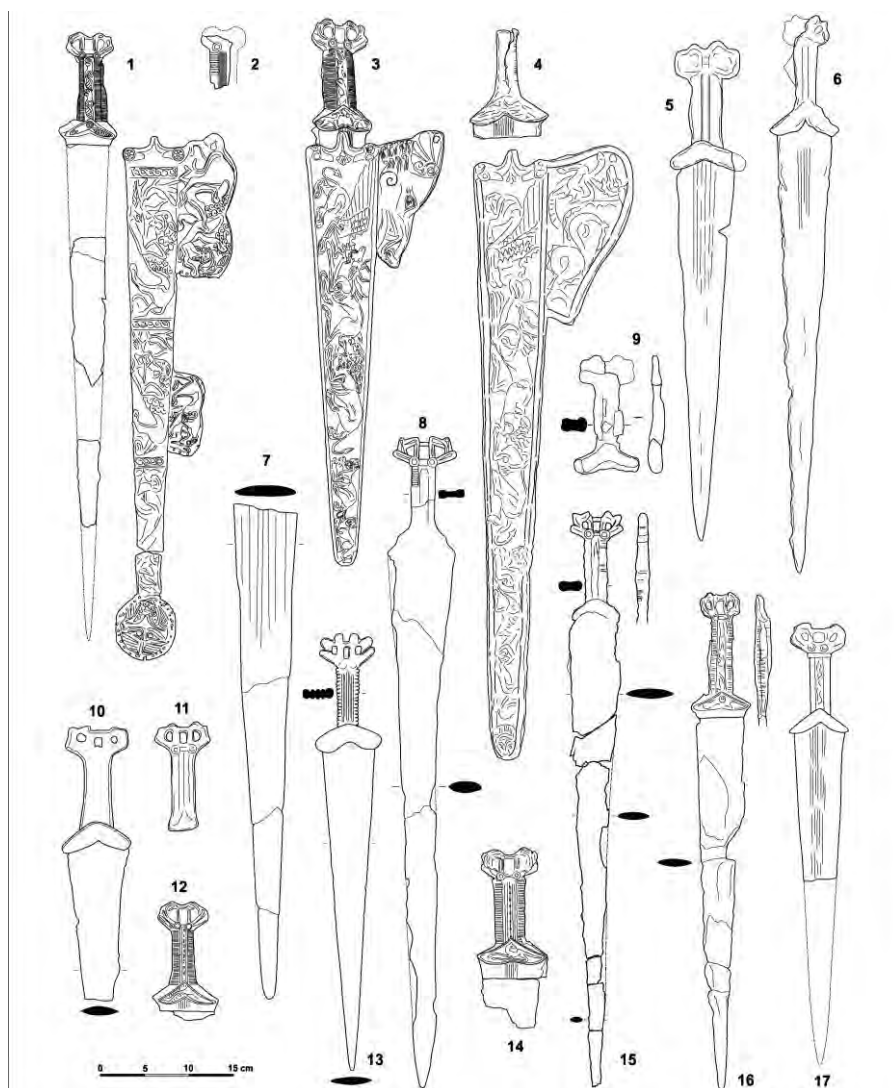

Fig. 15. *Akinakai* de tip Solokha din complexe funerare. 1. Solokha, mormântul lateral; 2. Nagornoe, t. 5, m. 1; 3. Bolšaja (Velika) Belozerka, t. 30; 4. Kul'-Oba; 5. Timofeevka, t. 6, m. 1; 6. Sofievka; 7. Bliznec-2; 8. Petrovka, t. 2; 9. Talmaza, t. 9, m. 1; 10. Jabotin, mormânt; 11. Staikin Verh, t. 3; 12. Aksyutincy, t.2; 13. Gladkovščina, t. 2; 14. Osneagi, t. 4; 15. Purcari, t. 7, m. 3; 16 — Pereščepino, t. 3, m. 2; 17. Volosskaja Balakleja / Solokha-type akinakes from burials. 1. Solokha, secondary burial; 2. Nagornoe, b. 5, gr. 1; 3. Bolshaya (Velika) Belozerka, b. 30; 4 — Kul'-Oba barrow; 5. Timofeevka, b. 6, gr. 1; 6. Sofievka; 7. Bliznets-2; 8. Petrovka, b. 2; 9. Talmaza, b. 9, gr. 1; 10. Zhabotin, burial.; 11. Staykin Verh, b. 3; 12. Aksyutintsy, b. 2; 13. Gladkovshchina, b. 2; 14. Osnyagy, b. 4; 15. Purcari, b. 7, gr. 3; 16. Pereshchepino, b. 3, gr. 2; 17. Volosskaya Balakleja.

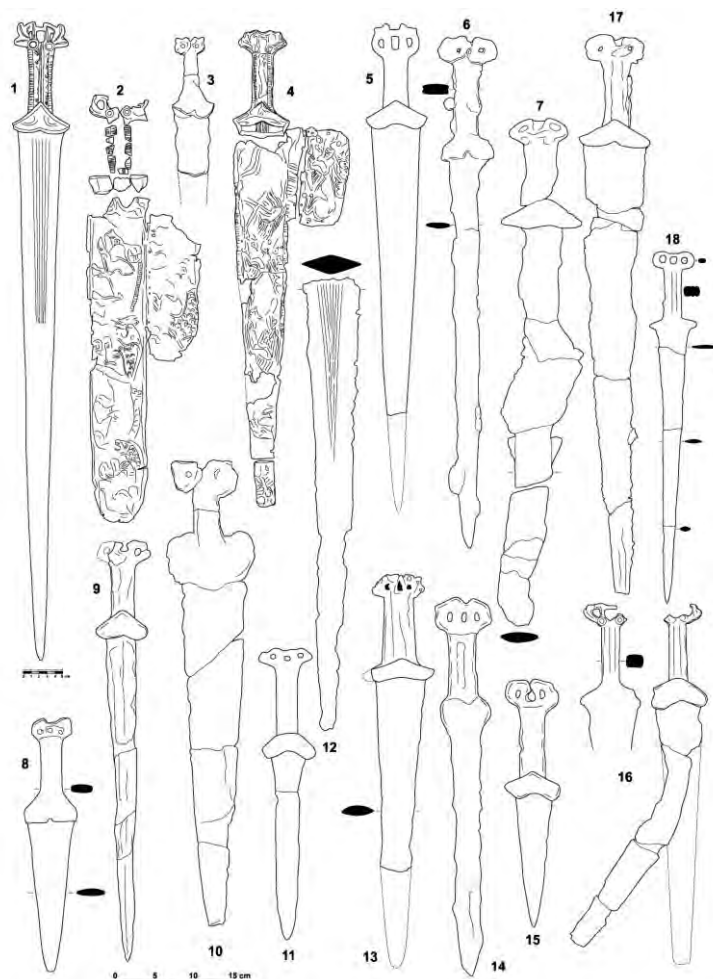

Fig. 16. Akinakai de tip Soloha din complexe funerare: 1. Malye Cegandy; 2. tumulul lui Ușakov; 3. Elizavetovskaja, t. 34, 1910; 4. Elizavetovskaja, t. 10 (1909); 5. Elizavetovskaja, t. 4 (1910); 6. Novyi Kumak, t. 18, m. 1; 7. Sarîtau, t. 7; 8. Kirovskij-I, t. 9, m. 20; 9. Filippovka, t.7; 10. Elizavetovskaja, t. 6 din a. 1911; 11. Murakaevo, t. 5, m. 3; 12. tumulii Sem' Brat'iev (Șapte Frați), t.2; 13. Djangala, Kara-Oba, t.11, m.1; 14. Vorobievo I, t. V, m.1; 15. Vorobievo I, t. V, m.4; 16. Filippovka, t. 13; 17. Volkovți, t. 2; 18. Filippovka I, t. 15, m. 3 / *Solokha type akinakes from burials*: 1. Malye Chegandy; 2. Ushakov barrow; 3. Elizavetovskaya, b. 34 (1910); 4. Elizavetovskaya, b. 10 (1909); 5. Elizavetovskaya, b. 4 (1910); 6. Novyi Kumak, b. 18, gr. 1; 7. Sarytau, b. 7; 8. Kirovskij-I, b. 9, gr. 20; 9. Filippovka, b. 7; 10. Elizavetovskaya, b. 6 (1911); 11. Murakaevo, b. 5, gr. 3; 12. Seven Brothers (Sem' Brat'iev) burial ground, b. 2; 13. Dzhangala burial ground near Kara-Oba, b. 11, gr. 1; 14. Vorobyievo I, b. V, gr. 1. 15. Vorobyievo I, b. V, gr. 4; 16. Filippovka, b. 13; 17. Volkovtsy, b. 2; 18. Filippovka I, b. 15, gr. 3.

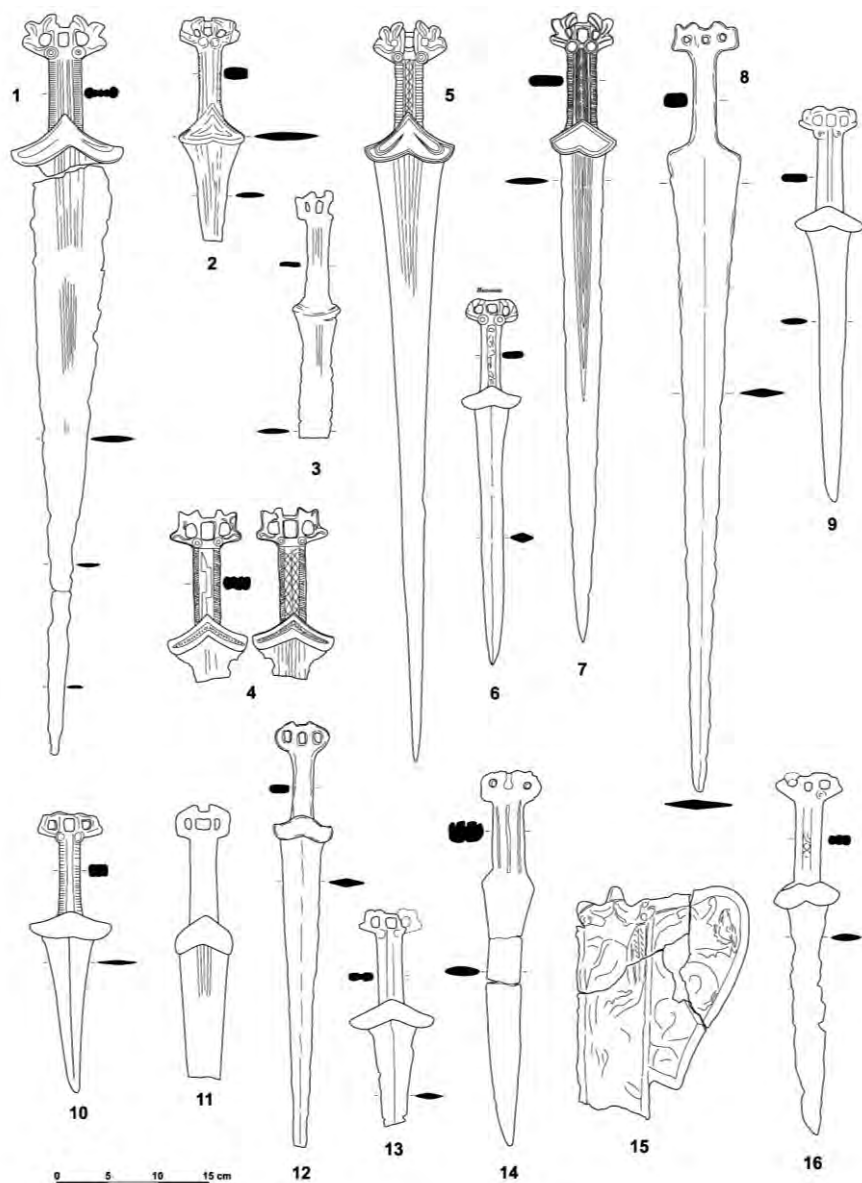

Fig. 17. Akinakai de tip Solokha provenite din descoperiri fortuite sau documentate insuficient / *Stray finds of Solokha-type akinakes*: 1, 4. Viazovok; 2. Šabunina; 3. Hlebnoe; 5. Agatovo; 6. Ivanovka; 7. Šniaevo; 8. Iabločnyi; 9. Viazovka; 10. Samara; 11. Ialhoi-Mohk III; 12. Piliughino; 13. Dadanovka; 14. Isikai; 15. Grünwinkel (Karlsruhe); 16. Muzeul de Arheologie și Etnografie din Ufa / *Museum of Archaeology and Ethnography (Ufa)*.

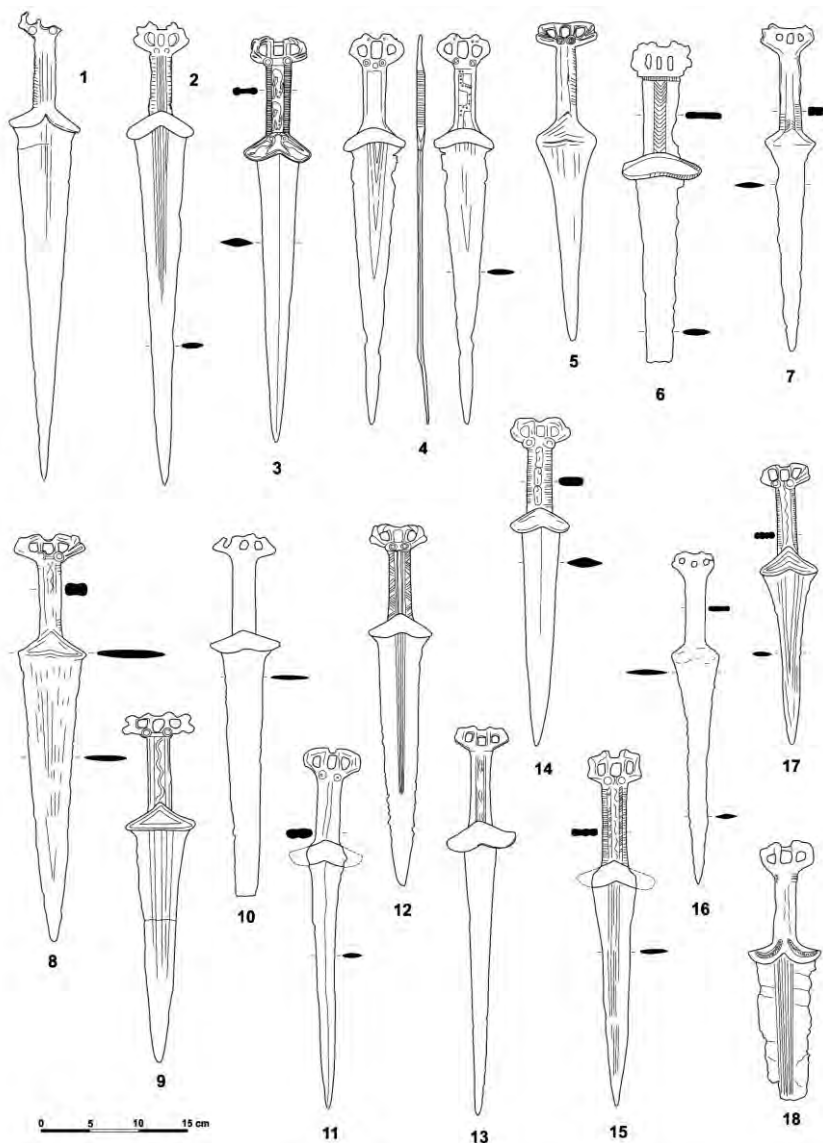

Fig. 18. Akinakai de tip Soloha provenite din descoperiri fortuite sau documentate insuficient / *Stray finds of Solokha-type akinakes*: 1. Bezrecie; 2. Muzeul național de istorie a Ucrainei / *National Museum of of History (Ukraine)*; 3. Novaja Bogdanovka; 4. muzeul din Lviv; 5. Pohvistnevo; 6. Voskresenskoe; 7. Ahrat; 8. Miseaș; 9. sectorul de arheologie al Muzeului Național al Bașchiriei / *National Museum of Bashkortostan (section of Archaeology)*; 10. Usti-Kacika; 11. Tliaumbetovo; 12. Sadovka; 13. Tiumen; 14. Talacevo; 15. Aknazarovo (Baizigitkino); 16. Mastiugino; 17. Ufa; 18. Viazniki.

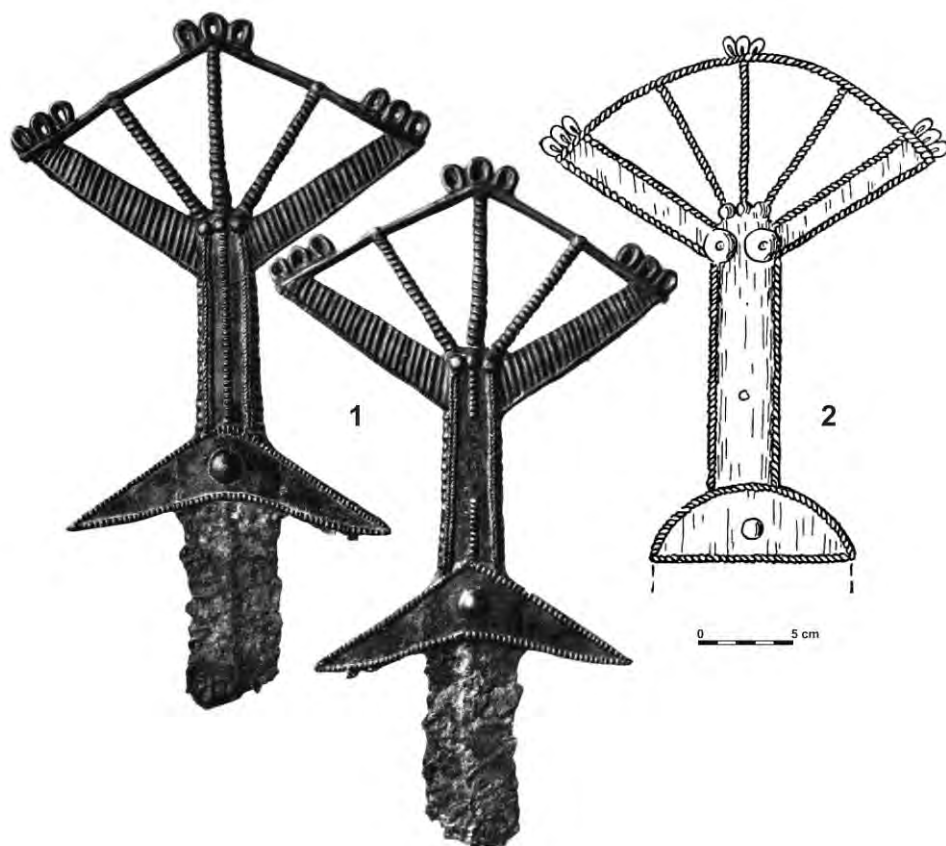

Fig. 19. Mânerele spadelor din Murom (1) și Piani Bor (2) / *Handles of swords from Murom (1) and Pyanyi Bor (2).*

O serie importantă de descoperiri fortuite provine din silvostepa interfluviului Volga-Don. Un *akinakes* scurt cu terminație de tip *Soloha* a fost găsit lângă Sadovka, raionul Ternovka, regiunea Voronej (Fig. 18/12)²⁰³, fiind datat de către autorii publicației la sfârșitul sec. V-IV î.Hr., în baza mai multor analogii²⁰⁴. Putem atribui tipului *Soloha* și alte descoperiri fortuite din regiunea Voronej – piesele de la Viazniki, raionul Ostrogojsk (Fig. 18/18)²⁰⁵, Hlebnoe, raionul Novaja Usman' (Fig. 17/3)²⁰⁶ și spada din așezarea de la

²⁰³ Maksimov, Polesskih 1971, Fig. 2/4.

²⁰⁴ Maksimov, Polesskih 1971, 241.

²⁰⁵ Medvedev 1999, Fig. 51/18.

²⁰⁶ Medvedev 1999, Fig. 51/19.

Mastiughino (Fig. 18/16)²⁰⁷. Din regiunea Saratov mai provin câteva spade, de la Šniaevo, raionul Bazarnyj Karabulak (Fig. 17/7)²⁰⁸, Piliughino, raionul Baltaj (Fig. 17/12)²⁰⁹, localitatea Iabločnyi, raionul Lysogorskij (Fig. 17/8)²¹⁰. În legătură cu problema răspândii spadelor de tip Soloha în regiunea dată, un interes deosebit îl prezintă mânerul unicat de la o spadă bimetalică, descoperit în arealul culturii Gorodeckaja, în împrejurimile Muromului (Fig. 19/1)²¹¹. După observațiile lui B.N. Grakov, exemplarul respectiv avea lungimea nu mai mică de 80 cm și poate fi pus în legătură cu spadele lungi ale sauromaților²¹², cu toate că garda lată și lama lungă îngustă cu tăișurile paralele, mai degrabă, aduce aminte de spada de la Dobolii de Jos²¹³. Motivul terminației ajurate în formă de labă cu ghiare sau capete de păsări, caracteristic pentru *akinakai* de tip Soloha, cel mai probabil, nu era apropiat persoanei, care a executat spada și din această cauză nu foarte corect înțeles. Iar „pierderea” caracterului zoomorf al acestei terminații indică destul de clar asupra confecționării piesei nu în mediu culturii Ananyino, unde stilul animalier era răspândit, ci nemijlocit în arealul culturii Gorodeckaja²¹⁴. O piesă similară, a cărei tehnologie de executare este similară până la mici detalii cu cea aplicată spadei din Murom, a fost descoperit într-un mormânt distrus din *volostul* Pianyi Bor²¹⁵ *uezdul* Elabuga (Fig. 19/2)²¹⁶.

La Volga de Jos, în mormântul răvășit din punctul Isikai, raionul Krasnojarsk, regiunea Astrahan, a fost descoperit un *akinakes* (Fig. 17/14) care este practic identic cu cel din necropola de la Kara-Oba, atribuită *tipului Soloha*²¹⁷. De pe Volga Mijlocie, regiunea Samara, provin o serie de descoperiri fortuite de *akinakai* de *tip Soloha*. Pumnalul de lângă satul Ahraț, raionul Pohvistnevo²¹⁸ (Fig. 18/7) este puternic corodat, din această cauză nu este clar dacă la baza terminației erau amplasate reprezentări de ochi. Garda piesei este executată dintr-un segment reforjat al unei

²⁰⁷ Voroișilov, Zolotarev 2006, Fig. 2/3; Berezuckij, Zolotarev 2008, 115, Fig. 1/1.

²⁰⁸ Moržerin 2004, 184; Skripkin 2007, Fig. 4/3, 6.

²⁰⁹ Moržerin 2004, 183.

²¹⁰ Voroișilov 2008.

²¹¹ Aspelin 1877, 191; Grakov 1961, 140-141, Fig. 1.

²¹² Grakov 1961, 147.

²¹³ Vulpe 1990, 63, Taf. 16, 78.

²¹⁴ Grakov 1961, 147.

²¹⁵ Astăzi Krasnyi Bor, raionul Agryz, Republica Tatarstan.

²¹⁶ Rozenfeld 1965, Fig. 1.

²¹⁷ Smirnov 1961, 22, Fig. 4/4.

²¹⁸ Recent, au apărut informații despre încă o descoperire din această regiune. În 2013, în Muzeul regional din or. Pohvistnevo, a fost predat un pumnal, care poate fi atribuit *tipului Soloha* (Fig. 18/5).

lame²¹⁹. Încă un pumnal provine de pe teritoriul orașului Samara, descoperit în localitatea „Studennyi Ovrag” (Fig. 17/10)²²⁰ și o altă spadă a fost găsită lângă Bezrecie din raionul Kinel-Cerkasy (Fig. 18/1)²²¹. Din pre-Uralul de sud mai sunt cunoscute câteva exemplare de spade și pumnale care pot fi atribuite *tipului Soloha*, de exemplu, piesa de lângă Novaja Bogdanovka (Fig. 18/3)²²², asupra căreia atrăgea atenția chiar M.I. Rostovțev, terminația ei fiind similară cu cele din Soloha și Aksiutincy²²³. Merită a fi menționată și descoperirea relativ recentă de la Ivanovka, regiunea Orenburg (Fig. 17/6)²²⁴. Probabil, cea mai nordică descoperire din zona forestieră poate fi considerat *akinakes*-ul din regiunea Perm, bazinul râului Kama, descoperit în împrejurimile localității Usti-Kačka (Fig. 18/10)²²⁵. Terminația acestei piese a fost executată în formă de labe cu gheare, îndoite de trei ori, unite prin intermediul unei bare. La baza fiecărei labe sunt reprezentați ochii, prin două cerculețe mici.

Menționăm că *akinakai* de *tip Soloha* se întâlnesc și la est de Urali. Astfel, în Muzeul Regional din Cebarkul se păstrează fragmentul unui pumnal, găsit în sudul raionului Cebarkul²²⁶ al regiunii Celeabinsk (Fig. 17/2)²²⁷. Pe lângă acesta, există informații despre un pumnal similar din același raion, găsit lângă localitatea Miseaș²²⁸ (Fig. 18/8). Din raionul Argaiăș, regiunea Celeabinsk, provine un *akinakes* cu terminația în formă de gheare și garda lipsă – probabil, garda era inițial în formă de fluturi sau pseudo-triunghiulară²²⁹. O serie de descoperiri întâmplătoare de pumnale scurte de *tip Soloha* a fost descoperită în Bașchiria — lângă Dadanovka, nu departe de Sterlitamak (Fig. 17/13), pe câmpia Tliaumbetovo²³⁰, raionul Kugarčinskij (Fig. 18/11), Aknazarovo (Baizigitkino) (Fig. 18/15), la care putem adăuga un pumnal cu loc de descoperire

²¹⁹ Denisov 2010, 228, Fig. 2/6.

²²⁰ Myškin, Skarbovenko 2000, Fig. 11/3.

²²¹ Denisov, Myškin 2008, 65, Fig. 4, 8.

²²² Rostovcev 1918, tab. VII/14; Smirnov 1961, 22, Fig. 4/5.

²²³ Rostovcev 1918, 58.

²²⁴ Denisov, Myškin 2008, 65, Fig. 4/10.

²²⁵ Korenjuk, Denisov 2000, 40, Fig. 1-2.

²²⁶ În prima publicație din 2004, localizarea a fost indicată eronat drept „Miasskoe”. Conform informației oferite de muzeu, pumnalul a fost găsit „pe câmpie lângă Șabunin”.

²²⁷ Tairov 2007, 27, Fig. 4.

²²⁸ Descoperirea respectivă a fost comunicată de către V.V. Velitcenko în cadrul Conferinței științifice a aspiranților și doctoranzilor din aprilie 2011, organizată la Celeabinsk (Velitcenko 2011).

²²⁹ Tairov, Ul'janov 1996, 141, Fig. 2.

²³⁰ Este posibil ca piesa să provină din inventarul unui grup tumular, supus arăturii.

necunoscut, păstrat în Ufa²³¹, (Fig. 18/9)²³². Încă un pumnal de acest tip, fără fișă de inventar, se păstrează de asemenea în Ufa, în Muzeul de arheologie și etnografie (Fig. 18/16)²³³. Din raionul Sterlitamak sunt cunoscuți doi *akinakai* asemănători, cu terminația „în formă de labe cu ghiare”, deosebindu-se doar prin dimensiuni — de la Talacevo (Fig. 18/14) și Viazovka (Fig. 17/9)²³⁴. Probabil, spada cea mai nord-estică de tip Soloha poate fi considerat *akinakes*-ul descoperit lângă Voskresenskoe²³⁵ (Fig. 18/6)²³⁶.

Încheiere

Răspândirea descoperirilor de spade și pumnale de tip *Soloha* este destul de elocventă (Fig. 13). Notorie este absența lor în Transilvania, Câmpia Tisei, Moldova dintre Carpați și Prut, Crimeea, precum și lipsa aproape exhaustivă a pieselor de tip Soloha în Caucaz, unica excepție fiind descoperirea fortuită din zona necropolei nr. 3. de la Ialhoi-Mohk din Cecenia de Sud-Est²³⁷. Mormintele cu spade și pumnale de tip *Soloha* se concentrează în două regiuni de bază — între Nistru și Doneț și în zona munților Ural. Remarcând numărul mare de spade din regiunea Vorskla-Sula, I.B. Šramko a lansat ipoteza unei posibile localizări a centrului de producere a acestor piese în cetățuia de la Belsk, meșterii de acolo cunoscând la perfecție tehnologia de prelucrare a metalelor feroase și a aurului²³⁸. Interesant este că complexe sauromatice cu spade de tip *Soloha* se concentrează, de regulă, în sudul regiunii Cis-Ural și după Urali. Între Don și Ural sunt cunoscute numeroase descoperiri fortuite sau, mai rar, insuficient documentate. Din acest motiv, harta de răspândire a pumnaletelor și spadelor de tip *Soloha* poate fi considerată o ilustrație perfectă a situației etno-culturale din Sciția europeană din sec. V-IV î.Hr. Aceasta este perioada culturilor clasice (Grecia clasică, cultura getică clasică, Sciția clasică), când, după expresia reușită a lui I.V. Brujako, „structurile acestor lumi sunt destul de bine aranjate”, iar „structura geopolitică complexă „clasică” este armonică și auto-suficientă”²³⁹. Această stare a

²³¹ În Sectorul de arheologie și etnografie a Institutului de istorie, limbă și literatură din Ufa, filiala din Bașchiria a Academiei de Științe din Rusia.

²³² Ismagilov 1978, 229-234, Fig. 1/1-4.

²³³ Ismagilov 2001, 121, tab. I, 8.

²³⁴ Gorbunov, Ismagilov 1976, Fig. 1/9-10.

²³⁵ *Akinakai* de tip Soloha se întâlnesc și mai departe spre est – de exemplu, în împrejurimile Tiumenului (Fig. 18/13) (Matveeva, Matveev, Zah 1994) și în bazinul râului Ișim (Habdulina, Plešakov 2003, 216-218, Fig. 1, 2).

²³⁶ Smirnov 1961, 22, Fig. 4/6.

²³⁷ Vinogradov 1978, 32; Mahortyh 1987, 58, Fig. 2/ 7.

²³⁸ Šramko 1992, 222.

²³⁹ Brujako 2005, 313.

lucrurilor, însă, nu a durat prea mult timp, până la limita sec. IV-III î.Hr., când „armonia clasică” va fi tulburată.

Bibliografie

- Agulnikov, S.M., Sava, E.N. 2004, *Issledovaniia kurganov na Levoberež'e Dnestra*. Chișinău.
- Agulnikov, S.M., Popovici, S.S., Țerna, S.V., Topal, D.A. 2013, *Skifskij kurgan №7 u s. Purkar' na Nižnem Dnestre*, *Stratum plus* 3, 257-284.
- Agulnikov, S. 1997, *Scythian vestiges at the Lower Prut*, în Simion G. (coord.), *Prima epoca a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice*, Tulcea, 253-258.
- Agulnikov, S. 2012, *Raport privind cercetările arheologice ale tumulului 7 de la Purcari în anul 2011*. Arhiva arheologică a MNIM.
- Alekseev A.Yu., Bokovenko, N.A., Boltrik, Yu., Chugunov, K.A., Cook, G., Dergachev, V.A., Kovaliukh, N., Possnert, G., Plicht, J. van der, Scott, E.M., Sementsov, A., Skripkin, V., Vasiliev, S., Zaitseva, G. 2002, *Some problems in the study of the chronology of the ancient nomadic cultures in Eurasia (9th-3rd Centuries BC)*, *Geochronometria* 21, 143-150.
- Alekseev, A.Ju. 1991, *Hronologija i hronografija Pričernomorskoj Skifii V v. do n.e.*, *ASGE* 31, 43-56.
- Alekseev, A.Ju. 1991a, *Etjud ob akinakah*, în Klejn, L. S., *Arheologičeskaja tipologija*. Leningrad, 271-280.
- Alekseev, A.Ju. 1994, *Bol'sie "carskie" kurgany V-IV vv. do n.e. v Evropejskoj Skifii: hronologija i tolkovanija*, în *Elitnye kurgany Evrazii v skifo-sarmatskuju epohu*, Sankt-Peterburg, 12-17.
- Alekseev, A.Ju. 2003, *Hronografija Evropejskoj Skifii VII-IV vv. do n.e.*, Sankt-Peterburg.
- Alekseev, A.Ju., Murzin, V.Ju., Rolle, R. 1991, *Čertomlyk*, Kiev.
- Alekseev, V.P. 1974, *Proishozhdenie narodov Kavkaza*, Moscova.
- Andruh, S.I. 1995, *Nižnedunajskaja Skifija v VI - načale I v. do n.e. (etno-političeskij aspekt)*, Zaporož'e.
- Andruh, S.I., Černov, S.I. 1990, *Novye skifskie pamjatniki Dunaj-Dnestrovskogo meždureč'ja*, *SovArh* 2, 149-163.
- Artamonov, M. I. 1966, *Sokrovišča skifskih kurganov v sobranii Gosudarstvennogo Ermitaža*, Praha, Leningrad.
- Aspelin, J.P. 1877, *Antiquités du Nord Finno-Ougrien*, Helsinki.
- Babenco, L.I. 2005, *Pesočinskij kurgannyj mogil'nik skifskogo vremeni*, Har'kov.

- Babenco, L.I., Čižova, Ju.A. 2005, *Zerkala iz pogrebenij Pesočinskogo kurgannogo mogil'nika*, în *Problemi doslidžennja pam'jatok arheologii Shidnoi Ukraïni*, Lugansk, 131-134.
- Bandurovskij, A.V., Bujnov, Ju.V. 2000, *Kurgany skifskogo vremeni (severskodoneckij variant)*, Kiev.
- Berezuckij, V.D., Zolotarev, P.M. 2008, *Novye materialy rannego železnogo veka iz lesostepnogo Podon'ja*, RosArh 4, 111-119.
- Berlizov, N. E. 2011, *Ritmy Sarmatii. Savromato-sarmatskie plemena Južnoj Rossii v VII v. do n.e. — V v. n.e.*, 1, Krasnodar.
- Bessonova, S.S., Skoryj, S.A. 1986, *Pogrebenie skifskogo voïna iz Aktaškogo mogil'nika v Vostočnom Krymu*, SovArh 4, 158-170.
- Bobrinskij, A.A. 1894, *Kurgany i slučajnye nahodki bliz mestečka Smely*, 2, Sankt-Peterburg.
- Borovka, G.E. 1928, *Scythian art*, Londra.
- Brašinskij, I.B. 1965, *Novye materialy k datirovke kurganov skifskoj plemennoj znati Severnogo Pričernomor'ja*, Eirene 4, Praga, 89-109.
- Brašinskij, I.B. 1980, *Grečeskij keramičeskij import na Nižnem Donu v V—III vv. do n. e.*, Leningrad.
- Bratčenko, S.N., Švecov, M.L., Dubovskaja, O.R. 1989, *Kurgan IV v. do n.e. v bassejne Severskogo Donca*, SovArh 1, 170-177.
- Brujako, I.V. 2005, *Rannie kočevniki v Evrope X—V vv. do R. H.*, Chișinău.
- Bubulič, V.G. 1992, *Otčjot o polevyh issledovanijah Prutskoj novostroečnoj ekspedicii u ss. Rumjancevo i Dojna Kantemirskogo rajona v 1991 g.*, Arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei, №334. Chișinău.
- Černenko, E.V. 1968, *Skifskij dospeh*, Kiev.
- Černenko, E.V. 1973, *Oružie iz Semibratnih kurganov*, în Terenožkin, A. I. (otv. red.) *Skifskie drevnosti*, Kiev, 64-81.
- Černenko, E.V. 2006, *Die Schutzaffen der Skythen*, PBF 3, 2, Stuttgart.
- Černikov, S.S. 1965, *Zagadka zolotogo kurgana*, Moscova.
- Četverikov, I.A., Chetraru, N.A. 2005, *Kurgany skifskogo vremeni u goroda Dubossary (publikacija materialov raskopok 1980-1987 gg.)*, Stratum plus 2003-2004 3, 77-197.
- Chochorowski, J. 1998, *Die Vekerzug-Kultur und ihre östlichen Beziehungen*, în Hänsel, B., Machnik, J. (eds.), *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000—500 v.Chr.)*, PAS 12, München, 473-491.
- Denisov, A.V. 2010a, *Podhody k tipologii klinkovogo oružija skifskogo vremeni v otečestvennoj istoriografii*, Izvestija Samarskogo naučnogo centra RAN 6, 12, Samara.

- Denisov, A.V. 2010b, *Slučajnye nahodki klinkovogo oružija rannego železnogo veka s territorii Samarskogo Povolž'ja*, *Kraevedčeskie Zapiski* 15, Samara, 222-230.
- Denisov, A. V., Myškin, V.N. 2008, *Klinkovoe oružie kočevogo naselenija bassejna reki Samary v VII–IV vv. do n. e.*, *NAV* 9, 62-75.
- Dergačev, V.A. 1975, *Bronzovye predmety XIII–VIII vv. do n. e. iz Dnestrovsko-Prut'skogo meždureč'ja*, Chișinău.
- Dergačev, V.A. 1997, *Metalličeskie izdelija k probleme genezisa kul'tur rannego gal'stata Karpato-Danubio-Nordpontijskogo regiona*, Chișinău.
- Elagina, N. G. 1959, *Skifskie antropomorfnye stely Nikolaevskogo muzeja*, *SovArh* 2, 187-196.
- Ginters, W. 1928, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, Berlin.
- Gold 1987, *Gold of the Thracian horsemen: treasures from Bulgaria*, Montreal.
- Gorbunov, V.S., Ismagilov, R.B. 1976, *Novye nahodki mečej i kinžalov savromato-sarmatskogo vremeni v Baškirii*, *SovArh* 3, 229-247.
- Gorodcov, V.A. 1911, *Dnevnik arheologičeskikh issledovanij v Zen'kovskom uezde Poltavskoj gubernii v 1906 g.*, *Trudy XIV Arheologičeskogo s'ezda v Černigove 1908 g.*, III, 93-161.
- Gorončarovskij, V.A. 2011, *Sindika v period vozvedenija Semibratnih kurganov*, *Mnemon* 10, 116-140.
- Grakov, B.N. 1947, *Γυναικοκρατουμενοι (perežitki matriarhata u sarmatov)*, *VDI* 3, 100-121.
- Grakov, B.N. 1961, *Bronzovaja rukojat' meča iz-pod Muroma*, *SovArh* 4, 139-147.
- Grebennikov, Ju.S. 2008, *Kimmerijcy i skify Stepnogo Pobuž'ja (IX–III vv. do n.e.)*, Nikolaev.
- Grečko, D.S. 2012, *O vozmožnyh «prosvetah» v «temnoe» vremja (VI v. do n.e.) skifskoj istorii*, *Stratum plus* 3, 75-106.
- Grigor'ev, V.P. 1994, *Zahoronenie tjaželovooružennoho skifskogo voina u s. Gladkovščina*, in Černenko, E. V. (ed.), *Drevnosti skifov*, Kiev, 63-79.
- Grigor'ev, V. P., Skoryj, S. A. 2011, *Skifskie kurgany u s. Višnopol' na jube Dneprovskoj Pravoberežnoj Lesostepi*, *Stratum plus* 3, 175-214.
- Gucalov, S.Ju. 2006, *Mogil'nik Sarytau-1. Kurgan 7 (skifskaja epoha)*, in Botalov, S. G. (ed.), *Arheologija Južnogo Urala. Step' (problemy kul'turogeneza)*, Čeljabinsk, 246-250.
- Guljaev, V.I. 2009, *“Paradnye” meči V–IV vv. do n.e. iz kurganov Skifii*, in Kilejnikov, V. V. (ed.), *Arheologičeskie pamjatniki Vostočnoj Evropy*, 13, Voronež, 147-151.
- Habdulina, M.K., Plešakov, A.A. 2003, *Slučajnye nahodki kinžalov s Priišim'ja*, in Žoldasbekov, M. (ed.), *Stepnaja civilizacija Vostočnoj Evrazii. 1. Drevnie epohi*, Astana, 215-218.
- Hagemann, A. 1919, *Griechische Panzerung. Eine entwicklungsgeschichtliche Studie zur antiken Bewaffnung, I, Der Metallharnisch*, Leipzig-Berlin.

- Haheu, V.P. 1990, *Issledovanie skifskih kurganov u g. Tiraspolja v 1983 g.*, în Dergačev, V. A. (ed.) *Arheologičeskie issledovanija molodyh učjonyh Moldavii*, Chișinău, 120-132.
- Il'inskaja, V.A. 1968, *Skify dneprovskogo lesostepnogo Levoberež'ja (kurgany Posul'ja)*, Kiev.
- Ismagil, R., Sungatov, F.A. 2004, *O genezise akinakov marylčevskogo tipa*, UAV 5, 127-134.
- Ismagilov, R.B. 1978, *Kinžaly pozdnesavromatskogo vremeni iz Baškirii*, SovArh 4, 229-238.
- Ismagilov, R.B. 1980, *Meč skifskogo tipa: istoki proishoždenija*, în *Skifo-sibirskoe kul'turno-istoričeskoe edinstvo*, Kemerovo, 85-95.
- Ismagilov, R.B. 1981, *Meči marylčevskogo tipa*, VAU 15, 126-129.
- Jablonskij, L.T. 2008, *Novye raskopki Filippovskogo mogil'nika i problema formirovanija rannesarmatskoj kul'tury Južnogo Priural'ja*, în Jablonskij L. T. (ed.) *Rannie kočevniki Volgo-Ural'skogo regiona*, Orenburg, 170-177.
- Jablonskij, L.T. 2012, *Prohorovka i Filippovka I — opornye pamjatniki rannesarmatskoj epohi Južnogo Priural'ja*, în *Kadyrbaevskie čtenija — 2012*, Aktobe, 236-241.
- Jarovoj, E.V. 1990, *Kurgany eneolita — epohi bronzy Nižnego Podnestrov'ja*, Chișinău.
- Jarovoj, E.V., Brujako, I.V. 2000, *Kompleks predskifskogo vremeni u s. Purkary v Nižnem Podnestrov'e (k voprosu o kimmerijskih kolesnicah v Vostočnoj Evrope)*, Stratum plus 3, 157-170.
- Kac, V.I. 2007, *Grečeskie keramičeskie klejma epohi klassiki i ellinizma (opyt kompleksnogo izučenija)*, Bosporskie issledovanija 18, Simferopol' — Kerč'.
- Kantorovič, A.R. 2012, *Izobraženija obosoblennyh konečnejših hiščnikov v iskusstve skifskogo zverinogo stilja Vostočnoj Evropy: tipologija, hronologija, analiz istokov i evoljucija*, Stratum plus 3, 17-71.
- Kemenczei, T. 1994, *Pfeilspitzen von Früh-Skythentyp aus Ostungarn*, FA 43, 79-96.
- Kieseritzky, G.E. 1902, *Funde in Südrussland*, AA 2, 44-46.
- Klejn, L.S. 1979, *Ponjatie tipa v sovremennoj arheologii*, în Klejn, L. S. (ed.) *Tipy v kul'ture. Metodologičeskie problemy klassifikacii, tipologii i sistematiki*. Leningrad, 50-74.
- Klejn, L.S. 1991, *Arheologičeskaja tipologija*, Leningrad.
- Kločko, V.I. 2006, *Ozbroennja ta vijs'kova sprava davn'ogo naselennja Ukraini (5000-900 rr. do R. H.)*, Kiev.
- Knötzele, P. 2005, *Pater Rhenus und der Stein des Neptun. Spuren den Römer im Raum Karlsruhe*, Archäologische nachrichten aus Baden 71, 18-21.
- Konduktorova, T.S. 1972, *Antropologija drevnego naselenija Ukrainy*, Moscova.
- Korenjuk, S.N., Denisov, V.P. 2000, *Nahodki mečej anan'inskogo vremeni v Permskom Prikam'e*, în *Permskoe Prikam'e v istorii Urala i Rossii*, Berezniki, 39-42.
- Kosikov, V.A., Pavlik, A. A. 1992, *Skifskie meči iz kollekcii L'vovskogo istoričeskogo muzeja*, DAS 2, Doneck, 113-118.
- Kovpanenko, G.T. 1967, *Plemena skifs'kogo času na Vorskli*, Kiev.

- Kovpanenko, G.T., Bessonova, S.S., Skoryj, S.A. 1989, *Pamjatniki skifskoj epohi Dneprovskogo Lesostepnogo Pravoberež'ja* (Kievo-Čerkasskij region), Kiev.
- Kunze, E. 1991, *Beinschienen*, Olympische Forschungen 21, Berlin-New York.
- Lenc, E.E. 1905, *Zametki o predmetah vooruženija iz raskopok 1903 g. bliz s. Žurovki, Kievskoj gubernii*, IAK 14, 54-68.
- Levickij, O. G. 1993, *Bronzovye izdelija rannegal'statskoj kul'tury s kannelirovannoj keramikoj Vostočno-Karpat'skogo regiona (k voprosu o svjazjah)*, RevArh 1, 54-82.
- Leviťki, O. 1994, *Cultura hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, BiblThr 7, București.
- Lomtadze G.A., Firsov K.B. 2012, *Kompleks ranneskifskogo vremeni iz kurgana u sela Volkovcy v Posul'e (po materialam iz sobranija GIM)*, în Žuravlev, D. V., Firsov, K.B. (ed.) *Evracija v skifo-sarmatskoe vremja. Pamjati Iriny Ivanovny Guščinoj*, Trudy GIM 191, Moscova, 281-298.
- Mahortyh, S.V. 1987, *Novye dannye o skifo-kavkazskih kontaktah*, în Černenko, E. V. (ed.) *Skify Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 53-62.
- Mahortyh, S.V. 2011, *Meči i kinžaly iz pogrebenij Pereščepinskogo kurgannogo mogil'nika*, Istorija Oružija 2-3, Zaporož'e, 10-15.
- Mahortyh, S.V. 2012, *Hronologija Pereščepinskogo kurgannogo mogil'nika bliz Bel'ska*, Stratum plus 3, 145-160.
- Maksimov, E.K., Polesskih, M. R. 1971, *Zametka ob akinakah*, SovArh 2, 238-242.
- Maleev, Ju.N. 1992, *Gal'statskie elementy vooruženija v meždureč'e Dnestra i Pruta*, în Czopek, S. (ed.) *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, Rzesów, 191-198.
- Mancevič, A.P. 1969, *Paradnyj meč iz kurgana Soloha*, în Zlatkovskaja, T. D., Meljukova, A. I. (ed.) *Drevnie frakijcy v Severnom Pričernomor'e*, MIA 150, Moscova, 96-118.
- Mancevič, A.P. 1987, *Kurgan Soloha. Publikacija odnoj kollekcii*, Leningrad.
- Mateevici, N. 2007, *Amforele grecești în mediul barbar din nord-vestul Pontului Euxin în sec. VI — începutul sec. II a. Chr.* Chișinău.
- Matveeva, N. P., Matveev, A. V., Zah, V. A. 1994, *Arheologičeskie putešestvija po Tjumeni i ee okrestnostjam*, Tjumen'.
- Mec, F. 2006, *O nedavnej nahodke v Baden-Vjurtemberge*, în Derevjanko, A. P., Molodin, V. I. (otv. red.) *Sovremennye problemy arheologii Rossii*, Novosibirsk, 43-45.
- Medvedev, A.P. 1999, *Rannij železnyj vek lesostepnogo Podon'ja. Arheologija i etnokul'turnaja istorija I tysjačeljetija do n. e*, Moscova.
- Meljukova, A.I. 1964, *Vooruženie skifov*, SAI D1-4, Moscova.
- Meljukova, A.I. 1974, *Raskopki kurganov u s. Butory Grigoriopol'skogo rajona*, AIM 1972, Chișinău, 77-95.
- Merpert, N.Ja. 1948, *Akinak s kogtevidnym naveršiem*, KSIA 22, 74-79.

- Milčev, A., Kovačev, N. 1967, *Neobnarodvani pametnici ot Seolievsko*, ArheologijaSofia 2, 39-46.
- Miller, A.A. 1910, *Raskopki v rajone drevnego Tanaisa*, IAK 35, 86-130.
- Miller, A.A. 1914, *Raskopki u stanicy Elizavetovskoj v 1911 godu*, IAK 56, 220-247.
- Miller, A.A. 1925, *Novyj istočnik k izučeniju svjazi Skifii s Kavkazom*, IRAIMK 4, 96-114.
- Minns, E.H. 1913, *Scythians and Greeks; a survey of ancient history and archaeology on the north coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*. Cambridge.
- Mogil'nikov, V.A. 1992, *Rannij železnyj vek lesostepi Zapadnoj Sibiri*, în Moškova, M. G. (ed.) *Stepnaja polosa Aziatskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremja*, Moskva, 283-291.
- Monahov, S.Ju. 1999, *Grečeskie amfory v Pričernomor'e. Kompleksy keramičeskoj tary VII – II vekov do n.e. Saratov*.
- Monahov, S.Ju. 2003, *Grečeskie amfory v Pričernomor'e. Tipologija amfor veduščih centrov-eksporterov tovarov v keramičeskoj tare. Katalog-opredelitel'*, Moscova, Saratov.
- Moroșan, N.N. (red.) 1939a, *Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României*, II, Chișinău.
- Moroșan, N.N. 1939b, *Geologia și preistoria regiunii Copanca*, Chișinău.
- Moržerin, K.Ju. 2004, *Novye dannye o nahodkah vooruženija savromatskogo vremeni v saratovskom Povolž'e*, în *Problemy arheologii Nižnego Povolž'ja*, Volgograd, 182-186.
- Mozolevskij, B.N. 1973, *Skifskie kurgany u s. Nagornoe bliz g. Ordžonikidze na Dnepropetrovščine*, în Terenožkin, A. I. (ed.) *Skifskie drevnosti*, Kiev, 187-234.
- Murzin, V.Ju., Šlajfer, V.G. 2011, *Dva akinaka z Čerkas'koj oblasti*, Istorija Oružija 2-3, Zaporož'e, 30-33.
- Murzin, V.Ju., Šlajfer, V.G. 2011a, *Dva neobyčnyh akinaka iz Čerkasskoj oblasti*, în *Vostočnoevropejskie drevnosti skifskoj epohi*, Voronež, 109-113.
- Myškin, V. N., Skarbovenko, V. A. 2000, *Kočevniki Samarskogo Povolž'ja v rannem železnom veke*, în Kavitev, P. S. (ed.) *Istorija Samarskogo Povolž'ja s drevnejših vremen do naših dnei. Rannij železnyj vek i srednevekov'e*, Moscova, 9-63.
- Myškin, V.N., Skarbovenko, V.A. 2010, *Rannie kočevniki Samarskogo Povolž'ja: istorija i itogi izučenija*, Kraevedčeskie Zapiski 15, Samara, 87-100.
- Novičihin, A.M. 2006, *Naselenie Zapadnogo Zakuban'ja v pervoj polovine I tysjačletija do n. e (po materialam pogrebal'nyh pamjatnikov)*, Anapa.
- Ol'hovskij, V.S. 1991, *Pogrebal'no-pominal'naja obrjadnost' naselenija stepnoj Skifii VII – III vv. do n.e.*, Moscova.
- Ol'hovskij, V.S., Evdokimov, G.L. 1994, *Skifskie izvajanija VII – III vv. do n.e*, Moscova, 185.

- Onajko, N.A. 1966, *Antičnyj import v Priazov'e i Pobuž'e v VII—V vv. do n.e.*, SAI D 1-27, Moscova.
- Otroščenko, V.V. 1984, *Paradnyj meč iz kurgana u s. Velikaja Belozerka*, in Černenko, E.V. (ed.) *Vooruženie skifov i sarmatov*, Kiev, 121-126.
- Petrenko, V.G. 1967, *Pravoberež'e Srednego Pridneprov'ja v V—III vv. do n.e.*, SAI D 1-4, Moscova.
- Petrenko, V.G. 1986, *O jugo-vostočnoj granice rasprostraneniya skifskih kamennyh izvajanij*, in Markovin, V. I. (ed.) *Novoe v arheologii Severnogo Kavkaza*, Moscova, 158-157.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1977, *Depozitele de bronzuri din România*, București.
- Polin, S.V. 1984, *Zahoronenie družinnika u s. Krasnyj Podol na Hersonščine*, in Černenko, E. V. (otv. red.) *Vooruženie skifov i sarmatov*, Kiev, 103-149.
- Popova, E.A. 1976, *Ob istokah tradicii i evolucii form skifskoj kul'tury*, SovArh 1, 108-121.
- Romaško, V.A., Skorij, S.A. 2010, *Skifs'kij aristokratičnij kurgan Bliznjuk 2*, ArheologijaKiev 4, 79-97.
- Romaško, V.A., Skoryj, S.A. 2009, *Bliznec-2: skifskij aristokratičeskij kurgan v Dneprovskom pravoberežnom Nadporož'e*, Dnepropetrovsk.
- Rostovcev, M.I. 1918, *Kurgannye nahodki Orenburgskoj oblasti epohi rannego i pozdnego ellinizma*, MAR 37, Petrograd.
- Rozenfeld, R.L. 1965, *Bronzovaja rukojat' iz P'janogo Bora*, in Krupnov E. I. (ed.) *Novoe v sovetskoj arheologii*, MIA 130, 236-237.
- Šapošnikova, O.G. 1970, *Pogrebenie skifskogo voina na r. Ingul (predvaritel'naja publikacija)*, SovArh 3, 208-212.
- Scythian Gold 1999: *Scythian gold. Treasures of ancient Ukraine*. 1999, New York.
- Šelehan', A. V. 2013, *Do pitannja pro formu perehrestja klinkovoï zbroï skifs'kogo času*, ArheologijaKiev 4, 41-54.
- Sidorenko, G.O. 1964, *Skifs'kij kurgan na r. Udaj*, ArheologijaKiev 16, 191-195.
- Sievers, S. 1982, *Die mitteleuropäischen Hallstattdolche. Ein Beitrag zur Waffenbeigabe im Westhallstattkreis*, PBF 6, 6, München.
- Šilov, V.P. 1966, *Ušakovskij kurgan*, SovArh 1, 174-191.
- Sinicyň, I.V. 1952, *Arheologičeskie issledovanija v Saratovskoj oblasti i Zapadnom Kazahstane*, KSIIMK 45, 62-73.
- Sinika, V. S. 2007, *Skifskij kurgannyj mogil'nik u pgt Suvorovo na pravoberež'e nižnego Dnestra*, RosArh 4, 170-179.
- Skripkin, A.S. 2007, *Klinkovoe oružie rannih kočevnikov Nižnego Povolž'ja VII—IV vv. do n.e.*, in *Vooruženie sarmatov: regional'naja tipologija i hronologija*, Čeljabinsk, 38-50.
- Smirnov, K.F. 1961, *Vooruženie savromatov*, MIA 101, Moscova.
- Snodgrass, A.M. 1999, *Arms and armour of the Greeks*, Baltimore, London.

- Stojanov, V.E., Frolov, V.N. 1962, *Kurgannye mogil'niki u d. Vorob'evo*, VAU 4, 53-88.
- Sokol'skij, N.I. 1954, *Bosporskije meči*, în Kobylina, M.M. (ed.) *Materialy i issledovaniya po arheologii Severnogo Pričernomor'ja v antičnuju epohu II*, MIA 33, 123-196.
- Sparkes, B. A., Talcott, L. 1970, *Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C.*, The Athenian Agora V, XII, Princeton, New Jersey.
- Šramko, B. A. 1976, *Novye nahodki na Bel'skom gorodišče i nekotorye voprosy formirovaniya i semantiki obrazov zverinogo stilja*, în Meljukova, A.I., Moškova, M.G. (ed.) *Skifo-sibirskij zverinyj stil' v iskusstve narodov Evrazii*, Moscova, 194-209.
- Šramko, B.A. 1984, *Iz istorii skifskogo vooruženija*, în Černenko, E.V. (ed.) *Vooruženie skifov i sarmatov*, Kiev, 22-38.
- Šramko, I.B. 1992, *Ob odnom tipe mečej skifskoj epohi*, în *Istoria i arheologija Slobodskoj Ukrainy. Tezisy dokladov i soobshhenij Vseukrainskoj konferencii, posvjashhennoj 90-letiju XII Arheologičeskogo s'ezda*, Har'kov, 221-223.
- Šramko, B.A. 1994, *Rozkopki kurganiv VII—IV st. do n. e. poblizu Bil'ska*, *Arheologija* Kiev 4, 117-133.
- Šul'c, P.N. 1976, *Skifskie izvajaniya*, în Sokol'skij, N. I. (ed.), *Hudožestvennaja kul'tura i arheologija antičnogo mira*, Moscova, 218-231.
- Tairov, A.D. 2007, *Nekotorye obrazcy klinkovogo oružija rannego železnogo veka iz Južnogo Zaural'ja*, în *Vooruženie sarmatov: regional'naja tipologija i hronologija*, Čeljabinsk, 24-29.
- Tairov, A.D., Ul'janov, I.V. 1996, *Slučajnye nahodki bližnego boja iz kollekcii laboratorii arheologičeskikh issledovanij Čeljabinskogo universiteta*, în Ivanova, N. O., Tairov, A.D. (ed.) *Materialy po arheologii i etnografii Južnogo Urala*, Čeljabinsk, 139-147.
- Tal'gren, A.M. 1917, *Dva železnych meča v Sarapul'skom muzee*, *Izvestija Obščestva Izučeniya Prikamskogo Kraja* 1, Sarapul, 20-24.
- Tallgren, A.M. 1917, *Collection Tovostine des antiquités préhistoriques de Minoussinsk conservées chez le dr. Karl Hedman à Vasa: chapitres d'archéologie sibérienne*. Helsingfors.
- Tel'nov, N.P., Četverikov, I.A., Sinika, V.S. 2012, *Skifskij mogil'nik III—II vv. do n.e. u s. Glinoe na levoberež'e Nižnego Dnestra (predvaritel'nye itogi issledovaniya)*, în Tel'nov, N. P. (ed.) *Drevnosti Severnogo Pričernomor'ja III—II vv. do n.e.*, Tiraspol, 5-15.
- Terenožkin, A.I., Il'inskaja, V.A., Černenko, E.V., Mozolevskij, B.N. 1973, *Skifskie kurgany Nikopol'sčiny*, în Terenožkin, A. I. (ed.), *Skifskie drevnosti*, Kiev, 113-186.
- Topal, D.A. 2014 (sub tipar), *Akinaki kelermesskogo tipa v svete novyh nahodok iz Moldovy, în Rannie kočevniki Uralo-Povolž'ja v I tys. do n.e.*, Samara.

- Topal, D.A. 2014a, *Akinaki klasičeskoj Skifii: tip Soloha*, in Luk'jashko, S. I. (ed.) *Vojna i voennoe delo v skifo-sarmatskom mire*, Rostov-na-Donu, 308-406.
- Topal, D.A. 2014b (sub tipar), *Sološkij tip akinakov klasičeskoj Skifii: hronologičeskie nabljudenija*, in *Sakskaja kul'tura Saryarki v kontekste izučenija etnosociokul'turnyh processov stepnoj Evrazii*, Karagandy.
- Topal, D.A., Brujako, I.V. 2012, *Nahodki klinkovogo oružija rannih kočevnikov iz Orgeevskogo rajona (Respublika Moldova)*, *Stratum plus* 3, 133-144.
- Vasil'ev, V.N. 2001. *Vooruženie i voennoe delo kočevnikov Južnogo Urala v VI—II vv. do n.e.*, Ufa.
- Vasil'ev, V.N. 2001a, *K hronologii ranneprohorovskogo klinkovogo oružija i «probleme» III v. do n. e.*, in *Materialy po arheologii Volgo-Donskih stepej* 1, Volgograd.
- Vasiliev, V. 1980, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca.
- Vasiliev, V., Badea, A., Man, I. 1973, *Două noi morminte scitice descoperite la Teiuș, Sargeția 10*, 27-43.
- Velikanova, M. C. 1975, *Paleoantropologija Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja*, Moscova.
- Velitčenko, V. V. 2011, *Kinžal iz poselka Misjaš Čeljabinskoi oblasti*, in *Naučnyj poisk: materialy tret'ej naučnoj konferencii aspirantov i doktorantov*, Čeljabinsk.
- Venedikov, I., Gerasimov, G. 1973, *Trakijskoto izkustvo*, Sofija.
- Vickers, M. 1979, *Scythian Treasures In Oxford (Archaeology, History & Classical Studies)*, Londra.
- Vinogradov, V.B. 1978, *K etnokul'turnoj harakteristike naselenija uščel'ja Gumsa v skifskoe vremja*, *Krupnovskie čtenija* 8, Nal'čik, 32-34.
- Vinski-Gasparini, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar.
- Vlasova, E.V. 1997, *Ob Ušakovskom kurgane*, in *Bospor i antičnyj mir*, Nižnij Novgorod.
- Vlasova, E.V. 2001, *Semibratnie kurgany*, in *Bosporskij fenomen: Kolonizacija regiona, formirovanie polisov, obrazovanie gosudarstva*, Sankt-Peterburg, 129-130.
- Volkoboj, S.S., Androsov, A.V., Lihačev, V. A., Muhopad, S. E., Šalobudov, V. N. 1980, *Skifskie mogil'niki IV—III vv. do n.e. na jube Dnepropetrovskoj oblasti.*, in Kovaljova, I. F. (ed.) *Kurgany stepnogo Podneprov'ja*, Dnepropetrovsk, 18-41.
- Vorošilov, A. N. 2008, *Slučajnye nahodki arhaičeskih akinakov kak istočnik po istorii lesostepnogo Podon'ja v ranneskifskuju epohu.*, in Savinov, D.G., Sedyh, V.N. (ed.) *Slučajnye nahodki: hronologija, atribucija, istoriko-kul'turnyj kontekst*, Sankt-Peterburg, 91-96.
- Vorošilov, A. N. 2009, *O serii akinakov kelermesskogo tipa.*, in Balahvancev, A.S. (ed.) *Drevnost': istoričeskoe znanie i specifika istočnika*, 4, Moscova, 40-42.
- Vorošilov, A.N. 2011, *Akinaki kelermesskogo tipa v Donskoj lesostepi*, in *Vostočnoevropejskie drevnosti skifskoj epohi: sbornik naučnyh trudov*, Voronež, 156-168.

- Vorošilov, A.N., Zolotarev, P.M. 2006, *Novye nahodki oružija skifskogo vremeni na territorii lesostepnogo Dona*, Novik 11, Voronež, 27-33.
- Vulpe, A. 1967, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*. Monografie arheologică, Biblioteca de arheologie 11, București.
- Vulpe, A. 1990, *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*, PBF VI, 9, München.
- Železčikov, B.F., Klepikov, V.M., Sergackov, I.V. 2006, *Drevnosti Lebedevki (VI—II vv. do n.e.)*, Moscova.
- Zlatkovskaja, T.D., Meljukova, A.I. 1969, *Ot redakcii*, în Zlatkovskaja, T.D., Meljukova, A.I. (ed.) *Drevnie frakijcy v Severnom Pričernomor'e*, MIA 150, 3-6.
- Zrinyi, A. 1965, *Însemnări arheologice pe marginea a două morminte găsite în cimitirul scitic din Cristești*, Studii și materiale, Târgu Mureș I, 27-49.
- Zuev, V.Ju, Kartašov, P.N. 2011, *Tipologija i tehnologija proizvodstva klinkovogo oružija na styke skifskoj i sarmatskoj epoh (po materialam Južnogo Priural'ja)*, în *Evropejskaja Sarmatija*, Sankt-Peterburg, 93-115.

O PERIEGEZĂ PRIN ISTORICUL CERCETĂRII PROTOISTORICE DOBROGENE: NECROPOLELE „DE TIP MURIGHIOL”

Daniel Spânu*

„material foarte puțin, dar foarte interesant”
(Bujor 1961, 297)

Abstract: Dobrudjan necropolises from 4th-3rd c. BC have been researched for the past six decades. The first diggings at Murighiol (1954-1958) were shortly followed by investigations at Satu Nou (1958-1959) and Telița (1959). Later, three large necropolises were investigated at Enisala (1968-1976), Bugeac (1968-1984) and Canlia (1969-1974).

However, the above-mentioned necropolises did not benefit from systematic publication from their authors. Only Canlia necropolis was published systematically, almost three decades after the diggings. All the other necropolises are known only through preliminary and incomplete reports. The systematic analysis of the whole archaeological monuments was deciphered or abandoned on various occasions. The debates no longer rooted in the documented particularities, instead entered the realm of approximate generalizations that allowed the perpetuation, without reflexive revisions, of the traditional historiographic clichés. Thus the Dobrudjan necropolises from the 4th-3rd c. BC cannot be judiciously compared to other similar vestiges from Walachia or Bulgaria. Full methodical introduction of the results of the old excavations in the scientific circuit ought to be a stringent priority in present-day protohistoric research.

Rezumat: Cercetarea necropolelor din Dobrogea sec. IV-III a.Chr. împlinește șase decenii. Celor dintâi săpături de la Murighiol (1954-1958) le-au urmat, la scurt timp, săpăturile de la Satu Nou (1958-1959) și Telița (1959). Ulterior, trei mari necropole au fost cercetate la Enisala (1968-1976), Bugeac (1968-1984) și Canlia (1969-1974). Nici una dintre necropolele amintite nu a fost valorificată sistematic de către autorii săpăturilor. Doar necropola de la Canlia a fost publicată sistematic după o așteptare de aproape trei decenii. Toate celelalte necropole sunt cunoscute doar prin rapoarte preliminare și incomplete. Reproducerea sistematică a monumentelor arheologice în deplina lor integritate a fost eludată sau abandonată în repetate rânduri. Dezbaterile nu au mai fost ancorate în particularul documentar, ci au intrat lesne în deriva generalizărilor aproximative. Aceste generalizări au îngăduit perpetuarea, fără revizuirii reflexive, a clișeeilor istoriografice tradiționale. În aceste condiții, necropolele din Dobrogea sec. IV-III a.Chr. nu pot fi comparate judicios altor vestigii similare din Muntenia sau din Bulgaria. Introducerea în circuitul științific a rezultatelor vechilor săpături prin valorificarea lor metodică și integrală consituie o prioritate stringentă a cercetării protoistorice actuale.

Key words: Dobrudja, necropolis, Second Iron Age, sythematic survey of the research, historiographical myths.

Cuvinte cheie: Dobrogea, necropole, a II-a epocă a fierului analiza modului de publicare, mituri istoriografice.

---

* Institutul de Arheologie Vasile Pârvan, Str. Henri Coandă, nr. 11, 010667, sector 1, București.

Necropolele de tip Murighiol în context istoriografic

Orice neofit în ale arheologiei pre- și protoistorice românești va purcede conștiincios în studiile sale deschizând sfios *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, mai accesibilă, mai sintetică, mai lesne digerabilă, dar și mai minuțios documentată decât alte tomuri prestigioase. Însușirea a contribuțiilor unui număr sporit de cercetători, Enciclopedia reflectă o paletă largă de puncte de vedere, vocile ei au fost esențializate și mântuite de nestăvilite frazeologii subiective. Din păcate, alfabetul Enciclopediei cunoaște doar 17 litere (A-Q), ceea ce nu umbrește însă valoarea didactic-documentară a primelor trei volume coordonate de regretatul Constantin Preda.

Printre nenumăratele voci ale Enciclopediei, într-un colț de pagină, sub semnătura coordonatorului, se află o prețioasă noțiune protoistorică: „Cultura Murighiol”¹. Prețioasă, pentru că în peisajul imaginarului unității culturale geto-dacice², „cultura Murighiol” frizează un separatism insolit. Prin determinarea ei geografică strictă, mărginită doar la teritoriul Dobrogei, „cultura Murighiol” se află la antipodul noțiunii „aspectul ... Canlia”³ care, potrivit lui E. Moscalu, leagă Balcanii de Nistru, Banat, Transilvania și Crișana⁴. De fapt, „... Canlia” a constituit una dintre alternativele (nu numai taxonomice⁵) de reprezentare a conceptului unității culturale autohtone. Încercarea de a demonstra o axiomă a fost întâmpinată cu nepăsare istoriografică și, astfel, noțiunea „... Canlia” a fost uitată, inclusiv în Enciclopedia

¹ Preda 2000, 161, nr. 2, s.v. (*Cultura*) *Murighiol*: „Cultură materială specifică geților (sec. 4-3 î.Hr.) din Dobrogea. Se caracterizează prin morminte de incinerare, numărul mare de vase în morminte, getice și gr(ecești), apariția și răspândirea la geți a ceramicii cenușii lucrată la roată și reflectă raporturi strânse între autohtoni și gr(ecii) din coloniile vest-pontice. Printre necropolele descoperite în Dobrogea, care aparțin culturii M(urighiol) se numără: Enisala, Telița, Bugeac, Satu Nou, Canlia, etc.”.

² Pârvan 1926, 292: cultura La Tène „se generalizează în toată Dacia și înflorirea ei e identică cu însăși renașterea poporului getic...”; Crișan 1977, 38: „... cu privire la problema începutului Latène-ului (...), societatea daco-getică de pe întreaga ei arie de răspândire carpato-dunăreană s-a dezvoltat unitar...”; Preda 1996b, 181 (s.v. *geto-daci*): descoperirile din Dobrogea și Muntenia sec. IV-III a.Chr. reflectă „existența unui fond unitar, tradițional, al culturii geto-dacice”; Babeș 2003, 471: „Tatsächlich läßt sich in der 2. Hälfte des 4. und in den ersten Jahrzehnten des 3. Jhs. v. Chr. im Gebiet zw. dem Balkan-Gebirge, den Karpaten und dem Dnjestr eine einheitliche Kultur feststellen” ș.a.

³ Moscalu 1983, 187: „aspectul cultural traco-getic de tip Canlia”/„aspectul cultural traco-geto-dacic de tip Canlia”.

⁴ Moscalu 1983, 190; 200: „cultura materială din spațiul sud-balcanic și nord-carpatic este unitară” și „se individualizează în cea mai mare măsură pe baza ceramicii”.

⁵ Măndescu 2010, 36.

îngrijită de C. Preda⁶. Totuși, ambele noțiuni – „... Canlia” și „... Murighiol” – se revendică de la descoperiri „surori”: necropola de la Canlia aparține „culturii ...”/„aspectului Murighiol”⁷, dar și *necropolele* de la Murighiol (vom afla că sunt două!) aparțin „aspectului Canlia”. Ce va înțelege oare neofitul nostru ?

La rândul ei, noțiunea „cultura Murighiol” avea să fie curând uitată: nu o vom regăsi nicăieri în monumentalul ópus *Istoria Românilor*. Alți autori⁸, alte noțiuni⁹. Oricât de diferite ar fi viziunile arheologilor preistoricieni față de opiniile unui numismat (deși C. Preda s-a distins ca neobosit responsabil de șantier și harnic autor de contribuții arheologice, de la rapoarte de săpătură până la monografii), noțiunea „cultura Murighiol” poate fi totuși acceptată ca subiect de discuție, deoarece oglindește o perspectivă interpretativă particulară, poate subiectivă, dar enunțată totuși în mod public și explicit.

Așa cum ne este ea prezentată de C. Preda, „cultura Murighiol” este ilustrată doar de descoperiri funerare, toate din Dobrogea. Primele cercetări au fost tocmai cele de la Murighiol (de aici și denumirea) și le datorăm lui Expectatus Bujor¹⁰. Despre așezările comunităților care s-au înmormântat la Murighiol, Enisala, Telița, Canlia ș.a., C. Preda nu ne împărtășește nimic¹¹. Eticheta „cultura Murighiol” a fost aplicată de fapt unei grupe de necropole cu caracteristici comune: predominanța incinerăției, folosirea în ritualurile funerare a unei ceramici brune lucrate cu mâna, a unei ceramici cenușii lucrate la roată, precum și unor produse ale atelierelor grecești (amfore și vase de lux). De altfel, C. Preda însuși folosește izolat formularea „necropole plane de incinerăție de tip Murighiol-Enisala”¹².

---

⁶ Preda, Moscalu 1994.

⁷ Preda 1996b, 181.

⁸ Vulpe 2001, 474 și Babeș 2001, 507 menționează doar „necropola”, nu și „cultura”.

⁹ Spre deosebire de Bujor 1958, 125 („cultura geto-dacă de la Murighiol”), Berciu 1967, 267 („cultura Latène geto-dacă”), Moscalu 1983 („aspectul traco-geto-dacic de tip Canlia”) ș.a., prin denumirea „cultura Murighiol”, Preda 2000 evita determinarea etno-culturală. Babeș 2001, 507 propune o noțiune *oarecum* ferită de etnicizare, nu și de autohtonism: „cultura populației băștinașe”.

¹⁰ Cf. *infra* § „Necropolele de la Murighiol...”. Una dintre amforele descoperite de Bujor (Bujor 1958, 127, 134, fig. 3, 6/1; Bujor 1955, 573, fig. 2/4; Zeest 1960, 101, pl. 23/47°) a suscitat revendicarea denumirii „Murighiol” și în clasificările amforice (Teleagă 2008, 65-66, cu literatura).

¹¹ Cf. Măndescu 2010, 298-318. În mormântări tumulare, mormintele izolate, necropole doar semnalate (necercetate) sau presupuse din Dobrogea celei de a doua epoci a fierului (Irimia 1983, 91-140; Irimia 1991; Simion 1995; Teleagă 2008, 5-54; Măndescu 2010, 261-298) nu vor constitui obiectul contribuției de față.

¹² Preda 1994, 220.

Intrigă însă delimitarea dobrogeană strictă, cu atât mai mult cu cât C. Preda recunoscuse *unele* analogii (niciodată neprecizate) ale necropolelor amintite cu descoperiri din Muntenia și Moldova¹³. În viziunea lui C. Preda, „cultura Murighiol” este un *concept* cu o determinare geografică precisă: Dobrogea¹⁴.

Totuși, „Dobrogea” nu a existat în Antichitate¹⁵, ci este o denumire teritorială medievală perpetuată de tradiția istorică otomană și reactualizată de diplomația Marilor Puteri după 1877. C. Preda se referea, desigur, la Dobrogea „românească”, postbelică, fără Cadrilater, fapt indicat (dacă mai este nevoie de o demonstrație) de lista necropolelor: Enisala, Telița, Bugeac, Satu Nou, Canlia. Șansele ca o graniță statornicită la 1878 să coincidă cu limitele răspândirii unor ritualuri funerare protoistorice sunt puțin probabile. De unde, atunci, circumscrierea dobrogeană atât de precisă a grupeii Murighiol?

Potrivit surselor antice referitoare la realități anterioare sec. II a.Chr.¹⁶, Tracia se învecina la nord cu Istrul, deci cuprindea și acea extensie extrem-nord-estică a Peninsulei Balcanice mărginită de Bălțile, Gurile Dunării și Pont, denumită *mai recent* Dobrogea. Aici (Herodot IV, 93), Darius a fost întâmpinat de geții care „locuiau din timpuri imemorabile”¹⁷ pe aceste meleaguri. Și, pentru că geții vorbesc aceeași limbă cu

¹³ Când evocă analogii ale *descoperirii* (!) de la Murighiol, C. Preda amintește, ce e drept, și necropole de pe „malul imediat învecinat al Dunării” (Preda 2000, 161, nr. 1, s.v. (*descoperirile de la*) Murighiol). Când definește, însă, „cultura Murighiol” (Preda 2000, 161, nr. 2, s. v. (*cultura*) Murighiol, cf. *supra* nota 1), analogiile din afara Dobrogei sunt omise (pentru nuanțări – cf. *infra* nota 14).

¹⁴ Preda 1996b, 181, s.v. *geto-daci*: „În regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră se dezvoltă (...) un aspect cultural getic cunoscut sub numele de Murighiol. El este definit de descoperirile făcute în necropolele de incinerare de la Murighiol, Enisala, Bugeac, Telița, Canlia, Satu Nou, etc. Câteva descoperiri similare au fost semnalate și pe malul stâng al Dunării la Grădiștea (jud. Călărași), Brăilița și Slobozia (jud. Brăila), ca și în așezări ca Zimnicea, Poiana, Cotnari etc, indicând existența unui fond unitar, tradițional, al culturii geto-dacice”. Prin urmare, analogiile necropolelor *dintre Dunăre și Marea Neagră* (deci, din Dobrogea!) cu descoperiri din afara acestui teritoriu, fie ele necropole, fie ele „în așezări” (!), nu ar infirma, totuși, delimitarea strict dobrogeană a „culturii ...”/„aspectului cultural Murighiol”.

¹⁵ Din motive cronologice, dar și teritoriale, Dobrogea nu trebuie confundată cu provincia romană târzie *Scythia Minor*: anumite părți din Dobrogea nu au aparținut niciodată *Scythiei Minor* și invers; cf. Vulpe 1972; Teodor 2010.

¹⁶ Herodot IV, 99; Thucydides, *Hist.* II, 97, 1; Scylax, *Per.* 67; tradiția supraviețuiește la Diodor XII, 50, 1-2 și Plinius, *Nat. Hist.* IV, 42-44. Denumiri ca *Mikrā Scythia* sau *Moesia* sunt ulterioare sec. II a.Chr.: Pippidi 1967, 17.

¹⁷ Pârvan 1926, 130.

dacii (Strabo VII, 3, 13), ei formează „unul și același lucru”¹⁸, „designând aceeași populație”¹⁹ a cărei „vatră permanentă (...) a fost și a rămas până la urmă teritoriul ce coincide, aproximativ, cu pământul țării noastre”²⁰. Prin „pământul țării noastre” putem înțelege fie „armonie, varietate, frumusețe”²¹, fie *teritoriul statului național român modern* care, începând cu 1878 (Tratatul de la Berlin), cuprinde și Dobrogea sporită cu Silistra (Conferința de la Sankt Petersburg, 1913) și Cadrilaterul (Pacea de la București, 1913), pierdută printr-o altă Pace de la București (mai 1918), redobândită prin Pacea de la Neuilly-sur-Seine (1919), iarăși înjumătățită prin Tratatul de la Craiova (1940) reconfirmat prin Pacea de la Paris (1947). Cu care dintre alcătuirile României moderne ar trebui să identificăm „aproximativ” vatra getică? Istoria este oscilantă, miturile istoriografice nu.

Față de celelalte provincii istorice din alcătuirea României moderne, Dobrogea ar fi „o patrie getică” prin excelență. Dacă aici au fost localizați pentru întâia dată geții, tot aici trebuie căutată și origina culturii lor²². Noțiunile „getic” și „dobrogean” devin compatibile sub pana istoricilor, la fel cum „vatra permanentă” geto-dacică se confundă cu România²³. (În granițele ei interbelice? Din perioada 1940-1944? Din era postbelică? Alte dileme!).

Descoperite în Dobrogea, necropolele de tip „Murighiol” ar fi inevitabil getice: ele s-ar deosebi de alte necropole similare și sincrone din Bulgaria sau Muntenia, tocmai pentru că sunt dobrogene, deci ... „autentic getice”! După cum au arătat mai

---

¹⁸ Pârvan 1926, 99.

¹⁹ Daicoviciu 1960, 257; Vulpe 1960, 219: „Între prima și a doua epocă a fierului din Dacia (...) tranziția s-a făcut treptat (...) prin progresele uneia și aceleiași populații”; Giurescu 1981, 28: „dacii sau geții (geto dacii) constituiau un singur popor”; Moscalu 1983, 199: „geții, dacii și tracii formează același popor”.

²⁰ Daicoviciu 1960, 262-263; Bujor 1956, 243: „harta răspândirii acestor urme materiale (ceramica epocii fierului – n.n.) cuprinde, cu oarecare aproximație, suprafața țării noastre”; Babeș 1979, 343: „Din punct de vedere istoric, aria centrală a culturii geto-dace poate fi identificată cu vatra permanentă a triburilor geto-dace (...). În chip semnificativ, acest teritoriu, în care s-au născut și și-au trăit istoria geto-dacii, coincide cu spațiul de formare a poporului român, cu spațiul locuit astăzi de români”.

²¹ Giurescu 1981, 7 (în motto).

²² Vulpe 1960, 223: „regiunea din țara noastră în care s-au ivit cele dintâi elemente ale culturii geto-dace este Dobrogea”; cf. Pârvan 1926, 54 *sqq*; Berciu 1967, 276.

²³ Pârvan 1926, 58: „Geții, ca și urmașii lor, Românii, nu se îmbată cu izbânzile avute, ci sunt mai bucuroși să cadă la înțelegere cu dușmanul”. (Făcea oare Pârvan o aluzie și la decembrie 1918 și la mai 1918? Cf. Boia 2009, 271-274. Cititorul neatenț la subtilități va reține doar simetria români-geți). Cf. Pippidi, Berciu 1965, 14: istoria Dobrogei „nu contrazice (...) marea unitate balcano-dunăreano-carpatică în care se integra organic”.

recent alți autori²⁴, combinația dintre incinerare, ceramică cenușie la roată și importuri grecești este specifică multor necropole, nu numai din Dobrogea, ci și din nord-estul Bulgariei (Dobrina, Krăgulevo, Profesor Isirkovo, Ravna ș.a.) și din sudul Munteniei (Stelnica, Slobozia, Zimnicea ș.a.). În fața mitologiei istorice, arheologia a avut și are un rol consultativ. De fapt, necropolele „de tip Murighiol”, la care se referă C. Preda, sunt acele necropole din sec. IV-III a.Chr., aflate la sud de Dunăre, deci în *Tracia* (să nu ne dezicem de Herodot!), diferite de necropolele orașelor grecești²⁵, pe care au avut prilejul să le cerceteze și să le valorifice publicistic de-a lungul timpului reprezentanți ai școlii arheologice românești. Să vedem cum?

Necropolele de la Murighiol în context istoriografic

Cercetarea sistematică a unor vestigii din cea de a doua epocă a fierului (pe scurt: fier-II) la Dunărea Inferioară a fost inspirată de V. Pârvan în prima decadă interbelică. Din motive care izvorăsc din viziunea lui V. Pârvan, săpăturile interbelice au vizat așezările, nu și necropolele. Așezările erau percepute ca expresie a continuității elementului autohton: „... satele din La Tène păstrează ... străvechile tradiții de așezare încă din neolitic”²⁶. În schimb, în condițiile în care nicio amenajare funerară fier-II din sudul României nu fusese încă documentată și publicată sistematic, mormintele erau considerate inexpressive: „inventarul lor e extrem de sărac. Doar urna și două trei podoabe”²⁷. Conștient sau nu, V. Pârvan arunca o umbră asupra cercetării funerare protoistoric.

După 1945, cadrul ideologic și instituțional s-au schimbat. Arheologia românească a primelor decade postbelice s-a bucurat de finanțarea cea mai generoasă din toate timpurile: colectivele de șantier erau mari, campaniile puteau fi continuate luni de zile. Ideologia materialist-dialectică și istorică a Partidului agra și favoriza preocuparea pentru „dovezile materiale” ale trecutului. În vremea nouă începută, în sudul României, cercetarea vestigiilor epocii fier-II a fost reinițiată de către Ion Nestor prin săpăturile sale de la Zimnicea. De această dată, s-a săpat în

---

²⁴ De exemplu Boroffka, Trohani 2003, 141.

²⁵ Diferența nu este doar „etnică”, ci legată de *ritualul funerar*: incinerarea cu ardere pe loc (*bustum*) este specifică înmormântărilor din preajma orașelor pontice; incinerarea cu ardere la un *ustrinum* (dezafectat după incinerare), urmată de depunerea resturilor umane în urnă (mai rar în groapă sau cistă) este specifică necropolelor din regiunile interioare (Irimia 1984; Simion 1998, 170; Lungu 2007). Tot în teritoriile orașelor grecești, înhumarea continuă să fie practică frecvent, în vreme ce comunitățile lumii barbare practicau preferențial incinerarea (Irimia 1980b, 72; Irimia 1983, 74).

²⁶ Pârvan 1926, 697.

²⁷ Pârvan 1926, 697.

așezare, dar s-a săpat și prin „Câmpul morților”. Dezideratul declarat era acela „de a adânci inițierea tehnică a colectivului (...) imprimându-se totodată întregii campanii de lucru un ritm harnic, dar calm, fără goană după materiale și după descoperiri senzaționale...”²⁸. În literatura românească de profil, rapoartele lui I. Nestor²⁹ conțin cele dintâi referiri la descoperirea *prin săpături sistematice* a unor amenajări funerare din sec. IV-III a.Chr. Un debut, totuși, timid, deoarece descoperirile funerare din 1948-1949 nu erau prea numeroase, iar contribuțiile lui I. Nestor aveau un caracter ultra-preliminar. Rapoartele sale erau lipsite de datele tehnice și de ilustrarea oricăror materiale: semnalau un început, nu ofereau un model. Motivele pentru care I. Nestor a abandonat în 1950 cercetările de la Zimnicea rămân nedescifrate.

În aceste condiții, importanța vestigiilor funerare de la Zimnicea avea să fie lesne concurată prin publicarea unor noi descoperiri. Prin promptitudinea cu care E. Bujor introducea în circuitul științific rezultatele primelor sale săpături de la Murighiol (1954), cercetării i se dezvăluiau cele dintâi date consistente despre practicile funerare ale unei comunități din preajma Gurilor Dunării la începutul epocii fier-II³⁰. Față de rapoartele lui Nestor (descrieri sumare, schiță generală a săpăturilor, nici un obiect ilustrat), primul raport al lui E. Bujor pare mai elocvent: descrierile sunt succinte, planul săpăturilor lipsește, dar numeroase materiale au fost ilustrate. Rapoartele lui I. Nestor și E. Bujor (ș.a.) se înscriu în acea categorie a valorificărilor „preliminare” pe care autorii lor nu le-au mai completat niciodată după finalizarea săpăturilor. Totuși, I. Nestor a știut să o coopteze la Zimnicea, printre alții, pe A. Alexandrescu, iar la Murighiol, E. Bujor a fost secondat de G. Simion³¹. Ecoul ambelor colaborări avea să se resimtă în cercetarea de mai târziu.

Anterior lui E. Bujor, în 1949, doar Bucur Mitrea semnalase existența unui „cimitir geto-dacic” la Satu Nou³². Materialele colecționate de localnici la școala din sat erau variate, dar cercetările sistematice de teren aveau să înceapă abia în 1958. Concomitent cu săpăturile de la Murighiol, D. Berciu și S. Morintz verificau la Cernavodă (în 1955) locul descoperirii fortuite (1954) a patru morminte de incinerare în urnă protejate cu plăci de piatră³³. Potențial, putea fi vorba tot de o necropolă „getică”. Puținele obiecte metalice și, mai ales, absența ceramicii lucrate la roată sugerau anterioritatea acestor morminte față de cele de la Zimnicea sau Murighiol

---

²⁸ Nestor 1949, 116.

²⁹ Nestor 1949; Nestor 1950.

³⁰ Bujor 1955.

³¹ Bujor 1959a, 373, nota 1; Bujor 1959b, 325, nota 1.

³² Mitrea 1949, 146; Mitrea 1960, 409.

³³ Berciu 1957.

(deci, o datare la finele epocii fier-I). Fatalitatea a fost însă aceea că D. Berciu și S. Morintz nu au mai descoperit ulterior nimic similar. Și astfel, șansa valorificării științifice a primei necropole „getice” din istoriografia românească de profil îi surâdea lui E. Bujor.

Parametrii și avaturile valorificării necropolelor de la Murighiol

În urma unor periegeze, urmate de săpături denumite „de salvare” (1954-1958), E. Bujor a identificat la Murighiol mai multe morminte de incinerare în două situri distincte: pe versantul de N al dealului *Cu cetate* (necropola I) și în intravilanul satului (necropola II). Cercetările din fiecare an au fost urmate de rapoarte (tab. 1)³⁴. Caracterul de pionierat al cercetării lui E. Bujor impune acordarea unei atenții particulare atât metodologiei aplicate pe teren, cât și modului de valorificare a informației dobândite. Demersul lui avea potențialul unei primordiale exemplarități.

Pe dealul „Cu cetate” (necropola I) cercetările s-au dispersat în puncte diferite (între 30-200 m distanță între ele), denumite de E. Bujor „suprafețe” (A-H), dar corespunzătoare de fapt proprietăților (parcelelor) pe care s-au putut demara investigații. În medie, în fiecare „suprafață” au fost săpate 1-3 secțiuni; numai în suprafața „E”, au fost deschise 16 șanțuri (cu orientări variate, nu întotdeauna precizate, cu lungimi de 20-50 m și o lățime constantă de 2 m, subîmpărțire în carouri, cu spații intermediare incerte etc.). În aceste secțiuni au fost identificate 36 de morminte (tab. 1).

Primele rapoarte ale lui E. Bujor abundă în indicații ale distanțelor și unghiurilor dintre colțurile suprafețelor și punctele trigonometrice din teren. Aceste date, obținute prin folosirea ruletei și, cu unele deficiențe, a busolei, conferă săpăturii o aparență inginerescă, dar nu permit reconstituirea nici măcar aproximativă a unui plan³⁵. Dacă amplasarea în teren a „suprafețelor” și a „secțiunilor” este problematică, poziția mormintelor în ariile investigate este o cauză pierdută. Din descrieri se poate desluși, totuși, că necropola I nu era compactă, ci alcătuită din mici grupe de morminte (pâlcuri), intercalate de „suprafețe” lipsite de morminte (G între A și B) sau de arii necercetate (Tab. 1). Difuziunea micilor grupe de morminte este singura caracteristică planimetrică pe care o putem deduce din rapoarte.

³⁴ Bujor 1955; Bujor 1957; Bujor 1959a; Bujor 1959b; Bujor 1961.

³⁵ Bujor 1955, 572, fig. 1 și Bujor 1957, 249, fig. 1 sunt hărți cu localizarea siturilor cercetate. Peisajul funerar getic de pe teritoriul comunei Murighiol avea să fie completat de Simion 1995 (cf. Simion 2003, 337-358).

	„Suprafața” și localizarea	arii cercetate	morm.	literatură
Necropola I	A: „capul viei lui Stepan Nicolaev”, 800 m ESE de sat	s. I-II (300 mp)	1-9	Bujor 1955.
	B: „locul lui Tihon Carpo”, la V de supr. A	s. I-III (300 mp)	10-15	Bujor 1957, 247-248.
	C: „capul viei lui Fanase”, la SV de supr. A	s. I (20 mp)	-	Bujor 1959a, 374.
	D: „locul lui Iosif Sizanof”, în colțul de NV al supr. A	s. I-III (48 mp)	16-21	Bujor 1959a, 373-374.
	E: „locul mamei lui Tihon Carpo”, a V de supr. B	s. V-XXIV (? mp)	22-33 34-36	Bujor 1959a, 374-375, Bujor 1961, 298.
	F: „locul fratelui lui Tihon Carpo”, la V de supr. D	s. I-III (? mp)	-	Bujor 1959a, 375.
	G: „locul lui Ibadla”, între supr. A și B	s. I-III (? mp)	-	Bujor 1959a, 375.
	H: „locul lui Iarmoșa”, la E de supr. A	s. I-III (? mp)	-	Bujor 1959a, 375.
Necropola II	α: „terenul lui Grigore Condrat”	25 pm	1-4	Bujor 1959a, 375.
	β: „terenul cimitirului creștin” și lângă gardul acestuia	? mp	5-8	Bujor 1959a, 375-376.
	γ: „terenul Mariei Caravia”/ „la moară”	660 mp	9-13 14-22 23-24	Bujor 1959a, 376. Bujor 1959b, 325-327. Bujor 1961, 297.

Tabel 1. Murighiol. Suprafețele cercetate cu mormintele necropolelor I și II / Table 1. Murighiol. Investigated areas with tombs of necropolises I and II.

În intravilan, E. Bujor a sondat printre case, garduri, drum și cimitir, toate moderne, și a mai descoperit 24 de morminte cu care a alcătuit „necropola II” (Tab. 1). Nici aceste mormintele nu formau o singură concentrare, ci aparțineau unor mici grupe distanțate. Condițiile specifice din ambele situri nu au permis salvarea și dezvelirea integrală a ansamblurilor funerare.

Mormintele celor două necropole nu au fost prezentate sub forma unui catalog structurat tehnic, ci ca o proză deloc standardizată sau sistematizată. Dacă descrierile sunt mai elaborate în 1955, ulterior, s-ar părea că E. Bujor și-a transcris în rapoarte, fără nici o revizuire, însemnările brute din jurnale. Descrierile din cel de al treilea raport („Materiale...” 5) reflectă abandonarea oricărei preocupări de construirea frazelor și un regres evident al stilului de redactare inițial. Cititorul parcurge simple enumerări de substantive și adjective, fără niciun predicat. Media numărului de cuvinte folosite pentru descrierea mormintelor descrește vertiginos în primele trei rapoarte, de la 123 la numai 40, pentru a reveni apoi, în ultimele două rapoarte, la 96 și respectiv 68 cuvinte (tab. 2). Descrierile cele mai sumare corespund tocmai raportului în care au fost menționate cele mai multe morminte³⁶. Mormântul 25 din necropola I deține recordul laconismului: 17 cuvinte („spre nord, e un alt mormânt (M 25), cu o oală dacică cu brâu alveolat, fără pietre”)³⁷. Puține amenajări funerare au fost

³⁶ Bujor 1959a.

³⁷ Bujor 1959a, 374.

reproduse prin fotografii (doar trei cadre³⁸), iar releveele desenate, fie nu au fost realizate pe teren, fie n-au fost reproduse în publicații.

Campania		1954	1955	1956	1957	1958
Raportare	Periodic, tom, an	SCIV 7	MCA 3	MCA 5	MCA 6	MCA 7
		3-4 1955	1957	1959a	1959b	1961
	Nr. pagini /tom	604	312	794	938	685
	Nr. pagini raport Bujor	10	8	6	6	3
	Pondere contribuțiilor Bujor/tom	1,66%	2,56%	1,01%	0,64%	0,43%
Descriere morminte	Nr. morminte descoperite/descrise	11	6	31	9	5
	Media cuvintelor/descriere mormânt	123	65	40	96	68
Descriere piese	Piese descoperite în morminte	32	9	86	17	8
	Indicarea dimensiunilor pieselor	21	5	8	0	0
	Ponderea pieselor cu dimensiuni indicate	65,62%	55,55%	9,30%	0%	0%
Ilustrații	Nr. inventare ilustrate complet	3	1	0	1	1
	Nr. inventare ilustrate parțial	5	1	5	1	1
	Nr. inventare fără nici o piesă ilustrată	3	4	26	7	3
	Nr. piese ilustrate	21	5	8	2	2
	Mod de ilustrare	desene	desene	desene	fotografii	fotografii
	Ponderea pieselor ilustrate	65,62%	55,55%	9,30%	11,76%	25%

Tabel 2. Murighiol. Modul de publicare a săpăturilor / Table 2. Murighiol. Publishing of the archaeological excavations.

Dacă în raportul din 1955 („Studii...” 7), unora dintre piese li se indică explicit dimensiunile, în următoarele două rapoarte („Materiale...” 3 și 5) singurele date despre dimensiuni le regăsim în reproducerile obiectelor: meritul desenatorilor! În ultimele două rapoarte („Materiale...” 6 și 7), pentru ilustrare s-a recurs la fotografii, iar acestea sunt lipsite de scară. De la un raport la altul, procentul pieselor ilustrate descrește progresiv. Ilustrarea a circa 2/3 sau 1/2 din totalul de obiecte descoperite într-o campanie poate fi considerată rezonabilă (în „Studii...” 7 și „Materiale...” 3), dar procente ca 9%, 11,76%, sau 25% („Materiale...” 5, 6 și 7) sunt dezamăgitoare (tab. 2). Din inventarele celor 18 morminte din necropola I, descoperite în 1956, E. Bujor ilustrează o singură (!) strachină, alături de alte 7 recipiente din cele 13 morminte din necropola II identificate în același an³⁹. Practic, din totalul obiectelor menționate în inventare, în cele cinci rapoarte a fost ilustrat doar un sfert (38 din

³⁸ (1) Bujor 1956, 245, fig. 1; (2) Bujor 1958, 127, fig. 1; (3) Bujor 1958, 129, fig. 2 = Bujor 1961, 325, fig. 1.

³⁹ Bujor 1959, pl. I/1-3 și 5-8.

152: 25%). Dintr-un total de 57 de inventare (5 morminte nu au inventar), numai 6 au fost complet ilustrate (11% !), 13 au fost parțial ilustrate (23%), dar în 37 de cazuri (66%) nu s-a ilustrat nimic. „Preliminar” a însemnat „parțial” și, totodată, definitiv. E. Bujor nu avea să mai resistemmatizeze sau să completeze niciodată informațiile publicate în rapoarte⁴⁰. Valoarea euristică a articolelor „de sinteză” le este inferioară⁴¹. Concluziile erau grabnic enunțate, prin derogarea de la argument. Viziunea generală prelua stringenței unui *aparatus științific* încheiat. Se sărea sistematic peste etape.

Succesiunea rapoartelor reflectă un declin calitativ *progresiv*, atât în privința cuvântului scris, cât și a ilustrațiilor (Tabel 2). Faptul este cu atât mai straniu cu cât intervalul săpătură-publicare (timpul potențial avut la dispoziție pentru pregătirea rapoartelor) crescuse de la 1 la 2-3 ani. Caracterul tot mai sumar al contribuțiilor lui E. Bujor a fost determinat, probabil, de restrângerea treptată a spațiului editorial alocat. Ponderea rapoartelor lui E. Bujor în „Materiale ...” scade însă constant, de la 2,56% (1957) la 0,43% (1961), deși numărul de pagini alocate acelorași tomuri atinge valori maxime (tab. 2). Totodată, contribuțiile personalităților prezente în caseta editorială – nu îi vom numi – beneficiau de spații mai generoase. Prin urmare, involuția calității rapoartelor nu poate fi explicată doar printr-o pretinsă blazare profesională a autorului.

Foarte probabil, E. Bujor nu a fost defavorizat în mod intenționat, ci conjunctural, prin politica editorială. „Sistemul” instituționalizat de cercetare din acea vreme ajunsese într-un impas evident, determinat de distribuirea disproporționată a fondurilor: preferențial pentru cercetarea de teren, prea puțin pentru un spațiu editorial neadecvat volumului mare de săpături. În portofoliul de la „Materiale ...” nu mai era loc în mod echitabil pentru toți și, probabil, se impuneau constrângeri. Însuși E. Bujor semnală o diferențiere programatică (stabilită în Sesiunea Secției V a Academiei RPR) între șantierelor mari, probabil favorizate (sunt numite explicit Grădiștea de Munte și Popești) și șantierelor de proporții mai reduse, probabil defavorizate, cum era și cel la Murighiol⁴². Deficiențele sistemului nu erau doar financiare și organizatorice, ci și metodologice și conceptuale. Menirea științifică

---

⁴⁰ Jumătate de veac după încheierea săpăturilor, Teleagă 2008, 33-34, nr. 133 A-B, pl. 76/1-7, 172/1-9 avea să descrie și să illustreze 11 importuri grecești de la Murighiol.

⁴¹ Statisticile din tab. 2 se întemeiază exclusiv pe informațiile din rapoartele lui Bujor, nu și din articolele sale „de sinteză”. Pe lângă fotografiile câtorva piese reproduse anterior prin desen, Bujor 1956, 249, fig. 8 mai ilustrează o singură (!) strachină inedită. În reproducerea din contribuția rusească (Bujor 1958, fig. 4-8) putem recunoaște unele forme inedite, dar apartenența lor la morminte, gropi, strat, sau descoperiri fortuite nu a fost precizată. Ambele contribuții „de sinteză” au fost publicate înaintea apariției ultimului raport.

⁴² Bujor 1956, 243.

firească a corifeilor cercetării arheologice din acea vreme ar fi fost să îl determine pe E. Bujor să-și păstreze măcar standardul calitativ de care dăduse dovadă în primul său raport. Câteva recomandări și îndrumări metodologice inspirate ar fi putut conduce la o publicare succintă, dar completă, pe deplin satisfăcătoare a vestigiilor de la Murighiol. Cruda realitate a fost însă alta: un concurs de factori au condamnat la o mediocră „preliminaritate” valorificarea celor dintâi necropole de la începutul epocii fier-II cercetate în sudul României. Un monument cu vădit potențial de exemplaritate pentru cercetările de mai târziu a fost marginalizat, iar autorul săpăturilor de la Murighiol a consimțit docil la această fatalitate.

Dincolo de futelele racile de breaslă, responsabilitatea publicării sistematice și exhaustive a unor monumente arheologice ca cele de la Murighiol a fost și rămâne individuală. Posibilitatea definitivării satisfăcătoare a unei astfel de inițiative, în condițiile deceniului 8 al secolului trecut, a fost demonstrată prin publicarea necropolei de la Zimnicea de către Alexandrina Alexandrescu⁴³. În anul care a urmat acestui eveniment editorial, autoarea era pensionată⁴⁴.

Necropole de tip Murighiol după săpăturile de la Murighiol

Anii 1960-1970 au fost marcați de o serie de transformări în orientarea politică și ideologică a conducerii de stat din România. Transformări au avut loc și pe tărâm administrativ: sistemul regiunilor (autonome sau nu) a fost desființat și s-a revenit la cel al județelor. Schimbările s-au făcut simțite și în organizarea instituțiilor cu abilități arheologice. De fapt, a avut loc o *recentralizare* prin *descentralizare*. La București se înființa, în 1970, M(uzeul de) I(storie a) R(epublicii) S(ocialiste) R(omânia) (astăzi Muzeul Național de Istorie a României) în subordinea Consiliului Culturii și Educației Socialiste, în detrimentul patrimoniilor multor instituții de tradiție, unele din capitală, multe din provincie. Totodată, statul organiza o rețea uniformă de muzee județene menite propagandei în mase a culturii și ideologiei oficiale. În schema de posturi a noilor instituții erau captați reprezentanții unei noi *intelligentia*, filtrați sau formați de regimul postbelic. Noul cadru deschidea oportunitățile desfășurării unor febrile activități locale (județene) sau centrale (MIRSR). Se deschideau săpături sistematice și se lansau periodice noi, semnalarea și verificarea descoperirilor fortuite din teritoriu era mai frecventă. Monopolul absolut al institutelor centrale ale Academiei (*de Științe Social-Politice*) asupra săpăturilor arheologice din teritoriu era abolit, dar reprezentanții lor își puteau continua cercetările oriunde în țară. Procesul se derula

---

⁴³ Alexandrescu 1980.

⁴⁴ Marinescu-Bîlcu 1997, 13.

concomitent cu retragerea din scenă, treptat dar inexorabil, a personalităților de marcă ale arheologiei românești formate în perioada interbelică.

În Dobrogea, inițiativa cercetării vestigiilor funerare „non-grecești” din sec. IV-III a.Chr. era preluată de reprezentanți ai centrelor muzeale de la Tulcea și Constanța, printre care, alături de Andrei Aricescu⁴⁵, Gavrilă Simion și Mihai Irimia s-au distins cu deosebire. De numele lor aveau să se lege cercetările de la Telița, Enisala sau Bugeac. Săpăturile de la Murighiol nu au constituit singurul exemplu al activității unor arheologi bucureșteni în Dobrogea. Pe durata a două campanii (1958-1959), B. Mitrea și C. Preda dezveleau la Satu Nou o nouă necropolă⁴⁶. Instalată în baza arheologică la Păcuiul lui Soare, Petre Diaconu recepta și semnală multe știri referitoare la descoperirile fortuite din sud-vestul Dobrogei⁴⁷. Astfel de știri aveau să-l conducă pe E. Moscalu la inițierea cercetărilor sistematice de la Canlia (1969-1974). La începutul anilor 1970, Dobrogea părea să nu mai fie o *terra deserta* a cercetării funerare protoistorice.

Cazul Satu Nou sau parțialitate prin excerptare

Câteva descoperiri fortuite (1948 și primăvara lui 1958) au prilejuit investigarea locului „Suat”, lângă Satu Nou, de către numismatul B. Mitrea. Cele două morminte salvate – unul demontat atent de un pasionat localnic, celălalt dezvelit de numismat – au fost prezentate cu lux de amănunte și ilustrate corespunzător⁴⁸. Au urmat două campanii de săpături de salvare (toamna lui 1958 și 1959) în cursul cărora, colectivul format din B. Mitrea, C. Preda și N. Angheliescu a identificat 45 de morminte⁴⁹. Noile contribuții, publicate tot în „Materiale ....”⁵⁰, ilustrează însă o capitulare de la standardul descriptiv propus inițial de B. Mitrea. Față de contribuția anterioară, stilul de redactare este diferit și atât de rezumativ încât se poate pune întrebarea dacă autorul real al formei editate (finale) a rapoartelor a fost într-adevăr cel dintâi semnat.

---

⁴⁵ Îi datorăm semnalarea și verificarea multor descoperiri fortuite de la Adamclisi, Băneasa, Beilic (Viile), Rasova: Aricescu 1961, 74, fig. 2-6; Aricescu 1965, 425; cf. Protase 1971, 15, n. 12, 16, n. 14-15, 42, n. 57.

⁴⁶ Mitrea, Preda, Angheliescu, 1961, 283-286; Mitrea, Preda, Angheliescu 1962, 369-371.

⁴⁷ Vâlceanu 1962, 141-142; Protase 1971, 25, n. 33, 27, n. 40, 36, n. 44.

⁴⁸ Mitrea 1960.

⁴⁹ O neconcordanță se ivește chiar în privința sumei mormintelor: Mitrea, Preda, Angheliescu 1962, 369 evocă 26 de morminte descoperite în primăvara și toamna 1958 și 18 morminte dezvelite în 1959 (26+18=44 !), dar în fig. 1/6 este ilustrat un castron al mormântului cu numărul „45” ! Unde este eroarea ?

⁵⁰ Mitrea, Preda, Angheliescu 1961; Mitrea, Preda, Angheliescu 1962.

În orice caz, asistăm la o stranie involuție a valențelor descriptive, similară celei din rapoartele lui E. Bujor.

Anumite mențiuni introductive ne împiedică să ne îndoim de caracterul metodic al săpăturilor, dar planul lor lipsește. Pentru prezentarea mormintelor s-a ales o formulă mai „suplă” chiar și decât cea a lui E. Bujor: în locul prozei-catalog, aflăm o suită de generalități cu pretenții sintetice. Identitatea fiecărui mormânt în parte (structura amenajării, inventar) a fost neglijată, iar ilustrația este parțială. Potrivit mențiunilor din rapoarte, majoritatea mormintelor (44 din 45) conțineau un inventar ceramic format din 1 până la 3 vase. Au fost ilustrate 13 recipiente. Dintre podoabele și ustensilele menționate (un cuțit, o brățară, o cute, o lamă de silex, mai multe fusaiole) nu s-a ilustrat nimic. Apartenența acestor piese la morminte: o taină. A fost reilustrat doar capul elicoidal de ac publicat anterior de B. Mitrea⁵¹. Dimensiunile unor vase evocate în primul raport le datorăm desenatorilor⁵². În cel de al doilea raport, ilustrația constă exclusiv din fotografii fără scară. Practic, nici un inventar funerar nu a fost descris și ilustrat complet în cele două rapoarte. Orice evaluare statistică a inventarelor unei necropole de 45 de morminte este exclusă. Putem doar aproxima că piesele ilustrate provin din *mai puțin de o treime* din inventare (circa 29%)⁵³. Lectura monumentului, în deplina lui complexitate formală, a fost astfel prejudiciată, iar posibilitățile de reconstituire a întregului sunt îndoielnice⁵⁴. Contribuțiile lui B. Mitrea, C. Preda și N. Anghelescu nu depășesc valoarea euristică a ultimelor rapoarte ale lui E. Bujor. Excerptarea documentației de șantier devenise regulă, iar reducerea la abstract a monumentului – datină.

Cazul Telița sau definirea unei părți dintr-un întreg neprecizat

Combinarea oportunităților financiare și logistice județene cu experiența unor reprezentanți ai Instituțiilor bucureștene fusese experimentată cu succes la Murighiol în 1956-1957, probabil și în 1958. După colaborarea cu E. Bujor, G. Simion a săpat împreună cu medievistul Gheorghe Cantacuzino la Telița. Săpăturile de salvare prilejuite de descoperirea fortuită a unui mormânt dublu au fost scurte (o singură

⁵¹ Mitrea 1960, 410, fig. 1/3; Mitrea, Preda, Anghelescu 1961, 287, fig. 4. Cf. Teleagă 2008, 43, nr. 168.

⁵² Mitrea, Preda, Anghelescu 1961, 285, fig. 3.

⁵³ Informații suplimentare: Irimia 1983, 131-140, nr. 16, Teleagă 2008, 43, nr. 168A.

⁵⁴ Astăzi, materialele de la „Suat” trebuie căutate în muzee diferite: 21 de piese sau loturi de piese sunt semnalate de Irimia 1983, 130-140, nr. 16 la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța; Teleagă 2008, 43 nr. 168A identifică 3 importuri la Institutul de Arheologie și 1 la MNIR-București, 4 la MINA-Constanța; alte 3 importuri sunt preluate din literatură (loc de conservare neprecizat).

campanie, în 1959), dar fructuoase, inclusiv publicistic, trei ani mai târziu, tot în „Materiale...”⁵⁵. Sub mantaua de bolovani a unui tumul, cei doi arheologi descopereau 7 morminte similare celor de la Murighiol. Structura generală a amenajării tumulare reiese convingător dintr-un plan detaliat, însoțit de secțiuni transversale. Fiecare mormânt a beneficiat de o descriere consistentă a amenajărilor (5 dintre ele fotografiate) și a inventarelor, iar materialele au fost reproduse în cea mai mare parte prin desene elaborate. Ceramica a fost ilustrată și prin fotografii. Dintr-un total de 58 de piese menționate, a fost ilustrat un procent reprezentativ de 75,86% (44 de piese)⁵⁶. Raportul în sine poate fi considerat exemplar.

Totuși, săpătura de la Telița a fost de mică întindere. Autorii cercetării recunosc că mormintele descoperite sub mantaua de pietre ar putea „să facă parte dintr-o necropolă depășind limitele movilei”⁵⁷. Oportunitățile continuării săpăturii nu s-au mai ivit. Caracterul ansamblului arheologic din *Valea Amzei* (tumul izolat sau o necropolă mai întinsă?) nu a fost determinat. Acest aspect nu umbrește însă caracterul exhaustiv al valorificării descoperirii, un merit remarcant, de altfel, în literatura timpului⁵⁸. Raportul despre înmormântările de la Telița marca afirmarea publicistică promițătoare a directorului Muzeului (pe atunci) Raional din Tulcea. Din păcate, contribuția despre Telița avea să rămână cel din urmă *raport tehnic exhaustiv* dedicat unui vestigiu funerar „getic” din sec. IV-III a.Chr. la care G. Simion a fost (co)semnat.

Cazul Enisala sau reducerea la abstract

La finele anilor 1960, G. Simion s-a emancipat de colaborări, urmând calea arheologului solitar. În opt campanii (1968-1972 și 1974-1976), G. Simion a identificat la Enisala „Valea Netului” „aproape 400 de morminte”, dintre care „94%” sunt de incinerare și „aproape 6%” de inhumare⁵⁹. Cu „aproape 100%” morminte (!), era cea mai mare necropolă „getică” din Dobrogea⁶⁰. Valorificarea ei publicistică s-a realizat în două etape: unui raport amplu dedicat primelor trei campanii⁶¹, i-au urmat mai multe

---

⁵⁵ Simion, Cantacuzino 1962.

⁵⁶ Nu au fost ilustrate resturi ale unor piese distruse – ceea ce e firesc, dar nu au fost ilustrate nici 3 dintre cele 4 amfore întregi sau fragmentare din mormântul dublu 6; cf. Telegă 2008, 49, nr. 187A, pl. 103/2-5; 192/2-6. Nici corespondența dintre capace și cele două urne ale aceluiași mormânt nu a mai putut fi stabilită.

⁵⁷ Simion, Cantacuzino 1962, 379.

⁵⁸ Protase 1971, 49-52, fig. 16-17, nr. 47.

⁵⁹ Simion 1977, 50-51. Preda 1996a, 111 reține „98% ... incinerare”.

⁶⁰ Preda 1996a, 111.

⁶¹ Simion 1971.

paragrafe în câteva scurte articole „de sinteză”⁶². Totuși, acestea nu suplinesc absența unor rapoarte referitoare la campaniile 1971-1972 și 1974-1976. Perturbarea periodicității seriei „Materiale...” din anii `70 a coincis cu o relaxare a stringenței publicării de rapoarte anuale preliminare⁶³.

În prima contribuție dedicată necropolei de la Enisala, G. Simion distinge o „necropolă plană” și o „necropolă tumulară”, cu toate că cele două categorii de morminte (plane, respectiv tumulare) se intercalează și se suprapun în suprafețele cercetate⁶⁴: mantalele de pietre ale tumulilor acoperă morminte plane, alte morminte plane deranjează tumulii. Această dinamică pălește însă în fața conceptualizărilor pripite. Cu o derutantă dezinvoltură autorul întrepătrunde tipologia amenajării mormintelor cu exemplificări sumare ale unor inventare, cu precizări ale morfologiei și tehnologiei unora dintre piese, cu analogii din diferite alte descoperiri. Lipsa de sistematizare a informației este impecabilă. Punțile dialectice dintre sumedenia particularităților și structura ansamblului sunt șubrede. Aspirația sintezei vizionare prevalează prezentării relațiilor contextuale și precizării metodice a integrității inventarelor. Raportul ni se dezvăluie ca un colaj selectiv de pasaje decupate din jurnalele de teren, aplicate aleatoriu pe câteva scheme clasificatorii prestabilite. În planul general al săpăturii nu poate fi distinsă decât cu mare greutate poziția movilelor și a mormintelor „plane” *din afara acestora*⁶⁵. Numeroasele înmormântări plane suprapuse de mantalele unor tumuli mai târzii nu au fost cartate. Planul publicat în 1971 nu avea să mai fie niciodată reactualizat.

Inventarele au fost ilustrate parțial, dimensiunile pieselor au fost indicate intermitent, mai degrabă rar și neuniform. Numărul obiectelor ilustrate nu este modest (163)⁶⁶, dar aceasta este o parte dintr-un întreg imposibil de determinat⁶⁷. Au

⁶² Simion 1974, Simion 1975, Simion 1976, Simion 1977, Simion 1998. Contribuțiile sale aveau să fie completate și de analiza antropologică a celor „apoape 6%” inhumați realizată de Miu, Antoniu, Cantemir 1987.

⁶³ Între 1973 și 1979 nu mai apare nici un număr. Când re apare, periodicul „Materiale ...” se plasează sub egida muzeelor județene de la Oradea (1979) și Tulcea (1980).

⁶⁴ Simion 1971, 91: „Necropola tumulară/Este și ea amplasată în ambele zone: de est și vest ale Văii Netului, în cadrul acelorași platforme ale necropolei plane”.

⁶⁵ Simion 1971, 80-81, pl. II.

⁶⁶ Simion 1971, 75-127, fig. 7, 14-32. Dintre piesele ilustrate, 68 exemplifică ceramica locală, 20 – ceramica de import, 44 – obiecte metalice, 23 – pastă sticloasă (lipsește mărgeaua din fig. 30e, menționată în legendă), 2 – plastică lut, 6 sunt scoici.

⁶⁷ Simion 1977, 52 menționează „peste 700 de vase descoperite”, dar omite estimarea altor categorii de materiale. Lungu 1993, 163-189, nr. 1-12, 14-24, 26-27, 29-30 și Teleagă 2008, 20-22, nr. 73 au valorificat mai multe importuri de la Enisala.

fost reproduse piese din 56 de inventare distincte, ceea ce reprezintă 58,76% din totalul celor 97 de morminte descoperite în intervalul 1968-1970. Nu există însă nici o garanție că vreunul dintre acele inventare ar fi fost ilustrat exhaustiv.

În contribuțiile ulterioare, imaginea necropolei avea să fie supra-abstractizată. Orice referire concretă la individualitatea și integritatea vreunui mormânt a fost abandonată. Pieseile ilustrate, numeroase și variate, nu mai pot fi raportate la contexte pentru că sunt grupate în planșe pe categorii⁶⁸, iar aparatele critice se disting prin precaritate. Caracteristicile generale ale necropolei, ca „marea majoritate a ...”, „caracterul unitar al ...” sunt trasate ferm⁶⁹. Particularul nu transpare, diversitatea rămâne nedefinită. Relevanța oricărei evaluări statistice este iluzorie. Orice abordare critică este consternantă. Într-o necropolă de „aproape 400 de morminte”, cu „peste 700 de vase descoperite”, dintre care peste 10% (?) sunt importuri⁷⁰, D. Măndescu a reușit să distingă, pe baza datelor publicate de G. Simion, numai două (!) asocieri expresive între forme ceramice grecești și produse locale⁷¹. Ca și alți autori⁷², cititorul nu poate reține decât aparențe generale și detalii separate de întreg, fără nici un control real asupra informației.

Dezideratul transparenței în publicații a întregii sume de date culese în teren, reorganizate tehnic și coerent, nu fusese nicicând propus răspicat în cercetarea protoistorică românească. Prin urmare, nici G. Simion nu era obligat să urmeze un astfel de deziderat. După susținerea unui doctorat dedicat inclusiv necropolelor „getice” de la Gurile Dunării⁷³, G. Simion avea să se implice cu o abnegație neegalată în organizarea exemplară a Muzeului Deltei Dunării, în transformarea lui în Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, în dezvelirea multor vestigii preistorice, clasice și medievale din județul Tulcea, în realizarea unei consistente opere publicistice⁷⁴. În volumul care reunește opera de preistorician a lui G. Simion, contribuția din 1971 a fost reeditată cu retușări minimale și cu o ilustrație modificată⁷⁵. În noua ediție din 2003, regăsim o singură referire la cercetările din 1971-1976: acestea ar fi continuat

---

⁶⁸ Simion 1976, 152-154, fig. 5-7; Simion 1977, 64-72, pl. IV-XII.

⁶⁹ Simion 1977, 51 *sqq.*

⁷⁰ Teleagă 2008, 20-22, nr. 73, pl. 26-27, 137-143 repertoriază 87 de importuri (76 desenate și 60 fotografiate).

⁷¹ Măndescu 2010, 284.

⁷² Preda 1996a; Vulpe 2001, 474; Teleagă 2008, 20-21.

⁷³ *Civilizația geto-dacilor la gurile Dunării*, conducător Acad. Emil Condurachi, București 1982 a rămas inedită.

⁷⁴ Vulpe 2000; Baumann 2010; Ailincăi 2013. Printre altele, Simion a fost și președintele Asociației de Studii de Arheologie Funerară.

⁷⁵ Simion 2003, 259-314. Legende de noile planșe și figuri nu conțin nici o referire la contexte.

„fără ca să aducă modificări esențiale la cele relatate în paginile de față”⁷⁶. Și astfel, necropola de „aproape 400 de morminte” de la Enisala își așteaptă și astăzi valorificarea integrală.

Spre deosebire de informațiile nesistematizate din publicații, documentația inedită realizată de G. Simion la Enisala dezvăluie o acribie profesională remarcabilă și o metodă descriptivă coerentă⁷⁷. Prin urmare, principala deficiență a valorificărilor sale a fost alienarea tuturor preparatelor intermediare dintre săpătură și publicare. Infrastructura metodologică și logistică necesară unei reproduceri publicistice sistematice a faptului arheologic a fost subevaluată și neglijată la nivel conceptual și organizatoric.

Cazul Bugeac sau publicarea prin rapoarte foileton

Aparent, „cazul Bugeac” se află la antipodul „cazului Enisala”. Descoperirile funerare de la Bugeac au fost răsfățate de M. Irimia cu o succesiune covârșitoare de contribuții consistente, redactate în periodice diferite, de-a lungul multor ani (1968-1992), asemeni unui roman foileton⁷⁸. Parcurgerea acestor scrieri presupune un adevărat tur de forță pentru cititorul nevoit să reconstituie întregul din bucăți dispartate⁷⁹ (tab. 3).

La Bugeac, M. Irimia a descoperit trei „necropole”. Necropolele „I” („Ceair”/„Grădina de legume”) și „III” („Canară”) sunt de fapt mici grupuri de 4, respectiv 3 morminte, în jurul cărora nu s-au mai putut efectua verificări⁸⁰. Pâlcuri izolate? Părți ale unor necropole mai mari încă nedezvelite? Ca și la Telița, nu vom afla, poate, niciodată. În schimb, necropola „II” („Secția Piscicolă”/„Ghețarie”) a furnizat 124 (?) de morminte. Vom vedea că stabilirea sumei lor exacte a depins de opțiunile interpretative ale arheologului și de oportunitățile de valorificare a săpăturilor.

Rapoartele primelor două campanii (1968-1969), publicate în „Pontice”⁸¹, oglindesc, pentru început, emanciparea de preliminaritatea îndătinată la „Materiale...”. Amenajările funerare și nu foarte modestele lor inventare (19 morminte, circa 53 obiecte) au fost catalogate minuțios și tehnic (abundă indicațiile

---

⁷⁶ Simion 2003, 260, n. 12.

⁷⁷ Informații Sorin Ailincăi și observații personale în Arhiva ICEM Tulcea.

⁷⁸ Irimia 1968; Irimia 1969; Irimia 1979a; Irimia 1979b; Irimia 1980a; Irimia 1980b; Irimia 1981a; Irimia 1981b; Irimia 1983, 79-80; Irimia 1985; Irimia 1986a; Irimia 1986b; Irimia 1992.

⁷⁹ Până și acribicul Preda 1994, 220-221 pierde din vedere contribuțiile ulterioare anului 1979.

⁸⁰ Irimia 1968, 194-196, respectiv Irimia 1985, 75-79. Cele două contribuții ating standarde documentare satisfăcătoare.

⁸¹ Irimia 1968; Irimia 1969.

dimensiunilor) și au fost ilustrate cvasi-exhaustiv prin fotografii⁸². Desenele ar fi fost mai explicite, dar au fost probabil sacrificate în favoarea unei publicări prompte: fiecare raport apărea în anul săpăturii. După cinci ani, C. S. Nicolăescu-Plopșor oferea determinările antropologice ale unor resturi umane de la Bugeac⁸³. Astfel, începuturile cercetărilor lui M. Irimia păreau să întrecă orice așteptări.

Campanii:	1968	1969 ↗	1972	1977	1978	1979	1981	←	1982		
Rapoarte:	Irimia 1968	Irimia 1969	Irimia 1979a				Irimia 1980a	Irimia 1986a		Irimia 1992	
Alte contribuții:						Irimia 1981a			Irimia 1986b		
Periodic:	Pontice 1	Pontice 2	Pontica 12			T.-D. 5	MCA 14	MCA 16	Inv.Ar. 13	MCA 17	
Morminte: (prima mențiune)	1-14	15-19		20-31a, 31b-32	33-41	42-69	←	70-80	81-104	←	105-115
Morminte: (completări selective ulterioare)							60-61			7 9 15 17 33 37 49 52 58 60 61 62 65 75 81 84 94 97	
Nr. morminte descrise:	14	5	0	14	9	28	(2)	11	24	(18)	10
Nr. planuri mormânt:	0	0	5	0	9	21	(2)	11	24	(4)+14	9
Nr. profile mormânt:	0	0	0	0	0	0	0	0	14	(2)	7
Nr. piese menționate:	37	16?		46	40	138?	(19)	43	93	(118)	61
Nr. piese cu dimensiuni:	37	14		0	0	0	19	0	18	0	4
Nr. piese desenate:	0	0		0	0	0	19	0	18	(48)+70	4
Nr. fotografiate:	37	14		0	0	0	0	0	5	0	4
Pondere piese ilustrate:	100%	87,5%		0%	0%		13,78%	0%	19,35%	-	6,55%

Tabel 3. Bugeac, necropola „II”. Modul de publicare a rezultatelor săpăturilor. Numerele între paranteze reprezintă repetiții ale unor mențiuni sau ilustrări anterioare / Table 3. Bugeac, necropolis "II". Publishing of the archaeological excavations' results. Numbers between parentheses represent repetitions of previous notes or illustrations.

⁸² Irimia 1969, 28 omite numărul și reproducerile mărgelilor din sticlă și din plumb din mormântul 16. Planurile de detaliu ale mormintelor 15-19 trebuie căutate într-o contribuție ulterioară (Irimia 1979a, fig. 5).

⁸³ O parte din materialul osteologic s-a pierdut (Nicolăescu-Plopșor 1974, 31, n. 4). În laboratorul antropologului au mai ajuns resturile umane din 16 morminte (69,56% din mormintele descoperite până atunci, dar 12,90% din totalul final).

Evoluțiile ulterioare aveau să acuze o serie de anomalii metodologice determinate, probabil, de graba publicării unei cantități sporite de informații insuficient prelucrate. În 1972, 1977, dar mai ales în 1978 fuseseră dezvelite multe amenajări funerare cu un grad sporit de complexitate⁸⁴. Urne imediat învecinate au fost numerotate uneori ca morminte distincte, alteori au fost percepute ca „morminte colective” cu 2, 3 sau chiar 5 urne la un loc⁸⁵. Inițial, autorul nu s-a putut decide în privința sumei (69, 70 sau 71?)⁸⁶, deoarece nu tranșase încă dilema „ce este *un* mormânt?”: o groapă cu mai multe urne sau fiecare dintre acestea în parte? După un an⁸⁷, răspunsul definitiv nu este eronat (69), dar tardiv, iar sistemul denominativ a rămas neuniform.

Dificultățile inerente lecturii contextelor arheologice⁸⁸ transpar într-o proză frământată de reveniri și intercalări. Foarte probabil, M. Irimia nu a mai șlefuit formal și conceptual însemnările din teren în vederea publicării, ci le-a transcris ca atare. Totuși, spre deosebire de E. Bujor sau G. Simion, M. Irimia și-a structurat rapoartele ca veritabile cataloage și a descris consistent fiecare amenajare funerară în parte. Clasificările și analogiile au fost discutate separat. Prezentarea obiectelor este cea care suferă de preliminaritate.

Mormintele descoperite în anii 1977-1978 conțineau un număr neașteptat de mare de piese⁸⁹. Prelucrarea lor grafică a fost amânată „deoarece materialul apărut este în curs de restaurare și prelucrare”⁹⁰. În mare parte, materialul respectiv așa a și rămas. Dimensiunile pieselor nu au fost nici ele precizate, un aspect legat probabil de soarta ilustrației. În absența reproducerilor, taxonomia neuniformă și ambiguă nu poate fi verificată. Știri suplimentare despre unele inventare, trebuie căutate prin

⁸⁴ Planurile de detaliu ale amenajărilor funerare (Irimia 1979a, 64-65, fig. 5-8) constituiau o binevenită noutate. Profile ale mormintelor aveau să fie reproduse mai târziu (Irimia 1986a, fig. 2; Irimia 1992, fig. 3).

⁸⁵ Irimia 1979a, 59 percepe urnele 31a și 31b ca morminte distincte, dar în situații similare – mormintele „colective” 20, 28, 30, 41, 52, 61-65, 67 (Irimia 1979a, 56-70), 102 (Irimia 1986a, 82), 107, 109 și 114 (Irimia 1992, 164-169), autorul renunță la minuscule și numerotează urnele (1, 2...). Ar fi fost preferabilă numerotarea tuturor pieselor dintr-un complex.

⁸⁶ Irimia 1979a, 55; Irimia 1979b, 109 și 110. Patru ani mai târziu (Irimia 1983, 79, n. 85) dilema persistă.

⁸⁷ Irimia 1980a, 219.

⁸⁸ Frecvent, contururile gropilor funerare nu au putut fi distinse: Irimia 1979a, 68.

⁸⁹ Parcurgerea raportului Irimia 1979a, 56-72 m-a condus la determinarea unui total de 224 de obiecte, la care ar trebui adăugat numărul neprecizat al greutateților de plasă de pescuit din mormântul 64 (Irimia 1979a, 69).

⁹⁰ Irimia 1979a, 55.

publicații ulterioare⁹¹, iar cititorul este obligat la o muncă de detectiv (tab. 3). În cea mai mare parte, inventarele prezentate în 1979 nu pot fi comparate adecvat celor publicate anterior sau mai târziu.

Contribuția lui M. Irimia din „Pontica” (12) nu a fost un accident. Abătute la „Materiale...” (14, 16, 17), următoarele rapoarte ale lui M. Irimia continuau să reclame același caracter incomplet⁹² (tab. 3). Motivul invocat era din nou logistic: majoritatea materialelor erau lipsite de indicarea dimensiunilor și de ilustrații pentru că se aflau încă „în curs de restaurare și prelucrare”⁹³. Planul general publicat în 1979⁹⁴ nu a mai fost niciodată reactualizat, iar rapoartele ulterioare nu permit localizarea nici măcar aproximativă a noilor morminte. Și, ca un corolar, ultimele două campanii (1983-1984, mormintele 115-124) aveau să rămână inedite⁹⁵.

Imaginea necropolei „II” de la Bugeac, și așa tarată prin diseminarea datelor în periodice și tomuri diferite, a fost eclipsată de discrepanțele calitative dintre contribuții. Privit retrospectiv, „cazul Bugeac” ilustrează o strădanie îndelungată, dar neuniformă, concretizată într-un ansamblu dezarticulat și incomplet. În contribuțiile redactate de-a lungul a 24 de ani, M. Irimia reușise să illustreze 210 dintre cele 474 de piese menționate explicit (44,30%). La sfârșitul secolului 20, valorificarea exhaustivă a unei necropole „de tip Murighiol” părea un vis irealizabil.

Cazul Canlia – șansa succesiunii Emil Moscalu

„Canlia” este cazul extrem. Pe de o parte, autorul săpăturii a eludat, printr-o alternare intempestivă a preocupărilor, orice etapă intermediară între cercetarea de teren și o sinteză monografică dedicată supraregionalei „ceramici traco-getice” ... „de tip Canlia”. Șase campanii de cercetare (1969-1974) au fost concentrate, după 9 ani de inedit, într-o simplă mențiune la fel de scurtă ca cele mai sumare descrieri de mormânt ale lui E. Bujor⁹⁶. O analiză antropologică parțială (35 de morminte

---

⁹¹ Irimia 1979b, 111-112; Irimia 1981a, 41-42, fig. 1-3; Irimia 1986b (dimensiunile pieselor trebuie deduse din desene).

⁹² Irimia 1980a, 219-223 (nici un obiect măsurat sau ilustrat); Irimia 1986a, 74-82 (au fost măsurate și ilustrate doar piesele primelor cinci dintre cele 24 de morminte prezentate); Irimia 1992, 161-169 (doar patru piese măsurate și ilustrate).

⁹³ Irimia 1986a, 83.

⁹⁴ Irimia 1979a, fig. 1.

⁹⁵ Mențiune Teleagă 2008, 10, nr. 31B care mai recuperează o singură piesă inedită (pl. 2/3).

⁹⁶ Moscalu 1983, 187: „... am săpat o necropolă de 78 de morminte de incinerare, în care se aflau 142 de vase lucrate cu mâna și cu roata...”. Alte mențiuni ale necropolei: Harhoiu 1972, 565, n. 1; Preda, Moscalu 1994.

determinate – 43,20% din necropolă) fusese publicată separat⁹⁷, înaintea valorificării de către E. Moscalu a unor oale din propria săpătură. Mai precis, E. Moscalu a ilustrat 35 dintre cele 142 de recipiente ale necropolei⁹⁸, ceea ce reprezintă un procent de valorificare (doar a ceramicii!) de 24,64%. E. Moscalu (1942-1993) a fost un harnic și entuziast arheolog de teren. Soarta l-a răsplătit cu descoperiri neobișnuit de spectaculoase (Meri, Peretu)⁹⁹, dar l-a împiedicat să definitiveze prelucrarea necropolei de la Canlia.

Pe de altă parte, la zece ani după regretabila dispariție a lui E. Moscalu, „cazul Canlia” devenea singurul exemplu de publicare sistematică, unitară și exhaustivă a unei necropole din Dobrogea sec. IV-III a.Chr. Reușita este aproape surprinzătoare în contextul celor peste 50 de ani de excerpte, generalizări și împotmoliri. Avatarurile evenimentului merită o atenție particulară. Cum s-a *putut* întâmpla?

Mecanismul a fost următorul: unul dintre autori, George Trohani, a moștenit și a păstrat cu mare grijă arhiva de șantier întocmită de către E. Moscalu, în timp ce lotul de materiale a fost conservat în depozitele MNIR-București. Apoi, timpul a trecut, regimul s-a schimbat, iar celălalt autor, Rodica Boroffka (n. Medinceanu) și-a definitivat mai întâi studiile (1991), după care a fost angajată la instituția amintită. Aici, a fost însărcinată să inventarieze și să marcheze materialele de la Canlia. Reprezentantă a unei generații mai tinere, ea a știut să-și cultive două calități indispensabile valorificării satisfăcătoare a necropolei: (1) tenacitatea reproducerii *manu propria* prin desene publicabile a tuturor materialelor¹⁰⁰ și (2) conștientizarea necesității redactării unui catalog tehnic și descriptiv al mormintelor. După căderea Cortinei de Fier, posibilitatea familiarizării cu stringențele metodologice și interpretative curente în cercetarea arheologică din Europa Centrală și de Vest și-a spus, desigur, cuvântul.

Tot Rodica Borroffka este și cea care a impus o sobrietate desăvârșită în evocarea problemei etnicității, ocolită cu elegantă modestie: „depășește cadrul analizei de

⁹⁷ Botezatu 1981 a analizat resturile umane descoperite în 1969 și 1974; cf. Irimia 1983, 79, n. 80.

⁹⁸ Moscalu 1983, pl. VII/4, XV/8, XVII/ 5, XXII/5, XXXIII/3, XXXVII/7, XLI/3, XLIII/4, XLV/3, XLVI/7, XLVII/7, LI/3, LIV/7, LV/6, LIX/10, LXII/6-9, LXIII/2, LXV/4, LXVI/4, 13, LXXII/10-11, LXXV/9, LXXVI/10, LXXX/5, LXXXIV/2, 4, LXXXV/4,6, XC/1, XCIV/2, CI/1. Contextele acestor piese nu au fost indicate (cf. Boroffka, Trohani 2003, 139).

⁹⁹ Moscalu 1976; Moscalu 1986; Moscalu 1989.

¹⁰⁰ Tehnicile fotografice, fie și digitale, nu pot înlocui în totalitate desenul arheologic. Sunt necesare secțiuni și profile ale pieselor, derulări, trebuie evitate deformările perspectivele inevitabile în fotografii. Nimic nu poate suplini însă valoarea euristică a relevului (de monument, de complex, de obiect) în efortul de înțelegere intimă a faptului preistoric. Desenul arheologic nu este *impresie*, ci exercițiu dialectic de *percepere*, *filtrare* și *reproducere*.

față”¹⁰¹. În schimb, dezbateră cronologiei, lipsită de exoduri statistice, a fost atent nuanțată. Catalogul celor 81 de morminte, coerent alcătuit, este oglindit adecvat într-o ilustrație exhaustivă care reunește: (a) *prelucrările* schițelor amenajărilor funerare din jurnalele lui E. Moscalu și (b) reproducerea tuturor pieselor din inventare; la acestea se adaugă și (c) un plan general, *lizibil* al necropolei¹⁰². Subiectul a fost abordat frontal, fără nici un menajament preliminar¹⁰³. Viziunea interpretativă este reținută de la orice impetuozitate, și astfel (*numai astfel!*), monumentul arheologic ni se dezvăluie în deplina lui complexitate formală. Inventarele de la Canlia sunt expresia funerară a unei comunități integrate în ansamblul acelor relații regionale pe care orașele pontice le-au stabilit cu regiunile agricole din hinterland. S-ar mai fi putut preciza că, prin datarea ei, necropola de la Canlia aparține acelei epoci în care aculturația la elenism a comunităților nord-balcanice a fost favorizată decisiv de cucerirea macedoneană. Amploarea acestui fenomen cu profunde implicații culturale supraregionale avea să fie întrevăzută în contribuții ce nu aveau să întârzie¹⁰⁴.

Marele merit al autorilor Rodica Boroffka și G. Trohani este aceea că, printr-o publicare sistematică, au făcut posibilă reinterpretarea *de către oricine și de pe orice poziții* (!) a necropolei investigate. Prezentat complet și metodic, vestigiul arheologic a fost eliberat din prizonieratul mitologiei istorice. Astfel, abia începând cu anul 2003, cercetarea dispune de un prim studiu de caz exemplar la care pot fi raportate alte necropole similare. Acestea își așteaptă în continuare publicarea integrală. În demersurile analitice viitoare, descoperirile „de tip Murighiol” nu vor putea fi comparate decât cu singurele modele de valorificare sistematică și exhaustivă a unor necropole ale epocii fier-II din sudul României: „Zimnicea” și „Canlia”. Într-un mediu profesional dominat de veleități masculine, Alexandrina Alexandrescu și Rodica Boroffka au reușit să dea dovada unei depline responsabilități sensibile față de integritatea și concretețea faptului arheologic.

---

¹⁰¹ Boroffka, Trohani 2003, 149. Foarte probabil, lui Trohani îi datorăm formularea titlului și rezumatul francez, singurele componente ale contribuției în care apelativul „getic” a fost aplicat dezinvolt.

¹⁰² Boroffka, Trohani 2003, 140-141, fig. 1-2 este cel dintâi plan integral publicat al unei săpături într-o necropolă „de tip Murighiol”.

¹⁰³ Autorii realizaseră în prealabil, dar separat, o prezentare a metodologiei lui E. Moscalu: Medinceanu-Boroffka, Trohani 2000. Nici coroborarea rezultatelor analizelor arheologice și antropologice nu ar fi fost lipsită de interes, dar un astfel de demers ar fi fost prejudiciat de parțialitatea contribuției lui Botezatu 1981.

¹⁰⁴ Teleagă 2008, 334-345; Măndescu 2010, 418-422.

Epilog

Istoricul cercetării necropolelor din sec. IV-III a.Chr. din Dobrogea exemplifică maxima potrivit căreia „piatra pe care au neglijat-o zidarii a ajuns în capul unghiului” (*lapidem quem reprobaverunt aedificantes factus est in caput anguli*, Ps. 118, 22, Mc. 12, 10, Act. 4, 11). Rapoartele *preliminare* au menirea de a *semnala* concis o descoperire și nu implică în mod obligatoriu prezentarea exhaustivă a materialelor. Rapoartele *preliminare* reprezintă însă, doar un mic prim pas pe calea introducerii sistematice a unui monument arheologic în circuitul științific. Cu excepția cazului Canlia, contribuțiile *preliminare* nu au mai fost niciodată urmate de (re)valorificări complete, eventual monografice, ale necropolelor cercetate. Reproducerea sistematică a monumentului arheologic în deplina lui integritate a fost eludată, marginalizată, apoi abandonată și uitată în repetate rânduri. Dezbaterile nu au mai fost ancorate în particularul documentar, ci au intrat lesne în deriva generalizărilor aproximative. Aceste generalizări au îngăduit perpetuarea, fără revizuiți reflexive, a clișeelelor istoriografice tradiționale.

Principalul neajuns al publicării parțiale a necropolelor evocate îl constituie imposibilitatea comparării lor (între ele sau cu exemple din alte spații), după criterii descriptive asemănătoare¹⁰⁵. Diversitatea și particularul ritualurilor funerare protoistorice nu pot fi distinse judicios în pâcla uniformizatoare a generalizărilor. Evaluările statistice devin irelevante, orice tentativă de conceptualizare este compromisă. Lipsite de o bază mai înzdrăvenită a informației, concepte ca „necropole ... de tip Murighiol-Enisala” sau „cultura Murighiol” (ș.a.) rămân simple enunțuri cu potențial sugestiv pentru explorările ulterioare.

Autorii unor sinteze recente¹⁰⁶, de altfel consistent documentate, nu au oferit evaluări critice extinse și aprofundate ale stării informației descoperirilor funerare din sudul României de la începutul epocii fier-II. Totuși, astfel de abordări ar fi cât se poate de stringente pentru discernerea priorităților actuale ale cercetării. Fără intenția de a umbri în vreun fel memoria înaintașilor, avem datoria să conștientizăm erorile din trecut. Altfel, riscăm să le repetăm.

Două deziderate stau în fața cercetării actuale: (1) introducerea în circuitul științific a rezultatelor vechilor săpături prin revalorificarea lor metodică și integrală, pe baza unor criterii și standarde uniforme, temeinic elaborate, și (2) reinterpretarea

---

¹⁰⁵ De exemplu, compararea fragmentului „provenind dintr-un alt vas getic” (Irimia 1979a, 69, mormântul 63) cu „o oală dacică cu brâu alveolat” (Bujor 1959a, 374, mormântul 25), ambele neilustrate, nu poate conduce decât la evocarea inevitabilă a „ceramicii geto-dacice”, fără altă referire la parametri tehnologici, morfologici sau ornamentali.

¹⁰⁶ Vulpe 2001; Teleagă 2008; Măndescu 2010.

critică a acestor monumente din perspective detașate de șabloane istoriografice și de teama depășirii propriilor limite. Rămâne de văzut în ce măsură condițiile obiective și subiective vor îngădui abordări structurate după acești parametri. Noi săpături nu ar fi inoportune, dar ar întâmpina constrângerile unei sub-finanțări de criză și pericolele infirmităților logistice mai vechi. Moștenirea timpurilor *nu atât* de îndepărtate trebuie valorificată cu prioritate, metodic și într-un sens creativ.

Bibliografie

- Ailincăi, S. C. 2013, *Gavrilă Simion. Une vie consacrée à la muséologie et à l'archéologie*, Dacia, N.S. 57, 2013, 187-192.
- Alexandrescu, A. D. 1980., *La nécropole gète de Zimnicea*, Dacia, N.S. 24, 19-126.
- Aricescu, A. 1961., *Die bodenständige Bevölkerung der Dobrudscha und ihre Beziehungen zu den Griechen in der hellenistischen Epoche*, Studii Clasice 3, 1961, 67-82.
- Aricescu, A. 1965 *Noi date cu privire la cimitirele getice din zona Dunării*, în *Dobrogea*, Revista Muzeelor 2, 425.
- Babeș, M. 1979, *Unitatea și răspândirea geto-dacilor în lumina documentelor arheologice*, SCIVA 29, 1979, 330-339.
- Babeș, M. 2001, *Spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a.Chr.*, în Petrescu-Dîmbovița, M., Vulpe, A. (eds.), *Istoria Românilor. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, vol. I, București, 501-532.
- Babeș, M. 2003, *Latènezeit und Römische Kaiserzeit*, în Beck, H., Geuenich, D., Steuer, H. (ed.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 25, 2003, 469-479 (s. v. *Rumänien und Republik Moldau*).
- Baumann, V.H. 2010, *In memoriam Gavrilă Simion*, Peuce, S.N 8, 261.
- Berciu, D. 1957, *Descoperirile getice de la Cernavodă (1954) și unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de Jos*, Materiale 4, 281-317.
- Berciu, D. 1967, *La izvoarele istoriei. O introducere în arheologia preistorică*, București.
- Boia, L. 2009, *„Germanofilii”*. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial, Ed. Humanitas, București.
- Boroffka, R., Trohani, G. 2003, *Necropola getică de la Canlia, com. Lipnița, jud. Constanța*, Cercetări Arheologice 12, 139-198.
- Botezatu, D. 1981, *Studiu antropologic al osemintelor din necropola de incinerare getică de la Canlia*, Pontica 14, 1981, 123-131.
- Bujor, E. 1955, *Săpăturile de salvare de la Murighiol (r. Tulcea, reg. Constanța)*, SCIV 6, 3-4, 571-580.
- Bujor, E. 1956, *Contribuție la cunoașterea populației geto-dace din nord-estul Dobrogei*, SCIV 7, 3-4, 243-252.

- Bujor, E. 1957, *Săpăturile de salvare de la Murighiol (reg. Constanța, r. Tulcea)*, Materiale 3, 247-254.
- Bujor, E. 1958, *O geto-dakijskoj kul'ture v Murigiole*, Dacia 2, 125-142.
- Bujor, E. 1959a, *Șantierul arheologic Murighiol*, Materiale 5, 373-378.
- Bujor, E. 1959b., *Șantierul arheologic Murighiol*, Materiale 6, 325-330.
- Bujor, E. 1961, *Șantierul arheologic Murighiol*, Materiale 7, 297-300.
- Bujor, E. 1971, *Cu privire la începutul celei de a doua epoci a fierului în lumina cercetărilor de la Murighiol-Tulcea*, Peuce 2, 1971, 131-134.
- Crișan I. H. 1977, *Burebista și epoca sa*, (ed. a II-a), București.
- Daicoviciu, C. 1960, *Apariția și formarea relațiilor sclavagiste în Dacia*, în Daicoviciu, C., Condurachi, E., Nestor, I., Ștefan, G., Matei, M. D. (ed.), *Istoria Românei. Vol. I. Comuna primitivă, sclavagismul, perioada de trecere la feudalism*, București, 255-338.
- Giurescu, D. C. 1981, *Istoria ilustrată a românilor*, București.
- Harhoiu, R. 1972, *Câteva observații asupra necropolei birituale de la Canlia, jud. Constanța*, Pontica 5, 565-574.
- Irimia, M. 1968, *Cimitirele de incinerare geto-dacice de la Bugeac-Ostrov*, Pontica 1, 193-233.
- Irimia, M. 1969, *Noi cercetări în cimitirul II geto-dacic de la Bugeac*, Pontica 2, 23-42.
- Irimia, M. 1979a, *Descoperiri noi în cimitirul getic de la Bugeac, comuna Ostrov (1972-1977-1978). Raport preliminar*, Pontica 12, 55-76.
- Irimia, M. 1979b, *Săpăturile arheologice în necropola getică de la Bugeac, com. Ostrov (1978)*, Materiale 13, 109-134.
- Irimia, M. 1980a, *Cercetări în necropola getică de la Bugeac, com. Ostrov, jud. Constanța*, Materiale 14, 219-234.
- Irimia, M. 1980b, *Date noi privind așezările getice din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica 13, 66-118.
- Irimia, M. 1981a, *Neue Daten über das Bestattungsritual und die Chronologie der getischen Nekropole von Bugeac (Gemeinde Ostrov, jud. Constanța)*, Thraco-Dacica 2, 37-52.
- Irimia, M. 1981b, *Observații preliminare privind așezarea antică de la Gura Canliei*, Pontica 14, 67-122.
- Irimia, M. 1983, *Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica 16, 69-148.
- Irimia, M. 1984, *Morminte plane și tumulare din zona litorală a Dobrogei (sec. IV-II î.e.n.) și problema apartenenței lor etnice*, Thraco-Dacica 5, 67-72.
- Irimia, M. 1985, *Date noi privind necropolele getice de la Bugeac com. Ostrov, jud. Constanța*, Thraco-Dacica 6, 75-86.

- Irimia, M. 1986a, *Descoperiri în necropola getică de la Bugeac, com. Ostrov*, Materiale 16, 74-88.
- Irimia, M. 1986b, *La nécropole gétique de V^e-IVe siècles av. n. è. de Bugeac*, în Mariën, M.-E. (dir.), *Inventaria Archaeologica. Corpus des ensembles Archéologiques*, fasc. 13, R 93 - R 109.
- Irimia, M. 1991, *Noi mărturii arheologice privind a doua epocă a fierului în Dobrogea, Pontica* 24, 97-120.
- Irimia, M. 1992, *Descoperiri noi în necropola getică de la Bugeac, jud. Constanța*, Materiale 17, 161-172.
- Lungu, V. 1993, *Pour une chronologie de la céramique attique du nord de la Dobroudja (4e-3e siècles av. J. C.)*, Pontica 26, 159-190.
- Lungu, V. 2007., *Nécropoles Grecques du Pont Gauche: Istros, Orgamé, Tomis, Callatis*, în Grammenos, D. V., Petropoulos, E. K. (eds.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2*, I, BAR IS 1675 (I), 337-382.
- Marinescu-Bîlcu, S. 1997, *Alexandrina Dumitra Alexandrescu, (necrolog)*, SCIVA 48, 1, 11-16.
- Măndescu, D. 2010, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V-III a.Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani*, Brăila.
- Medinceanu-Boroffka, R., Trohani, G. 2000, *La nécropole gète des IVe-IIIe siècles av. J. C. de Canlia (dép. de Constanța), d'après les enseignements de Emil Moscalu*, în Lungu, V. (ed.), *Hommage à Gavrilă Simion. Pratiques funéraires dans l'Europe des XIIIe-IVe s. av. J. C.*, Actes du IIIe Colloque International d'Archéologie Funéraire, Tulcea, 230-231.
- Mitrea B. 1949, *Cercetări și sondagii arheologice și numismatice*, Studii 2, 1, 145-151.
- Mitrea, B. 1960, *Un cimitir geto-dacic în sud-vestul Dobrogei, în Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 409-413.
- Mitrea, B., Preda, C., Anghelescu, N. 1961, *Săpăturile de salvare de la Satu-Nou. Cimitirul geto-dacic I*, Materiale 7, 283-289.
- Mitrea, B., Preda, C., Anghelescu, N. 1962, *Șantierul Satu-Nou. Necropola geto-dacă*, Materiale 8, 369-372.
- Miu, G., Antoniu, S., Cantemir, P. 1987, *Caracterizarea antropologică a populației înhumate din necropola birituală de la Enisala*, Studii și Cercetări de Antropologie 24, 8-15.
- Moscalu, E. 1976, *Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gem. Vedeia, Kr. Teleorman)*, Thraco-Dacica 1, 77-86.
- Moscalu, E. 1983, *Ceramica traco-getică*, București.
- Moscalu, E. 1986, *Mormântul princiar getic de la Peretu*, Thraco-Dacica 7, 1986, 59-70.
- Moscalu, E. 1989, *Das thrako-getische Führstengrab von Peretu in Rumänien*, BRGK 70, 129-190.
- Nestor, I. 1949, *Săpăturile arheologice de la Zimnicea, jud. Teleorman*, Studii 2, 116-125.

- Nestor, I. 1950, *Raport sumar asupra campaniei de săpături arheologice de la Zimnicea*, SCIV 1, 2, 93-120.
- Nicolăescu-Plopșor, D. 1974, *Stadiul antropologic al oșemintelor incinerate din necropolele geto-dacice de la Bugeac*, Pontica 7, 27-38.
- Pârvan, V. 1926, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București.
- Pippidi, D. M. 1967, *Contribuții la istoria veche a României*, (ediția a II-a), București.
- Pippidi, D. M., Berciu, D. 1965, *Geții și grecii la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, în *Din Istoria Dobrogei*, I, București.
- Preda, C. 1994, s. v. *Bugeac*, în Preda, C. (coord.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României I (A-C)*, București, 220.
- Preda C. 1996a, s. v. *Enisala*, în Preda, C. (coord.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României II (D-L)*, București, 111.
- Preda, C. 1996b, s. v. *Geto-daci*, în Preda, C. (coord.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României II (D-L)*, București, 178-186.
- Preda, C. 2000, s. v. *Murighiol*, în: C. Preda (coord.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României III (M-Q)*, București, 161.
- Preda, C., Moscalu, E. 1994, s. v. *Canlia*, în Preda, C. (coord.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României I (A-C)*, București, 246-247.
- Protase, D. 1971, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, Biblioteca de Arheologie 16, București.
- Simion, G. 1971, *Despre cultura geto-dacă din nordul Dobrogei, în lumina descoperirilor de la Enisala*, Peuce 2, 63-129.
- Simion, G. 1974, *La culture géto-dace du Nord de la Dobroudja dans la lumière des découvertes d'Enisala*, Thracia 3, 291-304.
- Simion, G. 1975, *Quelques remarques à la civilisation gétique des centres et forteresses autochtones de la Dobroudja à la fin du Hallstatt et au commencement du La Tène*, Knjiga (Sarajevo) 24, 237-248.
- Simion, G. 1976, *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VIe au Ier siècle av. J. C.*, Thraco-Dacica 1, 143-163.
- Simion, G. 1977, *Necropolele getice de la Enisala și Telița*, Peuce 6, 49-72.
- Simion, G. 1995, *O nouă necropolă getică la Murighiol, jud. Tulcea*, Peuce 11, 265-302.
- Simion, G. 1998., *Nécropoles des bouches du Danube. Pratiques, rituels funéraires et ethnicité (VIe s. av. J. C. - IIe s. ap. J.-C.)*, în Marchegay, S., Le Dinahet, M.-T., Salles, J.-F. (éds.), *Nécropoles et pouvoir. Idéologies, pratiques et interprétations*, Actes du colloque *Théories de la nécropole antique*, Lyon 21-25 janvier 1995, Travaux de la Maison de l'Orient méditerranéen 27, Paris, 167-190.

- Simion, G. 2003, *Culturi antice în zona gurilor Dunării*, vol. I. Protoistorie și istorie, BiblIP-A 5, Cluj-Napoca.
- Simion, G., Cantacuzino, G. 1962, *Cercetările arheologice de la Telița (com. Poșta, r. Tulcea, reg. Constanța)*, Materiale 8, 373-381.
- Teleagă, E. 2008, *Griechische Importe in den Nekropolen an der Unteren Donau*, 6. Jh. - Anfang des 3. Jhs. v. Chr., Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte, Band 23, Rahden.
- Teodor, E. S. 2010, *The border between Moesia Secunda and Scythia Minor in a topographical approach*, în Pop, H., Bejinariu, I., Băculeț-Crișan, S., Băculeț-Crișan, D. (ed.), *Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică/ Local and cultural identities in european context. In Memoriam Alexandri V. Matei*, Bibliotheca Mvsei Porolissensis 13, Cluj-Napoca, 421-438.
- Vâlceanu, D. 1962, *Urme de viață antică la Gura Canliei (r. Adamclisi)*, SCIV 13, 1, 141-145.
- Vulpe, R. 1960, *Prima perioadă a culturii geto-dace (circa 450 - 300 î.e.n.)*, în Daicoviciu, C., Condurachi, E., Nestor, I., Ștefan, G., Matei, M. D. (eds.), *Istoria Românei, I. Comuna primitivă, sclavagismul, perioada de trecere la feudalism*, București, 223-231.
- Vulpe, R. 1972, *Limia meridională a provinciei romane Scythia*, Pontica 5, 1972, 205-221.
- Vulpe, A. 2000, *À l'occasion du 70e anniversaire de Gavrilă Simion*, în *Pratiques funéraires dans l'Europe des XIIIe – IVe s. av. J.-C., Hommage à Gavrilă Simion*, Actes du IIIe Colloque International d'Archéologie Funéraire organisé à Tulcea, 15-20 septembre 1997, Tulcea, 7-9.
- Vulpe, A. 2001, *Istoria și civilizația spațiului carpato-dunărean între mijlocul secolului al VII-lea și începutul secolului al III-lea a.Chr.*, în Petrescu-Dîmbovița, M., Vulpe, A. (ed.), *Istoria românilor. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, I. București, 451-500.
- Zeest, I.B. 1960, *Keramičeskaija tara Bospora*, MIA 83.

TURIBULA DESCOPERITE LA NOVIODUNUM-ISACCEA

Laurențiu Radu*

Abstract: *The article presents a number of 25 fragments of pottery discovered at Noviodunum–Isaccea from turibula, ceramic category related to the presence of Roman troops. It was probably used for religious purposes in a military cult. This ceramic is cone, or deep cup- shaped. Its rim flared and bordered in two parts is decorated with rows of impressions made with a toothed wheel or with a sharp-pointed tool. The defining decoration piece of this ceramic category are the pockets made by squeezing between the fingers of the two rip ends, when modelling, which gives the upper edge a wavy appearance. The ceramic fragments discovered at Noviodunum belong to the medium-sized type, having a diameter between 18 and 26 cm and showing no traces of secondary burning to the inside, which proves that the vessels were not used as smoke pots. We believe that these fragments come from a ceramic workshop, yet undiscovered, situated in the civil settlement of the borough. Specimens have analogues in Troesmis, Niculițel and Capaclia, dated 2nd century AD, except for a fragment similar to those discovered at Alburnus Maior, dated the second and third centuries AD.*

Rezumat: *Articolul prezintă un număr de 25 fragmente ceramice descoperite la Noviodunum–Isaccea, provenind de la turibula, categorie ceramică legată de prezența trupelor romane. Probabil era utilizată pentru scopuri religioase, într-un cult militar. Acest tip ceramic are o formă conică sau de cupă cu pereții înalți. Buza, evazată și delimitată în două părți, este decorată cu șiruri de impresii realizate cu roțița dințată sau cu ajutorul unui instrument cu vârful ascuțit. Elementul de decor definitoriu al acestei categorii ceramice sunt alveolele, realizate prin strângerea între degete a celor două extremități ale buzei, la momentul modelării, fapt ce conferă marginii superioare un aspect ondulat. Fragmentele ceramice descoperite la Noviodunum aparțin tipului de dimensiuni medii, cu diametrul cuprins între 18 și 26 cm și nu prezintă urme de ardere secundară la interior, ceea ce arată ca vasele nu au fost utilizate ca afumători. Considerăm că aceste fragmente provin de la un atelier ceramic, încă nedescoperit, situat în așezarea civilă a cetății. Exemplarele au analogii la Troesmis, Niculițel și Capaclia, datate în sec. al II-lea p.Chr., cu excepția unui fragment asemănător celor descoperite la Alburnus Maior, datate în sec. II-III p.Chr.*

Key words: *Noviodunum, turibula, censer, Early Roman pottery, Dobroudja.*

Cuvinte cheie: *Noviodunum, turibula, afumătoare, ceramică romană timpurie, Dobrogea.*

Unul dintre tipurile de vase răspândite în Imperiul Roman, a cărui utilitate suscită încă multe discuții, este *turibula*, cunoscută în literatura de specialitate sub mai

---

* Muzeul de Arheologie Calattis, Șos. Constantei, nr. 23, loc. Mangalia, jud. Constanta, cod 905500, laurentiu.laurentziu2003@gmail.com. Mulțumesc d-lui V. H. Baumann și d-lui Fl. Topoleanu, responsabili științifici ai Șantierului Arheologic Noviodunum–Isaccea și, în mod deosebit, colegului A. Stănică, pentru sprijinul acordat de-a lungul campaniilor de cercetare arheologică petrecute la Noviodunum.

multe denumiri: *afumătoare* sau *fructieră*¹, *fruit dish*, *tazza*, *incense cup* or *censer* în bibliografia de limbă engleză, *Räucherkelch* și *Räucherschale* în cea germană, sau *calice à encens* în franceză². Izvoarele antice menționează *turibula* (*turabulu-thurabulum*), termen ce poate avea ca origine cuvântul *tus*, ce înseamnă cenușă, ce desemna vasele în care se ardeau substanțe aromate ca ofrandă pentru zei. Acestea existau în fiecare casă romană (Liv. XXIX, 14, 13)³.

Acest tip de vas este larg răspândit în lumea romană, avându-și originea în Italia unde este cunoscut încă din sec. al III-lea a.Chr.⁴. Dintre zonele în care apare cu predilecție menționăm *limes*-ul dunărean, *limes*-ul renan, *Gallia* și în *Britannia*, fiind pus în legătură cu prezența trupelor romane⁵ și a coloniștilor romani. Mai apropiat de spațiul dobrogean, amintim cercetările efectuate în teritoriul orașului *Nicopolis ad Istrum*, care au scos la lumină ateliere ceramice unde se producea acest vas⁶.

Pentru spațiul românesc menționăm descoperirile de la *Praetorium* (Mehadia)⁷, *Tibiscum* (Jupa)⁸, *Ulpia Traiana Sarmisegetusa*⁹, *Alburnus Maior* (Roșia Montană)¹⁰, *Apulum*-Partoș¹¹, Cluj-Napoca¹², Hațeg¹³, *Ampelum* (Zlatna)¹⁴, *Potaissa* (Turda)¹⁵, *Porolissum*¹⁶, *Drobeta*¹⁷, *Romula* (Reșca)¹⁸, Stolniceni¹⁹, Mălăiești²⁰, Bărboși²¹. În Dobrogea amintim descoperirile de la *Durostorum*²² și *Troesmis*²³, la care se adaugă cele din teritoriul *noviodunens*, de la Niculițel²⁴ și Capaclia²⁵.

¹ Popilian 1976, 116.

² Mihăilescu-Bîrliba 1996, 97; Popilian 1976, 116.

³ Rusu-Bolindeț 2007, 371; Smith 1875, 1174.

⁴ Mihăilescu-Bîrliba 1996, 97; Fiedler 2005, 101-103.

⁵ Popilian 1976, 117; Rusu-Bolindeț 2007, 372.

⁶ Sultov 1985, 80-82.

⁷ Macrea, Gudea, Moțu 1993, 62, 67, 124, 132, pl. 53,1.

⁸ Bona *et alii* 1982, 196-200, pl. 17/1; Pribac 1999-2001, 203-212.

⁹ Alicu *et alii* 1994, 74-75, 129, pl. 70.

¹⁰ Moga *et alii* 2003, 193-251.

¹¹ Florescu, Bujor 1955, 276; Soroceanu 1979, 551-576; Fiedler, Höpken 2004, 510-516.

¹² Rusu-Bolindeț 2007, 371-374.

¹³ Popa 1972, 439.

¹⁴ Lipovan 1983-1984, 308, pl. 8; Lipovan 1985-1986, 510, pl. 1,1; Lipovan 1992, 180-188.

¹⁵ Cătinaș 1980, 101, 113, fig. 10.

¹⁶ Chirilă *et alii* 1972, 50-51; 121, pl. 26/1-6.

¹⁷ Popilian 1976, 117.

¹⁸ Popilian 1976, 116.

¹⁹ Popilian 1976, 208.

²⁰ Florescu, Bujor 1955, 274-276, pl. 1.

²¹ Sanie, Dragomir 1970, 138, fig. 9; Sanie 1981, 101, pl. 15.

²² Mușețeanu, Elefterescu 1988-1989, 105, 119, fig. 9, 73-77.

Cu privire la funcționalitatea acestei categorii ceramice, opiniile sunt împărțite. Acestea sunt considerate fructiere, ustensile pentru iluminatul sau încălzirea încăperilor, ori afumători²⁶. Alți cercetători leagă vasul de cultul lui Mithras, utilizat ca afumătoare în cadrul ceremoniilor religioase²⁷, ori îi atribuie un caracter funerar, raportându-se la descoperirile de morminte cu vase de acest gen care conțineau ofrande²⁸. O ipoteză, care sintetizează multe dintre aspectele amintite, a fost formulată de către V. Mihăilescu-Bîrliba, după care această categorie ceramică era utilizată pentru scopuri religioase, într-un cult militar, ceea ce explică prezența acesteia atât în centrele militare sau politice, cât și în complexe de locuire legate de acestea sau în morminte²⁹. Cu toate acestea, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, problema funcționalității acestui tip ceramic rămâne deschisă.

În general, acest tip ceramic are o formă conică sau de cupă cu pereții înalți. Buza este evazată și delimitată în două părți, formându-se astfel un profil în forma literelor „u”, „v”, sau aplatizat. Extremitățile buzei sunt decorate cu șiruri de impresiuni realizate cu roțița dințată sau cu ajutorul unui instrument cu vârful ascuțit ale cărui urme sunt inegale ca dimensiuni și forme. Pe marginea superioară, uneori sunt prezente două șiruri plasate la interiorul și la exteriorul extremității. Un alt șir de impresiuni, de obicei mai pronunțat, este realizat pe muchia interioară care separă buza de corp. Elementul de decor definitoriu al acestei categorii ceramice sunt alveolele, realizate prin strângerea între degete a celor două extremități ale buzei, la momentul modelării, fapt ce conferă marginii superioare un aspect ondulat³⁰. În unele cazuri șirurile de impresiuni lipsesc.

În cadrul acestei lucrări prezentăm un număr de 25 fragmente ceramice de *turibula*, descoperite în cursul cercetărilor arheologice, desfășurate începând cu anul

---

²³ Opaît 1980, 342.

²⁴ Baumann 1980, 398, pl. XX, 3, 4.

²⁵ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59.

²⁶ Popilian 1976, 117-118 cu discuția respectivă.

²⁷ Bird 2001, 304-305.

²⁸ Sultov 1985, 82.

²⁹ “this pottery was used for religious purposes, perhaps connected with an old official cult of Rome, which later became an imperial and military one. The administrative officials and military men were continually moving throughout the Empire and they used and spread it. They were those who, probably, used it in their graves which were also discovered around the military and political centers” (Mihăilescu-Bîrliba 1996, 98).

³⁰ B. Sultov prezintă procesul de modelare a unui vas din această categorie: Sultov 1985, table XVII.1-5.

1995³¹. Toate acestea sunt fragmente de buze, astfel că nu am încercat o clasificare a acestora pe tipuri.

Fragmentele ceramice descoperite la Noviodunum aparțin tipului de dimensiuni medii, cu diametrul cuprins între 14 și 26 cm³² și nu prezintă urme de ardere secundară la interior, ceea ce arată ca vasele nu au fost utilizate ca afumători. Este posibil ca aceste fragmente să provină de la un atelier ceramic, încă nedescoperit, situat în zona așezării civile. Exemplarele au analogii la Niculițel (1, 4, 6, 10, 15, 19, 22)³³, Capaclia (2, 12, 13, 15, 16-18, 20, 21, 23), Troesmis (1-6, 8-10, 12, 13, 15, 16-18, 20-25)³⁴, Hotnica (3-6, 8-10, 24-25)³⁵, datate în cursul sec. al II-lea p.Chr., cu excepția unui fragment (14), asemănător celor descoperite la Alburnus Maior, datate în sec. II-III p.Chr.³⁶.

Catalog

1. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arsă uniform, slip fin de aceeași culoare. Buza este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu roțița, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Pe muchia interioară care separă buza de corp s-a aplicat un decor format din grupe de câte trei adâncituri, realizate cu un instrument cu vârful ascuțit. Dg. – 20 cm. (Nov. 2001, CT VI, c 4, val). Analogii – Niculițel³⁷, Troesmis³⁸. Datate: prima jumătate a sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 1/1; Pl. 4/1).
2. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arsă uniform, prezintă o peliculă fină de calcar. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Dg. – 20 cm. (Nov. 2003, S 4, c 55, - 1,50m). Analogii – Capaclia³⁹, Troesmis⁴⁰. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 1/2; Pl. 4/2).

³¹ Baumann 2010, *passim* pentru detaliile legate de cercetarea arheologică efectuată la Noviodunum–Isaccea.

³² Fiedler, Höpken 2004, 510.

³³ Baumann 1980, 398, pl. XX/3; Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

³⁴ Opaîț 1980, 342, pl. XX/1-3.

³⁵ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

³⁶ Moga *at alii* 2003, 202, 212, fig. 24, fig. 26/3.

³⁷ Baumann 1980, 398, pl. XX/3.

³⁸ Opaîț 1980, 359, pl. XX/1.

³⁹ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁴⁰ Opaîț 1980, 359, pl. XX/1.

3. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arsă neuniform cu mijlocul cenușiu, slip fin de aceeași culoare. Buza este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar. Fragmentul este de mici dimensiuni, astfel încât nu a fost posibilă determinarea diametrului gurii. (Nov. 2001, CT VI-val). Analogii – Troesmis⁴¹, Hotnica⁴². Datare: a doua jumătate a sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 4, 3).
4. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arsă neuniform cu mijlocul cenușiu, slip fin de aceeași culoare. Buza este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar. (Nov. 2001, CT VI, c 4). Fragmentul este de mici dimensiuni, astfel încât nu a fost posibilă determinarea diametrului gurii. Analogii – Niculițel⁴³, Troesmis⁴⁴, Hotnica⁴⁵. Datare: a doua jumătate a sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 1/4; 4/4).
5. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arsă neuniform cu mijlocul cenușiu, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit. (Nov. 2001, CT IX, c 5). Fragmentul este de mici dimensiuni, astfel încât nu a fost posibilă determinarea diametrului gurii. Analogii - Troesmis⁴⁶, Hotnica⁴⁷. Datare: a doua jumătate a sec. al II-lea p.Chr.
6. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arsă uniform, slip fin de culoare mai deschisă decât pasta. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar. (Nov. 2001, CT VI, c 5, - 1 m). Dg – 20 cm. Analogii – Niculițel⁴⁸, Troesmis⁴⁹, Hotnica⁵⁰. Datare: a doua jumătate a sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 1/6).

---

⁴¹ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

⁴² Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

⁴³ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/5.

⁴⁴ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

⁴⁵ Sultov 1985, 81-82, table XVII, 6.

⁴⁶ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

⁴⁷ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

⁴⁸ Baumann 1980, 398, pl. XX/4; Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/5.

7. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă neuniform cu mijlocul cenușiu, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată ușor, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Dg. – 18 cm. (*passim*) (Pl. 1/7).
8. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, prezintă o peliculă fină de calcar. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu roțița, pe marginea superioară, brâul a fost dublat, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar, mai pronunțat. (Nov. 2003, S 4, c 56, - 1,20m). Dg. – 22 cm. Analogii – *Troesmis*⁵¹, Hotnica⁵². Datate: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 1, 8).
9. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă neuniform cu mijlocul cenușiu, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit, pe marginea superioară, brâul a fost dublat, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar, mai pronunțat (Nov. 1995, S I, c 13, - 0,40m). Dg – 24 cm. Analogii – *Troesmis*⁵³, Hotnica⁵⁴. Datate: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 1/9).
10. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu roțița, pe marginea superioară, brâul a fost dublat. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar, mai pronunțat. (Nov. 2001, CTIII, c 4, - 0,60 m). Dg – 20 cm. Analogii – Niculițel⁵⁵, *Troesmis*⁵⁶, Hotnica⁵⁷. Datate: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 2/10; Pl. 4/10).

---

⁴⁹ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

⁵⁰ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

⁵¹ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

⁵² Sultov 1985, 81-82, Table XVII/6.

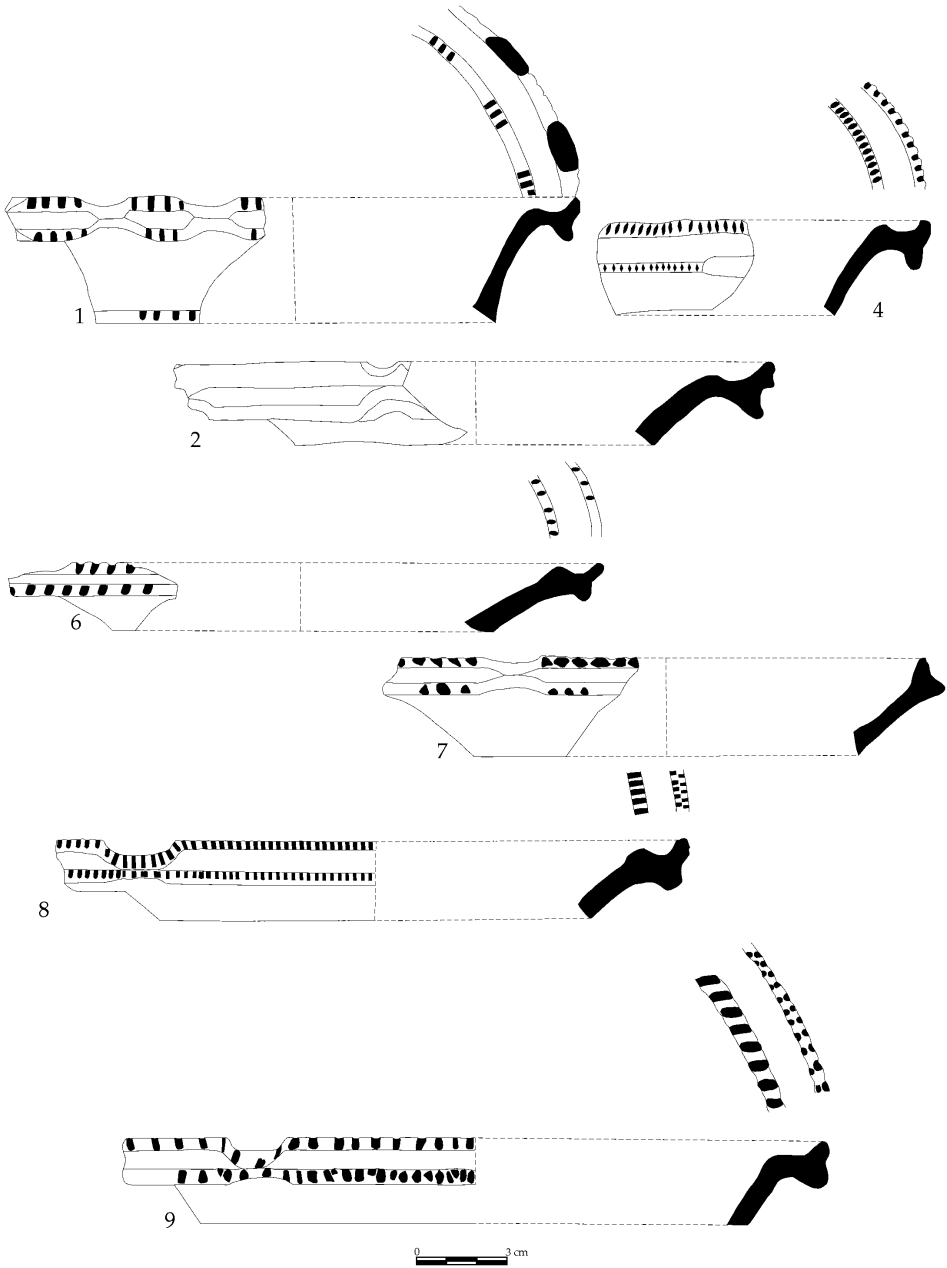
⁵³ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

⁵⁴ Sultov 1985, 81-82, Table XVII/6.

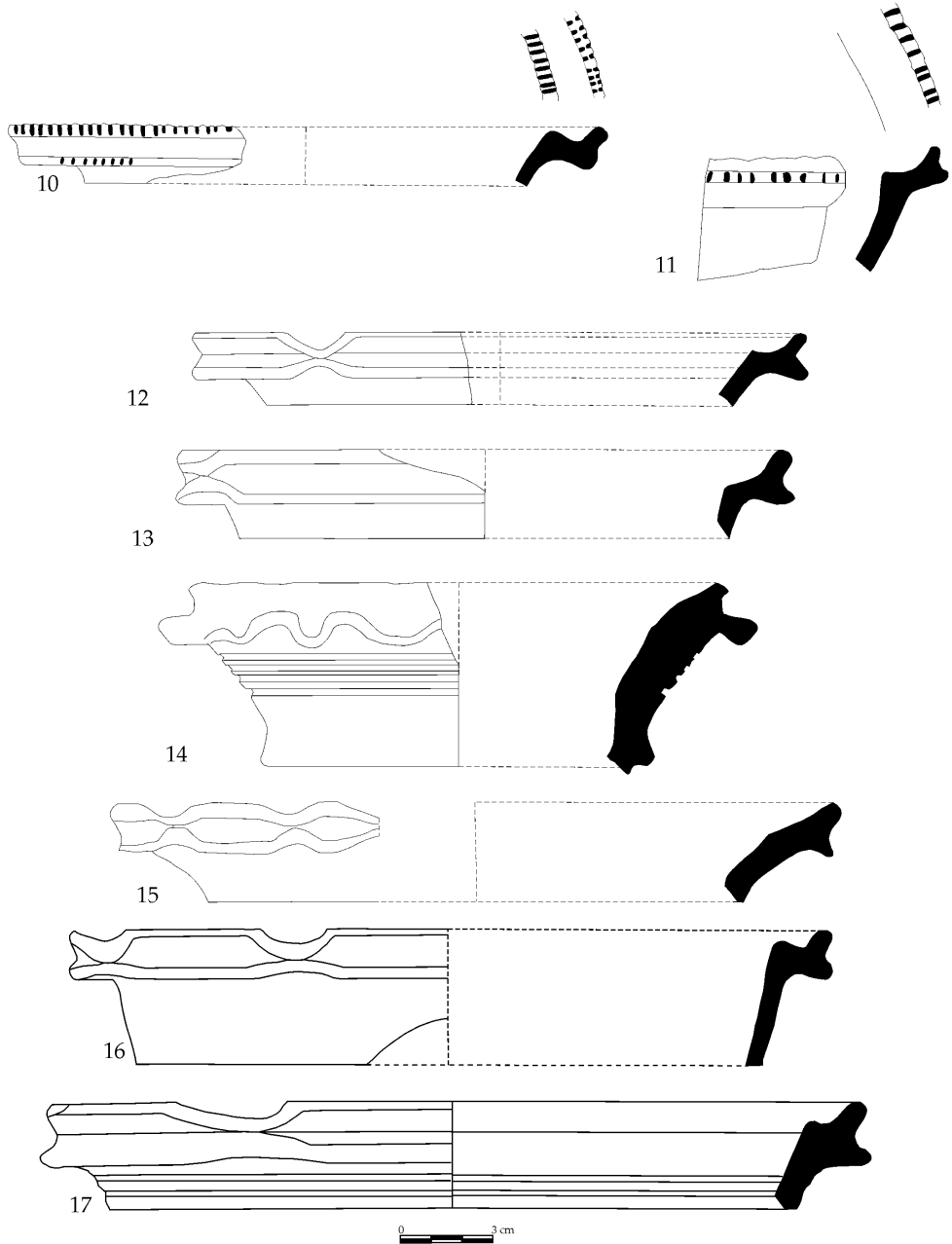
⁵⁵ Baumann 1980, 398, pl. XX/4; Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/5.

⁵⁶ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

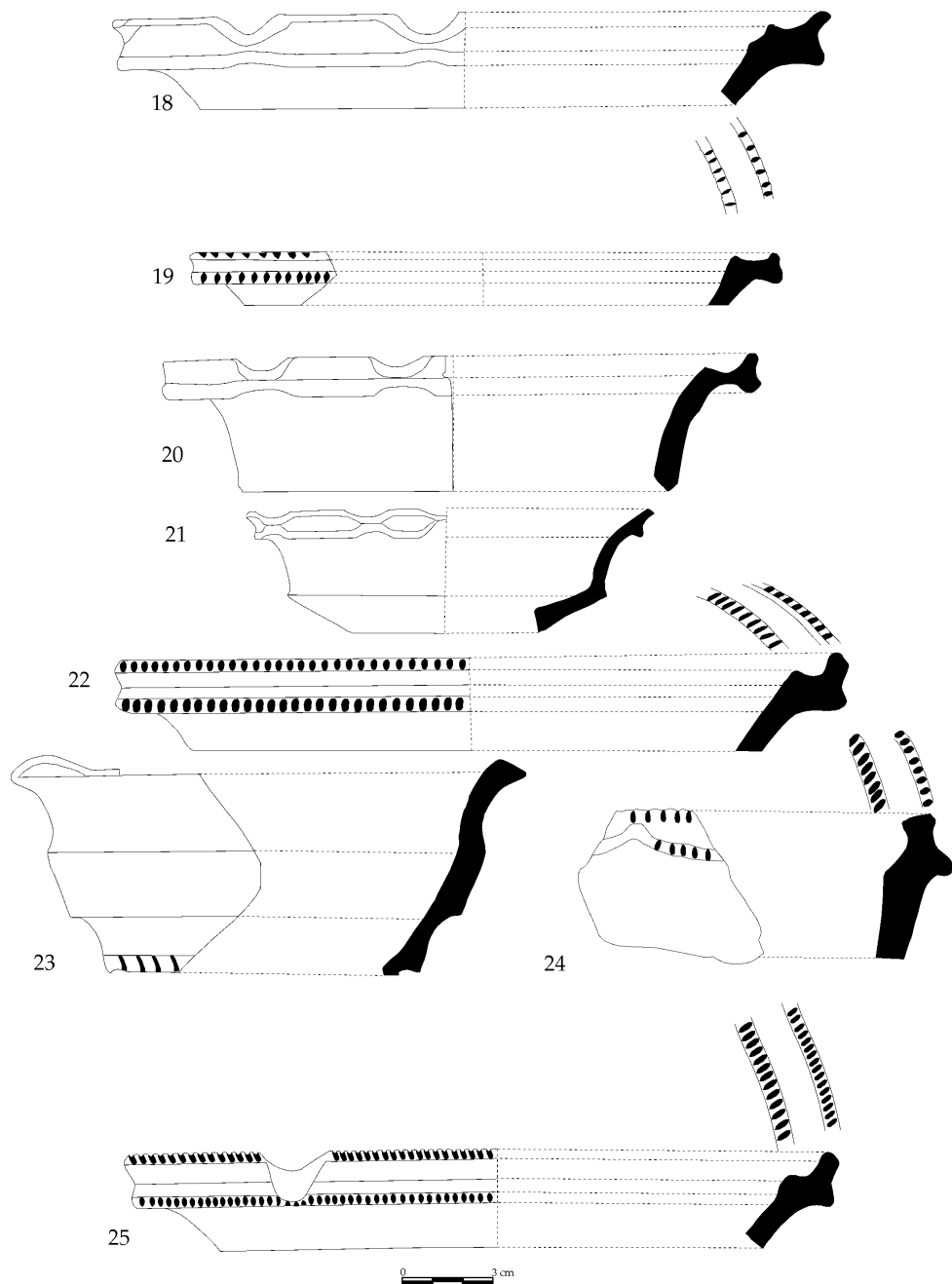
⁵⁷ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

Pl. 1.

Pl. 2.

Pl. 3.

11. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată ușor, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit (Nov. 2011, faleza Dunării, *passim*). Fragmentul este de mici dimensiuni, astfel încât nu a fost posibilă determinarea diametrului gurii (Pl. 2/11; Pl. 4/11).
12. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, de culoare bej, arșă uniform. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „v”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. (Nov. 2001, CT VI, c 4, val). Dg. – 20 cm. Analogii – Capaclia⁵⁸, Troesmis⁵⁹. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 2/12; Pl. 4/12).
13. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „v”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. (Nov. 1999, *passim*). Dg. – 20 cm. Analogii – Capaclia⁶⁰, Troesmis⁶¹. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 2/13; Pl. 4/13).
14. *Turibulum* fragmentar, pastă cărămizie, cu impurități, arșă neuniform cu mijlocul cenușiu, pereții groși, lucrată neglijent. Prezintă o peliculă neuniformă de calcar. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”, apoi s-au creat alveole, inegale ca dimensiuni, prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Marginea superioară a buzei lipsește. Corpul este decorat cu trei caneluri adânci și un brâu în relief care nu s-a păstrat. Are multe similitudini cu cele de la Alburnus Maior, datate în intervalul cronologic al doilea sfert al sec. II p.Chr. – al treilea sfert al sec. III p.Chr.⁶² (Nov. 1997, CTIII, - 0,80/-2,20m). Dg. – 16 cm. (Pl. 2/14; Pl. 4/14).
15. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, prezintă o peliculă fină de calcar. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „v”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă (Nov. 2006, CT1, c 4, - 6 m). Dg. – 26 cm. Analogii – Capaclia⁶³, Troesmis⁶⁴, Durostorum⁶⁵. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 2/15; 4/15).

---

⁵⁸ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

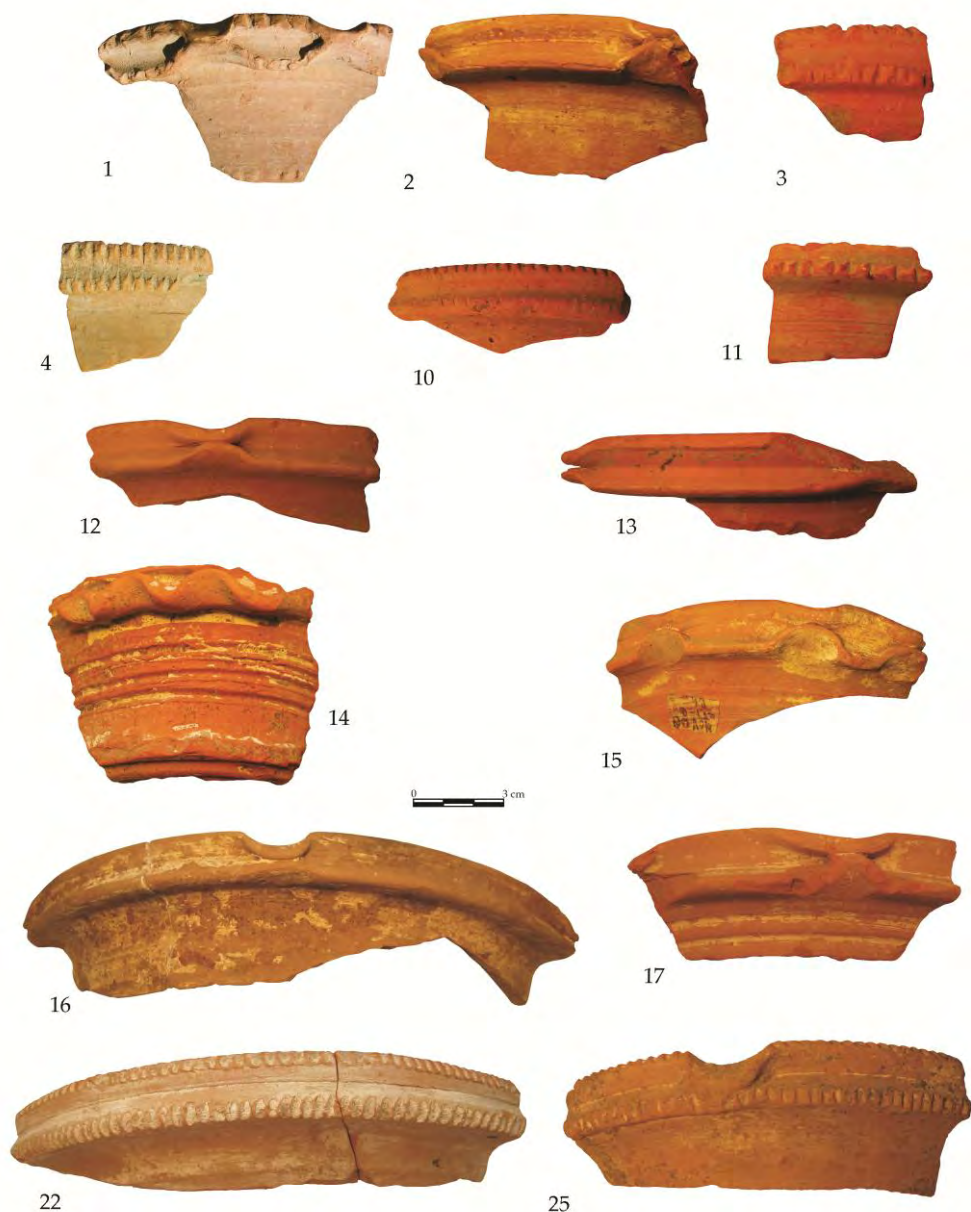
⁵⁹ Opaiț 1980, 359, pl. XX/1.

⁶⁰ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁶¹ Opaiț 1980, 359, pl. XX/1.

⁶² Moga *et alii* 2003, 202, 212, fig. 24; 26/3.

⁶³ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

Pl. 4.

⁶⁴ Opaîţ 1980, 359, pl. XX/1.

⁶⁵ Muşeteanu, Elefterescu 1988-1989, 105, 119, fig. 9/73.

16. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, prezintă o peliculă fină de calcar. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Dg. – 26 cm (Nov. 2007, CT 10, c 2, - 5,15 - 5,55 m). Analogii – Capaclia⁶⁶, Troesmis⁶⁷. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p.Chr. (Pl. 2/16; Pl. 4/16).
17. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, prezintă o peliculă fină de calcar. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Imediat sub buză apar două caneluri adânci. Dg. – 26 cm. (Nov. 1997, CT III, - 0,80-2,20 m). Analogii – Capaclia⁶⁸, Troesmis⁶⁹. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 2/17; Pl. 4/17).
18. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, de culoare cărămizie, arșă uniform. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. (Nov. 1996, S I, CT 7, -2,25-2,90 m). Dg. – 23 cm. Analogii – Capaclia⁷⁰, Troesmis⁷¹. Datate: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/18).
19. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămizie, arșă uniform, slip fin de aceeași culoare. Buza este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei „u”. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar. (Nov. 2010, TA 4, c 3, -1,60m). Dg. – 19 cm. Analogii – Niculițel⁷², Troesmis⁷³, Hotnica⁷⁴. Datate: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/19).
20. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, de culoare bej, arșă uniform. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median aplatizat, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă.

---

⁶⁶ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁶⁷ Opaîț 1980, 359, pl. XX/1.

⁶⁸ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁶⁹ Opaîț 1980, 359, pl. XX/1.

⁷⁰ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁷¹ Opaîț 1980, 359, pl. XX/1.

⁷² Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/5.

⁷³ Opaîț 1980, 359, pl. XX/3.

⁷⁴ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

- (Nov. 2008, TC 4, c 7, -0,50-0,60 m). Dg. – 20 cm. Analogii – Capaclia⁷⁵, Troesmis⁷⁶, Apulum⁷⁷. Date: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/20).
21. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămie, arsă uniform. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median aplatizat, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. (Nov. 2000, CT1, c 13, -0,80 m). Dg – 14 cm. Din punct de vedere dimensional, este cel mai mic vas descoperit. Analogii – Capaclia⁷⁸, Troesmis⁷⁹, Durostorum⁸⁰, Apulum⁸¹. Date: în prima jumătate și la mijlocul sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/21).
22. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămie, arsă uniform, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu roțița. Pe muchia interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar, mai pronunțat. (Nov. 2014, TPF, S 1, c 1, Cpl 1, groapă romană). Dg – 24 cm. Analogii – Niculițel⁸², Troesmis⁸³, Hotnica⁸⁴. Date: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/22; Pl. 4/22).
23. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămie, arsă neuniform cu mijlocul cenușiu, slip fin de aceeași culoare. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil adânc în forma literei „v”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Corpul prezintă două profilaturi, iar pe marginea inferioară a fost trasat un șir de impresiuni, inegale, cu un instrument cu vârful ascuțit. (Nov. 1996, S I, CT7, - 2,65-2,90 m). Dg. – 17 cm. Vasul nu prezintă analogii apropiate, având un aspect apropiat de cel al unui bol. (Pl. 3/23).
24. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămie, arsă uniform. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu un instrument cu vârful ascuțit apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Pe muchia interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar, mai pronunțat (Nov. 2006, TC4-TC1, c 3-4,

⁷⁵ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁷⁶ Opaiț 1980, 359, pl. XX/1.

⁷⁷ Fiedler, Höpken 2004, 513, fig. 1/c.

⁷⁸ Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/3.

⁷⁹ Opaiț 1980, 359, pl. XX/1.

⁸⁰ Mușețeanu, Elefterescu 1988-1989, 105, 119, fig. 9, 73.

⁸¹ Fiedler, Höpken 2004, 513, fig. 1/c.

⁸² Baumann 1980, 398, pl. XX/4; Baumann 1983, 162, 164, fig. 59/5.

⁸³ Opaiț 1980, 359, pl. XX/3.

⁸⁴ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

- 0,30 m). Fragmentul este de mici dimensiuni, astfel încât nu a fost posibilă determinarea diametrului gurii. Analogii – *Troesmis*⁸⁵, Hotnica⁸⁶. Dată: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/24).
25. *Turibulum* fragmentar, pastă fină, cărămie, arsă uniform, prezintă urme de calcar. Buza, evazată, este aplatizată și împărțită în două de un canal median. Cele două extremități ale buzei au fost decorate cu un brâu realizat cu roțița, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei, când pasta era încă crudă. Pe muchea interioară care separă buza de corp s-a aplicat un brâu similar, mai pronunțat. (Nov. 2003, S 3, c 14, - 0,30 m). Dg. – 24 cm. Analogii – *Troesmis*⁸⁷, Hotnica⁸⁸. Dată: a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. (Pl. 3/25; Pl. 4/25).

Concluzii

Se observă faptul că aceste fragmente ceramice nu prezintă urme de ardere la interior (doar în două cazuri sunt prezente urme de ardere secundară, dar pe pereții exteriori, iar pe unul dintre aceste două urmele de ardere au apărut după spargerea vasului, acestea afectând și muchia rezultată în urma fragmentării). O situație asemănătoare s-a înregistrat la *Apulum*, situl Partoș, templul Liber Pater. În aceste condiții este greu de susținut ipoteza utilizării acestei categorii ceramice ca recipient pentru arderea unor substanțe, cu atât mai mult cu cât numărul fragmentelor ceramice este relativ mare și diversificat, iar locul de descoperire este, de asemenea, divers, cuprinzând aproape toate sectoarele în care s-a început cercetarea arheologică.

Din punct de vedere al locului descoperirii, 3 fragmente ceramice (nr. 9, 18, 23) provin din secțiunile realizate în așezarea civilă situată la sud-est de cetate, în primele campanii de cercetare sistematică a sitului noviodunens (S I – S III), o zonă perturbată de locuirea și necropola medievală ulterioară din punct de vedere cronologic⁸⁹. Acestora li se adaugă fragmentul cu nr. 22, descoperit la vest de această zonă. Un lot important (12 fragmente: nr. 1, 3, 4, 5, 6, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 21) provine din cercetările arheologice realizate în sectorul TM (turnul mare), de asemenea o zonă puternic bulversată în decursul veacurilor, unde au fost sesizate nivelări cu pământ galben ce cuprindea și material ceramic roman timpuriu, adus din așezarea civilă⁹⁰. Alte două fragmente (nr. 20 și 24) au fost descoperite la cercetarea turnului de colț,

⁸⁵ Opaț 1980, 359, pl. XX/3.

⁸⁶ Sultov 1985, 81-82, table XVII, 6.

⁸⁷ Opaț 1980, 359, pl. XX/3.

⁸⁸ Sultov 1985, 81-82, table XVII/6.

⁸⁹ Baumann 2010, 17-21.

⁹⁰ Baumann 2010, 57-118.

situat la extremitatea sud-estică a fortificației, acestea fiind cu siguranță descoperite în poziții secundare, aduse cu pământul utilizat la realizarea nivelărilor cu pământ galben ori scurse pe panta formată la limita platoului cetății⁹¹. Două fragmente provin din secțiunea S 4, realizată în interiorul cetății în anul 2003⁹². Un fragment (nr. 19), a fost descoperit în zona TA (turnul A), situat pe incinta de epocă romano-bizantină între turnul mare (TM) și turnul de colț (TC)⁹³. Constatăm astfel că această categorie ceramică este prezentă în toate sectoarele supuse cercetării arheologice, chiar dacă într-o proporție redusă comparativ cu alte categorii ceramice. Trebuie să ținem seama totuși de faptul că datorită ariei relativ restrânse cercetate din punct de vedere arheologic, nivelele de epocă romană au fost atinse în puține locuri, urmând ca cercetările ulterioare să vină cu noi informații cu privire la această categorie ceramică.

Strânsa legătură dintre prezența trupelor romane și această categorie ceramică poate fi sugerată și de siturile unde este atestată (*Noviodunum* și teritoriul său rural, *Troesmis*) (sedii ale unor importante unități militare), ca și absența ei în orașele de tradiție greacă de pe litoral (*Histria*, *Tomis*, *Callatis*) care nu au beneficiat de garnizoane romane.

Cu toate limitările menționate mai sus, considerăm că numărul relativ mare de fragmente ceramice analizate ne-a permis să realizăm o privire de ansamblu asupra acestui tip ceramic, urmând ca, eventual, viitoarele cercetări să nuanțeze și să îmbogățească anumite aspecte ale existenței și evoluției acestui interesant vas.

Bibliografie

- Alicu, D., Cociș, S., Ilieș, C., Soroceanu, A. 1994, *Small Finds from Ulpia Traiana Sarmisegetusa*, Cluj-Napoca.
- Baumann, V., H. 1980, *Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în „villa rustica” din marginea nordică a comunei Niculițel (jud. Tulcea)*, Peuce, 8, 367-414.
- Baumann, V.H. 1983, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea.
- Baumann, V.H. 2010, *Noviodunum. Șantier arheologic 1995-2009*, Tulcea.
- Bird, J. 2001, *Censers, incense and donors in the cult of Mithras*, în *Archaeology of the Roman Empire. A Tribute to the Life and Works of Professor Barri Jones*, 303-310.
- Bona, P., Petrovsky, R., Petrovsky, M., Rogozea, P. 1982, *Tibiscum—Cercetări arheologice II (1980-1981)*, Studii și comunicări de etnografie și istorie 4, 185-207.
- Cătinaș, A. 1980, *Ceramica romană de la Potaissa—str. Cheii*, Potaissa 2, 81-114.

---

⁹¹ Baumann 2010, 120-139.

⁹² Baumann 2010, 165-168.

⁹³ Baumann 2010, 140-149.

- Chirilă, E., Gudea, N., Lucăcel, V., Pop, C., 1972, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj-Napoca.
- Fiedler, M., Höpken, C., 2004, *Wein oder weihrauch? – „Turibula” aus Apulum*, în *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, 510-516.
- Fiedler, M. 2005, *Kultgruben eines Liber Pater-Heiligtums im römischen Apulum (Dakien)*, Germania 83, 1, 95-125.
- Florescu, Gr., Bujor, Exp. 1955, *Săpăturile arheologice de la Mălăiești*, SCIV 6, 1, 271-277.
- Lipovan, I.T. 1983-1984, *Officina ceramistului Gaius Iulius Proclus la Ampelum*, AIIAC 26, 301-317.
- Lipovan, I.T. 1985-1986, *Un mormânt de incinerare la Ampelum*, ActaMN 22-23, 503-519.
- Lipovan, I.T., 1992, *Fructierele și mortaria de la Ampelum*, SCIVA 43, 2, 179-199.
- Macrea, M., Gudea, N., Moțu, I., 1993, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București.
- Mihăilescu-Bîrliba, V. 1996, *Turibula. Concerning the origin and the utilization of a pottery category from the Lower Danube*, RCRFActa 33, Abingdon, 97-102.
- Moga, V., Inel, C., Gligor, A., Dragotă, A. 2003, *Necropola de incinerare din punctul Hop*, în Damian, P. (ed.), *Alburnus Maior, I*, București, 193-251.
- Mușețeanu, Cr., Elefterescu, D. 1988-1989, *Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum (II)*, CCDJ 5-7, 89-119.
- Opaiț, A. 1980, *Considerații preliminare asupra ceramicii timpurii de la Troesmis*, Peuce 7, 328-366.
- Popa, R. 1972, *Săpături într-o villa rustica de lângă Hațeg*, ActaMN 9, 439-462.
- Popilian, Gh. 1976, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova.
- Pribac, S. 1999-2001, *Turibula Tibiscenses*, Studii de Istorie a Banatului 14-15, 203-212.
- Rusu-Bolindeț, V. 2007, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Cluj-Napoca.
- Sanie, S. 1981, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei. Secolele II î.e.n. III e.n.*, Iași.
- Sanie, S., Dragomir, I.T. 1970, *Continuitatea locuirii dacice în castrul de la Bărboși-Galați*, Danubius 4, 135-142.
- Smith, W., 1875, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Londra.
- Soroceanu, A. 1979, *Tipologia ceramicii romane din templul lui Liber Pater de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, ActaMN 16, 551-576.
- Sultov, B. 1985, *Ceramic production on the territory of Nicopolis ad Istrum (IInd-IVth century)*, Terra Antiqua Balcanica 1, Sofia.

PRELIMINARY CONSIDERATIONS ON THE ROMAN POTTERY FROM A RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION AT NOVIODUNUM

Florin Topoleanu*,
Ștefan-Emilian Gamureac**,
Aurel-Daniel Stănică*

Abstract: The pottery analyzed in this paper was excavated during a survey verifying the archaeological potential of the area situated 500 metres SW of the Roman city of Noviodunum, where a 6,000 sqm major construction project will be erected (the Romanian Border Police Headquarters). For this reason, the archaeological team decided to first dig a 30 × 2 m trench N-S orientated. 0.30-0.50 m deep painted plaster, Roman and Early medieval pottery shards, glass, Roman mortar, building materials and a W-E oriented inhumation grave were found. The pottery was discovered in a waste pit 3 × 2 m at the top (-0.55 m), narrowing gradually up to -1.70 m deep. In the same context, some earthen lamps and moulds, which will be published separately, were also found.

Rezumat: Ceramica care face obiectul acestui articol a fost descoperită ca urmare a unui sondaj de evaluare de teren pentru verificarea potențialului arheologic a unei zone aflate la aproximativ 500 m S-V de ruinele cetății Noviodunum, teren pe care ar urma să fie realizată o investiție (sediul Poliției de Frontieră – Isaccea) pe cca. 6000 mp. În acest scop a fost practică o secțiune de 30 × 2 m orientată N – S. La adâncimea de 0,30-0,50 m au fost identificate fragmente de tencuială pictată, fragmente ceramice aparținând epocilor romane și medievale, fragmente de sticlă, mortar, materiale de construcție, un mormânt de înhumare fără inventar, orientat E-V, etc. Ceramica publicată aici a fost descoperită într-o groapă menajeră cu dimensiunile de 3 × 2 m în partea superioară, la - 0,55 m sub nivelul actual de călcare, care se îngustează în trepte până la - 1,70 m. Menționăm că în același context arheologic au mai fost descoperite opaițe și tipare de opaițe care vor face obiectul unui studiu separat.

Key words: Noviodunum Isaccea, pottery, typology, Early Roman period, Getae, archaeological excavation.

Cuvinte cheie: Noviodunum Isaccea, ceramică, tipologie, perioadă romană timpurie, getic, arheologie, cercetări arheologice.

Being one of the most important strategic points of the Roman rule at the northern border of *Moesia*, Noviodunum is known as the headquarters of *Classis Flavia Moesica*¹ (Pl. I/1-2). The archaeological excavation and accidental finds revealed the

---

* Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea, Str. Progresului, 32, 820009, Romania. / Tulcea « Gavrilă Simion » Eco-Museum Research Institute, no. 32 Progresului Street, 820009, Romania.

** Ministerul Culturii, Romania / Ministry of Culture, Romania ; emilian_gamureac@yahoo.com.

¹ Suceveanu, Barnea 1991, 67; ISM V, 281, 283; DID 2, 61; Barnea 1977, 121.

Roman and Late Roman fortifications of *Noviodunum*, the Early² and Late³ Roman necropolis as well as many other objectives⁴.

Pl. I.

The position of *Noviodunum* in the economy of the 2nd-3rd century AD is in many ways an extension of the position already established in the 1st century AD, when Rome's expansion reached the borders of *Ripa Thraciae* during the confusing times of weak Odrise domination in the area.⁵ The Western connection in the area of the Danube remained strong during the first two centuries AD, as proven by the significant amounts of imported pottery products from Italy and other western provinces, as a result of the military effort to secure the *limes*.⁶

Even though there is no major study on the Roman pottery of *Noviodunum*, useful deposits have been published especially with thin-walled pottery,

² On the subject of Early Roman cemetery and roads, Bujor, Simion, 1961, Simion 1977, Simion 1984, Simion 2007.

³ Stănică, Radu, Dinu 2010, on the 4th-5th century AD necropolis near *Noviodunum*.

⁴ Topoleanu 1984; Barnea 1977, 104 (Roman baths).

⁵ DID II, 46-63; Baumann 2008a, 191 on the hypothesis of a Roman garrison stationed at *Noviodunum* before 12 or 15 AD.

⁶ Baumann 2008b, on *terra sigillata* imports coming from the Roman West, the North-Pontic area and South-Moesian region.

systematically excavated in previous years⁷ from the tumular cemetery, as well as other studies concerning more or less the Early Roman pottery.⁸

The assumption – more than once formulated⁹ – that Noviodunum was an important centre for pottery and building materials production¹⁰ now may be accepted as a certainty, especially given the finds of kilns for ceramic vessels and construction materials. Few supports or amphora-stands (some of them discarded because of manufacturing flaws) or lamp moulds are listed in the catalogue – a sign that the kilns area is not far.

The poor state of preservation of the shards does not always allow certain identifications. Except for the non Roman shards and the few Late Roman specimens, the pottery material resulted from the excavation can be accommodated within the limit of the first three centuries AD. There is a degree of uncertainty here, due to the small number of imports that can be dated more accurately, but they suggest the same date.

Although it is more limited in number, the non Roman material in the area may be contemporary with the earliest Roman material, by typology. In the absence of other evidence for dating, such as buildings or kilns, certainly situated nearby, the pit fill and the scattered fragments of pottery found there thus suggest that the area was inhabited in the first centuries AD.

An important part of the excavated material appears to be earlier than the 3rd century AD, but the smaller amount of fineware found here can only lead to preliminary interpretations. Joining fragments are very scarce and it was impossible to find a single complete vessel. It is therefore possible that the lower part of the pit fill is a gradual accumulation rather than a single dump, but the records are not sufficient to establish this with certainty, therefore we have preferred to treat the fill as a single entity. The pottery fragments from the upper fill of the pit and in the entire area are mixed, and some of these pieces are clearly made later than the others. Therefore we did not catalogue them separately, because of their rarity, representing an insignificant percentage of the entire lot. In fact it would be strange *not to find* late Roman pottery, considering the position of the nearby Roman and late Roman fortification.

Although pottery appeared in average quantities, the stratigraphic contexts in which it was found often did not provide precise chronological information, so that individual types are dated here mainly by comparison with examples from other sites. The nature of the context of each published item is noted in the catalogue. The ceramic

---

⁷ Baumann 2010 (i.e. fine, *barbotine*, roughcasting and glazed pottery).

⁸ Simion 1977; Simion 1984; Simion 2007; Topoleanu 1984; Baumann 2009; Baumann 2010.

⁹ Topoleanu 1984, 187; Baumann 2009, 273.

¹⁰ Baumann 2009, 199, pl. 10.

material published in this paper is arranged typologically, but the non Roman pottery and special shapes are presented separately.

The first remark concerning the found Roman pottery is the diversity of shapes and fabrics. Regarding the kitchenware category, it is difficult to determine clearly which vessel was locally produced and which was imported, given that the common shapes were in use in the first three centuries AD. For that reason, we consider that a general discussion about the precise provenance of the pottery can be held after the completion of the archaeological excavation, when a substantial lot will have been subject to the archaeological analysis. For the time being, we will briefly mention the main functional categories listed in the catalogue.

The majority of the **amphorae** certainly have Pontic origins, but in some cases the origins are questionable. Considering the poor state of preservation (disparate fragments), we preferred to mention even some unlikely analogies from other parts of the Empire.

Kitchenware

As far as the cooking pots are concerned, in some cases (i.e. no. 15) the cultural attribution is questionable, and the lasting circulation of some shapes is problematic for dating, but, except for some fragments, the analogies suggest 2nd-3rd century AD circulation. Few examples can be dated to the Late Roman period, being discovered mostly in the upper fill of the pit. Fortunately, in most cases we have found analogies in Moesia and Dacia provinces, but some similarities with western provinces (mostly analogies from Italy and Spain) prove that this functional category circulated the same as the fineware. Nevertheless we have no reason to believe that the majority of the pots were not locally produced, (west Pontic) especially as the classic oriental shapes are missing. The main features of the cooking pots are the reddish coarse fabrics (resulted from oxidized firing) with limestone and silver mica in composition and the traces of secondary burning on the exterior. Some pieces have a groove on the upper inside rim to fit a lid, but this is not a general characteristic of the entire assemblage.

Pans (sometime wrongly identified in the bibliography as bowls or plates - depending on the found analogies) are divided in different types and variants, and were certainly used for cooking, mostly because of the coarse fabric and obvious secondary burning traces on the outside.¹¹ The pan types and variants don't reflect in our paper a proper typology, as the main purpose of this paper is rather to exemplify different types and variants found together.

---

¹¹ For further details, see the discussion below in the catalogue.

Tableware

The bowl category includes the only example (no. 37) of a probably 2nd century import or imitation of Dragendorff 37 shape, while no. 33 is questionable, as the colour and characteristics of the coarse reduced fired fabric suggest classification in the cookware category.

Drink ware

Pitchers, jugs and mugs are almost equally represented in the general picture of archaeological finds, fitting the general shapes from the early Roman times.

Interesting points concerning **storage vessels** are brought by three fragments of a (probably) *pithos* decorated with multiple waves and horizontal lines. The vessels placed in the *miscellaneous* section are fragments of *turibula* or vessels missing elements of identification. The amphora-stand finds enrich the specific literature on this subject and answer some legitimate questions concerning the rarity of these instruments in Moesia.¹²

The **pre-Roman** pottery excavated at Noviodunum finds its analogies in already published materials from the area;¹³ before the Romans' arrival, Noviodunum was an important centre of transit on the Danube in which Histria had long showed interest.¹⁴

The settlement¹⁵ was inhabited by the Getae population¹⁶ and it was apparently situated in the eastern side of modern Isaccea, not randomly close to the last crossing point over the Danube before the Delta – another fortified settlement, Aliobrix was on the other side of the Danube – as proven by the archaeological discoveries of local Getae and Hellenistic pottery.¹⁷

Though the three hand-made fragments of pottery presented in the catalogue (no. 60-62) cannot be clearly assigned to the Sarmatian culture, the low quality of the fabric, the uncontrolled firing technique and the coarse processing are arguments¹⁸ for

---

¹² Baumann 1995, 429; Luezas Pascual 1991, 82.

¹³ Radu, Stănică 2011, presenting Carpic ceramic fragments; Baumann 2009, pl. XIII (Getic pottery from 1st-2nd century AD.).

¹⁴ Baumann 2008a, 190 for the amphora handle stamped with the name of the producer Theognetos and inscription ΙΕΤΡΙΗ (2nd-1st c. AD) discovered at Noviodunum.

¹⁵ For the acceptance of the Noviodunum Celtic toponym see Baumann 2008, 189-190, also Suceveanu, Barnea 1991, 48.

¹⁶ Suceveanu, Barnea 1991, 48.

¹⁷ Irimia 2007, 158.

¹⁸ Bărcă 2006, 67.

identifying the existence of this cultural group at Noviodunum.¹⁹ The pottery fragments do not allow firm identifications, due to the small number of fragments found not only at Noviodunum, but also in the overall Sarmatian pottery discovered in Moesia. Nevertheless, the Sarmatians are mentioned in the area in the first century AD²⁰ during the military expedition of Roman governor Tiberius Plautius Silvanus Aelianus to the North of the Danube.²¹ The case of Sarmatian archaeological finds was also discussed by other specialists,²² but we retain the assumption that after the initial attacks the Roxolan Sarmatians from the North of the Danube were under Roman military control in the first three centuries AD.²³

However some of the hand-made and wheel-made vessels are encountered in Sântana de Mureș-Cerneahov culture, too, where a Sarmatian influence is also present.²⁴

Catalogue

Amphorae

1. Bottom fragment of an amphora, 2011, S 1, C 2-3, h – 0.30-0.60 m, preserved height – 7 cm, semi-fine light brick fabric with small lithic particles and silver mica, beige slip, Munsell²⁵ 10 YR 6/8 brownish yellow. References: Rădulescu 1976, 102, pl. 1/2-2a (Pontic amphora, 1st-2nd c. AD); Ramón Torres 2006, fig. 10/1, fig. 11/1-4;
2. Rim fragment of amphora, 2011, S 1, C 2, h – 0.30-0.60 m, preserved height – 5 cm, rim diameter – 8 cm, coarse brick fabric with sand, iron oxide and limestone particles, slip of the same colour, Munsell 7.5YR 6/8 reddish yellow. References: Zeest 1960, 117, pl. XXXVI/type 89 k (2nd-3rd c. AD) or Zeest type 73, pl. XXX/73 (2nd-3rd c. AD); Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, 181, fig. 144/3.3 N II (2nd century AD);
3. Rim and handle fragments of an amphora, 2011, S1, C2, h- 0.20-0.30 m, preserved height 17 cm, rim diameter 9,7 cm, dark brick colour fabric with fine sand and iron oxide particles, white slip on the outside, Munsell 2.5Y 7/6 yellow. References:

¹⁹ Thanks to dr. Valeriu Sârbu for the initial cultural identification of the pottery fragments as Sarmatian.

²⁰ Ovidius *Trist.* III, 10, 51-66; Tacitus, *Hist.* I, 79.

²¹ Vulpe, Barnea 1968, DID II, 56-58 on the newcomers, including Roxolan Sarmatians.

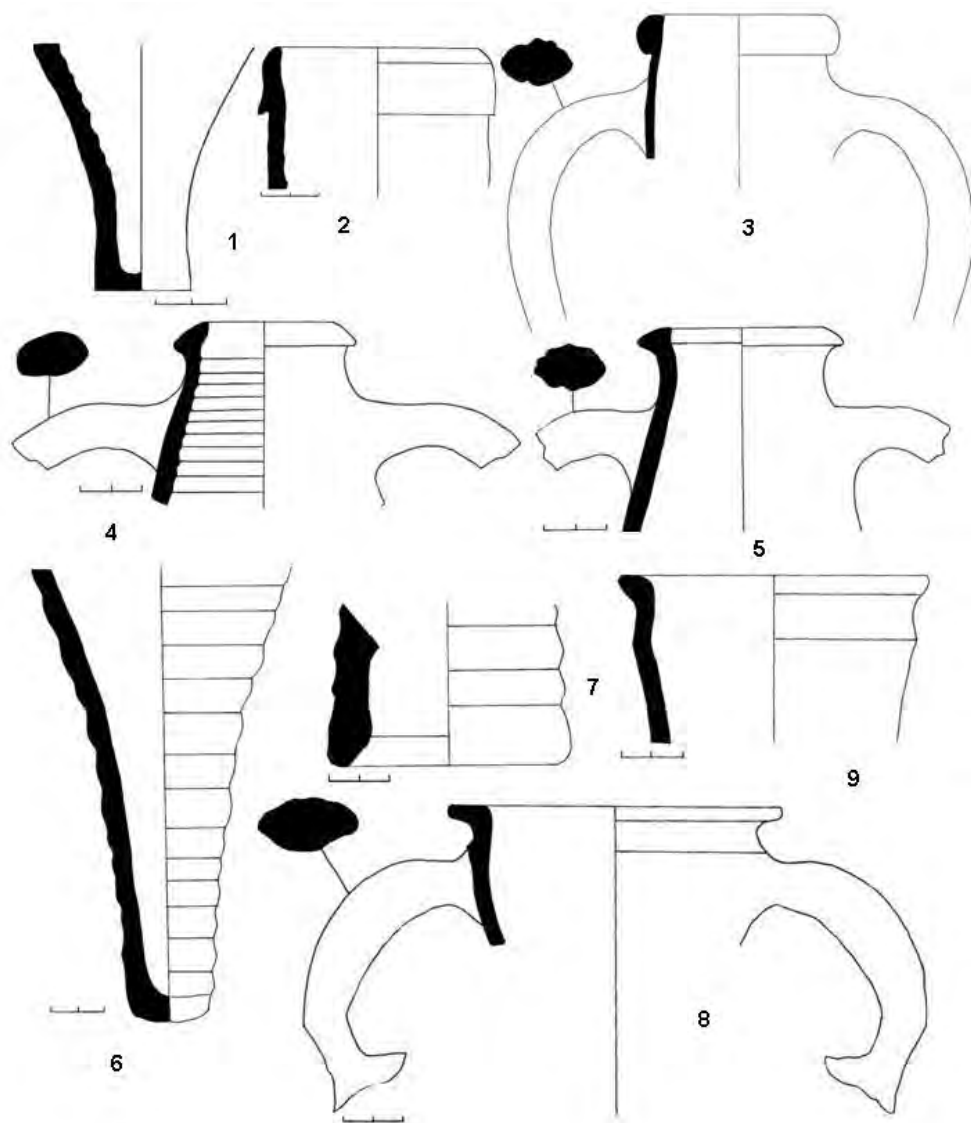
²² Bichir 1972, 169; Bârcă, Simonenko 2009.

²³ Oța 2007, 51.

²⁴ Körösfői 2009, 145-160. A similar combination of Roman shards, *pithoi* decorated with waves and hand-made pottery was found in early (3rd century) Sântana de Mureș-Cerneahov culture; Bichir 1971, 135-145; Bichir 1972, 137-176.

²⁵ Munsell Soil Colour Charts 1994, Revised Edition.

- Zeest 1960, type 72, Pl. XXX/72 (2nd-3rd c. AD); Paraschiv 2006, 17, Pl. 1/1, Pontic amphorae type I (1st-2nd c. AD);
4. Fragmentary rim of amphora, 2011, S 2, h=0.20-0.30 cm, preserved height 6 cm, rim diameter 6 cm, coarse reddish fabric with limestone and black particles, slip of the same colour, Munsell 2.5Y 7/4 pale yellow. References: Zeest 1960, 117-118, Pl. XXXVII/type 92 (2nd-3rd c. A.D.); Bogdan-Cătănicu, Barnea 1979, 181, fig. 144/3.6 N II (2nd c. AD); Dyczek 2001, 221, type 29, Fig. 142b; Paraschiv 2006, p. 19, Pontic amphorae type 3, pl. 2/13 and 3/18;
  5. Fragmentary rim of amphora, 2011, S1, G1, preserved height 6.5 cm, rim diameter 6.3 cm, semi-fine reddish fabric with limestone particles and silver mica, oval shape handles decorated with grooves, slip of the same colour, Munsell 10 YR 7/6 yellow. References: Zeest 1960, 117-118, Pl. XXXVII/type 92 (2nd-3rd c. AD); Bogdan-Cătănicu, Barnea 1979, 181, fig. 144/3.6 N II (2nd c. AD); Dyczek 2001, 221, type 29, Fig. 142b; Paraschiv 2006, 19, Pontic amphorae type 3, pl. 2/13 and 3/18;
  6. Fragmentary amphora bottom, 2011, S 2, h = 0.20-0.30 cm, preserved height – 17.5 cm, maximum preserved diameter – 10 cm, multiples grooves on the outside, pyriform-shaped, coarse reddish fabric with iron oxide and limestone particles, slip of the same colour, Munsell 2.5YR 6/8 light red. References: Rădulescu 1976, 102, pl. 1/2-2a (Pontic amphora, 1st-2nd c. AD); Ramon Tórres 2006, fig. 10/1, fig. 11/1-4 (amphorae PE 25 and PE 26. 1st c. AD);
  7. Amphora base, possibly type Kapitän II, 2011, S1, G1, preserved height – 5.5 cm, base diameter – 8 cm, coarse reddish fabric, silver mica, limestone and iron oxide particles in composition, slip of the same colour, Munsell 10R 5/8 red. References: Bogdan-Cătănicu, Barnea 1979, fig. 142/3.4 NI; Dyczek 2001, 137-144, type 18, fig. 70 (2nd-5th c. AD); Paraschiv 2006, pl. 21/34-35; Negru, Bădescu, Avram 2003, fig. 2/20-32;
  8. Amphora rim and handle, 2011, S1, G1, preserved height – 10 cm, rim diameter – 11 cm, reddish semi-fine fabric with rare iron oxide particles, white-yellow slip on the exterior, Munsell 7.5YR 8/6 reddish yellow (fabric). References: Opaîţ, Paraschiv 2012, p. 118, fig. 13/a (Peacock and Williams Class 50 early subtype); Garcia Noguera, Pocina Lopez, Remola Vallverdu 1997, 190, fig. 5/6 (2nd c. AD)
  9. Fragmentary rim of amphora, 2011, S1, G1, preserved height – 5.5 cm, rim diameter – 10 cm, reddish semi-fine fabric with fine black and white particles, yellow slip on the inside and outside, Munsell fabric 7.5YR 8/6 reddish yellow and Munsell angoba 5Y 8/8 yellow. References: Bogdan-Cătănicu, Barnea 1979, 181, fig. 146/4.3 (NII – 1st-2nd c. AD); Acconci, Gabrieli 1994, 446, fig. 29/3;

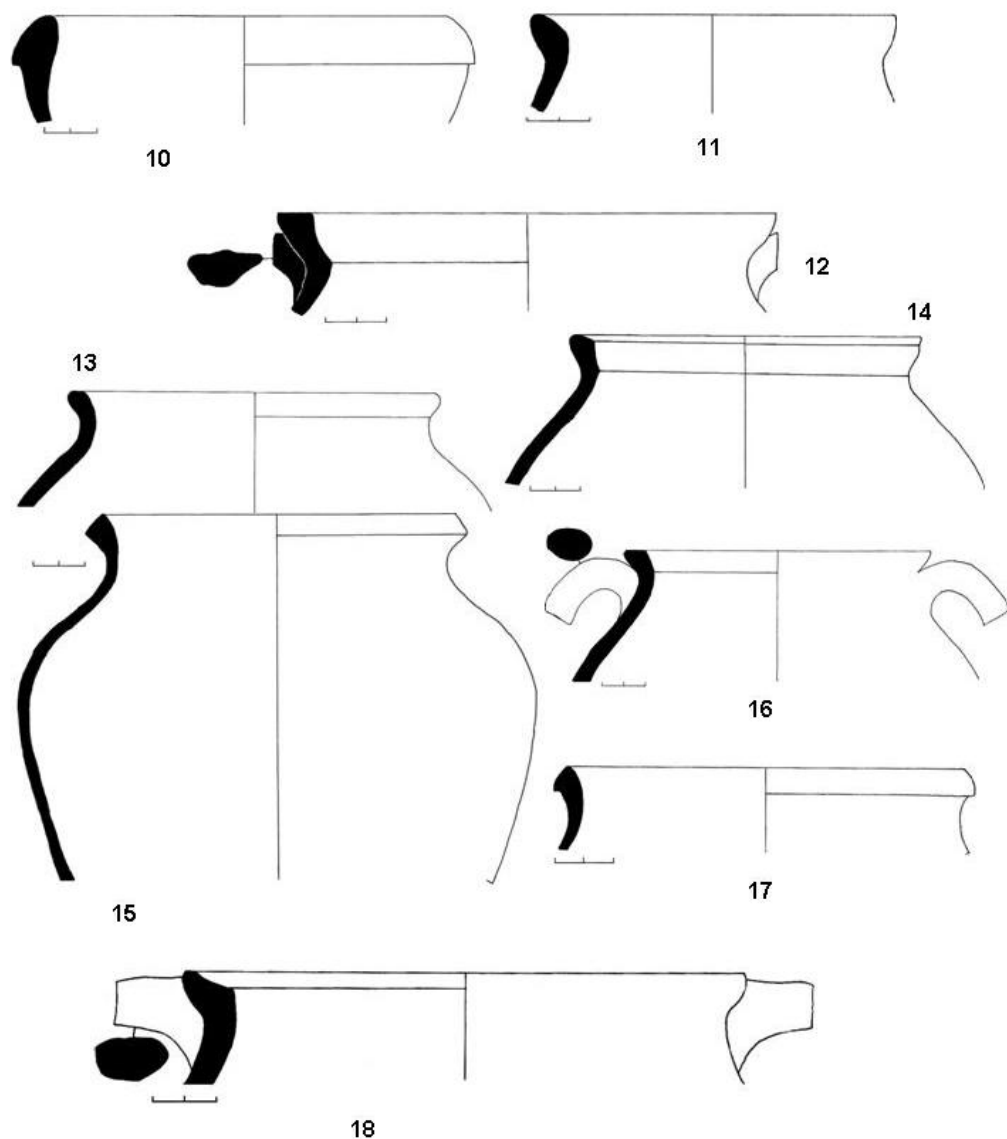
Pl. II.

10. Rim fragment of an amphora, 2011, S1, C2, h – 0.20-0.30 m, preserved height 4 cm, rim diameter 17 cm, semi-fine beige fabric with small limestone particles, slip of the same colour, Munsell 5Y 8/6 yellow. References: Zeest 1960, 168, pl. XXXII/76b; Băjenaru, Dobrinescu 2008, 191-192, pl. 4/9 (2nd-3rd century AD.)

Pots

11. Rim fragment of a pot, 2011, S 1, C 2-3, h – 0.30-0.60 m, preserved height 3 cm, rim diameter 12 cm, coarse brick colour fabric with limestone, iron oxide, sand particles and silver mica, secondarily burned on the outside, Munsell 5YR 6/8 reddish yellow. References: Suceveanu 2000, 122-123, pl. 54, type XXXVIII/3, 6 (2nd-4th century A.D.) and 117, pl. 51, type XXXVI/12 (3rd c. AD); Brukner 1981, T. 112/38; Bonnet *et alii* 2012, 391, fig. 43/1 (first half of 3rd c. AD);
12. Rim fragment from a pot, 2011, S 1, C 2, h – 0.30-0.60 m, preserved height 3 cm, rim diameter 16 cm, coarse reddish fabric with lithic particles in composition, the core is gray, porous, slip of the same colour, Munsell 2.5Y 7/4 pale yellow. References: Suceveanu 2000, 119, pots type XXXVII, pl. 52/3-4 (2nd-3rd c. AD) and 129, pots type XL, pl. 60/5 (2nd-3rd century A.D.); the shape of the rim is also common for the late period: Baumann 1995, 402, pl. I/5 (4th c. AD); Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, fig. 172/5.2 (NVIB – 6th c. AD);
13. Rim fragment of a pot, 2011, S 1, C 2, h – 0.30-0.60 m, preserved height – 5 cm, rim diameter 15 cm, coarse gray fabric with sand, small rocks and limestone inclusions, the core is dark brown colour, severely burned on the outside, Munsell 10 YR 2/2 very dark brown. References: Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, 184 fig. 152/5.1 NIII; Kenrick 2013, 21, pl. 10/165 (Buff 1: orange-buff clay, paler on outside surface); Serrano Ramos 1989, 126, fig. II/2; Bonnet *et alii* 2012, 381, fig. 30/10 (first half of 3rd c. AD); Gallimore 2011, 303, fig. 5.25/330 (context of first half of third century);
14. Rim fragment of a pot, 2011, S2, h – 0.10-0.20 m/0.30-0.60 m preserved height – 6 cm, rim diameter 14 cm, coarse dark brick colour fabric with limestone particles, secondarily burned on the outside and inside, gray slip, the fabric is Munsell 2.5Y 7/4 pale yellow, and the slip is Munsell 2.5Y 2.5/1 black. References: Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, 188 fig. 162/5.7 NV (5th-6th c. AD); Bonnet *et alii* 2012, 411, fig. 79/8 (first half of 5th c. AD);
15. Rim and median part of a pot, 2011, S1, C2, h – 0.20-0.30 m, preserved height – 14.5 cm, rim diameter – 15 cm, dark gray colour coarse fabric with lithic inclusions, secondarily burned, Munsell 5Y 2.5/1 black. References: Baumann 1995, pl. LIII/2 (Getic pot, 1st-3rd c. AD), pl. LXIII/1 (Roman provincial pot); Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, fig. 149/1.2 NIII (2nd-3rd c. AD);

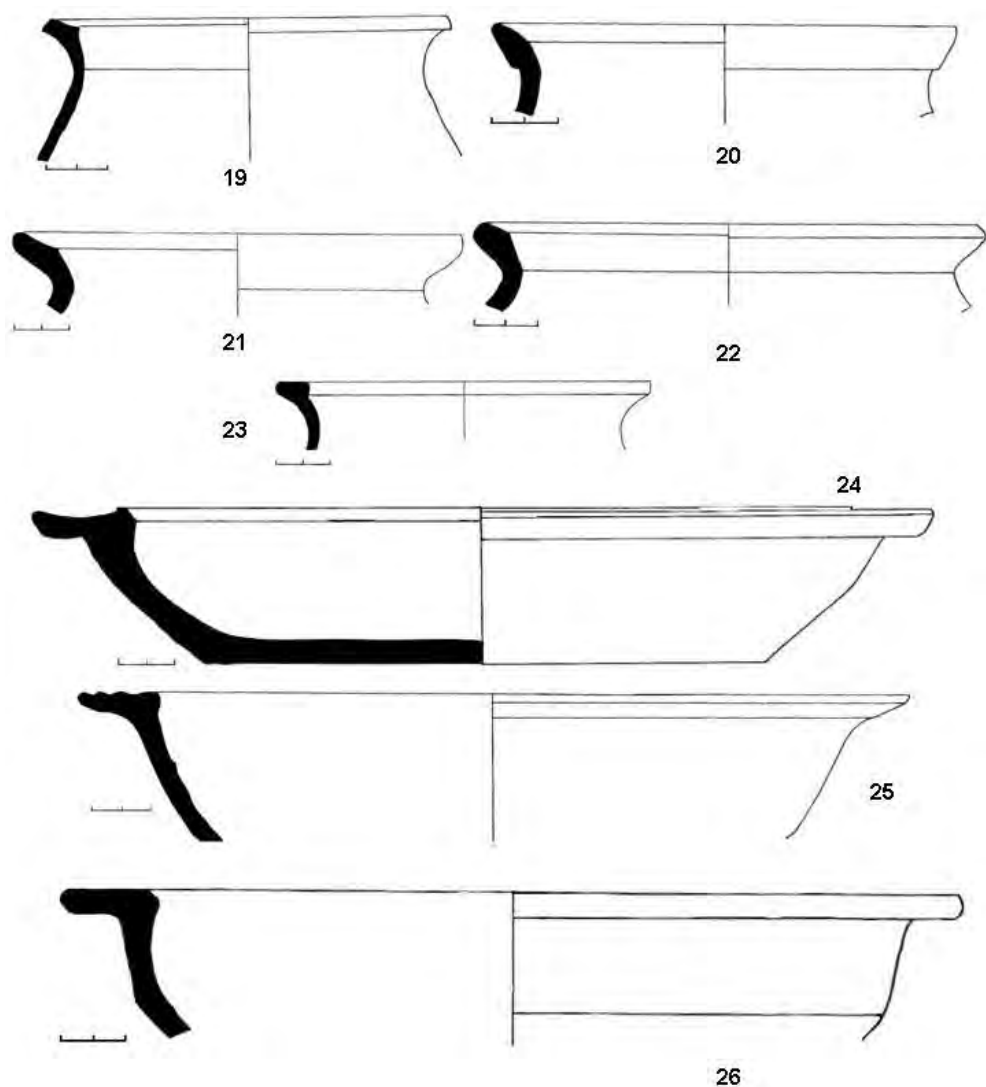

Pl. III.

16. Fragmentary pot, 2011, S 2, h – 0.20-0.30 cm, preserved height – 6 cm, rim diameter – 14 cm, coarse reddish fabric with limestone and small rocks, slip of the same colour, secondarily burned on the outside and inside, Munsell 2.5Y 7/4 pale yellow.

- References: Suceveanu 2000, 129-130, pots type XL, pl. 60/5 (2nd-3rd century AD); Bondoc, Gudea 2009, 165, pl. XXXIX/176-177 (first half of 3rd century AD);
17. Rim fragment of a jar, 2011, S 2, h – 0.20-0.30 cm, preserved height – 2.7 cm, rim diameter – 14 cm, coarse beige fabric with silver mica and limestone particles, secondarily burned on the outside and inside, slip of the same colour, Munsell 7.5YR 6/8 reddish yellow. References: Popilian, Bondoc 2014, fig. 8/11, fig. 13/5; Bondoc, Gudea 2009, p. 164, pl. XXXVII/166 (2nd c. AD); Olcese 2003, 79-80, pl. VII/7 (pots type 2, an early variant in Rome area dated to 4th -3rd c. BC – 2nd-1st c. BC); Haas, Attema, Tol 2012, 249, pl. XVI/6; Johnson 2008, 19, no. 53 (early Roman dating, perhaps to the 1st to 2nd c. AD); Brukner 1981, T. 123/143;
  18. Pot rim, 2011, S 2, h – 0.20-0.30 cm, preserved height – 3.5 cm, rim diameter – 17 cm, coarse reddish fabric with iron oxide, limestone fragments and small black particles of stone, slip of the same colour, secondarily burned on the inside, Munsell 10 R 5/8 red. References: Kenrick 2013, 43, pl. 21/372; Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, 188, fig. 162/5.4 (NV - possibly 5th c. AD); Suceveanu 1982, 102, pl. 7/29 (*Thermes II Phase I B* – 2nd c. AD);
  19. Pot rim, 2011, S1, G1, preserved height – 4.5 cm, rim diameter – 13 cm, reddish semi-fine fabric with limestone and silver mica, self slip, secondarily burned on the inside and outside, Munsell 2.5 YR 6/8 light red. References: Opaiț 1991, pl. 28/171 type VIII B1; Topoleanu 2000, 108, pl. XXVIII/243 (West-Pontic pots type II – a popular shape in the area during 2nd-7th c. AD); Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, 190, fig. 168/5.4-5.5 (NVIA – 6th c. AD);
  20. Pot rim fragment, 2011, S1, G1, preserved height – 3 cm, rim diameter – 14 cm, coarse reddish fabric with limestone, sand and other black particles, red slip on the outside, secondarily burned on the outside, Munsell 7.5YR 7/8 reddish yellow. References: Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, 184, fig. 152/5.3 (NIII – 2nd-3rd c. AD); Hudson 2010, 4, fig. 11/N7-1-238 (second half of the 2nd c. AD); Klenina 2004, 112, fig. 26/239 (pots type 1);
  21. Pot rim fragment, 2011, S1, G1, preserved height – 3 cm, rim diameter – 16 cm, coarse reddish fabric with limestone fragments, silver mica and fine sand, slip of the same colour, secondarily burned on the outside, Munsell 7.5 YR 6/8 reddish yellow. References: Bondoc, Gudea 2009, 169, pl. XLIV/203-204 (2nd-3rd c. AD); Brukner 1981, T. 124/158; Tamba 2008, 309, OL7 – Fig. VI/6.5;
  22. Pot rim fragment, 2011, S1, G1, preserved height 2.5 cm, rim diameter 16 cm, coarse reddish fabric with fine sand, silver mica and limestone particles, slip of the same colour, Munsell 10 YR 7/6 yellow. References: Bondoc, Gudea 2009, 169, pl. XLIV/203-204 (2nd-3rd c. AD) and 166, pl. XLI/184; Brukner 1981, T. 124/158; Tamba 2008, 309, OL7 – Fig. VI/6.5;

23. Pot/bowl/casserole rim fragment, 2011, S1, G1, preserved height – 2.5 cm, rim diameter – 14 cm, semi fine red fabric with rare limestone micro particles and silver mica, secondarily burned on the inside and outside, Munsell 7.5 YR 6/8 reddish yellow. References: Bondoc, Gudea 2009, 169, pl. XLIV/202 (first half of 3rd c. AD); Suceveanu 2000, 120, pl. 52/3 (pots type XXXVII, 2nd – 3rd century A.D.); Tamba 2008, 219, LM1S, Fig. VI/4.13 and 283, LM3, Fig. VI/5.23;

Pl. IV.

Pans

Although in terms of functionality those vessels belong to the same category, we decided not to divide them into types, considering only the shape of the shards: some types have concave interior, while for others the interior is straight or slightly oblique. These vessels are divided in the specific literature into a variable number of functional categories, including plates, bowls, cups and casseroles/frying pans, depending on the authors. The vessels have some common distinctive features: 1) the coarse fabric is the main reason for the classification under kitchenware; 2) the traces of secondary burning on the outside, present on the majority of the shards prove that these vessels were in contact with fire, being used for cooking; 3) the only specimen for which a complete profile was established has flat base. Although these characteristics are not necessarily decisive for classifying the shards under *vasa coquinatoria* category, we believe that it's very likely that these vessels were used mainly for cooking rather than for eating.

The size of the vessels varies, but other features must be considered, too: no. 24 is somehow more often encountered, no. 25, 27, 33 and 35 are decorated with 1-3 grooves around the outer edge of upper surface of the rim, even if there are distinctive variants, and no. 26 and 28 are slightly concave. No. 24 is a flanged vessel with internal lip. The rim is flat and flared and the interior of the vessel is concave.

24. Pan rim fragment, 2011, pit, h – 2 m, height – 5.5 cm, rim diameter – 32 cm, coarse red fabric with limestone, iron oxide and silver mica in composition, secondarily burned on the outside, Munsell 2.5Y 7/8 yellow. References: Johnson 2008, 123, no. 370-372 (Cooking Pans with Wide Rim); Robinson 1959, 90, pl. 70/M65 (plate, diameter – 20,3 cm, first half of the 2nd c. AD); Suceveanu 1982, 101, pl. 5/38 (first c. AD); Suceveanu 2000, 46-49, pl. 14/10 (bowl type XII, 2nd-3rd c. AD) and 95-96, pl. 38/1-5 (*plateau*, type XXVIII, 2nd-3rd c. AD); Klenina 2006, fig. 9/11 (2nd-3rd c. AD); Isteniç, Schneider 2000, fig. 5/3 (Aegean type, from the shipwreck of Nerezine, 1st-3rd c. AD); Topoleanu 2000, 119, pl. XXXV/303 (west Pontic provincial pan);

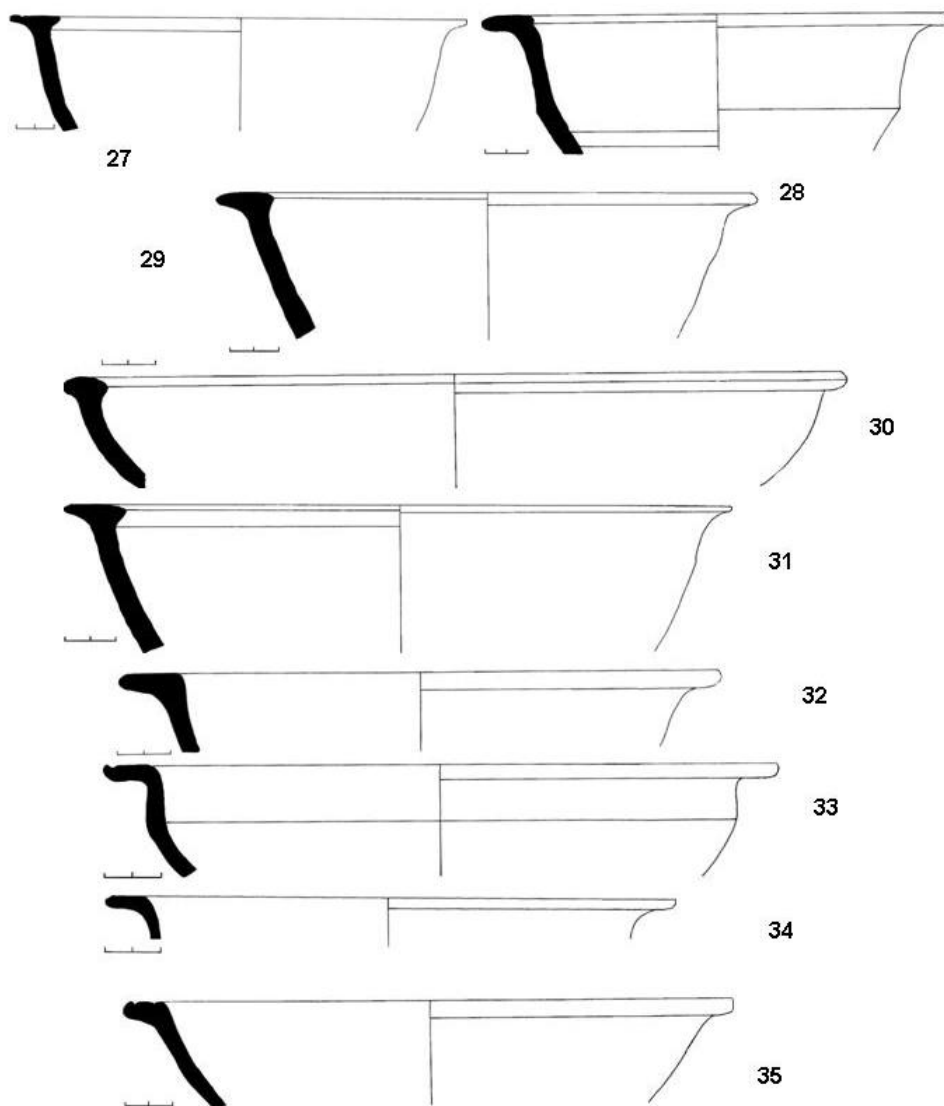
Other pan types and variants

References: Johnson 2008, 122, no. 368 (cooking pan with wide rim, diameter – 26 cm); Topoleanu 2000, 119, pl. XXXVI/304-305 (west Pontic pans); Bogdan-Cătănicu, Barnea 1979, 183, fig. 151/2.19 and 2.21 (NIII – 3rd c. AD); Mușețeanu 2003, 105, pl. 38/61 and pl. 39/62 (2nd-3rd c. AD); Webster 1976, 31-32, fig. 8/45-50 (bowls 2nd-3rd c. AD.); Opaîț 1991, pl. 35/25658;

In the case of no. 32-35, the rim is flat, the interior of the vessel has a straight or inclined shape.

References: Baumann 1995, pl. LXI/4, 6 (Telita–Amza, 2nd–4th c. AD); Tamba 2008, LM1S – Fig. VI.4.14; Sultov 1985, 84, dishes type 1a, pl. XLII/2 – variant; Warner Slane 1994, 129, Fig. 2/6 (plate AfRS Hayes form 58); Bondoc, Gudea 2009, 174, pl. LII/242 (pot, rim diameter – 20,5 cm, first half of 3rd c. AD) and 192, pl. LXXVIII/385 (plate, rim diameter – 24,7 cm, middle of 3rd c. AD); Luezas Pascual 1991, *lebrillos*, 77–78, pl. XII/33–34 (1st c. AD); Mușețeanu 2003, 105, pl. 39/63 (2nd–3rd c. AD);

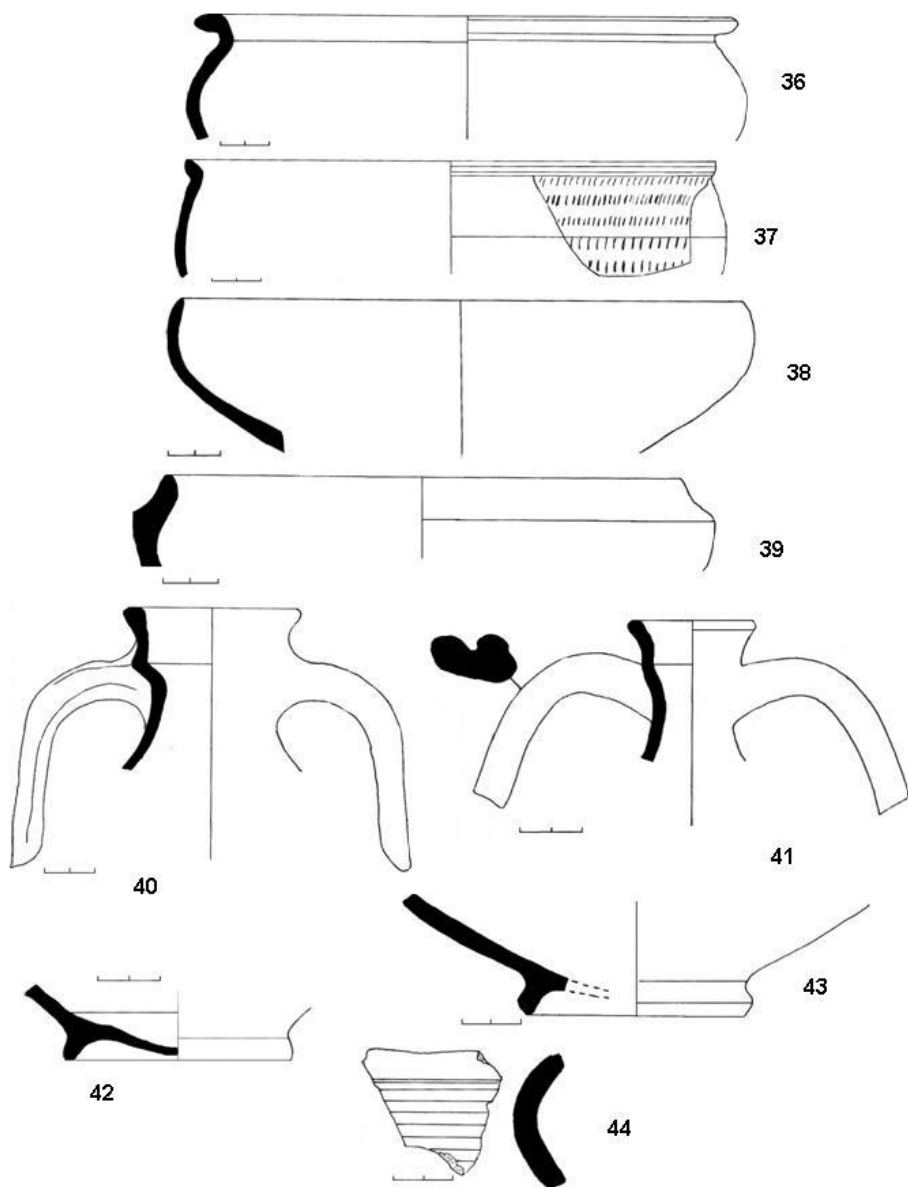
25. Rim fragment from a deep bowl or pan, 2011, S 1, C 2, h – 0.30–0.60 m, preserved height 5 cm, rim diameter 28 cm, very pale pink /whitish colour, coarse fabric with sand, limestone and red particles, secondarily burned on the outside, slip of the same colour, Munsell 5Y 8/3 pale yellow;
26. Rim fragment of a deep bowl or pan, 2011, S 1, C 2, h – 0.30–0.60 m, preserved height – 5 cm, rim diameter – 28 cm, coarse dark gray fabric with silver mica and other black inclusions, secondarily burned on the outside, Munsell 5YR 2.5/1 black;
27. Fragmentary pan, 2011, S 2, h – 0.20–0.30 cm, preserved height 6 cm, rim diameter 24 cm, coarse reddish fabric with limestone and silver mica, slip of the same colour, porous, secondarily burned on the outside, Munsell 10R 4/8 red;
28. Rim and median part of a pan, 2011, S1, G1, preserved height – 6.5 cm, rim diameter – 22 cm, coarse reddish fabric with sand, limestone particles, iron oxide and other black particles, slip of the same colour, secondarily burned on the outside, Munsell 5YR 6/8 reddish yellow;
29. Fragmentary pan, 2011, S1, G1, preserved height 6 cm, rim diameter 22 cm, coarse red fabric with fine sand, no slip, secondarily burned on the outside, Munsell 10R 3/6 dark red;
30. Fragmentary pan, 2011, S1, G1, preserved height – 4.3 cm, rim diameter – 30 cm, coarse red fabric with fine sand, no slip, secondarily burned on the outside, Munsell 10R 3/6 dark red;
31. Fragmentary pan rim, 2011, S1, G1, preserved height – 6 cm, rim diameter – 27 cm, coarse red fabric with fine sand, limestone and small stones, porous, secondarily burned on the outside, Munsell 2.5R 6/8 light red;
32. Rim fragment of a deep bowl/plate, 2011, S 1, C 2, h – 0.30–0.60 m, preserved height – 3 cm, rim diameter – 23 cm, coarse brick colour fabric with iron oxide and limestone particles, slip of the same colour, secondarily burned on the outside, Munsell 5YR 6/8 reddish yellow;

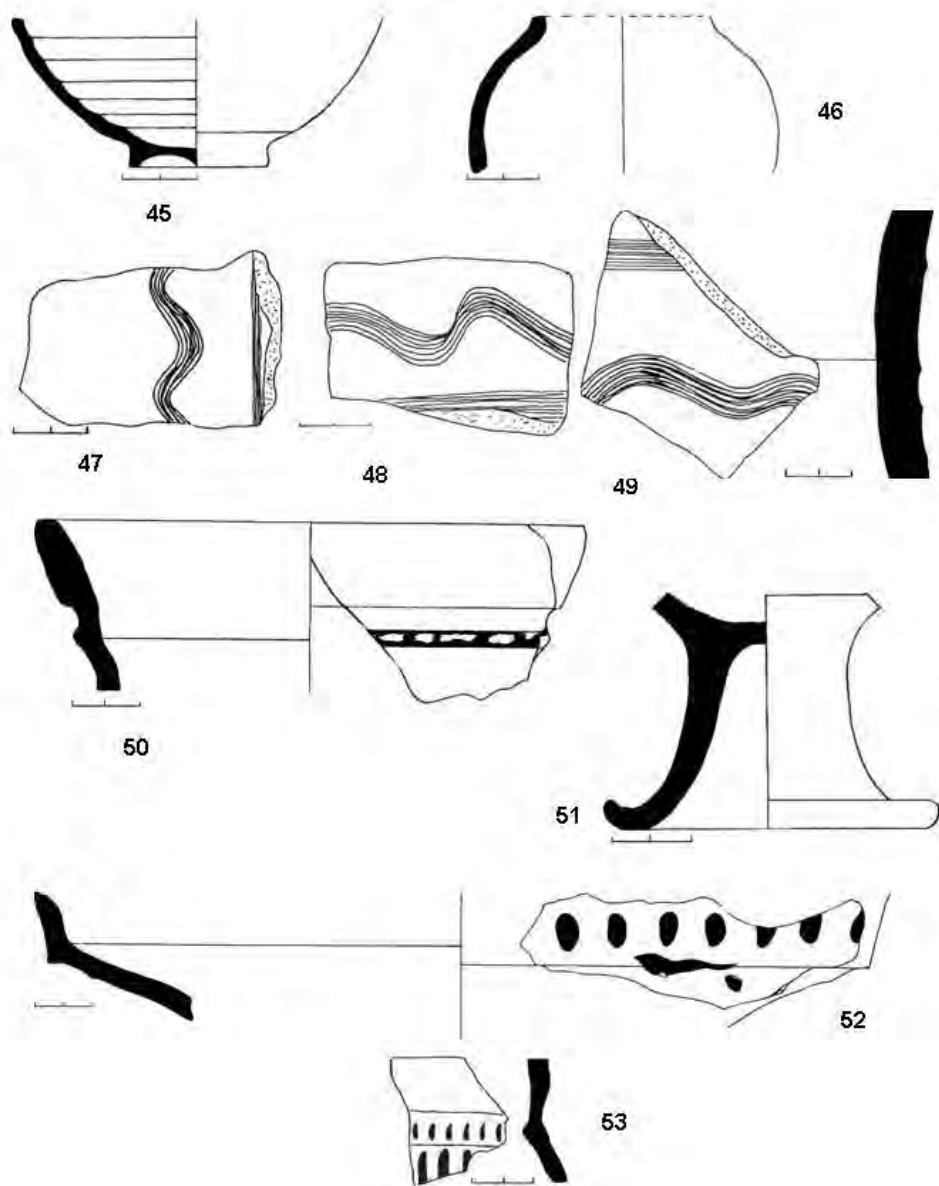
Pl. V

33. Rim and median part of a pan, 2011, S 2, h – 0.20-0.30 cm, preserved height 4 cm, rim diameter – 24 cm, coarse reddish fabric with small stones and limestone particles, slip of the same colour, Munsell 10R 4/6 red;
34. Rim fragment, 2011, S1, G1, preserved height – 2.7 cm, rim diameter – 20 cm, semi-fine beige fabric with fine sand, red particles and limestone, slip of the same colour, secondarily burned on the inside and outside, Munsell 2.5Y 7/4 pale yellow;

35. Rim and median part of a pan, 2011, S1, G1, preserved height – 4.5 cm, rim diameter – 26 cm, coarse reddish fabric with sand, silver mica, limestone, iron oxide and other white and black particles, slip of the same colour, Munsell 5YR 6/8 reddish yellow;

Pl. VI.

Pl. VII.

Bowls

36. Rim fragment of a casserole/bowl, 2011, S1, C2, h – 0.20-0.30 m, preserved height – 5 cm, rim diameter – 22 cm, coarse gray colour fabric with sand and stone particles in composition, beige slip, secondarily burned on the outside and inside, Munsell 2.5Y 7/2 light gray. References: Suceveanu 2000, 3 analogies (variants) concerning the shape: 43-46, pl. 13/6 (bowl diameter 34 cm, type XI, 2nd c. AD), 90, pl. 35/1 (*coupe* diameter 20 cm, type XXV, 2nd-3rd c. AD) and 134-136, pl. 63/11 (pot type XLI, diameter 22 cm, 1st-4th century AD.); Tamba 2008, 219, LM1S – Fig. VI.4.13 and 283, LM3 – Fig. VI.5.23;
37. Rim fragment of a bowl, 2011, S 1, C 1, h – 0,10-0,20 m, preserved height – 4.5 cm, rim diameter – 21 cm, fine reddish fabric with small particles of limestone and sliver mica, red-brown slip on the inside and outside, decorated with parallel registers with wheel, Munsell 2.5YR 3/6 dark red. References: Opait 1980, p. 357 no. 59, pl. XIII/2 (first half of the 2nd c. AD); Suceveanu 1982, 102, pl. 6/7 (*Thermes II, Phase I B* – 2nd c. AD); Suceveanu 2000, 36, pl. 10/8, bowls type VIII (2nd c. AD); Brukner 1981, T. 56/31-35, T. 73/50 (2nd c. AD); Klenina 2006, fig. 39/295;
38. Rim fragment of a bowl, 2011, S1, G1, preserved height – 5.8 cm, rim diameter – 21 cm, maximum diameter – 22 cm, light reddish brown fine fabric with silver mica and rare limestone particles, reddish slip on the insight, Munsell 10R 7/8 yellow (slip outside), Munsell 7.5YR 7/8 reddish yellow (slip inside). References: Suceveanu 2000, 18-27, pl. 3-5/ (1st-3rd c. AD); Hayes 1972, Çandarlı form 4, 321-322, fig. 64 (3rd c. AD);
39. Rim fragment of a bowl or plate, 2011, S 1, C1, h – 0.35, preserved height – 3 cm, rim diameter – 18 cm, semi-fine brick colour fabric with small limestone inclusions, porous, light beige slip, Munsell 2.5Y 6/6 olive yellow. References: Suceveanu 1982, 97, pl. 3/1 phase I B-C (*coupe*, 2nd-3rd c. AD); Suceveanu 2000, 72, pl. 26/12 variant (*coupe* type XVIII – 1st-2nd c. AD); Bondoc, Gudea 2009, 187, pl. LXXI/348 (2nd-3rd c. AD); Quercia, Johnston, Bevan, Conolly, Tsaravopoulos 2011, 37, no. 89 (bowl or funnel 3rd to 5th-6th c. A.D.); Abadie – Reynal, Sodini 1992, 47, fig. 20, CC 125 and 127 (6th c. AD); Robinson 1959, pl. 70/L59 (variant – stamped plate, early 5th c. AD); Klenina 2004, 108-109, pl. 13/133 (plate type 3, 2nd-3rd c. AD, manufactured in western and northern Black Sea coastal regions, Lower Moesia and Trace, based on Minor Asia patterns);

Pitchers and jugs

40. Rim and handle fragment of a pitcher, 2011, S 1, C 2, h – 0.30-0.60 m, preserved height – 10 cm, rim diameter – 7 cm, semi fine brick colour fabric with lithic and

limestone fragments, porous, traces of red slip on the rim and handle, Munsell 10YR 8/8 yellow. References: Suceveanu 2000, 157, pl. 75, type XLIX/2 (3rd-4th c. AD); Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, 181, fig. 146, 148/4.3, NII, (pitcher – 7 cm rim diameter), (2nd c. AD); Hayes 2009, 26, pl. 10/128a (amphora); Bonnet *et alii* 2012, 400, fig. 63/3 (pitcher 4th c. AD); Johnson 2008, 170, no. 476-477 (Benghazi LRA 9 - 5th c. AD); Croitoru 2011, fig. 86/2229;

41. Rim and handle fragments of a pitcher, 2011, S 2, h – 0.10-0.20 m/0.30-0.60 m preserved height – 6 cm, rim diameter – 4 cm, semi-fine reddish fabric with limestone fragments, dark beige slip on the outside, Munsell 2.5Y 7/6 yellow and Munsell 5YR 3/4 dark reddish brown slip. References: Suceveanu 2000, 157, pl. 75, type XLIX/2 (3rd-4th c. AD);
42. Bottom fragment of a pitcher or jug, 2011, S 1, C1, h – 0.35 m, preserved height – 2 cm, bottom diameter – 7 cm, fine brick colour fabric with silver mica, traces of red slip on the outside, Munsell 10YR 7/6 yellow;
43. Bottom fragment of a pitcher or jug, 2011, S 1, C 1, h – 0.10-0.20 m, preserved height – 4 cm, bottom diameter – 8 cm, semi-fine brick colour fabric with white micro particles and silver mica sparkles, slip of the same colour, Munsell 2.5Y 7/8 yellow;
44. Fragmentary rim of a trilobite jug, 2011, S1, G1, preserved height – 4.3 cm, coarse gray fabric with small stones in composition, slip of the same colour, Munsell 1 for Glay 5/1 greenish gray. References: Croitoru 2011, fig. 30/3289;

Mugs/cups

References: Mușețeanu, Elefterescu 2004, 101-102, pl. VI/1 (2nd-3rd c. AD); Popilian 1976, (mugs type 1) 104, pl. LII /567 (2nd-3rd c. AD); Suceveanu 2000, (type XXXII) 105, Pl. 43/37 (2nd-3rd c. AD); Rădulescu 1975, 336-338, pl. II-V (2nd-3rd c. AD); Johnson 2008, 105, no. 320-321 (1st-3rd c. AD); Bucovală, Pașca 1992, 268, pl. 8 (2nd-3rd c. AD);

45. Fragmentary base of a small mug, 2011, S 1, C 2, h – 0.30-0.60 m, preserved height – 4 cm, base diameter – 3.8 cm, fine brick colour fabric with rare limestone particles and silver mica, slip of the same colour, grooves on the inside, ring base foot, Munsell 7.5YR 7/8 reddish yellow;
46. Fragmentary median part of a mug, 2011, *passim*, preserved height – 4.5 cm, maximum diameter – 9 cm, semi-fine reddish fabric with silver mica, red slip on the outside and interior of the neck, secondarily burned on the outside, Munsell 10R 5/8 red;

Pithoi

References: Brukner 1981, T. 127-128/1-3, 8-9 (1st-3rd c. AD); Vulpe 1953, 291, fig. 80/2 (3rd c. AD):

47. Fragment of median part, 2011, S 1, C 1, h – 0.10-0.20 m, semi-fine brown fabric with small white particles, beige slip, decorated with fine waves and parallel grooves, Munsell 5YR 5/8 yellowish red;
48. Fragment of median part, 2011, S 1, C 2, h – 0.30-0.60 m, semi-fine brown fabric with small white particles, beige slip, decorated with fine waves and parallel grooves, Munsell 5YR 5/8 yellowish red. Fragment from the same jar as the previous;
49. Fragment of median part, 2011, survey 2, h – 0.20-0.30 cm, preserved height – 8 cm, approximated diameter – 12 cm, decorated with small horizontal and waves grooves on the outside, semi-fine brown fabric with small white particles, beige slip (the fabric is the same as for the previous two fragments) Munsell 5YR 5/8 yellowish red;

Miscellaneous

50. Rim fragment of unknown vessel, 2011, S 1, C 2, h – 0.30-0.60 m, preserved height – 5 cm, rim diameter – 16 cm, semi-fine light beige fabric with rare limestone and silver mica particles, secondarily burned on the inside and outside, slip of the same colour, decorated on the outside with the cog wheel, Munsell 10YR 6/8 brownish yellow. References: Kenrick 2013, 23, pl. 11/182 (pot stand or wide-mouthed jar with frilled “Hellenistic” rim?); also some distant similarities with an amphora shape, but no analogies concerning the cog wheel decorations: Serrano Ramos 1989, (amphora Dressel 7-11), 133, fig. VI/17 (1st c. BC-1st c. AD); Acconci, Gabrielli 1994, amphora Dressel 7-11, 439, fig 24/4 (US 13); Garcia Vargas 2010, 62, fig. 2.2.7/14 (first c. BC); other analogies with Getic pottery, evidently without cog wheel decoration: Ioniță 1982, fig. 12/1-3, fig. 14/2 (Geto-Dacian); Ioniță, Ursachi 1988, fig. 48/37, fig. 64/1 (Dacian funerary urn type 2a). It is very possible that no analogies found here are relevant enough;
51. Fragmentary vessel base, 2011, S 2, h – 0.20-0.30 cm, preserved height – 5.7 cm, base diameter – 8 cm, semi-fine fabric with limestone and silver mica, the core is reddish and the surface is beige, the core is Munsell 5YR 5/8 yellowish red and the surface Munsell 5Y 5/3 olive. References: Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, 179, fig. 141/1.1 - 1.2, N1 (Getic culture, 1st c. BC – 1st c. AD); Hayes 2009, 18, fig. 6/87 (Roman incense burner); Venault, Labaune, Symonds 2011, pl. 5/10-11, 14, pl. 6/17 and 19 (Augustus-Tiberius);

52. Median part of possible *turibulum*, 2011, S 2, h – 0.20-0.30 cm, preserved height – 5 cm, approximated diameter – 30 cm, semi-fine fabric with limestone, iron oxide and silver mica particles, reddish-brown colour, Munsell 5YR 6/8 reddish yellow; References: Man 2011, pl. CXI/4; Bondoc, Gudea 2009, 184, pl. LXVI/321 (2nd c. AD); Alicu, Cociș, Ilieș, Soroceanu 1994, 129, pl. 70/977 (2nd c. AD);
53. Fragment of a possible *turibulum*, 2011, S 2, h – 0.20-0.30 cm, preserved height – 4 cm, fine brown – beige fabric, decorated with alveoli, Munsell 5YR 6/8 reddish yellow. References: Man 2011, pl. CXI/4; Bondoc, Gudea 2009, 184, pl. LXVI/321 (2nd c. AD); Alicu, Cociș, Ilieș, Soroceanu 1994, 129, pl. 70/977 (2nd c. AD);
54. Rim fragment of a vessel, 2011, S 2, h – 0.20-0.30 cm, preserved height – 8.5 cm, rim diameter – 18 cm, coarse reddish brown fabric with limestone, iron oxide and silver mica, porous, slip of the same colour, secondarily burned on the outside, Munsell 5YR 5/8 yellowish red. References: Popilian, Bondoc 2014, p. 145, type 4, fig. 58/10 (2nd-3rd jar used as funerary urn). The shape of the rim and the upper part of the body are vaguely resembling Getae jar/urn: Vulpe 1959, 375, fig. 244-245 (Getae culture, 3rd-4th c. AD); Trohani 2006, 58, pl. 155/188 (Getae culture, 2nd-1st c. BC); Popilian 2012, 55, M 66, pl. XI/1 (Getae - Dacian funerary urn, 2nd-3rd c. AD); Negru 2000, 94, pl. 100/1 variant, (provision jar, 2nd-4th AD); Crișan 1969, 189, fig. 102 (Roman vessel from Pannonia), pl. XCVII/1, pl. XCVIII/4, pl. C/1; Ioniță, Ursachi 1988, fig. 46/58 (Dacian vessel);

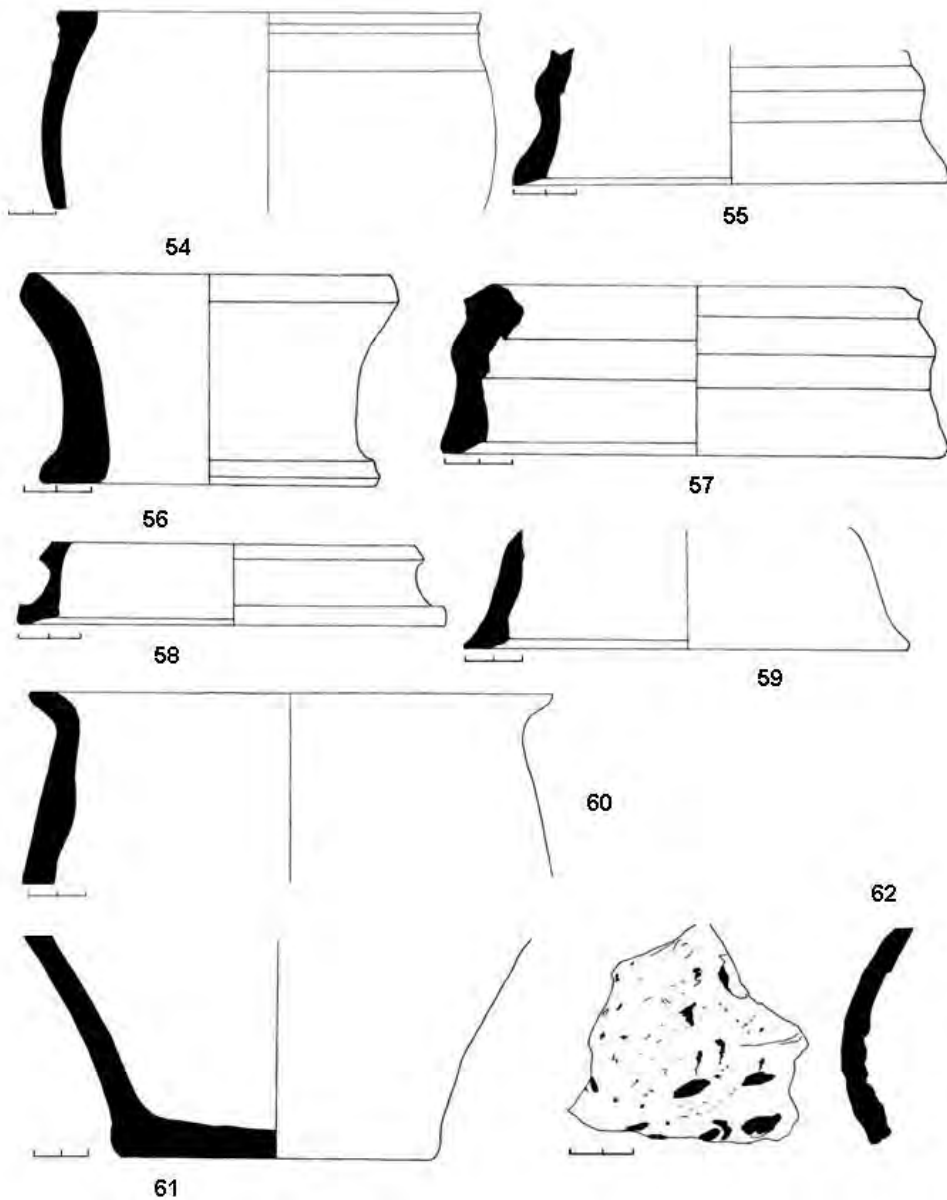
Supports / amphora-stands

These instruments were used to stack the pieces in the oven and, maybe, in the factory to dry them.

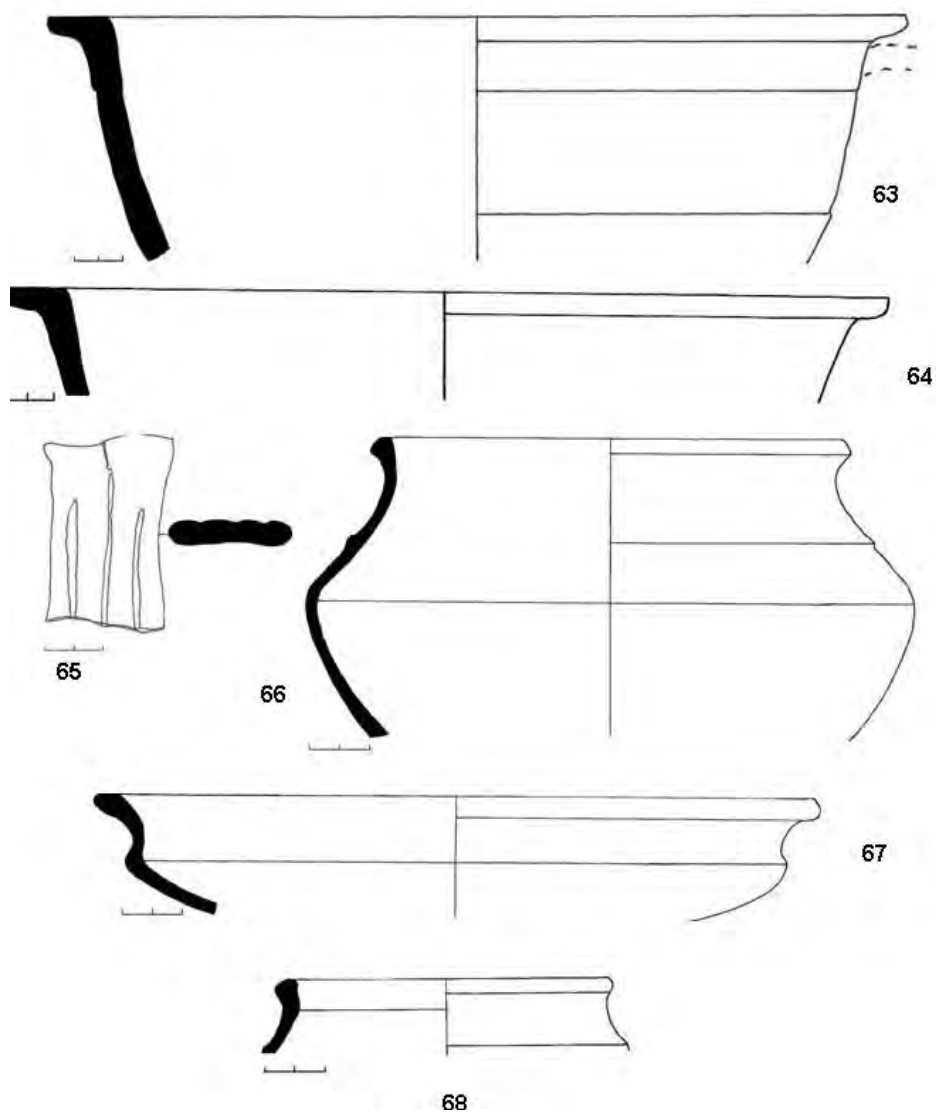
References: Baumann 1997, 51-52, pl. XIV/1-5 (4th c. AD); Baumann 1995, pl. LII/6-7, pl. XII/1-5; Opaît, Tsaravopoulos 2011, fig. 7; Luezas Pascual 1991, 82, pl. XVI/50-54, (first c. AD); Luezas Pascual, Valero 1993, 77-78, pl. 4/8-11; Kenrick 2013, (pot-stand) 42, pl. 20/355 ("Middle Imperial"), 33, pl. 16/280-281 ("Hellenistic"); Gallimore 2011, 364, fig. 5.42/513 (amphora stand - context of first half of third century);

55. Fragmentary support for vessel, scrap, 2011, S 2, h – 0.20-0.30 cm, preserved height – 4.5 cm, base diameter – 14 cm, semi-fine reddish fabric with silver mica and limestone, self slip, Munsell 2.5Y 7/8 yellow;
56. Fragmentary support for vessel, 2011, S1, G1, height – 6.3 cm, upper part diameter – 11 cm, base diameter – 10 cm, coarse yellow fabric with small limestone particles and silver mica, the core is beige, Munsell 10YR 7/8 yellow;
57. Fragmentary support for vessel, 2011, S1, G1, height – 5 cm, upper part diameter – 13 cm, base diameter – 14,7 cm, semi-fine reddish fabric with rare limestone

particles and silver mica, red slip on the outside, the core is olive gray, Munsell 2.5Y 7/8 yellow;

Pl. VIII.

Pl. IX.

58. Fragmentary support for vessel, 2011, S1, G1, height – 2.7 cm, upper part diameter – 12 cm, base diameter – 14 cm, semi-fine light red fabric with limestone inclusions and silver mica, red slip on the outside, Munsell 2.5Y 7/8 yellow;

59. Fragmentary base of support, 2011, S1, G1, preserved height – 4.3 cm, semi-fine yellow fabric with silver mica and rare limestone traces, yellow slip on the outside, the core is gray, Munsell 10YR 7/8 yellow.

Non Roman pottery

Hand-made vessels

References: Bârcă 2006, fig. 38/3, fig. 147/2, fig. 152/5; Bichir 1972, pl. V/5, pl. VI/19, pl. XVI/9; Oța, Sârbu 2009, fig. 16/11, 14, fig. 18/12, fig. 20/3, fig. 28/2, 11;

60. Fragmentary rim, 2011, S 1, C 1, h – 0.10-0.20 m, preserved height 6 cm, rim diameter 18 cm, hand-made, coarse light beige fabric with stones fragments, secondarily burned on the outside, Munsell 10 YR 5/6 yellowish brown;
61. Fragmentary bottom, 2011, S 2, h – 0.20-0.30 cm, preserved height – 8.2 cm, base diameter – 12 cm, hand-made, poor quality gray fabric with small stone fragments, fragile, no slip, the base is flat of irregular shape, secondarily burned on the outside, Munsell 1 for glay 2.5/1 greenish black;
62. Fragmentary median part, hand-made, 2011, S1, G1, preserved height – 7 cm, coarse gray fabric with small stones and possibly vegetal materials in composition, no slip, the jar is not homogenously fired but partially reduced and partially oxidative, fingerprints on the inside, the core is dark gray and surface is partially gray and yellow, Munsell (the core) 7.5 YR 2.5/1 black and Munsell (on the outside) 10YR 7/6 yellow;

Wheel-made vessels

63. Fragmentary jar, 2011, S1, G1, preserved height – 10 cm, rim diameter – 35 cm, fine gray fabric with silver mica, polished on the outside, Munsell 1 for Gley 5/ gray. References: Sîrbu, Arsenescu 2006, fig. 11/9; Sîrbu, Luca, Roman, Purece, Diaconescu 2006, fig. 7/11-12 (2nd-3rd c. AD); Crișan 1969, 180, fig. 96/12;
64. Fragment of large tray, 2011, S 2, h – 0.20-0.30 cm, preserved height – 4 cm, rim diameter – 33 cm, semi-fine light gray fabric with small silver mica sparkles and limestone particles, polished on the inside and outside, slip of the same colour, Munsell 5Y 4/2 olive gray. References: Sîrbu, Arsenescu 2006, fig. 11/9; Sîrbu, Luca, Roman, Purece, Diaconescu 2006, fig. 7/11-12 (2nd-3rd c. AD);
65. Fragmentary handle (possibly joining with nr. 63), 2011, S1, G1, preserved length – 6.5 cm, thickness – 1 cm, fine gray fabric with silver mica, polished on the outside, decorated with 3 grooves, Munsell 1 for Gley 5/ gray
66. Rim and median part of a deep bowl (?) 2011, S1, C2, h – 0.20-0.30 m, preserved height – 10 cm, rim diameter – 16 cm, fine light gray fabric with small limestone

- particles, polished on the outside, Munsell 5Y 5/1 gray. References: Sîrbu, Arsenescu 2006, fig. 12/4;
67. Rim fragment of a deep bowl, 2011, S 1, C3, h – 0.50 – 0.80 m, preserved height – 4 cm, rim diameter – 24 cm, fine gray fabric with rare limestone particles, porous, polished on the outside, Munsell 5Y 3/2 dark olive gray. References: Moscalu 1983, 121-122, bowls type 16 a/b, (4th c. BC) pl. LXX/8-9; Baumann 2003, 196/no. 64 (plate 2nd-3rd c. A.D.); Georgieva, Bačvarov 1994, pl. VIII/6-8 (4th c. AD); Negru 2000, pl. 107/3 (3rd c. AD); Sîrbu, Arsenescu 2006, fig. 10/7; Crișan 1969, pl. XXXIV/5, 10; Baumann 2009, pl. I/10 (1st c. AD);
68. Rim fragment, 2011, S1, G1, preserved height – 2.5 cm, rim diameter – 11 cm, semi fine light gray fabric with limestone particles, gray slip on the outside and inside, polished on the outside, Munsell (slip) 1 for Glay 3/2 dark greyish green.

Conclusions

The main characteristic of the assemblage presented above is the great diversity of fabrics and shapes. Though only a small part of the main Roman shapes was discovered, considering the limited area of archaeological research, we hope that other types of functional pottery will be found during future excavations.

The ratio between the Roman and non Roman pottery may bring forth an interesting comparison with the pottery from Dacia province in the period of the foundation and afterwards. It is worth mentioning that from a comparative stand, the percentage of non Roman pottery found at Noviodunum (13%) is similar to the non Roman pottery found in Napoca, where the pottery manufactured in “La Tène tradition” accounts for 13% of the total. The traditional non Roman pottery disappeared from Napoca after only three generations²⁶.

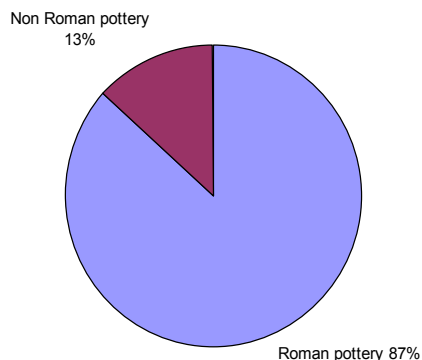
However, it would be correct to assume that some of the general Romanisation processes may be found in Moesia province, too, despite the differences generated by the particularities of each Roman province. If – and we emphasize that – the Roman and non Roman shards are even closely contemporary, not brought together by subsequent intervention, it will be important to mention that this situation responds to an economic necessity rather than integrating the natives in the new Roman province, not only because people did not live in a world divided into the categories “native” and “Roman”, but because categories of social identity, such as gender, age or religion would almost certainly have been more relevant to most people on a daily basis²⁷.

---

²⁶ Rusu-Bolindeț 2007, 463-464.

²⁷ Greene 2005, 37.

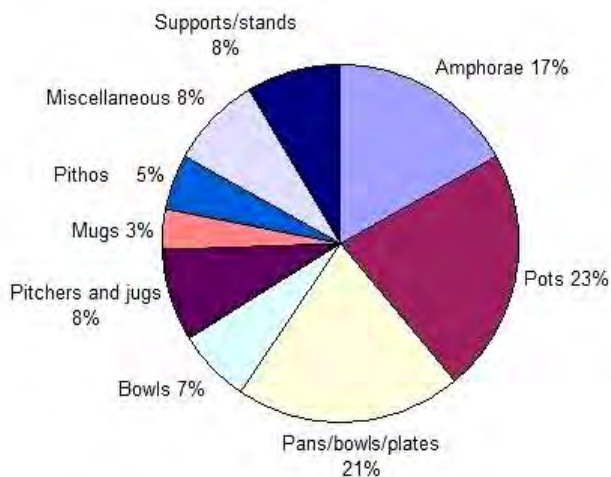

Graphic 1. Distribution percentage of Roman and non Roman pottery.

the 2nd century AD., when the process of Romanisation is about to complete,³¹ and Noviodunum is preparing to upgrade to the status of *municipium*, the hierarchy of its social structures³² having already been established.

Our purpose is to recover and assess more information in the future with the help of the new methods of archaeological analyses, reflecting on the nature and purpose²⁸ of *opus operatum* of the socially conditioned *habitus* of the potter.²⁹ Regarding the theoretical considerations of the approach, the diversity of the ethnic and social structures and their representation at Noviodunum³⁰ are dialectically related to the productive activity and the impact on the Roman society.

According to the archaeological discoveries from the tumular necropolis, the native Getae presence is limited to the first half of

Graphic 2. Percentage distribution of the Roman pottery in the main categories.

²⁸ Greene 2005, 36.

²⁹ Roth, 2003, 35-45.

³⁰ Baumann 2008, 193. There are 24 anthroponomical epigraphic attested at Noviodunum in the 2nd c. AD, from which 11 are Greek-Oriental, and other are veterans of the *classis* or former military personnel.

³¹ Baumann 2008, 195 concerning the thesis of 2nd c. AD Romanisation of Noviodunum inhabitants.

³² Barnea 1991, 81-84 about a *questor* of the *municipium Noviodunum* (2nd-3rd century AD).

At this point we are just at beginning the elaboration of a contextual theory about the specific aspects of Noviodunum pottery. Further steps are deemed necessary, given the economic, politic and social conditions of the Rome expansion at the Danube frontier, when the increasing amount of Roman ceramic products proves once more that the causes are rather to be found in the growing Roman (and probably cheaper) industrial production than in the inhabitants' level of Romanization. Thus, the spread of Roman pottery and the emerging conservative forces of part of the population should also be approached from theoretical perspective, providing insights into a range of social and ideological issues, such as the natives' acceptance of and resistance against the incorporation in the Roman social, political, and economic systems.³³

References

- Abadie-Reynal, C., Sodini, J. P. 1992, *La ceramique paleochretienne de Thasos (Aliki, Delkos, fouilles anciennes)*, Etudes Thasiennes 13, Athenes.
- Acconci, A., Gabrieli, G. 1994, *Scavo del cortile Bajali a Madaba*, 405-420.
- Alicu, D., Cociș, S., Ilieș, C., Soroceanu, A. 1994, *Small finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca.
- Băjenaru, C., Dobrinescu, C. 2008, *Săpături de salvare în necropola romană a Tomisului*, Pontica 41, 189-208.
- Barnea, I. 1977, *Noi descoperiri la Noviodunum*, Peuce 6, 103-121.
- Barnea, A. 1991, *Municipium Noviodunum*, Peuce 10, 81-84.
- Baumann V. H. 1995, *Asezari rurale antice in zona Gurilor Dunarii: contributii arheologice la cunoasterea habitatului rural (sec. I-IV p.Chr.)*, Tulcea.
- Baumann V. H. 1997, *La céramique utilitaire du IV-e siècle fabriquée par l'officina romana de Valea Morilor*, in *Etudes sur la ceramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Moesie Inferieure*, BHAUT 1, Timișoara, 31-53.
- Baumann V. H. 2003, *Noi săpături de salvare în așezarea rurală antică de la Telita-Amza, jud. Tulcea*, Peuce, S.N. 1, 155-232.
- Baumann V.H. 2008a, *Despre începuturile vieții romane la Noviodunum*, Peuce, S.N.6, 189-206.
- Baumann V. H. 2008b, *Ceramica terra sigillata de la Noviodunum*, Peuce, S.N. VI, 207-250.
- Baumann V. H. 2009, *Producerea ceramicii locale la gurile Dunării în sec. I-IV p. Chr.*, Peuce, S.N. 7, 193-216.
- Baumann V. H. 2010, *Introducere în studiul ceramicii fine de la Noviodunum*, Peuce, S.N. 8, 109-146.

---

³³ Peňa 2007, 1-2.

- Bârcă, V. 2006, *Istorie și civilizație. Sarmații în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr.-sec. II p. Chr.)*, Cluj-Napoca.
- Bârcă, V., Simonenko, A. 2009, *Călăreții stepelor: sarmații în spațiul nord-pontic*, Cluj-Napoca.
- Bichir, G. 1971, *Sarmații și pătrunderea lor la Dunărea de Jos*, Peuce 2, 135-145.
- Bichir, G. 1972, *Sarmații la Dunărea de jos în lumina ultimelor cercetări*, Pontica 5, 137-176.
- Bogdan-Cătănicu, I., Barnea, A. 1979, *Ceramica și descoperirile mărunte*, în Barnea, I. (coord.), *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București.
- Bondoc, D., Gudea, N. 2009, *Castrul roman de la Răcari: încercare de monografie*, Cluj-Napoca.
- Bonnet, C., Gilles, A., Batigne Vallet, C., Maza, G., Réthoré, P., Silvino T. 2012, *L'alimentation en céramique de Valentia (Valence, Drôme) et ses campagnes de la fin du IIe s. au Ve s. apr. J.-C.*, *Revue Archéologique de Narbonnaise* 45, 361-434.
- Brukner, O. 1981, *Rimska keramika u Jugoslovenskom delu Provincije Donje Panonije*, *Disertationes et monographiae* 24, Beograd.
- Bucovală, M., Pașca, C. 1992, *Cercetări în necropola romană de vest a Tomisului (1992)*, *Pontica* 25, 241-272.
- Bujor, E., Simion, G. 1961, *Săpăturile de salvare din cimitirul roman de la Isaccea*, *Materiale* 7, 392-397.
- Crișan, I.H. 1969, *Ceramica daco-getică*, București.
- Croitoru, C. 2011, *Roman discoveries in the East Carpathian Barbaricum (1st century BC–5th century AD)*, Brăila.
- Dyczek, P. 2001, *Roman Amphorae of the 1st-3rd centuries AD found on the Lower Danube. Typology*, *Archaeologia* Warszawa 54.
- Dragendorff, H. 1895, *Terra Sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik*, Bonn.
- Gallimore, S. C. 2011, *An island economy: Ierapetra and Crete in the Roman Empire*, A dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of the University at Buffalo, State University of New York, UMI Number: 3460751.
- Garcia Vargas, E. 2010, *Formal Romanization and the Atlantic projection of amphorae from the Guadalquivir valley*, *BAR IS* 2162, 55-65.
- Garcia Noguera, M., Pocina Lopez, C. A., Remola Vallverdu, J. A. 1997, *Un context ceràmic d'inicis del segle II d.C. a Tàrraco (Hispania Tarraconensis)*, *Pyrenae* 28, 179-209.
- Georgieva, R., Bačvarov, I. 1994, *Trakijski nekropol pri selo Professor Iširkovo, Silistrensko*, Silistra.

- Greene, K. 2005, *Roman Pottery: Models, Proxies and Economic Interpretation*, JRA 18, 34-56.
- Hayes, J. W. 2009, *Castelporziano. Excavations at the Imperial Vicus 1985-7 and 1996-8. Trenches S and SA: pottery finds and lamps*, Castelporziano IV, 1-35.
- Haas, T. de, Attema, P., Tol, G., 2012, *Polygonal masonry platform sites in the Lepine mountains (Pontine region, Lazio, Italy)*, Palaeohistoria 53-54, 195-282.
- Hudson N. 2010, *Ceramics report, Tell Timai 2010*, 1-19 (excavation report).
- Ioniță, I. 1982, *Din istoria și civilizația dacilor liberi (Dacii din spațiul est carpatic în secolele II-IV e.n.)*, Iași.
- Ioniță, I., Ursachi, V. 1988, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iași.
- Irimia, M. 2007, *Considerații privind așezările getice din Dobrogea și problema existenței unor emporia în zona Dunării inferioare*, Pontica 40, 137-225.
- Istenič, J., Schneider, G. 2000, *Aegean cooking ware in the Eastern Adriatic*, RCRFActa 36, 341-348.
- Johnson, B. L. 2008, *Ashkelon 2: Imported Pottery of the Roman and Late Roman Periods*, Winona Lake, Indiana.
- Kenrick, Ph. M. 2013, *Pottery Other Than Transport Amphorae*, Aylward, W. (ed.), *Excavations at Zeugma*, Los Altos, California, 1-81.
- Klenina, E. 2004, *Ceramic vessels from the 2nd-3rd centuries in the villa rustica "Bliznetsy" (the chora of Tauric Chersonesos)*, Poznan.
- Klenina, E. 2006, *Ceramic tableware and kitchenware of the 3rd-6th century from Novae (Northern Bulgaria)*, Poznan-Sevastopol.
- Körösfi, Z. 2009, *Un complex al culturii Sântana de Mureș-Cerneahov în curtea cetății din Târgu Mureș*, Marisia 29, 145-160.
- Lockyear, K., Sly, T., Popescu, A. (with contributions from Mihaela Ciaușescu, Clive Orton, Jane Sidell and Robin Symonds) 2005-2006, *The Noviodunum Archaeological Project 2001-2004: results and conclusions from the pilot seasons*, Peuce, S.N. 3-4, 121-158.
- Luezas Pascual, R. A. 1991, *La cerámica común romana del alfar de "La Maja" (Calahorra, La Rioja): Campañas 1987-1988*, Berceo 121, 61-102.
- Luezas Pascual, R. A., Valero, S. A. 1993, *Nuevos datos sobre un posible alfar de cerámica romana en Varea (Logroño, La Rioja)*, Berceo 124, 73-88.
- Man, N. 2011, *Așezarea romană de la Cristești*, Cluj-Napoca.
- Moscalu, E. 1983, *Ceramica traco-getică*, București.
- Mușețeanu, C. 2003, *Ateliere ceramice romane de la Durostorum*, București.
- Mușețeanu, C., Elefterescu, D. 2004, *Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum (IV)*, Peuce, S.N. 2, 95-142.
- Negru, M. 2000, *Militari-Câmpul Boja. Un sit arheologic pe teritoriul Bucureștilor*, București.

- Negru, M., Bădescu, A., Avram, R. 2003, *Kapitän II amphorae in Roman Dacia*, RCRF Acta 38, 209-215.
- Noguera Guillén, J. 1999, *Estudi diacrònic de la Cubeta de Mora (Ribera d'Ebre, Tarragona) des d'època tardorepublicana a l'antiguitat tardana*, Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló 20, 267-286.
- Olcese, G. 2003, *Ceramiche comuni a Roma e in area romana. Produzione, circolazione e tecnologia (tarda età repubblicana–prima età imperiale)*, Documenti di Archeologia 28, Mantova.
- Oaiț, A. 1980, *Considerații preliminare asupra ceramicii romane timpurii de la Troesmis*, Peuce 8, 328-366.
- Opaîț, A. 1991, *Ceramica din așezarea și cetatea de la Independența (Murighiol), secolele V î.e.n.-VII e.n.*, Peuce 10, 133-182.
- Opaîț, A., Tsaravopoulos A. 2011, *Amphorae of Dressel 24 similis type in the Central Aegean area (Chios – Erythrai – Kyme)*, The Annual of the British School at Athens 106, 1, 275-323.
- Opaîț, A., Paraschiv D. 2012, *Rare amphora finds in the city and territory of (L)Ibida 1st-6th Centuries AD*, RCRF Acta 42.
- Orton, C., Tyers, P., Vince, A. 1993, *Pottery in archaeology*, Cambridge University Press.
- Oța, L. 2007, *Sarmații din Muntenia și imperiul Roman*, Analele Banatului, S.N. 15, 51-55.
- Oța, L., Sirbu, V. 2009, *Sarmații din județul Brăila*, Brăila.
- Paraschiv, D. 2006, *Amfore romane și romano-bizantine în zona Dunării de Jos (sec. I-VII p.Chr.)*, Iași.
- Peña, T. 2007, *Roman pottery in the archaeological record*, Cambridge University Press, New York.
- Poblome, J., Bes, P. B., De Cupere, L. V., Romanus, K., Vionis, A., Waelkens, M. 2010, *Sic transit gloria mundi. Does it really? Wasting seventh century AD Sagalassos (SW Turkey)*, în Menchelli, S., Santoro, S., Pasquinucci, M., Guiducci, G. (eds.), LRCW 3. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: archaeology and archaeometry. Comparison between western and eastern Mediterranean*, Third International Conference on Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Parma-Pisa, 26-30 March 2008, BAR IS 2185, 791-801.
- Popilian, G. 1976, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova.
- Popilian, G. 2012, *Necropola daco-romană de la Dioști (Județul Dolj)*, Craiova.
- Popilian, Bondoc 2014 *Așezările daco-romane de la Locusteni*, Craiova

- Quercia, A., Johnston, A., Bevan, A., Conolly, J. and Tsaravopoulos, A. 2011, *Roman pottery from an intensive survey of Antikythera, Greece*, Annual of the BSA 106, 47-98.
- Radu, L., Stănică A. 2011, *O descoperire carpică la Noviodunum*, Pontica 44, 259-267.
- Ramón Torres, J. 2006, *Les Àmfores Altimperials d'Ebusus*, in Lopez Mullor, A., Aquilue, X. (coords.), *La producción i el comerç de les àmfores de la Provincia Hispania Tarraconensis: homenatge a Ricard Pascual i Guasch*. Monografies MAC-Barcelona, 8, 241-270.
- Rădulescu, A. 1975, *Contribuții la cunoașterea ceramicii romane de uz comun, din Dobrogea*, Pontica 8, 331-360.
- Rădulescu, A. 1976, *Amfore romane și romano-bizantine din Scythia Minor*, Pontica 9, 99-114.
- Robinson, H. S. 1959, *Pottery of the Roman Period: Chronology*, The Athenian Agora, American School of Classical Studies, Princeton, New Jersey, V.
- Roth, R. E. 2003, *Towards a ceramic approach to social identity in the Roman world: some theoretical consideration*. Romanisation? Digressus Supplement I, 2003, 35-45.
- Rusu-Bolindeț, V. 2007, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Cluj-Napoca.
- Serrano Ramos, E. 1989, *Notas sobre la cerámica común del teatro romano de Málaga, Baética: Estudios de arte, geografía e historia* 12, 123-142.
- Schindler-Kaudelka, E. 2010, *Magdalensberg. Ceramica e contesti di epoca augustea*, V. Revilla, M. Roca (Hrsg.), *Contextos ceràmics i cultura material d'època augustal a l'occident romà. Actes de la reunió celebrada a la Universitat de Barcelona els dies 15 i 16 d'abril de 2007*, Barcelona, 462-488.
- Sciallano, M., Sibella, P. 1991, *Amphores. Comment les identifier?*, Aix-en-Provence.
- Simion, G. 1977, *Descoperiri noi pe teritoriul Noviodunensis*, Peuce 6, 123-148.
- Simion, G. 1984, *Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum*, Peuce 9, 75-96, 481-502.
- Simion, G. 2007, *Noi descoperiri în necropola tumulară romană de la Isaccea (Noviodunum) jud. Tulcea*, Pontica 40, 307-338.
- Sîrbu, V., Arsenescu, M. 2006, *Dacian settlements and necropolises in southwestern Romania (2nd c. BC-1st c. AD)*, Acta Terrae Septencastrensis 5, 1, 164-187.
- Sîrbu, V., Luca, S. A., Roman, C., Purece, S., Diaconescu, D. 2006, *Dacian settlement and children necropolis of Hunedoara. Un unique discovery in the Dacian world. Archaeological approach*, Acta Terrae Septencastrensis 5, 1, 188-208.
- Stănică, A., Radu, L., Dinu, N. 2010, *Cercetările arheologice de la Isaccea–Noviodunum, punctul Cariera de Lut. Campaniile 2002, 2004 și 2005*, Peuce 8, 203-222.
- Suceveanu, A., Barnea, A. 1991, *La Dobroudja Romaine*, București.
- Suceveanu, A. 1982, *Histria VI. Les thermes romains*, Bucarest.

- Suceveanu, A. 2000, *Histria X. La céramique romaine des Ier-IIIe siècles ap. J.C.*, București.
- Sultov, B. 1985, *Ceramic production on the territory of Nicopolis ad Istrum (2nd-4th century)*, Sofia.
- Tamba, D.G. 2008, *Porolissum. Așezarea civilă (vicus militaris) a castrului mare*, Cluj-Napoca.
- Topoleanu, F. 1984, *Noi descoperiri arheologice la Isaccea (I)*, *Peuce* 9, 187-205, 585-596.
- Topoleanu, F., 2000, *Ceramica romană și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I-VII d. Ch.)*, Tulcea.
- Trohani, G. 2006, *Locuirea getică din partea de nord a Popinei Bordușani, comuna Bordușani, județul Ialomița*, II, Târgoviște.
- Venault, S., Labaune, Y., Symonds, R. avec la collaboration de Humbert, L. 2011, *Un nouveau témoignage d'occupation précoce à Augustodunum. L'enclos funéraire augusto-tibérien de la nécropole de Pont-l'Évêque à Autun (Saône-et-Loire)*, Reddé, M. et al. (dir.), *Aspects de la Romanisation dans l'Est de la Gaule*. Glux-en-Glenne: Bibracte, Bibracte 21, 767-780.
- Vulpe, R. 1953, *Săpăturile dela Poieniști din 1949*, *Materiale arheologice privind istoria veche a RPR*, I, 213-506.
- Vulpe, R., Barnea, I. 1968, *Din istoria Dobrogei*, II, București.
- Warner Slane, K. 1994, *Tetrarchic recovery in Corinth: Pottery, Lamps and Other Finds from the Peribolos of Apollo*, *Hesperia* 63, 127-168.
- Webster, P. V. 1976, *Severn Valley Ware: a preliminary study*, *Bristol and Gloucestershire Archaeological Society Transactions* 1976, 18-46.
- Zeest, I. B. 1960, *Keramicheskaia tara Bospora*, *MIA* 83.

]

CONSIDERAȚII PRIVIND CERAMICA DE MASĂ DE LA (L)IBIDA (II). SECTORUL EXTRA MUROS NORD I

Marian Mocanu *

Abstract: This article analyses the tableware ceramics sample discovered in Extra Muros Nord I research area, following archaeological excavation performed in 2005 and 2006. 38 pottery fragments were discovered, being classified as follows: Eastern Sigillata C – 7 fragments, Pontic Red Slip – 6 fragments, African Red Slip Ware – 3 fragments, Late Roman C Ware – 16 fragments, Local pottery? – one fragment, Unidentifiable – 5 fragments. Most wares are dated the 4th and 5th century, but there are few specific forms dated the 6th century.

Rezumat: În acest articol este analizat eșantionul alcătuit din ceramica de masă descoperită în sectorul Extra muros Nord I ca urmare a săpăturilor arheologice din anii 2005 și 2006. Au fost identificate 38 de fragmente ceramice, clasificate după cum urmează: Eastern Sigillata C – 7 fragmente, Pontic Red Slip – 6 fragmente, African Red Slip Ware – 3 fragmente, Late Roman C Ware – 16 fragmente, Produs local? – un fragment, Neidentificabile – 5 fragmente. Majoritatea vaselor sunt datate în sec. al IV-lea și al V-lea, însă există și câteva forme specifice sec. al VI-lea.

Key words: Late Antiquity, Scythia, (L)Ibida, Extra muros Nord I Research Area, Tableware.

Cuvinte cheie: antichitate târzie, Scythia, (L)Ibida, Sectorul Extra muros Nord I, ceramică de masă.

Continuăm în rândurile care urmează prezentarea veselei de masă descoperită pe șantierul arheologic de la Slava Rusă. De această dată ne vom îndrepta atenția asupra sectorului Extra muros Nord I. Cercetările arheologice au fost inițiate în acest sector în vara anului 2005 cu scopul de a documenta o zonă în care la suprafața solului se observau aglomerări de pietre fasonate și țigle, plasată în imediata vecinătate a turnului 10 și a porții de nord, potrivit planului întocmit de A. S. Ștefan¹. Au fost descoperite resturile unui edificiu ce a funcționat în sec. al IV-lea și începutul sec. al V-lea, iar funcționalitatea acestuia rămâne să fie stabilită de autorii săpăturii propriu-zise². Ulterior cercetarea arheologică s-a dezvoltat prin trasarea de noi suprafețe către turnul 10 și o zonă intra muros a cetății (L)Ibida³, însă ceramica de masă descoperită în aceste secțiuni va face obiectul unei intervenții ulterioare.

---

* Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Str. Progresului, nr. 32, 820009, Tulcea, România. Acest articol a fost realizat în cadrul proiectului Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE) POSDRU/159/1.5/S/140863.

¹ Ștefan 1977, 11.

² Iacob *et alii* 2007, 339. Cercetările arheologice întreprinse în sectorul Extra muros Nord I au fost coordonate de dr. L. Mihăilescu-Bîrliba.

³ Iacob *et alii* 2009, 197.

Fig. 1. 1. Harta Dobrogei romane; 2. Planul oraşului (L)Ibida / 1. Map of the Roman Dobrudja; 2. (L)Ibida city plan.

Lotul ceramic prezentat în acest articol se află în depozitul șantierului arheologic de la Slava Rusă, fragmentele ceramice fiind marcate cu sigla sectorului și celelalte informații referitoare la contextul descoperirii. Totodată, acestea au fost inventariate, numerele de pe fragmentele ceramice corespunzând cu cele din catalogul prezentat în articolul de față. După prelucrarea primară a materialului ceramic (spălare și selectare) s-a conturat un eșantion format din 38 de fragmente ceramice tipice, din care cinci fragmente nu pot fi încadrate din punct de vedere al atelierului de proveniență. În urma analizei eșantionului am constatat că acesta este variat atât din perspectiva atelierelor de producție, cât și din punctul de vedere al limitelor cronologice în care se înscriu vasele descoperite în sectorul Extra muros Nord I.

Primul mare centru de producție a ceramicii fine identificat în lotul descoperit în sectorul Extra muros Nord I este cel reprezentat de atelierele de la Çandarli, această grupă ceramică fiind cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de *Eastern Sigillata C*. Ceramica fină produsă în atelierele din vestul Anatoliei zilelor noastre este extrem de răspândită în așezările romane din Dobrogea, fiind surprinsă în special în nivelurile de locuire încadrate în intervalul cronologic al sec. II-III. Totodată apare și în nivelurile mai târzii, în prima jumătate a sec. al IV-lea⁴. Centrul ceramic de la Çandarli este reprezentat în acest studiu prin șapte fragmente ceramice, toate aparținând aceleiași forme – *Hayes 4* – mai precis ultimei etape de funcționare a atelierelor în cauză. Astfel avem de-a face cu ceramică importată din zona egeană, forma fiind specifică celei de-a doua jumătăți a sec. al III-lea și primei părți a secolului următor⁵. Forma *Hayes 4 Çandarli* a circulat în bazinul Mării Mediterane în special în sec. al III-lea și în prima parte a secolului următor⁶. În Dobrogea romană această formă a atelierelor de la Çandarli este puțin cunoscută, fiind ușor de confundat cu produsul altor ateliere. În literatura de specialitate am întâlnit acest tip de vas doar la Halmyris, reprezentat prin două fragmente ceramice descoperite în nivelurile 5 și 6, încadrate cronologic în sec. al IV-lea p.Chr⁷. Vasele (boluri/castroane) au dimensiuni medii sau mari, pereții oblici, baza inelară, buza puternic arcuită spre interior. Pasta veselei încadrată în forma *Hayes 4 Çandarli* este de culoare roșie-maronie, cu rare particule de calcar și mica argintie în compoziție. Slip-ul are un aspect metalic roșu-marونیu, de nuanță închisă. Ținând cont și de contextul arheologic specific sectorului Extra muros Nord I, cele șapte fragmente ceramice descoperite la (L)Ibida datează din sec. al III-lea și începutul secolului următor.

⁴ În acest sens, vezi spre exemplu, situația de la Halmyris. Topoleanu 2000, 44 (forma Hayes 4 Çandarli).

⁵ Hayes 1972, 321-322.

⁶ Hayes 1985, 78 (Forma H.4); Kenrick 1985, 264-265 (B372), fig. 48/372.1-372.2.

⁷ Topoleanu 2000, 43-44, pl. 1/7. Acest vas a fost publicat anterior de: Opaît 1991, 138/46, pl. 7.

O categorie de fragmente ceramice, identificată în număr de patru exemplare, aparține unor centre de olărit din zona bazinului pontic. Din păcate nu putem localiza cu exactitate aceste ateliere, însă vesela poate proveni din aria sudică a Mării Negre, probabil din anumite centre situate pe coasta nord-anatoliană. Principalele trăsături ale acestui tip de ceramică se pot rezuma astfel: vase de dimensiuni medii și mari, cu pereții mai groși în comparație cu cei ai veselei provenite din ateliere levantine sau occidentale, pasta de calitate medie sau slabă, cu inserții de mica argintie și particule de calcar alb, uneori cu alte impurități în compoziție. Din punct de vedere morfologic pasta prezintă o consistență granuloasă, cu nuanțe ce variază între portocaliu și roșu-deschis (5 YR 5/8, 6/8, 7/8) și slip de culoare pornind de la roșu deschis către un roșu-întunecat (2.5 YR 4/6, 4/8, 5/8, 7/8). Calitatea slip-ului este inferioară, acesta păstrându-se pe alocuri mai ales pe suprafața exterioară a vaselor. Din observațiile anterioare se poate afirma că acest tip de veselă este extrem de răspândit în Dobrogea romană în așezări datate în sec. II-III, editorii anteriori ai unor asemenea vase înclinând spre opinia unei producții locale, din păcate insuficient documentată până în momentul de față⁸.

Deși acest tip de ceramică este extrem de răspândit în așezările romane timpurii din Dobrogea, până în momentul de față nu există o tipologie unitară a formelor veselei în cauză. În ceea ce privește eșantionul provenit din sectorul Extra muros Nord I, am identificat trei forme.

Forma 1 reprezintă castroane de dimensiuni medii sau mari, cu baza inelară, pereții oblici, ușor arcuiți, buza puternic arcuită spre interior. Un singur fragment ceramic se încadrează în caracteristicile acestei forme, fiind datat în secolul III p.Chr. Vese similare sunt prezente la Histria⁹.

Forma 2 este atestată prin două castroane de dimensiuni medii sau mari, relativ asemănătoare cu forma precedentă. Diferențele constau în faptul că vasul este mai adânc, iar buza este delimitată de corp printr-un unghi ascuțit care la interiorul

---

⁸ Pe lângă cele patru fragmente ceramice din sectorul Extra muros Nord I, la Slava Rusă există un alt eșantion mai consistent cu veselă de acest tip, ce a fost descoperit pe proprietatea Harasimov, acolo unde a fost documentat un nucleu de locuire romană timpurie (sec. II-III) situat la aproximativ 1,5-2 km sud-est față de fortificația romano-bizantină. De asemenea un eșantion consistent provine dintr-o cercetare arheologică preventivă recentă ce a scos la iveală o așezare de tip *villa rustica* în partea de nord a comunei Niculițel. Toate aceste informații vor face obiectul unei note ulterioare, dedicată exclusiv acestui subiect. În ceea ce privește ipotezele despre producerea locală a acestui tip de veselă vezi la: Opaiț 1980, 336 (acesta este de părere că formele evoluează din vasele populației getice din perioada *La Tene*). De asemenea ceramică cu aceste caracteristici este prezentă la Histria: Suceveanu 2000, 65/tip 17.

⁹ Suceveanu 2000, 30/15, 16, fig. 7/TIP 6, datate în sec. II-III.

vasului capătă aspectul unei șanțuiri. Este specifică secolului al III-lea, analogii pentru această formă fiind întâlnite la Histria¹⁰.

Forma 3 are ca principale trăsături farfuriile de dimensiuni medii cu baza inelară, pereții aproape orizontali, buza verticală, înaltă, foarte ușor curbată spre interior, delimitată la exterior de corpul vasului printr-un prag de mici dimensiuni. Și această formă este datată în sec. al III-lea. Analogii întâlnim la Histria, cu amendamentul că în acest sit farfuria este datată în sec. al II-lea¹¹.

În componența eșantionului ceramicii de masă descoperită în sectorul Extra muros Nord I constatăm prezența produselor nord-africane ajunse pe cale comercială în această zonă. Au fost inventariate trei fragmente ceramice, fiecare dintre acestea aparținând unei forme distincte. Într-un articol recent publicat am discutat pe marginea ceramicii *African Red Slip Ware* în Dobrogea, analizând modul în care acest tip de veselă a ajuns pe litoralul vest-pontic și realizând totodată repertoriul formelor prezente în această arie geografică¹². Spre deosebire de fragmentele ceramice prezentate până acum, cele trei vase nord-africane se datează în sec. al VI-lea, mult după încetarea existenței edificiului din sectorul Extra muros Nord I. Prezența acestor forme târzii, în opinia noastră, trebuie puse în conexiune cu monumentele din imediata vecinătate, turnul 10 și poarta de nord, aceasta fiind o zonă de tranzit a fortificației romane târzii.

Forma Hayes 87, varianta b – castron cu pereții oblici, baza inelară, buza verticală, de mici dimensiuni, triunghiulară în secțiune, ușor convexă în partea exterioară. Această formă este specifică primei jumătăți a secolului al VI-lea¹³. În siturile romano-bizantine din Dobrogea castroanele specifice formei 87 se întâlnesc la: Topraichioi¹⁴, Halmyris în nivelurile 9 și 11¹⁵, Capidava¹⁶ și (L)Ibida¹⁷.

Forma Hayes 99, varianta a – bol hemisferic cu buza îngroșată și arcuită în exterior, baza inelară. Vasele ce aparțin acestei forme sunt în general decorate la interior cu ștampile. Diametrele variază în general între 15 și 20 cm. Datarea acestei forme se înscrie în prima jumătate a sec. al VI-lea¹⁸. Dintre toate formele nord-africane,

¹⁰ Suceveanu 2000, 79/9, 13, fig. 29/9-13.

¹¹ Suceveanu 2000, 72/19, fig. 27/19.

¹² Mocanu 2012.

¹³ Hayes 1972, 135-136, fig. 24/form 87B.

¹⁴ Opaiț 1985, 158, fig. 4/9.

¹⁵ Topoleanu 2000, 73-74, pl. 18/151-152.

¹⁶ Opreș 2003, 145-146, pl. 50/339 și pl. 54/340.

¹⁷ Mocanu 2011a, 228, pl. 2/1-3.

¹⁸ Hayes 1972, 152-155, fig. 102/1.

forma 99 este cea mai răspândită din punct de vedere cantitativ, întâlnindu-se în Dobrogea romană la: Histria¹⁹, Capidava²⁰, Halmyris²¹ și Tropaeum Traiani²².

Forma Hayes 105, variantă – farfurie de mari dimensiuni, cu pereții oblici, buza îngroșată, asemănătoare cu cea a formei 104. Baza este inelară. Parte din aceste vase prezintă decor realizat prin imprimare în pasta crudă cu ajutorul ștampilei. Acest fragment de farfurie este datat la sfârșitul secolului al VI-lea și în prima jumătate a secolului următor²³. Pe teritoriul Dobrogei romane farfuriile ce aparțin formei Hayes 105 întâlnim la Capidava²⁴ și la bazilica episcopală de la Histria²⁵.

Pe lângă fragmentele ceramice produse în bazinul pontic, prezentate în rândurile anterioare, în sectorul Extra muros Nord I au fost descoperite alte două fragmente ce aparțin grupei Pontic Red Slip Ware, atestată la Slava Rusă și pentru lotul ceramic din sectorul Extra muros Vest III²⁶.

Forma 3 – se individualizează prin diametrele mari ale farfuriei, pereții curbați, buza lată, dispusă oblic. Uneori aceasta este decorată pe partea superioară prin incizie în pasta crudă, în *solea* întâlnim decor realizat prin ștampilare, cel mai răspândit motiv decorativ fiind cercurile concentrice. Pentru Dobrogea romană analogii publicate întâlnim la Topraichioi²⁷, însă asemenea vase există în mod cert în multe alte așezări romane târzii din acest spațiu geografic. Analogii putem identifica și în spațiul nord-pontic, la Tanais²⁸, iar mai nou chiar și în bazinul sud-pontic, la Pompeiopolis, acolo unde ceramica Pontic Red Slip Ware apare în proporții de peste 80%²⁹. Această formă ceramică poate fi datată la sfârșitul sec. al V-lea și în primele decenii ale secolului următor.

Forma 7 – castron de dimensiuni medii sau mici, cu buza trapezoidală în secțiune, redusă ca dimensiune, ușor evazată spre exterior. Pereții sunt oblici, ușor curbați în partea inferioară, baza este inelară. Și această formă ceramică este prezentă la Topraichioi³⁰, dar și în bazinul pontic³¹. Vasele formei 7 sunt datate în a doua jumătate a sec. al V-lea.

¹⁹ Suceveanu 1982, 97, fig.14/8 ; Suceveanu 2007, 209, pl. 75/32-35.

²⁰ Covacef 1999, 164, pl. 15/1 a-b.

²¹ Topoleanu 2000, 75-76, pl. 18/157-160.

²² Gămureac 2009, 267, pl. 13/112.

²³ Hayes 1972, 166-169, fig. 31/form 105.

²⁴ Opriș 2003, 151, pl. 54/350-352; Covacef 1999, 154.

²⁵ Suceveanu 2007, 209, pl. 75/36-37.

²⁶ Mocanu 2011, 229.

²⁷ Opaiț 1985, 154, fig. 1/4, 5 sau Opaiț 1996, 135 (forma Opaiț II), pl. 55/1-2.

²⁸ Arsen'eva Domžalski 2002, 426-427, 462-466, fig. 8-11.

²⁹ Domžalski 2011, 7, fig. 6 și fig. 2.

³⁰ Opaiț 1996, 135 (forma Opaiț IV), pl. 53/3.

³¹ Arsen'eva, Domžalski 2002, 427-428, 479, fig. 13/575-577.

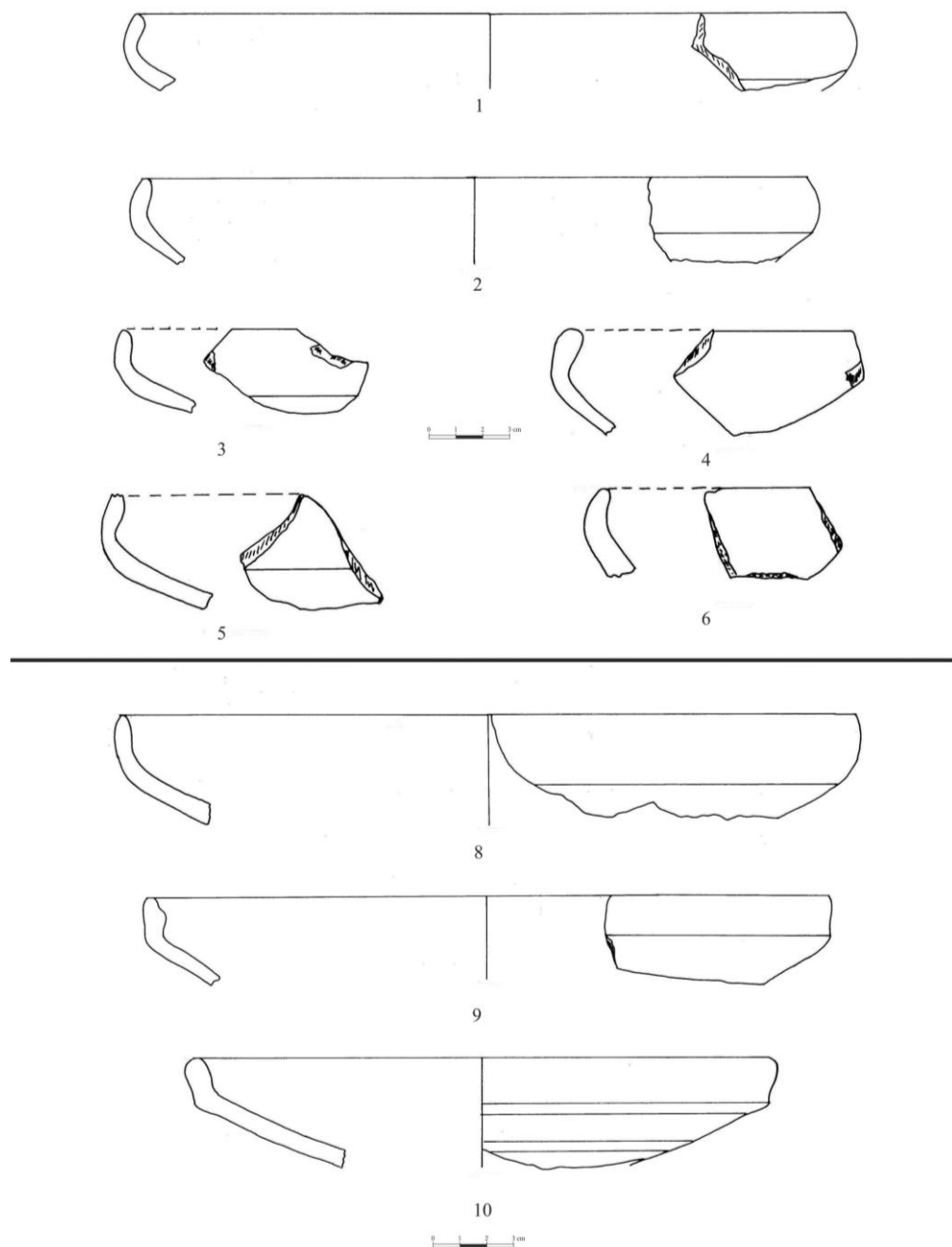

Fig. 2. 1-6. Eastern Sigillata C; 8-10. Early Pontic Red Slip.

Produsele atelierelor phoceene, cele mai răspândite în Dobrogea pe parcursul sec. al V-lea și al VI-lea, sunt prezente și în sectorul Extra muros Nord I prin 16 fragmente ceramice ce aparțin mai multor forme. După cum era de așteptat forma Hayes 3 este cea mai bine reprezentată, cu amendamentul că în acest sector trei fragmente aparțin variantei a, aceasta fiind acum pentru prima dată repertoriată la (L)Ibida. Existența variantei timpurii a formei Hayes 3, rar întâlnită în așezările romane târzii din Dobrogea, trebuie pusă în legătură cu faptul că edificiul din sectorul Extra muros Nord I a avut o fază de funcționare databilă către jumătatea secolului al IV-lea. În rest celelalte forme sunt puternic răspândite atât în Dobrogea, cât și pe tot cuprinsul Imperiului Roman de Răsărit.

Forma Hayes 1, varianta d – două fragmente de buză ce aparțin unor castroane cu pereții arcuiți, buza dreaptă, baza inelară. La Slava Rusă această variantă a formei Hyes 1 este prezentă în sectorul Extra muros Vest III³². Varianta d a formei Hayes 1 apare la Halmyris în contexte datate în sec. al V-lea³³.

Forma Hayes 2, varianta a – întâlnită în Dobrogea romană la Halmyris³⁴, este repertoriată acum pentru prima dată pe șantierul arheologic de la Slava Rusă. Caracteristicile variantei în cauză, a formei *Hayes 2*, se pot rezuma după cum urmează: castron în general de dimensiuni mari, cu pereții puternic arcuiți, baza inelară, buza de mari dimensiuni, dispusă oblic. Forma *Hayes 2*, varianta a este specifică celei de-a doua jumătăți a sec. al IV-lea³⁵.

Forma Hayes 2, varianta b – întâlnită la Slava Rusă și în sectorul Extra muros Vest III³⁶, apare în eșantionul ceramic ce face obiectul acestei note printr-un singur exemplar. Forma vasului este similară cu cea a variantei precedente, diferențierea este dată de dimensiunea buzei vasului, în cazul acestei variante buza are dimensiuni mai reduse. Varianta b a formei *Hayes 2* se întâlnește în contexte arheologice databile în a doua jumătate a sec. al IV-lea și chiar în primele decenii ale sec. al V-lea³⁷. În Dobrogea, această variantă a formei *Hayes 2* a fost atestată în mai multe situri arheologice romano-bizantine, printre care amintim: Tropaeum Traiani³⁸, Capidava³⁹ sau Halmyris⁴⁰.

---

³² Mocanu 2011a, 232.

³³ Topoleanu 2000, 45, pl. 2/17,18.

³⁴ Topoleanu 2000, 46, pl. 3/19.

³⁵ Hayes 1972, 327, fig. 66/1.

³⁶ Mocanu 2011b, 232, pl. 2/12.

³⁷ Hayes 1972, 327, fig. 66/4.

³⁸ Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, 187, NV 2(16), fig. 160/2(16).

³⁹ Opreș 2003, 150, nr. 354, pl. 54/354.

⁴⁰ Topoleanu 2000, 46, pl. 3/20.

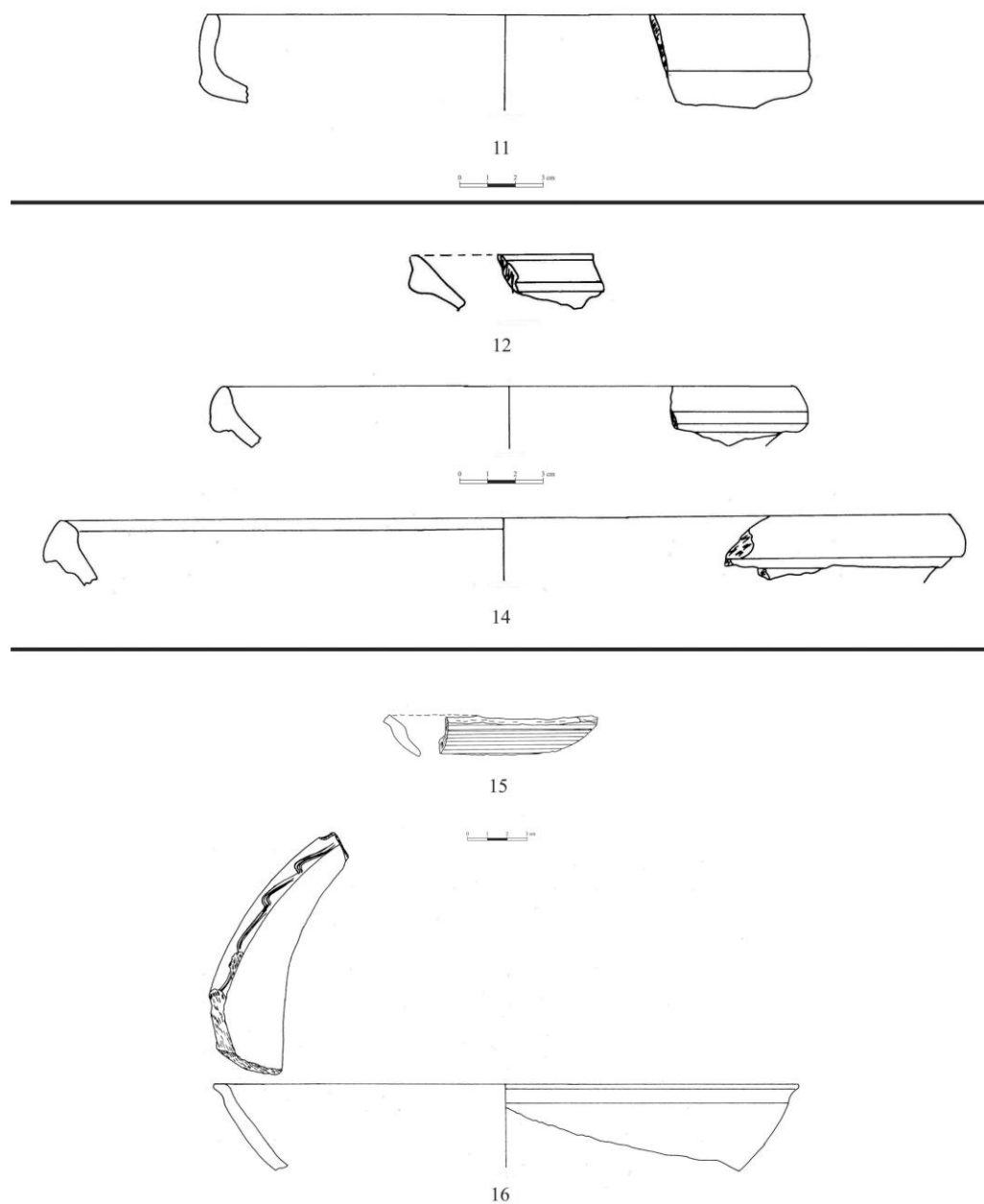

Fig. 3. 11. Early Pontic Red Slip; 12-14. African Red Slip Ware; 15-16. Pontic Red Slip Ware.

Forma Hayes 3, varianta a – este atestată pentru prima dată la (L)Ibida, iar cele trei fragmente sunt printre puținele de acest tip din Dobrogea⁴¹. Farfuriile ce aparțin variantei a sunt cele mai timpurii din seria evolutivă a formei 3, potrivit lui J.W. Hayes această variantă a circulat pe o arie restrânsă⁴². Farfurii similare sunt menționate, ce-i drept în număr redus, la Thassos, în bazinul egeean⁴³ și pe coasta nord-africană, la Berenice⁴⁴. Conform situației arheologice, cele trei fragmente din sectorul Extra muros Nord I se datează în a doua jumătate a sec. al IV-lea. Caracteristicile principale ale acestui tip de farfurie pot fi rezumate după cum urmează: castron în general de dimensiuni medii și mari, cu pereții arcuiți, baza inelară, buza verticală, zveltă, convexă la exterior.

Forma Hayes 3, varianta b – două fragmente ceramice aparțin variantei în cauză, la acestea adăugându-se cele cinci exemplare descoperite în sectorul Extra muros Vest III⁴⁵. Varianta b se poate caracteriza prin diametrele medii sau mari ale castroanelor, buza masivă, înaltă, dispusă vertical, pereții arcuiți, baza inelară. Această variantă este răspândită în așezările romane târzii din provincia Scythia⁴⁶. Varianta b a formei Hayes 3 este specifică pentru a doua jumătate a sec. al V-lea⁴⁷.

Forma Hayes 3, varianta c – a fost înregistrată în sectorul Extra muros Nord I într-un număr de două exemplare. Pentru șantierul arheologic de la Slava Rusă se adaugă cele 22 de fragmente ceramice publicate anterior⁴⁸. Această variantă a formei Hayes 3 are ca trăsături diametrul mare sau mediu al castroanelor, buza verticală, însă mai puțin masivă în comparație cu cea a variantei b, pereții vaselor sunt curbați iar baza este inelară. Varianta c a formei Hayes 3 este printre cele mai răspândite forme ceramice de masă în această regiune, fiind întâlnită printre altele la Histria⁴⁹ sau Halmyris⁵⁰. Aceste castroane sunt specifice celei de-a doua jumătăți a sec. al V-lea⁵¹.

⁴¹ Opaiț 1991, 163, nr. 256, pl. 41; Topoleanu 2000, 47-48, pl. 3, nr. 21-22.

⁴² Hayes 1972, 329, 331 (neilustrat).

⁴³ Abadie-Reinal, Sodini 1992, 19/CF60-63, fig. 3/CF60-61.

⁴⁴ Kenrick 1985, 381, fig. 71/688.1-688.2.

⁴⁵ Mocanu 2011a, 232-233, pl. 3/13-15.

⁴⁶ Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, 187, NV 2(11), fig. 160/2(11); Topoleanu 2000, 48-49, pl. 3/23-26; Opreș 2003, 151, nr. 355, (neilustrat).

⁴⁷ Hayes 1972, 331, fig. 67/1-5; Hayes 2008, 239-240, nr. 1255-1263, fig. 38/1255-1263.

⁴⁸ Mocanu 2011a, 233-235, pl. 3/18-22, pl. 4/24-29.

⁴⁹ Suceveanu 2007, 204, pl. 74/2-3.

⁵⁰ Topoleanu 2000, 49-50, pl. 3-4/27-34.

⁵¹ Hayes 1972, 333, fig. 67/7, 9.

Forma Hayes 3, varianta e – datată la sfârșitul secolului al V-lea și în primele decenii ale secolului următor⁵², este prezentă în lotul ceramic din sectorul Extra muros Nord I printr-un singur exemplar, la Slava Rusă fiind inventariate încă 22 de fragmente ceramice descoperite în sectorul Extra muros Vest III⁵³. Farfuriile/castroanele corespunzătoare variantei e sunt asemănătoare cu vasele variantei c, diferența fiind sesizată în cazul buzei (aceasta este mai scundă în cazul variantei e) și a diametrelor vaselor, ce sunt mai reduse pentru varianta e. Farfuriile/castroanele în cauză sunt extrem de populare în epocă atât pentru litoralul vest-pontic, cât și pentru bazinul oriental al Mării Mediterane⁵⁴.

Forma Hayes 3, varianta f – succesoarea variantei prezentate anterior și datată în prima parte a sec. al VI-lea⁵⁵, a fost atestată în eșantionul ceramicii de masă din sectorul Extra muros Nord I prin două fragmente ceramice. În cazul șantierului arheologic (L)Ibida această variantă a formei *Hayes 3* a fost inventariată într-un număr de 14 exemplare descoperite în sectorul Extra muros Vest III⁵⁶, la care se adaugă un fragment ceramic descoperit în urma unei cercetări arheologice de salvare în sectorul Edificiu Public⁵⁷. Din punct de vedere tipologic, varianta f se deosebește de precedenta prin faptul că buza farfuriilor este mai scundă, iar diametrele vaselor sunt în general mai reduse. Varianta f a formei *Hayes 3* se întâlnește în numeroase așezări romane târzii din Dobrogea⁵⁸.

Forma Hayes 4 – este atestată pentru prima dată pe șantierul arheologic (L)Ibida în sectorul Extra muros Nord I. Singurul fragment ceramic de acest tip aparține unei farfurii cu pereții arcuiți, baza inelară, buza asemănătoare formei *Hayes 3*, varianta a, însă de dimensiuni sensibil mai mici. De altfel, această formă a fost considerată a fi premergătoare formei 3, varianta a, fiind datată în prima jumătate a sec. al IV-lea⁵⁹. În Dobrogea analogii pentru această formă se cunosc până în prezent doar la Halmyris⁶⁰, ea fiind prezentă și la Thassos, în bazinul egeean⁶¹.

⁵² Hayes 1972, 329-333, fig. 68/14-16.

⁵³ Mocanu 2011a, 236-238, pl. 5/44-52 și pl. 6/53-59.

⁵⁴ Kenrick 1985, 382, fig. 71/ 688.11, 688.12, 688.12; Abadie-Reinal, Sodini 1992, 20-21 CF 77-81. fig. 4/77, fig. 5/78-81; Hayes 2008, 241, nr. 1275-1279, fig. 39/1275-1279.

⁵⁵ Hayes 1972, 329-335, fig. 69/17, 19, 23-25.

⁵⁶ Mocanu 2011a, 238-239, pl. 6/67-71, pl. 7/72-74.

⁵⁷ Paraschiv, Mocanu 2010, 541, pl. 5/23.

⁵⁸ Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979, 189, NVIA 2(6), fig. 167/2(6); Topoleanu 2000, 51-52, pl. 5/47-52, pl. 6/53-56 Opreș 2003, 151, nr. 363, pl. 54/363; Suceveanu 2007, 205-206, pl. 74/4-13.

⁵⁹ Hayes 1972, 338, fig. 69, form 4.

⁶⁰ Topoleanu 2000, 56/73-74, pl. 8/73-74.

⁶¹ Abadie-Reinal, Sodini 1992, 24/CF107, fig. 7/CF107.

Forma Hayes 5, variantă – acest fragment ceramic este ultimul din seria produselor phoceene, caracteristicile formei fiind următoarele: castroane de dimensiuni medii, cu pereții arcuiți, baza inelară, buza dreaptă, dispusă orizontal. În unele cazuri partea superioară a buzei poate fi decorată prin caneluri incizate sau cu roțița dințată. Cele două variante ale formei 5 au fost datate în a doua jumătate a sec. al V-lea și prima jumătate a secolului următor⁶². Această formă ceramică este întâlnită la Halmyris într-un număr de opt exemplare descoperite în nivelurile 9, 10 și 11⁶³, ceea ce coincide cu intervalul cronologic propus de J.W. Hayes.

În cadrul eșantionului ceramic descoperit în sectorul Extra muros Nord I am constatat prezența unui fragment ceramic ce este susceptibil de a fi fost un produs al populației autohtone(?). Pentru a păstra continuitatea prezentării acestui tip de ceramică de masă descoperită la Slava Rusă, fragmentul în cauză este atribuit formei 5, în continuarea numerotării formelor studiate anterior din sectorul Extra muros Vest III⁶⁴. Caracteristicile acestei forme sunt următoarele: castron de dimensiuni medii, cu baza inelară, pereții puternic arcuiți, buza verticală, de mici dimensiuni. Aceasta este delimitată la exterior de corpul vasului printr-o șanțuire realizată prin incizie în pasta crudă. Deoarece nu dispunem de un context arheologic foarte precis în care a fost descoperit fragmentul ceramic, încadrarea cronologică nu poate fi decât în limite foarte largi, între sec. al IV-lea și jumătatea sec. al VI-lea.

O serie de fragmente ceramice descoperite în sectorul Extra muros Nord I nu pot fi atribuite fără dubii unei grupe tipologice, în primul rând datorită stării extrem de fragmentare a veselei dar și a stării precare de conservare. Întrucât caracteristicile pastei celor șase fragmente ceramice sunt diverse, ca și forma acestora, am optat pentru a le include în categoria „varia”. Din aceste șase fragmente ceramice patru pot fi castroane cu pereții arcuiți produse în ateliere din Mediterana Orientală (fig. 5/33-36), unul, asemănător ca formă cu cele trei castroane precedente este probabil să fie un produs local (Fig. 5/37). Ultimul dintre aceste cinci fragmente ceramice este o bază a unui bol miniatural cu firnis roșu din epoca elenistică târzie (sec. I a.Chr, Fig. 5/38).

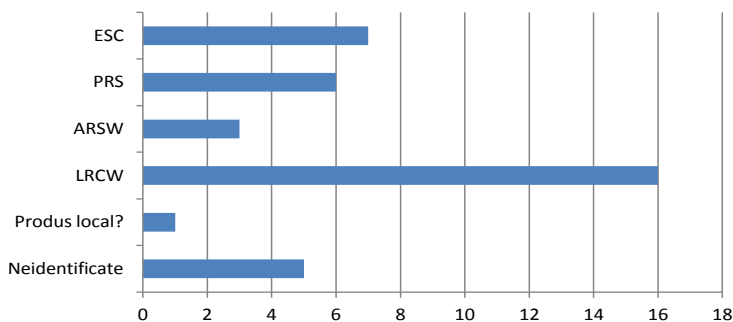
Ceramica de masă rezultată în urma săpăturilor arheologice din sectorul Extra muros nord I nu este foarte numeroasă în comparație cu numărul fragmentelor ceramice similare descoperite, spre exemplu, în sectorul Extra muros Vest III. Cele 38 de fragmente ceramice ce fac obiectul prezentului studiu alcătuiesc un lot eterogen atât din punct de vedere cronologic, cât și din punct de vedere al zonei geografice de proveniență. Diversitatea cronologică trebuie pusă pe seama contextului arheologic

⁶² Hayes 1972, 339, fig. 70/form 5.

⁶³ Topoleanu 2000, 58, pl. 9/84-87, pl.10/88-89.

⁶⁴ Discuția referitoare al acest tip de ceramică de masă cât și cele patru forme anterioare vezi la Mocanu 2011a, 241-242, pl. 8/93-96.

specific sectorului Extra muros Nord I, aici existând monumente ce au funcționat probabil în sec. al III-lea și în primele două treimi ale sec. al IV-lea (astfel se explică prezența ceramicii *Eastern Sigillata C*, a celei produse în bazinul pontic sau a fragmentelor ceramice corespunzătoare formei *Hayes 3*, *varianta a* și formei *Hayes 4*). Prezența fragmentelor ceramice databile în a doua jumătate a sec. al V-lea și în prima jumătate a sec. al VI-lea (ceramica *African Red Slip Ware* și formele phoceene *Hayes 1*, *Hayes 2*, *Hayes 3*, *variantele b – f* și *Hayes 5*) trebuie puse în corelație cu cele două elemente majore ale fortificației romane târzii – Turnul 10 și Poarta de Nord, aflate în proximitatea sectorului Extra muros Nord I.

Grafic 1. Centre de producție / *Graphic 1. Workshops.*

Similitudinea între loturile ceramice din sectoarele Extra muros Vest III, respectiv Extra muros Nord I constă în preponderența ceramicii fine importată din zona micro-asiatică și a bazinului egeean, la care se adaugă ceramica nord-africană și cea produsă în aria sud-pontică. Acest fapt mai demonstrează încă odată conexiunile da natură comercială extrem de puternice între (L)Ibida și diferite centre din Anatolia, fie că este vorba de cele din bazinul egeean, fie cele de pe litoralul sud-pontic. Situația acestui tip de schimburi comerciale nu este specifică doar cetății de la Slava Rusă, ea poate fi extrapolată la nivelul întregii provincii Scythia, așa cum dovedesc o serie de studii dedicate acestui tip de ceramică provenite din alte centre urbane ale provinciei, precum Halmyris, Histria, Capidava sau Tropaeum Traiani.

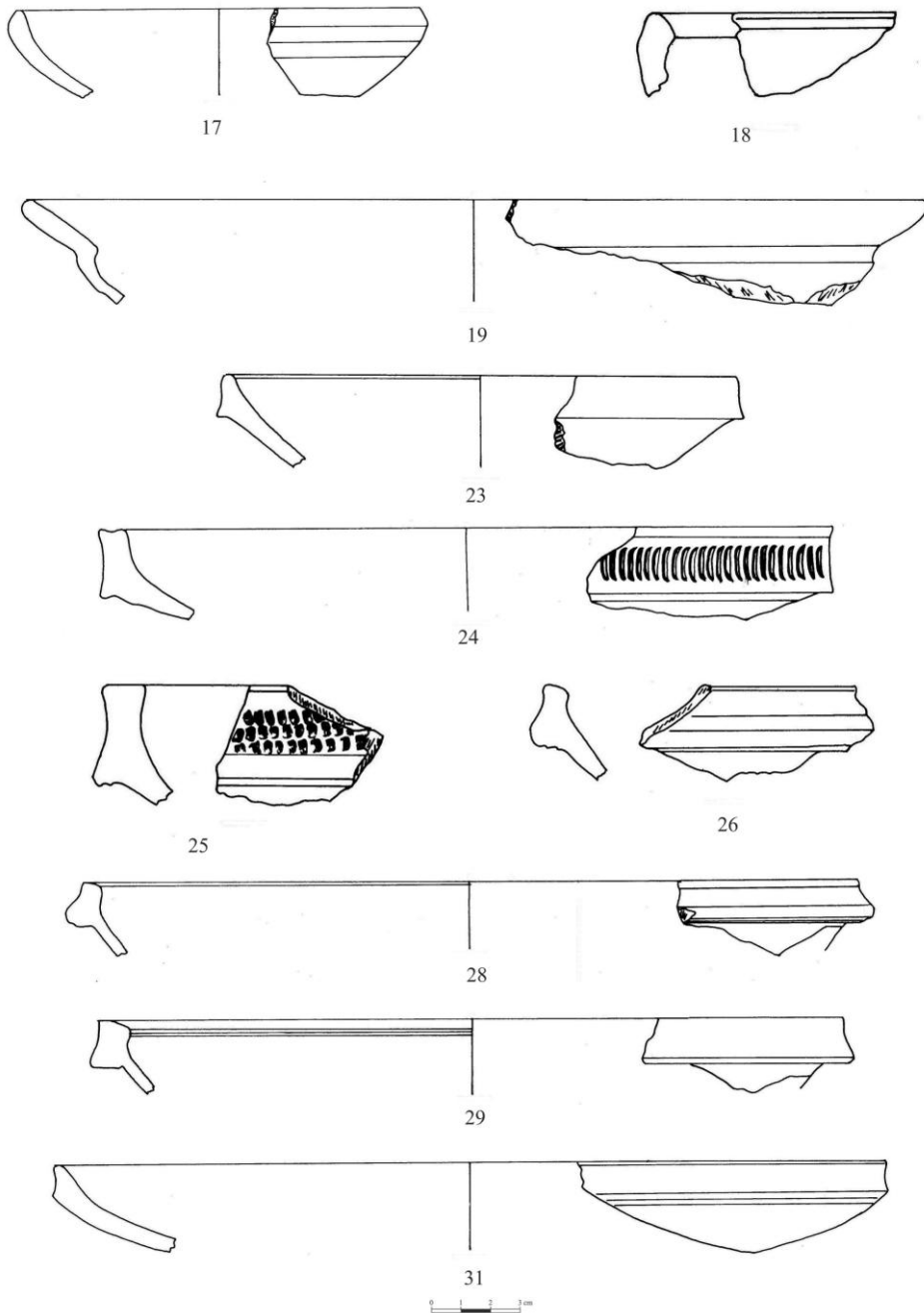

Fig. 4. Late Roman C Ware.

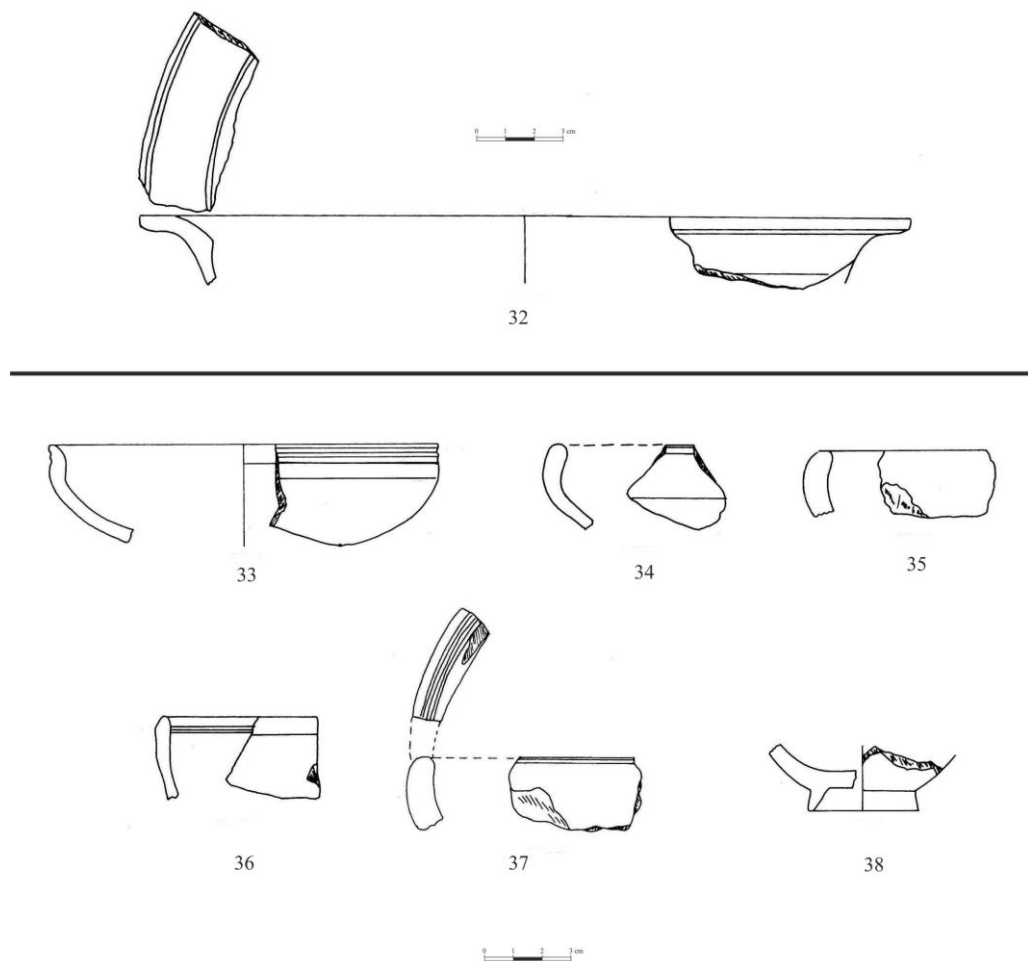

Fig. 5. 32. Late Roman C Ware; 33-38. Varia.

Catalog

EASTERN SIGILLATA C (ÇANDARLI WARE)

Forma Hayes 4

1. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S 3, C 2, -0,40 m. Dm: 28,4 cm, Hp: 2,8 cm. Pasta de culoare roșie-maronie (2.5 YR 4/8 reddish brown) cu rare particule de calcar și mica argintie în compoziție. Slip cu aspect metalic, de culoare roșie-maronie, nuanță închisă (2.5 YR 3/4 dark reddish brown).
2. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, C 1, - 0,50 m. Dm: 26,2 cm, Hp: 3,3 cm. Pasta și slip-ul au aceleași caracteristici ca cele ale fragmentului precedent.
3. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, extra muros N I, S 0, - 0,60 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 3,1 cm. Aceleași caracteristici ale pastei și slip-ului cu cele ale fragmentului nr. 1.
4. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, -0,74 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 3,4 cm. Pasta și slip-ul sunt identice cu cele ale fragmentului nr. 1.
5. Fragment din treimea superioară a peretelui vasului. Buza este ruptă. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S 3, -0,70 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 3,7 cm. Pasta și slip-ul identice cu cele ale fragmentului nr. 1.
6. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, *passim*. Dm: nedeterminabil, Hp: 2,2 cm. Pasta și slip-ul au aceleași caracteristici cu cele ale fragmentului nr. 1.
7. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S 5 *passim*. Dm: nedeterminabil, Hp: 3,1 cm. Pastă și slip identice cu cele ale fragmentului nr. 1 (fragment neilustrat).

CERAMICA DE MASĂ PRODUSĂ ÎN BAZINUL PONTIC

Forma 1

8. Fragment buză și treimea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, -0,50 m. (în interiorul edificiului). Dm: 27,5 cm, Hp: 3,8 cm. Pasta de culoare portocalie (7.5 YR 6/8 orange) cu particule albe de calcar în compoziție. Slip de nuanță roșu-închis, slab aderent și foarte prost conservat.

Forma 2

9. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, -0,50 m. Dm: 26,5 cm, Hp: 3,5 cm. Pasta de culoare maronie cu tentă de portocaliu (10 YR 6/8 brown) cu particule fine de nisip și calcar. Slip la culoare.
10. Fragment buză și treimea superioară a corpului vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, -0,50 m. Dm: 19,5 cm, Hp: 4,6 cm. Pasta de culoare portocalie (7.5 YR 6/8 orange) cu rare particule de mica argintie în compoziție. Slip de culoare roșu-cărămiziu, slab aderent.

Forma 3

11. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, -0,72 m. Dm: 22 cm, Hp: 3,3 cm. Pasta de culoare roșie-maronie (5 YR 4/8 reddish brown) de calitate inferioară cu aspect poros. Se observă rare particule de mica argintie. Slip la culoare.

AFRICAN RED SLIP WRE

Forma Hayes 87, varianta b

12. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extramuros N I, *passim*. Dm: nedeterminabil, Hp: 1,5 cm. Pasta de culoare portocalie (5 YR 6/8 orange) cu aspect granulos și particule fine de calcar în compoziție. Slip aplicat la interior și pe exteriorul buzei, nuanță mai închisă decât a pastei.

Forma Hayes 99, varianta a

13. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I *passim*. Dm: 22 cm, Hp: 2,3 cm. Pastă de culoare cărămizie-deschisă (2.5 YR 5/6 bright brown) cu rare impurități constând în particule de calcar. Slip de bună calitate și de aceeași culoare, mat la interior.

Forma Hayes 105, variantă

14. Fragment buză și partea superioară a vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, C 1. Dm: 32,5 cm, Hp: 2,4 cm. Pastă de culoare portocalie (5 YR 6/8 orange) cu aspect granulos și particule fine de calcar. Slip aplicat la interior și destul de slab calitativ. La exterior buza a fost vopsită cu o nuanță de negru.

PONTIC RED SLIP WARE

Forma 3

15. Fragment treimea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extramuros N I, S 0, C 1, -0,74 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 3,5 cm. Pasta de culoare portocalie (5 YR 6/8 orange) cu nisip și particule de calcar în compoziție. Slip de aceeași culoare, nuanță mai închisă decât a pastei.

Forma 7

16. Fragment buză și treimea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, C 1, -0,50 m. Dm: 37 cm, Hp: 5,3 cm. Pasta de culoare portocalie (5 YR 7/8 orange) cu rare particule de calcar în compoziție. Slip de aceeași culoare, nuanță mai închisă decât a pastei, la exterior aplicat neuniform.

LATE ROMAN C WARE

Forma Hayes 1, varianta d

17. Fragment buză și două treimi din peretele vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S I, C 3, -0,75 m. Dm: 15 cm, Hp: 3,3 cm. Pastă de culoare roșie-maronie (2.5 YR 4/8 reddish-brown) de bună calitate, cu unele mici impurități în compoziție. Slip de aceeași culoare, mat la interior, cu particule de calcar la exterior. La exterior buza prezintă urme de vopsea neagră.
18. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, -1,35 m. (exteriorul edificiului). Dm: nedeterminabil, Hp: 2,3 cm. Pasta de culoare portocalie (2.5 YR 6/8 orange), de bună calitate, cu fine particule de calcar în compoziție, slip la culoare, aplicat atât în interior, cât și în exteriorul vasului.

Forma Hayes 2, varianta a

19. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, *passim*. Dm: 30 cm, Hp: 3,5 cm. Pasta de culoare portocalie (5 YR 6/8 orange) cu particule de calcar în compoziție. Slip cu o nuanță mai închisă decât pasta, slab conservat.

Forma Hayes 2, varianta b

20. Fragment buză și treimea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 1, C 1, -1,20 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 2 cm. Pastă de culoare maro-deschis (2.5 YR 5/6 bright brown) cu foarte puține particule

albicioase de calcar în compoziție. Slip de bună calitate, nuanța puțin mai deschisă decât cea a pastei. La exterior buza prezintă urme de vopsea neagră (fragment neilustrat).

Forma Hayes 3, varianta a

21. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S 3, C 2, -0,40 m. Dm: 29 cm, Hp: 3,2 cm. Pasta de culoare roșie-maronie (2.5 YR 4/8 reddish brown), de bună calitate, cu particule de calcar alb. Slip de aceeași culoare. Partea superioară a buzei vopsită cu negru (fragment neilustrat).
22. Fragment buză și treimea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S 4, C 2, -0.50 m. Dm: 15 cm, Hp: 3,4 cm. Pastă de culoare roșie-maronie deschisă (5 YR 5/8 bright reddish brown) cu foarte puține particule fine de calcar. Urme de vopsea neagră pe partea exterioară a buzei (fragment neilustrat).
23. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, *passim*. Dm: 16,5 cm, Hp: 2,8 cm. Pasta și culoarea slipului identice cu cele ale fragmentului nr. 2. De asemenea sesizăm prezenta urmelor de vopsea neagră pe partea exterioară a buzei.

Forma Hayes 3, varianta b

24. Fragment buză și treimea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S I (vegetal). Dm: 24 cm, Hp: 3 cm. Pastă de culoare roșie-maronie deschisă (5 YR 5/8 bright reddish brown) cu particule de calcar și nisip în compoziție. Slip de aceeași culoare, mat la interior. La exterior, buza este decorată cu roțița dințată.
25. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S I, C 3 (vegetal). Dm: nedeterminabil, Hp: 2,9 cm. Pasta și slipul sunt identice cu cele ale fragmentului precedent. Partea exterioară a buzei este decorată în trei registre cu roțița dințată.

Forma Hayes 3, varianta c

26. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S α, C 1 -0,85 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 2,8 cm. Pasta de culoare roșie-maronie (2.5 YR 4/6 reddish brown) cu impurități și particule de calcar în compoziție. Slip de aceeași culoare.
27. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S II, *passim*. Dm: nedeterminabil, Hp: 2,6 cm. Caracteristicile pastei și a slipului sunt identice cu cele ale fragmentului precedent (fragment neilustrat).

Forma Hayes 3, varianta e

28. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S α , -2,20 m. Dm: 26 cm, Hp: 2,5 cm. Pasta de culoare roșie-maronie (2.5 YR 4/4 dull reddish brown) cu particule fine de nisip și calcar în compoziție. Slip de aceeași culoare, mat. Exteriorul buzei este decorat cu vopsea neagră.

Forma Hayes 3, varianta f

29. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2006, Extra muros N I, S α , C 1, -0,85 m. Dm: 24 cm, Hp: 2,3 cm. Pasta de culoare maronie, nuanță deschisă (2.5 YR 5/6 bright brown) cu foarte puține particule albe de calcar în compoziție. Slip de aceeași culoare, mat. La exterior buza prezintă urme de vopsea neagră.
30. Fragment buză și treimea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S I, -0,65 m. Dm: nedeterminabil, Hp: 2,5 cm. Pasta de culoare maronie, nuanță deschisă (2.5 YR 5/8 bright brown), de bună calitate, cu foarte puține impurități în compoziție. Slip de aceeași culoare. Partea exterioară a buzei este decorată cu roțița dințată, în trei registre (fragment neilustrat).

Forma Hayes 4

31. Fragment buză și partea superioară a peretelui vasului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S 0, C 1, -0,50 m. Dm: 28 cm, Hp: 3,2 cm. Pasta de culoare portocalie (5 YR 6/8 orange) cu particule fine de calcar, rar mica argintie. Deși starea de conservare a fragmentului ceramic este precară, la exteriorul buzei se observă urme de vopsea neagră.

Forma Hayes 5, variantă

32. Fragment buză și partea superioară a corpului. Ld: (L)Ibida 2005, Extra muros N I, S I, C 3, -0,30 m. Dm: 25 cm, Hp: 2,4 cm. Pasta de culoare roșie-maronie (2.5 YR 4/8 reddish brown) cu particule fine de calcar în compoziție. Slip de aceeași culoare, mat.

Bibliografie

- Abadie-Reynal, C., Sodini, J.P. 1992, *La céramique paléochrétienne de Thasos (Alikí, Delkos, fouilles anciennes)*, Études Thasiennes XIII, École Française d'Athènes.
- Arsen'eva, T.M., Domžalski, K. 2002, *Late Roman red slip pottery from Tanais*, Eurasia Antiqua 8, 415-491.
- Bogdan-Cătănicu, I., Barnea, A. 1979, *Ceramica și descoperiri mărunte*, în Barnea, Al., Barnea, I. (coord.), Bogdan Cătănicu, I., Mărgineanu-Cârstoiu, M., Papuc, Gh., *Tropaeum Traiani I. Cetatea*, 177-226.
- Covacef, Z. 1999, *Ceramica de uz comun din sectorul de est al cetății Capidava. Sec. IV-VI*, Pontica 32, 137-186.
- Domžalski K. 2011, *Late Roman Pottery from Pompeiopolis*, <http://www.klassarchaeologie.unimuenchen.de/projekte/pompeiopolis/projekt/materi alstudien/fruehroemkeramik.pdf> (18/9/2012).
- Gămureac, E. 2009, *Edificiul B1 din sectorul B al cetății Tropaeum Traiani. Considerații preliminare privind cercetările din 2005-2008*, Pontica 42, 243-300.
- Hayes, J.W. 1972, *Late Roman Pottery*, The Brithis School at Rome, London.
- Hayes, J.W. 1985, *Sigillate Orientali*, ATLANTE II, Roma, 1-95.
- Hayes, J.W. 2008, *Roman pottery Fine-ware imports*, The Athenian Agora 32.
- Iacob, M., Paraschiv, D., Nuțu, Mocanu, M., Chiriac, C., Aparaschivei, D., Munteanu, L., Mihăilescu-Bîrliba, L., Doboș, A., Mirițoiu, N., Soficar, A., Gătej, M., Stanc, S. 2007, 173. *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea [(L)Ibida]*, CCAR. Campania 2006, 335-342.
- Iacob, M., Paraschiv, D., Nuțu, G., Mocanu, M., Marcu, L., Chiriac, C., Aparaschivei, D., Munteanu, L., Mihăilescu-Bîrliba, L., Rubel, Al., Doboș, A., Soficar, Stanc, S. 2009, 83. *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea, (L)Ibida*, CCAR. Campania 2008, 196-201.
- Kenrick, P.M. 1985, *Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice)*, III, 1: *The Fine Pottery*, Tripoli.
- Mocanu, M. 2011, *Considerații privind ceramica de masă de la (L)Ibida. Studiu de caz. Sectorul Extramuros Vest III, Peuce*, S.N. 9, 225-252.
- Mocanu, M. 2011a, *Ceramica romană târzie cu decor ștampilat descoperită la (L?)Ibida*, Pontica 44, 293-310.
- Mocanu, M. 2012, *Notes on the "African Red Slip Ware" ceramics in Scythia Minor*, SAA 18, 319-340.
- Munsell, A. H. 1990, *Soil Color Charts*, New York.
- Opaț, A. 1980, *Considerații preliminare asupra ceramicii romane timpurii de la Troesmis*, Peuce 8, 328-366.

- Opaiț, A. 1985, *Einige Betrachtungen zur spätromischen Keramik mit rotem Überzug*, Dacia, N.S. 29, 153-163.
- Opaiț, A. 1991, *Ceramica din așezarea și cetatea de la Independența (Murighiol) sec V î.e.n. – VII e.n.*, Peuce 10, vol. I, 133-182, vol. II, 165-216.
- Opaiț, A. 1996, *Aspecte ale vieții economice din provincial Scythia (secolele IV–VI p.Chr)*, Bibl.Thr 16.
- Opriș, I.C. 2003, *Ceramica romană târzie și paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec. IV–VI p. Chr.)*, București.
- Paraschiv, D., Mocanu, M. 2010, *Un edifice publique decouvert a (L)Ibida, în Antiquitas Istro-Pontica. Mélanges d'archéologie et d'histoire ancienne offerts à Alexandru Suceveanu*, București, 537-550.
- Suceveanu, A. 1982, *Contribuții la studiul ceramicii romano-bizantine la Histria*, SCIVA 33, 1, 79-108.
- Suceveanu, A. 2000, *Histria X. La céramique romaine des Ier–IIIe siècles ap. J.-C.*, București.
- Suceveanu, A. 2007, *Histria XIII. La basilique épiscopale*, Bucarest.
- Ștefan, A.S. 1977, *Cetatea romană de la Slava Rusă (L(L)Ibida?)*. Cercetările aerofotografice și apărarea patrimoniului arheologic, RMM-MIA 46, 1, 3-22.
- Topoleanu, F. 2000, *Ceramica romană și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I–VII d.Ch.)*, Tulcea.

PRELUCRAREA FIERULUI ÎN OFFICINA ROMANĂ TÂRZIE DE PE VALEA MORILOR, TELIȚA, PUNCT HOGEA

Victor H. Baumann¹

Abstract: *This paper endeavour is to determine the importance of ferrous metals production in the overall activity of the craft complex of Telița, on Valea Morilor, during the fourth century AD. The compilation of this catalogue of discoveries integrates a number of 211 wrought iron objects, produced almost entirely within the establishment. Of these, more than half are inventory of tools, instruments and utensils for activities the craftsmen were prevalently developing, as evidenced by their surface traces of occasionally long use. All archaeological information we have leads to the idea that iron processing activities were conducted here. In the forge, reheated metal was forged to the required shape and strength. Objects discovered also highlight the phenomenon of long storage in the rural environment of craft traditions and traditional instruments, employed at Lower Danube during the first four centuries of Roman rule.*

Rezumat: *Prezenta lucrare încearcă să stabilească importanța producției de materiale feroase în activitatea generală a complexului meșteșugăresc de la Telița, de pe Valea Morilor, în cursul sec. al IV-lea p.Chr. Realizarea catalogului de descoperiri totalizează un număr de 211 obiecte din fier forjat, produse aproape în totalitate în interiorul stabilimentului. Dintre acestea, mai mult de jumătate reprezintă inventarul de unelte, instrumente și ustensile destinat activităților pe care meșterii le desfășurau curent, fapt evidențiat de urmele de folosință, uneori îndelungată, de pe suprafața acestora. Toate informațiile arheologice de care dispunem conduc spre ideea desfășurării aici a unei activități de prelucrare a fierului. În firărie, metalul reîncălzit era forjat pentru a i se da forma cerută și rezistența necesară. Totodată, obiectele descoperite scot în evidență fenomenul păstrării îndelungate, în mediul rural, a tradițiilor meșteșugărești și a instrumentarului tradițional, întrebuințat la Gurile Dunării de-a lungul primelor patru secole de stăpânire romană.*

Key words: *Lower Danube, Dobruja, Telița–Valea Morilor, ironworking, officina, ore, forging.*

Cuvinte cheie: *Dunărea de Jos, Dobrogea, Telița–Valea Morilor, prelucrarea fierului, officina, minereu, forjare.*

---

¹ Institutul de Cercetări Eco-Muzeale "Gavrilă Simion" Tulcea, str. Progresului, nr. 32, 890002, Tulcea, România.

Introducere²

Mineritul și metalurgia sunt activități conexe, etape ale unui proces unic de prelucrare a metalelor, și presupun, în primul caz, stăpânirea unor noțiuni care pot permite recunoașterea zăcămintelor și, în cazul următor, numeroase cunoștințe referitoare la procesul de topire cu ajutorul unor procedee specifice: prin reducere, cupelație, sau amalgamare. Toate acestea necesită un nivel tehnic ridicat, chiar dacă uneltele obișnuite activităților miniere erau ciocanul, târnăcopul, pana și coșul. Prelucrarea metalelor și, în special a fierului, în antichitate, a contribuit la dezvoltarea tehnologiei, fiind un vector al evoluției societăților omenești.

În antichitatea romană, randamentul mare al acestor activități era oferit de provinciile în care populația locală avea tradiții în exploatarea minelor. Comparativ cu alte teritorii, Dobrogea deținea minereuri modeste, dar repartizate uniform și exploatare la suprafața solului, acestea se dovedeau suficiente pentru nevoile locale. Zone de extracție a fierului au fost identificate la: Dervent, între Telița și Babadag, între Troesmis și Dinogetia, la nord de Histria și între Capidava și Ulmetum. În părțile centrale și de sud ale Dobrogei, în scopul exploatarei zăcămintelor metalifere, romanii au colonizat mineri traci – *bessi*, atestați epigrafic la Ulmetum, Sinoe (lângă Histria) și Ibida.

Procedeele obținerii directe a fierului tehnic în cuptoare simple, cunoscut încă din epoca fierului, a continuat să fie întrebuințat și în epoca romană.

La începutul stăpânirii romane în Dobrogea, se cunosc cuptoare pentru reducerea și prelucrarea minereurilor de fier, la Histria, Ulmetum și Telița–*Izvorul Maicilor*. Aceste cuptoare întrebuințau în procesul tehnologic procedeul de topire cu ajutorul mangalului, într-o vatră deschisă, folosind tirajul natural al aerului. La Telița și la Ulmetum existau *cuptoare înalte*, cu cuve mari construite în pantă, prevăzute cu canal central, deschise în direcția curenților de aer. Descoperirile de la Histria atestă *cuptoare adânci*, de mici dimensiuni, gropi cilindrice, săpate în pantă, și prevăzute la bază cu canal de scurgere a zgurii care servea și ca gură de tiraj.

Cu toate că, până în prezent, nu s-au descoperit pe teritoriul Dobrogei cuptoare metalurgice din perioada romano-bizantină, urmele activităților de prelucrare a fierului sunt semnalate în principalele centre vest-pontice: la Histria, Ulmetum, Tropaeum Traiani, Troesmis, Dinogetia, Noviodunum, Halmyris sau Argamum. Prezența rocilor zgurificate, a lupelor, a depozitelor de unelte și a atelierelor de obiecte feroase, evidențiază o producție locală neîntreruptă până la căderea *limes*-ului

---

² Informațiile din *Introducere* provin din articolul: *Metalurgia în epoca romană și romano-bizantină*, publicat în *Aspecte privind prelucrarea și circulația metalelor în Dobrogea din Preistorie până în Evul mediu*, (coordonator G. Jugănaru), Tulcea, (Baumann 2005, 41-44 (41-72), cu o bibliografie selectivă la p. 43-44).

danubian. Acest lucru se datora într-o oarecare măsură și faptului că statul roman a interzis, încă de la începutul sec. al IV-lea p.Chr., din motive economice și de securitate, exportul fierului și al bronzului³.

În epoca romană, în ținutul de la Gurile Dunării s-a vehiculat o cantitate imensă de unelte, ustensile, instrumente, accesorii vestimentare, podoabe, piese de harnașament etc. Multe din aceste obiecte, prelucrate mai ales din fier, erau produse în fermele rurale din teritoriu. Prelucrarea mecanică a metalelor se realiza prin forjare, prin turnare, prin nituire, lipire și sudare. Reducerea minereului de fier și forjarea sa imediată, aparțin aceluiași proces tehnologic⁴. Lipirea la cald, folosirea altui metal ca liant, și nituirea erau metode cunoscute și frecvent întrebuințate de fierarii romani (*fabri ferrari*). Folosindu-se de ciocan (*malleus*) și nicovală (*incus*), de clește (*forceps*) și foale (*follis*), aceștia realizau un instrumentar bogat și variat, necesar celor mai diverse domenii de activitate⁵.

Fig. 1. Atelier roman de fierărie reprezentat pe un sarcofag din muzeul din Aquileia /
Roman forge represented on a funerary stela fragment in the museum of Aquileia
(după / according to Rostovțev 1973, pl. 32/4).

³ Piganiol 1926, 299.

⁴ Buretele de fier cu incluziuni de zgură, obținut în cuptorul reductor, era curățat imediat de impurități prin lovituri aplicate cu ciocanul de lemn, fiind apoi tăiat în bucăți și reîncălzit în cuptorul-forje, în vederea decarburării complete a componentilor pământoși. Fierul era fasonat prin metoda forjării, obținându-se prin batere la cald forma dorită, dar și mărirea omogenității și rezistenței, prin modificarea structurii masei sale.

⁵ A se urmări în acest sens excelentul studiu asupra instrumentarului meșteșugăresc roman, al cercetătorului german Pietsch 1983, 5-133, Taf.1-27, care a stat la baza lucrărilor din domeniu, din ultimele trei decenii (câteva dintre ele, au fost menționate și în bibliografia de la sfârșitul prezentei lucrări, al cărui scop este de a valorifica potențialul arheologic al unuia din puținele centre meșteșugărești, de epocă romană, descoperite în mediul rural al Scîței Mici).

Un atelier de prelucrare a fierului în officina de la Telița, pe Valea Morilor

În principalele lucrări referitoare la *officina* de la Telița–Valea Morilor, complex artizanal din sec. al IV-lea p.Chr., specializat în confecționarea ceramicii utilitare, am amintit și despre unele activități conexe, gradual diferite ca importanță în economia curentă a fermei⁶. În special, prelucrarea fierului, alături de prelucrarea pietrei și lemnului, prezintă aspecte deosebite în ceea ce privește inventarul meșteșugăresc întrebuițat de localnici în pragul epocii romano-bizantine.

Aminteam, în numărul precedent al revistei Peuce, despre descoperirea unei cantități apreciabile de zgură de fier și de obiecte din fier forjat, diferite, atât formal cât și funcțional⁷. Aceste obiecte au fost descoperite în întregul areal arheologic, de aproximativ 8000 mp, fiind mai evidente în zona pavilionului sudic, respectiv sectorul *a*, dar și în zona de nord-vest a *officina*-ei, mai ales în sectorul *d*, unde se afla *ferramenta*, magazia cu unelte a stabilimentului.

De asemenea, avem în vedere faptul, că descoperirile arheologice s-au făcut la adâncimi diferite, pe niveluri de călcare antică sau în nivelări, uneori în stratul vegetal antic, ceea ce, în conformitate cu situațiile arheologice existente, corespund, din punct de vedere cronologic, unor faze constructive diferite, încadrate în limitele sec. al IV-lea p.Chr.⁸, prima, cu nivel de construcție situat la adâncimi cuprinse între -1,20 și -1,40 m, cea ce-a doua, cu nivel de construcție situat la adâncimi cuprinse între -0,45 și -0,60 (-0,65) m⁹.

În pavilionul de sud, în așa numita „locuință a proprietarului” sau meșterului, și în anexa sa sudică, cercetările arheologice au scos la lumină bucăți de fier zgurificat și zgură de fier, împreună cu resturi vitrificate, provenite, probabil, dintr-o forjă, la peste -1,00 m adâncime¹⁰, ceea ce evidențiază prelucrarea locală a fierului, încă din prima fază constructivă.

Ab initio, afirmațiile noastre ridică două probleme: a) proveniența minereului de fier; b) proveniența meșterilor fierari.

Referitor la cea de-a doua problemă, aceea a provenienței meșterilor fierari din complexul meșteșugăresc de pe Valea Morilor, am afirmat, și cu un alt prilej¹¹, că geții din împrejurimile Teliței cunoșteau zonele cu minereuri de fier și se ocupau cu

⁶ Baumann 1995, 260-298; Baumann 1996, 45-58 ; Baumann 1997, 31-54; Baumann 2013, 67-100.

⁷ Baumann 2013, 87.

⁸ Baumann 1995, 304, 322.

⁹ Diferențele se datorează, în cea mai mare măsură, amplasării construcțiilor stabilimentului, prin terasări succesive ale terenului, pe o pantă cu diferența de nivel de 12 m, de la sud spre nord, între cotele +133 N și +121 S (vezi Baumann 1995, 303).

¹⁰ Baumann 1995, 273 (1.4) și 274 (2.3).

¹¹ Baumann 1983, 90-91; Baumann 1984, 45. În acest sens, Zah 1971, 201.

metalurgia fierului, înainte de venirea romanilor. Ei sunt cei care continuă această tradiție și în epoca romană, în slujba unor proprietari romani, fermieri deținători de pădure, așa cum, de altfel, o dovedește și descoperirea complexului de cuptoare metalurgice de la Telița–Izvorul Maicilor¹².

Fig. 2. Aspect din timpul săpăturilor arheologice din anul 1984, încăperea cu altarul „getic” din pavilionul sudic, S-4 sud / *Layout during archaeological excavations in 1984, the “Getic” shrine room*

Și ca să întărim această afirmație, reamintim descoperirile făcute în campania anului 1984, în încăperile pavilionului sudic ale stabilimentului de pe Valea Morilor: descoperirea unei oale-borcan de tradiție autohtonă pe nivelul incendiat al încăperii *E*, și a unui altar getic, lângă care se afla și celebra statueta antropomorfă fără gură, lucrată în aceeași tradiție autohtonă¹³.

Numeroase fragmente de vase lucrate cu mâna în maniera tradițională a populației autohtone, puternic arse secundar, după incendierea locuinței, au fost descoperite și pe nivelul de călcare din colțul de NE al curții interioare *D*, în dreptul intrării în încăperile de nord ale casei¹⁴.

¹² În privința regimului juridic al exploatarei minelor și carierelor de extracție a minereurilor feroase, vezi Wollmann 1982 498-503.

¹³ Vezi, Baumann 2013, 77, notele 39-40, 86-87.

¹⁴ Baumann 1995, 279-280, pl. 5 (vestigiile pavilionului sudic, la sfârșitul campaniei arheologice din 1984).

În privința minereului de fier folosit de meșterii fierari de pe Valea Morilor, cunoștințele noastre sunt foarte reduse. Bănuim că ar fi putut folosi în procesul obținerii fierului brut, rocile locale cu incluziuni de oxizi de fier, în același mod în care, cu un secol înainte, au procedat pe Valea Viilor, la *Izvorul Maicilor*, la câțiva kilometri de locul stabilimentului, construind cuptoare pentru reducerea minereului de fier din diabazele locale¹⁵. În acest sens, descoperirea unui număr mare de gropi de derocare a rocilor din dealul stâncos, în locul numit numit de localnici „La Baba Zana”, probabil după numele unui vechi proprietar al locului, 12 gropi care se înșiruiesc la NV de stabiliment, între 150 și 400 m distanță de acesta, ne duc cu gândul, nu numai la folosirea pietrei la construcțiile complexului, ci și în procesul de reducere a minereului de fier. Menționăm, cu acest prilej că cea mai apropiată groapă de derocare, situată la 150 m de incinta de NV a stabilimentului, are o formă circulară, pâlniformă, cu diametrul de cca. 3,00 m, și este mărginită la est de o aglomerare de pietre cu aspect de zid orb, care o desparte de o groapă din vecinătate, mai mare și de formă ovală. Groapa pâlniformă prezintă la sud o deschidere în formă de jgheab, din interiorul ei recuperându-se cărbuni de lemn și câteva fragmente din fier, printre care și o pană din fier forjat, folosită probabil pentru spargerea stâncii¹⁶.

Fig. 3. Descoperiri arheologice în *ferramenta* (aspect de șantier) / *Archaeological discoveries in ferramenta (site layout)*

¹⁵ Baumann 1984, 41-50; 445-455; Baumann 1983, 90-92.

¹⁶ Raport tehnic de săpătură pe anul 1992, p. 17 (26 august) – Arhiva MIA TI, anul 1993.

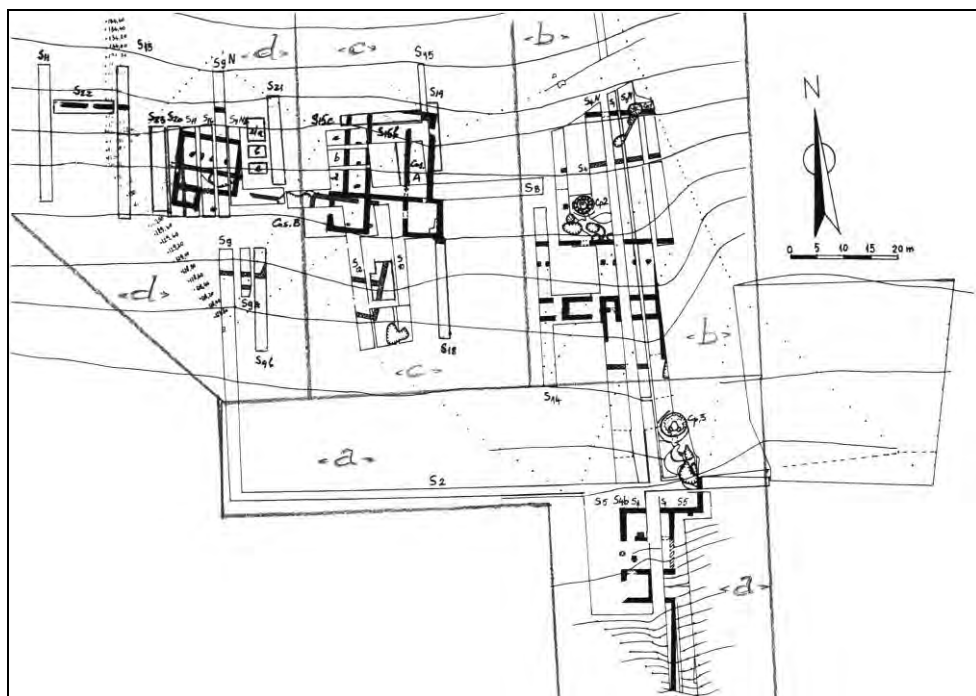

Fig. 4. Planul cercetărilor arheologice efectuate în *officina* romană târzie de pe Valea Morilor / The plan of the establishment buildings of Hoge, Telița – Valea Morilor.

Pentru o mai bună evidențiere a rezultatelor acestei cercetări, prezentăm, în continuare, **catalogul** pieselor din fier, descoperite în cursul săpăturilor arheologice din punctul Hoge de pe Valea Morilor, pe șapte categorii funcționale: **A.** unelte, ustensile și piese de harnașament folosite în lucrările agricole; **B.** unelte și ustensile folosite la prelucrarea pietrei; **C.** unelte și ustensile destinate prelucrării lemnului; **D.** obiecte folosite în construcții; **E.** ustensile folosite la prelucrarea ceramicii; **F.** arme; **G.** varia. În catalog, se va ține seamă de plasarea obiectelor în cele două etape constructive, stabilite în urma cercetărilor arheologice din anii 1982 - 1992. Menționăm însă, că majoritatea pieselor a fost înregistrată după terminarea săpăturilor arheologice, ceea ce face ca numărul de inventar să nu corespundă, uneori, cu anul descoperirii lor. O parte din obiecte, însoțite de cuvântul „*inedit*”, este prezentată în premieră, întrucât la data apariției lucrării monografice, se afla în proces de recondiționare, în laboratorul ICEM Tulcea, iar alte obiecte din fier au fost descoperite mai târziu, în anii 1993-1995, cu ocazia lucrărilor de consolidare a substructurilor stabilimentului.

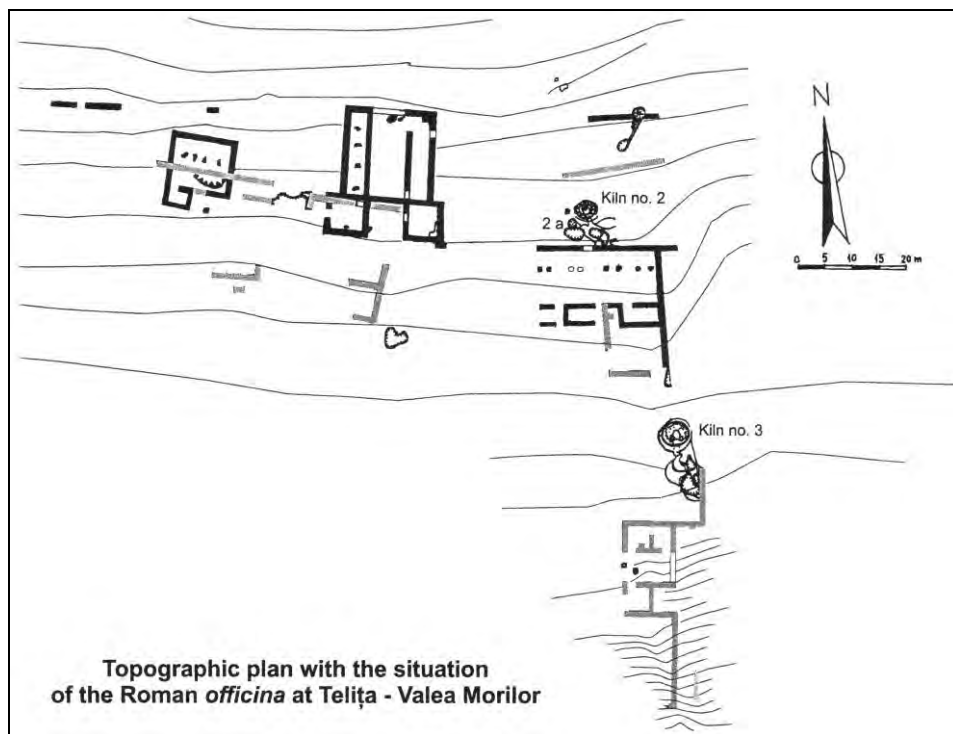

Fig. 5. Plan de situație cu amplasarea construcțiilor stabilimentului din pct. Hogeia, Telița-Valea Morilor, în cele două etape constructive (cele închise la culoare, din ultima etapă) / Telița-Valea Morilor - the plan of the archaeological excavation

Catalog

A. Unelte, ustensile și piese de harnașament folosite în lucrările agricole

Prima etapă constructivă (Pl. 1/1-3)

1. *Manșon inelar*; fier forjat și laminat, cu capetele unite la cald.

Dimensiuni: D= 2 cm; l= 1,2 cm; g= 0,4 cm.

Locul descoperirii: Sector b, Casetă cuptor 2a: S-14- S-4N, - 0,72 m; a. 1992.

Inventar: 43.374

Bibliografie: Baumann 1995, 382, pl. 68, 18; Manning 1989, pl. 65/54 ,55, S-56.

Analogii: Buciumi-castru, NV Transilvania (Chirilă, Gudea, Lucăcel, Pop 1972, pl. 106/11); Puckeridge-Braughing, Hertfordshire (Potter and Trow 1988, 77, fig. 34/96).

2. *Cuțitaș (scalprum)* din fier forjat, cu brățară trapezoidală (*armilla*), aplatizată la mâner. Lamă scurtă, lată, rotunjită la vârf, cu muchea interioară, tăioasă, ușor curbată; tije triunghiulară.

Dimensiuni: L= 12,5 (7+5,5) cm; l= 2,3 cm; l verigă = 2,9 cm; g= 0,4 cm.

Locul descoperirii: Sector curte interioară, S-2V, c. 21, - 0,75 m; a.1984.

Inventar: 37.830

Bibliografie: Mihăescu 1950, 187-207; Baumann 1989, 53-59, fig. 5b; Baumann 1995, 371, pl. 58/8, 71/4.

3. Fragment lamă *seceră* (*falcu*), fier forjat și laminat.

Dimensiuni: L = 17,5 cm; l = 2,0 cm; g = 0,4/0,1 cm.

Locul descoperirii: Sector d, S-23, ț. 14, - 0,64 m (*ferramenta*); a. 1992.

Inventar: 43.384

Bibliografie: Mihăescu 1950; Pietsch 1983, Taf. 25/545 (de tradiție latene, vezi p. 69, fig. 22, tip 1); Baumann 1995, 373, pl. 60/2.

A doua etapă constructivă (Pl.1/4-11; Pl. 2/9-22)

4. Fragment *brătară* unealtă agricolă; fier forjat, spart la capete și îndoit.

Dimensiuni: L = 11,3 cm; l = 1,5 cm; g = 0,8 cm.

Locul descoperirii: Sector d, S-20, c.18, - 0,60 m (*ferramenta*); a. 1992.

Inventar: 43.368

Inedit.

Analogii: *Villa Montana* (Alexandrov 1988, 28-38, Fig. 2).

5. *Manșon* (piesă de la oiștea carului); fier forjat și aplatizat prin batere la cald, cu capetele sudate; prezintă spărtură în dreptul sudurii.

Dimensiuni: L desfășurat = 29 cm; l = 3,5/2,8 cm; g = 0,9 cm.

Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-20, c. 18, -0,50 m; a. 1992.

Inventar: 43.341

Bibliografie: Baumann 1995, 386, pl. 72/7.

Analogii: *Iatrus* – Krivina 6/2007, pl. 30/2463.

6. *Cuțitaș* (*scalprum*); fragment de lamă curbată, tăioasă pe interior; fier forjat și laminat la cald.

Dimensiuni: L = 7 cm; l = 1,7/ 1,2 cm; g = 0,3/0,1 cm.

Locul descoperirii: S-3N, c. 15, - 0,60 m; a. 1992.

Inventar: 43.380

Bibliografie: Mihăescu 1950 (*scalprum*).

Inedit.

Analogii: Buciumi (Chirilă, Gudea, Lucăcel, Pop 1972, pl. 61, 67); *Nicopolis ad Istrum* (Poulter 2007, 30, fig. 2.99)

7. *Cuțitaș* (*scalprum*) cu lamă scurtă, executată prin forjare și laminare la cald; tija lungă, tronconică.

Dimensiuni: L = 9,3 cm; l = 0,8/1,2/ 0,4 cm; g = 0,4/0,1 cm.

Locul descoperirii: Sector d, S-9b, c.10, ț. 9, - 0,40 m; a. 1992.

Inventar: 43.420

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 994, pl. 135).

8. Fragment cuțitaș (*scalprum*) din fier forjat și laminat. Vârf spart, lamă cu muchea interioară tăioasă; partea dorsală ușor curbată. Tija mânerului spartă și îndoită peste lamă. Urme de ciocănire pe una din suprafețele lamei.
Dimensiuni: L = 6,2 +1,2 cm; l = 1,8-0,8 cm; g = 0,3-0,05 cm.
Locul descoperirii: Sector a; S-2, c. 6-est, - 0,35 m; a. 1983
Inventar: 38.006.
Inedit.
9. Fragment lamă de sapă (*ligo ferrea*); fier forjat și laminat, cu marginile oblice.
Dimensiuni: L = 21,3 cm; l = 9,8 cm; g = 0,3/ 0,1 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S 1, c. 11, martor E, - 0,47 m; a. 1992.
Inventar: 43.340
Bibliografie: Mihăescu 1950 (*ligo ferrea*).
Analogii: Villa Montana (Alexandrov 1988, 30, fig. 3); Villa Levejoare (Branga 1986, fig. 46-47/1); Avenches (Duvauchelle 2005, 101, fig. 62/245).
10. Cosor mare (*runco*) cu manșon cilindric pentru mâner. Fier forjat, îndoit prin laminare la cald.
Dimensiuni: L = 34,2 cm; l = 5,1 cm; g = 0,6/0,1 cm.
Locul descoperirii: Sector d, S-16, colț SV, pavilion NV, -0,60 m; a. 1991.
Inventar: 43.556
Bibliografie: Pietsch 1983, Taf. 25/546; Manning 1989, pl. 23/ F41 (tip identic); Baumann 1995, 372, pl. 59/3.
Analogii: *TropaeumTraiani* (Barnea, Barnea, Bogdan-Cătănciu, Mărgineanu-Cărstoiu, Papuc 1979, 186, fig. 159/10, 4); Villa Levejoare (Branga 1986, fig. 46-47); *Ibida*, Slava Rusă (Opaț 1991, 41-42, fig. 14/1); *Nicopolis ad Istrum* (Poulter 2007, 35, fig. 2, 12/2.126); Kastell Künzing (Hermann 1969, 137, fig. 7).
11. Coasă de rogoz (*falx sirpicula*); fier forjat și laminat; lamă lată, curbă, cu vârf ascuțit și peduncul de prins în mâner, îndoit vertical.
Dimensiuni: L = 37,5 cm; l = 4,0/ 2,5/ 1,5 cm; g = 0,7/0,1 cm.
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-23, c. 16, - 0,50 m; a. 1992.
Inventar: 43.334
Bibliografie: Mihăescu 1950 (*falx sirpicula*); Pietsch 1983, Taf. 24/539-540 (de tradiție latène, vezi p. 69, fig. 22, tip 1); Baumann 1995, 373, pl. 60/4, 74/4.
Analogii: Telița-Amza (Baumann 1995, 87, pl. 37/1).
12. Coasă (*falx faenaria*) din fier forjat și laminat; lamă curbă cu muchea funcțională corodată și cu tija scurtă, îndoită.
Dimensiuni: L = 37 cm; l = 3,3 cm; g = 0,5/0,1 cm.
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-23, ț. 17, -0,60 m; a. 1992.
Inventar: 43.359
Bibliografie: Mihăescu 1950 (*falx faenaria*); Baumann 1995, 373, pl. 60/3; 74; Pietsch 1983, Taf. 24 (de tradiție latène, vezi p. 69, fig. 22, tip 2).

13. Cosor (*falx vineatica*); fier forjat și laminat la cald. Lamă lată, curbă, cu vârful (*sinus*-ul) ascuțit; tijă cu secțiune dreptunghiulară și cu capătul întors (în mâner).
Dimensiuni: L = 20 cm; l = 2,5 cm; g = 0,5-0,4-0,2 cm.
Locul descoperirii: Sector *curte interioară*, S-2 V, c.7, -0,30 m; a. 1984.
Inventar: 38.007
Bibliografie: Baumann 1995, 282.
Analogii: Telița–*La Pod* (Baumann 1989, 54, fig. 4/a+b; Baumann 1991, 106).
14. *Zăbală* din fier forjat și trefilat. Piesă de harnașament alcătuită din cinci elemente: două inele mari, cu capetele sudate, petrecute prin două verigi aplatizate în forma cifrei opt, unite între ele printr-un inel central.
Dimensiuni: L = 33 cm; D = 10,5 cm; d = 3,2 cm; g = 0,9/0,7/0,3 cm.
Locul descoperirii: Sector *b*, S-4N, c. 7, -0,30 m; a. 1985.
Inventar: 38.415
Bibliografie: Baumann 1995, 291/21; 385, pl. 71/1; Venedikov 1957, 153-301; Manning 1989, pl. 28/ H-10, H-12; pl. 29/H-15.
15. Cârlicu cu tija lungă (*uncus ferreus*); fier forjat, îndoit la un capăt și ascuțit la celălalt; secțiune pătrată.
Dimensiuni: L = 35 cm; g = 1,1 cm.
Locul descoperirii: Sector *curte interioară*, S-9, c. 5, -0,60 m; a. 1990.
Inventar: 42.782
Bibliografie: Baumann 1995, 301; Mihăescu 1950 (*uncus ferreus*); Manning 1989, pl. 37-39.
Analogii: Muzeul din Maintz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 89/959-963; pl. 90).
16. Verigă circulară (*piesă de harnașament*) din fier forjat, decorată în interior, prin laminare, trefilare și sudură, cu doi dragoni cu capete de lup, încolăciți în luptă, cu picioarele prinse prin sudură de verigă.
Dimensiuni: D = 8,2 cm; g = 0,5/0,3 cm.
Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S 20, c. 18, - 0,50 m; a. 1992.
Inventar: 43.336.
Bibliografie: Baumann 1995, 373, pl. 60/5; 71/4; Baumann 2013, 89-90, fig. 7b.
17. Piron (*clavus*), de mari dimensiuni, de la oîștea carului. Fier forjat cu secțiune pătrată, cu urme de folosință pe mijloc. Vârf ascuțit și aplatizat pe grosime; floare mare, în formă de trunchi de piramidă cu baza rectangulară.
Dimensiuni: L = 31,3 cm; l floare = 3,8/3,4 cm; g = 0,8/1,5 cm.
Locul descoperirii: Sector *b*, S-4N, c. 19, - 0,55m; a. 1984.
Inventar: 37.211
Bibliografie: Mihăescu 1950; Baumann 1995, 371, pl. 58, 21.
18. Cui de potcoavă (*caia*) ușor curbat; fier forjat, piramidal, cu secțiune pătrată; dimensiuni reduse; urme de folosire.
Dimensiuni: L = 3,4 cm; l = 0,6 × 0,2 cm.
Locul descoperirii: Sector *c*, pavilion central, cas. A, - 0,45 m; a. 1991.
Inventar: 43.416

19. Cui de potcoavă (*caia*); fier forjat, piramidal, cu secțiune pătrată; dimensiuni reduse; urme de folosire.
Dimensiuni: L = 4,2 cm; l = 0,5×0,1 cm.
Locul descoperirii: Sector c, pavilion central, cas. A, - 0,45 m; a. 1991.
Inventar: 43.428 x
20. Cui de potcoavă (*caia*) ușor curbat în S; urme de folosire, vârf bont. Fier forjat, piramidal, cu secțiune pătrată.
Dimensiuni: L = 2,3 cm; l = 0,4/0,2 cm.
Locul descoperirii: Sector c, pavilion central, cas. A, - 0,45 m; a. 1991.
Inventar: 43.428 y
21. Cui de potcoavă (*caia*) ușor curbat și cu vârful îndoit; urme de folosire. Fier forjat, piramidal, cu secțiune pătrată.
Dimensiuni: L = 2,5 cm; l = 0,4/0,1 cm.
Locul descoperirii: Sector c, pavilion central, cas. A, -0,45 m; a.1991.
Inventar: 43.428 z
22. *Verigă* rotundă, cu capetele desfăcute. Piesă de harnașament din fier lucrat în matriță; secțiune semisferică.
Dimensiuni: D= 4,4-4,5 cm; g= 0,5-0,3 cm;
Locul descoperirii: Sector c, S 8, c. 6, - 0,40 m; a.1990.
Inventar: 42.763;
Inedit.
23. Cataramă (*cingulum*) ovală; piesă de harnașament din fier forjat cu secțiune cvasidreptunghiulară. Capetele îndoite, subțiate și unite prin batere la cald.
Dimensiuni: L = 6,0 cm; l = 3,0 cm; g = 0,7-0,4 cm.
Locul descoperirii: Sector c (*pavilion central*); S-8, c. 11, vegetal antic; a.1990.
Inventar: 42.761
Inedit.
Bibliografie: Saglio, DA, I, 2, (*cingulum*), 1174-1182.

B. Unelte și ustensile de prelucrare a pietrei

A doua etapă constructivă (Pl. 3/24-32)

24. *Daltă* (*caelum*) de pietrar, de formă triunghiulară; fier forjat și laminat prin batere la cald; secțiune rectangulară: Un capăt subțiat cu muchie tăioasă, la celălalt capăt, muchea tăioasă a fost realizată oblic, prin decupare.
Dimensiuni: L = 10,3 cm; l = 2,5-0,8 cm; g = 0,8-0,2 cm.
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-23, c. 16, - 0,50 m; a.1992.
Inventar: 43.347.
Bibliografie: Baumann 1995, 386, pl.72/5.
Analogii: Muzeul din Maintz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 2/14).

25. *Dorn* mare din fier forjat, cu secțiune pătrată, vârful rotunjit și subțiat.
Dimensiuni: L = 20,3 cm; g = 1,0/0,7 cm; d = 0,5 cm.
Locul descoperirii: Sector c, S-18, c. 4, -0,60 m; a. 1992.
Inventar: 43.342
Bibliografie: Baumann 1995, 376, pl. 63/4.
Analogii: *villa rustica* Obelija-Sofia (Stančeva 1981, 52-71, fig. 16/v).
26. *Dorn* din fier forjat; conic, cu vârful ascuțit; celălalt capăt îngroșat, cu urme de folosire îndelungată.
Dimensiuni: L = 10,3 cm; g = 1,3 / 0,6 / 0,3 cm.
Locul descoperirii: Sector c – sud; S-18, c. 3, -0,50 m; a. 1992.
Inventar: 43.377.
Inedit.
Bibliografie: Pietsch 1983, Taf. 12/238-249.
27. Daltă (*caelum*) mare, de pietrar, din fier forjat, cu corpul rotund în secțiune și rectangular spre vârf, cu partea dorsală puternic teșită spre muchea tăioasă din vârf. În capătul destinat lovirii, floarea este crestată, cu marginile îndoite spre interior.
Dimensiuni: L = 30,6 cm; l = 2,1 cm; d = 1,5; D floare = 3,3 cm; g = 0,6 cm.
Locul descoperirii: Sector a (pavilionul de sud), S-4b, c. 24, -0,40 m; a. 1991.
Inventar: 43.331
Bibliografie: Baumann 1995, 372, pl. 59/5; 75/1.
Analogii: Bögli 1989, 54, Fig. 56; Pietsch 1983, Taf. 8, 134-140.
28. Daltă-ciocan, fragment. Fier forjat, masiv, secțiune ovală; spart în zona funcțională.
Dimensiuni: L = 9,2 cm; l = 3,4 cm; g = 2,4 cm.
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-23, c. 18, - 0,50 m; a. 1992.
Inventar: 43.343.
Bibliografie: R. Saglio (*caelum*), DA, I, 2, 808-810; G. Lafaye (*malleus*), DA, III, 2, 1561-1562; Baumann 1995.
Analogii: *Villa* Obelija (Stančeva 1981, 64, fig. 15a); Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 104/3).
29. *Sfredel*, în formă de *phalus*, spart în capătul destinat lovirii, cu striațiuni oblice pe corp, mai bine păstrate spre vârful ascuțit. Fier forjat cu secțiune rotundă.
Dimensiuni: L = 13 cm; d = 1,6/1,8 cm.
Locul descoperirii: Sector d, S-9b, c. 13, - 0,40 m; a. 1992.
Inventar: 43.401
Inedit.
30. Fragment *sfredel*, asemănător celui de mai sus, *spart* în capătul destinat lovirii, cu striațiuni oblice pe corp, mai bine păstrate spre vârful ascuțit. Fier forjat cu secțiune rotundă.
Dimensiuni: L = 11,2 cm; d = 1,4/1,3 cm.
Locul descoperirii: Sector d, S-18, pavilion NV, pe zidul nordic; a. 1992.
Inventar: 43.402
Inedit.

31. Sfiredel (*tereбра*) din fier forjat, prevăzut cu dispozitiv tubular de înmănușare verticală, păstrat parțial, și cu vârful ascuțit, în patru muchii cu două aripioare.
Dimensiuni: L = 13,5 cm; l = 1,2 cm; d = 1,2 cm; g = 0,7 cm.
Locul descoperirii: Sector c (*pavilion central*), S 8, c. 19, vegetal; a. 1990.
Inventar: 42.759
Bibliografie: Baumann 1995, 372, pl. 59/8; Mihăescu 1950 (*tereбра*).
Analogii: Obelija-Sofia, (Stančeva 1981, 64, fig. 16e).
32. Ciocan bilateral (*malleus*), din fier forjat, cu brațele orizontale, îngroșate la capete, prin folosire îndelungată. Partea centrală, mai lată, rotunjită și perforată de un orificiu de înmănușare verticală.
Dimensiuni: L = 19,8 cm; l = 2,7 cm; g = 1,9 cm; D = 4,5 cm; d = 1,6 cm; a. 1985.
Locul descoperirii: Sector b, S-4N, c. 13, - 0,40 m; a.1985
Inventar: 38.390
Bibliografie: Baumann 1995, 370, pl. 57, 12; 383, pl. 69/5; Pietsch 1983, 91, 104; Taf. 6/104.
Analogii: Buciumi (Chirilă, Gudea, Lucăcel, Pop 1972, pl. 104/3); *Porolissum* (Gudea 1989, 998, pl. 139); Puckeridge-Braughing (Potter, Trow 1988, 72, fig. 31/12).

C. Unelte și ustensile destinate prelucrării lemnului

Prima etapă constructivă (Pl. 4/33-37)

33. Sfiredel (*tereбра*) din fier forjat, cu dispozitiv tubular de înmănușare, și cu vârful ascuțit, prevăzut cu aripioare.
Dimensiuni: L = 37,5 cm; D = 2,0 × 1,2 cm.
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S 23, c. 18, - 0,60 m; a. 1990.
Inventar: 43.349
Bibliografie: Baumann 1995, 376, pl. 63/12; Mihăescu 1950 (*tereбра*).
34. *Șpiț* din fier forjat, cu corpul bitronconic, cu secțiune dreptunghiulară. Capăt lung, subțiat prin trefilare; vârful spart din vechime.
Dimensiuni: L = 13 cm; g = 1,9/1,7 cm; d = 0,7 cm.
Locul descoperirii: Sector c, S-8, c.3, -0,65 m; a. 1992.
Inventar: 42.790
Bibliografie: Pietsch 1983, Taf. 13/293; Baumann 1995, 376, pl. 63/8.
35. Fragment lamă ferăstrău (*serra*); fier forjat și laminat; spart din vechime.
Dimensiuni: L = 4 cm; l = 4,5 cm; g = 0,3 cm.
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-20, c. 3, - 0,70 m; a. 1992.
Inventar: 43.405
Bibliografie: Baumann 1995, 382, pl. 68/13;
 Mihăescu 1950 (*serra*); Robert 1993, 4, fig.4, tip.C – cu dinți triunghiulari dispuși oblic (apud Duvauchelle 2005, 42, fig. 23 – schema tipurilor diferite de dinți de fierăstraie romane).
Analogii: Montana, (Alexandrov 1988, 34, fig. 5).
36. *Pană* triunghiulară din fier forjat, secțiune rectangulară. Urme de folosire îndelungată.
Dimensiuni: L = 9 cm; l = 2,2 cm; g = 1,9×1,3×0,7 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S 23, c. 18, - 0,70 m; 1992

Inventar: 43.388

Bibliografie: Pietsch 1983, Taf. 13/320; Baumann 1995, 376, pl. 63/3.

Analogii: Obelița (Stančeva 1981, 64, fig. 16g).

37. Toporaș (*securis*) din fier forjat. Manșon masiv, lamă scurtă, muchea curbată. Piesă puternic corodată.

Dimensiuni: L = 13 cm; l lamă = 5,0 cm; l manșon = 4,5 cm; g manșon = 0,8 cm; g corp = 2,0/3,1 cm; g lamă = 0,9/0,1 cm.

Locul descoperirii: Sector *b* – sud, cas. S-14 – S-4N, - 0,65 m; a.1992.

Inventar: 43.577

Bibliografie: Pietsch 1983, Taf. 2/22, (de tradiție latene, vezi p. 81, fig. 26); Baumann 1995, 329, 368, pl. 55/2.

Analogii: Montana (Alexandrov 1988, 34, fig. 8). *Iatrus* – Krivina 6/2007, pl. 17/1726, 1727.

A doua etapă constructivă (Pl. 4/38-44; Pl. 5/44-55)

38. *Dălțiță* de mici dimensiuni. Fier forjat, formă trapezoidală, cu secțiune rectangulară.

Dimensiuni: L = 4,7 cm; l = 1,0 cm; g = 0,8 cm.

Locul descoperirii: Sector *c* (pavilion central – vest), S-15c, - 0,50 m; a.1992.

Inventar: 43.373

Bibliografie: Baumann 1995, 382, pl. 68/9.

Analogii: Montana (Alexandrov 1988, 32, fig. 5); Puckeridge-Braughing (Potter, Trow 1988, 72, fig. 31/15); Muzeul din Maintz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 18/169).

39. *Șpiț* din fier forjat; secțiune pătrată; profil conic, cu vârful ascuțit spart; cap îngroșat, hexagonal, cu urme de folosire îndelungată.

Dimensiuni: L = 6,6 cm; g = 1,2×0,6×0,2 cm.

Locul descoperirii: Sector *c* – *pavilion central*; S -15c, vest, -0,60 m; a. 1992.

Inventar: 43.387.

Inedit.

Analogii: Muzeul din Mainz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 16/136).

40. *Daltă* (*caelum*); fier forjat cu profil triunghiular, secțiune dreptunghiulară.

Dimensiuni: L = 10,8 cm; l = 2,0 cm; g = 2,1- 0,4 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S 23, c. 18, - 0,50 m; a. 1992.

Inventar: 43.345

Bibliografie: R.Saglio (*caelum*), DA, I, 2, 808-810; Baumann 1995, 386, pl. 72/2; 376, pl. 63/2;

Analogii: Puckeridge-Braughing (Potter, Trow 1988, 72, fig. 31/13).

41. *Daltă* (*caelum*); fier forjat cu profil triunghiular, secțiune dreptunghiulară.

Dimensiuni: L = 9,1 cm; l = 1,5 cm; g = 1,0 × 0,2 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S-23, c. 18, - 0,50 m; a. 1992.

Inventar: 43.346

Bibliografie: R. Saglio (*caelum*), DA, I, 2, 808-810; Baumann 1995, 386, pl. 72,6;

Analogii: Puckeridge-Braughing (Potter, Trow 1988, 72, fig. 31/13, 6); Muzeul din Mainz – Westfalia (Harnecker 1997, p. 16/133).

42. Daltă (*caelum*); fier forjat cu secțiune pătrată și vârf cu profil triunghiular.

Dimensiuni: L = 13,5 cm; g = 1,1×0,2 cm.

Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S 23, c. 18, - 0,50 m; a. 1992.

Inventar: 43.386

Bibliografie: Baumann 1995, 386, pl. 72/3; 376, pl. 63/5; Manning 1989, pl. 5/ A22.

Analogii: *Noviodunum* (Baumann 2010, 51); Montana (Alexandrov 1988, 32, fig. 6; Gornea (Gudea 1977, fig. 44/5; Muzeul din Mainz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 16/139, 141, 143).

43. Secure dublă (*securis*) cu tășurile verticale; manșon oval de înmănușare, spart pe o latură. Fier forjat și laminat la cald. Folosită probabil și ca armă.

Dimensiuni: L = 29 cm; l = 4,0/13,4 cm; g = 2,7×2,0×0,015 cm; d manșon = 5,0/3,0 cm.

Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-23, c. 17, - 0,50 m; a. 1992.

Inventar: 43.578

Bibliografie: Baumann 1995, 386, pl. 72/8; 368, pl. 55/1; Mihăescu 1950 (*securis*). Muzeul din Avenches (Duvauchelle 2005, 37, fig. 19/5 - secure dublă, cu secțiune romboidală, dar cu tășuri de aceeași dimensiune).

Analogii: Simon, Neuheim 1977, 55, fig. 3/1.

44. Topor (*securis*) cu înmănușare verticală. Fier forjat; lamă groasă, cu secțiune triunghiulară; muchie tăioasă, manșon spart din vechime.

Dimensiuni: L = 14,5 cm; l = 6,5 cm; g = 3,7 cm.

Locul descoperirii: Sector c, S-8, c. 3, vegetal antic = 0,40 m; a. 1990.

Inventar: 42.789

Bibliografie: Baumann 1995, 301; 372, pl. 59/2.

45. Lamă fierăstru (*serra*), fragment; fier laminat prin forjare. Lamă lată cu 26 denticuli scurți, triunghiulari, păstrați pe una din laturi. La capătul păstrat al lamei, orificiu de prindere în mâner. Suprafața este puternic corodată.

Dimensiuni: L = 25 cm; l = 5,5 cm; g = 0,2 cm.

Locul descoperirii: Sector b, S-4N, c. 9, - 0,45 m; a. 1985.

Inventar: 38.389

Bibliografie: Baumann 1995, 290; 370, pl. 72/10; 383, pl. 69/6; Mihăescu 1950 (*serra*); Robert 1993, 4, fig. 4, tip. A – cu dinți în formă de triunghiuri echilaterale (*apud* Duvauchelle 2005, 42, fig. 23, care publică un fragment asemănător de ferăstrău la p. 57, fig.35 B).

Analogii: Montana (Alexandrov 1988, 34, fig. 9).

46. *Rașchetă* din fier forjat cu secțiune dreptunghiulară; tija de înmănușare lungă și ascuțită; elementul funcțional în formă de uluc, aplatizat și curbat pe lățime, cu muchiile tăioase.

Dimensiuni: L = 27,3 cm; l = 1,4 cm; g = 0,9 cm.

Locul descoperirii: Sector d, S-9, c. 5, - 0,60 m; a. 1990.

Inventar: 42.781

Bibliografie: Baumann 1995, 301, nr. 9; 375, pl. 62/5; 389, pl. 75/4.

Analogii: Muzeul din Mainz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 16/133); Telița–LaPod, (Baumann 1984, 466, pl. 10/8, 10).

47. *Rașchetă* din fier forjat, asemănătoare celei de mai sus, cu dimensiuni mai mici și cu secțiune patrulateră. Cap-cârlig aplatizat.

Dimensiuni: L = 21 cm; l = 2,0–1,0 cm; g = 1,0 cm; a. 1990.

Locul descoperirii: *passim*;

Inventar: 42.767

Bibliografie: Baumann 1995, 301, nr. 6;

Analogii: Muzeul din Mainz – Westfalia (Harnecker 1997, pl.16/136); Telița–La Pod (Baumann 1984, 466, pl. 10/8, 10).

48. *Rașchetă* dublă. Fier forjat cu secțiune rotundă; un capăt aplatizat trapezoidal, cu muchie tăioasă pe lățime; celălalt capăt, semirotund, în formă de lingură.

Dimensiuni: L = 20,5 cm; l = 1,2 cm; g = 0,8/0,6 cm.

Locul descoperirii: Sector d, S-9, c. 5, - 0,50 m; a.1990.

Inventar: 42.781

Bibliografie: Baumann 1995, 372, pl. 59/7; 389, pl. 75/2; Pietsch 1983, Taf. 14/326-331; Manning 1989, pl. 11/B50.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 553, pl. 140/1).

49. *Rașchetă* curbă. Fier forjat și îndoit; secțiune dreptunghiulară; un capăt aplatizat, cu muchie tăioasă pe lățime.

Dimensiuni: L = 9,2 cm; l = 0,7 cm; g = 0,4 cm.

Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*) S-23, c. 16, - 0,50 m; a. 1990.

Inedit.

Analogii: Manning 1989, pl. 6/ A34.

50. *Rașchetă* curbă, ascuțită la vârf; cap profilat pentru lovire. Fier forjat cu secțiune rectangulară.

Dimensiuni: L = 21 cm; l = 1,0 cm; g = 0,7-0,2 cm.

Locul descoperirii: Sector d-sud; S-9, c. 15, -0,6 m.

Inventar: 42. 781.

Inedit.

Analogii: Montana (Alexandrov 1988, 30, fig. 10).

51. Daltă (*caelum*) cu tub de înmănușare verticală, prevăzut cu inel și cui de prindere. Fier prelucrat în tipar.

Dimensiuni: L = 18,3 cm; l = 1,5 cm; d = 3,0 cm.

Locul descoperirii: *passim*; a. 1992.

Inedit.

Bibliografie: Manning 1989, pl. 10/835, 836.

Analogii: Telița–Amza (Baumann 1995, 87, 139, pl. 37/3); Muzeul din Maintz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 6/49; 56; pl. 16/130); Muzeul din Avenches (Duvauchelle 2005, 57, fig. 35-daltă înaltă cu tub de înmănușare verticală).

52. Dălțiță (*caelum*). Fier forjat, formă trapezoidală, cu secțiune dreptunghiulară.

Dimensiuni: L = 5,9 cm; l = 1,0 cm; g = 0,9×0,3 cm.

Locul descoperirii: Sector *a* (– vest), S 2, c. 14, - 0,50 m; a.1985.

Inedit.

Bibliografie: Pietsch 1983, Taf.11/231-235.

53. Daltă (*caelum*) cu spărtură în muchea tăioasă. Fier forjat cu profil triunghiular, secțiune rectangulară.

Dimensiuni: L = 7 cm; l = 2,1 cm; g = 1,7- 0,1 cm.

Locul descoperirii: Sector *b* (*pavilion I*), S-4, c. 11, - 0,55 m; a. 1984.

Inventar: 38.151

Inedit.

Bibliografie: Pietsch 1983, Taf. 13/321-323.

54. *Dorn* din fier forjat, în formă de piron, rotund în secțiune, cu vârf îngroșat, bitronconic, și cu floare mare, cvasi-rotundă conică.

Dimensiuni: L = 6,2 cm; d floare = 2,3 cm; g = 0,9/1,4 cm.

Locul descoperirii: Sector *d*, S-9b, c. 9, - 0,50 m. ; a.1992

Inventar: 43.397.

Analogii: Muzeul din Maintz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 92/1014).

Inedit.

55. *Șpiț* din fier forjat cu corp bitronconic, dreptunghiular în secțiune. Vârf trefilat, ascuțit, cu secțiune rotundă, îngroșat la capăt.

Dimensiuni: L = 12,8 cm; g = 1,0/1,4 cm.

Locul descoperirii: Sector *c*, S-8, c. 8, vegetal; a. 1990.

Inventar: 42.775

Inedit.

Bibliografie: Pietsch 1983, Taf. 12/275,276; Manning 1989, pl. 11/B25-B29.

D. Obiecte folosite în construcții

Prima etapă constructivă (Pl. 5/56-67)

56. *Scoabă* din fier forjat (fragment), în formă de T. Secțiune dreptunghiulară.

Dimensiuni: L = 4,5 cm; l = 1,2 cm; g = 1,0/0,6 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S-20, c. 18, - 0,70 m; a. 1992.

Inventar: 43.382

Inedit.

Bibliografie: Manning 1989, pl. 62/R65-69.

Analogii: Branga 1986, fig. 31/3; Baatz 1978, 98, fig. 27/8.

57. *Scoabă*, din fier forjat și laminat, îndoit din ambele capete.

Dimensiuni: L = 5 cm; l = 1,1 cm; g = 0,4 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S-20-23, c. 18, - 0,70 m; a. 1992.

Inventar: 43.406

Bibliografie: Manning 1989, pl.61/39-50; Baumann 1995, 382, pl. 68/12.

Analogii: Telița–Amza (Baumann 1995, 143, pl. 42/5); Buciumi (Chirilă, Gudea, Lucăcel, Pop 1972, pl. 106/4); *Porolissum* (Gudea 1989, 1032, pl. 173); *Nikopolis ad Istrum* (Poulter 2007, 38, fig. 2.14/ 2.150).

58. Fragment *scoabă* cu capul evazat în T, în formă de nicovală sau de târnăcop. Fier forjat cu secțiune dreptunghiulară.

Dimensiuni: L = 3,0 cm; l cap = 4,0 cm; g = 1,0-0,8 cm.

Locul descoperirii: Sector d (*pavilion NV*); S-20, c. 18, - 0,70 m; a.1992.

Inventar: 43.382

Inedit.

Bibliografie: Manning 1989, pl. 62/R65-69.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1027, pl. 168); Buciumi (Chirilă et alii 1972, pl. 107/20).

59. Fragment *scoabă* lamelară, cu un singur braț, triunghiular, îndoit în unghi drept. Fier forjat și laminat.

Dimensiuni: L = 5,8 cm; l = 1,1-0,9-0,7 cm; g = 0,2 cm.

Locul descoperirii: Sector b, S-4N, c. 16, - 0,65 m; a.1985.

Inventar: 41.917

Inedit.

60. *Belciug*; fier forjat cu secțiune pătrată; un capăt laminat, îndoit inelar și nituit.

Dimensiuni: L = 11 cm; l = 0,8 cm; g = 0,7 cm.

Locul descoperirii: Sector c, sud - *pavilion central*, S-8, c.14, -0,87 m; a.1991.

Inventar: 47.417

Bibliografie: Baumann 1995, 382, pl. 48/3; Manning 1989, pl. 59/R31-32.

Analogii: *Noviodunum* (Baumann 2010, 51); Gornea (Gudea 1977, fig. 53/23).

61. Piron (*clavus*) cu floare tronconică și vârf aplatizat. Fier forjat cu secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 18,5 cm; g = 1,0 cm; d floare = 2,5×2,0 cm.

Locul descoperirii: Sector c, SV, *pavilion central*, - 0,73 m; a. 1992.

Inventar: 43.363

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166); Buciumi (Chirilă et alii 1972, pl. 106/16).

Inedit.

62. Piron (*clavus*) cu floare conică, vârful aplatizat și îndoit. Fier forjat cu secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 18,5 cm; g = 0,8 cm; d floare = 2,6 cm.

Locul descoperirii: Sector a, SE, *pavilion sudic*, S-1, c. 17, - 0,72 m; a. 1992.

Inventar: 43.364

Bibliografie: Baumann 1995, 371, pl. 58/17; Mihăescu 1950 (*clavus*).

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166); Buciumi (Chirilă et alii 1972, pl. 106/16).

63. Piron (*clavus*) cu floare mare, conică. Partea inferioară, cu vârful ascuțit, aplatizată și îndoită în unghi drept. Fier forjat cu secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 18 cm; g = 0,8 cm; d floare = 3,7 cm.

Locul descoperirii: Sector a, SE - *pavilion sudic*, S-1, c. 17, - 0,72 m; a. 1992.

Inventar: 43.365

Bibliografie: Baumann 1995, 382, pl. 68/15;

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166); Buciumi (Chirilă et alii 1972, pl. 106/21); Telița-Amza (Baumann 1995, 141, pl. 39b/1, 2); Muzeul din Maintz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 91/980, 982).

64. Piron (*clavus*) mare, cu floare tronconică. Corp ușor curbat, vârful ascuțit spart. Fier forjat, cu secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 18,3 cm; d floare = 2,2 cm; g = 0,8×0,3 cm;

Locul descoperirii: Sector a (*pavilion sud*), S 6, c. 9 V, - 0,80 m; a. 1984

Inventar: 37.817

Inedit.

65. Piron (*clavus*) mic, cu vârf ascuțit și aplatizat; spart în două. Fier forjat, cu secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 5,4 cm; d floare = 1,7 cm; g = 1,0×0,4 cm.

Locul descoperirii: Sector b (*pavilion II*), S-4, c. 19, - 0,80 m; a. 1984.

Inventar: 37.826

Inedit.

66. Piron (*clavus*) mare, cu cap gros, în formă de calotă; corp curbat; fier forjat cu secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 15,7 cm; g = 1,0-0,3 cm; d floare = 2,2 cm.

Locul descoperirii: Sector a; S-3, c. 19, - 0,80 m; a. 1984.

Inventar: 37. 843

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1026, pl. 167)

67. Piron (*clavus*) mare, curbat, asemănător celui de sus.

Dimensiuni: L = 15,7 cm; d floare = 2,2 cm; g = 1,0×0,3 cm.

Locul descoperirii: Sector b (*pavilion II*), S-3, c. 19, - 0,80 m; a. 1984.

Inedit.

Inventar: 37.791.

A doua etapă constructivă (Pl. 6/69-93; Pl. 7/94-121; Pl. 8/122-139)

68. *Scoabă* din fier forjat, îndoită la un capăt.

Dimensiuni: L = 9 cm; l = 0,8 cm; g = 0,6 cm.

Locul descoperirii: Sector a, SE - *pavilion sudic, passim*; a. 1992

Inventar: 43.426

Inedit.

Analogii: Gornea (Gudea 1977, fig. 53/1-11).

69. *Scoabă* din fier forjat și laminat, cu capete triunghiulare, inegale, îndoite în unghi drept .

Dimensiuni: L = 13,3 cm; l = 1,2 cm; g = 0,3 cm.

Locul descoperirii: Sector d, *pavilion NV*, S-17, c. 17, vegetal; a. 1991.

Inventar: 43.422

Inedit.

Bibliografie: Manning 1989, pl.61/52-61.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1030, pl. 171); Telița-Amza (Baumann 1995, 143, pl. 42/1); Gornea (Gudea 1977, fig. 53/1-11); Muzeul din Maintz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 88/946-947); *Iatrus-Krivina* 6/2007, pl.25/1822, 1822b, 1824.

70. *Scoabă* din fier forjat, secțiune pătrată, cu capete inegale, ascuțite, îndoite în unghi drept.

Dimensiuni: L = 3,8 cm; l brațe = 2,8/2,0 cm; g = 0,4 cm; a.1991.

Locul descoperirii: Sector c , pavilion central, cas. A, - 0,45 m.

Inventar: 43.428w

Inedit.

Bibliografie: Manning 1989, pl.61/52-61.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1030, pl. 171); *Iatrus-Krivina* 6/2007, pl. 25/1823, 1825a.

71. *Scoabă* cu capetele curbate, din fier forjat, cu secțiune rectangulară.

Dimensiuni: L = 10 cm; l = 2,6 cm; g = 0,7/0,4 cm.

Locul descoperirii: Sector c, sud - *pavilion central*, S-8, c.14, - 0,30 m; a. 1991.

Inventar: 43.418

Inedit.

Bibliografie: Manning 1989, pl. 61/39-50.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1030, pl. 171). Muzeul din Maintz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 89/956-957).

72. *Scoabă* cu capetele curbate, din fier forjat, cu secțiune rectangulară, asemănătoare celei de mai sus.

Dimensiuni: L = 10,5 cm; l = 2,8 cm; g = 0,8/0,3 c

Locul descoperirii: Sector c, sud - *pavilion central*, S-8, c. 14, - 0,30 m; a.1992.

Inventar: 43.417

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1030, pl. 171).

73. *Scoabă* din fier forjat; secț. dreptunghiulară, cu capetele subțiate, sparte; urme de folosire pe una din laturi.

Dimensiuni: L = 5 cm; l = 2,3 cm; g = 0,4 cm.

Locul descoperirii: Sector b, sud, S-1, c. 11, - 0,55 m; a. 1992.

Inventar: 43.393

Inedit.

Analogii: Buciumi (Chirilă et alii 1972, pl. 107/2-5).

74. *Scoabă* cu capetele ascuțite, îndoite în unghi drept. Fier forjat cu secțiune dreptunghiulară.

Dimensiuni: L = 17,5 cm; l = 0,9 cm; g = 0,6 cm.

Locul descoperirii: Sector c, casetă a, NV *pavilion central*, - 0,40 m; a. 1992.

Inventar: 43.378

Inedit.

- Analogii:** Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 107/1); *Porolissum* (Gudea 1989, 1030, pl. 171); Telița–Amza (Baumann 1995, 143, pl. 42/1); Muzeul din Maintz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 88/946-947); *Iatrus*-Krivina 6/2007, pl. 25/1822, 1822b, 1824.
75. *Scoabă* cu capetele ascuțite, îndoite în unghi drept, și aplatizate. Fier forjat cu secțiune dreptunghiulară.
Dimensiuni: L = 9 cm; l = 4,5 cm; g = 1,0×0,6 cm.
Locul descoperirii: Sector d, S-9, c. 6, vegetal antic; a.1992.
Inventar: 43.378
Inedit.
Analogii: Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 107/1); *Porolissum* (Gudea 1989, 1030, pl. 171); Telița–Amza (Baumann 1995, 143, pl. 42/1).
76. *Scoabă* cu capetele ascuțite, încrucișate. Fier forjat cu secțiune dreptunghiulară.
Dimensiuni: L = 5,9 cm; l = 6,5 cm; g = 0,6/0,3 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-1 c. 22, - 0,55 m; a. 1982.
Inventar: 29.397;
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1030, pl. 171).
77. Fragment *scoabă* lamelară, cu brațe subțiate și curbate; lipsă capetele. Fier forjat și laminat
Dimensiuni: L = 9,5 cm; l = 1,6×1,0×0,5 cm; g = 0,2 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-1, c. 19, - 0,40 m; a.1984.
Inventar: 37.844
Inedit.
78. *Scoabă* din fier forjat, cu secțiune patrulateră; Un capăt aplatizat și îndoit în unghi drept; celălalt capăt lipsește.
Dimensiuni: L = 5,5×1,0; g = 0,5-0,2 cm; l floare = 0,9 cm.
Locul descoperirii: Sector a vest, S-4, c. 23, - 0,40 m; a.1984.
Inventar: 37.807
Inedit.
79. *Scoabă* din fier forjat și laminat, cu secțiune patrulateră; braț aplatizat, ascuțit, îndoit în unghi drept.
Dimensiuni: L = 8,9 + 2,1 cm; l braț = 0,8 cm; g = 0,2 cm.
Locul descoperirii: Sector c (*passim*), vegetal; a.1992.
Inventar: 43.426
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1028, pl. 169); Telița–Amza (Baumann 1995, 141, pl. 40/4).
80. Fragment *belciug* din fier forjat; rezervat: cuiul cu inel de fixare și cu un fragment de verigă;
Dimensiuni: L = 7 cm + 4,5 cm; g = 0,7 cm.
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-20, c. 18, - 0,60 m; a. 1992.
Inventar: 43.367
Bibliografie: Baumann 1995, 385, pl. 71/5; Manning 1989, pl. 28/H12 (*belciug de zăbală*).
Analogii: Telița–Amza (Baumann 1995, 140; pl. 38/4); Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 106/3, 6, 7).

81. *Belciug* din fier forjat, cu secțiune pătrată. Un capăt aplatizat și îndoit circular; celălalt capăt cu secțiune rotundă, cu vârf ascuțit.
Dimensiuni: L = 10,2 cm; l = 1,5 cm; g = 0,9 cm.
Locul descoperirii: Sector d, (*ferramenta*), S-20, *Passim*; a. 1992.
Inventar: 43.402
Bibliografie: Baumann 1995, 382, pl. 48/2; Manning 1989, pl. 59/R31-32.
Analogii: *Noviodunum* (Baumann 2010, 51); Gornea (Gudea 1977, fig. 53/19).
82. *Piron (clavus)*, lung, din fier forjat cu floare rotundă, conică.
Dimensiuni: L = 18,5 cm; d floare = 2,1 cm; g = 0,9/0,4 cm.
Locul descoperirii: Sector a, *pavilion sudic*, S-4S, c. 24, - 0,40 m; a. 1991.
Inventar: 43.424;
Bibliografie: Baumann 1995, 371, pl. 58/21; Mihăescu 1950 (*clavus*).
83. *Piron lung*, din fier forjat (*clavus*) cu floare rotundă, conică.
Dimensiuni: L = 18,3 cm; d floare = 2,8 cm; g = 1,1/0,4 cm.
Locul descoperirii: Sector d, *pavilion NV*, S-17, c. 17, vegetal; a. 1991.
Inventar: 43.407
Inedit.
84. *Piron (clavus)*, din fier forjat cu secțiune rectangulară. Floare mare, dreptunghiulară și vârf ascuțit.
Dimensiuni: L = 15 cm; l floare = 3,3 cm; g = 1,3/1,0 cm.
Locul descoperirii: Sector b, vest - S-8, c. 3, vegetal antic; a.1990.
Inventar: 42.790
Inedit.
85. *Piron (clavus)* cu floare pătrată, din fier forjat, cu secțiunea pătrată.
Dimensiuni: L = 5,2 cm; l floare = 1,1 cm; g = 0,9 cm.
Locul descoperirii: Sector c, casetă S-10 – S-12, c. 3, - 0,42 m; a. 1992.
Inventar: 43.375
Inedit.
Bibliografie: Mihăescu 1950 (*clavus*).
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1018, pl. 159).
86. *Piron (clavus)* lung, din fier forjat cu secțiune pătrată. Floare piramidală cu baza pătrată, vârf ascuțit.
Dimensiuni: L = 17,1 cm; latură floare = 3,3 cm; g = 1,0×0,3 cm.
Locul descoperirii: Sector b, S-7, c. 1, - 0,60 m; a. 1988.
Inventar: 43.158
Inedit.
87. *Piron (clavus)* din fier forjat cu secțiune pătrată. Obiect ascuțit, cu capătul superior aplatizat și îndoit în formă de „cap de șarpe”.
Dimensiuni: L = 9,7 cm; l = 1,4/0,8 cm; g = 1,0 cm.
Locul descoperirii: Sector a- nord, S-4N, c. 7, - 0,30 m. Descoperit, cu următoarele cinci piese asemănătoare, în același loc (depozit); a. 1985.

Inventar: 38.411

Bibliografie: Baumann 1995, 289; 370, pl. 57/7; pl. 69/1g.

Analogii: Telița-*Amza* (Baumann 2003, 189, 31).

88. *Piesă* asemănătoare celei de mai sus.

Dimensiuni: L = 9,5 cm; l = 0,085 cm; g = 0,8 cm.

Locul descoperirii: Sector *a-nord*, S-4N, c. 7, - 0,30 m.

Inventar: 38.410

Bibliografie: Baumann 1995, 370, pl. 57/6; 69/1f.

Analogii: Telița-*Amza* (Baumann 2003, 189, 31).

89. *Piesă* asemănătoare celei de mai sus.

Dimensiuni: L = 10 cm; l = 1,0 cm; g = 0,8 cm.

Locul descoperirii: Sector *a-nord*, S-4N, c. 7, - 0,30 m.

Inventar: 38.409

Bibliografie: Baumann 1995, 370, pl. 57/4; 69/1d.

Analogii: Telița-*Amza* (Baumann 2003, 189, 31).

90. *Piesă* asemănătoare celei de mai sus.

Dimensiuni: L = 10,5 cm; l = 1,0 cm; g = 0,9 cm.

Locul descoperirii: Sector *a-nord*, S-4N, c. 7, - 0,30 m.

Inventar: 38.408

Bibliografie: Baumann 1995, 370, pl. 57/5; 69/1c.

91. *Piesă* asemănătoare celei de mai sus.

Dimensiuni: L = 9,5 cm; l = 0,9 cm; g = 0,9 cm.

Locul descoperirii: Sector *a-nord*, S-4N, c. 7, - 0,30 m.

Inventar: 38.407

Bibliografie: Baumann 1995, 370, pl. 57/3; 69/1b.

Analogii: Telița-*Amza* (Baumann 2003, 189, 31).

92. *Piesă* asemănătoare celei de mai sus.

Dimensiuni: L = 10,7 cm; l = 0,9/1,7 cm; g = 0,9 cm.

Locul descoperirii: Sector *a-nord*, S-4N, c. 7, - 0,30 m.

Inventar: 38.406

Bibliografie: Baumann 1995, 370, pl. 57/2; 69/1a.

Analogii: Telița-*Amza* (Baumann 2003, 189, 31).

93. Cui (*clavus*) de mici dimensiuni, cu cap gros, cvasi-rotund; vârf ascuțit. Fier forjat cu secțiune rotundă.

Dimensiuni: L = 3,8 cm; g = 0,3 cm; d cap = 1,0 cm.

Locul descoperirii: Sector *d, (ferramenta)*, S-23, c. 16, - 0,50 m; a.1992.

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1026, pl. 167/1-7).

94. Cui (*clavus*) din fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă; cap bont, vârf aplatizat.

Dimensiuni: L = 4,8 cm; d = 0,3 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*) - S-23, c. 15, - 0,40 m. Descoperit, împreună cu următoarele 12 piese; a.1992.

Inedit.

Inventar: 43.408 a.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1026, pl.167).

95. Cui (*clavus*) din fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă, asemănător celui de mai sus; curbat la mijloc și fără vârf; cap mic, piramidal.

Dimensiuni: L = 4,4 cm; d = 0,4 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S-23, c. 15, - 0,40 m.

Inventar: 43.408 b.

96. Cui (*clavus*) din fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă; vârf aplatizat.

Dimensiuni: L = 4,8 cm; d = 0,3 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S-23, c. 15, - 0,40 m.

Inventar: 43.408 c.

97. Cui (*clavus*) din fier forjat și trefilat, lung, îngust, cu secțiune rotundă; cap mic, bont, vârf aplatizat.

Dimensiuni: L = 6,5 cm; d = 0,2 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S-23, c. 15, - 0,40 m.

Inventar: 43.408 d.

98. Cui (*clavus*) din fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă, asemănător cu nr. 17; vârf îngust, aplatizat;

Dimensiuni: L = 6,0 cm; d = 0,3 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*); S-23, c. 15, - 0,40 m.

Inventar: 43.408 e.

99. Cui (*clavus*) din fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă, asemănător celui de mai sus, fără floare.

Dimensiuni: L = 5,4 cm; d = 0,2 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S-23, c. 15, - 0,40 m.

Inventar: 43.408 f.

100. Cui (*clavus*) din fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă, îndoit pe mijloc; cap bont, fără vârf.

Dimensiuni: L = 6 cm; d = 0,30 cm;

Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S-23, c. 15, - 0,40 m;

Inventar: 43.408 g.

101. Cui (*clavus*) din fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă, îndoit spre vârf; cap bont, vârf plat.

Dimensiuni: L = 6 cm; d = 0,30 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*); S-23, c. 15, - 0,40 m.

Inventar: 43.408 h.

102. Cui (*clavus*) din fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă, asemănător cu nr. 17; vârf aplatizat, cap piramidal.

Dimensiuni: L = 4,2 cm; d = 0,3 cm.

- Locul descoperirii:** Sector *d* (*ferramenta*), S-23, c. 15, - 0,40 m.
Inventar: 43.408 i.
103. Cui (*clavus*) din fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă, asemănător celui de mai sus; vârful plat, cap piramidal.
Dimensiuni: L = 5,2 cm; d = 0,4 cm.
Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*); S-23, c. 15, - 0,40 m.
Inventar: 43.408 j.
104. Cui (*clavus*) din fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă, asemănător cu nr. 23; vârful aplatizat, cap bont.
Dimensiuni: L = 4,8 cm; d = 0,2 cm.
Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S-23, c.15, - 0,40 m.
Inventar: 43.408 k.
105. Cui (*clavus*) din fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă, asemănător cu cel de mai sus; vârful aplatizat, cap bont.
Dimensiuni: L = 4,50 cm; d = 0,30 cm.
Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S-23, c. 15, - 0,40 m.
Inventar: 43.408 l
106. Cui (*clavus*) din fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă și floare plată, ovală; vârful ascuțit.
Dimensiuni: L = 5,4 cm; d floare = 0,4/0,8 cm; G = 0,4 cm.
Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S-23, c. 15, - 0,40 m.
Inventar: 43.408 m.
107. Piron (*clavus*) cu floare conică, îndoit spre vârful; vârful apalatizat. Fier forjat cu secțiune pătrată.
Dimensiuni: L = 7,5 cm; g = 0,5/0,2 cm; d floare = 1,1 cm;
Locul descoperirii: Sector *d*, (*pavilion NV*), S-23, c. 16, - 0,50 m; a.1992.
Inventar: 43.411.
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166); Buciumi (Chirilă 1972, pl. 107/16).
108. Piron (*clavus*) cu floare mare conică, îndoit spre vârful; vârful aplatizat. Fier forjat cu secțiune pătrată.
Dimensiuni: L = 10,3 cm; g = 0,7/0,3 cm; d floare = 2,6 cm
Locul descoperirii: Sector *b*, S-4,c. 24, - 0,55 m; a. 1984.
Inventar: 37.798
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166); Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl.107/16).
109. Piron (*clavus*) cu floare conică, subțiat spre vârful. Fier forjat cu secțiune pătrată.
Dimensiuni: L = 11,8 cm; g = 0,8/0,3 cm; d floare = 2,3 cm.
Locul descoperirii: Sector *a* N, S-1, c.19, - 0,45 m; a.1984.
Inventar: 37.815

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl.166); Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl.107/16).

110. Piron (*clavus*) de dimensiuni reduse, cu floarea în formă de calotă. Fier forjat cu secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 6,5 cm; g = 0,5 cm; d floare = 2,6 cm.

Locul descoperirii: Sector a; S-4, *pavilion sud*, în dărâmtură; a.1984.

Inventar: 37.801

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166).

111. Piron (*clavus*) de dimensiuni reduse, curbat, cu vârf aplatizat, și cu floarea în formă de calotă. Fier forjat cu secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 7,3 cm; g = 0,9-0,5 cm; d floare = 2,2 cm; a.1984.

Locul descoperirii: Sector a; S-1, c. 19, vegetal.

Inventar: 37.843

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166).

112. Piron (*clavus*) de dimensiuni medii, cu floarea plată, ovală. Fier forjat cu secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 11,7 cm; g = 0,9-0,6 cm; d floare = 2,8×1,6 cm.

Locul descoperirii: Sector b; S-4 N, c. 16, - 0,55 m; a.1985.

Inventar: 38.418

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1014-1018, pl. 155-159); castrul Walldürn (Batz 1978, fig. 27, 9-22).

113. Piron (*clavus*) de dimensiuni reduse, cu floarea plată, rotundă. Fier forjat cu secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 7,2 cm; g = 0,4 cm; d floare = 1,2 cm.

Locul descoperirii: Sector b; S-4, c.24, -0,55 m; a.1984.

Inventar: 37.822

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1012-1013, pl. 153-154); Walldürn (Batz 1978, fig. 27/9-22).

114. Piron (*clavus*) de dimensiuni reduse, cu floare conică, îndoit spre vârf. Fier forjat cu secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 8,2 cm; g = 0,8-0,3 cm; d floare = 2,5 cm.

Locul descoperirii: Sector a, S-1, c. 20, - 0,55 m; a.1982.

Inventar: 29.303

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166); Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 107/16).

115. Piron (*clavus*) de dimensiuni reduse, cu capăt gros, cvasi-rotund, și corp aplatizat. Fier forjat cu secțiune dreptunghiulară.

Dimensiuni: L = 5,0 cm; g = 0,80-0,50 cm; d. cap = 1,40×1,20 cm;

Locul descoperirii: Sector *a*, S-3 N, c. 7, - 0,60 m; a.1985.

Inventar: 26.734

Inedit.

Analogii: *Porolissum*, Gudea 1989, 1026, pl. 167.

116. Piron (*clavus*) de dimensiuni medii, cu capăt gros, cvasi-rotund; vârf ascuțit. Fier forjat cu secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 10,50 cm; g = 0,70 cm; d. cap = 1,50 cm.

Locul descoperirii: Sector *d*, S-9, c. 6, vegetal antic; a. 1990.

Inventar: 42.769

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1026, pl. 167).

117. Piron (*clavus*) de dimensiuni mari (1), cu floare conică, ovală. Fier forjat cu secțiune patrulateră.

Dimensiuni: L = 22 cm; g = 1,0- 0,8-0,3 cm; d floare = 2,7/2,4 cm.

Locul descoperirii: Sector *c* (*pavilion central* – N), S-15c, c.19, - 0,80 m; a.1992.

Inventar: 43.357

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166); Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 107/16).

118. Piron (*clavus*) de dimensiuni medii (2), curbat; resturi de zgură pe floarea conică. Fier forjat cu secțiune patrulateră.

Dimensiuni: L = 18,7 cm; g = 0,7- 0,5-0,3 cm; d floare = 2,5 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*passim*); a.1991.

Inventar: 43.372

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166); Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 107/16).

119. Piron (*clavus*) de dimensiuni medii (3), asemănător celui de mai sus, cu floare tronconică; vârful spart. Fier forjat cu secțiune patrulateră.

Dimensiuni: L = 18 cm; g = 0,9- 0,6-0,1 cm; d floare = 2,5 cm

Locul descoperirii: Sector *a* (*pavilion sud*), S-4 sud, c. 24, - 0,40 m; a.1991

Inventar: 43.424

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166); Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 107/16).

120. Piron (*clavus*) de dimensiuni medii (4), asemănător celui de mai sus, cu floare tronconică; vârful spart. Fier forjat cu secțiune patrulateră.

Dimensiuni: L = 18,40 cm; g = 1,00- 0,50-0,30 cm; d floare = 2,80 cm.

Locul descoperirii: Sector *d* (*pavilion NV*), S-17, c. 17, vegetal; a.1992.

Inventar: 43.424

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166); Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 107/16).

121. Piron (*clavus*) de dimensiuni medii (5), asemănător exemplarului 2; floare piramidală. Fier forjat cu secțiune patrulateră.
Dimensiuni: L = 19 cm; g = 0,8- 0,6-0,3 cm; d floare = 2,5 cm.
Locul descoperirii: Sector c (*pavilion central*), S-8, c. 3, vegetal.
Inventar: 42.790
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166); Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 107/16).
122. Piron 1 (*clavus*) din fier forjat cu floarea mare, rotundă, curbat, cu vârf ascuțit, deteriorat; secțiune patrulateră.
Dimensiuni: L = 8,40 cm; d floare = 2,20 cm; g = 0,80 cm.
Locul descoperirii: Sector d- sud; S-9b, c. 9, - 0,50 m; a.1992.
Inventar: 43.396
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 149-152, tip 1).
123. Piron 2 (*clavus*) din fier forjat cu floarea ovală; fără vârf; secțiune patrulateră.
Dimensiuni: L = 10,10 cm; d floare = 2,20×1,80 cm; g = 0,60 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-1, c. 19, vegetal; a.1984.
Inventar: 37.814
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 149-152, tip 1).
124. Piron 3 (*clavus*) din fier forjat cu floarea mare, ovală; puternic curbat, cu vârful ascuțit; secțiune dreptunghiulară.
Dimensiuni: L = 10 cm; d floare = 2,50×2,00 cm; g = 0,60/0,80 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-4, c. 24, - 0,55m; a.1984.
Inventar: 37.820
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 149-152, tip 1).
125. Piron 4 (*clavus*) gros, din fier forjat cu floare mare, ovală; puternic curbat, fără vârf; secțiune patrulateră.
Dimensiuni: L = 11,20 cm; d floare = 2,50/2,80 cm; g = 1,00 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-1, c. 28, vegetal; a.1984.
Inventar: 37.820
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 149-152, tip 1).
126. Piron 5 (*clavus*) din fier forjat cu floare ovală; deteriorat, spart, fără vârf; secțiune patrulateră.
Dimensiuni: L = 6,80 cm; d floare = 2,20×1,80 cm; g = 0,70 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-1, c. 19, vegetal; a.1984.
Inventar: 37.816
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 149-152, tip 1).

127. Piron 6 (*clavus*) din fier forjat cu floare mare, rotundă; secțiune patrulateră.
Dimensiuni: L = 8,80 cm; d floare = 3,30 cm; g = 0,70 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-2 E-V, zid *pavilion sudic*, vegetal; a.1984.
Inventar: 37.802
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 149-152, tip 1).
128. Piron 7 (*clavus*) din fier forjat cu floare mare, ovală; secțiune patrulateră; fără vârful.
Dimensiuni: L = 7,50 cm; d floare = 3,2×2,2 cm; g = 0,7 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-2 E-V, zid *pavilion sudic*, vegetal; a.1984.
Inventar: 37.805
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 149-152, tip 1).
129. Piron 8 (*clavus*) din fier forjat cu floarea mare, ovală; ușor curbat; vârful ascuțit, deteriorat; secțiune patrulateră.
Dimensiuni: L = 10 cm; d floare = 2,5×3,0 cm; g = 0,7 cm.
Locul descoperirii: Sector d, S-9b, c.9 (ț), vegetal; a.1992.
Inventar: 37.379
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 149-152, tip 1).
130. Piron 1 (*clavus*) din fier forjat; floare mare, conică, cu baza ovală; secțiune patrulateră; vârful ascuțit, ușor curbat.
Dimensiuni: L = 6,5 cm; d floare = 2,5×2,0 cm; g = 0,5 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-1, c. 23, - 0,50 m; a.1982.
Inventar: 29.304
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166, tip 2).
131. Piron 2 (*clavus*) din fier forjat; curbat și deteriorat; floare conică, cu baza ovală; secțiune dreptunghiulară; vârful ascuțit.
Dimensiuni: L = 8,5 cm; d floare = 2,1×1,5 cm; g = 1,0/0,8 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-1, c. 24, -0,60 m; a.1984.
Inventar: 37.803
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166, tip 2).
132. Piron 3 (*clavus*) din fier forjat; floare mare conică, cu baza ovală; secțiune patrulateră; vârful ascuțit.
Dimensiuni: L = 8,8 cm; d floare = 2,1×2,5 cm; g = 0,6 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-2, c. 1, - 0,50 m. a.1983.
Inventar: 38.185
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166, tip 2).

133. Piron 4 (*clavus*) din fier forjat; floare piramidală cu baza ovală; secțiune patrulateră; ușor curbat spre vârful ascuțit.
Dimensiuni: L = 7,8 cm; d floare = 2,2/1,5 cm; g = 0,6 cm.
Locul descoperirii: *passim*; a.1990.
Inventar: 42.773
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166, tip 2).
134. Piron 5 (*clavus*) din fier forjat; floare conică, cu baza rotundă; secțiune dreptunghiulară; vârful bont.
Dimensiuni: L = 6,6 cm; d floare = 1,8 cm; g = 0,4/0,6 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-2 (exterior zid N pavilion sudic), - 0,40 m; a.1984.
Inventar: 37.806
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166, tip2).
135. Piron 6 (*clavus*) din fier forjat; asemănător celui de mai sus; floare conică, cu baza rotundă; secțiune dreptunghiulară; vârful bont.
Dimensiuni: L = 6,4 cm; d floare = 1,5 cm; g = 0,7/0,5 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-4 (exterior zid N pavilion sudic); - 0,40 m; a.1984.
Inventar: 37.810
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166, tip2).
136. Piron 7 (*clavus*) mic, din fier forjat. Floare mare, conică, cu baza rotundă; secțiune patrulateră; vârful scurt, ascuțit.
Dimensiuni: L = 4,5 cm; d floare = 2,0 cm; g = 0,6 cm.
Locul descoperirii: Sector d - sud, S-9, c. 6, - 0,43 m; a.1990.
Inventar: 42.785
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166, tip2).
137. Piron 9 (*clavus*) mare din fier forjat; curbat și deteriorat spre vârful ascuțit; floare conică, cu baza rotundă; secțiune patrulateră.
Dimensiuni: L = 13,5 cm; d floare = 2,5 cm; g = 0,7 cm.
Locul descoperirii: Sector a, S-1, c. 24, - 0,60 m, lângă zidul de N al pavilionului sudic a.1984.
Inventar: 37.804
Inedit.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166, tip3).
138. Piron 10 (*clavus*) de dimensiuni medii, din fier forjat; cu vârful ascuțit; floare conică, deteriorată, cu baza ovală; secțiune patrulateră.
Dimensiuni: L = 11,6 cm; d floare = 2,1/1,5 cm; g = 0,5 cm.
Locul descoperirii: *passim*; a.1993.
Inventar: 43.745

Inedit.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166, tip3).

139. Piron 8 (*clavus*) mare din fier forjat; curbat cu cap piramidal îngroșat, cu baza triunghiulară; secțiune dreptunghiulară (din I-a etapă).

Dimensiuni: L = 14,5 cm; latură cap = 2,2/2,0 cm; g = 0,9/0,5 cm.

Locul descoperirii: Sector a, S-2, c. 1 est, - 0,68 m, lângă zidul de N, al pavilionului sudic; a.1983.

Inventar: 38.004

Inedit.

E. Ustensile folosite la prelucrarea ceramicii

Prima etapă constructivă (Pl. Pl. 8/140)

140. *Trasor* fusiform din fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă, ascuțit la ambele capete.

Dimensiuni: L = 6 cm; g = 0,3/0,1 cm.

Locul descoperirii: Sector c-sud, casetă (S-10, S-12), c. 1, - 0,80 m. a.1993.

Inventar: 43.395

Bibliografie: Baumann 1995, 375, pl. 62/4.

141. *Instrument* pentru modelarea ceramicii (*spatulă-rașchetă*). Fier forjat cu secțiune pătrată; capete aplatizate în cruce, unul îndoit, celălalt ascuțit.

Dimensiuni: L = 14,2 cm; g = 0,9 cm;

Locul descoperirii: Sector b-sud (interior Cp. 3)- S-3N, c. 14, - 0,80 m; a.1985.

Inventar: 38.417

Inedit.

A doua etapă constructivă (Pl. 8/142-145; Pl. 9/146-148)

142. *Trasor* din fier forjat și laminat la cald. Unul din capete, mai lat, îndoit transversal în unghi drept, este prevăzut cu patru dinți, obținuți prin decupare, din lățime. Celălalt capăt se termină într-un cârlig de care este agățată o verigă ovală.

Dimensiuni: L = 22+8,5 cm; l = 1,5/10,4 cm; g = 0,7 cm; d verigă = 3,0/3,7 cm.

Locul descoperirii: Sector c (*pavilion central*), caseta c, - 0,50 m; a.1992.

Inventar: 43. 355;

Bibliografie: Baumann 1995, 375, pl. 62/3; 70/8.

143. *Spatulă* din fier forjat și laminat: un capăt laminat în formă de lamă de cuțit, celălalt – trefilat și ascuțit;

Dimensiuni: L = 10 cm; l = 1,7 cm; g = 0,5/0,1 cm;

Locul descoperirii: Sector b-sud - S-3N, c. 10, vegetal; a. 1992.

Inventar: 43.425

Bibliografie: Baumann 1995, 389, pl. 75/3; Manning 1989, pl. 12/B76; pl. 13/C3-C18. Duvauhelle 2005, 68-69, fig. 40, preia tipologia lui Manning, valabilă pentru epoca Principatului, stabilind și pentru *Raetia*, trei tipuri de spatule. Cel mai apropiat de exemplarele târzii de pe Valea Morilor este tipul 1, cu lamă triunghiulară și tije lungă cu secțiune rectangulară.

144. *Spatulă* curbă, din fier forjat, laminat și refilet. Secțiune rectangulară. Un capăt aplatizat și îndoit, lipit prin ciocănire la rece. Celălalt capăt trefilat și ascuțit.
Dimensiuni: L = 16 cm; l = 2,8 cm; g = 1,0/0,9 cm.
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*)- S-20, c. 18, -0,50 m; a. 1992.
Inventar: 43. 335
Bibliografie: Baumann 1995, 384, pl. 70/7; Manning 1989, pl. 13/C3-C18. Duvauchelle 2005, 68-69, fig.40.
145. *Spatulă* de dimensiuni reduse. Fier forjat de formă trapezoidală, cu secțiune dreptunghiulară.
Dimensiuni: L = 4,6 cm; l = 1,2/0,4 cm; g = 0,9/0,3 cm; a.1992.
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-23, c. 16, - 0,50 m.
Inventar: 43.415
Inedit.
146. *Spatulă* din fier forjat, cu tija lungă și vârf de înmănușare; secțiune pătrată. Partea funcțională este aplatizată dreptunghiular, cu marginea de jos îndoită.
Dimensiuni: L = 20,6 cm; l = 2,0cm; g = 1,1/0,5 cm.
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-23, c. 16, - 0,50 m; a. 1992.
Inventar: 43. 362
Bibliografie: Baumann 1995, 375, pl. 62/5; 75/4; Manning 1989, pl.12/B76.
Analogii: Muzeul din Mainz – Westfalia (Harnecker 1997, pl.10/80).
147. Instrument, probabil *rașchetă* de olar, realizată dintr-un piron, a cărui floare, devenită parte funcțională, triunghiulară, a fost lățită prin laminare și îndoită în formă de „cap de șarpe”.
Dimensiuni: L = 8,8 cm; l = 1,8/0,9 cm; g = 0,5/0,2 cm; a. 1992.
Locul descoperirii: Sector a (*pavilion sudic*), S-5, *passim*.
Inventar: 43.371
Bibliografie: Baumann 1995, 384, pl. 70/4.
148. *Dorn*; instrument romboidal din fier forjat și trefilat, cu secțiune dreptunghiulară; tija lungă, subțire, rotundă în secțiune și spartă la capăt.
Dimensiuni: L = 17,8 cm; l = 0,9/0,7 cm; g = 0,8/0,3 cm.
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-23, c. 17, - 0,60 m; a.1992.
Inventar: 43. 350;
Bibliografie: Baumann 1995, 376, pl. 63/8; 73/1; Manning 1989, pl. 11/B25-B29.
Analogii: Muzeul din Mainz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 11/81, 83; pl. 12/95, 97).

F. Arme

Prima etapă constructivă (Pl. 9/149-151)

149. Vârf de lance (*cuspis*) spart în două; foliform, cu nervură mediană și cu aripioare îndoite într-un manșon tubular. Fier lucrat în tipar;
Dimensiuni: L = 16,5 cm; l = 2,2 cm; g = 0,3 cm; d manșon = 1,0 cm.
Locul descoperirii: Sector d, sud; S-9b, c. 9, - 0,70 m; a.1992.
Inventar: 43.403

Bibliografie: Baumann 1995, 374, pl. 61/3, 76/4.

Analogii: Gornea (Gudea 1977, fig. 48/22, 25); *Porolissum* (Gudea 1989, 882-885, pl. 123-126); Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 58/6).

150. Vârf de lance (*cuspis*). Fier forjat, cu secțiune pătrată; vârf ascuțit și tub de înmănușare, scurt, cu inel de prindere la interior.

Dimensiuni: L = 26 cm; g = 1,0×0,4cm; d manșon = 2,1 cm.

Locul descoperirii: Sector *d*, pavilion NV; S-17, c. 16; - 0,90 m; a. 1992.

Inventar: 43. 361

Bibliografie: Baumann 1995, pl. 61/1; 76/7; Manning 1989, pl.76/35,36; Vlădescu 1982, 363 (s.v. *hasta* = lance).

Analogii: Gornea (Gudea 1977, fig. 47/20, 21);

151. Sabie scurtă sau pumnal din fier (*pugio*), forjat și laminat. Lamă scurtă, dreptunghiulară, cu vârful oval. Garda decupată în lateral, din lățimea lamei; tije scurtă triunghiulară;

Dimensiuni: L = 34,6 cm; l = 3,9 cm; g = 1,3/0,6cm.

Locul descoperirii: Sector *c*, pavilion central SV; S-9, c. 13; - 0,70 m; a.1990.

Inventar: 42.779;

Bibliografie: Baumann 1995, 372, pl. 59/6;

Analogii: Maslenikov 1984, 316.

A doua etapă constructivă (Pl. 9/152-158

152. Vârf de lance (*cuspis*) cu lama triunghiulară, prevăzută cu dublă profilatură mediană; tub de înmănușare tronconic, cu nituri. Fier lucrat în tipar.

Dimensiuni: L = 20,7 cm; l = 3,1/0,4 cm; g = 2,6cm; d manșon = 2,6/1,9 cm.

Locul descoperirii: Sector *d*, sud; S-9b, c. 11, - 0,50 m; a. 1991.

Inventar: 43. 333

Bibliografie: Baumann 1995, 374, pl. 61/2; 76/5.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 882, pl. 123); Vlădescu 1982, 363 (s.v. lance); Muzeul din Mainz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 76/801).

153. Fragment tablă de fier forjat și laminat cu găuri pentru cuie (fragment de *lorica* ?);

Dimensiuni: L = 10,5 cm; l = 9,3 cm; g = 0,2 cm;

Locul descoperirii: Sector *c* – sud; S-8, c. 11, - 0,40 m; a. 1990.

Inventar: 43.348.

Inedit.

154. Fragment lamă din fier forjat și laminat prin batere la cald, cu șase orificii pentru fixare în mâner.

Dimensiuni: L = 23 cm; l = 1,5 cm; g = 0,4 cm; d = 0,3/0,5 cm.

Locul descoperirii: Sector *d*, S-9, c. 15, - 0,50 m; a. 1992.

Inventar: 42.782

Bibliografie: Baumann 1995, 301 (b-2).

155. Vârf de lance (*cuspis*) foliform, cu nervură mediană și manșon tubular tronconic. Fier lucrat în tipar.

Dimensiuni: L = 30 cm; l = 3 cm; g = 0,6/0,1 cm; d manșon = 3 cm.

Locul descoperirii: Sector a, pavilion sudic; S-4b, c. 19, - 0,50 m; a. 1991.

Inventar: 43. 333

Bibliografie: Baumann 1995, 310; pl. 76/3; Manning 1989, pl. 76/26; Vlădescu 1982, 363 (s.v. *hasta* = *lance*).

Analogii: Gornea (Gudea 1977, fig. 48/22, 25); *Porolissum* (Gudea 1989, 882-885, pl. 123-126); Buciumi (Chirilă et alii 1972, pl. 58/6; Ament 1976, 69, Fig. 7/5); Muzeul din Mainz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 76/804).

156. Cască din fier (*cassis*); rezervat: fragmente din calotă (*cudo*), din apărătoarea de ceafă, din nazal, și o apărătoare de ureche. Stare proastă de conservare;

Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-20, c. 18, - 0,50 m; a. 1992.

Bibliografie: Baumann 1995, 330, pl. 64; Vlădescu 1982, 168-169 (s.v. *cassis*); Glad 2009, 140, fig. 1/2 - *cască de tip Berkasovo II* – (sec. IV – început sec. V p. Chr.).

157. Vârf de lance (*cuspis*) în formă de cuțit de luptă, cu muchea tăioasă, ușor curbată. Fier forjat și laminat. Lamă lată cu vârf ascuțit și tub de înmănușare, realizat prin îndoirea a două aripioare la baza lamei.

Dimensiuni: L = 27 cm; l = 3,7 cm; d manșon = 2,0 cm; a. 1992

Locul descoperirii: Sector d, (*ferramenta*), *passim*.

Inedit.

158. Călcâi de lance (*spiculum*). Fier forjat lucrat în tipar. Formă conică, vârf ascuțit cu secțiune patrulateră, vârf și manșon rotund, cu inel la margine.

Dimensiuni: L = 18,5 cm; g = 2,5 cm; d = 1,2-0,5 cm.

Locul descoperirii: Telița/ Valea Morilor, *passim*; a. 1983.

Bibliografie: Baumann 1995, 390, pl. 76/6; Vlădescu 1982, 363 (s.v. *lance*).

Analogii: Muzeul din Maintz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 77/818-822).

G. Varia

Prima etapă constructivă (Pl. 10/159-176)

159. *Ustensilă* cu locaș conic de înmănușare și cârlig la celălalt capăt (*tindeche* ?). Fier forjat, bitronconic;

Dimensiuni: L = 15 cm; l = 1,5 cm; g = 0,8 cm; d = 1,6 cm;

Locul descoperirii: Sector c, sud-est; S-18, c. 2, - 0,65 m; a. 1992.

Inventar: 43. 385

Inedit.

160. *Cârlig de undiță* din fier forjat cu secțiune cvasi-pătrată. Vârf ascuțit; capătul superior, îndoit spre spate.

Dimensiuni: L = 8 cm; g = 0,5 cm;

Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*); S-20, c. 18, - 0,70 m; a. 1992.

Inventar: 43.381

Inedit.

Analogii: *Iatrus-Krivina* 6/2007, pl. 16-17/1696-1703.

161. Piron (*clavus*) cu floare conică, masivă. Fier forjat, secțiune pătrată. Vârful pironului ușor aplatizat prin batere la rece, și torsionat. Instrument nedeterminabil.
Dimensiuni: L = 17 cm; g = 1,2×0,4 cm; d floare = 3,8×3,5 cm.
Locul descoperirii: Sector *b* (*pavilion I*), S-14, S-4N, c. 3, - 0,83 m, a. 1992.
Inventar: 43.357
Bibliografie: Mihăescu 1950 (*clavus*); Baumann 1995, 382, pl. 68/23.
Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, 1025, pl. 166), Buciumi (Chirillă *et alii* 1972, pl. 107/16, 19).
162. Cerc de la butucul roții (*imbrex ferrea*); fier forjat și laminat; secțiune semirotundă.
Dimensiuni: D = 17,5 cm; l = 1,5 cm; g = 0,4 cm.
Locul descoperirii: Sector *d*, *pavilion NV*; S-17, c. 18, - 0,96 m; a. 1992.
Inventar: 43. 338.
Inedit.
Bibliografie: Mihăescu 1950 (*imbrex ferrea*); Manning 1989, pl. 48.
163. *Ustensilă* realizată dintr-un piron cu floare plată, ovală, subțiat spre vârful îndoit în verigă ovală (*tindeche* ?). Fier forjat cu secțiune rectangulară.
Dimensiuni: L = 12,8 cm; l = 0,8 cm; g = 0,6 cm; d = 1,9×1,7 cm.
Locul descoperirii: Sector *c*, sud (*pavilion central*); S-8, c. 12, - 0,87 m; a. 1991.
Inventar: 43.421
Bibliografie: Baumann 1995, 384, pl. 70/6.
Analogii: Telița–Amza (Baumann 1995, 123, pl. 22/8); Venedikov 1957, 153-301.
164. *Ustensilă* nedeterminabilă, din fier forjat. Cap – cârlig triunghiular, aplatizat, lățit prin ciocănire la cald și îndoit. Tije cu secțiune semisferică și vârf ascuțit.
Dimensiuni: L = 27,8 cm; l = 2,5/ 1,7 cm; d = 1,5/1,2 cm.
Locul descoperirii: Sector *c*, sud (*pavilion central*); S-8, c. 8, - 0,70 m; a.1990.
Inventar: 42.783
Inedit.
165. Inel rotund de cataramă (*cingulum*). Fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă, cu capetele subțiate și sudate la cald.
Dimensiuni: D = 3,1 cm; g = 0,65 cm.
Locul descoperirii: Sector *d*, sud; S-9, c. 15, - 0,70 m; a. 1990.
Inventar: 42.766
Bibliografie: Baumann 1995, 378, pl. 65/2; 77/2.
166. *Pilă* triunghiulară cu peduncul; fier forjat și aplatizat la cald, cu secțiune rectangulară.
Dimensiuni: L = 27,3 cm; l = 0,9 cm; g = 0,6 cm.
Locul descoperirii: Sector *d*, (*ferramenta*); S-23, c.17, - 0,65 m. Descoperită împreună cu următoarele patru piese; a. 1992.
Inventar: 43.354
Bibliografie: Baumann 1995, 387, pl. 73/7; Muzeul din Avenches (Duvauchelle 2005, 29, fig. 13, stabilește, în funcție de secțiunea pieselor, șase tipuri de pile: plate, pătrate, triunghiulare, semirotunde, ovale- încadrare cronologică largă – sec. I-III p.Chr.). *Tip 1 Avenches*.

167. *Pilă triunghiulară cu tije; fier forjat cu secțiune pătrată.*
Dimensiuni: L = 30 cm; g = 1,3/0,7/0,5 cm.
Locul descoperirii: Sector d, (*ferramenta*); S-23, c. 17, - 0,65 m; a. 1992.
Inventar: 43.351.
Bibliografie: Baumann 1995, 387, pl. 73/6, *Tip 2 Avenches*.
168. *Pilă triunghiulară cu tije; fier forjat cu secțiune pătrată.*
Dimensiuni: L = 28 cm; g = 1,3/0,6 cm.
Locul descoperirii: Sector d, (*ferramenta*); S-23, c. 17, - 0,65 m. a.1992.
Inventar: 43.355
Bibliografie: Baumann 1995, 387, pl. 73/3, *Tip 2 Avenches*.
169. *Pilă triunghiulară cu tije; fier forjat cu secțiune pătrată.*
Dimensiuni: L = 25,5 cm; g = 1,0/0,5/0,3 cm.
Locul descoperirii: Sector d, (*ferramenta*); S-23, c. 17, - 0,65 m; a. 1992.
Inventar: 43.352
Bibliografie: Baumann 1995, 387, pl. 73/5, *Tip 2 Avenches*.
170. *Pilă mare, rectangulară, cu vârf piramidal și tije de înmănușare. Fier forjat cu secțiune pătrată;*
Dimensiuni: L = 36 cm; g = 1,5/0,4 cm;
Locul descoperirii: Sector d, (*ferramenta*); S-23, c. 17, - 0,65 m; a.1992.
Inventar: 43.353;
Bibliografie: Baumann 1995, 387, pl. 73/4., *Tip 2 Avenches*.
171. *Închizător trapezoidal, profil de L în trepte, cu partea activă aplatizată prin batere și dublată prin sudare și nituire de un arc lamelar. Fier forjat și laminat.*
Dimensiuni: L = 8,5 cm; l = 2,3/1,3 cm; g = 1,6/0,8/0,5 cm.
Locul descoperirii: Sector d, sud; S-9a, c. 9, - 0,67 m; a. 1992.
Inventar: 43.398
Inedit.
Bibliografie: DA, IV,2, (*sera*), 1241-1248; Mihăescu 1950 (*clostra*).
172. *Mâner de cuțit cu plăsele din os prinse cu nituri din fier.*
Locul descoperirii: Sector a; S-4, c. 19, - 0,80 m; a. 1984.
Inventar: 38.193
Bibliografie: Baumann 1995, 385, pl. 71/6.
173. *Instrument de împletit plase. Fier forjat și trefilat, cu secțiune rotundă. Obiect alcătuit dintr-o tije lungă, cu inel de prindere, la un capăt, și cu dublu cârlig, la celălalt.*
Dimensiuni: L = 16,8 cm; l = 4 cm; d = 0,6 cm.
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-20, c.18, - 0,78; a. 1992.
Inventar: 43.366.
Bibliografie: Baumann 1995, 330 (*tindecu cu cârlig pe douăpărți*), 375, pl. 62, 2; 384, pl. 70, 5.
Analogii: Gornea-Banat, așezare (Gudea 1977, 81, 8 = *ac de împletit plasa*); fig. 44/11 = 57/15; Magdalensberg (Schütz 2003, pl. 16/S9, S10).

174. Cuțit (*culter*) din fier forjat și laminat. Lamă groasă cu muchea interioară tăioasă și cu partea dorsală ușor curbată spre vârful ascuțit; tije scurtă, triunghiulară, spartă.
Dimensiuni: L = 17 cm; l = 2,5/1,2 cm; g = 0,045 cm.
Locul descoperirii: Sector a, (pavilionul de sud), S-3S, c. 4, - 0,70 m; a. 1985.
Inventar: 38.413
Bibliografie: Baumann 1995, 370, pl. 57/15; Mihăescu 1950 (*culter*); Reinach 1892 (s.v. *culter*).
175. Lamă de cuțit (*culter*); fier forjat și laminat. Partea dorsală ușor curbată; muchea interioară tăioasă, cu urme de folosință îndelungată; tija spartă.
Dimensiuni: L = 9,9 cm; l = 2 cm; g = 0,4 cm.
Locul descoperirii: Sector a, (pavilionul de sud), S-3S, c. 4, - 0,70 m; a. 1985.
Inventar: 38.414
Bibliografie: Baumann 1995, 370, pl. 57/17; 69/11.
176. Lamă curbă de cuțit (*culter*), spart la ambele capete și pe mijloc (recondiționat prin lipire); fier forjat și laminat (cu urme vizibile de ciocănire pe una din suprafețe).
Dimensiuni: L = 10 cm; l = 0,3-2,1-1,1 cm; g = 0,3 cm; a. 1985.
Locul descoperirii: Sector b, S-3N, c. 4, - 0,70 m.
Inventar: 38.314.
Bibliografie: Baumann 1995, 289; Mihăescu 1950 (*culter*); Reinach 1892, (s.v. *culter*).
- A doua etapă constructivă (Pl. 11/177-184)*
177. Creuzet (?) hemisferic; fier lucrat în tipar.
Dimensiuni: D = 2,7 cm; h = 1,3 cm; g = 0,4 cm.
Locul descoperirii: Sector b, sud ; S-4N, c. 5, - 0,40 m; a. 1992.
Inventar: 43.399
Bibliografie: Baumann 1995, 375, pl. 62/8.
178. Cârlig (*uncus ferreus*). Fier forjat cu secțiune dreptunghiulară.
Dimensiuni: L = 5,8 cm; l = 0,9/0,5 cm; g = 0,5/0,3 cm.
Locul descoperirii: Sector d (pavilion NV); S-17, c. 19, - 0,50 m; a. 1992.
Inventar: 43.390
Analogii: Mihăescu 1950 (*uncus ferreus*).
179. Urechiușă metalică = mâner de recipient (*armilla*) din fier forjat, trefilat, cu secțiune rotundă și laminat. Capete aplatizate, rotunjite și perforate;
Dimensiuni: l = 3,7 cm; h = 3,7 cm; g = 0,7 cm; d capete = 1,6/1,9 cm;
Locul descoperirii: Sector d (ferramenta); S-20, c. 18, - 0,50 m; a. 1992.
Inventar: 43.337
Bibliografie: Baumann 1995, 373, pl. 60/1; 74/5; Mihăescu 1950 (*armillae*).
180. Cheie (*clavis*) din fier forjat și laminat. Plăcuță dreptunghiulară prevăzută cu inel de prindere, spart. Dispozitiv de deschidere lat, cu o singură crestătură.
Dimensiuni: L = 7,8 cm; l = 1,4 cm; g = 0,2 cm.
Locul descoperirii: Sector d (pavilion NV); S-17, c. 17, - 0,30 m; a. 1991.
Inventar: 43.423

Inedit.

Bibliografie: Manning 1989, pl. 41/ O41, O44.

Analogii: Telița-Amza (Baumann 1995, 124, pl. 23/8); Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 108-109); Muzeul din Mainz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 46-47).

181. *Obiect* rectangular, cu ciocuri ascuțite în unghi drept la capete; fier forjat cu secțiune dreptunghiulară. Piesă *nedeterminabilă*, folosită probabil pentru dat găuri, în procesul de nituire.

Dimensiuni: L = 16 cm; l = 1,8 cm; g = 1,2 cm.

Locul descoperirii: Sector d (sud); S-9b, c. 13, - 0,30 m; a. 1992.

Inventar: 43.339

Bibliografie: Baumann 1995, 382, pl. 68/20.

182. Măner mare de cazan (*armilla*); semirotund, cu capete-cârlige de prindere. Fier forjat și laminat.

Dimensiuni: L = 63 cm; l = 1,7 cm; g = 0,4 cm.

Locul descoperirii: Sector a, S-4b, c. 24, - 0,40 m; a. 1991.

Inventar: 43.330

Bibliografie: Mihăescu 1950 (*armillae*); Baumann 1995, 372, pl. 59/1; pl. 74/1; Manning 1989, pl. 47.

Analogii: *Porolissum* (Gudea 1989, pl. 148/4; Szydlowski 1986, 74-75, fig. 7/1, 2; 8/3; Magdalensberg (Schütz 2003, 182, fig. 1133).

183. Fragment lanț (*catena*), alcătuit din trei verigi din fier forjat și trefilat, din care două, sudate pe mijloc, în forma cifrei 8.

Dimensiuni: L = 17,5 cm (L verigă = 6/6,5 cm); l = 1,5/1,8 cm; g = 0,3/0,4 cm.

Locul descoperirii: Sector a (*pavilion sud*), S-5, c. 19, - 0,30 m; a. 1984.

Inventar: 37.825

Bibliografie: Baumann 1995, 369, pl. 56/1, 71/2; Mihăescu 1950 (*catena*); Manning 1989, pl. 64/89, S12, S13.

Analogii: Telița-Amza (Baumann 1995, 122, pl. 21/3-4; Baumann 2003, 189, 35); *Nicopolis ad Istrum* (Poulter 2007, 47, fig. 2.22/22.12, 22.13, 22.25).

184. *Instrument* din fier forjat, în formă de târnăcop de mici dimensiuni, cu brațele în cruce: un braț ciocan, celălalt, aplatizat vertical, cu muchea tăioasă. Tije de înmănușare triunghiulară, cu patru chertături pe corp, perforată în partea superioară. Secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 9cm (L brațe = 7 cm); g = 1,2/0,8 cm.

Locul descoperirii: Sector b (*pavilion II*), S-4N, c. 2, vegetal, - 0,30 m; a. 1985.

Inventar: 37.213

Bibliografie: Baumann 1995, 379, pl. 66/1; 70/1.

185. *Împungător* din fier forjat, cu unul din capete cu secțiune rotundă, ascuțit prin trefilare; celălalt capăt, gros, cu secțiune pătrată.

Dimensiuni: L = 15 cm; d = 0,5/0,2 cm; g = 1,1 cm.

Locul descoperirii: Sector a (*pavilion sud*), S-4, c. 22, vegetal, - 0,35 m; a. 1984.

Inventar: 37.212

Bibliografie: Baumann 1995, 379, pl. 66/4; 70/2; Manning 1989, pl. 12/ B78; Pietsch 1983, 102 (275), pl. 12-13/275-297.

186. Verigă de cataramă (*cingulum*); formă ovală, cu lăcaș pentru spin. Fier forjat, lucrat în tipă; secțiune rotundă.
Dimensiuni: L = 15 cm; d = 5×2 cm; g = 1,1 cm.
Locul descoperirii: Sector c (pavilion central SE), S-8, c. 11, - 0,25 m; a. 1990.
Inventar: 42.761
Bibliografie: Baumann 1995, 378, pl. 65/3; 77/4.
187. Cheiță (*clavis*) cu inel realizat prin trefilare; corp scurt cu secțiune rotundă; dispozitiv de închidere aplatizat trapezoidal. Fier forjat, trefilat și laminat.
Locul descoperirii: Sector a; S-3, c. 24, - 0,55 cm; a. 1984.
Inventar: 37.823
Bibliografie: Baumann 1995, 371, pl. 58/11; Manning 1989, pl. 42/ O60, O62.
188. Închizătoare cu placă romboidală. Partea funcțională situată în lateral, dreptunghiulară, cu perforație asemănătoare;
Locul descoperirii: Sector a, S-1, c. 19, - 0,40 m; a.1984.
Inventar: 37.845;
Bibliografie: Baumann 1995, 371, pl. 58/10.
189. *Crampon* ? Obiect din fier forjat, cu secțiune dreptunghiulară, ușor curbat; fragment prevăzut în exterior, cu două denivelări laterale și cu două ghinturi sudate, pe centru. Obiecte asemănătoare, folosite de obicei de luptători, în lupta de aproape.
Locul descoperirii: Sector a (pavilionul de sud), S-4, c. 23, - 0,40 m; a. 1984.
Inventar: 37.808
Bibliografie: Baumann 1995, 371, pl. 58/12.
190. Fragment de *satâr*; lamă lată, ușor curbată, din fier forjat și aplatizat la cald; secțiune triunghiulară. Rezervat și un fragment din mâner.
Dimensiuni: L = 10,6 cm; l = 4 cm; g = 0,7/0,1 cm;
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*), S-23, c. 15, -0,35 m; a. 1992.
Inventar: 43.394
Bibliografie: Baumann 1995, 385, pl. 71/3; Manning 1989, pl. 57/O96-O99, O101, O103.
Analogii: Gornea (Gudea 1977, fig. 47/15); *Porolissum* (Chirilă et alii 1989, pl. 134).
191. *Cârlig de undiță*. fier forjat și lamelat, cu secțiune dreptunghiulară. Vârf ascuțit; capătul superior, șanțuit pentru prindere.
Dimensiuni: L = 5,5 cm; l = 0,7-0,8 cm; g = 0,4 cm.
Locul descoperirii: Sector d (pavilion NV); S-17, c. 19, - 0,50 m; a. 1992.
Inventar: 43.390.
Inedit.
Analogii: *Iatrus*-Krivina 6/2007, pl. 16-17/ 1696-1697, 1699-1703.
192. Fragment de *drug* din fier forjat, cu secțiune cvasi-pătrată. Urme de lovire pe tot corpul.
Dimensiuni: L = 9,3 cm; g = 2,3-2,0 cm.
Locul descoperirii: Sector d (*ferramenta*); S-23, c. 18, - 0,55 cm; a. 1992.
Inventar: 43.344
Inedit.

193. Instrument (*clește*) folosit pentru îndoitul sârmei din fier forjat și pentru extragerea cuielelor. Fier laminat prin forjare, cu secțiune rectangulară; un capăt lat, cu o margine evazată, pentru mână, celălalt capăt, subțiat și șanțuit median.
Dimensiuni: L = 11,5 cm; l = 3,4-1,4-1,2 cm; g = 1,0-0,6-0,2 cm.
Locul descoperirii: Sector b; S-4N, c. 7, - 0,30 m; a. 1985.
Inventar: 38.412.
Bibliografie: Baumann 1995, 370, pl. 57/1; Pietsch 1983, Taf. 17/416-425.
Analogii: Muzeul din Maintz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 23/281-282).
194. *Închizător?* Lamă din fier forjat și laminat, cu capetele subțiate pe grosime și îndoite în sens pus.
Dimensiuni: L = 11 cm; l = 2,1 cm; g = 0,4-0,2 cm.
Locul descoperirii: Sector c, *passim*; a.1993.
Inventar: 43.743;
Inedit.
Analogii: Muzeul din Maintz – Westfalia (Harnecker 1997, pl. 90/974-975; 977 – *cârlig*)
195. Fragment *stylus* din fier forjat și aplatizat; profil triunghiular cu vârful ascuțit; lipsă capătul superior;
Dimensiuni: L = 8,9 cm; l = 0,6-0,2 cm; g = 0,3-0,2 cm;
Locul descoperirii: Sector a (*pavilion sud*); S-1, c. 37, - 0,40 m; a.1983.
Inventar: 38.002
Inedit.
Bibliografie: G. Lafaye (*stylus*), DA, IV 2, 1510-1511.
196. Obiect *nedeterminabil*, din fier forjat, laminat și trefilat. Corp lamelat dreptunghiular și tijă pentru înmănușare, lungă, ascuțită și curbată;
Dimensiuni: L = 11,5 cm; l = 1,6 cm; g = 0,4-0,05 cm.
Locul descoperirii: *passim*; a.1992.
Inventar: 43.425.
197. Bucată de fier forjat, dreptunghiulară, cu cioc triunghiular la un capăt. Obiect *nedeterminabil*, posibil pentru făcut găuri pentru nituri.
Dimensiuni: L = 16,1 cm; l = 1,4 cm; g = 1,0-0,5-0,3 cm.
Locul descoperirii: Sector d – sud; S-9b, c. 15, - 0,30 m; a. 1992.
Inventar: 43.339
Bibliografie: Baumann 1995, 382, pl. 68/19.
198. *Zăvor*, confecționat din bucăți de fier forjat, laminate și asamblate prin sudură și nituire: lamelă simplă și arc în formă de săgeată prinse într-un butuc de fier;
Locul descoperirii: Sector a (*pavilionul de sud*); S 1, c. 19, - 0,40 m; a. 1983.
Inventar: 37.845
Bibliografie: Baumann 1995, 282; Baumann 2005, 53; Manning 1989, pl. 43/O68, O70.
199. *Rășchetă* curbă, ascuțită la vârf, din fier forjat cu secțiune rectangulară.
Dimensiuni: L = 22 cm; l = 1,3 cm; g = 0,8 cm.
Locul descoperirii: Sector c, *pavilion central*; S-18, c. 20, - 0,80 m; a.1992.

- Inventar:** 43. 356
Bibliografie: Baumann 1995, 375, pl. 62/1.
Analogii: *Villa Montana* (Alexandrov 1988, 30, fig. 10); *Avenches* (Duvauchelle 2005, 86, fig. 51).
200. *Cuțit de pielărie* din fier forjat. Tijă lungă, dreptunghiulară, cu secțiune patrulateră; lamă lată, curbată, cu muchea tăioasă în exterior.
Dimensiuni: L = 7,4+5,6 cm; l = 2,2cm; g = 0,9/0,4/0,1 cm.
Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*), S-23, c.15 (ț.), - 0,35 m.
Inventar: 43. 383/1992 – MIA TI.
Bibliografie: Baumann 1995, 375, pl. 62, 6; 389, pl. 75, 5; Pietsch 1983, Taf. 27, 587-598; *Avenches* (Duvauchelle 2005, 82, fig. 49/F).
201. Lamă de *brici* din fier forjat și laminat; lată în partea superioară, mai îngustă și curbată spre tija triunghiulară, fisurată, a mânerului.
Dimensiuni: L = 6,8 cm; l = 1,3-0,3 cm; g = 0,2-0,05 cm.
Locul descoperirii: *passim*; a.1992.
Inventar: 43.410.
Inedit.
202. *Cuțit (culter)*; mâner dreptunghiular cu nituri păstrate; lamă îngustă și subțiată, prin folosire îndelungată, cu vârful spart. Fier forjat și laminat.
Dimensiuni: L = 20,5 cm; l = 2,3/2,7 cm; g = 0,3/0,4 cm.
Locul descoperirii: Sector *c*, S-15, - 0,60 m; a.1992.
Inventar: 43.360
Bibliografie: DA, I, 1582-1587 (s.v. *culter*); Mihăescu 1950 (*culter*).
203. *Cuțit (culter)*; lamă din fier forjat și laminat; îndoită; muchia tăioasă distrusă; tije trapezoidală; piesă prost conservată.
Dimensiuni: L = 11 cm; l = 1,8 cm; g = 0,3 cm.
Locul descoperirii: Sector *b*, S-3, la nord de Cp. 3, - 0,40 m; a.1992.
Inventar: 43.400
Bibliografie: Baumann 1995, 370, pl. 57/16; 69/8; DA, I, 1582-1587 (*culter*); Mihăescu 1950 (*culter*).
204. *Cuțit (culter)* din fier forjat și aplatizat prin batere la cald. Lamă triunghiulară, cu muchea tăioasă corodată; tije scurtă, triunghiulară.
Dimensiuni: L = 12,7 cm; l = 1,5/03/ 0,2 cm; g = 0,2 cm.
Locul descoperirii: Sector *d* (*ferramenta*); S-23, c. 16, - 0,50 m; a.1992.
Inventar: 43.409
Bibliografie: Baumann 1995, 389, pl. 75/7.
Analogii: Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 61, 67); *Porolissum* (Gudea 1989, 995, pl. 136/10, 12, 14, 18); *Telița-Amza* (Baumann 1995, 128, pl. 27/10); *Iatrus-Krivina* 2007, pl.31/2098.
205. *Cuțit (culter)*; lamă lată, din fier forjat și laminat, îndoită la vârf și deteriorată; tije scurtă, ascuțită la capăt; piesă prost conservată.
Dimensiuni: L = 12 cm; l = 1,8 – 1,0 cm; g = 0,3 cm.
Locul descoperirii: Sector *c*, S-8, c. 8, - 0,50 m; a. 1990.

Inventar: 42.776

Bibliografie: Baumann 1995, 301, pl. 51/5; 75/8.

Analogii: *Iatrus*-Krivina 2007, pl. 31/2126.

206. Lamă de cuțit (*culter*) din fier forjat, curbată în forma lamelor de brici; tijă triunghiulară.

Dimensiuni: L = 10,8 cm; l = 1,4 cm; g = 0,4/0,5 cm.

Locul descoperirii: Sector b, S-3, c. 24, - 0,55 m; a. 1984.

Inventar: 37.824

Analogii: Telița–*LaPod* (Baumann 1984, 466, pl. 10/5a; Baumann 1989, 55).

207. Cuțit (*culter*) din fier forjat; lama triunghiulară cu o muchie tăioasă și tijă scurtă.

Dimensiuni: L = 14,7 cm; l = 1,9 cm; g = 0,4 cm.

Locul descoperirii: Sector b, (Cp. 2a) S-7, c. 1, -0,60 m; a. 1988.

Inventar: 43.159

Bibliografie: Baumann 1995, 370, pl. 57/14.

Analogii: Buciumi (Chirilă *et alii* 1972, pl. 67); Telița–*La Pod* (Baumann 1984, 466, pl. 10).

208. Fragment lamă de cuțit (*culter*) din fier forjat, cu urme din teaca metalică în care fusese introdus.

Dimensiuni: L = 8,8 cm; l = 2,0-1,0 cm; g = 0,4-0,1 cm.

Locul descoperirii: *passim*; a. 1993.

Inventar: 43.744

Inedit.

209. Cuțit (*culter*) din fier forjat; lamă triunghiulară, cu o muchie tăioasă și cu partea dorsală teșită spre vârf. Tijă de înmănușare, aplatizată.

Dimensiuni: L = 12 cm; l = 1,8/1,5/1,0 cm; g = 0,5/0,1 cm.

Locul descoperirii: Sector c, S-8, c. 8, - 0,50 m; a. 1990.

Inventar: 42.776

Inedit.

210. Cuțit (*culter*) din fier forjat, asemănător celui de mai sus. Partea dorsală a lamei, ușor arcuită spre vârf.

Dimensiuni: L = 15,3 cm; l = 2,1 cm; g = 0,3 cm.

Locul descoperirii: Sector b, S-3N, c. 8, - 0,45 m; a. 1985.

Inventar: 38.319

Bibliografie: Baumann 1995, 389/1, pl. 69/7.

211. *Dălțiță* din fier forjat. Piesă trapezoidală, cu secțiune rectangulară. Un capăt îngroșat și profilat, celălalt capăt aplatizat și tăios pe lățime.

Dimensiuni: L = 5,7 cm; l = 1,8 cm; g = 0,8 cm.

Locul descoperirii: Sector a, S-2 c. 14, - 0,40 m; a. 1985.

Inventar: 38.416.

Bibliografie: Baumann 1995, 289/5, pl. 57/13.

Fig. 6. Pavilionul de SE (locuința proprietarului), imagini de șantier / *SE Pavilion (owner's housing), site images*

Fig. 7. Pavilionul de SE (locuința proprietarului), imagini de șantier / *SE Pavilion (owner's housing), site images.*

Fig. 8. Pavilionul de NV, văzut dinspre nord / NW Pavilion seen from the north.

Fig. 9. Vedere dinspre nord asupra spațiului destinat păstrării obiectelor metalice (ferramenta), spațiu anexat la vest pavilionului de NV / North view of space intended for keeping metal objects (ferramenta), space attached to the west to the NW pavilion.

Încheiere

În *Catalog* se regăsesc 211 obiecte din fier forjat, descoperite în cursul campaniilor de săpături arheologice de pe *Valea Morilor*. Piesele mărunte, fără însemnătate deosebită, și cele aflate în stare accentuată de degradare, nu au fost cuprinse în catalog. O mare parte este alcătuită din cuie, scoabe și piroane de tipuri și mărimi diferite, destinate construcțiilor din mediul rural și, în mod special, reparațiilor curente ce se făceau periodic clădirilor stabilimentului, în condițiile climatului umed, datorat regimului pluvial abundent din zona împădurită a Teliței. Dar s-au găsit și obiecte care evidențiază un anumit nivel al tehnologiei de prelucrare a fierului pe care lumea romană îl va transmite evului mediu. Cele cinci pile descoperite în sectorul *d*, cu dimensiuni apreciabile, prezintă un grad ridicat de uzură, și atât tija cât și talia indică o activitate intensă de prelucrare a pieselor metalice¹⁷. Desigur, analiza noastră e contextuală, fără posibilitate de a urmări evoluția în timp a instrumentarului descoperit, dar este un început.

Fig. 10. Aripa vestică a pavilionului central / *The west wing of the central pavilion*

Revenind asupra cercetării arheologice, putem afirma că avem de-a face în *officina* de la *Hogea*, cu o activitate permanentă de prelucrare a fierului. Accentuăm asupra acestui fapt, deoarece cea mai mare parte a obiectelor din fier a fost descoperită în stratul de cultură din cea de-a doua fază constructivă. Aceste descoperiri dovedesc că multe artefacte metalice au fost realizate în stabiliment, din momentul în care s-au pus bazele acestuia, și când producția de materiale feroase era necesară fermei, în dorința acestuia de a desfășura activități economice competitive. Din totalul de 211 obiecte prezente în catalogul de mai sus, 168 aparțin, în conformitate cu nivelul stratigrafic al descoperirii, ultimei etape din istoria stabilimentului. Dacă ar trebui să ținem seamă și de gradul de uzură al pieselor descoperite, deoarece, în mod firesc, o parte au fost refolosite în ultima etapă, am mai putea adăuga celor 43 de obiecte din prima etapă, încă 27, respectiv numerele: 5, 6, 7 (*cușitașe*), 8 (*fragment lamă sapă*), 10 (*fragment lamă seceră*), 12 (*coasă*), din I-a categorie; 28 (*daltă-ciocan*), 29,30 (*sfredede de pietrar*), din categ. a II-a; 44

¹⁷ Vezi, în acest sens, Duvauchelle 2005, 29.

(topor de tâmplărie cu înmănușare verticală), 53 (daltă de tâmplărie), din categ. a III-a; 79 (fragm. belciug), 114, 121, 129, 130, 136, 137 (piroane), din categ. a IV-a; 152 (cuțit), 156 (vârf lance), din categ. a VI-a; 186 (închizătoare cu placă), 194 (obiect nedeterminabil), 199 (lamă de brici), 201, 203, 204, 206 (cuțite deteriorate), din categ. a VII-a. Acest raport, de 70 piese din prima etapă, și 141 din a II-a etapă, aproximativ 33% cu 67%, în procente, pare mai apropiat de realitatea istorică a sitului de pe Valea Morilor.

Avem îndoieli asupra realizării tuturor obiectelor de fier în stabilimentul de pe Valea Morilor, și ne referim, în special, la cinci din cele opt (nouă?) piese de armament descoperite în timpul campaniilor de cercetări arheologice. De asemenea, nu putem trece cu vederea numărul extrem de redus al pieselor de armament din dotarea personalului stabilimentului: cinci lăncii, un călcâi de lance, o sabie sau mai degrabă pumnal, o cască, și foarte probabil securea dublă (nr. 43 din catalog), folosită și-n acest scop¹⁸. Nu s-au descoperit vârfuri de săgeți și nici proiectile din piatră sau confecționate din ceramică, așa cum s-au găsit depozitate la cca. 5 km spre nord, în ferma din punctul *La Pod*, lângă cuptorul în care erau arse și pregătite pentru luptele cu vizigoții¹⁹. Vârful de lance, ușor curbat și cu o muchie tăioasă, făcut pentru lupta de aproape, călcâiul de lance, ca și pumnalul de „tip alanic”, au fost produse, după părerea noastră, în fierăria stabilimentului, unde se face simțită prezența unor elemente nord-pontice²⁰.

Ar fi neproductiv să considerăm că avem de-a face în stabilimentul de pe Valea Morilor cu un centru metalurgic de genul celui din punctul *Livada Maicilor*, care funcționase în epoca Severilor. Toate informațiile arheologice de care dispunem ne conduc spre o activitate de prelucrare a fierului finit într-o fierărie, atelier meșteșugăresc unde, metalul reîncălzit era forjat pentru a i se da forma cerută și rezistența necesară. În acest sens, socotim relevante situațiile din pavilionul sudic, ca și cele câteva obiecte izolate, de genul fragmentului de bară de fier²¹ și al depozitului de cuie²², din *ferramenta*, al micului depozit de piroane-scoabă²³ descoperit în partea de sud a sectorului *b*, în construcția pavilionului I, al pironului cu resturi de zgură pe floare²⁴, din pavilionul de NV etc. .

¹⁸ Acestor piese din fier, se pot adăuga câteva fragmente, aparținând unor *loricae*.

¹⁹ Baumann 1984, 53 (groapă de depozitare cu 200 proiectile ceramice, din care 145 întregi). Vezi și Simion 1984, 67-73.

²⁰ Despre acest fenomen am amintit și cu alte ocazii; vezi: Baumann 2009, 200; Baumann 2009a, 291-292; Baumann 2013, 87-88.

²¹ Fragment de drug de fier, inv.43.344/92; Catalog, nr. 190.

²² Depozit alcătuit din 13 cuie, descoperit în *ferramenta*, inv. 43.408 (a-m); Catalog nr. 94-106.

²³ Depozit de șase piroane-scoabă, „cu cap de șarpe”, inv.38.406-38.411; Catalog nr. 87-92.

²⁴ Inv. 43.372/92; Catalog nr. 118.

Considerăm util să reamintim un fenomen pe care l-am surprins, cu ani în urmă, în procesul de studiere a ceramicii utilitare, produse în *officina* de pe Valea Morilor. Este remacabil faptul că instrumentarul meșteșugăresc descoperit aici, ca și ceramica produsă în cuptoarele *officina*-ei, aparțin încă unei epoci bune romane, găsindu-și analogii în secolele II-IV p.Chr., atât în provinciile dunărene cât și în cele occidentale ale Imperiului.

Între anii 310 și 383, complexul meșteșugăresc de pe Valea Morilor prezintă o circulație monetară neîntreruptă, ceea ce presupune și o activitate continuă de peste șapte decenii. Această activitate reprezenta, în primul rând, producția de ceramică utilitară²⁵, la care se adăuga prelucrarea fierului brut, a lemnului și, probabil a rocilor, destinate unor construcții din mediul rural.

Lipsa armamentului, ca de altfel și a zidurilor de apărare, evidențiază o situație specifică celulelor productive din zona Gurilor Dunării, protejate, în toată această vreme, doar de puternicele fortificații de pe *limes*. Ele își vor înceta existența, în condițiile ocupației germanice de după dezastrul de la Adrianopole, din 378 p.Chr., ocupație care va întrerupe legătura cetăților cu teritoriul. *Officina* de pe Valea Morilor își încetează producția în lipsa cerințelor de piață, ca urmare a dispariției cererii de produse meșteșugărești din partea așezămintelor rurale din teritoriu. Descoperirea unei monede, emisiune Theodosius I, din anul 383²⁶, evidențiază momentul *ante quem* al părăsirii complexului, probabil după o perioadă de ani de zbucium și de compromisuri făcute ocupanților vizigoți. Situația este valabilă pentru toate așezămintele rurale de pe valea Teliței, care nu-și vor mai reveni niciodată. Ele vor dispărea la sfârșitul sec. al IV-lea p.Chr. și, chiar dacă unele vor păși în secolul următor, rațiunea existenței lor în vecinătatea Dunării, nu mai corespundea epocii.

---

²⁵ În acest sens, vezi: Baumann 1995, 398-437; *Idem*, 1996, 45-58; *Idem*, 1997, 31-54.

²⁶ Vezi, Baumann 1995, 333: Theodosius I, a.383 p.Chr., emis. Constantinopole, tip GLORIA ROMANORVM, LRBC II, 2147; AE-2; 22 mm; 2,670 gr. S-9N, c.17. Inv. 49.857/1992 – MIA TL.

Bibliografie

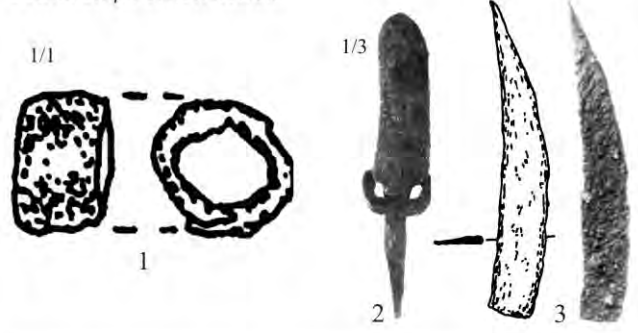
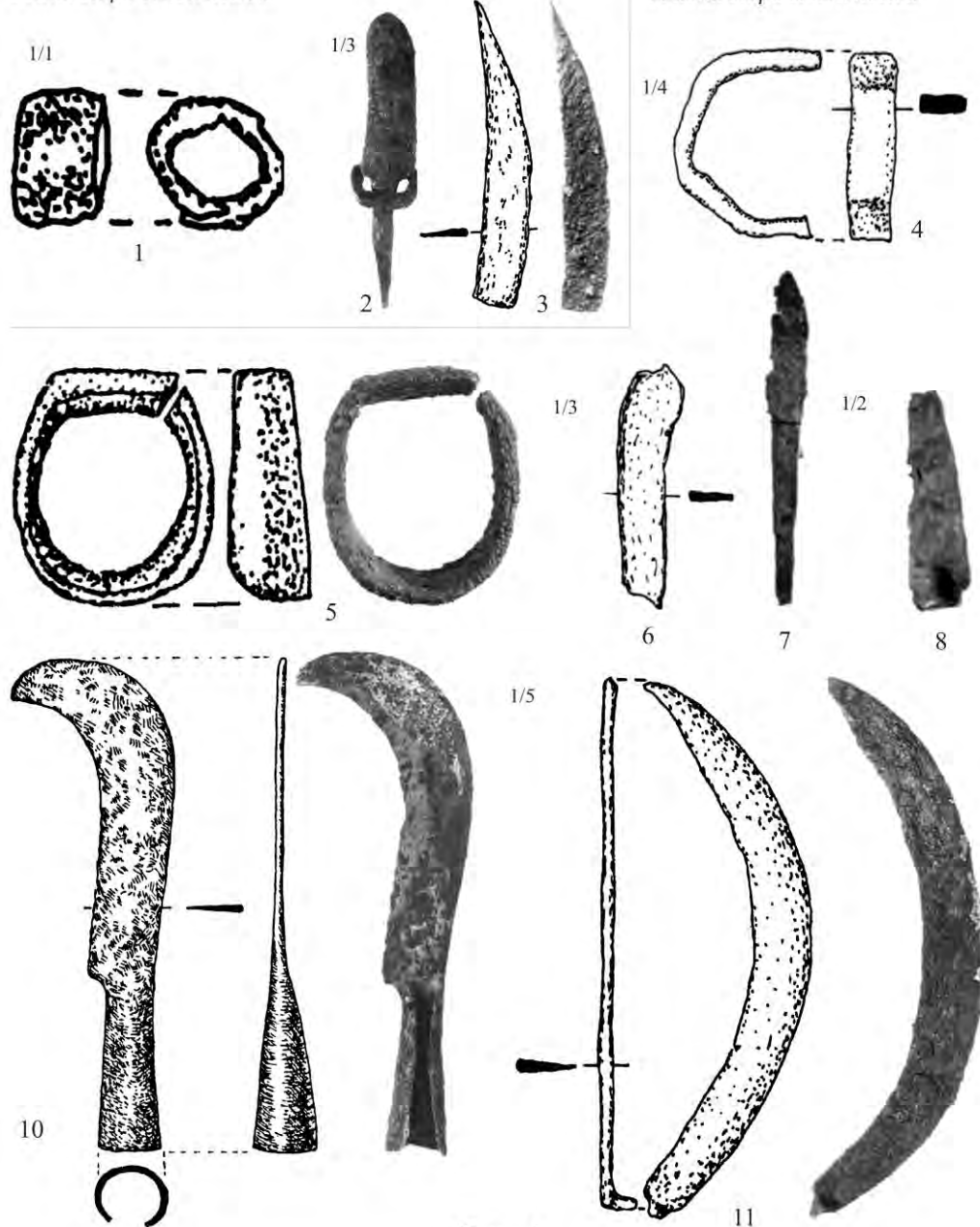
- Alexandrov, Gh. 1988, *Orădița na truda i predmeti na vila ot Montana*, Arheologija Sofia 4, 28-38.
- Ament, H. 1976, *Neue Alamannische Grabfunde*, Saalburg Jahrbuch, 33, 63-75
- Baatz, D., Hamburg B. v.d. Höhe 1978, *Das Badegebäude des Limeskastells Walldürn (Odenwaldkreis)*, Saalburg Jahrbuch 35, 61-107.
- Barnea, Al., Barnea, I., Bogdan-Cătănicu, I. Mărgineanu-Cârstoiu, M., Papuc, Gh. 1979, *Tropaeum Traiani, I Cetatea*, București
- Baumann, V.H. 1983, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea.
- Baumann, V.H. 1984, *Raport cu privire la rezultatele cercetărilor arheologice de la Telița – „Izvorul Maicilor” (jud. Tulcea)*, Peuce 9, 41-50; 445-455.
- Baumann, V.H. 1984 a, *Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în ferma romană de la Telița, punctul „La Pod” (jud. Tulcea)*, în anul 1980, Peuce 9, 51-65 (1); 457-472 (2).
- Baumann, V.H. 1989, *Cu privire la cultura viței-de-vie în nordul Dobrogei, în antichitatea romană*, RMM 3, 53-59.
- Baumann, V.H. 1991, *Un nou cuptor de ars material tegular, descoperit în ferma romană târzie de la Telița, punctul „La Pod” (județul Tulcea)*, Peuce 10 (1), 105-107.
- Baumann, V. H. 1995, *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I-IV p.Ch)*, Tulcea, BiblIP-A 1, 260-298.
- Baumann, V. H. 1996, *La céramique utilitaire du IVe siècle fabriquée par l'officina romana de Valea-Morilor (Telita, dép. de Tulcea)*, RCRFActa 33, Abingdon, 45-58.
- Baumann, V. H. 1997, *La céramique utilitaire du IVe siècle fabriquée par l'officina romana de ValeaMorilor (Telita, dép. de Tulcea)*, în Benea, D. (ed.), *Études sur la céramique romaine et daco-romainede la Dacie et de la Moesie Inferieure*, Timișoara, 31-54.
- Baumann, V.H. 2003, *Noi săpături de salvare în așezarea rurală antică de la Telița-Amza, jud. Tulcea*, Peuce, S.N. 1, 155-232
- Baumann, V.H. 2005, *Matalurgia în epoca romană și romano-bizantină*, în Jugănaru, G. (coord.), *Aspecte privind prelucrarea și circulația metalelor în Dobrogea din Preistorie până în Evul mediu*, Tulcea, 41-72.
- Baumann, V.H. 2009, *Producerea ceramicii locale la Gurile Dunării în secolele I-IV p.Chr.*, Peuce, S.N. 7, 193-216.
- Baumann, V.H. 2009a, *Note referitoare la istoria veche a teritoriilor nord și vest-pontice*, în Zanoci, A., Arnăut, T., Băț, M. (eds.), *Studia Archeologiae et Historiae Antiquae. Doctissimo viro Scientiarum Archeologiae et Historiae Ion Niculiță, anno septuagesimo aetatis suae, dedicatur*, Chișinău, 285-294.
- Baumann, V.H. 2010, *Noviodunum. Șantier arheologic 1995-2009*, BiblIP-P 5, Tulcea.
- Baumann, V. H. 2013- *Aspecte din viața spirituală a populației rurale din zona Gurilor Dunării în pragul noului ev creștin*, Peuce, S.N. 11, 67-100.

- Bögli, H. 1989, *Aventicum. La ville romaine et le musée. Guides archéologiques de la Suisse*, Basel.
- Braga, N. 1986, *Italicii și veteranii din Dacia: mărturii epigrafice și arheologice*, Timișoara
- Bülow, G., Böttger, B., Conrad, S., Döhle, B., Gomolka-Fuchs, G., Schönert-Geiss, E., Stancev, D., Wachtel, K. 2007, *Iatrus – Krivina. Spätantike Befestigung und Frühmittelalterliche Siedlung an der Unteren Donau*, Band VI: Ergebnisse der Ausgrabungen 1992 – 2000, Mainz am Rhein.
- Chirilă, E., Gudea, N., Lucăcel, V., Pop, C. 1972, *Castrul roman de la Buciumi. Contribuții la cercetarea limesului Daciei Porolissensis*, Zalău.
- Daremberg, Ch.V., Saglio, Edm., Pottier, E., Lafaye, G. 1877 – 1919, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines* (5 t = 10 vol), Paris
- Duvauchelle, A. 2005, *Les outils en fer du Musée Romain d'Avanches*, Documents du Musée d'Avanches, 11, Avenches.
- Glad, D. 2009, *Origine et diffusion de l'équipement défensif corporel en Méditerranée orientale (IVe-VIIIe s.). Contribution à l'étude historique et archéologique des armées antiques et médiévales*, BAR IS. În ASLAEME Series (Archaeological Studies on Late Antiquity and Early Medieval Europe (400-1000 A.D.). Monographs 2.
- Gudea, N. 1977, *Gornea. Așezări din epoca romană și romană târzie*, Banatica. Studii și cercetări arheologice, Reșița.
- Gudea, N. 1989, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman*, Acta Musei Porolissensis 13, Zalău.
- Harnecker, J. 1997, *Katalog der Eisenfunde von Haltern aus den Grabungen der Jahre 1949-1994*, Mainz am Rhein: von Zabern.
- Hermann, F.-R. 1969, *Der Eisenhortfund aus dem Kastell Künzing. Vorbericht*, Saalburg Jahrbuch, 26, 129-141.
- Manning, W.H. (1985) 1989, *Catalogue of the Romano-British Iron Tools, Fittings and Weapons in the British Museum*, Dorchester.
- Maslenikov, D.A. 1984, în Koșelenko, G.A., Kruglikova, I.T., Dolgorukov, V.S., *Anticinye gosudarstva Severnogo Pricernomorijia, II. Material'naija i duhovnaija kul'tura*, Arheologija SSSR, Moskva.
- Mihăescu, H. 1950, *Economia agricolă la Cato*, SCIV 1, 187-207.
- Opaîț, A. 1991, *O săpătură de salvare în orașul antic Ibida*, SCIVA 42, 1-2, 21-56.
- Pietsch, M. 1983, *Die römischen Eisenwerkzeuge von Saalburg, Feldberg und Zugmantel*, Saalburg Jahrbuch, 39, 5-133; Beitrag: Taf.1-27.
- Piganiol, A. 1926, *L'empire chrétien (325- 395). În Histoire générale, fondée par G.Glotz*, IV, 2, Paris
- Potter, T.W. and Trow, S.D. 1988, *Puckeridge-Braughing, Hertfordshire. The Ermine Street Excavations, 1971-1972. The Late Iron Age and Roman Settlement. În Hertfordshire Arch.*, 10.

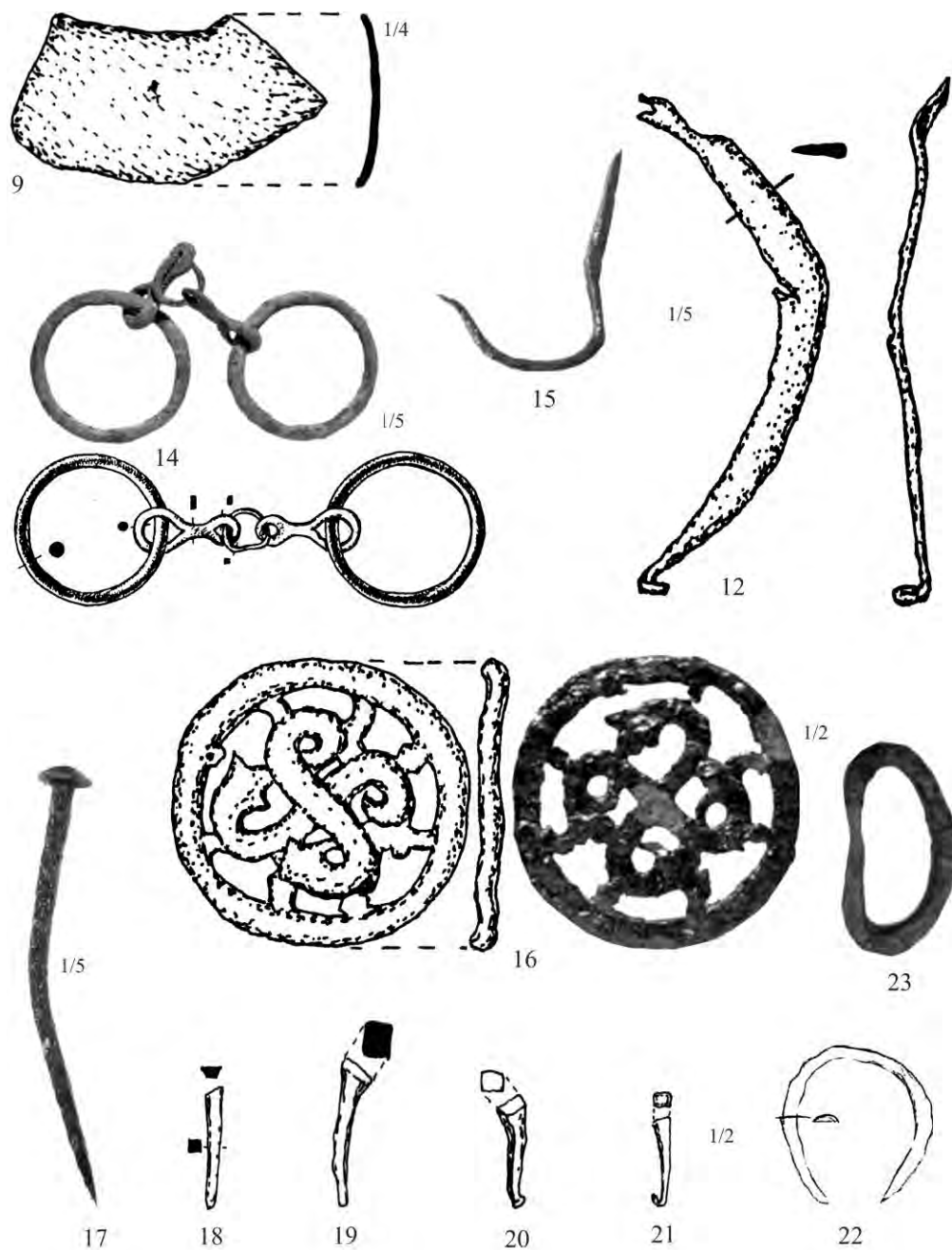
- Poulter, A.G. 2007, *Nicopolis ad Istrum. A Late Roman and Early Bizantine City. The Finds and the Biological Remains*, 3, 1-64, London.
- Reinach, S. 1892, s.v. *culter*, în *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, 1, 2, 1582-1587, Paris.
- Robert, J.F. 1993, *Les scies* (*Musée du bois, cahier 15*), Lausanne.
- Rostovzev, M. 1973, *Storia economica e sociale dell'Impero Romano*, Firenze.
- Simion, G. 1984, *Un cuptor roman de ars bombarde descoperit la Telița*, *Peuce* 9, 67-73.
- Simon, H.G., Neuheim, B. 1977, *Die Funde aus dem Bereich der Sumpfbrücke bei Bickenbach (Kreis Darmstadt)*, *Saalburg Jahrbuch* 34, 42-77.
- Stanceva, M. 1981, *Vila rustika v kv. Obelija v Sofia*, *ArheologijaSofia* 1-2, 52-71.
- Szydlowski, J. 1986, *Holzgefäße der Römischen Kaiserzeit im Oder-Weichsel-Gebiet*, *Saalburg Jahrbuch* 42, 70-82.
- Venedikov, I. 1957, *Trakiiskata iuzda*, *IzvestijaSofia* 21, 153-301.
- Vlădescu, C. 1982, s.v. *hasta*, în *Enciclopedia Civilizației Romane*, Tudor, D. (coord.), 363-364
- Wollmann, V. 1982, s.v. *mineritul*, în Tudor, D. (coord.), *Enciclopedia Civilizației Romane*, 498-503.
- Zah, Em. 1971, *Exploatarea fierului în Dobrogea veche*, *Pontica* 4, 191-207.

A. Unelte, ustensile și piese de harnașament folosite în lucrările agricole

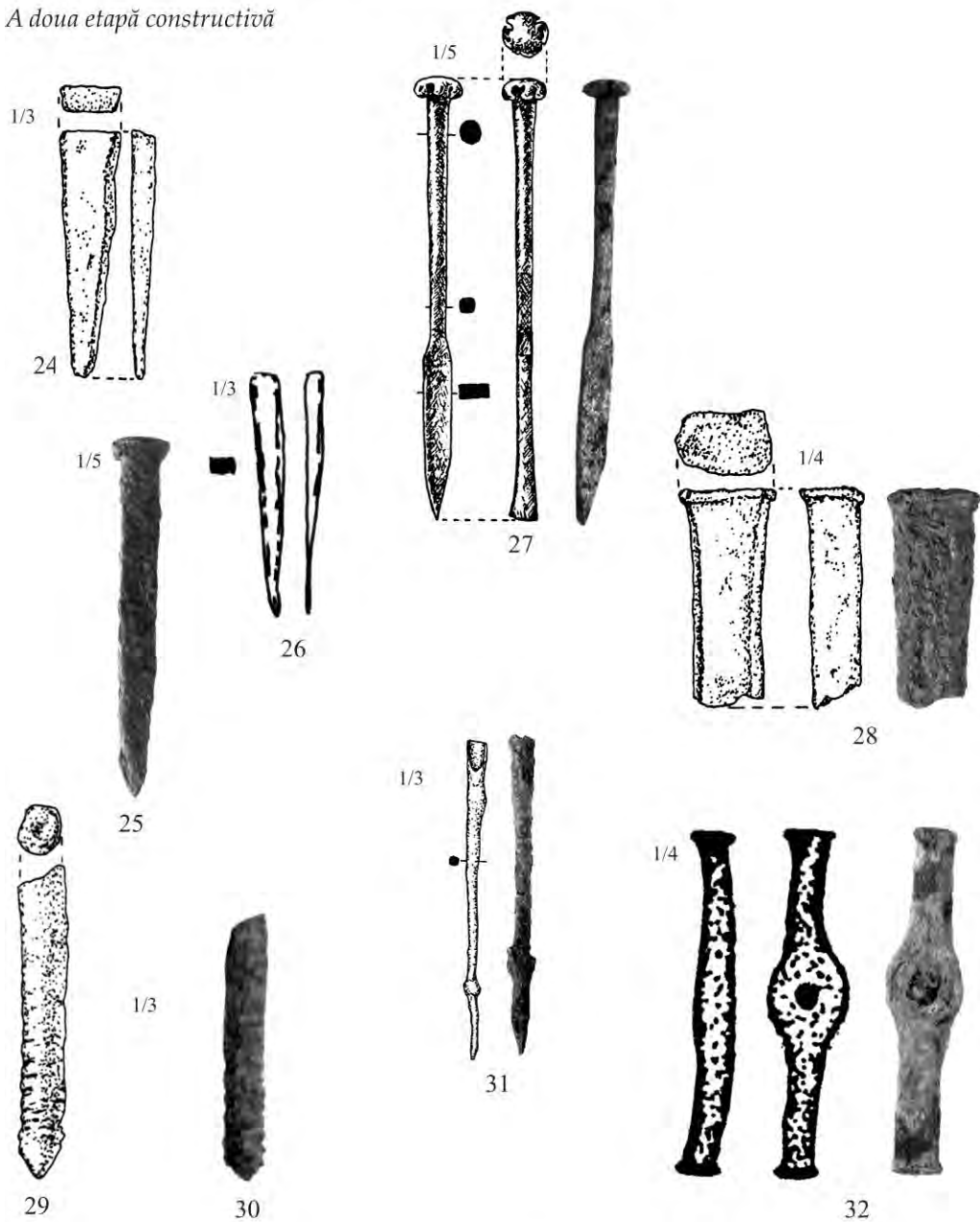
*Prima etapă constructivă**A doua etapă constructivă*

Planșa 1.

Planșa 2.

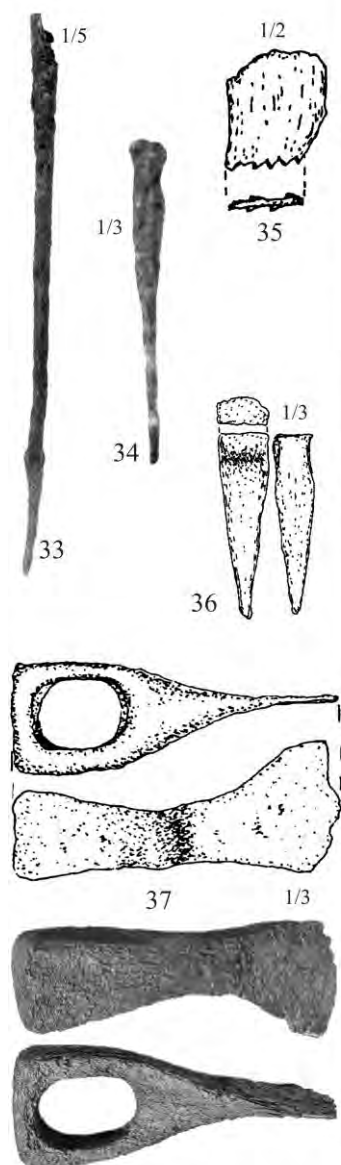
B. Unelte și ustensile de prelucrare a pietrei

A doua etapă constructivă

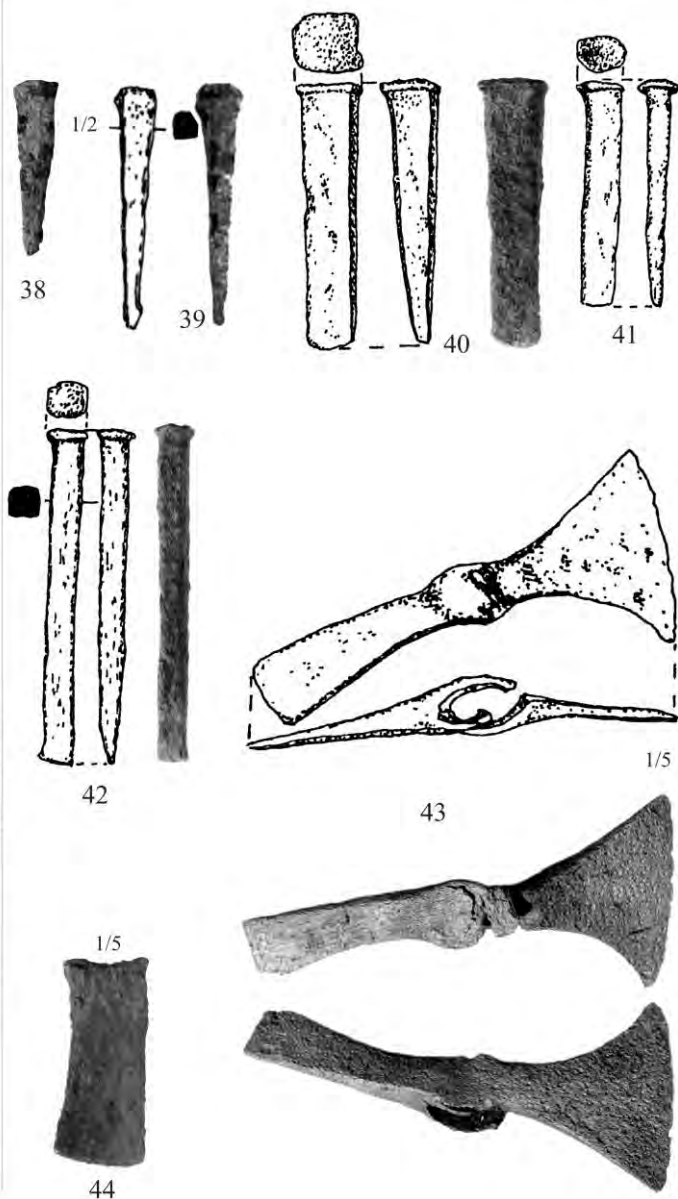
Planșa 3.

C. Unelte și ustensile destinate prelucrării lemnului

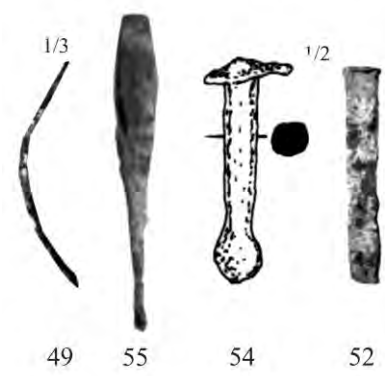
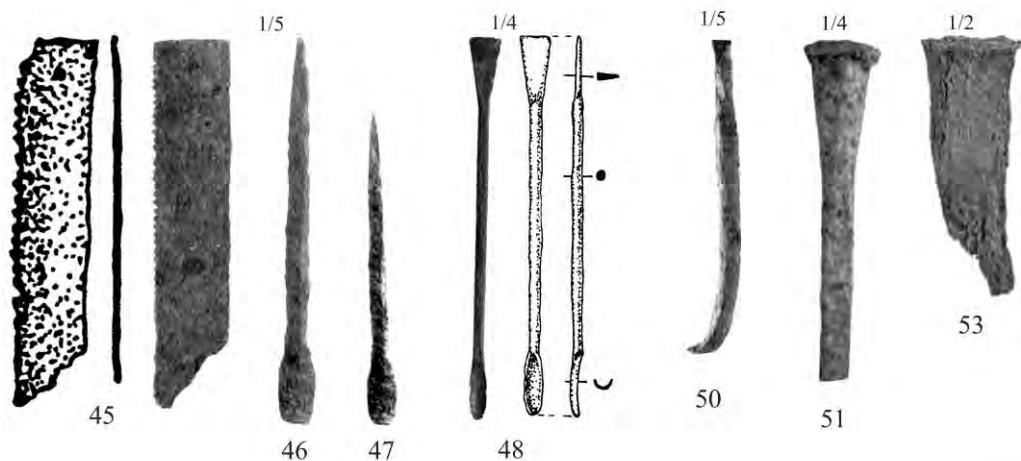
Prima etapă constructivă

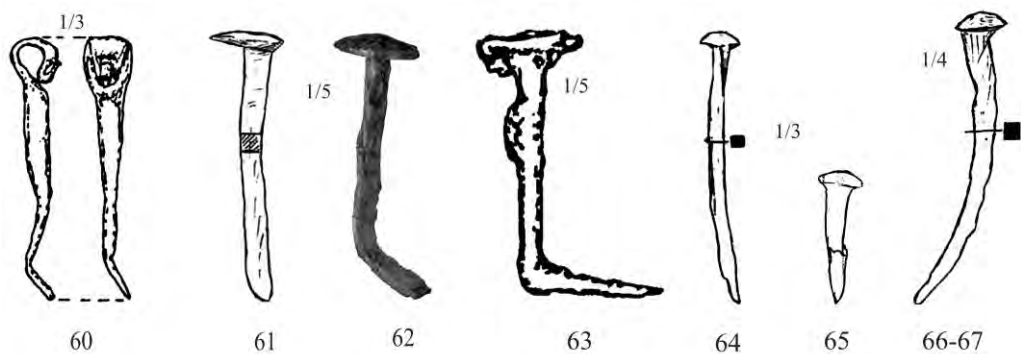
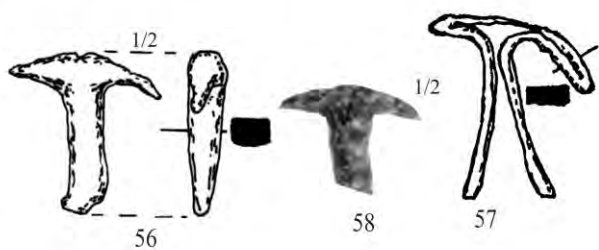
A doua etapă constructivă

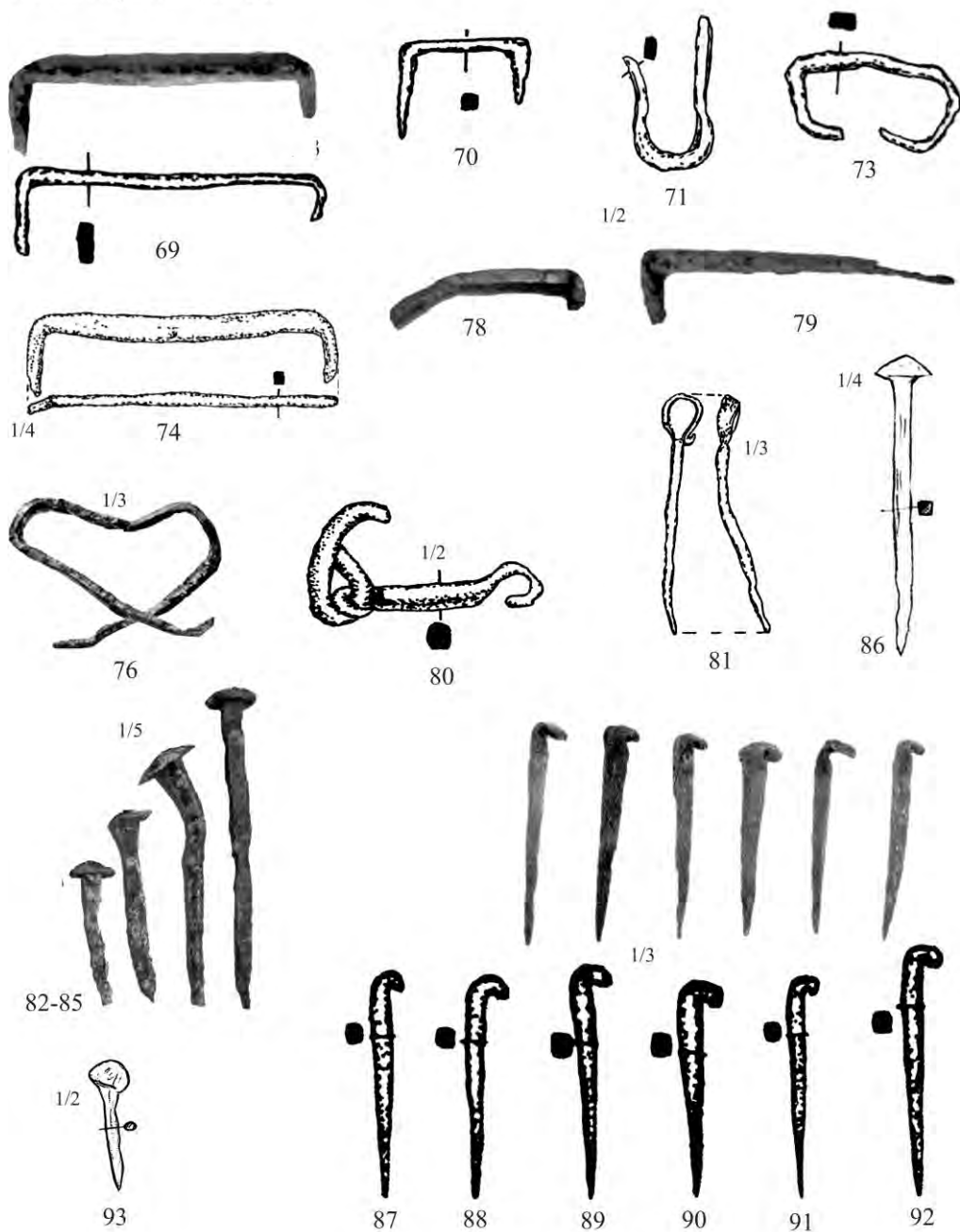
Planșa 4.

A doua etapă constructivă (continuare)

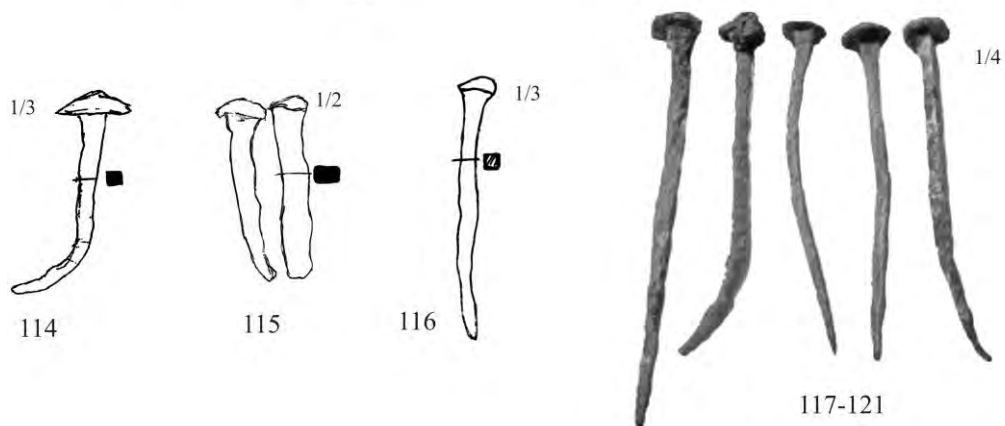
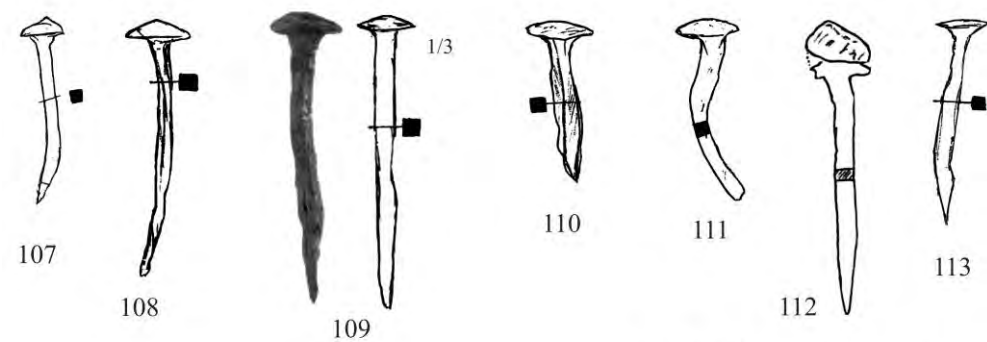
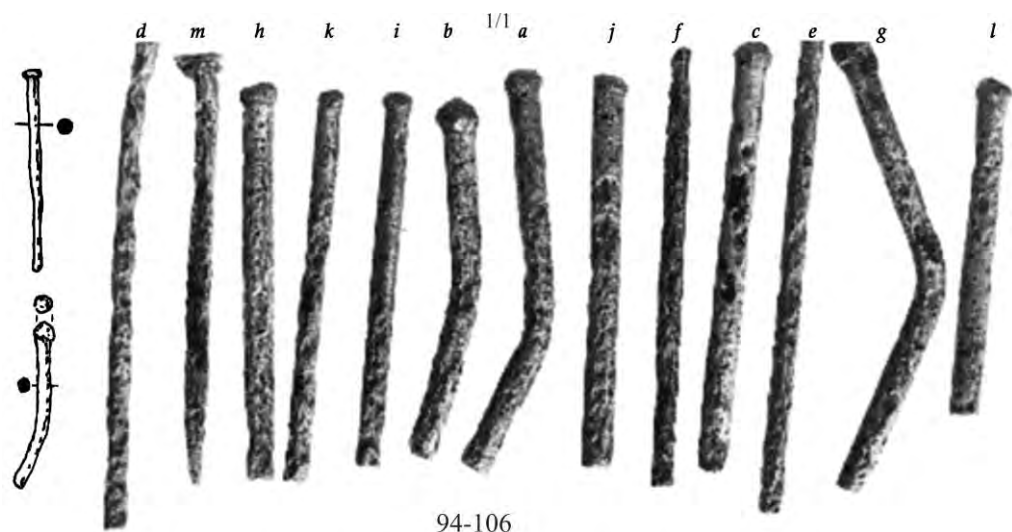
D. Obiecte folosite în construcții

Prima etapă constructivă

A doua etapă constructivă

Planșa 6,

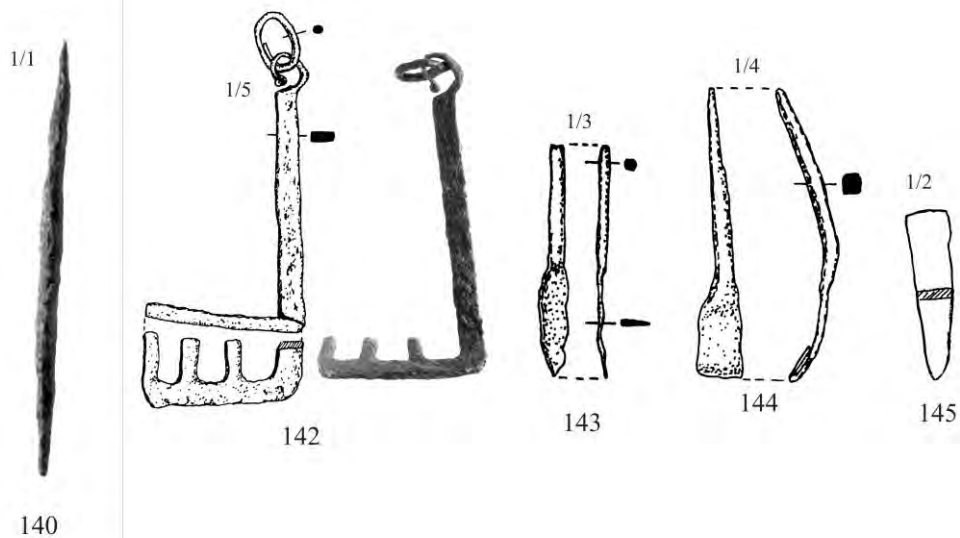
Planşa 7.

E. Ustensile folosite la prelucrarea ceramicii

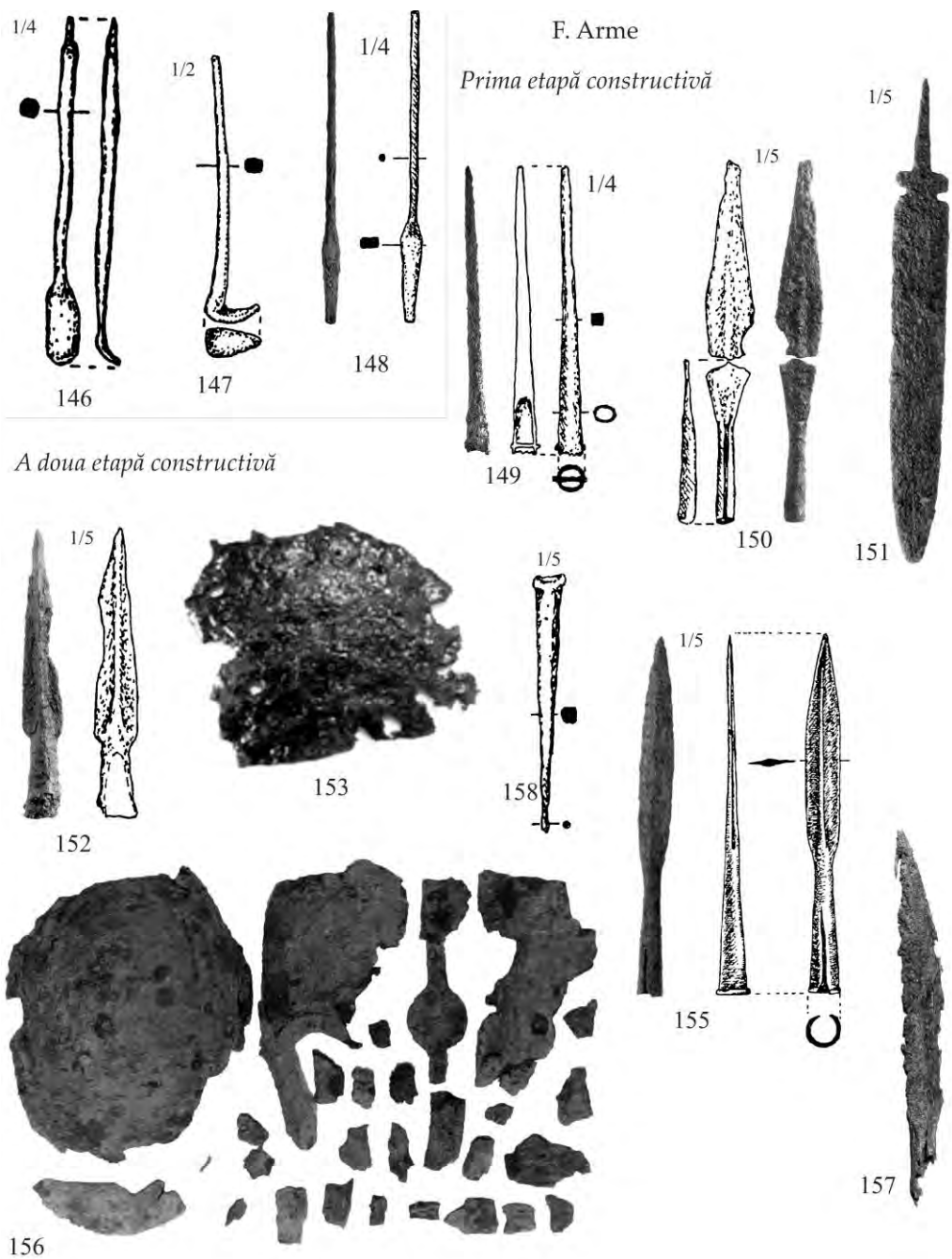
Prima etapă
constructivă

A doua etapă constructivă

Planșa 8.

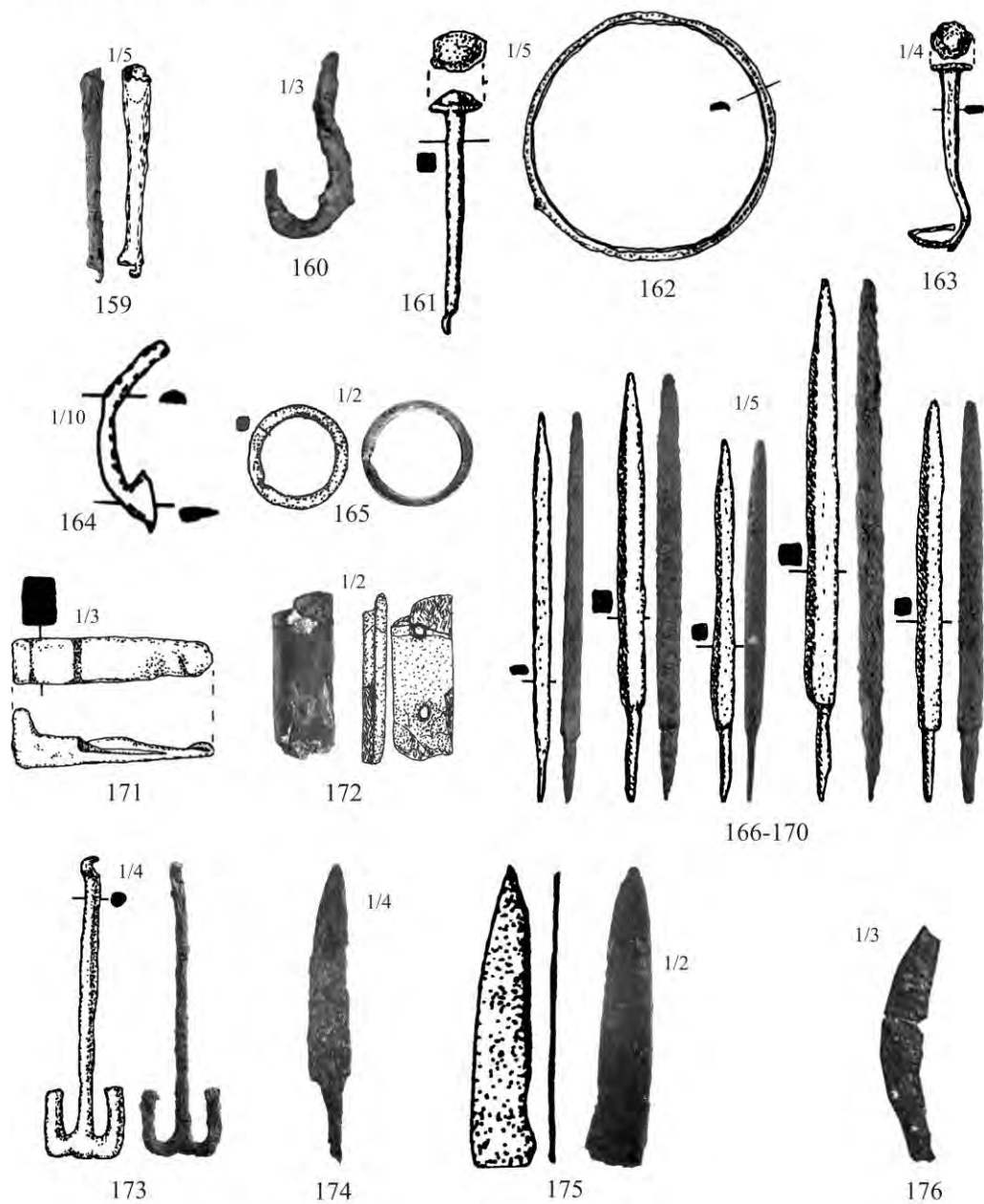

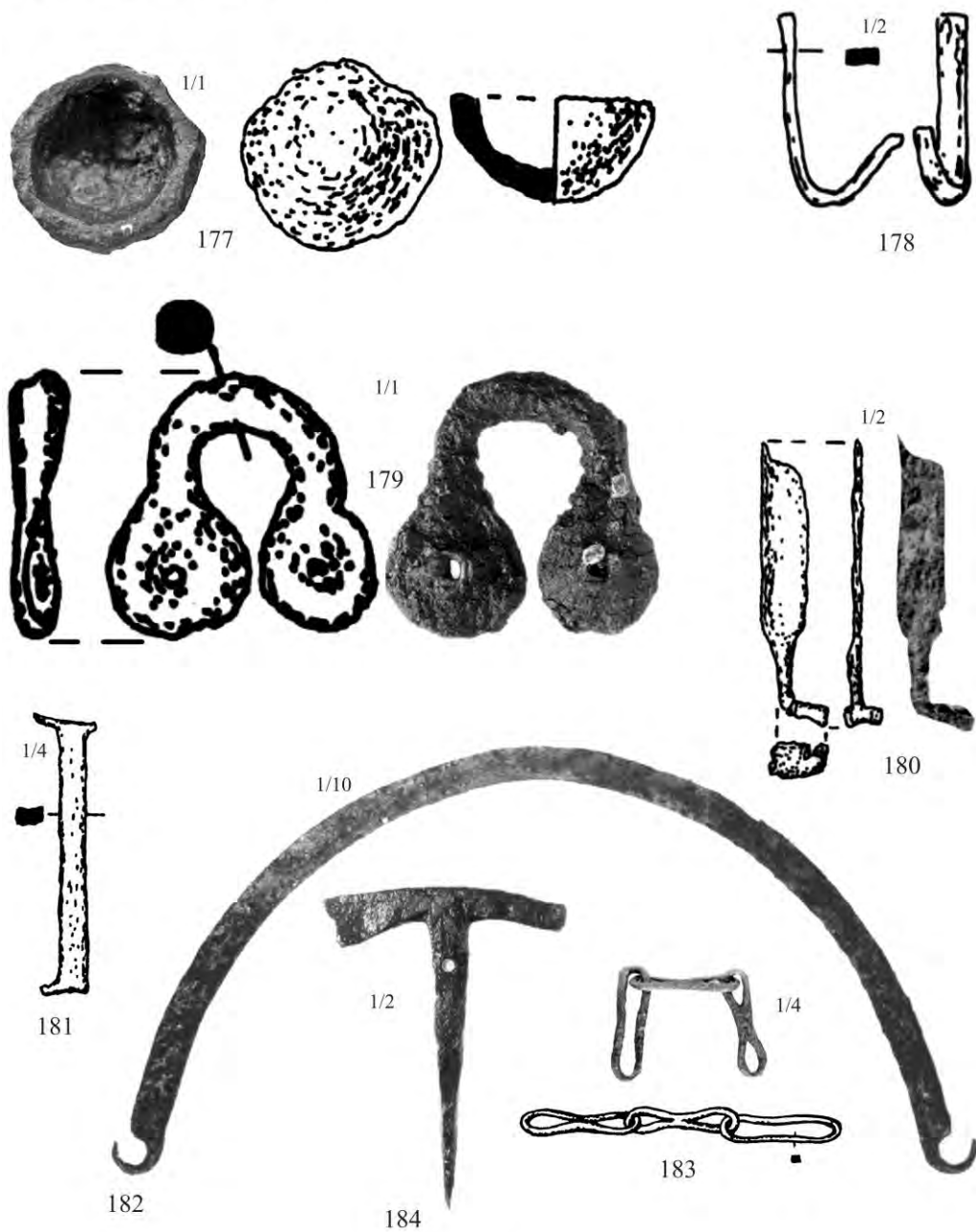
Planșa 9.

G. Varia

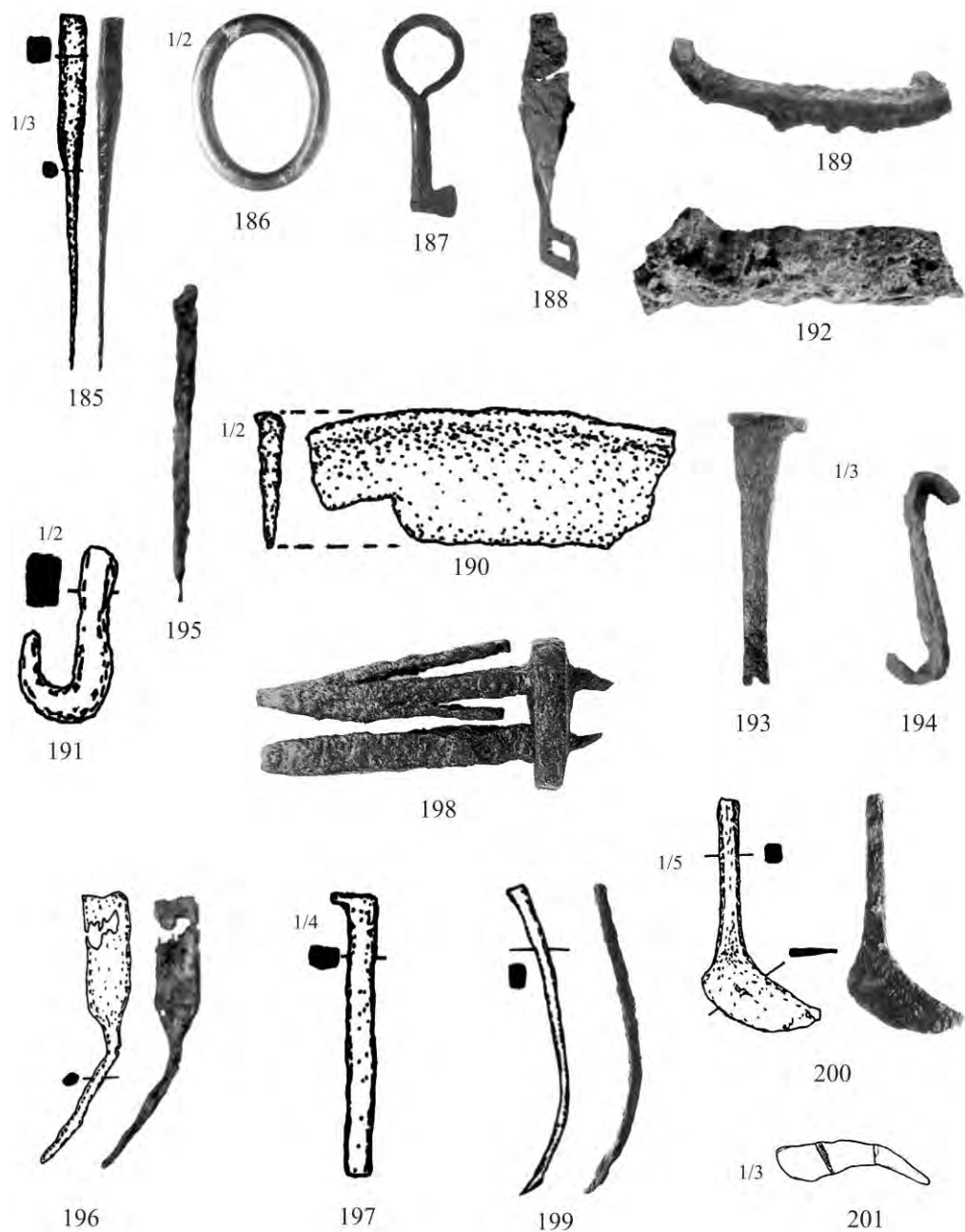
Prima etapă constructivă

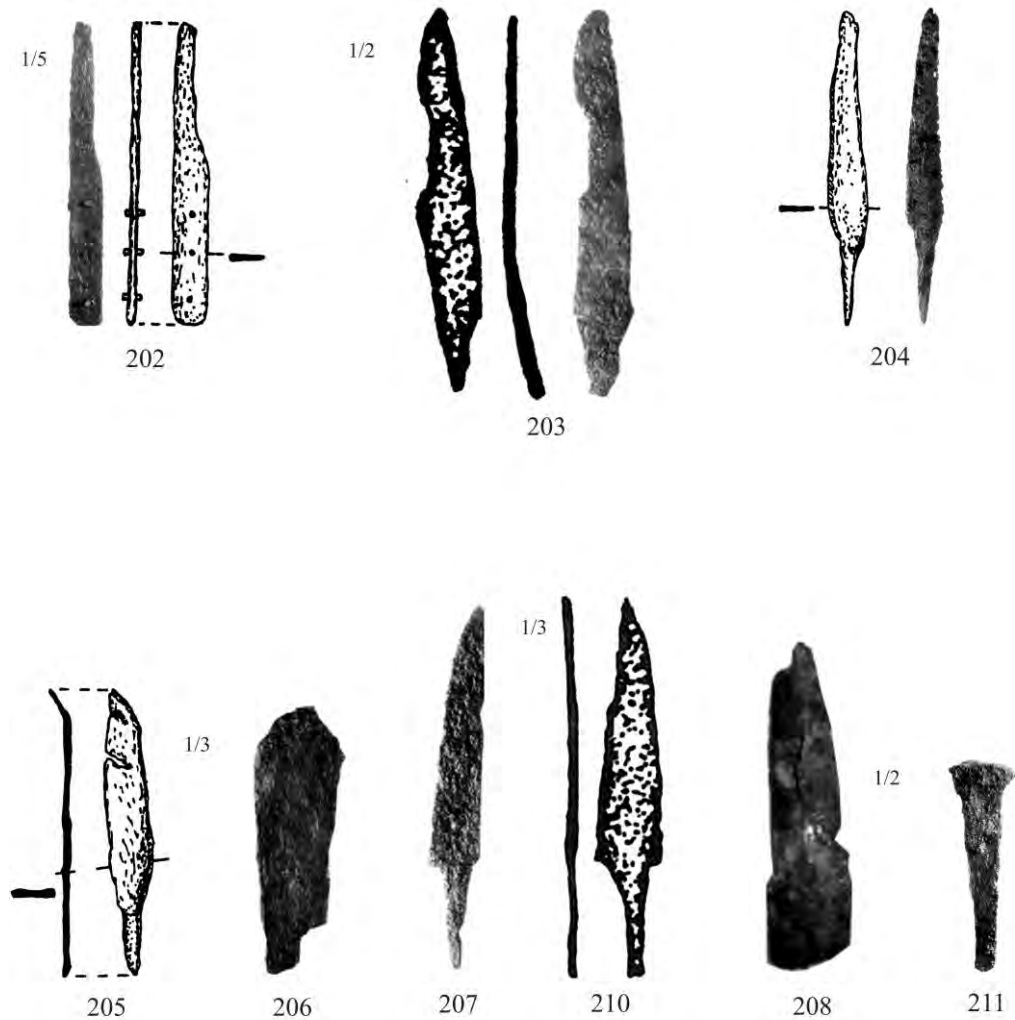
Planșa 10.

A doua etapă constructivă

Planşa 11.

Planșa 12.

Planşa 13.

ISACCEA-NOVIODUNUM.
ARTEFACTE DIN MATERII DURE ANIMALE DESCOPERITE ÎN 2012 ȘI 2013

Corneliu Beldiman*
Aurel-Daniel Stănică**
Diana-Maria Sztancs*

Abstract: *The archaeological researches carried out in 2013 in various sectors of Isaccea-Noviodunum, Tulcea County (NOV) made possible the recovery of an assemblage comprising osseous material artefacts. Their study continues the systematic analysis started in 2013 for this type of pieces found at Noviodunum. Such artefacts already form here a rich collection, gathered during the past six decades of archaeological excavations. Two pieces discovered in 2012 were added to those from 2013.*

The dispersion of discoveries in various sectors of the site does not allow us to formulate detailed conclusions. We should take into consideration, however, the existence of some workshops where osseous material artefacts (especially those made of red deer antler) were produced during the Middle Ages (13th – 14th centuries). These pieces were probably used in composite artefacts, such as furniture, various objects made of wood, tools, weapons etc. The raw materials discovered in various stages of manufacture (blanks, repaired pieces etc.) are proofs in this respect.

This analysis aims at extensively highlighting the last finds and the related primary data. The catalogue offers all the significant data regarding the artefacts, presenting them according to the current methodology of the domain. The illustration includes numerous figures of overviews and macrophotographs, as well as an online set of photographs (<https://www.flickr.com/photos/26792353@N05/sets/>).

In order to achieve the objectives of the study, optical means of observation were used (optical microscope, zoom $\times 10 - \times 40$; digital microscope, zoom $\times 10 - \times 400$); complete sets of images at various scales were taken (microscopic including), thus initiating an image data base of the artefacts found at Noviodunum. The catalogue includes NOV/2012 and NOV/2013 artefacts, numbered from 1 to 27, classified typologically.

Chronological and cultural data related to the studied artefacts were provided by the author of the researches (A.-D. Stănică) and were correlated (whenever possible) with the observations regarding the specificity of the typological and technological aspects. The data are preliminary and may be revised. The main periods of inhabitation of Noviodunum site are dated from the 1st to the 7th century, the 10th to the 11th and the 12th to the 15th century. The analysed artefacts are dated grosso modo to the Roman period (1st – 4th centuries) and the Middle Ages (13th – 14th centuries).

Each artefact was studied according to a standard protocol comprising several levels and components with the aim of registering the data in an extensive/exhaustive manner (table 1). Raw

---

* Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Istorie, Splaiul Unirii Nr. 176, Sector 4, 040042, București.

** Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea, Str. Progresului, nr. 32, 820009, Tulcea.

materials, status of conservation, typology, morphology, dimensions, manufacture traces, use-wear traces, and functionality were the main aspects taken into account. The standard form includes data regarding the artefact, according to the following structure: Indicative/Code • Type • Typological code • Category (tools, weapons, adornments, raw materials, accessories etc.) • Holder/Collection • Inventory number • Context • Culture • Fig. • Raw material • Status of conservation (whole, fragmentary, fragment) • Description (morphology, technical data regarding the manufacture, use-wear traces, presumed functionality etc.) • Dimensions (mm) • Bibliography/Unpublished.

The typological categories that form the assemblage are presented according to Beldiman 2007 Typological List: Weapons: arrowhead (1); Adornments/Accessories/Game pieces: bone hair pins (2), bone token (1), bone belt (1), pendant made of red deer antler (1), bone sleeve (1), decorated plates made of red deer antler (5), a bone decorated plate (1); Hafts (handles, blanks for handles) (4); Technical pieces: raw materials (red deer antler: tines, fragments of beam) (8); Waste of red deer antler (beam, tines) (2). Two pieces made of red deer antler whose use is unknown were also included in the assemblage; for these, no analogies were identified so far.

We should underline the fact that eight pieces were grouped in TA sector and TC 4 section. This could indicate the existence of some workshops dealing with osseous material manufacture (raw materials, blanks, unfinished artefacts): TA Sector – raw materials (NOV/2013_2, 21, 22, 24, 27 pieces); TC 4 Section = blanks and unfinished pieces (NOV/2013_1, 12, 17 pieces). From this point of view, the waste is insignificant (pieces NOV/2013_20 and NOV/2013_26) – table no. 1.

Regarding the raw materials, the red deer antler is predominant (21 pieces): 12 are segments of tines, five fragments of beam and four could not be identified. The roe deer antler is also present (one piece), as well as long cattle bones (seven pieces).

According to the data made available by the authors of the research as well as according to the data obtained during the typological and technological analysis, the chronology of the artefacts is the following: Roman period (1st–4th century – three pieces: bone hairpins, bone token); the Middle Ages (13th–14th century – 26 pieces).

The ways in which the raw materials were processed include simple procedures such as: fracturing, chopping, scraping, abrasion, sawing, but also more complex technological procedures like: perforation, engraving for decorating and finishing the piece etc. Axe, knife and saw were the tools used for this purpose. The manufacture of the artefacts was specialised, which assumes the existence of some workshops within the site or outside it (including trade as possible source). The presence of the eight pieces grouped in the TA sector and TC 4 as well as the blanks, the raw materials and the unfinished pieces illustrate this idea. This preliminary conclusion could be confirmed by the extension of the study of the other artefacts from Noviodunum (old assemblages), including the archaeozoological materials.

The analysis of the studied assemblage provides the new typological, technological, cultural and chronological benchmarks for the complex, and extensive approach of the cultural manifestations at Noviodunum during the Roman period and the Middle Ages.

Rezumat: Cercetările arheologice desfășurate în anul 2013 în sectoarele sitului Isaccea-Noviodunum, jud. Tulcea (NOV) au prilejuit și recuperarea unui lot de artefacte din materii dure animale (IMDA), compus din 29 piese. Studiul acestuia continuă analiza sistematică a acestor tipuri de obiecte, începută în 2013. Astfel de artefacte constituie la NOV o colecție bogată, acumulată în ultimele circa șase decenii. Două piese descoperite în 2012 sunt incluse în lista celor analizate cu acest prilej.

Dispersia descoperirilor în sectoare diferite ale sitului și efectivul relativ restrâns nu permit, deocamdată, extragerea unor concluzii detaliate și coerente legate de procesarea materiilor dure animale. Se poate avea în vedere existența unor ateliere specializate, mai ales în prelucrarea cornului de cerb și câprior, databile în evul mediu (sec. XIII-XIV). Piesele de acest tip erau folosite, probabil, în realizarea artefactelor compozite ca: elemente de mobilier, alte obiecte diverse de lemn, unelte, arme etc. Materiile prime și piesele finite recuperate în diverse stadii de procesare (eboșe, obiecte reparate etc.) sugerează existența activităților curente de prelucrare a materiilor dure animale.

Prezentul demers își propune etalarea extensivă a datelor primare relative la artefactele menționate. Catalogul realizat cuprinde toate aceste informații, în baza aplicării metodologiei actuale a domeniului. Se oferă datele de context, lista tipurilor, a materiilor prime, decelarea procedeele tehnice aplicate pe baza diagnozei urmelor specifice, investigate microscopic, precum și formularea unor ipoteze (provizorii) legate de utilizarea artefactelor.

Nu mai puțin important, ilustrarea extensivă (fotografii – vederi generale, macrofotografii, microfotografii) dorește a oferi un exemplu legat de modul de inserare, intrinsecă, a imagisticii în demersul analitic asupra pieselor de inventar mobil, indiferent de tipologie, materii prime, morfologie etc. În acest sens, ca o premieră a publicării artefactelor IMDA din România, ilustrația inclusă în lucrare (alb/negru) se completează cu un set de imagini color, disponibil online – <https://www.flickr.com/photos/26792353@N05/sets/>.

Atribuirea culturală și datarea grosso modo (sec. I-IV și XIII-XIV) sunt susceptibile de modificări.

Fiecare artefact a fost tratat după un protocol standard, cu mai multe paliere și componente, urmărindu-se înregistrarea extensivă/exhaustivă a datelor – a se vedea repertoriul. Se vizează aspecte precum: materiile prime; starea de conservare (piese întregi, fragmentare/fragmente); tipologia; morfologia; morfometria; urmele de fabricare; urmele de utilizare; formularea ipotezelor relative la rolul funcțional.

Categoriile tipologice reprezentate sunt, în conformitate cu lista tipologică Beldiman 2007: Arme: vârf de săgeată (1); Piese de port/podoabă/accesorii/piese de joc: ace de os (2), jeton de os (1), cataramă de os (1), pandantiv de corn de cerb (1), manșon de os (1), plăci de corn de cerb decorate (5); placă de os decorată (1); Elemente receptoare (mâner, eboșe de mâner) (4); Piese tehnice: Materii prime (corn de cerb: raze, fragmente de ax) (8); Deșeuri de corn de cerb (ax, raze) (2). La acestea se adaugă piesele de corn de cerb de utilizare incertă (2, NOV/2013_18 și NOV/2013_19) pentru care nu s-au identificat, deocamdată, analogii.

În privința materiilor prime, predomină net cornul de cerb (21 piese) – din care 12 segmente de raze, 5 fragmente de ax, 4 neprecizabil; este prezent și cornul de câprior (1 piesă), ca și oasele lungi de vită (7 piese).

Modalitățile de procesare a materiilor prime includ procedee simple, precum fracturarea, cioplirea, raclajul, abraziunea, tăierea cu ferăstrăul, dar și soluții tehnologice pretențioase, precum perforarea, gravarea (realizarea decorului), fasonarea și finisarea integrale etc. Ca unelte folosite menționăm toporul sau securea, cuțitul, ferăstrăul.

Piesele IMDA studiate se alătură lotului 2012 publicat anterior și furnizează necesare repere tipologice, tehnologice și cultural-cronologice pentru abordarea complexă și extensivă a manifestărilor civilizației și culturii comunităților de la Isaccea-Noviodunum (respectiv, IMDA) din epoca romană și evul mediu.

Key words: *ancient technology, bone and antler artefacts, decorated artefacts, Isaccea–Noviodunum, Middle Ages, Roman period.*

Cuvinte cheie: *artefacte decorate, epoca romană, evul mediu, industria materiilor dure animale, Isaccea–Noviodunum, tehnologie antică.*

Introducere. Context

Săpăturile arheologice din anul 2013 de la Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea (NOV) s-au desfășurat în diferite puncte ale sitului arheologic complex. Este vorba de cercetarea științifică, degajarea și valorificarea muzeală a sectorului de sud-est al cetății, care cuprinde un segment al fortificației, în care se înscriu trei turnuri romano-bizantine – Turnul Mare (TM) la vest; Turnul de Colț (TC) la est; Turnul A (TA) la mijloc, între cele două – cu cele două cortine aferente. În toate punctele menționate au fost identificate niveluri din perioada medio-bizantină și medievală, care indică o locuire intensă și în sec. X–XIV.

Obiectivele proiectului de cercetare din anul 2013 au fost: continuarea cercetărilor la segmentul de cortină C1 și C2; continuarea cercetărilor la Turnul A, Suprafața A și Turnul de colț; verificarea reperelor cronologice stabilite prin cercetările anterioare la Turnul de Colț, Turnul A, Suprafața A, Curtina 1 și Curtina 2¹.

Date generale privind artefactele din materii dure animale

Campania arheologică 2013 de la Isaccea–Noviodunum a prilejuit recuperarea unui lot de artefacte aparținând industriei materiilor dure animale. Studiul său continuă analiza sistematică a acestui gen de materiale (începută în 2013)², care formează deja o colecție bogată, alcătuită pe parcursul a șase decenii de săpături arheologice. Alături de lotul 2013 am avut la dispoziție și două piese din corn de cerb descoperite în 2012, pe care le integrăm, cu acest prilej, în efectivul deja studiat.

Efectivul total include 29 piese (2012, N = 2; 2013, N = 27). Dispersia în diverse sectoare ale sitului conturează un context care nu permite, cu acest prilej, extragerea unor concluzii detaliate. Funcționarea în evul mediu (sec. XIII–XIV) a unor ateliere în care se prelucrau (și) materii dure animale (mai ales corn de cerb) și se utilizau la realizarea artefactelor, inclusiv compozite (mobilier, obiecte de lemn diverse, unelte, arme etc.) este de avut în vedere; în acest sens avem ca dovezi materiile prime aflate în diverse stadii de procesare, eboșele, piesele reparate etc.

Scopul analizei de față este acela de a introduce în circuitul științific descoperirile cele mai recente, cu datele primare în formă extensivă. Repertoriul de la

¹ Topoleanu, Stănică 2013; Topoleanu, Stănică 2014.

² Beldiman, Sztancs 2013; Beldiman, Stănică, Sztancs 2013.

finalul lucrării oferă toate aceste date semnificative relative la artefacte, tratate conform reperelor metodologiei actuale a domeniului³.

Aspecte metodologice

Analiza a recurs, în mod sistematic, la mijloace optice de observare (microscop optic, mărimi $\times 10 - \times 40$; microscop digital, mărimi $\times 10 - \times 400$); au fost realizate seturi complete de fotografii la diverse scări, inclusiv cu ajutorul microscopului, inițiindu-se baza de imagini a repertoriului artefactelor din sit (cf. fig. 1-15). În acest sens, ca o premieră a publicării artefactelor IMDA din România, ilustrația inclusă în lucrare este disponibilă ca set de imagini color online la: <https://www.flickr.com/photos/26792353@N05/sets/>.

Catalogul include indicativele provizorii NOV/2012 și NOV/2013, piesele fiind numerotate de la 1 la 27 (exemple: NOV/2012_1; NOV/2013_1), ordonate după campanie și pe criterii tipologice.

Atribuirile cultural-cronologice ale materialelor studiate preiau încadrările propuse de autorii cercetărilor (epoca romană și evul mediu), corelate, acolo unde a fost posibil, cu observațiile asupra specificului aspectelor tipologice și tehnologice. Ele sunt preliminare, putând comporta unele revizui. Etapele majore de locuire la Isaccea–Noviodunum se plasează în sec. I–VII, X–XI și XII–XV⁴.

Studiul complex al artefactelor din materii dure animale databile în epoca romană, romană târzie, romano-bizantină (sec. I–VII) și medio-bizantină (sec. IX–XI) din Dobrogea a înregistrat, în ultimii ani, contribuții sub forma articolelor, studiilor, comunicărilor; ele au fost prilejuite de analiza materialelor din siturile Capidava, Ostrov–*Durostorum*, Histria–*Basilica extra muros*⁵. În contrast, descoperirile databile în evul mediu (sec. XII–XV) au făcut rareori obiectul unor abordări extensive⁶.

Astfel, contribuțiile generate de analiza loturilor IMDA de la Isaccea–Noviodunum pot oferi reperele metodologice și repertorial/tipologice actuale pentru abordarea acestui gen de manifestări ale culturii materiale în spațiul istro-pontic și regiunile învecinate.

Piesele sunt inedite și se păstrează în colecțiile Institutului de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea – Muzeul de Istorie și Arheologie (provizoriu fără număr de inventar – în curs de catalogare).

---

³ Beldiman 2007; Sztancs 2011.

⁴ Topoleanu, Stănică 2013; <http://www.noviodunum.ro>.

⁵ Beldiman, Rusu-Bolindeț, Achim, Sztancs 2010; Beldiman, Sztancs 2007a; Beldiman, Sztancs 2007b; Beldiman, Sztancs 2010; Beldiman, Elefterescu, Sztancs 2010.

⁶ Rusu, Mărginean 2004; Rusu 2009, 113-158.

Fiecare artefact a fost tratat după un protocol standard, cu mai multe paliere și componente, urmărindu-se înregistrarea extensivă/exhaustivă a datelor – a se vedea *infra*, repertoriul.

Se vizează aspecte precum: materiile prime; starea de conservare (piese întregi, fragmentare/fragmente); tipologia; morfologia; morfometria; urmele de fabricare; urmele de utilizare; formularea ipotezelor relative la rolul funcțional.

Fișa standard pune la dispoziție datele despre artefact în următoarea structură: Indicativ • Tip • Cod tipologic • Categorie (unelte, arme, podoabe, materii prime, accesorii etc.) • Instituție deținătoare/Colecție • Număr de inventar • Context • Apartenență culturală • Fig. • Materie primă • Stare de conservare (întreg, fragmentar, fragment) • Descriere (morfologie, date tehnice privind fabricarea, urme de utilizare, rol funcțional prezumat etc.) • Dimensiuni (mm) • Bibliografia/Inedit⁷.

Tipologie

Categoriile tipologice reprezentate sunt, în conformitate cu lista tipologică Beldiman 2007⁸:

Arme: vârf de săgeată (1);

Piese de port/podoabă/accesorii/piese de joc: ace de os (2), jeton de os (1), cataramă de os (1), pandantiv de corn de cerb (1), manșon de os (1), plăci de corn de cerb decorate (5); placă de os decorată (1);

Elemente receptoare (mâner, eboșe de mânere) (4);

Piese tehnice: Materii prime (corn de cerb: raze, fragmente de ax) (8); Deșeuri de corn de cerb (ax, raze) (2).

La acestea se adaugă piesele de corn de cerb de utilizare incertă (2, NOV/2013_18 și NOV/2013_19) pentru care nu am identificat, deocamdată, analogii.

Aspecte tehnologice

Se remarcă gruparea, în sectorul TA și în secțiunea TC 4, a 8 piese, care poate indica existența unor ateliere în care se produceau (și) artefacte IMDA (materii prime, eboșe, piese nefinisate): Sectorul TA = materii prime (piesele NOV/2013_2, 21, 22, 24, 27); Secțiunea TC 4 = eboșe și piese nefinisate (piesele NOV/2013_1, 12, 17). Din acest punct de vedere, deșeurile sunt, încă, nesemnificative (piesele NOV/2013_20 și 26) – tabelul nr. 1.

⁷ Beldiman, Sztancs 2013; Beldiman, Stănică, Sztancs 2013.

⁸ Beldiman 2007, 211-234.

În privința materiilor prime, predomină net cornul de cerb (21 piese) – din care 12 segmente de raze, 5 fragmente de ax, 4 neprecizabil; este prezent și cornul de căprior (1 piesă), ca și oasele lungi de vită (7 piese).

Potrivit datelor furnizate de autorii cercetărilor, dar și în urma analizei datelor tipologice și tehnologice, încadrarea cronologică se referă la: epoca romană – circa sec. I – al IV-lea (3 piese: ace de os; jeton de os); evul mediu – sec. XIII–XIV: (26 piese).

Modalitățile de procesare a materiilor prime includ procedee simple, precum fracturarea, cioplirea, raclajul, abraziunea, tăierea cu ferăstrăul, dar și soluții tehnologice pretențioase, precum perforarea, gravarea (realizarea decorului), fasonarea și finisarea integrale etc.

Ca unelte folosite menționăm toporul sau securea, cuțitul, ferăstrăul.

Fabricarea artefactelor se referă la mediul specializat, respectiv la existența unor ateliere în cadrul sitului. În acest sens pledează prezența grupată, în sectorul TA și în secțiunea TC 4, a 8 piese ilustrative, precum eboșele, materiile prime în diverse stadii de transformare și piesele nefinisate – vezi *supra*.

Această concluzie, provizorie, va putea fi confirmată prin extinderea cercetărilor de teren, dar și a studiului asupra restului artefactelor de la Isaccea–Noviodunum (loturile vechi), inclusiv asupra materialului arheozoologic.

În loc de concluzii

Analiza de față, care nu își propune decât o abordare primară, oferă datele de context, lista tipurilor, a materiile prime, decelarea procedeele tehnice aplicate pe baza diagnozei urmelor specifice, investigate microscopic, precum și formularea unor ipoteze (provizorii) legate de utilizarea artefactelor.

Nu mai puțin important, ilustrarea extensivă (fotografii – vederi generale, macrofotografii, microfotografii) dorește a oferi un exemplu legat de modul de inserare, intrinsecă, a imagisticii în demersul analitic asupra pieselor de inventar mobil, indiferent de tipologie, materii prime, morfologie etc.

În acest sens, ca o premieră a publicării artefactelor IMDA din România, ilustrația inclusă în lucrare (alb/negru) se completează cu un set de imagini color, disponibil online – vezi *supra*.

Piese IMDA studiate se alătură lotului 2012 publicat anterior⁹ și furnizează necesare repere tipologice, tehnologice și cultural-cronologice pentru abordarea complexă și extensivă a manifestărilor civilizației și culturii comunităților de la Isaccea–Noviodunum (respectiv, IMDA) din epoca romană și evul mediu.

---

⁹ Beldiman, Stănică, Sztancs 2013.

Repertoriu

Datele repertoriului sunt grupate mai jos în fișele individuale ale pieselor, oferind informații diverse, structurate în următorul format: Indicativ • Tip • Context • Epocă • Dată • Fig. • Descriere piesă • Morfometrie¹⁰.

NOV/2012_1

Mâner de corn de cerb decorat • NOV 2012 TC 4 Caroul 7 Gr. 3

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 1/1

Mâner de corn de cerb cu decor gravat. Piesă fragmentară – fracturare axială în vechime, lipsește cca o treime, pe întreaga lungime a piesei. Segment de rază mezial. Debitaj realizat prin tăiere transversală cu ferăstrăul la extremități, fără fasonarea extremităților. Fasonarea a constat în înlăturarea perlurii prin cioplire razantă pe întreaga suprafață, producând aspectul fațetat. Decor realizat prin gravare cu vârful cuțitului; linii fine, drepte paralele, dispuse oblic față de axul principal al piesei, grupate câte trei; linii curbe echidistante, grupate câte două. Urme de utilizare: tocire, lustru la nivelul suprafețelor; posibil fracturare axială în timpul folosirii.

Dimensiuni (mm): L tot 68,98; EP 22,65/22,50; PM 21,17/19,20; ED 18,78/16,80; lăț. fațete 4-5; L linii gravate 15-20.

NOV/2012_2

Corn de cerb – rază de ax • NOV 2012 TA Sondaj Caroul 1 Sub dărâmătură

-1,50 – 1,60 m • Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 1/2

Corn de cerb – rază de ax. Probabil materie primă. Rază de ax (R3), segment proximal-mezial; lipsește partea distală, detașată prin cioplire și fracturare. Detașată de pe ax de la bază prin cioplire, despicare, fracturare; se conservă un fragment de ax. Fracturi recente la nivelul fragmentului de ax.

Dimensiuni (mm): L tot 225; EP 44,70/34,10; PM 30,55/27,69; fragment de ax 69/38.

¹⁰ Abrevieri utilizate în Repertoriu: Ad. – Adâncimea; C – Curtină; Cămin de vizitare (pe traseul conductei de alimentare cu apă); Diam – diametrul; ED – Extremitatea distală; EP – Extremitatea proximală; Ext – Exterior; Gr – Groapă; Gros – Grosimea; IMDA – Industria materiilor dure animale; Înălț – Înălțimea; Int – Interior; L – Lungimea; L tot – Lungimea totală; Lăț – Lățimea; LCE – Lungimea pe coarda exterioară (la artefacte având contur curb); Max – Maxim; N – Număr; N tot – Număr total; NOV – Noviodunum; PD – Partea distală; Perf – Perforație; PM – Partea mezială; PP – Partea proximală; R – rază (de corn de cerb); Supr – Suprafață; TA – Turnul A; TC – Turnul de Colț; TM – Turnul Mare.

NOV/2013_1

Corn de cerb – segment de rază • NOV 2013 Supr. A Caroul B2 -1,00 m

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 2/1

Corn de cerb – segment de rază. Materie primă sau eboșă pentru plăcuțe sau mâner. Rază de corn de cerb (R1-R3). Piesă întreagă. Starea de conservare a suprafețelor este bună. Segment proximal-distal. Debitaj realizat prin cioplire cu toporul sau securea, aplicată la extremitatea proximală. Extremitatea distală a fost detașată prin cioplire pe circumferință. Suprafețele sunt fasonate prin cioplire razantă a *compactei* în vederea eliminării reliefului anatomic (perlura). Operația a determinat fațetarea suprafețelor. Piesa a fost abandonată în etapa inițială a fasonării. Suprafețele cioplite se suprapun în jumătatea distală; o suprafață cioplită în același mod se observă la partea proximală. În jumătatea proximală pe o față laterală, raza a fost cioplită pe un plan oblic accentuat până la nivelul țesutului spongios.

Dimensiuni (mm): L tot 177; EP 27,79/15,94; PM 28,14/21,39; ED 19,38/19,45; L suprafețe cioplite 65-95; lăț suprafețe cioplite 7-10.

NOV/2013_2

Corn de cerb – segment de rază • NOV 2013 Canalizare Cetate CV 1 – 2

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 2/2

Corn de cerb – segment de rază. Materie primă sau eboșă pentru mâner? Rază de corn de cerb (rază de coroană). Piesă fragmentară – lipsește cca jumătatea proximală, fracturată recent. Starea de conservare a suprafețelor este bună. Segment proximal-mezial. Debitaj realizat prin tăiere transversală cu ferăstrăul, aplicată la ambele extremități. Țesutul spongios a fost înlăturat recent. Nu conservă alte urme de transformare tehnică.

Dimensiuni (mm): L 124; EP 34,70/25,40; PM 30,69/22,57; ED 23,38/17,83.

NOV/2013_3

Corn de cerb – segment de rază • NOV 2013 Canalizare Cetate CV 9

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 3/1

Corn de cerb – segment de rază. Materie primă sau eboșă pentru mâner? Rază de corn de cerb (rază de ax – R1-R3 sau rază de coroană). Piesă fragmentară, prezentând fracturi recente; procesul de deshidratare a determinat apariția unei fisuri axiale pronunțate. Starea de conservare a suprafețelor este mediocră. Segment distal. Debitaj neprecizabil. Fasonarea a constat în înlăturarea extremității distale prin

cioplire pe circumferință, determinând aspectul fațetat. Perlura a fost înlăturată prin cioplirea razantă a suprafeței; fațete suprapuse.

Dimensiuni (mm): L 80,28; EP (actuală la nivelul fracturii) 21,96/19,78; PM 18,03/15,96; ED 8,80/8,47; L fațete 20-30; lăț fațete 3-12.

NOV/2013_4

Corn de cerb – segment de rază • NOV 2013 TC 2 Îndreptare Martor Nord
• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 3/2

Corn de cerb – segment de rază. Materie primă sau eboșă pentru mâner? Rază de corn de cerb (rază de ax – R1-R3 sau rază de coroană). Piesă întreagă. Starea de conservare a suprafețelor este mediocră; suprafețe corodate. Segment distal. Debitaj aplicat prin cioplire pe circumferință și fracturare. Fasonarea este parțială; a constatat în înlăturarea extremității distale prin cioplire pe circumferință. Perlura a fost înlăturată parțial prin cioplirea razantă a suprafeței la partea distală. Fațetare.

Dimensiuni (mm): L tot 86,01; EP 20,17/16,96; PM 15,95/14,11; ED 8,07/3,16; L fațete 20; lăț fațete 5-6.

NOV/2013_5

Ac de păr de os • NOV 2013 TC 4 Caroul 8 -0,90 m • Epoca romană • Fig. 4/1

Ac de păr de os cu cap conic (convex). Os lung de vită (probabil). Piesă fragmentară – lipsește partea distală, fracturată oblic în vechime. Stare de conservare a suprafețelor mediocră; depuneri de concrețiuni, exfolieri la partea distală. Fasonare și finisare integrale prin cioplire, crestare, raclaj și abraziune; suprafețe fațetate. Secțiuni poligonale asimetrice. Urme de utilizare: tocire, lustru.

Dimensiuni (mm): L tot 93,25/64,85; EP 6,76/5,73; PM 5,76/5,18; ED cca 1,2; L cap 4,05.

NOV/2013_6

Ac de păr de os • NOV 2013 Curtina 2 Caroul 3 -1,85 m La vest de zid
• Epoca romană • Fig. 4/2

Ac de păr de os. Os lung de vită (probabil). Piesă fragmentară – segment mezial-distal, extremitatea distală întreagă; fracturi produse în vechime. Stare de conservare a suprafețelor foarte bună. Fasonare și finisare integrale prin raclaj și abraziune; suprafețe fațetate; urme tipice de raclaj axial produse cu lama de cuțit. Secțiuni poligonale și ovale asimetrice. Urme de utilizare: tocire, lustru pronunțate.

Dimensiuni (mm): L 57,41; PM 3,74/3,40; PD 2,99/2,78; ED 1,16/1.

NOV/2013_7

Vârf de săgeată de corn de cerb • NOV 2013 TC 1 Caroul 8 Gr. 1

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 5/1

Vârf de săgeată de corn de cerb. Piesă întreagă. Corn de cerb, segment distal de rază. Stare de conservare a suprafețelor foarte bună. Formă generală tronconică, având extremitatea distală piramidală cu trei fețe. Extremitatea proximală este rectilinie. Debitaj nedefinibil, probabil tăiere transversală cu ferăstrăul sau cioplire/crestare pe circumferință și fracturare, aplicate la extremitatea proximală. Fasonare prin tăiere sau cioplire pentru înlăturarea extremității distale, apoi fasonare integrală intensă a suprafețelor prin raclaj și abraziune pentru obținerea suprafețelor lise. Secțiuni circulare, ușor ovale și triunghiulare (la extremitatea distală). Amenajarea canalului axial conic de inserție a tijei săgeții prin excavarea țesutului spongios. Extremitatea distală piramidală a fost amenajată prin cioplire. Culoarea brună ar putea indica aplicarea tratamentului termic pentru sporirea durității. La extremitatea proximală se păstrează urme de tăiere transversală cu cuțitul și fasonare prin cioplire și grataj interior. Urme de utilizare: tocirea, lustrul suprafețelor; extremitatea distală este intactă.

Dimensiuni (mm): L tot 41,72; EP 8,59/6,53; PM 7,43/7,37; PD (baza piramidei) 6,09/6,05; L fațete piramidă 6,15-6,68; lăț fețe bază piramidă 4,12, 4,68, 4,76; gros pereți la EP 1,27; ad canal pentru tijă 19,20.

NOV/2013_8

Jeton de os • NOV 2013 TA Sondaj E Caroul 2 -1,00 m • Epoca romană • Fig. 5/2

Jeton de os. Piesă de joc. Piesă întreagă. Confectionată din fragment diafizar (*compacta*) de os lung, probabil de vită. Starea de conservare a suprafețelor bună pe o față și mediocră pe cea opusă (desprinderi sectoare, exfolieri). Culoarea brună neuniformă poate indica aplicarea tratamentului termic? Formă circulară, fețe plane lise, margini convexe și fațetate prin fasonare și finisare. Fasonare prin abraziune și finisare prin polizare (frecare cu o bucată de piele sau material textil). Pe una dintre fețe s-a amenajat, prin rotația unui vârf de cuțit, o alveolă centrală de formă circulară; pe aceeași față se observă suprafețe cu sectoare desprinse, exfoliate, desprinderi produse în vechime.

Dimensiuni (mm): diam 17,69/17,64; gros 3,68; diam alveolă 1,98; ad alveolă 0,5; L suprafețe exfoliate 3,5-9; lăț suprafețe exfoliate 2,5-3,5.

NOV/2013_9

Manșon de os decorat • NOV 2013 TA Sondaj Caroul 1 Sondaj -1,70 m

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 6/1

Manșon de os decorat. Formă generală tronconică. Piesă fragmentară – lipsește cca o treime a diametrului, fracturată axial în vechime. Materia primă este un segment diafizar de os lung cu secțiune circulară (humerus?), probabil de vită. Debitaj neprecizabil, probabil tăiere transversală sau cioplire pe circumferință. Fasonare integrală, aplicată atât la exterior, cât și la interior prin raclaj și abraziune. Finisarea suprafețelor exterioare prin polizare. Extremitățile manșonului sunt fasonate prin cioplire cu cuțitul, tocite și lustruite puternic. În interior se observă urme de fasonare cu cuțitul, fără finisare. Perforațiile sunt în număr de cinci, dintre care trei plasate la un capăt, întregi, dispuse orizontal; alte două perforații sunt păstrate parțial (cu jumătate sau o treime a diametrului), dispuse vertical (juxtapuse). Perforațiile verticale prezintă urme de tocire și lustru intense, celelalte nu au urme de tocire și lustru. Perforațiile au formă bitronconică asimetrică, fiind amenajate bilateral prin rotația unui vârf de cuțit. Perforațiile serveau probabil la fixarea cu ajutorul niturilor și probabil prin utilizarea unor fibre introduse prin perforațiile verticale. Decor complex gravat probabil cu cuțitul, compus din trei benzi orizontale formate din două linii gravate pe care există câte două șiruri de alveole triunghiulare cu vârfurile opuse (tip „dinți de lup”). Câte o bandă se află la extremitățile manșonului, iar a treia la nivelul părții meziale. În cele două registre create de cele trei benzi s-a gravat un decor compus din benzi scurte dublu hașurate, dispuse alternativ orizontal și oblic. Urme de utilizare: tocirea intensă a suprafeței exterioare și estomparea parțială a decorului. Tocirea și lustrul extremităților și a perforațiilor dispuse vertical.

Dimensiuni (mm): L tot 58,54; diam extremitate 1 44,40; diam extremitate 2 47,15; PM cca 45; gros pereți cca 4; banda 1 lăț 4,60-5,13; banda 2 lăț 4,10-4,25; banda 3 lăț 4,10; L benzi registre cca 18,75; lăț benzi registre cca 5,7; diam ext perf 4,25; diam int perf 2,5; L alveole triunghiulare 1,7; lăț bază alveole triunghiulare 0,8.

NOV/2013_10

Placă de os decorată • NOV 2013 TA Est Caroul 2 Gr. -1,00 m

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 6/2

Placă de os decorată. Placă amenajată după fracturarea axială a unui manșon similar celui precedent (NOV/2013_9), având fața exterioară convexă, o extremitate ușor convexă și cea opusă concavă cu capete ascuțite, fațetate; unul dintre ele este fracturat recent. Placă fragmentară. O margine a fost fracturată în vechime pe cca trei

sferturi din lungime și reamenajată prin cioplire cu cuțitul. Materia primă este un segment de os lung cu secțiune circulară (humerus?), probabil de vită. Debitaj neprecizabil, probabil tăiere transversală sau cioplire pe circumferință. Fasonare integrală, aplicată atât la exterior, cât și la interior prin raclaj, cioplire și abraziune. Finisarea suprafețelor exterioare prin polizare. Extremitățile sunt fasonate prin cioplire cu cuțitul, tocite și lustruite puternic. În interior se observă urme de fasonare cu cuțitul, fără finisare. Urme de ardere accidentală? Perforații ovale asimetrice, bitronconice, amenajate prin rotația unui vârf de cuțit înainte de realizarea decorului; în număr de șase: patru întregi, plasate central pe suprafață și grupate câte două la distanțe egale, în două șiruri orizontale; alte două la capătul convex plasate pe un șir vertical, păstrate parțial (o treime sau două treimi diametru, fracturate în vechime). Decor gravat realizat sub formă de trei benzi: o bandă hașurată rectilinie verticală; o bandă curbă hașurată; o altă bandă orizontală aflată la extremitatea convexă. Suprafața dintre benzi este hașurată cu linii simple paralele, grupate în sensuri diferite. Urme de utilizare: tocirea intensă a suprafeței exterioare și estomparea parțială a decorului; tocirea și lustrul extremităților.

Dimensiuni (mm): L tot 67,42; lăț. extremitate convexă 27,70; gros 2,90; diam perf dispuse central pe fața superioară: ext 6,85/6,21; int 5/3,88; diam perf dispuse vertical la extremitatea convexă: ext 4,12; int 3; L bandă 1 (rectilinie) 16, 16; lăț bandă 1 3,92-5,26; L bandă 2 (curbă) 27; lăț bandă 2 2,35-3,90; L bandă extremitate convexă: 31,17; lăț bandă 3 4; L linii gravate cca 12.

NOV/2013_11

Placă de os decorată • NOV 2013 TC 4 Caroul 7 Gr. 3

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 7/1

Placă de os decorată. Fragmentară. Se păstrează două fragmente, fracturate în vechime și recent; fisură dispusă axial. Stare de conservare mediocră; subțire, fragilă. Formă generală curbă, dreptunghiulară alungită, cu margini și extremități rectilinii. Suprafețe lise, fasonate și finisate. Marginile sunt convexe în secțiune. Aspect de bandă subțire utilizată ca element decorativ pentru obiecte de lemn cu suprafețe curbe? La una dintre extremități se păstrează o perforație de formă circulară, realizată prin rotație cu un vârf de cuțit, destinată introducerii unui nit. Fața interioară prezintă hașuri fine oblice paralele, dispuse la distanțe aleatorii, realizate cu vârfului cuțitului, având rolul de fixare pe suprafața obiectului decorat. Probabil că placa întreagă avea câte două perforații la fiecare extremitate. Pe fața exterioară se păstrează decorul gravat sub forma unor șiruri oblice dispuse în zigzag, alcătuite fiecare din 3-4 cercuri simple cu alveolă centrală, dispuse la distanțe inegale. Cercurile au fost gravate cu

ajutorul unei unelte speciale de tip „compas”, iar alveolele s-au modelat cu vârful cuțitului. Urme de utilizare: tocire, lustru intense. Dimensiuni (mm): fragmentul 1: L 71,67; lăț 31,20-32,25; gros 17,5/18; diam cercuri 5,8; diam alveole 1-1,4; diam perf 2,74; fragmentul 2: L 29,09; lăț max 19,65; gros 1,45.

NOV/2013_12

Placă de corn de cerb • NOV 2013 TC 4 Caroul 7 -1,80 m

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 7/2

Placă de corn de cerb. Eboșă pentru placă decorativă sau plăsea. Piesă fragmentară, fracturată recent; lipsește cca o treime; se păstrează o extremitate. Realizată din corn de cerb, fragment de ax, *compacta*. Marginile sunt paralele fasonate prin cioplire, apoi extremitatea păstrată a fost modelată prin cioplire cu toporul; urme de tăiere/cioplire păstrate pe o margine și pe fața superioară. Fața superioară are aspect fațetat; regularizată prin cioplire pentru înlăturarea aproape integrală a perlurii; pe fața inferioară țesutul spongios a fost păstrat parțial. Piesă abandonată înainte de faza fasonării prin raclaj/abraziune.

Dimensiuni (mm): L 103,22; PM 23,60/10,14; extremitate 25,24/10,80.

NOV/2013_13

Placă de corn de cerb decorată • NOV 2013 TA Est Caroul 1 -1,00 m

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 8/1

Placă de corn de cerb decorată. Piesă întreagă, fracturată în vechime la cca o treime din lungime și lipită. Formă triunghiulară alungită, cu o extremitate convexă asimetrică și cealaltă rectilinie. Formă generală ușor curbată (anatomic) spre interior. Materie primă: corn de cerb, fragment de ax. Stare de conservare mediocră – depuneri discontinui de concrețiuni. Fasonare integrală prin cioplire și raclaj cu ajutorul cuțitului. Decor realizat pe fața superioară pe întreaga lungime a piesei, compus din linii gravate de-a lungul laturilor lungi și paralele cu acestea; pe întreaga față superioară au fost gravate benzi compuse din câte trei linii transversale paralele, dispuse la distanțe aproximativ egale. Piesa era probabil un element decorativ pentru intarsie?

Dimensiuni (mm): L tot 202; EP 19,59/4,23; PM 15,21/3,76; ED 5,57/1,94; lăț benzi cca 5; L linii scurte benzi 6,30-12,20; dist dintre benzi 11,6-13; dist dintre linii benzi 1,5-1,7.

NOV/2013_14

Placă de corn de cerb decorată • NOV 2013 TC 4 Îndreptare profil Nord

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 8/2

Placă de corn de cerb decorată. Piesă fragmentară, fracturată în vechime. Are aspectul unei benzi ușor curbate spre interior. Formă generală alungită, cu margini ușor divergente, una rectilinie, alta ușor concavă. O extremitate este concavă asimetrică. Fasonare prin cioplire cu cuțitul și raclaj axial. Piesa nu este finisată. Prezintă trei perforații, dintre care două întregi, plasate aproximativ central (în axul piesei) și una excentrică, păstrată parțial (jumătate de diametru); perforațiile sunt bitronconice în profil și au formă ovală asimetrică în plan; au fost realizate prin rotație cu vârful cuțitului; serveau probabil la fixarea niturilor. Fața inferioară este lisă nehașurată; o linie gravată cu vârful cuțitului se observă la nivelul părții meziale. Decor compus dintr-o bandă hașurată, plasată de-a lungul unei laturi și la extremitatea concavă; linii lungi gravate cu cuțitul și creștături scurte oblice realizate cu ferăstrăul. Piesa intra probabil în alcătuirea unui placaj pentru obiecte de lemn, alături de alte piese similare, respectiv două sau mai multe plăci (sau benzi) juxtapuse.

Dimensiuni (mm): L 120; extremitate întreagă: lăț porțiune concavă 34; lăț la nivelul perf 1 14,08; gros la nivelul perf 1 3,75; PM 13,23/3; diam perf 4,64/3,94; L linii oblice (creștături) 1,5-6,5; lăț linii oblice 0,5-0,7.

NOV/2013_15

Cataramă de os • NOV 2013 Canalizare CV 1 (Zona G. Tudor) Gr

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 9/1

Cataramă de os probabil pentru cureauă. Piesă întreagă. Stare de conservare foarte bună. Materia primă: fragment diafizar de os lung de vită? Plăcuță dreptunghiulară cu fețe și margini fasonate prin cioplire și raclaj axial aplicate cu ajutorul cuțitului. Margini de morfologie neregulată, fațetate. Extremitatea distală este îngustată, cu un capăt rotunjit; extremitatea proximală este rectilinie. Partea centrală a plăcii a fost decupată, cu rezervarea spinului, care ulterior a fost fasonat prin cioplire. Spinul lung este dispus central și are formă piramidală multifățetată prin cioplire. Laturi rectilinii și concave de o parte și de alta a spinului; margini fațetate prin cioplire. Urme de utilizare: tocire, lustru la nivelul spinului, partea proximală.

Dimensiuni (mm): L tot 38,73; EP 20,54/4,30; PM 21,56/3,77; ED 17/4,17; L spin 13,82; lăț bază spin 4,03; lăț latură scurtă corp cataramă EP 5,83; lăț laturi lungi corp cataramă 4.

NOV/2013_16

Placă de corn de cerb decorată • NOV 2013 Canalizare CV 1 (Zona G. Tudor) Gr

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 9/2

Placă de corn de cerb decorată. Aplică. Piesă fragmentară, fracturată în vechime. Corn de cerb, *compacta*, cu *spongiosa* păstrată parțial pe fața inferioară. Margini de secțiune convexă. Formă generală semicirculară, cu trei lobi trapezoidali, unul întreg și doi fragmentari. Lobii au fost modelați prin realizarea unor perforații ovale similare celei centrale. În centru se află o perforație de formă ovală, realizată bilateral. Decor gravat alcătuit din cercuri simple cu alveolă centrală și linii curbe plasate de-a lungul marginilor lobilor. Urme de utilizare: tocire, lustru. Piesa servea probabil ca aplică pentru obiecte de lemn?

Dimensiuni (mm): L 34,58; gros 3,70; lobi 11,20/8; perf 7,93/7,05; diam cerc 4,66; diam alveolă 1,12.

NOV/2013_17

Pendantiv de corn de cerb • NOV 2013 TC 4 Caroul 8 -1,25 m

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 10

Pendantiv de corn de cerb. Piesă întreagă. Fracturată oblic recent și lipită. Materia primă: corn de cerb, bază de ax extrasă prin debitaj la nivelul rozetei; un segment al rozetei nemodificat se păstrează pe veriga pendantivului. Formă generală ovală asimetrică, o porțiune semicirculară a fost rezervată pentru modelarea verigii (urechii) pe fixare pe fir. Debitajul s-a realizat probabil prin tăiere transversală cu ajutorul ferăstrăului, obținându-se o placă de formă circulară. Piesa nu a fost fasonată integral; a fost aplicată o primă fasonare grosieră prin cioplire cu cuțitul; marginile au aspect fațetat. Perforație realizată prin rotația vârfului de cuțit pe ambele fețe (bilaterală), bitronconică și asimetrică în secțiune, plasată central pe porțiunea semicirculară special rezervată în acest scop. Fețele au aspect neregulat, rezultat în urma cioplierii. Pe fața superioară se observă liniile gravate (reziduale) de trasare a conturului înaintea modelării prin cioplire, contur care urmează un traseu paralel cu marginile anatomice ale bazei de ax (rozeta perlată). Piesa a fost abandonată după aplicarea etapei inițiale a fasonării.

Dimensiuni (mm): diametru: 45,72/46,86; gros PM 7,45; diam porțiunii semicirculare pentru ureche 18,72; gros porțiunii semicirculare pentru ureche 6,82; diam perf: ext 6,75; int 4.

NOV/2013_18

Piesă de corn de cerb • NOV 2013 TC 4 Caroul 7 -1,50 m

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 11/1

Piesă de corn de cerb de utilizare incertă (angrenaj mecanism?). Piesă întreagă. Stare de conservare a suprafețelor foarte bună. Corn de cerb, *compacta*, cu *spongiosa* păstrată parțial pe o față. Artefact modelat simetric sub forma a două trunchiuri de con alungite, cu secțiuni ovale simetrice, cu partea centrală cilindrică, având un diametru micșorat față de cel al bazei trunchiurilor de con. Modelare integrală prin cioplire și raclaj; finisare integrală. Urme de utilizare: nu se conservă.

Dimensiuni (mm): L tot 42,71; diam extremități 6,74/5,59; diam bază 8,94/7,32; diam PM 5,73/4,38.

NOV/2013_19

Piesă de corn de cerb • NOV 2013 Supr. A Caroul A1 Profil Est

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 11/2

Piesă de corn de cerb de utilizare incertă (angrenaj mecanism?). Piesă fragmentară – fracturată la una dintre extremități în vechime. Stare de conservare a suprafețelor foarte bună. Corn de cerb, *compacta*. Artefact alungit sub forma unei tije cilindrice lungi de 7,65 mm și a cinci trunchiuri de piramidă cu baza dreptunghiulară, juxtapuse. Artefact modelat simetric integral prin cioplire și raclaj; finisare integrală. Urme de tocare și lustru.

Dimensiuni (mm): L 32,37; L cilindru 7,65; diam cilindru 4,96/4,91; baza piramida 7,53/6,38; înălț trunchiuri piramidă 1-4 5,20; înălț trunchi piramidă 5 3,80; ED 3,74/3,26.

NOV/2013_20

Corn de cerb – bază de ax • NOV 2013 TA Caroul 1 -1,20 m

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 12/1

Deșeu. Corn de cerb. Bază de ax. Corn de cerb, ax drept, caduc. Detașarea R1 s-a făcut de la bază prin cioplire pe fețele laterale și fracturare. Detașarea de pe ax s-a realizat la cca 70 mm de rozetă prin cioplire pe circumferință și fracturare.

Dimensiuni (mm): diam rozetă 77,93/69,64; L ax 77,80; diam ax 46,75/55,53; baza R1 48,50/32,80.

NOV/2013_21

Corn de cerb – fragment de ax • NOV 2013 TA Caroul 1 -1,20 m

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 12/2

Materie primă. Fragment de ax – corn de cerb. Placă de corn de cerb. Piesă întreagă. Fracturată central în vechime și lipită. Stare de conservare mediocră – depuneri discontinue de concrețiuni, exfolieri. Segment bazal de ax, care conservă baza R2 și a R3. Ax stâng probabil. Țesut compact; fața superioară, convexă, păstrează aspectul anatomic nemodificat. Pe fața inferioară, *spongiosa* a fost curățată în vederea obținerii unei plăci cu grosime relativ uniformă; această față a dobândit astfel un aspect concav. R2 a fost detașată prin cioplire; urmele de cioplire se conservă pe fața superioară spre extremitatea proximală, la nivelul R2. R3 păstrează partea proximală pe o lungime de cca 80 mm. Materie primă pentru confecționarea plăcilor.

Dimensiuni (mm): L tot 318; EP 33,15/11,83; PM 34,44/11,89; ED 95/7,98.

NOV/2013_22

Corn de cerb – rază de ax • NOV 2013 TA Sondaj Caroul 1 -1,10 m

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 13/1

Corn de cerb – rază de ax. Probabil materie primă. Rază de ax (R1-R3) de mari dimensiuni, detașată de pe ax prin cioplire la bază pe un plan oblic; urme de impact suprapuse conservate pe fața opusă. Urme de impact se observă și la partea mezială, pe o față laterală. Extremitatea distală prezintă urme de cioplire.

Dimensiuni (mm): LCE 298; EP 35,69/21,52; PM 27,78/25,08; L plan oblic cioplire 47,51; lăț max plan oblic cioplire 34; ED 10, 84/9,60.

NOV/2013_23

Corn de cerb – rază de coroană • NOV 2013 Canalizare Conductă Str. Libertății

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 13/2

Corn de cerb – rază de coroană. Probabil materie primă. Rază întreagă detașată prin tăiere transversală cu ferăstrăul pe jumătate din diametru și detașare prin fracturare.

Dimensiuni (mm): L tot 128; EP 38,45/15,70; PM 22,70/20,47; ED 8,29/6,40.

NOV/2013_24

Corn de cerb – rază de ax • NOV 2013 TA Caroul 2 -1,00 m

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 14/1

Corn de cerb – rază de ax. Probabil materie primă. Rază de ax (R1-R3), segment mezial-distal. Detașată de pe ax de la bază prin cioplire și fracturare; extremitatea distală a fost detașată prin aceleași procedee tehnice. Stare de conservare mediocră – exfolieri, fisuri, concrețiuni discontinue.

Dimensiuni (mm): L tot 124; EP 20,97/18,83; PM 17,72/17,07; ED 8,70/8,13.

NOV/2013_25

Corn de cerb – rază de coroană • NOV 2013 Canalizare Cetate CV 5 – 6

• Evul mediu (sec. XIII–XIV) • Fig. 14/2

Corn de cerb – rază de coroană. Probabil materie primă. Segment distal de rază. Fracturat recent; *spongiosa* excavată la curățare.

Dimensiuni (mm): L 96,17; EP 24,04/23,71; PM 17,83/17,38; ED 4,60/4,47.

NOV/2013_26

Corn de cerb – rază • NOV 2013 Canalizare Cetate CV 5 – 6

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 15/1

Corn de cerb – rază. Deșeu. Segment distal de rază; detașare prin cioplire fracturare.

Dimensiuni (mm): L tot 78,25; EP 10,58/5,19; PM 11,60/11,45; ED 4,07/3,72.

NOV/2013_27

Corn de căprior – ax • NOV 2013 Suprafața TA Est Caroul 1 -1,35 m

• Evul mediu (sec. al XIII-lea) • Fig. 15/2

Corn de căprior – ax. Materie primă? Ax cu o rază (R3) detașată prin cioplire. Fracturat la nivelul părții meziale.

Dimensiuni (mm): L 125; EP 14,40/12,73; L R1 30,26; diam bază R1 11,13/7,70L R2 30,58; diam bază R2 9,30/6,98.

Tabel nr. 1. Isaccea-Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campaniile 2012-2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). Repartiția artefactelor pe sectoare și complexe / *Isaccea-Noviodunum, Tulcea County. Site: Cetate (Fortress). 2012-2013 excavation campaigns. Osseous materials artefacts (Roman epoch – Middle Ages). Distribution of artefacts across sectors and complexes.*

Sector	Complex	Indicativ	Nr. total
Canalizare Cetate CV 1-2, 5-6	–	NOV/2013_2, 15, 16, 25, 26	5
Canalizare Cetate CV 9	–	NOV/2013_3	1
Canalizare Str. Libertății	–	NOV/2013_23	1
Curtina 2	–	NOV/2013_6	1
Supr. A	–	NOV/2013_1, 19	2
TA	–	NOV/2012_2, 8, 9, 10, 13, 20, 21, 22, 24, 27	10
TC 1	Gr. 1	NOV/2013_7	1
TC 2	–	NOV/2013_4	1
TC 4	Gr. 3/2012	NOV/2012_1	1
	Gr. 3/2013	NOV/2013_11	1
	–	NOV/2013_5, 12, 14, 17, 18	5

Bibliografie

- Beldiman, C. 2007, *Industria materiilor dure animale în preistoria României. Resurse naturale, comunități umane și tehnologie din paleoliticul superior până în neoliticul timpuriu*, Asociația Română de Arheologie, Studii de Preistorie, Supplementum 2, București.
- Beldiman, C., Sztancs, D.-M. 2007a, *Histria. Sectorul Basilica extra muros. Industria materiilor dure animale*, CCAR. Campania 2006, 202-205.
- Beldiman, C., Sztancs, D.-M. 2007b, *Capidava. Industria materiilor dure animale*, CCAR. Campania 2006, 108-112.
- Beldiman, C., Sztancs, D.-M. 2010, *Capidava. Industria materiilor dure animale*, CCAR. Campania 2009, 48-50.
- Beldiman, C., Sztancs, D.-M. 2013, *Isaccea, jud. Tulcea [Noviodunum], Punct: Cetate, Sector: Sud-Est. Industria materiilor dure animale descoperită în campaniile 2009-2012*, CCAR. Campania 2012, 74-75.
- Beldiman, C., Elefterescu, D., Sztancs, D.-M. 2010, *Ostrov-Durostorum. Industria materiilor dure animale*, CCAR. Campania 2009, 132-136.
- Beldiman, C., Rusu-Bolindeț, V., Achim, I. A., Sztancs, D.-M. 2011, *Aspects of ancient economy at Histria: bone/antler anvils and iron sickles*, în Mircea Victor Angelescu, Irina Achim, Adela Bâltâc, Viorica Rusu-Bolindeț, Valentin Bottez (éds.), *Antiquitas Istro-Pontica. Mélanges d'archéologie et d'histoire ancienne offerts à Alexandru Suceveanu*, Institut d'Archéologie „Vasile Pârvan” de l'Académie Roumaine, Faculté d'Histoire de l'Université de Bucarest, Cluj-Napoca, 2010 (2011), 421-436.
- Beldiman, C., Stănică, A.-D., Sztancs, D.-M. 2013, *Noviodunum. Data about the bone and antler artefacts*, Annales d'Université Valahia Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire 15, 1, 37-53.
- Rusu, A. A. 2009, *Investigări ale culturii materiale medievale din Transilvania*, Cluj-Napoca, 113-158.
- Rusu, A. A., Mărginean, Fl. 2004, *Prelucrarea osului și cornului în Transilvania medievală (Început de abordare tematică)*, Arheologia Medievală 5, 113-158.
- Sztancs, D.-M. 2011, *Industria materiilor dure animale în neo-eneoliticul din Transilvania. Repertoriu, tipologie, studiu paleotehnologic, date privind paleoeconomia. Baze de date, teză de doctorat*, Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu, 2011.
- Topoleanu, F., Stănică, A.-D. 2013, *Isaccea, jud. Tulcea [Noviodunum], Punct: Cetate, Sector: Sud-Est*, CCAR. Campania 2012, 70-74.
- Topoleanu, F., Stănică, A.-D. 2014, *Isaccea, jud. Tulcea [Noviodunum], Punct: Cetate, Sector: Sud-Est*, CCAR. Campania 2013, 84-87.

Fig. 1. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2012. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2012_1; 2 NOV/2012_2 / Isaccea–Noviodunum, Tulcea County. Location: Fortress. 2012 campaign. Osseous materials artefacts (Roman period–Middle Ages). 1 NOV/2012_1; 2 NOV/2012_2.

Fig. 2. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_1; 2 NOV/2013_2. / Isaccea–Noviodunum, Location: Fortress. 2013 campaign. Osseous materials artefacts (Roman period-Middle Ages). 1 NOV/2013_1; 2 NOV/2013_2.

Fig. 3. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_3; 2 NOV/2013_4 / Noviodunum–Isaccea), Tulcea. Location: Fortress. 2013 campaign. Osseous materials artefacts (Roman period–Middle Ages). 1 NOV/2013_3; 2 NOV/2013_4.

Fig. 4. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_5; 2 NOV/2013_6. / Isaccea–Noviodunum, Tulcea County. Location: Fortress. 2013 campaign. Osseous materials artefacts (Roman period-Middle Ages). 1 NOV/2013_5; 2 NOV/2013_6.

Fig. 5. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_7; 2 NOV/2013_8. / *Isaccea–Noviodunum, Tulcea County. Location: Fortress. 2013 campaign. Osseous materials artefacts (Roman period-Middle Ages). 1 NOV/2013_3; 7NOV/2013_8.*

Fig. 6. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_9; 2 NOV/2013_10. / Isaccea–Noviodunum, Tulcea County. Site: Location: Fortress. 2013 campaign. Osseous materials artefacts (Roman period–Middle Ages). 1 NOV/2013_9; 2 NOV/2013_10.

Fig. 7. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_11; 2 NOV/2013_12 / Isaccea–Noviodunum, Tulcea County. Location: Fortress. 2013 campaign. Osseous materials artefacts (Roman period-Middle Ages). 1 NOV/2013_11; 2 NOV/2013_12.

Fig. 8. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campanie 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_13; 2 NOV/2013_14 / Isaccea–Noviodunum, Tulcea County. Location: Fortress. 2013 campaign. Osseous materials artefacts (Roman period-Middle Ages). 1 NOV/2013_13; 2 NOV/2013_14.

Fig. 9. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_15; 2 NOV/2013_16 / Isaccea–Noviodunum, Tulcea County. Location: Fortress. 2012-2013 excavation campaigns. Osseous materials artefacts (Roman epoch – Middle Ages). 1 NOV/2013_15; 2 NOV/2013_16.

NOV/2013_17

Fig. 10. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_17 / Isaccea–Noviodunum, Tulcea County. Location: Fortress. 2012-2013 excavation campaigns. Osseous materials artefacts (Roman epoch – Middle Ages). 1 NOV/2013_17.

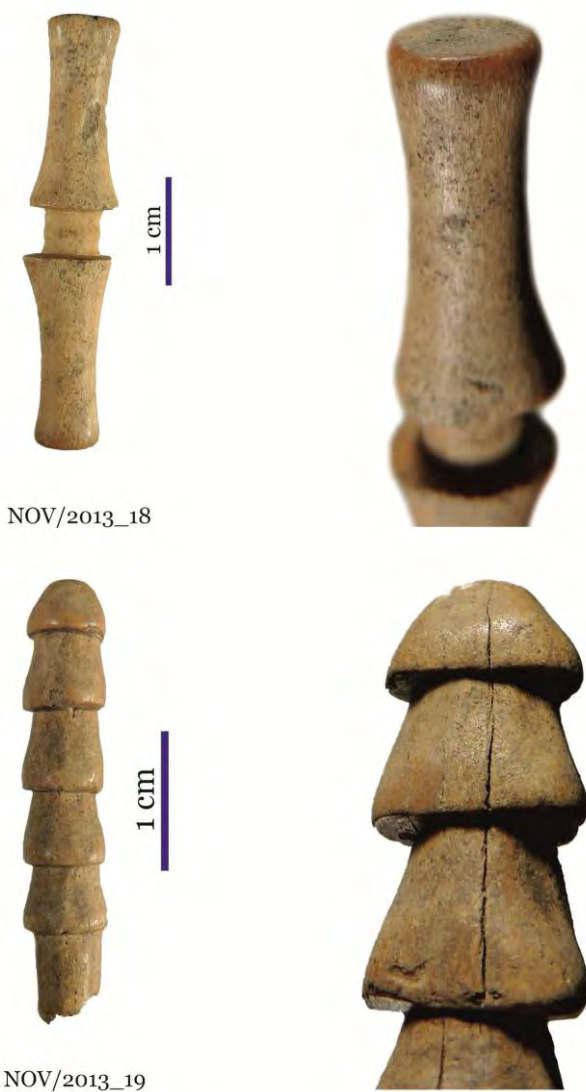

Fig. 11. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_18; 2 NOV/2013_19. / Isaccea–Noviodunum, Tulcea County. Location: Fortress. 2012-2013 excavation campaigns. Osseous materials artefacts (Roman epoch – Middle Ages). 1 NOV/2013_18; 2 NOV/2013_19.

Fig. 12. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_20; 2 NOV/2013_21 / *Isaccea–Noviodunum, Tulcea County. Location: Fortress. 2012–2013 excavation campaigns. Osseous materials artefacts (Roman Period – Middle Ages). 1 NOV/2013_20; 2 NOV/2013_21.*

NOV/2013_22

NOV/2013_23

Fig. 13. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_22; 2 NOV/2013_23 / Isaccea–Noviodunum, Tulcea County. Location: Fortress. 2012-2013 excavation campaigns. Osseous materials artefacts (Roman Period – Middle Ages). 1 NOV/2013_22; 2 NOV/2013_23.

Fig. 14. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_24; 2 NOV/2013_25 / Isaccea–Noviodunum, Tulcea County. Location: Fortress. 2012-2013 excavation campaigns. Osseous materials artefacts (Roman Period – Middle Ages). 1 NOV/2013_24; 2 NOV/2013_25.

Fig. 15. Isaccea–Noviodunum, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Campania 2013. IMDA (epoca romană – evul mediu). 1 NOV/2013_26; 2 NOV/2013_27/ Isaccea–Noviodunum, Tulcea County. Location: Fortress. 2012–2013 excavation campaigns. Osseous materials artefacts (Roman Period – Middle Ages). 1 NOV/2013_26; 2 NOV/2013_27.

OBSERVAȚII REFERITOARE LA ÎNMORMÂNTĂRILE HALLSTATTIENE TIMPURII DIN AȘEZAREA DE LA SUCEVENI-STOBORĂNI, JUD. GALAȚI

Sorin-Cristian Ailincăi^{*},

Mihai Constantinescu^{**},

Adrian Adamescu^{***}

Abstract: Archaeological research in 1968-1977 at Suceveni-Stoborăni site, Galați County (southern Moldavia), led to the identification of an Early Iron Age settlement that can be ascribed to Babadag culture. Three pits contained human bones: a collective burial with the bones of four individuals deposited in unnatural positions; one pit with the skeleton of a child in flexed position; and another complex with disturbed human remains. After studying the available documentation, we analyzed these finds, discussing the chronology and cultural ascription, state of representation of the bodies, number of individuals, anthropological observations, data on the position and orientation of the dead, observations on the assumed rituals, as well as on the place of deposition.

Rezumat: Cercetările arheologice întreprinse, în perioada 1968-1977, în situl de la Suceveni-Stoborăni, jud. Galați (sud-estul Moldovei) au condus printre altele și la identificarea unei așezări de la începutul epocii fierului, ce poate fi atribuită culturii Babadag. Un loc aparte îl ocupă trei gropi care conțineau oseminte umane: un mormânt colectiv ce conținea osemintele a patru indivizi depuși în poziții nefirești; o groapă ce conținea scheletul unui copil depus în poziție chircit și un alt complex în care au fost identificate oseminte umane deranjate. Studiind documentația avută la dispoziție, am încercat o analiză a acestor descoperiri, discutând cronologia și atribuirea culturală, starea de reprezentare a cadavrelor, numărul indivizilor, observațiile antropologice, datele privind poziția și orientarea defuncților, observațiile privind presupunerea existenței unor ritualuri, dar și locul depunerii.

Key words: Early Iron Age, Babadag culture, Romania, Moldavia, Lower Danube, burials.

Cuvinte cheie: Perioada timpurie a epocii fierului, cultura Babadag, România, Moldova, Dunărea de Jos, înmormântări.

---

^{*} Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Str. Progresului, nr. 32, 820009, Tulcea, România; e-mail: sailincai@gmail.com. Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”, cod contract: POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

^{**} Institutul Antropologie „Fr. I. Rainer”, Bd. Eroii Sanitari, nr. 8, sector 5, CP 35, 050474, București, România, e-mail: mihaic2005@yahoo.com

^{***} Muzeul de Istorie „Paul Păltănea”, Str. Maior Iancu Fotea, nr. 1, Galați, România; e-mail: nutuadamescu@yahoo.com

Introducere

Problematica depunerii cadavrelor umane în așezările de la începutul epocii fierului din spațiul nord-balcanic este o preocupare relativ nouă. În ciuda unor mențiuni izolate¹, primele studii amănunțite referitoare la această temă sunt publicate la începutul anilor '90. În acest sens, nu putem să nu menționăm articolul semnat de M. Irimia și N. Conovici dedicat descoperirilor de la Satu Nou–*Valea lui Voicu*², dar mai ales studiul lui V. Sîrbu dedicat sacrificiilor umane și practicilor funerare insolite din arealul tracic în Hallstatt și La Tène³. Pornind de la acest moment, fenomenul înmormântărilor în așezări devine un subiect popular, impulsionând publicarea unor descoperiri mai vechi sau recente, mai ales din arealul culturii Babadag⁴ (sud-estul României).

Deși nu cu mult timp în urmă am redactat o sinteză referitoare la comportamentul funerar al populațiilor hallstattiene timpurii de la începutul epocii fierului la Dunărea de Jos⁵, recente descoperiri făcute mai ales în situl de la Enisala–*Palanca*⁶ ne-au determinat să reluăm problematica înmormântărilor în așezări, într-un context mai larg. În acest sens, pe lângă publicarea interdisciplinară a noilor descoperiri se impune și o reluare a descoperirilor mai vechi prin recuperarea documentației inedite (acolo unde este cazul), dar și a efectuării analizelor antropologice. Pe lângă cazurile cunoscute în siturile de la Satu Nou⁷, Bucu⁸ sau Siliștea⁹, o situație interesantă o regăsim și în așezarea Suceveni–*Stoborăni*.

Situl de la Suceveni–Stoborăni, jud. Galați. Date generale

Așezarea a fost identificată în zona Colinelor Covurluiului, pe versantul de vest al Dealului Stoborăni, situat în apropierea Prutului, la est de localitatea Suceveni, jud. Galați. Cercetată între anii 1968-1977 și 1988-1990 de către I.T. Dragomir și apoi de

---

¹ Petrescu-Dîmbovița 1953; Morintz 1987; Kalmar 1987; Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991; Perianu 1993.

² Irimia, Conovici 1993.

³ Sîrbu 1994; Sîrbu 1997.

⁴ Jugănar, Topoleanu 1994; Topoleanu, Jugănar 1995; Sîrbu, Pandrea 1994; Ailincăi, Mirițoiu, Soficar 2003; Ailincăi, Mirițoiu, Soficar 2006; Irimia 2003; Ailincăi, Constantinescu 2008; Ailincăi *et alii* 2007; Ailincăi 2008a; Ailincăi 2008b; Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008.

⁵ Ailincăi 2008a.

⁶ Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013; Micu *et alii* 2014.

⁷ Irimia, Conovici 1993.

⁸ Rența 2008.

⁹ Sîrbu, Pandrea 1994.

Catalogul descoperirilor

1. Dintre complexele mai sus amintite, autorul cercetărilor a dat o importanță deosebită **„mormântului colectiv” descoperit în 1971, în Secțiunea 5** (cu dimensiunile de 80×2 m), în dreptul metrilor 52-54, pe care l-a publicat în 1996 sub forma unui articol¹³. În urma consultării arhivei Suceveni, nu am identificat înregistrări grafice suplimentare (desene, fotografii) în afara celor deja publicate. Din păcate, autorul nu insistă asupra descrierii complexului, reconstituirea cât mai obiectivă a acestuia devenind o misiune dificilă, dacă nu imposibilă.

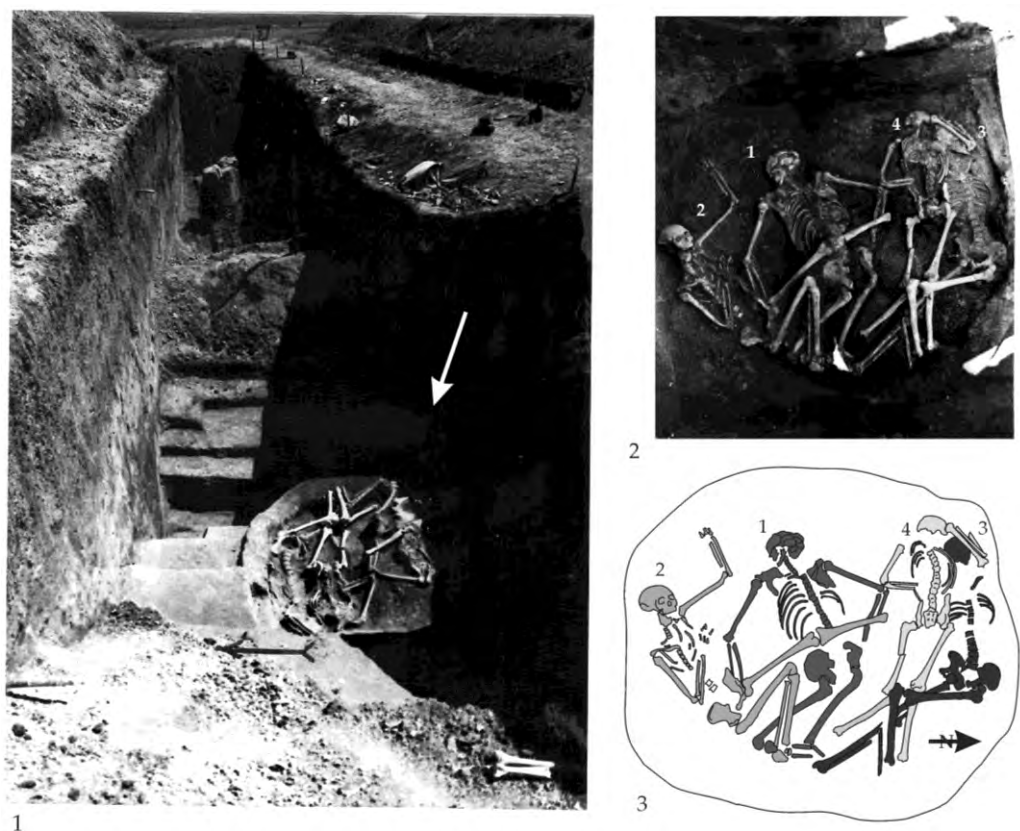

Fig. 2. Mormântul colectiv descoperit la Suceveni în 1971 / *The collective burial found at Suceveni in 1971* (1-2. Dragomir 1996; 3. desen după fotografie / *drawing from photograph*).

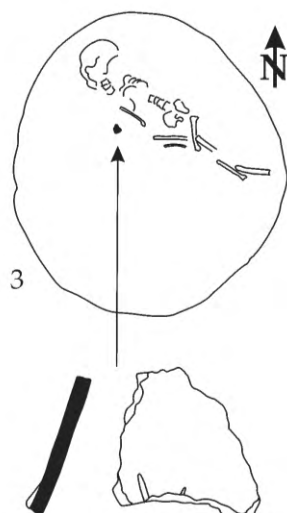
¹³ Dragomir 1996, 365-372.

1

2

3

4

Fig. 3. Suceveni–Stoborăni, mormântul 1/1973: 1. Fotografie din arhiva Muzeului Județean de Istorie „Paul Păltănea”, Galați, 2-3. după Adamescu 2011 / Suceveni–Stoborăni, tomb 1/1973 (no. cat. 2): (1. Photograph from the archive of “Paul Păltănea” County History Museum, Galați, 2-3. according to Adamescu 2011).

Din datele avute la dispoziție putem deduce că este vorba despre o groapă de dimensiuni mari, pe fundul (?) căreia se aflau patru schelete umane (partea inferioară a gropii avea un diametru de 1,70 m)¹⁴. Osemintele se aflau la o adâncime cuprinsă între 1,90-2,10 m de la nivelul actual de călcare, din care dacă scădem grosimea depunerilor ulterioare săpării complexului (~ 0,40 m), putem presupune că adâncimea reală a gropii a fost între 1,50-1,70 m. Lipsesc cu desăvârșire informațiile referitoare la forma și dimensiunile gropii în partea sa superioară¹⁵, cât și cele referitoare la forma profilului. Singurele elemente cunoscute despre stratigrafia complexului sunt cele referitoare la existența la 0,30 m deasupra scheletelor a unui „strat de pământ de umplutură, negru-cafeniu, amestecat cu multă cenușă, cărbuni de lemn și arsură, iar în centrul mormântului, la același nivel, se afla depus drept ofrandă, un craniu de bovină, cu coarnele scurte, prezentând urme puternice de arsură. Deasupra scheletelor pe toată suprafața lor, există un strat subțire de arsură și cenușă, amestecat cu numeroși bolovani de chirpic ars, cu amprente de paie de cereale, de dimensiuni mici, de culoare gălbui-cărămizie, sau nearși, de culoare gălbuie, destul de friabili din cauza umezelii”¹⁶.

*

Poziția celor patru defuncți, așa cum se poate sesiza în documentația existentă (Fig. 2/1-2), sugerează așa cum a afirmat și autorul cercetării „că morții au fost aruncați în groapă la întâmplare”¹⁷. Păstrând numerotația originală, putem afirma că *individul nr. 1*, situat aproape de zona centrală a gropii, a fost „depus” în poziție decubit ventral, orientat pe direcția VSV-ENE, cu membrele superioare depărtate de corp și îndoite ușor din cot și cele superioare, flexate puternic din genunchi, îndreptate spre partea stângă. Craniul, păstrat fragmentar, era dispus lateral, cu privirea spre sud.

Individul nr. 2 a fost depus în partea de sud a gropii, într-o poziție ciudată, ce urmează cu aproximație direcția SV-NE. Acesta era întins pe spate, cu craniul ușor înclinat spre stânga. Membrul superior drept era poziționat pe lângă corp, îndoit din cot, cu palma spre umărul stâng; celălalt braț era întins spre aceeași direcție, îndoit din cot cu un unghi de 90°. Picioarele îndreptate spre stânga aveau poziții diferite. Dacă membrul inferior drept era flexat puternic din genunchi, cel stâng era întins spre NV, peste zona abdominală și antebrațele individului nr. 1.

Cel de al treilea individ era dispus în poziție decubit dorsal, orientat VSV-ENE, în partea nordică a gropii. Acest individ pare a fi cel mai precar conservat din cei

¹⁴ Dragomir 1996, 366.

¹⁵ În planul general al săpăturilor (Fig. 1) complexul are o formă circulară, însă observând metoda de cercetare (Fig. 2/1) putem presupune că autorul a marcat în plan baza complexului.

¹⁶ Dragomir 1996, 367.

¹⁷ Dragomir 1996, 366.

patru descoperiţi. Craniul său, aplecat spre stânga, era parţial acoperit de braţul drept al individului nr. 4. Deşi nu se observă din fotografie, din spusele autorului descoperirii „membrele superioare erau întinse de-a lungul corpului”¹⁸. Membrele inferioare sunt flexate din bazin spre SE, cel stâng pare a fi fost îndoit din genunchi, iar cel drept întins.

În acest caz, putem observa o suprapunere interesantă. Picioarul drept al *defunctului nr. 3* este suprapus de cel drept al *individului nr. 4*, care la rândul său este suprapus de membrul inferior stâng al *individului nr. 3*. Această situaţie poate indica o depunere/aruncare concomitentă a defuncţilor sau dislocarea piciorului din poziţia iniţială (posibil o dispunere verticală pe peretele gropii).

Individul nr. 4 a fost depus în poziţie decubit ventral, aproximativ pe direcţia V-E. Craniul, destul de slab conservat, era „căzut” spre dreapta. Membrul superior stâng era îndoit din cot, cu palma pe abdomen, iar cel drept puternic flexat, cu palma pe umăr. Membrele inferioare erau întinse.

*

Din păcate, nu am putut recupera osemintele celor patru indivizi pentru a fi studiaţi din punct de vedere antropologic. Din fotografii şi din mărturia autorului cercetării, oasele s-au păstrat în condiţii relativ bune şi par a proveni de la persoane adulte.

Alte informaţii pe care le putem extrage din documentaţia disponibilă sunt referitoare la reconstituirea ordinii în care au fost depuşi defuncţii. Astfel, *individul nr. 1* a fost depus înaintea *individului nr. 2*, şi că *individul nr. 3* a fost depus înaintea (sau concomitent cu) celui de al patrulea (Fig. 2). Lucrurile sunt mai puţin sigure în privinţa raporturilor dintre grupurile de indivizi 1-2 şi 3-4. Din fotografii putem observa o posibilă suprapunere între gamba dreaptă a membrului inferior drept al *individului nr. 3*, peste gamba stângă a *individului nr. 1*, în schimb între indivizii 2 şi 4 nu există urme de suprapunere.

2. Un al doilea complex cu oseminte umane a fost descoperit în 1973, în capătul de nord al Secţiunii 11. Este vorba despre o groapă de formă ovală, săpată până la adâncimea de 1,88 m de la nivelul actual de călcare. În partea de NE (probabil pe fundul gropii) a fost identificat un schelet uman păstrat în poziţie chircită pe partea dreaptă, orientat VNV-ESE. Individul (probabil de sex feminin, în vârstă de 4-5 ani) se afla într-o conexiune anatomică parţială, oasele membrului superior drept au fost deranjate probabil cu ocazia săpăturilor, singurele părţi lipsă fiind treimile distale ale oaselor antebraţului drept, aceste lipsuri fiind moderne. Lângă schelet a fost descoperit un fragment ceramic hallstattian (Fig. 2/1-3)¹⁹.

¹⁸ Dragomir 1996, 366.

¹⁹ Adamescu 2011, 381, Fig. 4; 18/1. Informaţiile au fost preluate din jurnalul de săpătură al lui I.T. Dragomir.

3. Cel de al treilea complex cu oseminte umane a fost descoperit tot în anul 1973, în profilul de vest al Secțiunii 12, între metrii 4 și 5. Este vorba despre o groapă circulară în plan, cu o adâncime de 1,55 m, care conținea *oseminte umane deranjate*, câteva oase de la animale mari și câteva fragmente ceramice de la vase bitronconice și de la un vas de bucătărie²⁰ (Fig. 3/1-3).

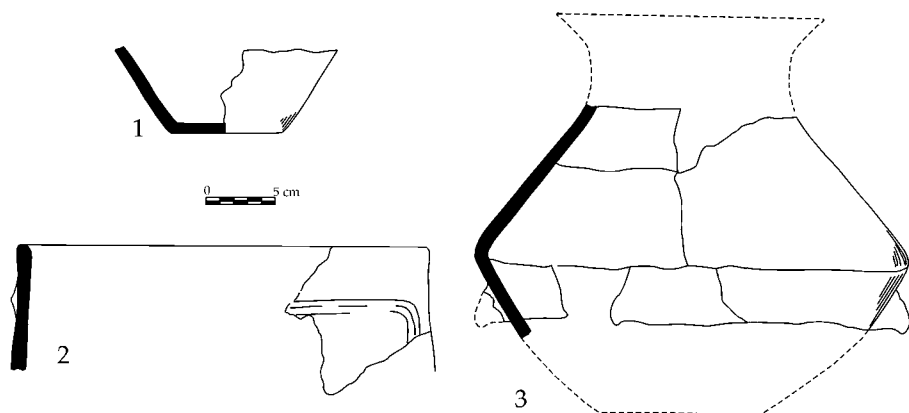

Fig. 4. Ceramică descoperită în groapa cu oseminte umane din Secțiunea 12/1973 / Pottery found in the human bones pit from Section 12-1973 (cat. no. 3).

Analiza descoperirilor

Cronologia și atribuirea culturală

Orice analiză a complexelor cu oseminte umane de la Suceveni ar trebui să înceapă cu o discuție privitoare la cronologia și atribuirea culturală a descoperirilor. Această confuzie pornește de la articolul publicat de I.T. Dragomir în care autorul atribuie mormântul colectiv fenomenului Basarabi, având ca principal argument analogiile cu descoperirile de acest gen de la Gomolava²¹, dar și existența la Suceveni a unei locuiri cu ceramică decorată în stil Basarabi.

Publicarea recentă a vestigiilor hallstattiene de la Suceveni demonstrează fără niciun dubiu existența aici și a unei așezări specifice culturii Babadag²². Deși publicat în 1996, articolul lui Dragomir nu folosește o serie de resurse bibliografice disponibile

²⁰ Adamescu 2011, 381.

²¹ Dragomir 1996, 368-369.

²² Adamescu 2011.

la acea dată²³, care i-ar fi adus fără îndoială mai multe informații privitoare la obiceiul depunerii defuncțiilor în așezările de la începutul epocii fierului, mai ales în regiunea Dunării de Jos.

Numeroasele descoperiri de acest gen, înregistrate mai ales în ultimele două decenii în așezările atribuite culturii Babadag, indică existența unor practici funerare complexe care implică descompunerea, manipularea și depunerea cadavrelor în interiorul așezărilor²⁴. Din această perspectivă, complexe cu oseminte umane de la Suceveni pot fi atribuite mai degrabă locuirii Babadag decât celei Basarabi, fapt dovedit și de fragmentele ceramice descoperite în gropile cercetate în 1973 (nr. cat. 2-3), care nu sunt nici măcar menționate de autorul cercetării.

Starea de reprezentare a cadavrelor

Un criteriu de clasificare al acestor descoperiri poate fi cel determinat de diferitele moduri de depunere a defuncțiilor. Sub acest aspect a fost luată în calcul starea de conservare (dezarticulați sau în conexiune anatomică) și gradul de reprezentare al indivizilor (părți din schelet sau schelet întreg). Din acest punct de vedere în arealul culturii Babadag au fost identificate: a. Complexe descoperite în așezări, care conțin schelete complete aflate în conexiune anatomică; b. Complexe descoperite în așezări, care conțin schelete incomplete, aflate sau nu în conexiune anatomică; c. Complexe descoperite în așezări, ce conțin cranii sau membre; d. Complexe mixte²⁵.

Cele trei gropi cu oseminte umane de la Suceveni reflectă întocmai varietatea acestor depuneri. Două dintre acestea conțin schelete întregi (nr. cat. 1-2), aflate în conexiune anatomică aproape totală, unele „deranjări” producându-se, credem noi, în timpul cercetării (nr. cat. 2). Integritatea cadavrelor este des întâlnită în cazurile cunoscute din arealul culturii Babadag, complexe cu schelete întregi aflate în conexiune anatomică fiind cele mai frecvente²⁶.

Din păcate, ne este greu să comentăm starea de reprezentare a resturilor umane din complexul nr. 3, unde sunt menționate doar „oseminte umane deranjate”, asociate cu oase de animale și fragmente ceramice. Existența unor astfel de situații se poate datora atât depunerii secundare a cadavrului ori, reprezintă resturile unui individ „extras” din contextul său primar.

²³ Irimia, Conovici 1993; Sîrbu 1994; Jugănar, Topoleanu 1994; Topoleanu, Jugănar 1995 (pentru cultura Babadag); Kalmar 1987; Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991 etc.

²⁴ vezi Ailincăi *et alii* 2007; Ailincăi 2008a; Ailincăi 2008b, Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013 ș.a.

²⁵ Ailincăi 2008a, 22-24.

²⁶ Ailincăi 2008a, 22-24.

Date referitoare la numărul de indivizi

Referindu-ne la numărul de indivizi, se poate afirma că aceste structuri conțineau de la resturile unui singur individ la 15 persoane, cum este cazul gropii cercetate în nivelul precolonial de la Jurilovca–*Orgamé/Argamum*²⁷. Această diversitate se poate observa și la Suceveni, unde complexul nr. 1 conținea patru indivizi iar cel de-al doilea doar unul²⁸. În afară de cazul deja menționat de la *Orgamé*, în arealul culturii Babadag înmormântări colective în gropi sau locuințe cunoaștem în câteva cazuri din așezarea eponimă²⁹, la Bucu–*Pochină*³⁰, Niculițel–*Cornet*³¹ sau Enisala–*Palanca*³².

Complexe ce conțin un singur individ în conexiune anatomică, în poziție chircită (nr. cat. 2), au fost descoperite destul de frecvent în așezările de la Babadag³³, Bucu³⁴, Enisala–*Palanca*³⁵, Garvăn–*Mlăjițul Florilor*³⁶, Niculițel–*Cornet*³⁷, Novosel'skoe II–*Teraphont*³⁸, Orlovka–*Kartal II*³⁹, Rasova–*Malul Roșu*⁴⁰, Satu Nou–*Valea lui Voicu*⁴¹.

Observații antropologice

Singurele oase pe care le-am găsit în colecțiile Muzelui de Istorie „Paul Păltănea” din Galați⁴² sunt cele ale individului descoperit la Suceveni în 1973, în partea de N a secțiunii 11 (nr. cat. 2).

²⁷ Ailincăi, Mirițoiu, Soficar 2003; Ailincăi, Mirițoiu, Soficar 2006.

²⁸ Trebuie să precizăm că nu am identificat resturile faunistice din aceste structuri, printre care se pot afla și oase umane. De asemenea, printre oasele celor patru indivizi depuși în complexul nr. 1 ar fi putut exista și oase de la alți indivizi (vezi, de exemplu, Ailincăi, Constantinescu 2008). În acest sens, putem doar sesiza prezența în fotografia din Fig. 2/1 (colțul din dreapta, jos) a două tibii umane „aruncate” odată cu pământul excavat.

²⁹ Ailincăi *et alii* 2007, Fig. 3/2.

³⁰ Rența 2008, 76-77, Fig. 22/3; 26/1.

³¹ Jugănar 1997, Topoleanu 1994; Topoleanu, Jugănar 1995; Ailincăi, Topoleanu 2003; Ailincăi 2008b.

³² Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013, Fig. 4, 6.

³³ Ailincăi *et alii* 2007, Fig. 2/1; 5/1; 8/1.

³⁴ Rența 2008, 75-76, Fig. 7/1, 24/1, 99/1.

³⁵ Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013, 400-401, Fig. 7.

³⁶ Jugănar 1997, Fig. 1; Comșa 2013.

³⁷ Ailincăi 2008b, 12-13, Fig. 7/1.

³⁸ Brujako, Novitkii 1997, 121, fig. 16/4-6.

³⁹ Vančugov *et alii* 1999, 137, 148, Fig. 9/1, 17/1, 25/5, 27, 28/1-3.

⁴⁰ Irimia 1974, 124-125, Fig. 6.

⁴¹ Irimia, Conovici 1993, 53, 89, 91.

⁴² Mulțumim și pe această cale d-lor C. Căldăraru și C. Ilie care ne-au încredințat spre studiu osemintele.

Scheletul este foarte bine conservat⁴³ și reprezentat⁴⁴. Oasele prezintă puține transformări tafonomice⁴⁵, materializate prin depuneri de calcar, mai ales pe craniu și toate oasele lungi, iar craniul prezintă mici suprafețe pe frontal și parietale afectate de acțiunea rădăcinilor.

O parte din oase sunt fragmentate în marea majoritate post-mortem, din cursul cercetării în teren și depozitării. De asemenea, multe lipsurile constatate pot fi tot moderne (Fig. 5).

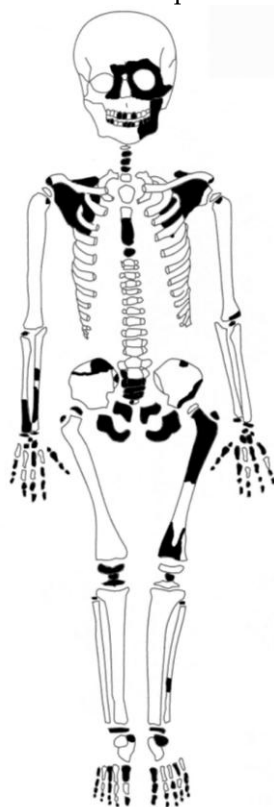
Sexul, estimat prin aplicarea funcțiilor discriminante pe măsurători prelevate de la dentiția permanentă și deciduă⁴⁶, ar putea fi feminin. Vârsta estimată pe baza erupției dentare⁴⁷ și lungimii oaselor lungi⁴⁸ este de 4-5 ani.

Statura⁴⁹, calculată pe baza lungimii maxime a femurului drept (Tabel 1), este de $96,08 \pm 12,4$ cm.

Scheletul prezintă în orbita dreaptă urme de *cribra orbitalia* activă și urme de periostită incipientă în treimea medială a diafizelor tibiilor.

Fig. 5. Suceveni–Stoborăni, mormântul 1/1973 (nr. cat. 2). Cu negru sunt ilustrate segmentele scheletice care lipsesc, cu alb oasele prezente / Suceveni–Stoborăni, tomb 1/1973 (no. cat. 2). The missing parts of the skeleton are underlined in black.

Deși numărul analizelor antropologice efectuate pentru astfel de descoperiri a sporit considerabil în ultima vreme, datele despre depunerea unor indivizi cu o vârstă cuprinsă în categoriile *infans* I și II sunt destul de puține. Până în prezent, descoperirea de la Suceveni (nr. cat. 2) alături de unul din complexe de la Sau Nou–Valea lui Voicu⁵⁰ sunt singurele, din arealul culturii Babadag, care conțin un individ de vârstă *infans* I, aproximativ întreg și în

⁴³ Connell, Rauxloh 2003, 2; Connell 2008, 9.

⁴⁴ Steckel *et alii* 2006, 19.

⁴⁵ Stodder 2008, 71-114.

⁴⁶ de Vito, Saunders 1990.

⁴⁷ Steckel *et alii* 2006, 17, fig. 11-13.

⁴⁸ Stloukal, Hanakova 1978, 53-69; Bernert *et alii* 2007, 199-206.

⁴⁹ Visser 1998.

⁵⁰ Irimia, Conovici 1993, 53, 89.

conexiune anatomică. Din datele de până acum, oase de copii au mai apărut, însă doar izolat și lipsite de conexiune anatomică, la Enisala⁵¹ și Niculițel⁵².

Deși ar fi fost foarte important, din păcate, nu am reușit să identificăm oasele provenite din celelalte două complexe (nr. cat. 1 și 3). Singurele informații provin din fotografiile făcute mormântului colectiv, de unde reiese destul de evident că în groapă se aflau osemintele a cel puțin patru indivizi adulți.

Tabel 1. Măsurători schelet post-cranian / *Metrics for the postcranial bones.*

Dimensiuni și indici	Suceveni 1973		Dimensiuni și indici	Suceveni 1973	
	dr.	stg.		dr.	stg.
Claviculă			Femur		
4. D. vert.	5,40	4,82	1. L. max.	201	-
5. D. sag.	5,97	5,84	6. D. sag. mijl.	12,8	13,41
4:5. I. secț.	41,43	82,53	7. D. transv. mijl.	13,23	13,33
<i>Humerus</i>			8. Perim. mijl.	41	43
1. L. max.	149	148,5	9. D. transv. subtroh.	16,97	-
5. D. max. la mijl.	10,68	10,58	10. D. sagit. subtroh.	11,36	-
6. D. min. la mijl.	8,52	8,97	6:7. I. pilastric	96,75	-
6:5. I. secț. diaf.	76,48	84,78	10:9. I. platimeric	66,94	-
Radius			Tibie		
1. L. max.	-	113	1. L. max.	156	158
4. D. transv. la mijl.	-	7,53	8. D. sag. la mijl.	14,2	14,4
5. D. sag. la mijl.	-	6,19	8a. D. sag. la f.n.	15,24	16,33
5:4. I. secț. diaf.	-	82,20	9. D. transv. la mijl.	11,36	10,79
<i>Ulna</i>			9a. D. transv. la f.n.	12,57	12,52
1. L. max.	-	125	10a. Perim. la f.n.	46	46
3. Perim. min.	-	20	9:8. I. secț. diaf.	80	74,93
11. D. dorso-volar	-	6,41	9a:8a. I. cnemic	82,48	76,67
12. D. transv.	-	7,31	<i>Peroneu</i>		
11:12 I. secț.	-	87,69	1. L. max.	155	-
<i>Coxal</i>			2. D. max. la mijl.	7,14	7,51
2. Lăț. iliacă	-	79	3. D. min. la mijl.	5,36	5,98
			3:2. I. diaf.	75,07	79,62

Date privind poziția și orientarea defuncțiilor

Așa cum observa și autorul cercetării de la Suceveni, în mormântul colectiv scheletele se aflau într-o poziție neobișnuită, „lăsând impresia că defuncții au fost

⁵¹ Ailincăi, Constantinescu 2008.

⁵² Constantinescu, Mirițoiu 2008.

aruncaţi în groapă la întâmplare”⁵³. Din analiza fotografiilor disponibile am putut sesiza că indivizii 1 şi 4 se află în poziţie decubit ventral, în vreme ce aceia numerotaţi cu 2 şi 3 se păstrau în poziţie decubit dorsal. Poziţiile diferite, cât şi dispunerea „dezordonată” a membrilor par să confirme opinia lui I.T. Dragomir. Această lipsă de preocupare faţă de depunerea cu pietate a defuncţilor este destul de comună în arealul culturii Babadag; astfel de depuneri au fost asociate uneori şi cu existenţa unor urme de moarte violentă⁵⁴.

Spre deosebire de situaţiile menţionate mai sus, poziţia chirchit denotă o oarecare preocupare pentru depunerea defuncţilor. În unele cazuri, precum groapa cercetată în 1996 la Babadag au fost înregistrate unele ritualuri, precum spargerea peste individul decedat a unui vas bitronconic de mari dimensiuni⁵⁵.

În ceea ce priveşte orientarea defuncţilor, nu putem vorbi deocamdată de o orientare standard. Relativ recent observăm că depunerea pe direcţia NNV-SSE, NV-SE şi E-V este caracteristică exclusiv scheletelor descoperite în poziţie decubit dorsal, iar orientările pe direcţiile NNE-SSV, SSV-NNE şi SV-NE sunt întâlnite exclusiv în cazul defuncţilor depuşi în poziţie chirchită. Cu aceeaşi ocazie, atrăgeam totuşi atenţia că numărul mic al cazurilor în care am putut stabili orientarea (34 cazuri) determină fragilitatea analizei, iar orice nouă descoperire poate determina schimbări ale acestei situaţii⁵⁶.

Observaţii privind presupunerea existenţei unor ritualuri

În multe cazuri, pe parcursul cercetării unor astfel de complexe arheologice au fost identificate şi o serie de depuneri ce pot fi puse în legătură cu unele ritualuri sau activităţi care însoţeau aceste depuneri. În ciuda faptului că nu putem vorbi de un inventar standard, sunt cunoscute situaţii similare cu cea relatată în cazul mormântului colectiv, unde autorul cercetării menţionează existenţa deasupra defuncţilor a unui strat de cenuşă, amestecat cu chirpici şi a unui craniu de bovid. În acest sens, nu putem să nu menţionăm cazul descoperirii de la Jurilovca–Orgamél/Argamum unde deasupra cadavrelor se afla un strat de cenuşă în care s-au găsit fragmente de la aproximativ 80 de vase, oase de animale, un humerus şi un coxal uman. Amenajarea unui „pat” de fragmente ceramice pe care au fost găsite scheletele

⁵³ Dragomir 1996, 365-366.

⁵⁴ În acest sens, putem menţiona cei doi indivizi cu urme de moarte violentă de la Enisala–Palanca, gr. 7/ S 6 /2010 (Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013, 393-394, fig. 4), dar şi cazurile încă inedite descoperite în campania 2013.

⁵⁵ Ailincăi et alii 2007, 82, Fig. 5.

⁵⁶ Ailincăi 2013, 233-234, Fig. 10. Analiza a fost făcută luând în calcul şi mormântul colectiv de la Suceveni.

umane a fost observată la patru din gropile de la Niculițel–Cornet⁵⁷. Tot în această așezare, în campania 2000, într-o astfel de groapă s-a observat un strat de cenușă cu fragmente ceramice deasupra unei părți a osemintelor⁵⁸. În așezarea de la Babadag un astfel de complex conținea un singur individ, acoperit cu lespezi de piatră și un strat de fragmente ceramice⁵⁹. Straturi de cenușă și fragmente ceramice, deasupra oaselor, sunt semnalate și în cazul gropilor 41, 43, 44 și 46 de la Satul Nou–Valea lui Voicu⁶⁰.

Locul depunerii

În așezările Babadag, oseminte umane au fost găsite în contexte diverse, de la nivelul de depuneri arheologice, la locuințe, fortificații dar mai ales în gropi amenajate similar cu cele considerate a fi servit la depozitarea proviziilor sau resturilor menajere. Cele trei gropi analizate în această notă fac parte dintr-o aglomerație de astfel de complexe identificate în partea de SV a zonei studiate de I.T. Dragomir (Fig. 1). Este foarte dificil să reconstituim poziția acestor complexe în contextul întregii suprafețe locuite la începutul epocii fierului, aceasta ocupând o suprafață mult mai mare⁶¹.

Referindu-ne strict la gropile cu oseminte umane de la Suceveni, putem presupune că în cazul primelor două complexe gropile au fost săpate special pentru a adăposti cadavrele celor depuși. În cazul mormântului colectiv (nr. cat. 1), aceasta a fost săpată suficient de încăpătoare pentru cei patru indivizi, în vreme ce cadavrul copilului din complexul nr. 2 pare să fi fost așezat în poziție chircit, pe fundul gropii.

Deși nu dispunem de documentație grafică cu privire la planul și profilul celor trei complexe, având în vedere adâncimea înregistrată de la nivelul actual de călcare, putem presupune că gropile au fost săpate la adâncimi relativ mari ce ajung, în cazul mormântului colectiv, probabil la aproape - 1,70 m.

Încheiere

În ciuda faptului că nu am putut recupera decât o mică parte din informații, reluarea problematicii în mormântărilor din așezarea hallstattiană timpurie de la Suceveni–Stoborăni a fost absolut necesară în vederea clarificării unor deficiențe legate de cercetarea și publicarea acestor complexe. Dacă din punct de vedere al informațiilor scrise și grafice am recuperat și publicat puținul material disponibil,

⁵⁷ Jugănar, Topoleanu 1994, 71-72; Topoleanu, Jugănar 1995, 204-205.

⁵⁸ Ailincăi, Topoleanu 2003, 39 și urm.

⁵⁹ Jugănar 2005, 33.

⁶⁰ Irimia, Conovici 1993, 53, 89, 91, 94.

⁶¹ vezi Adamescu 2011, 382 și urm.

informații foarte importante am fi putut obține din analiza osemintelor care, din păcate, nu au putut fi găsite.

Descoperirea unor astfel de situații în așezarea de la Suceveni–Stoborăni ne întărește convingerea că aceste *practici de depunere–descompunere–manipulare* a cadavrelor umane sunt absolut comune în toate așezările culturii Babadag (Fig. 5), fapt vizibil mai ales în cele intens cercetate precum situl eponim⁶², Niculițel–Cornet⁶³, Enisala–Palanca⁶⁴, Satu Nou–Valea lui Voicu⁶⁵ sau Garvăn–Mlăjițul Florilor⁶⁶.

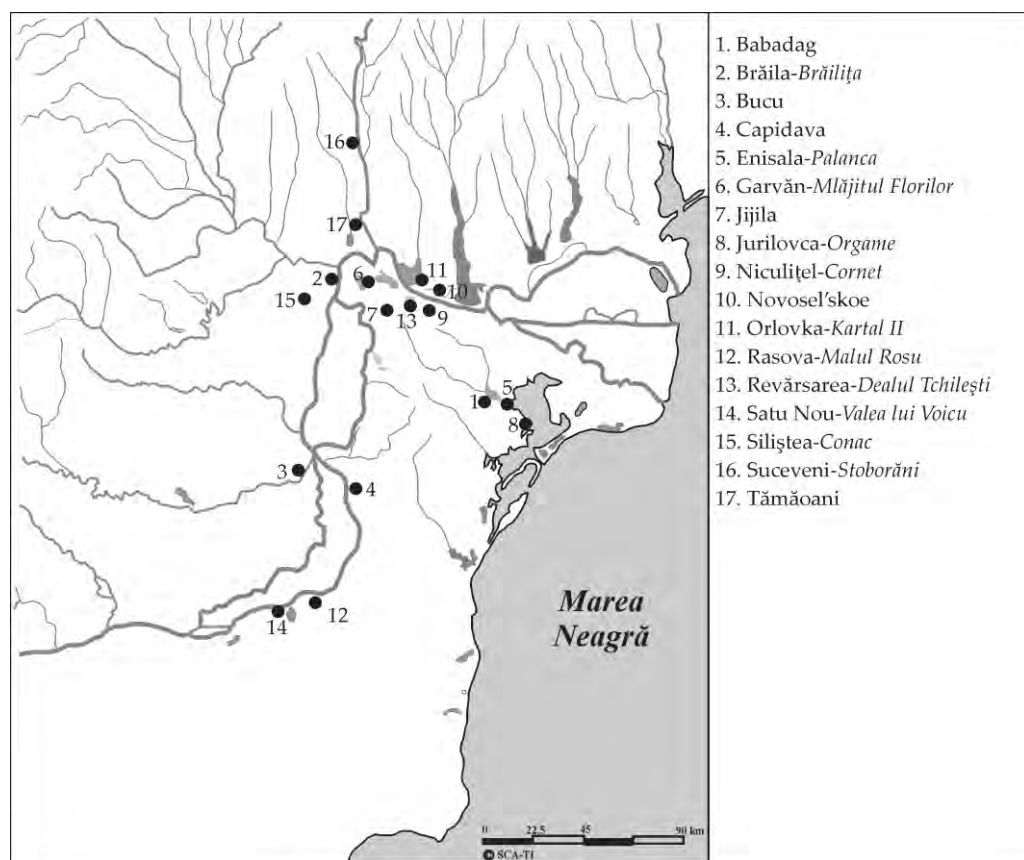

Fig. 6. Înmormântări în așezări hallstattiene timpurii la Dunărea de Jos / *Burials inside Early Iron Age settlements at the Lower Danube.*

⁶² Ailincăi *et alii* 2007.

⁶³ Ailincăi 2008b.

⁶⁴ Ailincăi, Constantinescu 2008; Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013; Micu *et alii* 2014.

⁶⁵ Irimia, Conovici 1993; Irimia 2003.

⁶⁶ Jugănar 1997; Jugănar 2005; Ailincăi 2008a.

Fără a insista asupra acestei problematici, în final atragem doar atenția că înmormântările în așezări reprezintă un fenomen funerar aparte, documentat la scară mondială, în epoci și contexte diferite. Din punct de vedere arheologic acestea sunt reprezentate de schelete sau părți din schelete umane, aflate sau nu în conexiune anatomică, depuse în structuri de locuit dezafectate (gropi, locuințe etc.). Considerate de multe ori ca descoperiri „macabre”, înmormântări „atipice” sau „neregulate”, acestea reprezintă fără îndoială o modalitate de tratament aplicată corpului uman după moarte⁶⁷.

---

⁶⁷ În acest sens, menționăm doar două volume recente – Baray, Boulestin 2010; Müller-Scheeßel 2013 – care ilustrează foarte bine acest fenomen la nivel european.

Bibliografie

- Adamescu, A. 2011, *Descoperiri din prima epocă a fierului în aşezarea de la Suceveni–Stoborăni, jud. Galaţi*, Peuce, S.N. 9, 377-436.
- Ailincăi, S., C. 2008a, *The Place for the Dead in Early and Middle Iron Age Lower Danube Area*, în Sîrbu, V., Vaida, L., D. (eds.), *Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe. Proceedings of the 9th International Colloquium of Funerary Archaeology, Bistriţa, May 9th-11th, 2008*, Cluj-Napoca, 9-33.
- Ailincăi, S.C. 2008b, *The Dead Among the Living in the Babadag Settlement from Niculiţel–Cornet (Tulcea county, Romania)*, în Sîrbu, V., Ştefănescu, R. (eds.), *Funerary Practices in Central and eastern Europe (10th c. BC – 3rd c. AD). Proceedings of the 10th International Colloquium of Funerary Archaeology, Brăila-Braşov*, 11-30.
- Ailincăi, S.C. 2013, *Începuturile epocii fierului în Dobrogea*, SCIVA 64, 3-4, 223-292.
- Ailincăi, S.C., Constantinescu, M. 2008, *O groapă cu oseminte umane descoperită în aşezarea culturii Babadag de la Enisala–Palanca*, în Ailincăi, S., C., Micu, C., Mihail, F. (eds.), *Omăgiu lui Gavrilă Simion la a 80-a aniversare*, Tulcea, 121-131.
- Ailincăi, S.C., Jugănar, G., Țârlea, A., C., Vernescu, M. 2007, *Early Iron Age Complexes with Human Remains from the Babadag Settlement*, Peuce, S.N. 3-4, 77-108.
- Ailincăi S.C., Mihail F., Constantinescu M. 2013, *Aşezarea din prima epocă a fierului de la Enisala–Palanca. Cercetările arheologice din 2010*, în Ailincăi S. C., Țârlea A., Micu C. (eds.), *Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începutul cercetărilor de la Babadag (1962-2012). Actele conferinţei „Lower Danube Prehistory. 50 Years of Excavations at Babadag, Tulcea, September 20th-22th, Brăila*, 387-460.
- Ailincăi, S., Miriţoiu, N., Soficaru, A. 2003, *O groapă cu oseminte umane atribuită culturii Babadag descoperită în nivelul precolonial de la Orgame (com. Jurilovca, jud. Tulcea)*, ArhMold 26, 307-324.
- Ailincăi, S., Miriţoiu, N., Soficaru, A. 2006, *A pit with human remains attributed to the Babadag culture discovered in pre-colonial levee lat Orgame*, în Mănuş-Adameşteanu, M. (ed.), *A la recherche d’une colonie. Actes du Colloque International. 40 ans de recherche archéologiques à Orgamé/Argamum*, Bucureşti, 81-107.
- Ailincăi, S., Topoleanu, F. 2003, *Noi descoperiri osteologice umane în aşezarea de la Niculiţel Cornet*, Peuce, S.N. 1, 45-50.
- Baray, L., Boulestin B. (eds.) 2010, *Morts anormaux et sepoultures bizarres. Les dépôts humains en fosses circulaires et en silos du Néolithique a l’âge du Fer*, Dijon.

- Bernert, Z., Évinger, S., Hajdu, T. 2007, *New data on the biological age estimation of children using bone measurements based on historical populations from the Carpathian Basin*, *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 99, 199-206.
- Brujako, I.V., Novîţkii, E.Ju. 1997, *Grădiştea Novoselskoe II (Satu Nou II) – un nou complex tracic la Dunărea de Jos*, *Cercetări arheologice în aria nord-tracă* 2, 113-168.
- Brujako, I.V., Yaroševič, Iu.I. 2001, *Gorodiše u s. Novosel'skoe na nižnem Dunae*, *Germes*.
- Buikstra J.E., Uberlaker D.H., *Standards for data collection from human skeletal remains*, *Arkansas Archaeological Survey Research Series* 44, Fayetteville, 1994.
- Comşa, A. 2013, *Analiza anthropologică privind osemintele umane hallstattiene (cultura Babadag) descoperite la Garvăn–Mlăjiţul Florilor (jud. Tulcea)*, *Peuce*, S.N. 11, 331-346.
- Connell, B. 2008, *Preservation and archaeological data*, în Powers, N. (ed.), *Human osteology method statement*, *Museum of London*, Published online March 2008, 9-10.
- Connell, B., Rauxloh, P. 2003, *A rapid method for recording human skeletal data*, <http://www.museumoflondon.org.uk/NR/rdonlyres/61CC101E-B351-451B-857B-7A4479E78CC7/0/RapidMethodRecordingManual.pdf>
- Constantinescu, M., Miriţoiu, N. 2008, *Anthropological analysis of the human osteological remains from the Niculiţel–Cornet site*, în Sîrbu, V., Ştefănescu, R. (eds.), *Funerary Practices in Central and eastern Europe (10th c. BC – 3rd c. AD). Proceedings of the 10th International Colloquium of Funerary Archaeology*, Brăila-Braşov, 69-83.
- Dragomir, I.T. 1970, *Aspectul cultural Stoicani-Aldeni în lumina săpăturilor de la Lişcoteanca, Băneasa şi Suceveni*, *MemAntiq* 2, 25-38.
- Dragomir, I.T. 1971, *Aşezarea neolitică fortificată din aria aspectului cultural Stoicani-Aldeni de la Suceveni*, *MemAntiq* 3, 143-155.
- Dragomir, I.T. 1983a, *Eneoliticul în sud-estul României: aspectul cultural Stoicani Aldeni*, Bucureşti.
- Dragomir, I.T. 1983b, *Mărturii hallstattiene traco-geto-dacice în regiunea de sud a Moldovei*, *Istros* 2-3, 81-111.
- Dragomir, I.T. 1996, *Mormântul colectiv hallstattian de la Suceveni, judeţul Galaţi*, *Danubius* 16, 365-372.
- Irimia, M. 1974, *Cercetările arheologice de la Rasova - Malul Roşu. Raport Preliminar (Cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea)*, *Pontica* 7, 75-137.
- Irimia, M. 2003, *Den Grabritus und die Grabrituale der Babadag–Kultur–Gemeinschaften betreffend*, *Thracia* 15, 251-268.
- Irimia, M., Conovici, N. 1989, *Aşezarea getică fortificată de la Satu Nou – „Valea lui Voicu” (com. Oltina, jud. Constanţa)*, *Thracodacica* 10, 115-154.

- Irimia, M., Conovici, N. 1993, *Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanţa, Pontica* 26, 51-114.
- Jugănar, G. 1997, *Manifestări ale Primei Epoci a Fierului în Dobrogea (Descoperirile de la Garvăn–Mlăjitul Florilor jud. Tulcea)*, în Simion, G. (coord.), *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les Régions autour de la Mer Noire. Actes du Colloque International, Septembre 1993, Tulcea*, 99-102.
- Jugănar, G. 2005, *Cultura Babadag*, I, Constanţa.
- Jugănar, G., Topoleanu, F. 1994, *Gropi funerare în aşezarea hallstattiană de la Niculiţel–Cornet (jud. Tulcea), Istros* 7, 71-82.
- Kalmar, Z. 1987, *Contribuţii la cunoaşterea ritului funerar hallstattian*, SCIVA, 28, 2, 166-174.
- Micu, C., Ailincăi, S.C., Stănică, A., Mocanu, M., Constantinescu, M. 2014, *Enisala, com. Sarichioi, jud. Tulcea, CCAR. Campania 2013*, 177-179.
- Morintz, S. 1987, *Noi date şi probleme privind perioadele hallstattiană timpurie şi mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, Thraco-Dacica 8, 1-2, 39-71.
- Müller-Scheeßel, N. (Hrsg.) 2013, 'Irreguläre' Bestattungen in der Urgeschichte: Norm, Ritual, Strafe...?, *Akten der Internationalen Tagung in Frankfurt a. M. vom 3. bis 5. Februar 2012*, Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Nanu-Basarab, D. 1990, *Forme şi ornamente pe ceramica descoperită în aşezarea tracică de la Suceveni–Stoborăni, jud. Galaţi, SympThrac* 8, 135-136.
- Petrescu-Dîmboviţa, M. 1953, *Cercetări arheologice în aşezarea din prima epocă a fierului de la Tămăoani (Raionul Galaţi)*, SCIV 4, 3-4, 765-778.
- Perianu, M. 1993, *O „groapă de provizii” Babadag (Hallstatt) cu oseminte umane*, Thraco-Dacica 14, 1-2, 163-168.
- Renţa, E. 2008, *Prima epocă a fierului pe cursul râului Ialomiţa, Târgovişte*.
- Sîrbu, V. 1994, *Sacrificii umane şi practici funerare insolite în arealul tracic, în Hallstatt şi La Tène*, Istros 7, 83-122.
- Sîrbu, V. 1997, *Sacrifices humains et pratiques funéraires insolites dans l'areal thrace du Hallstatt et La Tène*, în Simion, G. (coord.), *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les Régions autour de la Mer Noire. Actes du Colloque International, Septembre 1993, Tulcea*, 193-221.
- Sîrbu, V., Ailincăi, S.C., Simion, G. 2008, *Jijila–Cetăţuie o aşezare fortificată a culturii Babadag în nord-vestul Dobrogei*, Brăila.
- Sîrbu, V., Pandrea, S. 1994, *Cercetările arheologice de la Siliştea, Jud. Brăila, Istros* 7, 27-62.
- Steckel, R.H., Larsen, C.S., Sciulli, P.W., Walker, P.L., *The Global History of Health Project data collection codebook*. Unpublished manuscript, 2006. Available at: http://global.sbs.ohio-state.edu/new_docs/Codebook-01-24-11-em.pdf
- Stloukal, M., Hanakova, H. 1978, *Die Länge der Längsknochen altslavischen Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen*, Homo 26, 1978, 53-69.

- Stodder, A.L. 2008, *Taphonomy and the nature of archaeological assemblages*, în Katzenberg, M.A., Saunders, S.R. (eds.), *Biological anthropology of the human skeleton*, second edition, 71-114.
- Topoleanu, F., Jugănar, G. 1995, *Așezarea de tip Babadag de la Niculițel "Cornet" (jud. Tulcea). Săpăturile de salvare efectuate în 1988*, Peuce 11, 1995, 203-229.
- Vančugov, V.P., Sîrbu, V., Niculiță, I.T., Bârcă, V. 1999, *Cercetările arheologice de salvare de la Orlovka-Cartal (Ucraina) – Campania 1998*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă 3, 135-221.
- Vasiliev, V., Aldea, A., Ciugudean, H. 1991, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice; așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca.
- Visser, E.P. 1998, *Little waifs: estimating child body size from historic skeletal material*, International Journal of Osteoarchaeology 8, 6, 413-423.
- de Vito, C., Saunders, S.R. 1990, *A discriminant function analysis of deciduous teeth to determine sex*, Journal of Forensic Science 35, 4, 845-858.

TROESMIS ȘI ROMANII LA DUNĂREA DE JOS. PROIECTUL TROESMIS 2010-2013

Cristina-Georgeta Alexandrescu*,
Christian Gugl**

Abstract: Since 2010, a Romanian-Austrian research project has investigated the site of ancient Troesmis (near today's Turcoaia, Tulcea County), focusing on the transformations undergone by settlements at the Lower Danube in antiquity. By applying innovative archaeological documentation and evaluation methods (digital documentation of findings, photogrammetry, geophysical prospection and geo-information technology), the site of Troesmis was examined in order to serve as an example for the transformation of the settlement and habitat from the 2nd to the early 13th century A.D.

Located in the northwest of Dobrudja, Troesmis occupied a strategic key position on the Roman Danube limes. The Roman-Byzantine settlement was situated on the steep right bank of the Danube, about 15 km to the south of present-day town of Măcin and 4 km to the north of Turcoaia village. The wide-spread area of the ruins that is dominated today by two fortifications extends from the Danube to the east, up to the foothills of Măcin Mountains.

This paper intends to give an overview on the 2011-2013 field campaigns that focused on the topographic documentation of the still visible ruins of two fortifications (the so-called eastern fortification, from the Late Roman period, and the western fortification, dated to the middle Byzantine period), as well as of the visible remains on the plateau, which were part of a settlement. In addition to the critical review of the research, an intensive survey over about 178 ha was carried out along with geomagnetic prospection, covering an area of about 48 ha, providing new insights into the site's settlement structure.

Rezumat: Din 2010 un proiect de cercetare român-austriac investighează situl antic de la Troesmis (aproape de com. Turcoaia, jud. Tulcea), urmărind studierea proceselor de transformare prin care au trecut în antichitate așezările la Dunărea de Jos. Prin utilizarea unor metode de documentare și evaluare arheologică inovatoare (documentare digitală a rezultatelor, fotogrammetrie, prospectare geofizică și tehnologie GIS), situl a fost cercetat în scopul de a servi ca un exemplu pentru o perioadă cronologică largă, între sec. II–XIII p.Chr. Situată în nord-vestul Dobrogei, Troesmis a ocupat o poziție strategică la granița dunăreană a Imperiului Roman și în epoca romană târzie și bizantină, pe malul drept abrupt al Dunării, la aproximativ 15 km la sud de oraș modern Măcin și 4 km spre nord de satul Turcoaia. Zona cu sarcină arheologică, astăzi dominată de două fortificații, se întinde de la Dunăre, până la poalele munților Măcin. Contribuția de față își propune să ofere o imagine de ansamblu asupra campaniilor de cercetare de teren din 2011-2013 care s-au axat pe documentația topografică a ruinelor încă vizibile ale celor două fortificații (așa-numita Cetate de Est din sec. al IV-lea și Cetatea de Vest, dataată în epoca medie bizantină), precum și a ruinelor vizibile pe platoul dintre cele două cetăți. Pe lângă analiza critică a cercetărilor efectuate până în prezent, în cadrul proiectului s-au desfășurat cercetări de

---

* Institutul de Arheologie Vasile Pârvan, Str. Henri Coandă, nr. 11, 010667, București.

** Academia Austriacă de Științe (ÖAW) / Institut für Kulturgeschichte der Antike, Viena.

Cele mai semnificative date din istoria sitului de la *Troesmis* le furnizează izvoarele scrise, începând cu mențiunea pentru anul 15 p.Chr. la Ovidius (*Pont.* IV, 9, 78-79) și până la cea mai târzie, din sec. al X-lea, la Constantin VII Porfirogenetos (*de Them.* 2,47,17). Izvoarele scrise, mai ales inscripțiile, atestă în sec. al II-lea lagărul legiunii *V Macedonica*, *canabae*-le aferente precum și o altă așezare civilă. După dislocarea legiunii, la *Troesmis* este atestat un *municipium*. Unitățile militare menționate de *Notitia Dignitatum* (Or. 39, 23 și 29) cel mai probabil s-au succedat și au fost în garnizoană în Cetatea de Est. Până acum nu este clarificată localizarea în teren a nucleelor de așezare de epocă romană⁴.

Fig. 2. Amplasarea zonei centrale a sitului antic *Troesmis* în peisaj, vedere de pe Iacobdeal / Location of the central area of the ancient *Troesmis* site, view from Iacobdeal (© 2011 Gugl).

În ciuda acestei importanțe stadiul cercetării arheologice propriu-zise a sitului este incipient⁵. Cunoștințele noastre se bazează în primul rând pe cercetările din anii 1860-1865 respectiv 1882 și din deceniul șapte al secolului trecut. În 1865, participând

⁴ Vezi mai ales discuția la Bogdan-Cătănicu 1984.

⁵ Pentru un istoric detaliat al cercetării vezi Ștefan 1971; Doruțiu-Boilă 1972; ISM V, 154-159; Simion *et alii* 1980, 151-154; Alexandrescu, Gugl, Grabherr, Kainrath 2014. Ar mai fi de adăugat o serie de articole publicând materiale arheologice provenind din zona *Troesmis*: Comșa 1960, 69-81; Chiriac, Bounegru 1973, 97-107; Opaiț 1977, 181-185; Mușețeanu 1984, 235-237 și 631-362; Nuțu, Iacob, Midvichi 2011, 151-157, ș.a.m.d. De asemenea pentru materialele bizantine, mai ales cel numismatic, este publicat recent un studiu dedicat celor două fortificații de la *Troesmis* - Mănușu-Adameșteanu 2011.

la o misiune franceză trimisă să cerceteze așezările antice din zona Dunării de Jos, arhitectul Ambroise Baudry (1838-1906) a realizat planul Cetății de Est, datând din perioada romană târzie. Pentru epoca în care a avut loc, această cercetare poate fi considerată o lucrare de pionierat, realizată pe fundalul politic al urmărilor Războiului Crimeei pentru gurile Dunării⁶. De-a lungul secolului următor se poate spune că *Troesmis* a devenit renumit pentru descoperirile de inscripții⁷ și alte monumente din piatră. Majoritatea acestor epigrafe au fost scoase din zidurile celor două fortificații unde fuseseră refolosite ca material de construcție. Inscripțiile sunt deosebit de valoroase prin informația pe care o transmit referitor la locuirea, administrarea și populația din așezările de la *Troesmis* în perioada sec. II-III p.Chr.

Fig. 3. Cercetările de teren din perioada 2011–2013 la *Troesmis* și metodele utilizate / *Field research in 2011-2013 at Troesmis and used research methods* (© 2013 Alexandrescu, Gugl, Baza de hartă: ANCPI).

⁶ Ștefan 1971, 43-44, fig. 4-5; Guillet, Adam 2008, 158-161, fig. 119-123; Alexandrescu 2013, 57-68.

⁷ Peste o sută, majoritatea sistematic publicate în volumul ISM V nr. 134-213 și Popescu 1976, nr. 236-237.

Fig. 4. Cartarea indicțiilor date de peisaj și vegetație / Mapping the indications given by landscape and vegetation indications (© 2013 Gugl, Jernej, Alexandrescu. Baze de hartă: Ștefan 1971, fig. 11; ANCPI).

Studierea materialului epigrafic este destul de avansată, după cum o arată cercetările dedicate armatei romane în *Moesia inferior*, magistraturilor urbane sau cercetările prosopografice⁸, pentru a nu le menționa decât pe cele mai recente.

La finele sec. al XIX-lea inginerul Pamfil Polonic a realizat și la *Troesmis* o serie de cercetări care au avut ca finalitate planuri topografice, chiar dacă destul de schematice. Acestea au rămas însă în arhiva Bibliotecii Academiei Române, fiind publicate abia un secol mai târziu⁹. În anii '70 ai secolului trecut amenajarea unui canal de irigații și a unei ferme de suine în arealul așezărilor antice a prilejuit și o serie de săpături de salvare, chiar dacă de mică întindere și de durată scurtă. Rapoartele de săpătură publicate imediat au prezentat și valorificat materialele arheologice și

⁸ Vulpe 1953; ISM V (cu bibliografia anterioară); Aparaschivei 2005-2006, 189-208; Aparaschivei 2010, 105-113. 200-205; Cârjan 2010, 82-84; Matei-Popescu 2010, 35-76; Mihăilescu-Bîrliba 2012, 147-155; Mihăilescu-Bîrliba, Dumitrache 2012.

⁹ Ștefan 1971, 43-48 fig. 3/6-8.

contextele reperate, dar nu au putut, tocmai datorită caracterului lor, clarifica nicio chestiune privind amplasarea și extinderea locuirii antice¹⁰.

Observații deosebit de prețioase din aceeași perioadă, chiar dacă publicate ceva timp mai târziu, se datorează Ioanei Bogdan-Cătănicu¹¹. Printre altele este importantă mențiunea unei intervenții altfel necunoscute în cursul anului 1976 când se pare că turnul rectangular de pe latura nordică a Cetății de Vest a fost dezvelit de piatra de parament¹².

În această direcție s-a dovedit fructuoasă întreprinderea lui Al. S. Ștefan¹³ care a valorificat fotografiile aeriene alb-negru din anii '50-'60. Stereorestituția propusă de el, pe care sunt marcate cele două fortificații precum și cele trei șanțuri de apărare cu valorile aferente pe platoul dintre acestea, constituie și astăzi o bază de studiu¹⁴. Cartarea numeroaselor tronsoane de drum și tumuli este, pe de altă parte, mai puțin convingătoare.

În urmă cu mai bine de zece ani *Troesmis* revenea în atenția publicului după ce în comerțul de antichități londonez fuseseră scoase la licitație două table din bronz aproape întregi care purtau inscripționate capitole din legea municipiului roman. W. Eck a fost cel care a studiat această descoperire epigrafică de senzație¹⁵. Pe cele două table, pe care se păstrează părți din capitolele al XI-lea respectiv al XXVII-lea - al XXVIII-lea, se fac precizări privind alegerea solilor orașului și condițiile pe care candidații la alegeri trebuiau să le îndeplinească, este menționat numele complet și oficial al orașului (*municipum Marcum Aurelium Antoninum et Lucium Aurelium Commodum Augustum Troesmensium*) care asigură datarea acordării statutului de *municipium* așezării urbane de la *Troesmis* în anii 177-180 p. Chr., în timpul domniei comune împăraților Marcus Aurelius și Commodus.

În același timp trebuie subliniat faptul că această descoperire făcută prin utilizarea ilegală a detectoarelor de metale atrage atenția și asupra deficitelor majore în privința protecției sitului de la *Troesmis* și urmărilor grave ale acestora.

Proiectul Troesmis 2010-2013

Pe fundalul și în contextul acestei situații precare a unui sit de importanță deosebită a fost inițiat un proiect de cooperare internațional¹⁶ având ca obiect

¹⁰ Simion *et alii* 1980.

¹¹ Bogdan-Cătănicu 1984.

¹² Bogdan-Cătănicu 1984, 49, fig. 12d.

¹³ Ștefan 1971; Ștefan 1974, 95-108.

¹⁴ Ștefan 1971, 46-49, fig. 9-12.

¹⁵ Eck 2014.

¹⁶ Inițiatorii acestui proiect, în 2010, sunt Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" al Academiei Române și Institut für Kulturgeschichte der Antike de la Academia Austriacă de Științe (ÖAW). Parteneri principali ai proiectului au devenit Institutul de Cercetări Eco-Muzeale din Tulcea și Institut für Archäologien al Universității din Innsbruck.

principal cercetarea sitului de la *Troesmis* și urmărind lărgirea studiului proceselor de transformare ale așezărilor antice de la Dunărea de Jos. După investigarea materialelor de arhivă și a fotografiilor aeriene în 2010, în intervalul 2011-2013, pe parcursul a trei campanii de cercetare de teren, au fost urmărite mai multe obiective privind clarificarea nucleelor antice de așezare (Fig. 3).

Utilizând prospecțiunile geomagnetice a fost posibilă localizarea castrului legiunii *V Macedonica*, aflată în garnizoană la *Troesmis* în perioada dintre domnia lui Traian și războaiele cu parthii purtate de împăratul Lucius Verus¹⁷. Cu ajutorul acestor metode noninvazive de cercetare au putut fi documentate trei laturi ale castrului, determinându-se astfel lățimea acestuia de aproximativ 360 m. Lungimea castrului spre Dunăre este încă neclară și, datorită caracteristicilor arealului dinspre fluviu, nu poate fi determinată cu această metodă de investigare. Pe imaginea geomagnetică s-au putut observa, pe lângă *porta decumana*, un canal amplasat paralel cu *via sagularis*, o clădire de mari dimensiuni precum și o serie de barăci(?)¹⁸.

Reușita observării amplasării castrului legiunii constituie un pas înainte deosebit de important pentru cercetarea sitului de la *Troesmis*, dat fiind că această construcție a fost marcantă pentru evoluția ulterioară a așezărilor antice¹⁹. În jurul garnizoanei se întindea așezarea civilă aferentă acestora cu numeroase clădiri și o tramă stradală densă. Spre nord-est se remarcă zona de necropolă, caracterizată de tumuli înconjurați de incinte funerare rectangulare, detaliu observat pentru prima dată la Dunărea de Jos și rar sesizat în alte provincii ale Imperiului, nu în ultimul rând datorită metodelor de cercetare utilizate în mod curent.

Pentru *Troesmis* nu sunt publicate rapoarte de săpătură pentru niciunul dintre numeroșii tumuli care se pot observa pe o distanță de până la 3,5 km (Fig. 4) în afara așezării, atât pe fotograme alb-negru, pe ortofotograme actuale, pe fotografii din satelit cât și pe imaginea obținută prin teledetecție. Mulți dintre ei au fost distruși de construcțiile din perioada comunistă, alții aplatizați de lucrările agricole. Rezultatele prospecțiunilor geomagnetice din 2011-2013 desfășurate pe o suprafață de aproximativ 48 ha sunt marcate schematic pe planul de ansamblu din Fig. 5. Pentru această zonă a Imperiului Roman este pentru prima dată posibilă vizualizarea unei secțiuni prin așezare, pornind de la castrul de legiune, prin *canabae* până la zona necropolelor.

---

¹⁷ Doruțiu-Boilă 1972.

¹⁸ Referitor la primele rezultate ale acestui proiect: Alexandrescu *et alii* 2014; Alexandrescu, Gugl 2014, 50-57.

¹⁹ Vittinghoff 1968, 132-142.

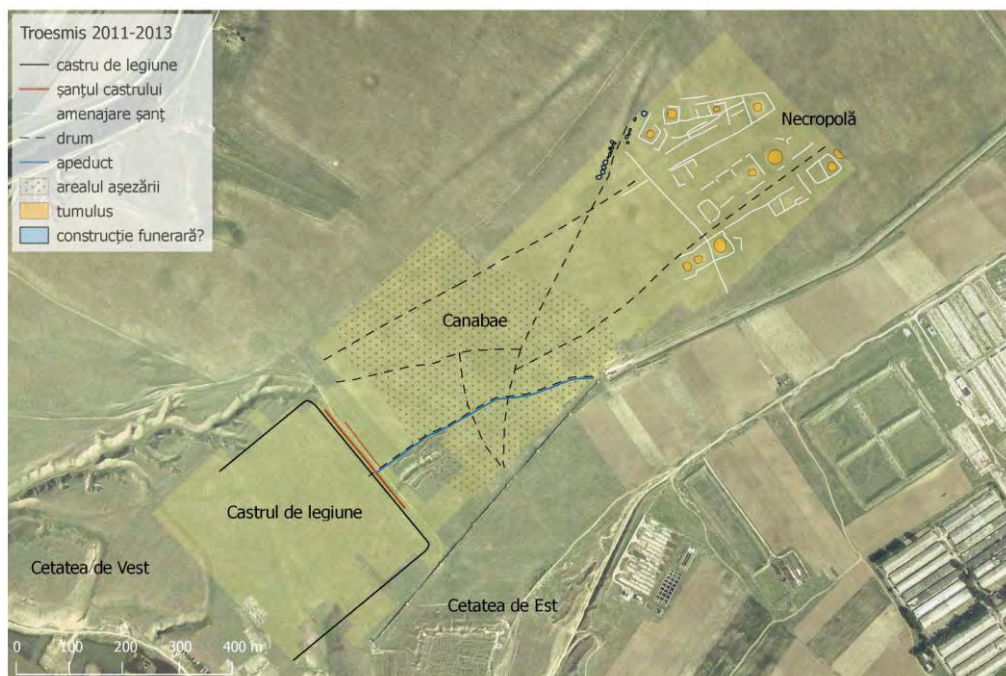

Fig. 5. Plan general schematizat cu rezultatele prospecțiunilor geomagnetice / *General plan of geomagnetic prospection results* (© 2013 Kainrath/Grabherr/Gugl/Alexandrescu).

Investigarea orthofotogramelor și a imaginilor din satelit, pe care au fost cartate în special indiciile oferite de vegetație (Fig. 4), precum și o primă campanie de teledetecție prin ALS (LiDAR) au înlesnit observații legate de traseul drumurilor vechi și amplasarea necropolelor, mai ales a tumulilor. Numeroasele drumuri, trasate aproape ca niște raze pornind de la zona "centrală" de la *Troesmis*, pe marginea cărora se află amplasați și tumuli, nu constituie un fenomen singular în regiune. Cele mai cunoscute analogii se găsesc la *Noviodunum* (Isaccea), în epoca romană sediul flotei dunărene (*classis Flavia Moesica*) și *municipium*²⁰.

Cetatea de Est

Elementele de fortificație încă vizibile din colțul de nord al Cetății de Est, între acestea turnuri în formă de potcoavă și în formă de evantai, au fost înregistrate pe un plan general. Comparându-l cu cel dintâi, realizat de A. Baudry în iulie 1865, s-a observat deteriorarea dramatică a monumentului provocată mai ales de utilizarea

²⁰ Simion 1994, 90-105; Lockyear, Sly, Popescu 2005-2006, 121-158; Baumann 2008.

continuă a ruinelor ca sursă de blocuri fasonate pentru construcțiile edilitare din zonă, inclusiv la Brăila, mai ales în ultimele două secole²¹. Cel mai bine păstrate sunt două turnuri în colțul de nord-est (Fig. 6-8), o zonă în care lățimea zidului de incintă a fost documentată (în sec. XIX) ca fiind de 2,40–2,95 m cu o înălțime păstrată de 3 m. Zidul de incintă era realizat la exterior din blocuri mari fasonate din calcar. Acestea se mai păstrau în 2011 pe cel mult trei asize (Fig. 8). Emplectonul era realizat din fragmente de piatră locală (șisturi, cuarțite și granite) și cărămizi și țigle legate cu ciment și mortar. Noua ridicare topografică și noul plan general au arătat că planul inițial trebuie corectat mai ales în ceea ce privește orientarea frontului zidului de incintă al cărui unghi nu a fost măsurat foarte exact²².

Fig. 6. Cetatea de Est - ruinele vizibile ale turnului în formă de potcoavă de pe latura de nord-est și din emplectonul tronsonului de zid spre turnul de colț / *Eastern fortification – the visible ruins of the horseshoe-shaped tower from the northeastern side and of the corner tower wall segment* (© 2013 Alexandrescu).

²¹ ISM V, 158; Guillet, Adam 2008, 158-161.

²² Analiza detaliată a acestor aspecte și publicarea materialelor de arhiva inedite descoperite în cursul actualului proiect sunt prevăzute pentru volumul monografic aflat în pregătire.

Fortificații asemănătoare sunt cunoscute atât în Bulgaria, la *Iatrus* (Krivina) și *Sexaginta Prista* (Ruse), cât și pe teritoriul românesc al Dobrogei, la *Halmyris*, *Dinogetia*, *Ulmetum* și *Tropaeum Traiani*. În primele decenii ale secolului al IV-lea p. Chr. au loc ultimele măsuri constructive pe linia de frontieră de la Dunăre, în provinciile *Scythia minor* și *Moesia secunda*, printre acestea numărându-se și așa-numita Cetate de Est, cu o suprafață de aproximativ 2,3 ha. Aici va fi fost și sediul aceluia *praefectus legionis secundae Herculiae* menționat în *Notitia Dignitatum* (or. XXXIX).

Fig. 7. Cetatea de Est - ruinele vizibile din turnul în formă de potcoavă de pe latura de nord-est și din embletonul tronsonului de zid spre turnul de colț / *Eastern fortification – the visible ruins of the horseshoe-shaped tower from the northeastern side and of the corner tower wall segment* (© 2012 Alexandrescu).

Cetatea de Vest

Așa-numita Cetate de Vest, care domină și astăzi topografic zona (Fig. 9-10), a fost cel mai probabil construită în epoca medie bizantină. Ruinele vizibile, chiar dacă foarte puține, au fost documentate. Datarea ansamblului în sec. al X-lea - începutul

sec. al XIII-lea se bazează în primul rând pe materialele arheologice documentate în cadrul unor cercetări de suprafață intensive²³ desfășurate în anii 2012-2013 (Fig. 3).

Fig. 8. Cetatea de Est - blocuri de calcar din paramentul turnului în formă de potcoavă de pe latura de nord-est / *Eastern fortification – blocks of limestone from the northeastern side of the horseshoe-shaped tower* (© 2011 Alexandrescu).

Pe o suprafață de aproximativ 178 ha au fost în total documentate și studiate aproape 12.000 de artefacte datând în intervalul dintre epoca Principatului și începutul sec. al XIII-lea. În arealul Cetății de Vest s-au trasat 75 parcele de 10 × 10 m, care au oferit materialul arheologic menționat deja, dominat de ceramica de uz comun cu decor incizat aplicat cu roțița, cu decor în valuri, striuri și aplicat cu pieptenele precum și ceramică smălțuită.

²³ Observații în acest sens au fost făcute și anterior, prin descoperiri întâmplătoare și în campania din 1977 – Mănucu-Adameșteanu, în: Simon *et alii* 1980, 230-231. 242; Oberländer-Târnoveanu, în: Simion *et alii* 1980; Bogdan-Cătăniciu 1984, 47-48; Mănucu-Adameșteanu 2011, 439-443. Pentru o notă preliminară referitor la materialul ceramic din proiectul nostru vezi Waldner 2014.

Fig. 9. Cetatea de Vest - vedere dinspre vest / *Western fortification – view from the west* (© 2011 C. Alexandrescu).

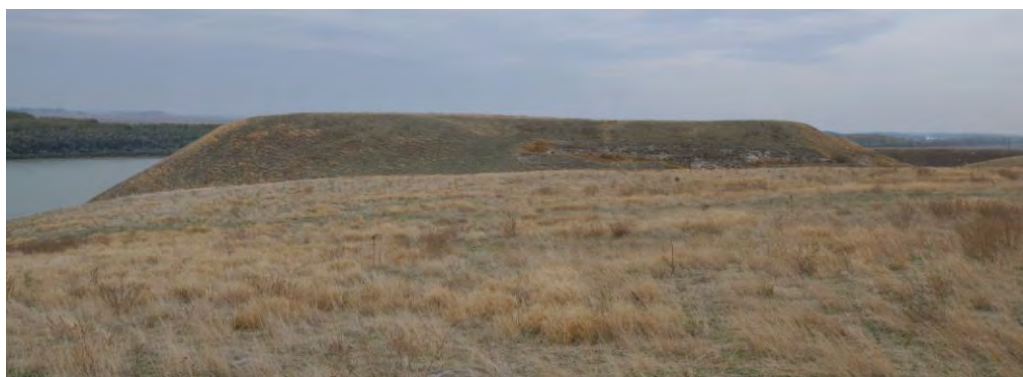

Fig. 10. Cetatea de Vest - vedere dinspre est / *Western fortification – view from the east* (© 2011 C. Alexandrescu).

Cu o echipă de cinci persoane au fost analizate arii extinse prin cercetări de suprafață tip "linewalking", în cadrul căruia participanții, poziționați la intervale de 10–15 m, în deplasare înainte, au documentat materialele arheologice de la suprafața solului. Materialele de construcție (țigle, olane și cărămizi) au fost inventariate doar cantitativ (cca. 27000) cu ajutorul numărătorului mecanic (Fig. 11). Repertorierea sectoarelor și observații privind vizibilitatea și condițiile de descoperire (evaluate pe o scala cu cinci trepte) au fost documentate într-un computer de teren cu GPS. Scopul acestor cercetări de suprafață este

determinarea extinderii arealului așezărilor antice precum și clarificarea chestiunilor cronologice, mai ales limita locuirii spre est și nord-est.

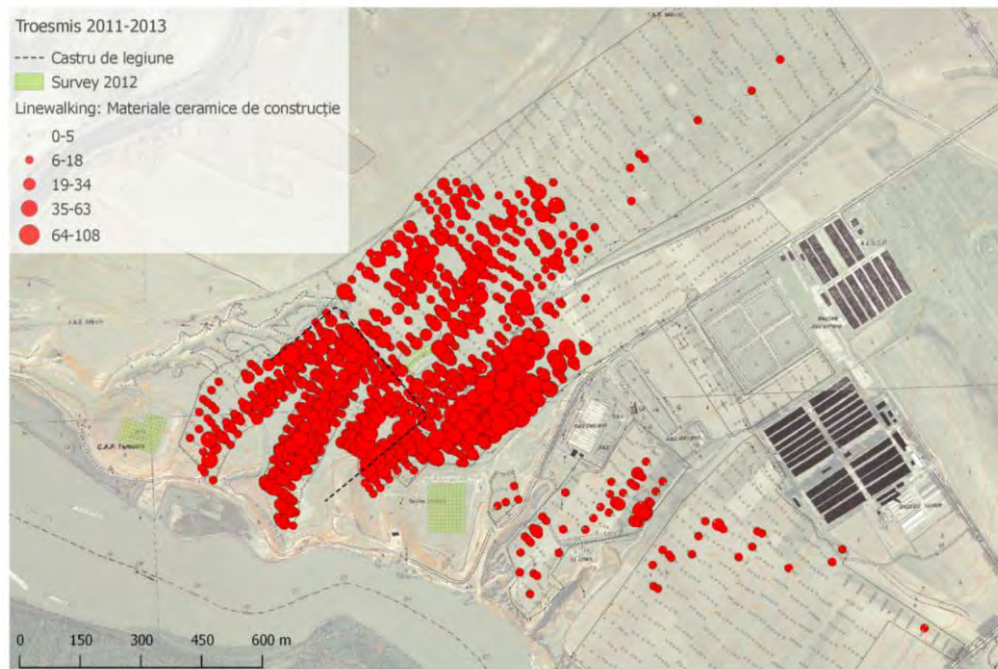

Fig. 11. Răspândirea materialelor de construcție ceramice înregistrate cantitativ în cursul survey-ului / Dissemination of ceramic construction materials registered during the survey (© 2013 Alexandrescu/Gugl/Waldner. Baza de hartă: ANCP).

"Zona" sitului antic Troesmis

Zona cu sarcină arheologică la Troesmis este deosebit de vastă. Doar o mică parte este protejată prin ceea ce teoretic se numește rezervație arheologică, dat fiind că mijloacele concrete de protecție și pază sunt aproape inexistente. În ultimii ani activitatea utilizatorilor de detectoare de metale și a săpătorilor clandestini s-a intensificat în mod alarmant. Tendința, mai ales după noile descoperiri, este ușor de presupus. Peste tot sunt vizibile gropile proaspete ale noilor "căutări". De asemenea pășunatul chiar pe zona cu ruine și extinderea parcelelor cu lucrări agricole, unele dintre ele de mare adâncime, în zona necropolei tumulare (neafată sub protecție și fără ca întreprinzătorii să fie atenționați și supravegheați corespunzător) prezintă un pericol

grav. Nici măcar doi tumuli, dintre cei mai bine vizibili la ora actuală²⁴, nu sunt protejați, fiind într-un real pericol din pricina amenajării unei podgorii și altor lucrări agricole intensive chiar în jurul lor (Fig. 12-15).

Fig. 12. Tumulul T62 încă nedistrus complet de lucrările agricole / *T62 tumulus partially destroyed by farming* (© 2011 C. Alexandrescu).

Fig. 13. Tumulul T62 încă nedistrus complet de lucrările agricole / *Mound T62 yet not completely destroyed by agricultural works* (© 2011 C. Alexandrescu).

²⁴ Numerotarea tumulilor în cadrul proiectului *Troesmis* este făcută în ordinea documentării, fără să aibă legătură cu poziționarea față de un reper anume sau indicii de datare. Astfel cei doi tumuli exemplificați aici sunt numeotați T01 și T--.

Fig. 14. Tumulul T01 încă nedistrus complet de lucrările agricole / *T01 tumulus partially destroyed by farming* (© 2012 C. Alexandrescu).

Fig. 15. Tumulul T01 încă nedistrus complet de lucrările agricole / *T01 tumulus partially destroyed by farming* (© 2012 C. Alexandrescu).

În zonă există o minimală supraveghere precum și, chiar dacă prea puține, persoane conștiente de importanța acestui sit și responsabilitatea pe care o presupune și chiar cercetători interesați de istoria locală, moștenirea și valorile acesteia²⁵. Lipsește însă o organizație dedicată sau o instituție cu resurse umane și materiale suficiente care să gestioneze corespunzător situl.

Cercetări arheologice sistematice care să repertorieze sarcina arheologică pe zone extinse în aria sitului *Troesmis* sunt mai necesare ca niciodată. Proiectul în desfășurare, în ciuda posibilităților financiare limitate, aduce un aport inestimabil cercetării primare a sitului și oferă informații vitale pentru realizarea viitoare a unui management de sit de lungă durată.

---

²⁵ Velea 2009.

Bibliografie

- Alexandrescu, C. G. 2013, *Napoleon III et les fortifications Romaines du Bas Danube – le cas de Troesmis*, Caiete ARA 4, 57-68.
- Alexandrescu, C.-G., Gugl, C. 2014, *Troesmis – Die Römer an der unteren Donau*, Acta Carnuntina. Mitteilungen der Gesellschaft der Freunde Carnuntums 4/1, 50-57.
- Alexandrescu, C.-G., Gugl, C., Grabherr, G., Kainrath, B. 2014, *Vom mittelkaiserzeitlichen Legionslager zur byzantinischen Grenzfestung. Die rumänisch-österreichischen Forschungen 2011 in Troesmis*, în Trinkl, E. (Hrsg.), *Akten des 14. Österreichischer Archäologentages Graz April 2012*, Viena, 11-20.
- Aparaschivei, D. 2005-2006, *Municipiul Troesmis. Instituții și elite*, Peuce, SN 3-4, 189-208.
- Aparaschivei, D. 2010, *Orașele române de la Dunărea Inferioară (secolele I-III p.Chr.)*, Iași.
- Baumann, V.H. 2008, *Despre începuturile vieții romane la Noviodunum*, Peuce, SN 6, 189-206.
- Bogdan-Cătănicu, I. 1984, *Considerații privind zona arheologică Troesmis*, RMM-MIA 15, 2, 45-49.
- Cârjan R. 2010, *Statute citadine privilegiate în provinciile dunărene ale Imperiului roman sec. I-III*, Cluj-Napoca.
- Chiriac, C., Bounegru, O. 1973, *Noi descoperiri numismatice și arheologice la Troesmis*, Peuce 4, 97-107.
- Comșa, M. 1960, *Câteva date arheologice în legătură cu stăpânirea bulgară în nordul Dunării în secolele IX-X, în Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 69-81.
- Doruțiu-Boilă, E. 1972, *Castra legionis V Macedonicae und Municipium Troesmense, Dacia, N.S. 16*, 133-144.
- Eck, W. 2014, *Das Leben römisch gestalten. Ein Stadtgesetz für das municipium Troesmis aus den Jahren 177-180 n. Chr.*, în Kleijn, G. D., Benoist, S. (Hrsg.), *Integration in Rome and in the Roman world. Proceedings of the Tenth Workshop of the International Network Impact of Empire (Lille, June 23-25, 2011)*, Impact of Empire 17, Leiden, Boston, 75-88.
- Guillet, D., Adam, A. 2008, *Napoléon III et les Principautés Roumaines. Musée National d'art de Roumanie, Bucarest 24 octobre 2008 - 1er février 2009; Musée National du Château de Compiègne 21 mars - 29 juin 2009*, Paris.
- Lockyear, K., Sly, T., Popescu, A. 2005-2006, *The Noviodunum Archaeological Project 2000-2004: Results and Conclusions from the Pilot Seasons*, Peuce, SN 3-4, 121-158.
- Matei-Popescu, F. 2010, *The Roman army in Moesia Inferior*, București.

- Mănucu-Adameșteanu, G. 2011, *Comuna Turtucoaia (sic!), punct Iglița, Cetățile Troesmis Est și Troesmis Vest. Considerații privind locuirea medio-bizantină din secolele X-XIII*, Pontica 43, 435-369.
- Mihăilescu-Bîrliba, L. 2012, *Aspects prosopographiques concernant la colonisation dans les canabae de Troesmis. Les élites locales*, Invigilata Lucernis 34, 147-155.
- Mihăilescu-Bîrliba, L., Dumitrache, I. 2012, *La Colonisation dans le milieu militaire et le milieu civil de Troesmis*, Iași.
- Mușețeanu, C. 1984, *Fragmente sculpturale de la Troesmis*, Peuce 9, 235-237, 631-362.
- Nuțu, G., Iacob, M., Midvichi, N. 2011, *Two enamelled finds from Troesmis (Moesia Inferior)*, în Piso, I., Rusu-Bolindeț, V., Varga, R., Mustață, S., Beu-Dachin, E., Ruscu, L. (eds.), *Scripta classica. Radu Ardevan sexagenario dedicata*, Cluj-Napoca, 151-157.
- Opaiț, A. 1977, *O nouă inscripție de la Troesmis*, Peuce 6, 181-185.
- Popescu, E. 1976, *Inscripțiile grecești și latine din sec. IV-XIII descoperite în România*, București.
- Simion, G. 1994, *Rituri și ritualuri practicate în necropola romană de la Noviodunum*, Pontica 27, 90-105.
- Simion, G., Baumann, V. H., Opaiț, A., Vasiliu, I., Mănucu-Adameșteanu, G., Oberländer-Târnoveanu, E. 1980, *Șantierul arheologic Troesmis*, Peuce 8, 151-288.
- Ștefan, A.-S. 1971, *Troesmis, considerații topografice*, BMI 40, 4, 43-52.
- Ștefan, A.-S. 1974, *Recherches de photo-interprétation archéologique sur le limes de la Scythie Mineure à l'époque du Bas-Empire*, în Pippidi, D. M. (ed.), *Actes du 9e Congrès international d'études sur les frontières romaines. Mamaia 6-13 septembre 1972*, Bukarest, Köln, Wien, 95-108.
- Velea, V. 2009, *Istoria cetății Troesmis. Culegere de Documente*, Turcoaia.
- Vulpe, R. 1953, *Canabenses și Troesmenses*, SCIV 4, 4, 557-582.
- Vittinghoff, F. 1968, *Die Bedeutung der Legionslager für die Entstehung der römischen Städte an der Donau und in Dakien*, în Claus, M., Haarnagel, W., Raddatz, K. (Hrsg.), *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte. Festschrift für H. Jankuhn*, Neumünster, 132-142.
- Waldner, A. 2014, *Der Oberflächensurvey 2012/2013 in Troesmis/RO: Die Keramikfunde*, Forum Archaeologiae 70/III/2014 (<http://farch.net>).

ANTHROPOLOGICAL DATA ABOUT THE FUNERAL DISCOVERIES FROM SLAVA RUSĂ, TULCEA COUNTY, ROMANIA

Andrei D. Soficaru*

Abstract: *Slava Rusă is well known for the Roman-Byzantine settlement but the archaeological excavations unearthed objects from Upper Paleolithic, Neolithic and Medieval period. The article is focused on the anthropological data of human remains. The largest numbers of graves are dated in Roman-Byzantine period but Neolithic and Medieval burials were also found. For discoveries dated in 4th-6th CE was presented the geographic position, the economy and burials (with a history of excavations). The anthropological analyses are general and include demographic data (age and sex), dental pathology, traces of physical activity or infection and accidents or injuries.*

Rezumat: *Slava Rusă este cunoscută mai ales prin aşezarea romano-bizantină, dar săpăturile arheologice au scos la lumină şi obiecte din paleoliticul superior, neolitic sau evul mediu. Prezentul articol este dedicat datelor antropologice rezultate din studiul osemintelor umane. Cele mai numeroase morminte sunt datate în perioada romano-bizantină, dar există astfel de descoperiri şi pentru neolitic sau evul mediu. Prezentarea sitului cu situarea geografică, a tipului de economie şi a mormintelor s-a concentrat asupra descoperirilor din sec. IV-VI, deoarece sunt cele mai numeroase şi sunt completate de datele arheologice din necropolă (acestea fiind însoţite şi de un tabel cu istoricul cercetărilor). Analizele antropologice sunt generale şi expun datele demografice (vârstă şi sex), de patologie dentară, urmele lăsate pe oase de activitatea fizică ori de infecţii şi accidente sau traumele.*

Key words: *anthropology, Slava Rusă, funeral discoveries, Neolithic, Roman-Byzantine, Medieval.*

Cuvinte cheie: *antropologie, Slava Rusă, descoperiri funerare, neolitic, romano-bizantin, medieval.*

Introduction

The aim of this article is to present the anthropological data of funeral discoveries from Slava Rusă. After a short presentation of the site, I will summarize the chronology of these excavations. The anthropological analyses contain materials and methods and short interpretation of the results. The tables with burials description synthesize the archaeological and anthropological data. The typology of graves is according to my previous study¹.

Anthropological analyses of other cemeteries dated in the Roman-byzantine period were done for Nufăru (ten skeletons)², Mangalia (170 skeletons)³ and Histria

---

* "Francisc J. Rainer" Institute of Anthropology, Bucharest.

¹ Soficaru 2007, 304-306.

² Damian *et alii* 2007-2008, 327-331, 334, 336.

(108 skeleton)⁴. The last two were compared with those from this site and also with some samples from Roman Empire. For the Medieval period a small sample is known from Luncavița-Cetățuie (three skeletons)⁵.

Site information

Slava Rusă is located in the Tulcea County (44° 51' 07" North and 28° 34' 53" East) at 40 km south-west from Tulcea, port on Danube River. The village is located on the Babadag plateau (with 300 m maximum altitude) a zone with chernozem soil. The climate is continental, arid with an average temperature of 10-11° C, dry in the summer and cold in the winter. A small river crosses the village from west to east and the vegetation is typical for the steppe but the hills are afforested with locust tree and oaks⁶.

Based on historical sources the site was identified with the Roman town of *Ibida* (*Libida*, *Libidum*, *Libidina*)⁷. Around the area flints, ceramics and metal objects from the Upper Paleolithic, Neolithic, and Iron Age have been discovered. The Roman troops built a military camp at the end of 1st century CE; later, in the 4th century CE and again in the middle of 6th century CE a 2000 m long stone wall with 24 towers, and height of 10 m, and a width of 3 m was built⁸. The wall encircled a habitation area of 24 ha, but outside there were a military fortification (with a surface area of 3 ha) and many farms. The city was abandoned at the beginning of the 7th century CE when nomadic people invaded the Roman Empire. Some pottery fragments from the 10th century CE and graves dated to the 17th-18th century have been discovered, indicating a medieval settlement nearby. At the beginning of the 19th century the Russian Lipovans settlers founded a new village and erected churches and a monastery.

The main habitation was during the Late Roman and Early Byzantine period. Also, most of the graves from nearby excavated necropolis are connected with the ancient city, *Ibida*. Despite the urban status of the settlement, agriculture was the main occupation of inhabitants. Archaeological excavations have revealed fragments of shovels, scoops, hoes, and mills. For storage the inhabitants used a variety of pots and a granary-like structure was identified near the north-west part of the city⁹. Well documented faunal analyses indicate not only fishing and hunting, but also animal

---

³ Soficaru 2009, 561-583; Soficaru 2011, 181-213.

⁴ Nicolaescu-Plopșor 1969, 17-24; Soficaru 2011, 181-213.

⁵ Vasile 2008, 339-360.

⁶ Stanc 2006, 13-18; Zahariade 2006, 8-19.

⁷ Aricescu 1977, 58-60; Doruțiu-Boilă 1979, 145-149; Suceveanu 1977, 71-72.

⁸ Iacob *et alii* 2007, 336.

⁹ Iacob *et alii* 2002, 291-297; Iacob *et alii* 2004, 312-314; Iacob *et alii* 2006, 332-342; Iacob *et alii* 2007, 335-342.

husbandry. Bones from different animals and fish reflect balanced diets. Horses and donkeys pulled wagons for transportation; other domestic animals were dogs, cats, and birds. Wild animals were hunted in the local woods for meat, horns, bones, and skins; these included wild boar, deer, wolf, fox, and bear¹⁰.

Beside agriculture, workshops for the production of ceramics, tiles, glass, bronze and lead, and animal bones sustained *Ibida's* economy. Monetary discoveries include numerous samples of coins dating from the 4th to the 7th centuries CE from all of Roman Empire. The city was located at a junction of trade routes from north-west to east and goods, such as pottery, jewellery, wine, and garments came from all provinces¹¹.

A total of 161 graves were excavated and many were single or double interments, although a family vault with 39 skeletons was also discovered. This family crypt had a corridor and a funeral chamber with painted walls and had been built with stones and bricks. The paved chamber had two beds for coffins. In an area of about 20 ha around the town human bones and graves have been discovered. Graves were generally single inhumations (10% were double burials) of a variety of types which contained coffins, tiles, and stones. The skeletons were found in the extended position and half were orientated along the west-east axis. Grave goods include brooches, rings, beads, coins, and glass items. The graves had been disturbed by agriculture and many of them have been destroyed. Up to this study, anthropological analyses were available for the family vault and for 33 graves from necropolis¹².

The oldest funerary discoveries were a grave and a human calotte dated to the Neolithic period. The next oldest was a child burial with pottery fragments from the 2nd century CE; the most recent graves included 11 medieval burials with typical artefact inventories for the 17th-18th centuries CE.

History of excavations

The data from below table synthetize the archaeological information regarding the year of excavation, the names of archaeologists and anthropologists involved in the research (and also, the indication of area from the site), the number of graves and skeletons found, and the references.

---

¹⁰ Stanc 2006, 56-62.

¹¹ Barnea 1991, 221-257; Iacob 2002, 61-71; Zahariade 2006, 150-157.

¹² Mirițoiu, Soficar 2003, 511-530; Soficar *et alii* 2004, 329-386.

<i>Year of excavation</i>	<i>Archeologists & anthropologists and spot of excavations</i>	<i>Discoveries (graves and skeletons)</i>	<i>Reference</i>
2001	M. Iacob, D. Paraschiv, N. Mirițoiu – „Tudorca” family vault	39 skeletons in a family vault, Grave 1 (one skeleton)	Iacob <i>et alii</i> 2002, 291-293
2002	M. Iacob, A. Soficaru, N. Sultana, V. Popescu-Necropolis sector, curtain G sector	Section I: 32 graves with 37 skeletons	Iacob <i>et alii</i> 2002, 296-297
2002	M. Iacob-S 1 (tower 3), depth = 1,85 -2,05 m	A mandible of a 10 years-old child	Iacob <i>et alii</i> 2002, 296-297
2003	M. Iacob, N. Mirițoiu, A. Soficaru, N. Sultana, M. Gătej, M. Constantinescu-Necropolis sector	Section II: 40 graves with 42 skeletons	Personal notes
2004	M. Iacob, A. Soficaru, N. Sultana, M. Gătej-Necropolis sector	Section III: 14 grave with 15 skeletons	Iacob <i>et alii</i> 2004, 312-314.
2005	M. Iacob, A. Soficaru, N. Sultana, M. Gătej-Necropolis sector	Section III: 18 graves with 19 skeletons	Iacob <i>et alii</i> 2006, 332-334
2006	D. Paraschiv, C. Chiriac, D. Aparaschivei – curtain G sector	One grave (one skeleton)	Iacob <i>et alii</i> 2007, 336
2006	G. Nuțu-La Cuptoare sector	Two graves (two skeletons)	Iacob <i>et alii</i> 2007, 339
2006	A. Neagu-Extra Muros NW I sector	11 graves (12 skeletons)	Iacob <i>et alii</i> 2007, 340
2006	M. Iacob-Extra Muros NW II sector	Nine graves (nine skeletons)	Iacob <i>et alii</i> 2007, 340
2007	M. Iacob, G. Nuțu-Extra Muros NW III sector	Two graves in a stone cist (two skeletons)	Iacob <i>et alii</i> 2008, 284
2007	A. Neagu-Extra Muros NW II sector, La Cuptoare sector	two graves (two skeletons)	Iacob <i>et alii</i> 2008, 284
2007	A. Soficaru, A. Neagu-Neolithic grave	One grave (one skeleton)	Personal notes
2008	Al. Rubel, Curtain G, interior of the tower 10	one grave (one skeleton)	Iacob <i>et alii</i> 2009, 197
2008	D. Paraschiv & M. Marian, Street VI intramuros	One grave (one skeleton)	Iacob <i>et alii</i> 2009, 199-200
2010	D. Paraschiv, M. Iacob, M. Marian, Curtain G sector	Four graves (nine skeletons)	Iacob <i>et alii</i> 2011, 130
2011	A.Soficaru, I. Costea, Necropolis sector and tower 10	Six graves (six skeletons)	Iacob & al. 2012, 133-134
2012	A.Soficaru, Necropolis sector and tower 10	Two graves (two skeletons)	Iacob <i>et alii</i> 2013, 120
2013	A.Soficaru, Necropolis sector and tower 10	Three graves (three skeletons)	Personal notes

Anthropological analyses

Materials and methods

All of the human bones discovered during the archaeological excavations and surveys are kept now in the collections of the „Fr. J. Rainer” Institute of Anthropology in Bucharest.

A number of 136 skeletons dated to the 4th-6th centuries CE have been analyzed as part of the *Global History of Health Project* (<http://global.sbs.ohio-state.edu/>). The database for this project included the following steps: recording the chronological date of the graves and the social level of the buried individuals; recording the inventory of all bones and teeth; determining the demographic profile of each individual (sex and age at death); measuring the maximum lengths and mid-shaft diameters of the femur and humerus; and document pathological lesions including those that indicate the presence of anemia (*cribra orbitalia*, *hyperostosa porotica*), tuberculosis, syphilis, leprosy, degenerative joint disease, periostitis, nutritional disorders including scurvy and rickets, and evidence of trauma. The dental analysis included documentation of enamel hypoplasia, abscesses, caries, and antemortem tooth loos.

An osteological manual¹³ was used for the identification of the bones and their sides. The age estimates for the subadults were based on the eruption of teeth and maximum length of long bones¹⁴; stature for this age category was calculated using the Visser's formula¹⁵. Sex determination for sub-adults was established by using discriminant function analysis of dental measurements¹⁶. The age estimation and sex determination for the adult sample were also based on the standards of Buikstra & Ubelaker¹⁷. Stature was calculated using of the maximum length of left femur (when present) using Pearson's formula¹⁸.

Anthropological interpretation

Neolithic burials

Two burials dated to the middle Neolithic were identified: first, M¹⁹ 84/2004 (located 100 m west of the family vault), was discovered in a pit with pottery

¹³ White, Folkens 2005.

¹⁴ Buikstra, Ubelaker 1994, 51, fig. 24; Stloukal, Hanakova 1978, 53-69.

¹⁵ Visser 1998, 413-423.

¹⁶ De Vito, Saunders 1990, 845-858.

¹⁷ Buikstra, Ubelaker 1994.

¹⁸ Rösing 1988, 586-599.

¹⁹ M is the Romanian notation for grave (*mormânt*).

fragments. It was a fragmentary calotte (13 fragments of frontal, parietals and occipital) and the breaks suggesting re-inhumation. Sex determination was established based on the shape of the superior nuchal line, which indicated a male. The cranial sutures started to close endocranial, which indicate minimum 35 years old. Pathological lesions included incipient *hyperostosa porotica* on both parietals. Evidence of blunt force trauma was present on the left parietal located 2 cm from the sagittal suture and next to the eminence.

The second grave is M 143/2007, discovered during a survey, located 250 m west of the family vault. The skeleton was poorly preserved and mainly represented by the fragments of the skull and long bones. Based on the cranial features the skeleton was a female with age at death of 30-40 years old (based on the cranial closure sutures). The funeral inventory included a cooper ear ring and a malachite two tubular copper beads.

Early Roman burials

The only grave to the dated 2nd century CE was M 83/2004²⁰. The skeleton, poorly preserved, consisted of four cranial fragments, a vertebral body, and a portion from the metaphysis of a femur. These remains indicate a child who had died at age of 2-3 months.

Roman-Byzantine burials

The Roman-Byzantine sample consists of 136 skeletons which were anthropologically analyzed. Demographical data include the sex distribution of the sample (Table 1) and age distribution by sexes (Table 2). The data in the table 2 indicate a high numbers of deaths in early childhood caused by malnutrition. In the middle period of life, mortality declined, but rose again for females older than 25 years, possibly due to complications of birth. For males, mortality rose after 35 years of age.

Table 1. Sex distribution of the Roman-Byzantine sample.

<i>Sex determination</i>	Females	Males	Indeterminable	Total
<i>Number</i>	49	45	42	136

For this sample stress indicators including stature, prevalence of iron deficiency anemia, and enamel hypoplasia examined²¹. Living stature is influenced by genetics, natural environment, access to adequate nutrition, and socio-economic standards. In

²⁰ Paraschiv *et alii* 2006, 401-408.

²¹ Larsen 1997, 6-8, fig. 2/1; Larsen 2002, 126-128.

general, higher average statures reflect better living standards²². For this group, stature was calculated using Pearson's formula for the maximum length of the femur, usually taken from the left side²³. Average stature estimate are 150.7 cm for females and 164.1 cm for males (Table 3).

Table 2. Age distribution by sexes in the Roman-Byzantine sample.

Sex / Age	0-4 years	5-9 years	10-14 years	15-24 years	25-34 years	35-44 years	+45 years	total
Females	2	2	1	4	10	14	16	49
Males	1	0	0	3	7	16	18	45
Indet.	25	8	5	3	1	0	0	42
total	28	10	6	10	18	30	34	136

Table 3. Stature values of the Roman-Byzantine sample for 15 females and 23 males.

Sex	Females	Males
Minimum	145.1 cm	158.8 cm
Average	150.7 cm	164.1 cm
Maximum	159.5 cm	174.6 cm

In case of iron deficiency the hemoglobin and hematocrit values in the blood are abnormally low, causing anemia. About 15% of the world's population is affected by this disorder, being common in children, adolescent women, and pregnant women²⁴. This is caused by inadequate food, reduced absorption or excessive loss of iron, parasitic infections, genetic disorders, malaria, plague, and tuberculosis²⁵. The cranial lesions associated with anemia are called *hyperostosa porotica*, which is the expansion of cranial diploë and thickening of the vault (Figure 1) and *cribra orbitalia* which is porosity of the orbital roof (Figure 2). The metaphyses of the long bones, the maxillae, and the acetabular surfaces of the ilia may also be affected with similar areas of porosity²⁶. Among this sample, children under 15 years presented the highest prevalence of *cribra orbitalia*. Females exhibited higher frequencies than males in all age categories (Table 4). The incidence of *hyperostosa porotica* among the females increased from the infant period to the 25-34 years age ranges, but for males are only two cases, both for skeletons with age at death over 45 years.

²² Steckel 1995, 1910-1922; Larsen 1997, 13-19.

²³ Rösing 1988, 586-599.

²⁴ Denic, Agarwal 2007, 603-607.

²⁵ Larsen 1997, 29-30; Bollet, Brown 1993, 571.

²⁶ Larsen 1997, 30-33; Bollet, Brown 1993, 575.

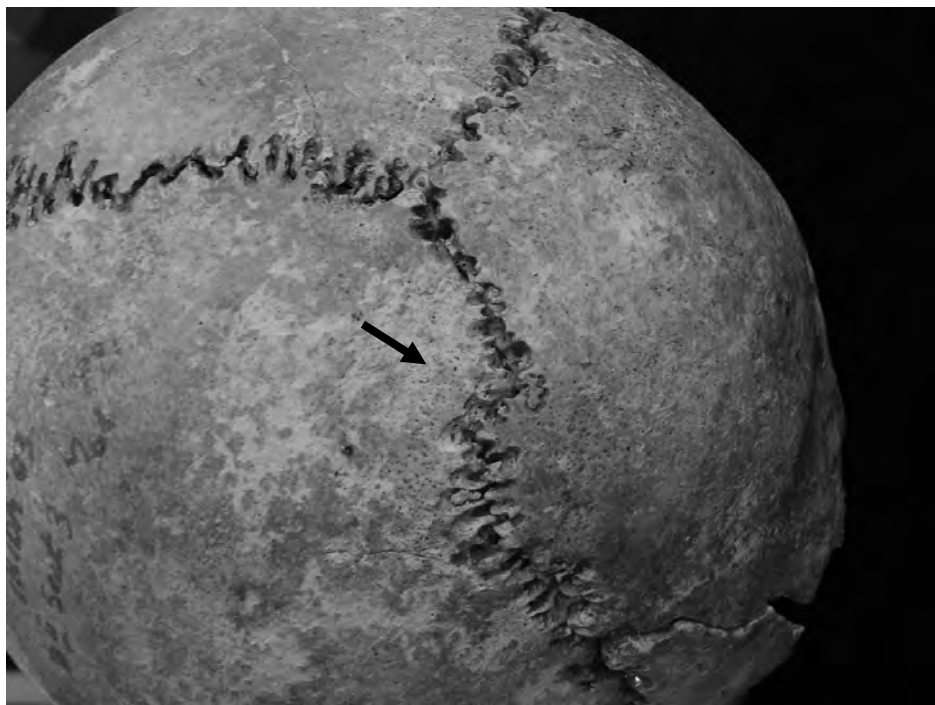

Figure 1. Parietal and occipital bones surfaces of skull from M 61 with *hyperostosa porotica*.

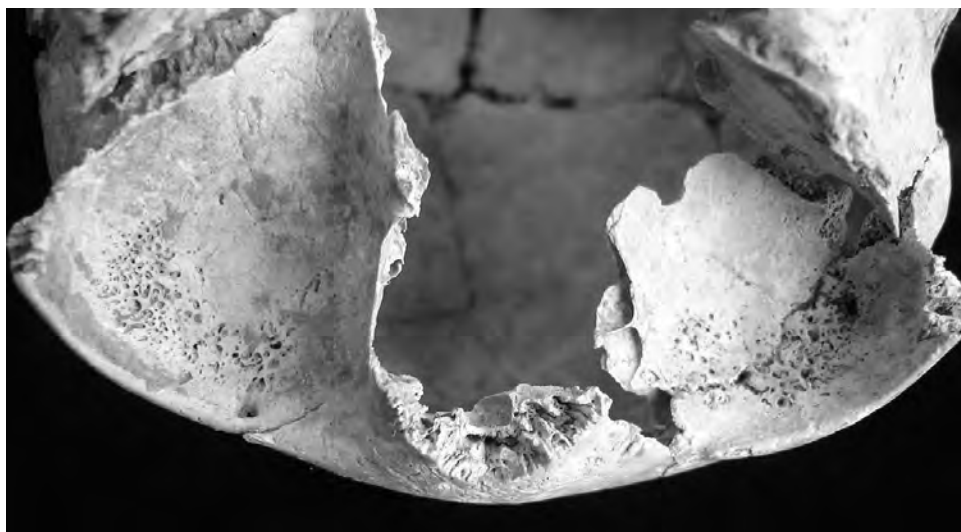

Figure 2. The orbital roofs of skull from M 61 presenting of *cribra orbitalia*.

Table 4. Distribution of *cribra orbitalia* according to age and sex.

<i>Cribra orbitalia</i>	0-4 years	5-9 years	10-14 years	15-24 years	25-34 years	35-44 years	45+ years	total	percentage
Females	1	1	0	2	2	2	1	9	18.37
Males	0	0	0	0	0	0	1	1	2.22
Indeterminable	3	2	1	0	0	0	0	6	14.29
Total	4	3	1	2	2	2	2	16	11.76
Percentage	14.29	30.00	16.67	20.00	11.11	6.67	5.88	11.76	

Table 5. Distribution of *hyperostosa porotica* according to age and sex.

<i>Hyperostosa porotica</i>	0-4 years	5-9 years	10-14 years	15-24 years	25-34 years	35-44 years	45+ years	total	percentage
Females	0	1	0	2	2	0	2	7	14.29
Males	0	0	0	0	0	0	2	2	4.44
Indeterminable	1	0	1	0	0	0	0	2	4.76
Total	1	1	1	2	2	0	4	11	8.09
Percentage	3.57	10.00	16.67	20.00	11.11	0.00	11.76	8.09	

Enamel hypoplasia is caused by severe metabolic stress, hereditary anomalies, and trauma. The disorder is characterized by transverse lines visible across the crowns of all teeth, particularly the incisors and canines (Figure 3)²⁷. In this sample, the prevalence among the males is higher than among the females. The most commonly affected teeth are the mandibular canines (Table 6).

Evidence of infections, dental problems (caries, tooth loss, and abscesses), and osteoperiostitis become an essential part of this study²⁸. Also, health status and the level of physical activity of each individual were assessed by recording modifications of the joint articulations, generally named osteoarthritis²⁹. Caries affected all teeth causing degeneration of the dental crowns and loss of the roots (Figures 4 and 5). The main cause is exposure to bacteria from food³⁰. Caries destroy the dental crown and the subsequent infection will produce abscesses in the alveolar bone³¹. In this study, the data recorded include the erupted permanent tooth positions, the erupted permanent teeth, permanent teeth with caries, permanent teeth lost antemortem, and the number of abscesses. The percentages of the last categories had been calculated

²⁷ Larsen 1997, 43-46; Larsen 2002, 126-128.

²⁸ Larsen 1997, 64.

²⁹ Larsen 1997, 161-162.

³⁰ Larsen 1997, 65-67.

³¹ Aufderheide & Rodriguez-Martin 1998, 403-405.

from the number of the permanent teeth. In this sample the percentage of caries is 8.65%, for the teeth lost antemortem are 11.38% and abscesses 4.18% (Table 7).

Table 6. Hypoplasia prevalence by tooth types and sex (all ages).

<i>hypoplasia</i>	mandibular canines	mandibular incisors	maxillary canines	maxillary incisors	total
Females	12.24%	10.20%	4.08%	6.12%	32.65%
Males	17.78%	13.33%	15.56%	15.56%	62.22%
Indeterminable	2.38%	4.76%	4.76%	4.76%	16.67%
Total	11.03%	9.56%	8.09%	8.82%	37.50%

Table 7. Number of teeth by categories and sex distribution (all ages)³².

<i>All ages</i>	NEPTP	NEPT	NPTC	NPTLA	NA	% NPTC	% NPTLA	% NA
Females	614	606	56	38	24	9.24	6.27	3.96
Males	647	673	60	120	34	8.92	17.83	5.05
Indeterminable	25	109	4	0	0	3.67	0.00	0.00
Total	1286	1388	120	158	58	8.65	11.38	4.18

Infections and trauma cause the inflammation of the periosteum (the outer connective tissue covering of the bones). In these cases the external surfaces of the bones are porotic and remodelled³³ (Figure 6). The most affected bones are femora, tibias, and fibulae. In this sample, males present higher frequencies of osteoperiostitis. The tibiae were the most commonly affected bones (Table 8).

Osteoarthritis (or degenerative joint disease, hypertrophy arthritis, degenerative arthropathy, deformant arthropathy) is a non-inflammatory and chronic disorder. It results from damage of the joint cartilage due to a metabolic inflammatory disorder or to biomechanical stress and physical activity. Osteoarthritis can occur at each synovial joint throughout the body, from the mandible to foot³⁴.

The temporo-mandibular joint is located at the mandibular fossa where the mandibular condyle articulates with the temporal bone. Degeneration of this joint may be caused by excessive chewing of hard foods mastication when teeth are missing, or occupational use of the teeth. In this sample the males present the highest values of degenerative change (Table 10).

³² NEPTP = number of erupted permanent teeth positions; NEPT = number of erupted permanent teeth; NPTC = number of permanent teeth with caries; NPTLA = number of permanent teeth lost antemortem; NA = number of abscesses.

³³ Larsen 1997, 82-84.

³⁴ Denko 1993, 906-909; Larsen 1997, 162-167; Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998, 93-97; Larsen 2002, 133-134.

Table 8. Incidence of osteoperiostitis, by sex and bones (only for 88 adults).

<i>Osteoperiostitis</i>	Left femur	Right femur	Left tibia	Right tibia	Left fibula	Right fibula
Females	16.28 %	16.28 %	18.60 %	18.60 %	9.30 %	9.30 %
Males	25.00 %	27.50 %	32.50 %	32.50 %	15.00 %	12.50 %
Indeterminable	0.00 %	0.00 %	0.00 %	0.00 %	0.00 %	0.00 %
Total	20.00 %	21.18 %	24.71 %	24.71 %	11.76 %	10.59 %

Table 9. Osteoarthritis of the temporal-mandibular articulation (only for 88 adults).

<i>Sex</i>	Percentage
Females	4.55 %
Males	16.67 %
Indeterminable	0.00 %
Total	10.23 %

Table 10. Osteoarthritis of the vertebral column (only for 88 adults).

<i>Sex / vertebrae</i>	Cervical	Thoracic	Lumbar
Females	6.82 %	15.91 %	9.09 %
Males	16.67 %	26.19 %	30.95 %
Indeterminable	0.00 %	0.00 %	0.00 %
Total	11.36 %	19.32 %	19.32 %

The articulations of the vertebral column are often the most susceptible to degeneration (Figure 7), especially in individuals performing heavy manual labor. Males presented higher levels of involvement and the most affected vertebrae are in the thoracic and lumbar regions (Figure 7).

Figure 3. Enamel hypoplasia on the mandibular canine and incisors, M 104.

The humeral head, glenoid cavity of the scapula, and acromial end of the clavicle compose the shoulder joint. In this sample, the right side was used more than left side, and the males present a higher incidence of degenerative change than females (Table 11; Figure 8).

The elbow articulation is composed of the distal epiphysis of the humerus and the proximal epiphyses of the ulna and radius. Males show signs of intensive activityt (Figure 12).

Finally, the wrist includes the distal epiphyses of the radius and ulna, and the carpals while the metacarpals and phalanges comprise the joints of the hand. The males again have the highest values, with greater prevalence on the right side (Table 13).

Among the lower limbs, the acetabulum of *os coxae* and the femoral head form the hip joint. The knee is composed of the patella, the distal end of the femur, and the proximal end of the tibia. The distal ends of the tibia and fibula articulate with the talus and ankle. The foot includes the tarsals and phalanes. At all of these joints the males present higher levels of degenerative change equally on the both sides of the body except at the knee, where the right side was on average more used in physical activity involved (Table 14, 15; Figure 9).

Figure 4. Skeleton of M 1, presenting caries of the maxillary teeth.

Figure 5. Skeleton of M 1, caries on the mandibular teeth.

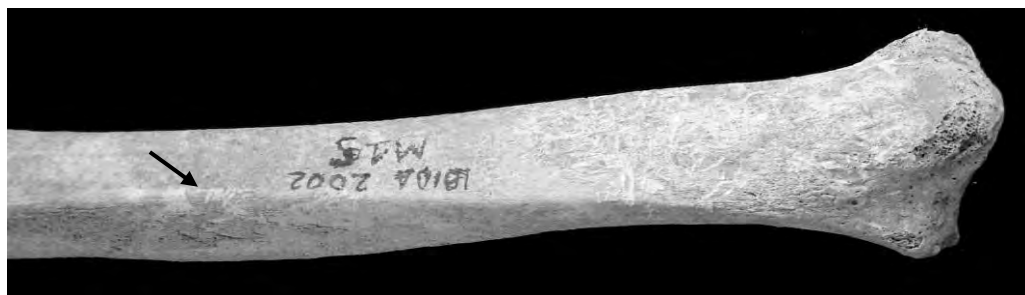

Figure 6. Skeleton of M 15, osteoperiostitis on the left tibia.

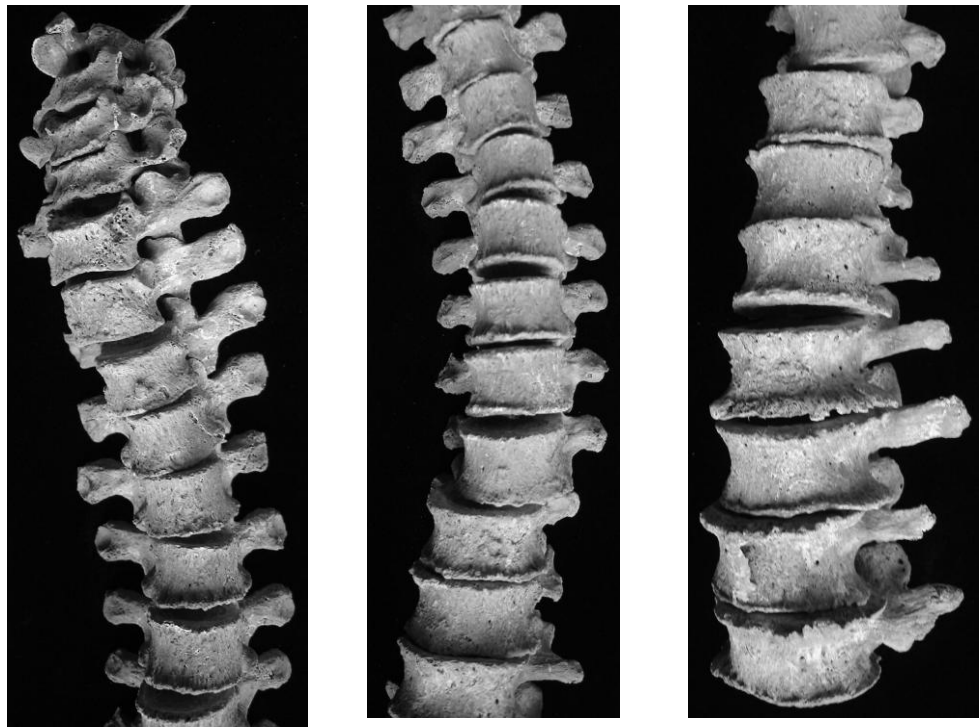

Figure 7. Skeleton of M 62, vertebral column affected by osteoarthritis.

Figure 8. Skeleton M 104, degeneration of the glenoid cavity and the acromion of the right scapula.

Figure 9. Skeleton M 62, osteoarthritis of the patellae.

Table 11. Osteoarthritis of the shoulder (only for 88 adults).

<i>Sex / side</i>	Left	Right
Females	6.82 %	9.09 %
Males	14.29 %	19.05 %
Indeterminable	0.00 %	0.00 %
Total	10.23 %	13.64 %

Table 12. Osteoarthritis of the elbow (only for 88 adults).

<i>Sex / side</i>	Left	Right
Females	11.36 %	11.36 %
Males	38.10 %	30.95 %
Indeterminable	0.00 %	0.00 %
Total	23.86 %	20.45 %

Table 13. Osteoarthritis of the hand (only for 88 adults).

<i>Sex / side</i>	Left	Right
Females	6.82 %	6.82 %
Males	16.67 %	19.05 %
Indeterminable	0.00 %	0.00 %
Total	11.36 %	12.50 %

Table 14. Osteoarthritis of the hip (only for 88 adults).

<i>Sex / side</i>	Left	Right
Females	13.64 %	11.36 %
Males	30.95 %	28.57 %
Indeterminable	0.00 %	0.00 %
Total	21.59 %	19.32 %

Table 15. Osteoarthritis of the knee (only for 88 adults).

<i>Sex / side</i>	Left	Right
Females	6.82 %	9.09 %
Males	23.81 %	26.19 %
Indeterminable	0.00 %	0.00 %
Total	14.77 %	17.05 %

Table 16. Osteoarthritis of the foot (only for 88 adults).

<i>Sex / side</i>	Left	Right
Females	6.82 %	6.82 %
Males	21.43 %	21.43 %
Indeterminable	0.00 %	0.00 %
Total	13.64 %	13.64 %

Table 16. Possible causes of trauma, bones affected, and evidence of healing.

Skeleton	Sex	Age	Bones affected	Healing	Cause of trauma
63	F	50	Distal left radius,	Yes	Accident
122	F	30	Proximal right radius and right 10 th rib	Yes	Accident
128	F	40	Left side of the frontal bone	Yes	Domestic violence
17a	M	65	Right parietal bone	Yes	Domestic violence
47	M	40	Distal right radius	Yes	Accident
78	M	60	The right 9 th , double fracture, distal	Yes	Accident
104	M	30	Left parietal bone	Yes	Domestic violence
127	M	40	Distal left fibula	Yes	Accident

Traumatic injuries possibly caused by accidents, fractured the clavicles, ribs, the bones of the upper and lower limbs, and the hip bones³⁵. The bone healing after fractures typically takes 1.2 months for children and six months for adults³⁶. In this study the types of fractures were recorded following the Koval & Zukerman typology³⁷ and compared to

³⁵ Larsen 1997, 109-113.

³⁶ Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998, 19-25.

³⁷ Koval, Zukerman 2006.

similar lesions in skeletons³⁸. Injuries caused by interpersonal violence were identified using the diagram of Walker³⁹.

Figure 10. Right radius of skeleton 63 with healed distal fracture.

Figure 11. Skeleton 104, left parietal bone with a trace of blunt force trauma.

³⁸ Larsen 1997, 110-160; Larsen 2002, 128-131; Berryman, Haun 1996, 2-9; Smith 1996, 84-91.

³⁹ Walker 2001, 577, fig. 2.

Eight cases of adults exhibit signs of trauma, including three females and five males. All of the injuries were healed and five of them were most likely caused by accidents. Three of the fractures may reflect domestic violence. Four of the fractures had affected the long bones, three were on the skull, and one involved the ribs (Table 16; Figure 10 and 11).

Medieval burials

Dr. G. Nutu and his colleagues excavated the medieval graves in 2006. They discovered nine burials⁴⁰, but the current analysis assigned M 123 to the Roman-Byzantine period because it had a different orientation, another position of upper limbs, no inventory, and different taphonomy. The funeral inventories indicate the 17th-18th century AD, during the Ottoman Empire rule. Other medieval graves are: M 142 (three years old child) discovered in 2007 and M 151 (a female of 12-14 years old) found in 2011.

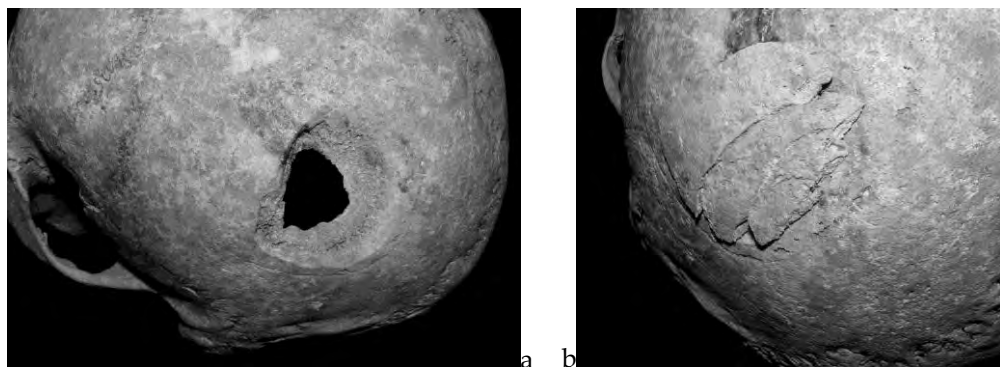

Figure 12. The skull of skeleton 108: left, sharp-force trauma to the skull; right, the replacement of cut cranial fragments resulted from a sword stroke.

Out of nine skeletons found in 2006, four are subadults and five adults, and four are females and two are males. The pathology includes *cribra orbitalia*, *hyperostosa porotica*, enamel hypoplasia, osteoperiostitis, and osteoarthritis (Table 17, 18). Among those, skeleton 108 displays traces of a violent death. On the left parietal eminence a large lesion caused by a sword was visible; the blow came from behind and displaced three bony flakes (Figure 12). The victim also presented four defense wounds on the left ulna: the first wound near the distal end which cut completely through the bone; the second, in the middle of the shaft; the third, in the proximal

⁴⁰ Iacob *et alii* 2006, 341.

third of the bone; and the fourth in the proximal metaphysis where the bone was crushed in five pieces (Figure 13-14). No healing was present and the severity of trauma indicates sudden death.

Figure 13. Medial view of left ulna of M 108 with cutting marks.

Figure 14. Lateral view of left ulna of M 108 with cutting marks.

Table 17. The main anthropological data of the medieval graves.

Skeleton	Sex	Age (years)	Stature (cm)	Pathology
106	–	6	104.75	<i>Cribra orbitalia</i>
107	Female	35-40	145.31	<i>Hyperostosa porotica</i> , osteoarthritis
108	Male	20-24	160.84	<i>Hyperostosa porotica</i> , osteoarthritis, sword stroke on skull
109	Male	35-40	171.55	<i>Cribra orbitalia</i> , osteoarthritis
110	Female	12-14	135.27	<i>Cribra orbitalia</i> , enamel hypoplasia
111	Female	60	150.57	<i>Hyperostosa porotica</i> , osteoperiostitis, osteoarthritis
115	Female	50	155.06	Enamel hypoplasia
116	–	5	98.47	
142	–	3	–	

Table 18. Number of teeth in the medieval sample, by individuals and categories (for abbreviations see table 7).

Skeleton	Sex	Age (years)	NEPTP	NEPT	NPTC	NPTLA	NA
107	Female	35-40	29	30	7	1	0
108	Male	20-24	34	33	1	0	0
109	Male	35-40	25	28	2	2	2
110	Female	12-14	9	25	2	0	0
111	Female	60	11	11	7	21	8
115	Female	50	32	31	2	0	0
<i>Total</i>			140	158	21	24	10

Burial M 141

Excavation of this burial started in 2007 and continued until 2013. It was a pit (or a trench) under the Roman-Byzantine level, because it was covered by the debris from the wall. This was a multiple grave with more than 20 skeletons (including adults and subadults). There are few intact long bones, others were fragmentary and eroded. The fragments of skulls are evidence of sharp-force trauma. The excavations from the last three years revealed new data and the archaeological context suggested that the burial was a defensive trench used in the 4th or 5th century. The human bones from inside could be from the early Roman period cemetery and were possibly reburied in this trench. This hypothesis is supported by the discovery of 13 graves in the *extra muros* area of curtain G.

Final consideration

A bioarchaeological study of human remains integrates both anthropological and archaeological data, and sometimes it may corroborate written sources. The analytical results from the entire skeleton sample reflect quality of life of the communities, providing data that can be compared with skeletal samples from other sites and periods. Health status of this population is normal for that time period: anemia for children, infection and degenerative joint disease for adults, and several/few domestic accidents.

The new data resulting from this anthropological analysis demonstrates the potential of future research of this site which can be developed in several directions. Two burials from Neolithic period have been discovered in an area with many finds dated to this time period; the existence of a necropolis and habitation is considered. The largest sample is from Roman-Byzantine period and the graves were found in area that covered 2 km², but many of them were excavated solely because

there were almost destroyed by natural erosion; other graves which are deep in the soil wait for new excavations. The medieval sample is small but with good potential for further studies, especially due to the paleopathological conditions registered so far: a high number of teeth lesions, almost all of them had anemia, and osteoarthritis was recorded among in the adults.

Acknowledgments

The study is dedicated to my friend Costel Haralampie, enthusiastic amateur archaeologist and defender of the local ruins.

To Dr. Mihaela Iacob, Dr. Dorel Paraschiv, and Dr. George Nuțu from of Eco-Museum Research Institute Tulcea for involvement in the excavation of necropolis.

To Dr. Lucrețiu Mihăilescu-Bârliba from Faculty of History, "Al. I. Cuza" University from Iași, to Dr. Costel Chiriac, Dr. Dan Aparaschivei and Dr. Alexander Rubel from Institute of Archeology, Iași.

To my colleagues: Dr. Mihai Constantinescu, Mihaela Culea, Dr. Nicolae Mirițoiu from the "Fr. J. Rainer" Institute of Anthropology.

To the various students and local workers I am also very grateful, but mostly to Alina Cozma, Aura Afloroae, Valentina Patriche, Roxana Coadă, Cristina Nica, Oana Gheorghe, Loredana Gârleanu and Claudia Radu.

To the anonymous reviewers for useful corrections and observations.

This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS-UEFISCDI, project number PNII-ID-PCCE-2011-2-0013.

Burials description

Summary of the archaeological data

Grave number	Length, width, depth of grave	Grave type	Skeleton position / number of skeletons	Skeleton orientation	Inventory	Chronology (century)
"Tudorca" family vault	4.5×3.5×1.92 m	5a	Commingled / 35	–	Rush lights, two coins	4 th -6 th CE
M 001	–	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE		4 th -6 th CE
M 002	–	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 003	D = 0.17 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 2	W-E	One ushlight	4 th CE
M 004	D = 0.30 m	1d	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NW-SE	One glass and a bronze fibula	350-380 CE
M 005	D = 0.10-0.30 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE		4 th -6 th CE
M 006	Destroyed	2a	?	?	?	4 th -6 th (?) CE
M 007	D = 0.44-0.86 m	3a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NE-SW		4 th -6 th CE
M 008	–	1d	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NE-SW	?	4 th -6 th CE
M 009	–	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NE-SW		4 th -6 th CE
M 010	D = 0.20-0.37 m	3a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE		4 th -6 th CE
M 011	D = 0.34-0.67 m	3a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NE-SW		4 th -6 th CE
M 012	D = 0.21-0.38 m	3a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NW-SE		4 th -6 th CE
M 013	D = 1.04 m	2b	? / 1	NE-SW		4 th -6 th CE
M 014	–	1b	? / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 015	D = 0.88 m	1a	? / 1	?		4 th -6 th CE
M 016	D = 1.26 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 017	1.77×1.20×1.40 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 2	NW-SE		4 th -6 th CE
M 018	D = 1.12 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	Two bronze ear rings	Middle of 4 th CE
M 019	D = 0.22 m	1a	? / 1	?		4 th -6 th CE
M 020	–	3a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE	Glass beads	4 th CE
M 021	D = 0.30 m	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE	One bronze ring, one animal bone comb	Middle of 4 th CE
M 022	D = 1.07-1.32 m	3a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	One <i>amphoridon</i>	5 th CE
M 023	–	1c	<i>Right decubit ventral</i> / 1	?		4 th CE
M 024	–	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	?		4 th -6 th CE
M 025	–	3a	<i>Decubit dorsal</i> / 2	W-E		4 th -6 th CE
M 026	–	1a	? / 1	?		4 th -6 th CE
M 027	–	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	?	One glass, one animal bone comb	4 th CE
M 028	–	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	?		4 th -6 th CE
M 029	–	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 2	?		4 th -6 th CE
M 030	–	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 2	?		4 th -6 th CE
M 031	–	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	?		4 th -6 th CE
M 032	–	1a	? / 1	?		4 th -6 th CE
M 033	D = 0.21-0.36 m	3a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SSW-NNE		4 th -6 th CE
M 034	W = 0.50-0.80 m; D = 2 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	One iron object	4 th -6 th CE
M 035	D = 0.89 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE

M 036	D = 0.92 m	2a	? / 1	?	Five beads, one bronze object	4 th CE
M 037	D = 1.10 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NNE-SSW		4 th CE
M 038	2.38×0.58×1.30 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NNE-SSW	One iron buckle	4 th CE
M 039	D = 1.12-1.30 m	1d	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SSW-NNE	Two glasses, one bronze fibula, one silver plate for head belt, one bronze buckle	Middle of 4 th CE
M 040	D = 0.73 m	1b	? / 1	?		4 th -6 th CE
M 041	D = 0.83 m	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 042	D = 0.45 m	3a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 043	D = 1.00-1.30 m	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 044	W = 0.25-0.33 m; D = 0.53-0.84 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 045	D = 1.05 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 046	2.05×0.77×1.07	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 047	2.20×0.50×0.87 m	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 048	0.67×0.30×0.61 m	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 049	2x0.55x1.62	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 050	0.30 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 051	D = 1.06 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 2	W-E		4 th -6 th CE
M 052	D = 0.92 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 053	D = 0.60 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 054	D = 0.60 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 055	D = 0.93 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE	One glass bead	4 th CE
M 056	D = 0.56 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 2	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 057	D = 0.53 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 058	D = 0.47 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 059	D = 1.01 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 060	D = 0.60 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 061	D = 0.77 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 062	W = 0.45 m; D = 1.22 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WSW-ENE		4 th -6 th CE
M 063	D = 0.57 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 2	WSW-ENE		4 th -6 th CE
M 064	D = 1.46 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WSW-ENE	Bronze bracelet	4 th CE
M 065	D = 1.19 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WSW-ENE		4 th -6 th CE
M 066	W = 0.45 m; D = 0.87 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 067	D = 1.78 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	?		4 th -6 th CE
M 068	D = 1.74 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 2	WSW-ENE		4 th -6 th CE
M 069	L = 1 m; D = 1.37	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WSW-ENE	Bronze bracelet and ear ring	4 th CE
M 070	D = 1.44-1.71m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WSW-ENE		4 th -6 th CE
M 071	D = 0.48	?	? / 1	?	A ceramic fragment	4 th CE
M 072	D = 0.88-1.65 m	3b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	N-S	Ceramics	4 th CE
M 073	D = 0.87 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NE-SW		4 th -6 th CE
M 074	D = 0.32 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NNE-SSW		4 th -6 th CE
M 075	D = 0.70-1.54 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NNE-SSW		4 th -6 th CE
M 076	W = 0.45 m;	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WSW-ENE		4 th -6 th CE

	D = 0.55 m					
M 077A	D = 0.58-0.65 m	3a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 077B	D = 0.69-0.74m	3a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 078	1.65x0.45x0.65 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WSW-ENE		321±58 CE ⁴¹
M 079	D = 0.41 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WSW-ENE		4 th -6 th CE
M 080	D = 0.40 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	E-W	Seven glass beads, three amber beads	4 th CE
M 081	1.15x0.40x0.80 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	E-W		4 th -6 th CE
M 082	D = 1.25 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WSW-ENE		4 th -6 th CE
M 083	D = 0.25 m	1b	? / 1	?	ceramic vessels	2 nd CE
M 084	D = 0.27 m	1a	? / 1	?	Ceramics	Late Neolithic
M 085	D = 0.10 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	ENE-WSW		4 th -6 th CE
M 086	?	?	? / 1	?		4 th -6 th CE
M 087	D = 2.60 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	?		4 th -6 th CE
M 088	D = 1.07 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE		4 th -6 th CE
M 089	D = 0.53 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NNW-SSE		4 th -6 th CE
M 090	1x0.30x0.71 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NNE-SSW	Bronze coin	5 th CE
M 091	D = 0.47 m	1a	? / 1	SSW-NNE		4 th -6 th CE
M 092A	D = 0.44-0.65 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	Iron object	4 th CE
M 092B	D = 0.47-0.71 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	Animal bone comb	4 th CE
M 093	D = 0.53-0.77 m	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SSW-NNE		4 th -6 th CE
M 094	D = 0.31 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NNW-SSE		4 th -6 th CE
M 095	D = 0.26 m	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NNW-SSE		4 th -6 th CE
M 096	0.70x0.25x0.84 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	Iron buckle	4 th CE
M 097	W = 0.45 m; D = 0.17 m	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 098	D = 0.54 m	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 099	D = 1.04 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WNW-ESE		4 th -6 th CE
M 100	D = 1.02 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WSW-ENE		4 th -6 th CE
M 101	D = 0.84 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WSW-ENE		4 th -6 th CE
M 102	D = 1.01 m	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NNE-SSW		4 th -6 th CE
M 103	D = 0.38-0.51 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WSW-ENE		5 th CE
M 104	D = 1.27 m	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	WSW-ENE		4 th -6 th CE
M 105	D = 0.60 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 106	D = 0.55 m		<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	Bronze coin	17 th -18 th CE
M 107	D = 0.79 m		<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	One bronze buckle, two coins, one gilded bronze ring	17 th -18 th CE
M 108	D = 0.90 m		<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	One bronze ring, one bronze coin, one iron object, one lead object	17 th -18 th CE.
M 109	D = 1.13 m		<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	Two bronze objects, two Ottoman coins	17 th -18 th CE
M 110	D = 1.12 m		<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	Necklace of 20 coins, 18 glass	17 th -18 th CE

⁴¹ For details Soficaru 2012, 166-167.

					beads, two bronze objects, two ear rings	
M 111	D = 0.67 m		<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	One bronze coin	17 th -18 th CE
M 112	D = 0.73 m	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE		4 th -6 th CE
M 113	?	1b	? / 1	–		4 th -6 th CE
M 114	D = 1.60 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	?	Iron buckle	5 th CE
M 115	D = 0.83 m			W-E	Two bronze coins, one lead object	17 th -18 th CE
M 116	D = 0.85 m		<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE	Two racelets, one ear bronze ear ring	17 th -18 th CE
M 117	D = 1.66 m	1b	? / 1	?		4 th -6 th CE
M 118	D = 2 m	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 119	D = 1.88 m	1b	? / 2	?		4 th -6 th CE
M 120	D = 1.74-1.90 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	Bronze buckle	4 th CE
M 121	D = 1.60-1.80 m	2b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE	Iron buckle	4 th CE
M 122	D = 1.64 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 123	D = 1.50-1.75 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE		4 th -6 th CE
M 124	D = 1.75 m	–	? / 1	?		4 th -6 th CE
M 125	–	?	? / 1	?		4 th -6 th CE
M 126	D = 0.95 m	?	? / 1	?		4 th -6 th CE
M 127	D = 1.88-2.04 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE	Animal bone comb, bronze buckle	4 th CE
M 128	D = 0.53-0.70 m	3a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE	Animal bone comb	4 th CE
M 129	D = 0.42 m	1a	? / 1	?	?	?
M 130	D = 0.39-0.52 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 131	D = 0.60 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 132	?	2a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	S-N		4 th -6 th CE
M 133	?	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	?	One bronze ear ring	335±62 CE ⁴²
M 134	2.05×0.90×4.50 m	1b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	Two ceramic vessel	375-400 CE
M 135	?	?	? / 1	?		4 th -6 th CE
M 136	?	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	NNW-SSE	Bronze ring	4 th CE
M 137	3.20×1.90×1.90 m	4b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE		4 th -6 th CE
M 138	3.20×2×2 m	4b	<i>Decubit dorsal</i> / 1	SW-NE		4 th -6 th CE
M 139	?	1b	? / 1	SW-NE		4 th -6 th CE
M 140	L = 1.30 m; W = 0.50 m	1d	? / 1	W-E		4 th -6 th CE
M 141	2.30×1.10×1 m	–	Commingle / 9	–		4 th -6 th CE
M 142	D = 1.40 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E	Glass cross in a bronze frame	Medieval period (?)
M 143	L = 1 m; D = 0.15 m		<i>Decubit dorsal</i> / 1	SE-NW	Cooper ear ring, one malachite bead, and two beads tubular cooper	Late Neolithic
M 144	1.80×0.40×0.70 m	1a	<i>Decubit dorsal</i> / 1	W-E		Begging of 7 th CE

⁴² For details Soficaru 2012, 166-167.

M 145	D = 2.85 m	1a	<i>Decubit dorsal / 1</i>	W-E		4 th CE
M 146	?	?	?	?	?	?
M 147	0.95×0.55×3.30 m	1a	<i>Commingle / 4</i>	N-S	–	2 nd -3 rd CE
M 148	0.92×0.55×3.30 m	1a	<i>Commingle / 4</i>	W-E	–	2 nd -3 rd CE
M 149	D = 3.00 m	1a	? / 1	–	–	2 nd -3 rd CE
M 150	1.62×0.55×3.60 m	2a	<i>Cenotaph</i>	W-E	–	2 nd -3 rd CE
M 151	L = 1.40 m; D = 0.67 m	1a	<i>Decubit dorsal / 1</i>	W-E	2000 beads, two bronze ear rings, two lead pendants, one bronze plaque, one bronze ring, 20 coins	17 th -18 th CE
M 152	L = 0.31 m; D = 0.85 m	1a	<i>Decubit ventral / 1</i>	SW-NE	One ceramic fragment	4 th -6 th CE
M 153	L = 0.65 m; D = 2.70 m	2b	<i>Decubit dorsal / 1</i>	NE-SW	Two iron buckles	4 th CE
M 154	L = 0.83; D = 0.48 m	1a	<i>Decubit dorsal / 1</i>	W-E	–	4 th CE
M 155	1.48×0.35×0.37 m	1a	<i>Decubit dorsal / 1</i>	SW-NE	–	4 th CE
M 156	1.83×0.38×1.24	2a	<i>Decubit dorsal / 1</i>	SW-NE	–	4 th CE
M 157	1.51×0.41×0.20 m	1a	<i>Decubit dorsal / 1</i>	SW-NE	–	4 th CE
M 158	–	1a	<i>Decubit dorsal / 1</i>	NE-SW	–	4 th CE
M 159	D = 0.47 m	1a	? / 1	NE-SW	Bronze fibula, ring, plaque	4 th CE
M 160	1.66×0.35×0.39 m	2b	<i>Decubit dorsal / 1</i>	NE-SW	One glass, iron fibula, one bronze coin	4 th CE
M 161	2.00×0.70×3.10 m	1a	<i>Decubit dorsal / 1</i>	W-E	–	2 nd -3 rd CE

Summary of the anthropological data⁴³

Grave number	Sex determination	Age estimation	Stature	Pathology & other observation
"Tudorca" family vault	For 29 adults = 13 males and 16 females	10 subadults and 29 adults	Males = 164.5 cm; females = 150.0 cm	Dental pathology; <i>Hyperostosis parotica</i> ; DJD; fractures
M 001	Female	55-65 years	157.8 cm	DJD, caries, tooth loss, abscess
M 002	–	7 years	–	<i>Cribra orbitalis</i>
M 003	Female / –	60-65 / 12 years ⁴⁴	151.6 cm	DJD, caries, tooth loss, abscess

⁴³ From M 147 to M 161, the skeletons have only a preliminary anthropological analysis.

⁴⁴ Second individual might be the results of movement of some bones from a disturbed grave; it is represented by only small fragments because the grave was near surface and affected by agriculture and rain falls.

M 004	Male	30-35 years	–	DJD, caries
M 005	Male	40-60 years	–	Osteoperiostitis
M 006	?	?	?	?
M 007	Male	60-65 years	–	DJD, osteoperiostitis, caries, tooth loss
M 008	Male	25-35 years	–	DJD
M 009	Male	23-25 years	–	Osteoperiostitis, caries
M 010	–	2-3 years	–	
M 011	Male	30 years	167.8 cm	DJD, hypoplasia, caries, tooth loss, abscess
M 012	Male	40-55 years	163.8 cm	Enamel hypoplasia, caries, tooth loss
M 013	–	2-3 years	–	
M 014	–	2-3 years	–	
M 015	Male	40-50 years	–	Osteoperiostitis
M 016	–	5-7 years	–	
M 017	Male / –	60-70 / 0-1 years	162.0 cm	DJD, osteoperiostitis, caries, tooth loss, abscess, cranial trauma
M 018	–	9-11 years	120.6 cm	<i>Cribra orbitalia</i>
M 019	Male	30-40 years	–	caries, tooth loss, abscess
M 020	–	1-2 years	–	
M 021	Female	30-35 years	–	Caries; artificial deformed skull
M 022	Male	45-55 years	159.5 cm	DJD, caries, tooth loss
M 023	–	New-born	57.58 cm	
M 024	Female	25-35 years	–	Enamel hypoplasia, caries, tooth loss, abscess
M 025	Female / –	30-40 years / new-born	–	
M 026	–	19-21 years	–	
M 027	–	6-7 years	–	
M 028	Male	60-70 years	163.8 cm	DJD, osteoperiostitis, caries, tooth loss, abscess
M 029	Female / –	25-35 years / New-born	147.1 cm	<i>Cribra orbitalia</i> , caries, DJD
M 030	Female / –	50-60 / 2-4 years	–	caries, tooth loss, abscess
M 031	–	New-born	–	
M 032	Female	18-22 years	–	
M 033	Male	20-24 years	–	Enamel hypoplasia, DJD
M 034	Female	0.6-1 year	68.55 cm	<i>Cribra orbitalia</i>
M 035	–	1 month	–	
M 036	–	0.6-2 years	–	<i>Cribra orbitalia</i>
M 037	Female	20-22 years	–	<i>Cribra orbitalia</i> , caries
M 038	Male	35-45 years	–	Caries
M 039	Male	20-30 years	–	Enamel hypoplasia

M 040	–	2.5-3.5 years	–	
M 041	–	3-9 months	–	<i>Cribra orbitalia, hyperostosa porotica</i>
M 042	Female	45-55 years	–	<i>Cribra orbitalia, caries</i>
M 043	Female	45-55 years	–	Enamel hypoplasia, caries, tooth loss, abscess
M 044	Female	23-30 years	–	DJD; artificial deformed skull
M 045	Female	35-45 years	–	Osteoperiostitis
M 046	Male	40-55 years	158.8 cm	DJD, tooth loss, abscess, osteoperiostitis
M 047	Male	35-45 years	167.8 cm	Enamel hypoplasia, DJD, tooth loss, abscess, fracture of distal radius
M 048	–	0.9-1.2 years	–	
M 049	Male	45-55 years	168.9 cm	<i>Hyperostosa porotica</i> , enamel hypoplasia, DJD, tooth loss, abscess
M 050	Male	30-50 years	–	
M 051	Female / –	25-35 / 0.6-1.2 years	–	Caries
M 052	Male	40-45 years	–	Caries, abscess
M 053	Male	40-50 years	164.8 cm	Caries, tooth loss, abscess
M 054	Female	50-60 years	–	
M 055	Female	10-12 years	–	Enamel hypoplasia
M 056	Female / –	30-40 / –	–	
M 057	–	4-7 years	–	
M 058	Female	40-50 years	–	
M 059	Female	1.8-3 years	87.40 cm	
M 060	–	1.8-3 years	83.21 cm	
M 061	Female	12-18 years	–	<i>Cribra orbitalia, hyperostosa porotica, enamel hypoplasia</i>
M 062	Male	55-65 years	164 cm	Caries, tooth loss, abscess, DJD
M 063	Female	45-55 years	151.2 cm	<i>Hyperostosa porotica</i> , caries, DJD, osteoperiostitis, fracture of distal radius
M 064	–	6-8 years	103.2 cm	Enamel hypoplasia
M 065	Male	45-55 years	163.5 cm	Caries, tooth loss, DJD
M 066	Female	55-65 years	–	DJD
M 067	Female	30-40 years	–	<i>Cribra orbitalia, tooth loss</i>
M 068	Female / female	35-40 / 55-65 years	148 cm / –	Caries, tooth loss, abscess, DJD / tooth loss, abscess, DJD
M 069	Female	4-8 years	100.2 cm	<i>Cribra orbitalia, hyperostosa porotica</i>
M 070	Male	42-50 years	162.2 cm	Caries, tooth loss, abscess, DJD, osteoperiostitis
M 071	Female	30-40 years	146.5 cm	Osteoperiostitis

M 072	Male	19-21 years	163.5 cm	Enamel hypoplasia, caries, DJD
M 073	Female	30-40 years	–	
M 074	Male	40-50 years	–	Osteoperiostitis
M 075	Male	30-40 years	163.8 cm	DJD
M 076	Male	55-65 years	–	Caries, tooth loss, abscess, osteoperiostitis
M 077A	Male	30-40 years	162.0 cm	Caries
M 077B	Female	45-55 years	–	<i>Hyperostosa porotica</i> , caries
M 078	Male	35 years	160.1 cm	Caries, DJD, osteoperiostitis, fracture of a thoracic rib
M 079	–	8-12 years	–	Enamel hypoplasia
M 080	Female	45-55 years	–	Caries, tooth loss, osteoperiostitis
M 081	Male	48-52 years	–	Osteoperiostitis
M 082	Female	30-40 years	159.1 cm	Caries, DJD, osteoperiostitis
M 083	–	2-3 months	–	
M 084	Male	35-40 years	–	Minor cranial trauma
M 085	Male	30-50 years	–	
M 086	Male	30-50 years	166.7 cm	DJD
M 087	Female	30-50 years	–	
M 088	Female	20-30 years	–	Osteoperiostitis
M 089	–	5-8 years	–	<i>Cribra orbitalia</i>
M 090	Female	4-8 years	99.97 cm	
M 091	–	4-6 years	–	
M 092A	Male	40-50 years	160.3 cm	<i>Cribra orbitalia</i> , <i>hyperostosa porotica</i> , DJD, osteoperiostitis
M 092B	Female	35-45 years	146.7 cm	
M 093	Female	1.2-2.4 years	–	<i>Cribra orbitalia</i>
M 094	Male	35-45 years	–	Caries
M 095	Male	30-40 years	–	Enamel hypoplasia, caries, tooth loss, DJD, osteoperiostitis
M 096	Male	1.4-2.8 years	81.41 cm	
M 097	Female	23-27 years	155.5 cm	Deformed skull, <i>cribra orbitalia</i> , <i>hyperostosa porotica</i> , caries, abscess
M 098	–	1.2-2.8 years	–	
M 099	Female	40-50 years	–	Tooth loss, osteoperiostitis
M 100	?	20-40 years	–	Caries
M 101	–	1.4-2.8 years	–	
M 102	Male	23-27 years	174.6 cm	Caries, tooth loss, abscess, DJD, osteoperiostitis
M 103	–	12-18 years	–	
M 104	Male	28-35 years	166.5 cm	Enamel hypoplasia, caries, tooth loss, DJD, osteoperiostitis
M 105	Male	30-50 years	–	Osteoperiostitis

M 106	–	6 years	104.75 cm	<i>Cribra orbitalia</i>
M 107	Female	35-40 years	145.31 cm	<i>Hyperostosa porotica</i> , DJD, caries, tooth loss
M 108	Male	20-24 years	160.84 cm	<i>Hyperostosa porotica</i> , DJD, caries, left ulna was cut in four places, left parietal with sword stroke
M 109	Male	35-40 years	171.55 cm	<i>Cribra orbitalia</i> , DJD, caries, tooth loss, abscess
M 110	Female (?)	12-14 years	135.27 cm	<i>Cribra orbitalia</i> , enamel hypoplasia, caries
M 111	Female	60 years	150.57 cm	<i>Hyperostosa porotica</i> , DJD, osteoperiostitis, caries, tooth loss, abscess
M 112	Female	2-4 years	88.60 cm	Deformed skull
M 113	Female	40-60 years	–	DJD
M 114 ⁴⁵	?	?	?	?
M 115	Female	50 years	155.06 cm	Enamel hypoplasia, caries
M 116	–	5 years	98.47 cm	
M 117	–	0.5-1.5 years	–	
M 118	Female ⁴⁶	25-35 years	152.5	Caries
M 119	Female / –	40-50 / 2-4 years	–	Caries, tooth loss
M 120	–	10.5-14.5 years	130.18 cm	
M 121	Female	28-35 years	163.3 cm	
M 122	Female	28-35 years	147.7 cm	<i>Hyperostosa porotica</i> , caries, tooth loss, abscess, DJD, osteoperiostitis, fracture of proximal right radius and right 10 th rib
M 123	Male	40-45 years	–	Enamel hypoplasia, DJD
M 124	–	1-3 years	–	
M 125	Male	30-40 years	–	
M 126	–	12-16 years	–	
M 127	Male	38-45 years	162.7 cm	Enamel hypoplasia, caries, tooth loss, DJD, osteoperiostitis, fracture of distal left fibula
M 128	Female	38-45 years	145.1 cm	Enamel hypoplasia, DJD, osteoperiostitis, cranial trauma
M 129 ⁴⁷	?	?	?	?
M 130	Female	35-45 years	–	Enamel hypoplasia, caries,

⁴⁵ The skeleton is not present in our collection.

⁴⁶ A right ulna from a new born was discovered along with this skeleton; they could be together.

⁴⁷ The skeleton is not present in our collection.

				tooth loss, abscess, DJD
M 131	Female	45-55 years	–	
M 132	–	6-10 years	–	
M 133	Female	18-22 years	154.7 cm	Deformed skull, <i>hyperostosa porotica</i> , caries
M 134	Female	28-35 years	148.4 cm	Caries, tooth loss, osteoperiostitis
M 135	–	12-18 years	–	
M 136	Female	35-45 years	147.7 cm	<i>Cribra orbitalia</i> , enamel hypoplasia
M 137 ⁴⁸	?	?	?	?
M 138	Female	30-40 years	–	
M 139	–	2-3 years	–	
M 140 ⁴⁹	?	?	?	?
M 141	Males and females	Adults, subadults	–	–
M 142	–	3 years	–	–
M 143	Female	30-40 years	–	–
M 144	Male	33-42 years	165.1 cm	DJD, osteoperiostitis
M 145	–	38 fetal weeks	–	–
M 146 ⁵⁰	Female	Adult	?	?
M 147	–	Adults	–	–
M 148	–	Adults	–	–
M 149	Male	Adult	–	–
M 150	–	–	–	–
M 151	Female	12-14 years	–	Osteoperiostitis
M 152	–	Subadult	–	–
M 153	–	Subadult	–	–
M 154	–	Subadult	–	–
M 155	Male	Adult	–	–
M 156	Male	Adult	–	–
M 157	Male	Adult	–	–
M 158	–	Subadult	–	–
M 159	–	Subadult	–	–
M 160	Male	Adult	–	–
M 161	?	Adult	–	–

⁴⁸ The skeleton is not present in our collection.

⁴⁹ The skeleton is not present in our collection.

⁵⁰ From this skeleton were recovered only some bones from right foot.

Bibliography

- Aricescu, A. 1977, *Despre numele antic al aşezării de la Slava Rusă*, BMI 40, 3, 58-60.
- Aufderheide, A. C., Rodriguez-Martin, C. 1998, *The Cambridge encyclopedia of human paleopathology*, Cambridge.
- Barnea, Al. 1991, *Chapitre III-La Dobroudja aux IVe-VIIe siècles n.e.* in Suceveanu, Al. & Barnea, Al., *La Dobroudja romaine*, Bucarest, 154-297.
- Berryman, H. E., Haun, S. J. 1996, *Applying forensic technique to interpret cranial fracture patterns in an archaeological specimen*, International Journal of Osteoarchaeology, 6, 2-9.
- Bollet, A.J., Brown, A.K. 1993, VIII.6 Anemia, in Kiple, K. (ed.), *The Cambridge world history of human disease*, Cambridge University Press, 571-576.
- Buikstra, J. E., Ubelaker, D. H. (eds). 1994, *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*, Arkansas Archeological Survey Research Series, 44.
- Damian, O., Mănucu-Adameşteanu, G., Vasile, M., Stănică, A., Bănăseanu, A., Samson, A., Vasile, G. 2007-2008, *Descoperiri funerare în situl arheologic de la Nufăru, jud. Tulcea*, CAMNI 14-15, 305-392.
- Denic, S., Agarwal, M.M. 2007, *Nutritional iron deficiency: an evolutionary perspective*, Nutrition 23, 603-614.
- Denko, K.W. 1993, VIII.98 Osteoarthritis, in Kiple, K. (ed.), *The Cambridge world history of human disease*, Cambridge University Press, 906-909.
- De Vito, C., Saunders, S. 1990, *A discriminant function analysis of deciduous teeth to determine sex*, Journal of Forensic Science 35, 4, 845-858.
- Doruţiu-Boilă, Em. 1979, *Despre localizarea oraşului Libidina (Theopylactos Symocattes, Istorie I, 8)*, Studii Clasice 18, 145-149.
- Iacob, M., Baumann, V. H., Paraschiv, D., Chiriac, C., Miriţoiu, N. 2002, 206. *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea [Ibida]*, CCAR. Campania 2001, 291-293.
- Iacob, M. 2002, *La circulation monétaire à Ibida, Scythie Mineure (IVe-Ve siècles)*, in INCC 2001, *Proceedings of the 3rd International Numismatic Congress in Croatia*, Pula, October 2001, 61-71.
- Iacob, M., Paraschiv, D., Baumann, V. H., Chiriac, C., Aparaschivei, D., Mihăilescu-Bîrliba, L., Miriţoiu, N., Soficaru, A. 2003, 187. *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea [Ibida]*, CCAR. Campania 2002, 295-300.
- Iacob, M., Paraschiv, D., Chiriac, C., Aparaschivei, D., Mihăilescu-Bîrliba, L., Doboş, A., Popescu, G., Miriţoiu, N., Soficaru, A., Sultana, N., Gătej, M., Constantinescu, M., Stanc, S., Nuţu, G., Cozma, R., Suharovschi, A., Midvichi, N., Piftor, V., Paraschiv, M., Neagu, A., Dumitrescu, D., 2004, *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea (Ibida)*, CCAR. Campania 2003, 312-314.

- Iacob, M., Paraschiv, D., Nuțu, G., Chiriac, C., Aparaschivei, D., Munteanu, L., Mihăilescu-Bîrliba, L., Stanc, S., Doboș, A., Mirițoiu, N., Soficaru, A. 2005, 208. *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea [Ibida]*, CCAR. Campania 2004, 351-355.
- Iacob, M., Paraschiv, D., Nuțu, M., Mocanu, M., Chiriac, C., Aparaschivei, D., Munteanu, L., Mihăilescu-Bîrliba, L., Doboș, A., Mirițoiu, N., Soficaru, A., Gătej, M., Stanc, S. 2007, 173. *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea [(L)Ibida]*, CCAR. Campania 2006, 335-342.
- Iacob, M., Paraschiv, D., Nuțu, G., Mocanu, M., Marcu, L., Chiriac, C., Aparaschivei, D., Munteanu, L., Mihăilescu-Bîrliba, L., Rubel, Al., Doboș, A., Soficaru, A., Mirițoiu, N., Stanc, S. 2008, 161. *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea, (L)Ibida* CCAR. Campania 2007, 281-286.
- Iacob, M., Paraschiv, D., Nuțu, G., Mocanu, M., Marcu, L., Chiriac, C., Aparaschivei, D., Munteanu, L., Mihăilescu-Bîrliba, L., Rubel, Al., Doboș, A., Soficaru, Stanc, S. 2009, 83. *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea, (L)Ibida*, CCAR. Campania 2008, 196-201.
- Iacob, M., Paraschiv, D., Nuțu, G., Mocanu, M., Costea, I., Efimov, J., Chiriac, C., Aparaschivei, Rubel, Al., Opaiț, A., Bilavski, G., Munteanu, M., Mihăilescu-Bîrliba, L., Soficaru, A., Stanc, S., Apostol, V., Nedu, D. 2012, 72. *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea, (L)Ibida*, CCAR. Campania 2011, 131-134.
- Iacob, M., Paraschiv, D., Nuțu, G., Mocanu, M., Costea, I., Rusu, V., Marcu, L., Efimov, J., Chiriac, C., Aparaschivei, Rubel, Al., Opaiț, A., Bilavski, G., Munteanu, M., Mihăilescu-Bîrliba, L., Soficaru, A., Stanc, S., Mateevici, N. 2013, 60. *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea (L)Ibida*, CCAR. Campania 2012, 119-121.
- Larsen, C.S. 1997, *Bioarchaeology-interpreting behavior from the human skeleton*, Cambridge Studies in Biological Anthropology 21, Cambridge.
- Larsen, C.S. 2002, *Bioarchaeology: the lives and lifestyles of past people*, Journal of Archaeological Research, 10, 2, 119-166.
- Koval, K. J., Zuckerman, J. D. 2006, *Handbook of fractures*, third edition, Lippincott Williams & Wilkins, Philadelphia.
- Mirițoiu, N., Soficaru, A.D. 2003, *Studiul antropologic al osemintelor din cavoul romano-bizantin „Tudorca” de la Slava Rusă (antica Ibida)*, Peuce, S.N. 1, 511-530.
- Nicolaescu-Ploșor, D. 1969, *Contribuții paleoantropologice la rezolvarea originii etnice a a populației de sec. IV din necropola plană de la Histria, sectorul basilica extra muros*, Studii și Cercetări de Antropologie 6, 1, 17-24.

- Paraschiv, D., Doboş, A., Popescu, G. 2006, *Un mormânt de epoca romana timpurie descoperit la <(L)Ibida>*, in Mihăilescu-Bîrliba L., Bounegru O. (eds.), *Studia historiae et religionis daco-romanae. In honorem Silvii Sanie*, Bucharest, 2006, 401-408.
- Rösing, F. W. 1988, *Körperhöhenrekonstruktion aus Skelettmassen*, în Knussman, R. (red.), *Anthropologie. Handbuch vergleichenden Biologie aus Menschen, zugleich 4. Auflage des Lehrbuchs der Anthropologie begründet von Rudolf Martin*, Bd. 1, *Wesen und Methoden der Anthropologie*, Stuttgart, New York, 586-599.
- Soficaru, A. D., Miriţoiu, N., Sultana, N. M., Gătej, M. M., Constantinescu, M. D. 2004, *Analiza antropologică a osemintelor descoperite în campania din 2002, în necropola romano-bizantină de la Slava Rusă (jud. Tulcea)*, Peuce, S.N. 2, 329-386.
- Soficaru, A. D. 2007, *Propunere pentru o tipologie uniformă a mormintelor romano-bizantine din Dobrogea*, Peuce, S.N. 5, 297-312.
- Soficaru, A. D. 2009, *Un studiu de bioarheologie asupra necropolei Romano-Bizantine de la Callatis*, Pontica 42, 561-583.
- Soficaru, A. D. 2012, *Populația provinciei Scythia în perioada romano-bizantină (sf. sec. III - înc. sec. VII)*, Iași.
- Smith, M.O. 1996, *"Parry" fractures and female-direct interpersonal violence: implications from the Late Archaic Period of West Tennessee*, International Journal of Osteoarchaeology 6, 84-91.
- Stanc, S. 2006, *Relațiile omului cu lumea animală. Arheozoologia secolelor IV-X pentru zonele extracarpătice de est și de sud ale României*, Iași.
- Steckel, R.H. 1995, *Stature and standard of living*, Journal of Economic Literature 33, 4, 1903-1940.
- Stloukal, M., Hanakova, H. 1978, *Die Länge der Längsknochen alt slawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachtstumsfragen*, Homo 26, 53-69.
- Suceveanu, Al. 1977, *Viața economică în Dobrogea romană, secolele I-III e.n.*, București.
- Visser, E. P. 1998, *Little waifs: estimating child body size from historic skeletal material*, International Journal of Osteoarchaeology 8, 413-423.
- Zahariade, M. 2006, *Scythia Minor. A History of a Later Roman Province (284-681)*, Amsterdam.
- Vasile, G. 2008, *Analiza antropologică a trei schelete umane descoperite la Luncavița-Cetățuie (județul Tulcea)*, Peuce, S.N. 6, 339-360.
- White, T. D., Folkens, P. A. 2005, *The human bone manual*, Burlington.

CĂRȚI DIN BIBLIOTECA FAMILIEI CANTACUZINO ÎN FONDURILE MUZEULUI TULCEAN

Lăcrămioara Manea *

Abstract: The aim of this article is to introduce in the scientific circuit two volumes of rare foreign books, printed in the 17th and 18th centuries, identified in the collections of "Gavrilă Simion" Eco-Museum Research Institute of Tulcea, which belonged to the Romanian poet and ambassador Scarlat Cantacuzino (1874-1949), also known by his pen name Charles-Adolphe Cantacuzène. He is also known as a great collector of old books as his Cantacuzino forefathers. His first book (Ph. Desportes, "Les Oeuvres", Lyon, 1606), along with the owner's signature carries an ex-libris seal with one of the Cantacuzino Family emblem. The second book (M. de Bachaumont, "Mémoires secrets pour servir a l'histoire de la République des lettres en France, depuis 1762 jusqu'a nos jours", tome 7, A Londres, 1777) has an ex-libris affixed on both covers, an ex-libris stamp and Charles-Adolphe Cantacuzène's signature.

We may therefore say that these books are part of the great collections of the Cantacuzino royal or princely rank generations, as well as of our national cultural heritage collections.

Rezumat: Prin acest articol ne-am propus să aducem în circuitul științific două volume de carte străină rară, imprimate în secolele XVII - XVIII, identificate în colecțiile Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea, care i-au aparținut poetului și diplomatului român Scarlat Cantacuzino (1874-1949), pe numele său literar Charles-Adolphe Cantacuzène. Este cunoscut și drept un mare colecționar de carte veche, ca și înaintașii săi Cantacuzini. Prima lucrare (Ph. Desportes, „Les Oeuvres”, Lyon, 1606), pe lângă semnătura posesorului, poartă un ex-libris pecete cu una din variantele stemei familiei Cantacuzino. Cea de-a doua lucrare (M. de Bachaumont, „Mémoires secrets pour servir a l'histoire de la République des lettres en France, depuis 1762 jusqu'a nos jours”, tome 7, A Londres, 1777) are aplicat un supralibros pe ambele coperti, o ștampilă ex-libris și semnătura lui Charles-Adolphe Cantacuzène.

Se poate spune că aceste cărți fac parte din marea colecție a generațiilor de Cantacuzini, de rang domnesc sau princiar, precum și din colecțiile patrimoniului nostru cultural național.

Key words: Cantacuzino Family, Scarlat Cantacuzino, Charles-Adolphe Cantacuzène, Adolphe C. Cantacuzino, ex-libris seal, ex-libris stamp, ex-libris on the cover, notes.

Cuvinte cheie: Familia Cantacuzino, Scarlat Cantacuzino, Charles-Adolphe Cantacuzène, Adolf C. Cantacuzino, ex-libris pecete, ex-libris ștampilă, supralibros, însemnări.

Introducere

Dincolo de conținutul și personalitatea autorului ei, de-a lungul secolelor cartea și-a căutat o nouă identitate printr-o artă a imaginii, numită prin expresia latinească

---

* Institutul de Cercetări Eco-Muzeale "Gavrilă Simion", str. Progresului nr. 32, 820009, Tulcea; lacramanea@yahoo.com

ex-libris (din cărțile). Aplicat oriunde pe carte, *ex-librisul* sub formă autografă ori grafică miniaturală ajută la reconstituirea vechilor biblioteci publice sau particulare.

Odată cu dezvoltarea meșteșugului tipografic, simplei mențiuni *ex-libris* i s-au adăugat gravuri sau blazoane ale familiei, născându-se astfel *ex-librisurile* heraldic și cel figurat, tipărit separat ori sub forma unor etichete gravate. Uneori *ex-librisul* heraldic era imprimat prin presare sub forma unui timbru sec pe pagina de titlu sau în alte locuri ale cărții. În cazul *ex-librisurilor* pecete, sigiliul oficial sau particular era aplicat prin imprimarea unei matrice sigilare pe carte. De asemenea, ștampila aplicată pe foaia de titlu sau în interiorul cărții este o altă formă răspândită de *ex-libris*. Destul de rare, cel puțin în spațiul românesc, sunt așa-numitele *supralibrosuri*, acele mențiuni de proprietate aplicate în legătura cărții, pe copertă sau pe cotor¹.

În țara noastră, ca formă de apartenență, *ex-librisul* este semnalat încă din sec. al XV-lea. Cel mai vechi, identificat la Biblioteca Brukenthal din Sibiu, este aplicat pe interiorul copertei superioare a incunabulului *Catholicon* de Johannes de Balbus (Strassburg, 1470) și este datat 1476. Cel mai vechi *ex-libris* etichetă datează din sec. al XVI-lea și îi aparține Bibliotecii Gimnaziului evanghelic din Sibiu. În Țara Românească, între primele *ex-librisuri* etichetă se află cel al medicului curții brâncovenești, Pantaleon Calliarchi, datând din anul 1692². În ceea ce privește *ex-librisurile* autograf, acestea sunt frecvente începând cu sec. al XVI-lea.

Preocupările noastre de bibliofilie ne-au oferit prilejul de a întâlni în fondurile Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” din Tulcea cărți cu *ex-libris* autograf, ștampilă, etichetă sau timbru sec și cu însemnări ale unor personalități românești marcante precum: Nicolae Bălcescu³, Ioan C. Bianu, August Treboniu Laurian, episcopul Melchisedec Ștefănescu, mitropolitul Iosif Naniescu⁴, Alexandru Papiu-Ilarian, vornicul Constantin Dimitrie Sturdza și fiul Dimitrie C. Sturdza-Scheianul, acad. Dimitrie Alexandru Sturdza-Miclăușanu, nepotul și vărul celor amintiți anterior⁵, Perpessicius, Take Papahagi ș.a. Încercările de reconstituire a

¹ Dima-Drăgan 1974, 39.

² Nedelcea 1996, 147.

³ Un exemplar din *Codica criminală*, ediția a 2-a, tipărită la Iași, Tipografia Albinei, în 1838 (nr. inv. 484) poartă pe foaia de titlu semnătura istoricului Nicolae Bălcescu (1819-1852), știut fiind faptul că o parte din biblioteca sa a ajuns în diverse colecții din București și din țară. Această semnalare poate contribui la încercările de reconstituire a bibliotecii lui N. Bălcescu, la completarea studiilor făcute de către prof. Horia Nestorescu-Bălcești (Nestorescu-Bălcești 1967, 483-488; Nestorescu-Bălcești 1968, 20; Nestorescu-Bălcești 1971, 295-298).

⁴ Manea 2011, 436-445.

⁵ Despre cărțile care au aparținut acestor trei mari cărturari și istorici ai celebrei familii boierești a se vedea studiul: L. Manea, *Cărți ale Familiei Sturdza în colecțiile muzeului tulcean*, în Anuarul Muzeului Literaturii Române Iași, 7, 2014, Iași (în curs de publicare).

bibliotecilor unor personalități asemenea celor amintite pun în lumină noi aspecte ale preocupărilor și formației lor intelectuale, ale puterii lor de receptare culturală atinsă într-o epocă sau alta.

Despre Charles-Adolphe Cantacuzène și înaintașii săi

În studiul de față ne vom opri asupra bibliotecii Cantacuzinilor, în mod deosebit asupra poetului și diplomatului Scarlat Adolf Cantacuzino (n. 6 iunie 1874, București - d. 8 august 1949, București), pe numele său literar Charles-Adolphe Cantacuzène, scriitor de expresie franceză dar și un împătimit colecționar de carte veche și rară, asemenea înaintașilor săi.

Opera sa numără 44 de volume de poezii și eseuri publicate la Paris între anii 1896-1940, numele lui figurând în toate antologiile poeziei franceze⁶. Primul său volum, intitulat *Les sourires glacés*, apare în 1896 la Paris (Librairie Académique Perrin). Charles-Adolphe face parte din a 24-a generație a Cantacuzinilor pe ramura valahă, după cum apreciază cercetătoarea Marilena Popescu, tatăl fiind magistratul Adolf Cantacuzino (1831-1911), iar mama Ecaterina Yarca (1852-1938)⁷. Adolf Cantacuzino a fost ultimul din cei patru copii ai caimacamului Constantin Cantacuzino (1800-1877), în mariaj cu Zoe Slătineanu. Așadar, Charles-Adolphe este nepotul cunoscutului caimacam al Țării Românești de la 1848-1849⁸.

În ceea ce privește erudiții cărturari ai familiei Cantacuzino amintim biblioteca de la Mănăstirea Mărgineni-Prahova a stolnicului Constantin Cantacuzino (n. 1640 - d. 1716), fratele domnitorul Șerban Cantacuzino (1679-1688) și consilierul favorit de la curtea lui Brâncoveanu (1688-1714). Vestita bibliotecă a fost una din cele trei mari biblioteci umaniste românești din sec. XVII-XVIII, alături de biblioteca Brâncovenilor și de cea a Mavrocordaților. Colecția Cantacuzinilor, afirma istoricul Corneliu Dima-Drăgan, era alcătuită, în cea mai mare parte, din cărțile postelnicului (tatăl) și ale stolnicului Constantin, la care se adaugă o serie de posesori principali și secundari de la care au venit ori au trecut, în timp, cărțile⁹. Biblioteca număra mii de volume, manuscrise, cărți și periodice rare românești și străine, achiziționate datorită preocupărilor culturale, filozofice și politice ale stolnicului și urmașilor lui¹⁰. Dintre acestea s-au reconstituit cca. 500 de titluri aflate în biblioteci din țară și străinătate,

⁶ Tudorovici 1998, 69 (interviu cu Mihaela Roco, nepoata de fiică a lui Ch. A. Cantacuzène, 67-75).

⁷ Popescu 1997, 18.

⁸ Predescu 1940, 162; Lecca 1999, 195.

⁹ Dima-Drăgan 1974, 40-52.

¹⁰ Dima-Drăgan 1967, *passim*.

cărți cu autografe ale Cantacuzinilor, fie autograful stolnicului (*Ex Libris Constantini Cantacuzeni*) fie al altor membri ai familiei sale¹¹.

După absolvirea Facultății de Drept a Universității din Paris, în anul 1894 Scarlat Cantacuzino intră în diplomatie ca secretar al Legației române din Paris, iar în mai 1918, după ce România semnează pacea separată cu Puterile Centrale, rămâne timp de șase luni singurul diplomat român însărcinat cu afaceri în Franța¹². Pentru activitatea sa diplomatică a primit prestigioase decorații între care „Legiunea de Onoare”, acordată de președintele Franței în 1908 și „Ordinul Coroanei”, primit de la regele Belgiei în anul 1913¹³. Șederii sale la Paris i se datorează prietenia cu Paul Valéry, Stephane Mallarmé, Andre Bréton, cu Martha Bibescu și Elena Văcărescu.

În anul 1922 revine și se stabilește la București, unde este numit ministru plenipotențiar al Ministerului Afacerilor Externe din România. În țară a continuat să scrie și să publice poezie în limba franceză.

Biblioteca lui Charles-Adolphe Cantacuzène

Fiind un mare iubitor și colecționar de carte, în timpul vieții sale a adunat o imensă bibliotecă în casa cu grădină de pe strada Nuferilor din București (azi str. Gen. Berthelot, nr. 22), o proprietate achiziționată din veniturile sale și mult îndrăgită de familie. Biblioteca, moștenită în mare parte de la părinți, cuprindea numeroase cărți rare, imprimate în sec. XVI-XIX, unele trecute prin generații de cantacuzini. Acestor volume li s-au adăugat cele adunate permanent de el însuși de la anticarii din străinătate și din București, în special literatură franceză. În ultimii ani ai vieții achiziționa de la anticarii bucureșteni și câte 10-15 cărți vechi pe zi, chiar volume disperate fără a ține cont de posibilitatea completării seriilor.

La începutul lui august 1949 Charles-Adolphe Cantacuzène, alături de întreaga familie, este forțat de autoritățile comuniste să-și părăsească reședința de pe str. Nuferilor și să se mute într-un spațiu mizer, unde își va găsi sfârșitul la numai câteva zile. Mai mult, cea mai mare parte din prețioasa bibliotecă a fost confiscată, aruncată și distrusă ulterior¹⁴.

Din căsătoria cu Julieta Missir a rezultat o fiică, născută la Paris, Armanda Roco Cantacuzino (1913-1975). Fiica acesteia, Mihaela Roco, avea să o evoce peste ani într-un interviu acordat Doinei Tudorovici. Aflăm că aceasta a iubit nespus cultura franceză, pe care „și-a desăvârșit-o citind cărțile din impresionanta bibliotecă a tatălui

---

¹¹ Dima-Drăgan 1974, 10, 42-43.

¹² Popescu 1997, 18.

¹³ Tudorovici 1998, 69.

¹⁴ Popescu 1997, 19.

său”¹⁵. Unele cărți personale le-a donat Academiei, însă, ulterior anului 1949, pentru a face față sărăciei, a vândut la anticariate din cărțile salvate¹⁶, volume care aveau înscrise pe ele semnătura și ex-librisul lui Charles-Adolphe Cantacuzène.

Cărți rare din biblioteca lui Charles-Adolphe Cantacuzène la Tulcea

Două lucrări din colecția de carte veche a Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” din Tulcea merită o atenție deosebită, acestea provenind din biblioteca prințului Charles-Adolphe Cantacuzène. Cărțile au fost achiziționate de către muzeu în anii 1973 și 1983 din anticariate bucureștene; așadar, presupunem că anterior au putut fi vândute de Armanda Roco.

Prima lucrare este datată în sec. al XVII-lea:

• Desportes, Philippe, *Les Oeuvres/ de Philippes Des Portes. Au Roy de France et de Pologne*, A Lyon: par Thibaud Ancelin, Imprimeir ordinaire au Roy, 1606, 715, 21 p. nenumerate¹⁷ (Fig. 1).

Legătura cărții este originală, din pergament pe carton și supracopertă roșie cu ștanțe aurii.

Pe foaia de gardă de la sfârșitul cărții avem semnătura lui Ch. Ad. Cantacuzène (Fig. 2), iar pe aceeași foaie acesta a mai notat numele autorului volumului urmat de alte trei nume de poeți și scriitori italieni și francezi: „*Desportes; Sannazaro; Rivarol et Boufflers! Ch. Ad. Cantacuzène*”.

Pe forzațul marmorat al copertei inferioare a volumului găsim un ex-libris heraldic sub forma unei etichete de 2 × 2 cm aplicată prin cașerare (Fig. 3), cu una din variantele târzii ale blazonului familiei Cantacuzino. Nu este vorba propriu-zis de o etichetă ex-libris, ci de un *ex-libris pecete* cu sigiliul heraldic al posesorului Charles-Adolphe Cantacuzène. Pecetea cu smălțurile heraldice a fost turnată pe foiță separată, iar aceasta a fost lipită pe interiorul copertei.

De data aceasta nu apare acvila bicefală bizantină ca ornament exterior scutului (Fig. 4), acesta fiind timbrat de o coroană princiară. De altfel, începând cu domnitorul Ștefan Cantacuzino (1714-1716), fiul stolnicului Constantin Cantacuzino, și apoi toți domnii fanarioți din Țara Românească încep să-și timbreze scuturile, în stemele de stat cât și în cele de familie, cu coroane de rang domnesc sau princiar¹⁸. Semnificația coroanei care timbrează scutul este aceea de a ocroti. Scutul de tip francez, cu părțile

¹⁵ Tudorovici 1998, 70.

¹⁶ Informația provine de la Dalila-Lucia Aramă, București.

¹⁷ Cota: CSV XVII 109.

¹⁸ Cernovodeanu 1977, 51.

laterale egale și cu partea inferioară în acoladă, este scarletat în nouă cartiere cu ecuson în centru.

Armele vechi ale familiei Cantacuzino cuprind mai multe semne, concesate de principii Transilvaniei și de curtea imperială din Viena prin unele diplome imperiale¹⁹. Între figurile heraldice apare reprezentată acvila cruciată a Țării Românești flancată de cei doi aștri, la dextra soarele și luna la senestra, precum și capul de bour cu steaua cu șase raze, elemente din stemele celor două Principate Române. În scut mai apar: leul (așa cum este reprezentat pe stema de nobil al Transilvaniei conferită la Alba Iulia, în anul 1658, lui Drăghici Cantacuzino de către Gheorghe Rakóczy al II-lea²⁰), un amoras, coroana nobiliară, o corabie cu un pescar și alte însemne heraldice boierești. Ecusonul central suprapus înfățișează elemente ale celebrei Case de Valois-Burgundia. Smalțurile heraldice sunt din cele două metale nobile, aurul și argintul, și din culori de albastru, care simbolizează azurul, negru simbolizând modestia, verdele asociat cu tinerețea, frumusețea, speranța și roșul, ce apare numai la coroana care timbrează scutul²¹ (Fig. 5).

Pe de altă parte, pe paginile 542-543 ale aceleiași cărți a poetului francez Ph. Desportes (1546-1606), una din rarele ediții în colecțiile din țară, pe care diplomatul român probabil a achiziționat-o din străinătate, Scarlat Cantacuzino a completat cu cerneală neagră, în partea inferioară, versurile omise din tipografie, fiind vorba de un exemplar cu defecțiuni de tipar (Fig. 6).

După vechimea cărții și stema Cantacuzinilor nu excludem ca lucrarea să fi fost în posesia mai multor generații de Cantacuzini, anterioare veacului al XIX-lea.

Cea de-a doua lucrare cu supralibros și ștampilă ex-libris este din sec. al XVIII-lea:

• Bachaumont, M. de, *Mémoires secrets pour servir a l'histoire de la Republique des lettres en France, depuis 1762 jusqu'a nos jours*, tome 7, A Londres: chez John Adamsohn, 1777, 372 p.²² (Fig. 7).

Este vorba de tomul 7, disparat în colecția tulceană, din ediția cu 37 de volume a lucrării jurnalistului și scriitorului francez Bachaumont (1690-1771), publicată între anii 1777-1789.

Legătura volumului este originală din piele brună pe carton presat, cu chenar auriu și ornamente florale pe cotor. Mai mult, cartea are aplicat prin presare un *supralibros*, pe ambele coperti, în centru (Fig. 8). Nu știm dacă proprietarii Cantacuzini ai cărții au vreo legătură cu acest *supralibros* în foiță de aur, care folosește o pecete nobiliară, încadrată într-un medalion cu motive florale stilizate. Afirmăm aceasta

¹⁹ Lecca 1999, 197.

²⁰ Cernovodeanu 1977, 394-395.

²¹ Biedermann 2002, *passim*.

²² Cota: CSV XVIII 174.

deoarece în pecete nu se regăsesc însemne de rang domnesc sau princiar ale familiei Cantacuzino.

Cert este faptul că întâlnim pe foaia de titlu ștampila ex-libris, în tuș roșu, a lui Ch. Ad. Cantacuzène, cu inițialele numelui și coroana princiară. De fapt, vorbim de un ex-libris monogram, al cărui text este limitat la inițialele numelui posesorului, dispuse într-un anumit mod. De asemenea, pe foaia de gardă, cu cerneală neagră, Charles-Adolphe a făcut două precizări, care se completează, cu privire la acest volum și s-a semnat: „*Cette partie est refaite de Sansax / de Mairobert, qui s'est / réfait ... en 1779. / Le continuateur M. d'Anger / ville s'en alla sur l'échafaud de 1794. / Ch. Ad. Cantacuzène*”. Deși exprimarea este ușor ambiguă, însemnările demonstrează pasiunea poetului și diplomatului român pentru cărțile din biblioteca personală, preocupările lui literare și istorice precum și dorința de a face adnotări la subiect, după lecturare.

Este posibil ca această carte, cândva din biblioteca lui Scarlat Cantacuzino, să fi fost moștenită de la tatăl său, Adolf C. Cantacuzino, ori achiziționată din țară sau străinătate.

*

Mai există o ștampilă în tuș roșu cu textul „Soci. Func. Publici • 1902 • Biblioteca A. C. Cantacuzino • Nr. 627” (Fig. 9) aplicată pe prima pagină a romanului *Crucea de argint* a lui Eugène Sue, tradus de Ion Heliade-Rădulescu și tipărit în 1858²³, exemplar care a ajuns în fondurile Bibliotecii Academiei Române (donat poate de Armanda Roco), apoi, printr-un fond de preluări, în colecțiile bibliotecii instituției noastre în anul 1978.

Este vorba de ștampila de proprietar folosită de magistratul Adolf Constantin Cantacuzino, a cărui bibliotecă a rămas drept moștenire fiului Scarlat Cantacuzino.

Concluzii

Poetul și diplomatul român Charles-Adolphe Cantacuzène rămâne cu siguranță în memoria colectivă și ca un mare bibliofil. Noi subliniem aceasta prin prezența în biblioteca sa, pe lângă multe altele, a celor două exemplare valoroase din sec. XVII-XVIII, cu adnotările și semnătura sa, identificate în colecțiile muzeului tulcean. Dacă avem în vedere și stema Cantacuzinilor, putem aprecia că aceste cărți fac parte din marea colecție a generațiilor de Cantacuzini, de rang domnesc sau princiar, precum și din colecțiile patrimoniului nostru cultural național.

Mai mult, această modestă contribuție la reconstituirea bibliotecii sale survine acum, când se împlinesc 140 de ani de la naștere (1874-2014) și 65 de ani (1949-2014) de la moartea lui Charles-Adolphe Cantacuzène.

---

²³ BRM IV - 66182, 433; Cota: CRM XIX 615.

Bibliografie

- Biedermann, H. 2002, *Dicționar de simboluri*, vol. I-II, București.
- Cernovodeanu, D. 1977, *Știința și arta heraldică în România*, București.
- Dima-Drăgan, C. 1967, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino stolnicul*, București.
- Dima-Drăgan, C. 1974, *Biblioteci umaniste românești*, București.
- Lecca, O. G. 1999, *Familiile boierești române. Istorie și genealogie*, Ediția Alexandru Condeescu, București.
- Manea, L. 2011, *Din cărțile Mitropolitului Iosif Naniescu la Tulcea*, Îndrumător pastoral, 3, Tulcea, 436-445.
- Nedelcea, T. 1996, *Civilizația cărții. Incursiune în istoria cărții, presei și a tiparului*, Craiova.
- Nestorescu-Bălcești, H. 1967, *Contribuții la reconstituirea bibliotecii lui Nicolae Bălcescu*, Revista bibliotecilor, 20, 8, București, 483-488.
- Nestorescu-Bălcești, H. 1968, *Ex libris Nicolae Bălcescu*, Argeș, 3, 11, Pitești, 20.
- Nestorescu-Bălcești, H. 1971, *Nicolae Bălcescu. Contribuții biobibliografice*, București.
- Popescu, M. 1997, *Cărți din colecția familiei Cantacuzino în fondurile Bibliotecii Naționale*, Revista Bibliotecii Naționale a României, 3, 1, București, 18-19.
- Predescu, L. 1940, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc: Oameni și înfăptuiri*, București.
- Tudorovici, D. 1998, *Amurgul nobililor*, București.

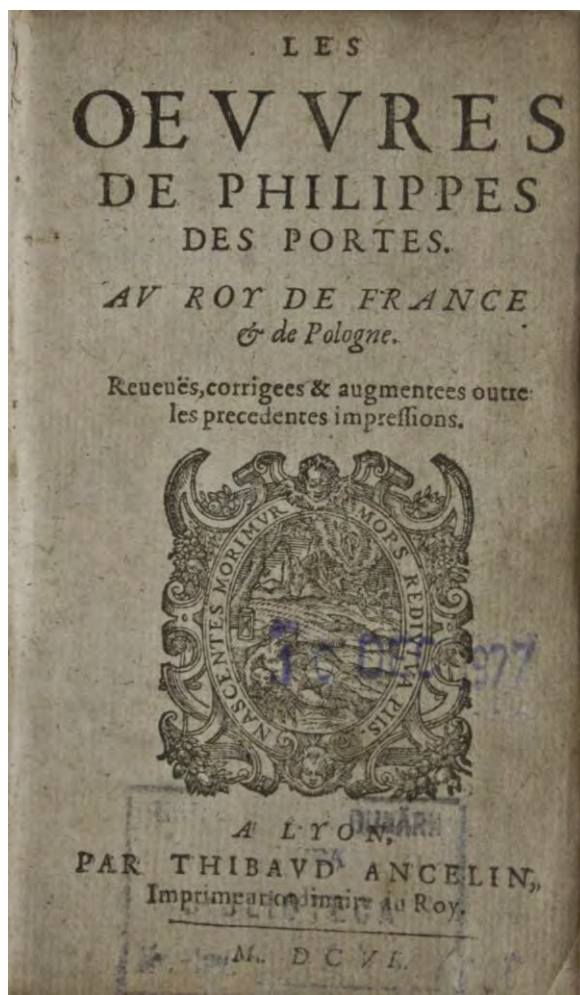

Fig. 1. Desportes, Philippe, *Les Oeuvres*, A Lyon, 1606 - Foaia de titlu / Title page.

The image shows a handwritten signature in cursive script. The signature reads 'Charles-Adolphe Cantacuzène'.

Fig. 2. Semnătura lui Charles-Adolphe Cantacuzène/ Signature of Charles-Adolphe Cantacuzène.

Fig. 3. Ex-librisul pecete cu simbolul heraldic al lui Charles-Adolphe Cantacuzène, aplicat pe interiorul copertei / *Ex-libris seal with heraldic symbol of Charles-Adolphe Cantacuzène, affixed on the inside cover.*

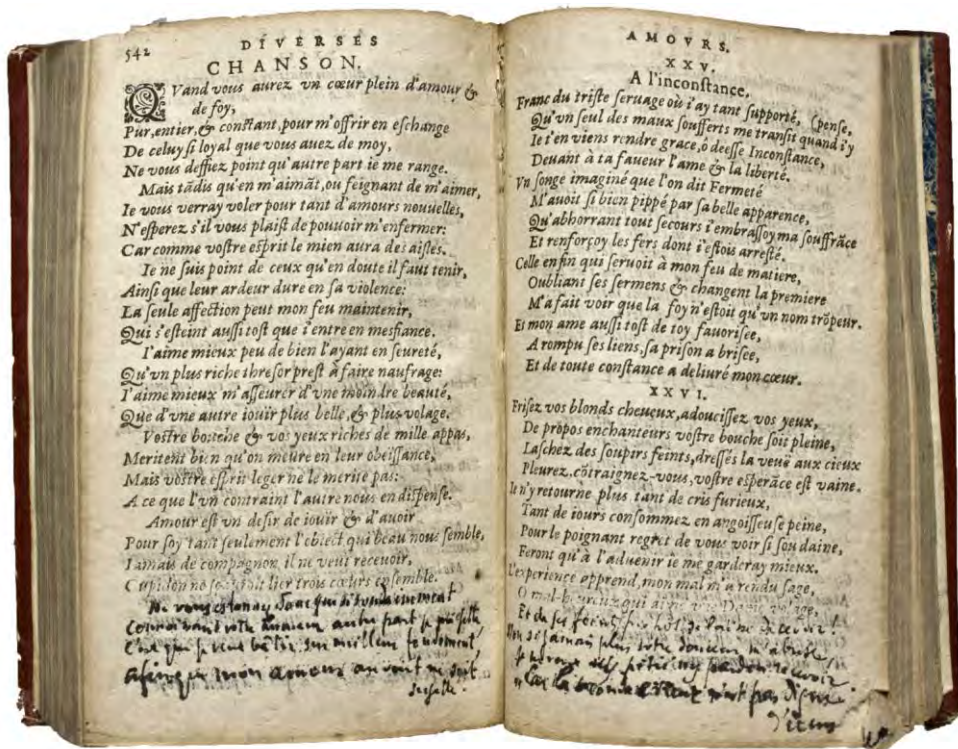

Fig. 4. Stema familiei Cantacuzino (reproducere după D. Tudorovici) / *Cantacuzino Family's Emblem (reproduction by D. Tudorovici).*

Fig. 5. Ex-librisul pecete al lui Charles-Adolphe Cantacuzène / *Ex-libris seal of Charles-Adolphe Cantacuzène.*

A ce que l'un contrainst l'autre nous en dispense.
 Amour est un desir de iouir & d'auoir
 Pour soy tant seulement l'obiet qui beau nous semble,
 I amais de compaignon il ne veut receuoir,
 Cupidon ne se fait lier trois coeurs ensemble.
 Ne vray est il au, Sans que si l'un d'eux meurt
 Comme un autre l'autre part se part
 C'est que si l'un d'eux meurt, l'autre part se part
 Afin que mon amant au vent ne soit
 S'esfalle.

Fig. 6. Desportes, Philippe, *Les Oeuvres*, A Lyon, 1606 - Pag. 542-543 cu completări făcute de Ch. Ad. Cantacuzène / Pages 542-543 with supplements by Ch. Ad. Cantacuzène.

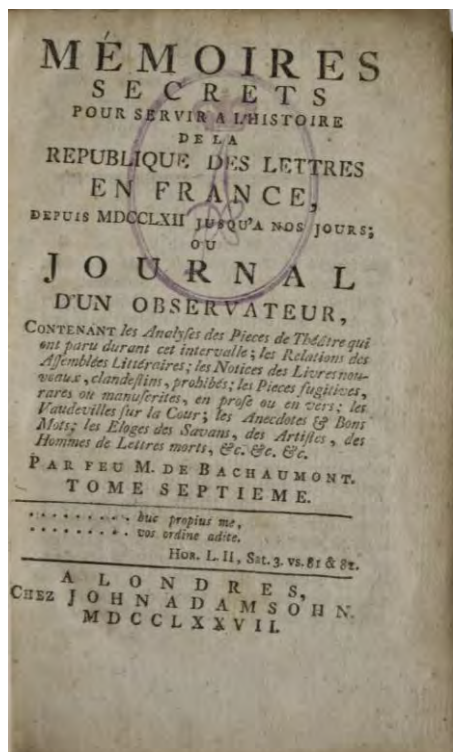

Fig. 7. Bachaumont, M. de,
*Mémoires secrets pour servir à
l'histoire de la République des lettres
en France*, tom 7, A Londres, 1777 -
Foaia de titlu cu ștampila ex-libris /
Title page with ex-libris stamp.

Fig. 8. Coperta cu supralibros / Cover
with ex-libris heraldic.

Fig. 9. Ștampila bibliotecii magistratului Adolf C. Cantacuzino, tatăl lui Charles-
Adolphe Cantacuzène / Stamp of the library established by magistrate Adolphe C.
Cantacuzino, father to Charles-Adolphe Cantacuzène.

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

Radu Băjenaru, *Identități culturale, structuri de putere și conflict militar în nordul Peninsulei Balcanice în mileniiile IV–III a.Chr.*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013, 295 p., inclusiv 4 hărți, ISBN 978-973-167-118-5.

Lucrarea este constituită din introducere, patru capitole, bibliografia, patru hărți și o *Addenda* ce cuprinde, traduse în limba engleză, un rezumat și cuprinsul.

Introducerea (p. 7-9) prezintă cadrul în care s-au plasat străduințele autorului, fiind vorba de proiectul *Valorificarea identităților culturale în procesele globale* (Contract POSDRU/89/1.5/S/59758), în cadrul căruia este vorba de tema care constituie, de fapt, titlul sforăitor al lucrării. Autorul mărturisește că subiectul lucrării sale îl reprezintă procesul de trecere de la epoca neo-eneolitică la epoca bronzului în nord-estul Peninsulei Balcanice, volumul de față fiind gândit ca primul dintr-o serie mai lungă. Sunt amintite călătoriile de studii ale autorului în Germania și Bulgaria. Introducerea se încheie cu tradiționala listă de mulțumiri.

Urmează capitolul intitulat *Stadiul cercetării. Scop și metodologie* (p. 11–15). Autorul, încercând să circumscrie problema transformărilor ansamblului „culturii materiale a populațiilor din spațiul carpato-balcanic” pe la mijlocul mileniului IV a.Chr., amintește foarte pe scurt teoria Marijei Gimbutas precum și cea avansată, cu multă vreme în urmă, de Gustav Kossina. Se mai referă, iarăși pe fugă, la *New Archaeology*. Mai face și afirmația conform căreia: „Vreme îndelungată arheologii au tratat conflictul militar în societățile preistorice în mod empiric și paradigmatic”, dovedind că nu știe nici ce este empiric, nici ce este paradigmatic, ca să nu mai spun că nu are cunoștință de faptul că arheologia este, prin excelență, o știință empirică!

Cred că i-ar fi folosit destul de mult dacă ar fi consultat câteva lucrări mai noi¹, pe care, răsfoindu-le măcar, autorul ar fi reușit eventual să se dezlipească de clișeele care au generat stufosul titlu. Mai degrabă ar fi trebuit să țină seama și de faptul, cu

¹ Binford 1972; Hodder, Hutson 2003; Kristiansen, Larsson 2005; Peterson, Popova, Smith 2006; Kohl 2007; Anthony 2007; Nikolaeva 2011.

totul evident, că, cel puțin pentru perioada de timp avută în vedere „identitățile culturale”, de fapt grupele/culturile din România sau Bulgaria, nu prea sunt câtuși de puțin mulțumitor definite. Cu o izbitoare sinceritate, autorul își expune câteva nedumeriri personale – denumite „probleme” – pe care intenționează să le discute și nuanțeze. Sunt foarte curios cum va desluși pe cale arheologică dacă „războiul... se află structurat genetic în comportamentul uman”... (p. 13)

Ne sunt expuse apoi abordările diverse pe care le are în vedere pentru a crea o temelie destinată promiselor sale încheieri finale. Este vorba de *Studiul izvoarelor arheologice*, ce ar avea în vedere alcătuirea unei baze de date în corespondență cu un spațiu geografic larg. Pentru *Studiul izvoarelor iconografice*, autorul se referă la reprezentările din peștera de la Nucul, în nordul ținutului Buzău², atrăgând atenția și asupra stelelor funerare ce se cunosc din zona stepelor nordpontice și până la Atlantic³. Aproape inevitabil se are în vedere *Studiul izvoarelor etnografice*; tema este importantă și poate, pentru început, R. Băjenaru ar fi trebuit să se familiarizeze cu câteva lucrări de bază care au examinat această problemă⁴. Autorul ne promite că se va apleca și către *Studiul izvoarelor literare* ca și pentru *Asigurarea bazei teoretice*...

La prima vedere, capitolul *Cadrul geografic, cultural și cronologic* (p. 16–20) pare ceva mai bine întocmit. Sunt descrise foarte sumar unitățile geografice principale: Bazinul Dunării de Jos, doar parțial, Tracia, de fapt doar Bazinul hidrografic Maritsa-Tundja și apoi zona dintre lanțul muntos Rhodopi și litoralul nordic al Mării Egee. Surprinde faptul că teritoriul Rumeliei (partea europeană a Turciei) nu este aproape deloc luat în considerație. Pentru conturarea cadrului cultural, autorul reia, cu abnegație, locurile comune puse în circulație de mai multă vreme. Sunt prezentate, la modul foarte general, complexe eneolitice Boian–Gumelnița–Karanovo VI și Sălcuța–Gradeshnitsa–Krivodol. Pentru zona răsăriteană a Traciei menționează doar piesele din metal din stațiunea de la Kanligeçit⁵ situată în Turcia europeană, foarte aproape de cursul Maritsei. Dar la Kanligeçit este vorba de un complex arheologic extrem de important, cu legături evidente cu zona de la nord de Dunărea de Jos, complex a cărui cunoaștere mai temeinică i-ar fi folosit autorului.

Miezul cărții este constituit din capitolul *Catalogul descoperirilor* (p. 21–257), ce reprezintă 80% din volum. Sunt înșirate 784 de piese, pumnale aparținând mai multor

² De curând a apărut volumul (o culegere de studii) Sîrbu, Matei 2012. Este vorba de o apariție stranie, pe care nu o comentez acum.

³ Îi recomand cu insistență pentru această preocupare studiul Harrison, Heyd 2007, 129-214, în bună parte și pentru a vedea ce este termenul „Yamnaya package”.

⁴ Cum ar fi: R. Lowie, *Traité de sociologie primitive*, Paris f.a.; Ucko 1969, 262-280; Leach 1982; Hodder 1982; Radcliffe-Brown 2000 și desigur L.R. Binford (vezi *supra* nota 1).

⁵ Este vorba de Yalçın 2012, 183-189.

tipuri principale, topoare plate – Flachbeil, topoare cu „brațe în cruce”, de fapt cele din categoria Kreuzschneidigeaxt și topoare cu gaură de înmănușare transversală, adică cele din categoria Schaftlochaxt. Pentru încadrarea tipologică, autorul s-a folosit de lucrările lui F. Schubert⁶, A. Vulpe⁷ și H. Todorova⁸. Dar tipologiile stabilite în lucrările publicate în seria PBF trebuiesc folosite cu mari rezerve, dat fiind faptul că în fiecare lucrare sunt discutate piese dintr-o țară/stat, adică dintr-un spațiu astăzi strict delimitat. Tipologiile cu pricina au fost „stabilite” în acest cadru limitat, ceea ce le face greu de acceptat pe o arie mai largă, ce depășește cu totul firesc actualele frontiere politice⁹.

A fost construită, pentru fiecare piesă, o fișă standard cu șase repere (p. 20–21). Aș remarca că dintre cele 784 de piese, doar 113 (14,41%) sunt inedite. De asemenea trebuie subliniat că o bună parte provin din descoperiri singulare întâmplătoare, fapt ce complică situația. În ceea ce privește contextul, ies în evidență piesele provenite din contexte funerare, cum este cazul celor din cimitirele de la Devnya, Durankulak sau, mai ales, Varna. Li se adaugă piesele din stațiuni, cum sunt cele de la Emen sau Junacite, sau considerate ca provenind din depozite, cum este cazul cu piesele din peștera de la Emen. Dar și piesele descoperite izolat, mai ales topoarele din categoria Kreuzschneidigeaxt, prezintă un interes aparte, deseori fiind vorba de așa numitele „Einzelfund”, al căror caracter votiv a fost de multe ori subliniat, fapt care mai reduce ceva din gravitatea conflictelor militare invocate de autor...

Superficialitatea lucrării este pusă în evidență și prin cartările de pe cele cinci hărți ce urmează bibliografiei. Sunt folositoare, căci ne indică pe ce raft al magaziei sud-est europene sunt borcanele cu pumnale, pe care raft lădițele cu topoare de un fel sau altul ...

Lipsește ilustrațiile de piese, situație care transformă lucrarea într-o simplă listă de depozit, în ciuda titlului sforăitor. Dar abnegația de magazioner a autorului nu prea folosește arheologiei preistorice. Dar atunci la ce a folosit lista? Răspunsul îl putem găsi în așa numita „tihna științifică”¹⁰, prin care a fost susținut proiectul care a dat naștere lucrării acum discutate. Mă bucur pentru autor și îi doresc somn ușor¹¹ ...

---

⁶ Schubert 1965, 274-295.

⁷ Vulpe 1970; Vulpe 1975.

⁸ Todorova 1981.

⁹ Vulpe 1972, 325.

¹⁰ Expresia – „*asigură tihna științifică*” – este prezentă la p. 4 a Chestionarului pentru proiectul POSDRU ID 59758, care poate fi găsit pe site-ul Academiei Române!

¹¹ În încheiere nu pot decât să recomand replicantului și susținătorilor săi povestea indiană, care se găsește în cartea lui F. M. Dostoievski, *Jurnalul unui scriitor*.

Bibliografie

- Anthony, D. W. 2007, *The Horse the Wheel and Language*, Princeton.
- Binford, L.R. 1972, *An archaeological perspective*, New York.
- Harrison, R., Heyd, V. 2007, *The transformation of Europe in the third millennium BC: the example of „Le Petit-Chasseur I + III” (Sion, Valais, Switzerland)*, PZ 82, 2, 129-214.
- Hodder, I. 1982, *Symbols in action—Ethnoarchaeological studies of material culture*, Londra.
- Hodder, I., Hutson, S. 2003, *Reading the past. Current approaches to interpretation in archaeology*, Cambridge.
- Kohl, Ph. L. 2007, *The making of Bronze Age Eurasia*, Cambridge-New York.
- Kristiansen, K., Larsson, T.B. 2005, *The rise of Bronze Age society. Travels, transmission and transformations*, Cambridge.
- Leach, E. 1982, *Social Anthropology*, Oxford.
- Lowie R., *Traité de sociologie primitive*, Paris f.a.;
- Nikolaeva, N.A. 2011, *Etno-ku’lturnye processy na Severnom Kavkaze v kontekste drevnei istorii Evropy i Bližnego Vostoka*, Moscova.
- Peterson, D.L., Popova, L.M., Smith, A.T. (eds.) 2006, *Beyond the Steppe and the Sown*, Leiden–Boston.
- Radcliffe-Brown, A.R. 2000, *Structură și funcție în societatea primitivă*, Iași.
- Schubert, F. 1965, *Zu den südosteuropäischen Kupferäxten*, Germania 43, 274-295.
- Sîrbu, V., Matei, S. (eds.) 2012, *Un monument din Carpații Orientali cu reprezentări din Preistorie și Evul Mediu–Nucu–„Fundu Peșterii”, județul Buzău, Brăila–Buzău*.
- Todorova, H. 1981, *Die kupferzeitliche Äxte und Beile in Bulgarien*, PBF 9, 14, München.
- Ucko, P. J. 1969, *Ethnography and archaeological interpretations of funerary remains*, World Archaeology 1–2, 1969, p. 262–280;
- Vulpe, A. 1970, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I, PBF 9, 2, München
- Vulpe, A. 1972, *Recenzie la Prähistorische Bronzefunde (sub red. H. Müller-Karpe)*, SCIV 23, 2, 323-326.
- Vulpe, A. 1975, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, II, PBF 9, 5, München.
- Yalçın, Ü. 2012, *Metallfunde*, în Özdoğan M., Parzinger H., *Die frühbronzezeitliche Siedlung von Kanlıgeçit bei Kırklareli. Ostthrakien während des 3. Jahrtausends v. Chr. im Spannungsfeld von anatolischer und balkanischer Kulturentwicklung*, Studien im Thrakien-Marmara-Raum 3, Berlin, 183-189.

Ion MOTZOI-CHICIDEANU

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”
str. Henri Coandă, nr. 11, sector 1, București

Observații pe marginea unei recenzii, Ion Motzoi-Chicideanu, Radu Băjenaru, *Identități culturale, structuri de putere și conflict militar în nordul Peninsulei Balcanice în milenii IV–III a.Chr.*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013, 295 p., inclusiv 4 hărți, ISBN 978-973-167-118-5.

În numărul de față al revistei Peuce, I. Motzoi-Chicideanu publică o „recenzie” la cartea mea, *Identități culturale, structuri de putere și conflict militar în nordul Peninsulei Balcanice în milenii IV–III a.Chr.*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013. Sunt în cadrul recenziei o serie de afirmații și comentarii care suportă anumite explicații și rectificări. Asta cu atât mai mult cu cât textul publicat de I. Motzoi-Chicideanu nu vizează neapărat cartea propriu-zisă. Textul este o simplă înșiruire de inexactități, interpretări forțate prin omisiune (în fapt „fitile” puse să-l aburească pe cititorul mai puțin avizat) și ironii de proastă calitate menite să distreze vulgul. Doar în două cazuri recenzentul se aventurează să atingă cu vârful degetelor apele adânci ale unei discuții serioase și competente, însă de fiecare apa s-a dovedit prea fierbinte pentru el. Recenzia este, în primul rând, un atac îndreptat împotriva autorului, ceea ce, de regulă în astfel de cazuri, arată neprofesionalismul și incompetența recenzentului. Mai mult, recenzii la cataloage sau repertorii precum cartea în discuție sunt rare; de cele mai multe ori când sunt făcute, recenzentul dorește să demonstreze ceva. Și, într-adevăr, I. Motzoi-Chicideanu dorește. De aceea răspunsul meu este mai lung decât ar fi fost cazul, și este structurat în trei părți: corectarea inexactităților vehiculate de I. Motzoi-Chicideanu, o discuție mai mult decât necesară despre experiența și priceperea recenzentului în legătură cu tema cărții și, în final, câteva explicații cu privire la rolul și contextul în care a fost publicat acest catalog.

***

Titlul i se pare „sforăitor” probabil pentru că nu știe ce înseamnă *identitățile culturale*. Altfel nu văd de ce recenzentul a pus semnul egal între *identități culturale* și *grupe/culturi* arheologice. Dacă ar fi citit cu atenție măcar o parte din studiile și cărțile pe care mi le recomandă (în special notele 1 și 4), ar fi observat că lucrurile sunt ceva mai complicate de-atât.

Cât privește reluarea „cu abnegație a locurilor comune puse în circulație de mai multă vreme”, nu pot răspunde decât cu un citat dintr-o carte recentă: „(...) pentru spațiul avut în vedere se poate vorbi despre epoca bronzului odată cu sfârșitul **marilor complexe culturale eneolitice cum sunt Cucuteni-Tripolje, Gumelnița-Karanovo și Bodrogheresztur**” (s.n.)¹².

---

¹² Motzoi-Chicideanu 2011, I, 50.

Nu am invocat nicăieri în carte „gravitatea conflictelor militare”, dimpotrivă. După cum logica conform căreia caracterul motiv al depunerilor „reduce ceva din gravitatea conflictelor militare invocate de autor...” îmi scapă. Nu am afirmat în niciun fel că arheologia ar fi calea prin care se poate desluși dacă războiul se află structurat genetic în comportamentul uman. De asta se ocupă alte discipline, existând în momentul de față studii foarte serioase în acest sens¹³.

Că tot am ajuns la recomandări bibliografice, abundente în recenzie, nu era cazul ca recenzentul să se obosească să le scrie. După cum cred că reiese evident din carte, aici doar am schițat cadrul și temele proiectului, nu am declanșat niciun fel de discuție presupusă de bibliografia „recomandată” (vezi discuția mai jos). Remarc doar că sugestiile de la nota 4 nu sunt cea mai fericită alegere pentru studiul conflictelor în societățile primitive¹⁴. Oricum, îl sfătuiesc pe recenzent ca înainte de a mai sugera altora ce să citească, ar fi bine să-și rezolve propriile lacune bibliografice cu privire la descoperirile funerare din epoca bronzului, domeniu la care are pretenția că se pricepe (vezi de asemenea discuția de mai jos). Cât privește metalurgia și problematica pieselor de metal din eneolitic și bronzul timpuriu, îi stau oricând la dispoziție cu orice studiu care să-l ajute la o mai bună și corectă înțelegere a fenomenului.

*

*   *

Aceasta este cu atât mai important cu cât, dacă o parte din critici provin dintr-o anumită neînțelegere a contextului și rolului acestei cărți, o altă parte consistentă vădesc lipsa de pricepere a recenzentului în ceea ce privește piesele de metal discutate. Este încurajator faptul că știe denumirile în limba germană ale categoriilor de piese, însă aceasta nu este o condiție nici necesară, nici suficientă pentru o bună cunoaștere a temei.

Mentalitatea de magazinier adusă în discuție de recenzent și care, din câte observ, îi este foarte familiară, reiese clar din afirmația „că dintre cele 784 de piese, doar 113 (14,41%) sunt inedite”. Probabil mult prea ocupat să-mi numere piesele, I. Motzoi-Chicideanu nu realizează că important în acest caz nu este *câte* piese sunt publicate, ci *cum* sunt publicate. Un recenzent serios și competent ar fi observat că din cele 784 de piese ale catalogului, pentru mai mult de jumătate (387 de piese) se oferă informații inedite (corecții în ceea ce privește condițiile de descoperire, descrieri, dimensiuni, greutate etc), informații mai mult decât utile pentru cei ce le discută. Ar fi fost suficient

¹³ Este bine de răsfoit cartea Marthei Stout (2010). Informații bibliografice foarte recente și mai mult decât utile, pe această temă, la Fry 2013.

¹⁴ Bibliografia completă la sfârșitul anilor '80 se găsește la Ferguson, Farragher 1988. Studiile și cărțile lui R. Brian Ferguson pe temă rămân fundamentale; de exemplu Ferguson 1995 (ediția a doua în 2002).

să își amintească de toporul cu gaură de înmănușare de la Bungetu, publicat prost acum vreo 40 de ani¹⁵. Din cunoștințele mele, este singurul topor de acest gen la care se publică, în desen, vederea dinspre tăiș. La ce va fi folosind o asemenea vedere doar autorul știe. Lipsește în schimb desenul cefei. Tot în desen și foto este redată muchia inferioară a toporului, lipsind cea superioară. Ori cea superioară era importantă în acest caz, pentru că pe ea se află o adâncitură longitudinală din turnare, fapt întâlnit mai rar la astfel de topoare, ce arată anumite alegeri tehnologice. Această adâncitură nu este redată nici în desenul secțiunii lamei. Desigur, aceste scăpări pot fi puse pe seama entuziasmului tinereții recenzentului, însă ar fi avut pe cine să întrebe care erau standardele minime de publicare a unui topor la acea vreme.

Din păcate nu este singurul caz de publicare defectuoasă, numărul este cu mult mai mare. Este evident că astfel de piese trebuie redesenate și republicate, ceea ce, în cazul toporului de la Bungetu am făcut deja¹⁶. Celelalte urmează să fie publicate. De aceea, și fiindcă tot s-a adus vorba de latura empirică a arheologiei, documentarea în muzee este obligatorie în situația dată, însă aceasta este o experiență care îi lipsește cu totul recenzentului, iar lucrul acesta se vede.

De la Kanligeçit, lângă orașul Kirklareli (Turcia), am prezentat o singură piesă (nu „piese”) pentru că una singură era de prezentat, anume toporul plat (nr. cat. 313); celelalte descoperiri de metal sunt de alt tip, în principal ace. Din partea sud-estică a Traciei am mai inclus două piese din depozitul de la Safaalan, un topor plat (databil foarte probabil în bronzul târziu) și un topor cu gaură de înmănușare transversală (nr. cat. 544-545). Formularea „menționează doar piesele” lasă să se înțeleagă că ar fi mai multe în zona respectivă. Nu sunt. De fapt, dacă n-ar fi văzut doar lădițe și borcane (de ce nu sticle?) atunci când a privit hărțile de la sfârșitul cărții, recenzentul ar fi putut observa că foarte puține piese se răspândesc la sud de Maritsa, ele lipsind complet în partea centrală și estică a Macedoniei grecești și în bazinul inferior al Maritsei. Ca atare numărul lor foarte mic în zona sud-estică a Traciei nu are de ce să surprindă. Piese de acest gen apar în nordul Greciei, dar la sud-vest de aria discutată, și indică o altă cale de contact cu bazinul inferior al Dunării, anume valea Strumei. În fine, nu știu care este reperul după care eu nu aș cunoaște temeinic „complexul” de la Kanligeçit. Știu însă că acest sit nu este situat chiar „foarte aproape de cursul Maritsei”, ci undeva la jumătatea distanței dintre confluența Maritsei cu Tundja și litoralul Mării Negre. În fapt, importanța sitului de lângă Kirklareli constă în aceea că sugerează o anumită cale de contact între nord-vestul Anatoliei și Tracia la nivelul bronzului timpuriu, epocă în care contactele dintre cele două zone sunt frecvente și intense.

---

¹⁵ Chicideanu 1973, 521-525.

¹⁶ Băjenaru 2014, fig. 70/2.

Singura observație pertinentă din recenzie este că „tipologiile stabilite în lucrările publicate în seria PBF trebuiesc folosite cu mari rezerve, dat fiind faptul că în fiecare lucrare sunt discutate piese dintr-o țară/stat, adică dintr-un spațiu astăzi strict delimitat”. Nu pot să nu-i dau dreptate recenzentului, însă această observație este de multă vreme un loc comun (pentru a folosi propriile sale cuvinte) în literatura de gen. De altfel, proiectul discutat are în vedere un spațiu care include regiuni din patru țări (România, Bulgaria, Grecia și Turcia), tocmai pentru a nu fi condiționat de granițe politice actuale. Am indicat atribuirile tipologice aflate în uz, la piesele editate, pentru că ele există și nu pot fi eludate, și pentru că ele exprimă stadiul actual al cercetării. Că este nevoie de o rediscutare a tipologiilor pieselor avute în vedere este un lucru știut; aceasta rezultă și din faptul că pentru piesele inedite nu am indicat, deocamdată, niciun fel de atribuire tipologică.

Ceea ce însă îi scapă iarăși recenzentului este că observația pertinentă de mai sus nu se aplică mecanic în toate cazurile. De exemplu, tipologia elaborată de Franz Schubert în anii '60 avea în vedere majoritatea topoarelor eneolitice cu gaură de înmănășare cunoscute la acea vreme în Europa Centrală și de SE (în principal Ungaria, România, Iugoslavia și Bulgaria)¹⁷, iar tipologiile utilizate în cele două volume PBF pentru topoarele eneolitice din România și Bulgaria urmează, în bună măsură, pe cea propusă de Schubert¹⁸. Singura tipologie cu caracter „național”, din cele menționate, este cea propusă de Chernyh pentru piesele preistorice de metal din Bulgaria¹⁹. Chiar și așa este o tipologie care merită toată atenția.

Poate că dese referiri la competență / incompetență la adresa cuiva care nu conținește să-și clameze dibăcia și priceperea într-ale meseriei, oricând și oricui este dispus să-l asculte, par exagerate. De aceea este necesar să vedem care este nivelul experienței recenzentului cu privire la piesele de metal (arme) din eneolitic și bronzul timpuriu. Singurul reper este cartea despre obiceiurile funerare la Dunărea Mijlocie și Inferioară publicată recent²⁰, fiind binecunoscut faptul că armele de metal joacă, în unele cazuri, un rol important în cadrul practicilor funerare.

Din capitoul 7, *Cele din urmă înmormântări neolitice sau cele dintâi înmormântări ale epocii bronzului* (p. 177-223) lipsește orice referire la mormântul de la Reka Devnya, mormânt situat la nord de Kamchiya, găsit întâmplător prin 1958 și publicat monografic în 1993²¹. E vorba de un înhumat chircit, cu ocră roșu, cu un inventar extrem de bogat, între care și un topor plat de metal (Flachbeil, ca să priceapă și

---

¹⁷ Schubert 1965, 274-295.

¹⁸ Vulpe 1975; Todorova 1981.

¹⁹ Černyh 1978.

²⁰ Motzoi-Chicideanu 2011.

²¹ Lichardus, Lichardus-Itten 1993, 9-100.

recenzentul). Discuția asupra mormântului este reluată de către Blagoje Govedarica în 2004²². Cartea lui Govedarica, în care este republicat cimitirul de la Decea Mureșului, face inutilă o mare parte a capitolului 7 menționat mai sus. Atât Lichardus și Lichardus-Itten, cât mai ales Govedarica, conturează foarte bine fenomenul de constituire a unor noi identități culturale pe un spațiu larg, de la Dunărea Mijlocie și Inferioară la Volga, undeva la granița dintre mileniile V-IV BC. I. Motzoi-Chicideanu nu. Sunt identități culturale supraregionale, fără o legătură evidentă cu grupele culturale definite prin ceramică, cu o expresie arheologică proprie, observabilă în primul rând în practici funerare și în diferite tipuri de obiecte cu circulație în întreg spațiul menționat, între care armele de metal au rolul lor. Iar mormântul de la Reka Devnya este parte integrantă a acestui fenomen. Cunoașterea lui, și implicit a discuției aferente, ar fi redus poate din bâlbâielile prin care se explică prezența / absența armelor de metal în mormintele de la Usatovo (p. 197). Oricum, folosirea „sobrietății” ca argument în această discuție este cel puțin hilară.

În ceea ce privește armele din descoperirile funerare de caracter Yamnaya (p. 278-279), I. Motzoi-Chicideanu observă raritatea lor; ar fi fost mai util să observe raritatea lor în raport cu descoperirile similare din spațiul nord-pontic. Observația este însă corectă, numărul pieselor de acest gen din mormintele Yamnaya din spațiul carpato-balcanic fiind relativ mic. El devine însă și mai mic atunci când sunt omise descoperiri importante, precum cea de la Mihai Viteazu (jud. Constanța)²³. Surprinde mai mult decât neplăcut lipsa oricărei referiri, în catalog sau discuție, la tumulul de la Sárretudvari-Őrhalom, una dintre cele mai importante descoperiri de tip Yamnaya din bazinul Tisei²⁴. Atrage atenția M.7-7a din al cărui inventar fac parte două inele de buclă (unul de argint, celălalt de aur), o lamă de pumnal și un topor cu gaură de înmănușare, asociere unică deocamdată la Dunărea Mijlocie și Inferioară.

Lipsește multe altele²⁵, iar dacă avem în vedere și descoperirea recentă de la Kamen (lângă Sliven, Tracia)²⁶, discuția despre mormintele cu arme din bronzul timpuriu din spațiul carpato-balcanic devine mult mai complexă decât o vede I. Motzoi-Chicideanu și, oricum, depășește cadrul de față. Această paranteză am făcut-o doar cu scopul de a arăta nivelul experienței recenzentului cu privire la armele de metal discutate. Ori, din această perspectivă, singura care poate fi luată în seamă este acea

²² Govedarica 2004.

²³ Irimia 1981, 347 și urm.

²⁴ Tumulul de la Sárretudvari-Őrhalom a fost publicat *in-extenso* în 2006 (Dani, Nepper 2006, 29 și urm.), dar el este cunoscut de mai multă vreme în literatură (de ex. Kalicz 1998, 174, fig. 10-12).

²⁵ Un exemplu, dar nu singurul, este tumulul cu pumnal de la Lovech (R. Băjenaru, în cartea recenzată, 125, nr. CLVIII.B, cu bibliografia).

²⁶ Băjenaru 2013a, 109-111, nr. CXXXV.

tentativă de publicare a celor două topoare de la Bungetu de la începutul anilor '70²⁷. Este mult prea puțin pentru cineva care are pretenția că poate judeca în mod competent un proiect ce are în vedere (re)publicarea a peste 800 de astfel de piese.

*

* *

Pentru că lucrarea recenzată nu este altceva decât un raport de cercetare pe cei doi ani ai proiectului POSDRU amintit, fapt precizat deja în *Introducere* (p. 7). Fiindcă lucrul cu proiectele este iarăși o experiență cu totul necunoscută recenzentului, voi încerca să mai explic odată, mai clar. Textul propriu-zis (p. 11-20) este propunerea de proiect care, conform cerințelor și uzanțelor, trebuie să exprime pe scurt, clar și coerent problematica temei, stadiul cercetării, obiectivele și metodologia avută în vedere, totul însoțit de o bibliografie generală. Catalogul, adică miezul lucrării, are rolul de a sublinia potențialul arheologic al spațiului discutat.

Este de asemenea evident pentru oricine că un asemenea proiect nu se poate finaliza în doi ani, cât a durat programul POSDRU; el a fost gândit și structurat pe o perioadă mai lungă. Una dintre cele mai importante și dificile probleme a constituit-o documentarea în muzee. Fără a intra în prea multe amănunte, pot spune astăzi că documentarea este aproape încheiată. În ultimii trei ani am prelucrat personal aproape 600 de topoare și pumnale din peste 50 de muzee din Grecia, Bulgaria și România²⁸, prelucrat însemnând desene, fotografii, măsurători și descrieri. Puse cap la cap, deplasările pentru documentarea pe acest proiect însumează cca. nouă luni, dintre care șapte doar în muzeele din Bulgaria.

Trebuie de asemenea spus că inițiativa publicării acestei cărți, la acel moment și în această formă, nu îmi aparține; publicarea raportului de cercetare a devenit obligatorie către finalul stagiului postdoctoral. Cartea poate fi criticată, iar lipsurile ei le cunosc foarte bine (cu siguranță mai bine decât recenzentul), însă aceste lipsuri mi le-am asumat cu bună știință. Chiar și așa, catalogul reprezintă un instrument de lucru util, prin faptul că actualizează o bază de date veche de circa 30-40 de ani, pe un spațiu larg, și prin faptul că oferă informații noi, inedite, pentru mai mult de jumătate din piesele prezentate.

Astfel, spre deosebire de alte magazine mai vechi, dar îndeosebi mai noi, magazia mea este în momentul de față aproape plină, curată și ordonată. Urmează publicarea. Este foarte important de asemenea de precizat că această documentare s-a realizat,

---

²⁷ Chicideanu 1973, 521-525.

²⁸ O deplasare în Turcia nu a fost posibilă, nefiind țară membră UE, astfel încât cheltuielile legate de o astfel de deplasare sunt considerate neeligibile și nedecontabile.

într-adevăr, în tihnă, cu responsabilitate și cu plăcere, iar somnul meu de noapte a fost aproape întotdeauna liniștit și ușor, ceea ce doresc și altora.

Înțeleg și apreciez grija recenzentului cu privire la modul de cheltuire a banilor publici (europeni în cazul de față), dar nu e cazul să se frământa. Fie și numai documentarea de care aminteam, și ale cărei rezultate au început deja să apară²⁹, ele fiind abia la început, justifică pe deplin investiția făcută. Este, de altfel, și concluzia responsabililor științifici și financiari ai programului POSDRU respectiv, singurii în măsură să facă aprecieri de acest fel.

*

*   *

Fiindcă tot a venit vorba de proiecte, aceasta este una din puținele ocazii în care pot aduce minime reparații morale unor colegi probabil lezați de atitudinea acestui mare deontolog al meseriei noastre. Pentru că, deși pare că disprețuiește acest gen de finanțări, I. Motzoi-Chicideanu nu se sfiște deloc să profite și să șterpească de prin munca altora implicați în astfel de proiecte. Într-un articol recent publicat în revista *Mousaios*, discutând intervalul cronologic în care poate fi încadrată cultura Noua, recenzentul face referire și la o serie de date radiocarbon de la Rotbav, date inedite la acea vreme, obținute prin proiectul *Atlas*³⁰. În calitate de responsabil pentru epoca bronzului în cadrul proiectului *Atlas*, precizez că niciunul dintre cei trei autori ai articolului citat nu aveau nici calitatea, nici permisiunea de a menționa sau folosi date inedite obținute prin proiect, cu excepția celor provenite din propriile cercetări (Cârlomănești în cazul de față).

În concluzie, parafrazând o expresie care îi este foarte dragă, recenzentul s-a grăbit ca o mireasă neprihănită să critice un proiect încă nefinalizat. Astfel, dincolo de inexactitățile și omisiunile voite, de insinuările nefondate, de tonul când nejustificat ironic, când fals sfătos, nu rămâne nimic altceva decât fața hâdă, grețoasă și mult prea strident machiată, a incompetenței.

---

²⁹ Băjenaru, Popescu 2012, 363-433; Băjenaru 2013b, 149-158; Băjenaru, Ridiche 2013, I, 115-118; Băjenaru, Frînculeasa 2014, 13-16.

³⁰ Motzoi-Chicideanu, Matei, Măgureanu 2012, 78.

Bibliografie

- Băjenaru R., Popescu A.-D. 2012, *Pumnalele de metal cu limbă la mâner din bronzul timpuriu și mijlociu din spațiul carpato-dunărean // Poignards métalliques à languette au manche datant du Bronze ancien et moyen dans l'espace carpato-danubien*, în Sîrbu V., Matei S. (editori), *Un monument din Carpații Orientali cu reprezentări din Preistorie și Evul Mediu. Nucu-„Fundu Peșterii”, județul Buzău*, Ed. Istros, Brăila-Buzău, 363-433.
- Băjenaru, R. 2013a, *Identități culturale, structuri de putere și conflict militar în nordul Peninsulei Balcanice în milenii IV–III a.Chr.*, Ed. Muzeului Național al Literaturii Române, București.
- Băjenaru, R. 2013b, *Varia Metalurgica (I). Despre topoarele de la Mălușteni (jud. Vaslui) și Gostinu (jud. Giurgiu)*, SCIVA 64, 1-2, 149-158.
- Băjenaru, R. 2014, *Sfârșitul bronzului timpuriu în regiunea dintre Carpați și Dunăre*, Cluj-Napoca.
- Băjenaru, R., Frînculeasa, A. 2014, *A new Baniabici type Axe from Southern Romania*, în Schuster, C. et alii (eds.), *The Thracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages, I. Settlements, Fortresses, Artifacts*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 13-16.
- Băjenaru, R., Ridiche, F. 2013, *Un topor de tip Vidra din Oltenia*, în Stavilă, A. et alii (eds.), *Arheovest I. Interdisciplinaritate în arheologie și istorie – In memoriam Liviu Măruia*, Ed. JATEPress Kiadó, Szeged, 115-118.
- Černyh, E.N. 1978, *Gornoe delo i metallurgija v drevnejšej Bolgarii*, Sofia.
- Chicideanu, I. 1973, *Două topoare de aramă descoperite la Brătești*, SCIV 24, 3, 521-525.
- Dani, J., Nepper I. M. 2006, *Sárrétudvari-Örhalom. Tumulus grave from the beginning of the EBA in Eastern Hungary*, CommArchHungariae 29.
- Ferguson, R.B. 1995, *Yanomami Warfare: A Political History*, Santa Fe.
- Ferguson, R.B., Farragher, L.E. 1988, *The Anthropology of War: A Bibliography*, New York.
- Fry, D.P. (ed.) 2013, *War, Peace, and Human Nature: The Convergence of Evolutionary and Cultural Views*, Oxford University Press, 2013.
- Govedarica, B. 2004, *Zepterträger – Herrscher der Steppen. Die frühen Ockergräber des älteren Äneolithikums im karpatenbalkanischen Gebiet und im Steppenraum Südost- und Osteuropas*, Mainz am Rhein.
- Irimia, M. 1981, *Observații privind epoca bronzului în Dobrogea în lumina unor cercetări recente*, SCIVA 32, 3, 347-369.

- Kalicz, N. 1998, *Östliche Beziehungen während der Kupferzeit in Ungarn*, în Hänsel, B., Machnik, J. (eds.), *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe*, PAS 12, München–Rahden/Westf.
- Lichardus, J., Lichardus-Itten, M. 1993, *Das Grab von Reka Devnja (Nordostbulgarien). Ein Beitrag zu den Beziehungen zwischen Nord- und Westpontikum in der frühen Kupferzeit*, SASTUMA 2, 9-100.
- Motzoi-Chicideanu, I. 2011, *Obiceiuri funerare în epoca bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, București.
- Motzoi-Chicideanu, I., Matei, S., Măgureanu, D. 2012, *O piesă de harnașament din epoca bronzului descoperită la Cârlomănești-Cetățuia*, Mousaios 17, 65-95.
- Schubert, F. 1965, *Zu den südosteuropäischen Kupferäxten*, Germania 43, 274-295.
- Stout M. 2010, *Psihopatul de alături. Cum să-l recunoști și să te aperi de el*, Ed. Trei, București.
- Todorova, H. 1981, *Die kupferzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien*, PBF 9, 14, München.
- Vulpe, A. 1975, *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, PBF, 9, 5, München.

Radu BĂJENARU

*Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”
str. Henri Coandă, nr. 11, sector 1, București*

Nils Müller-Scheeßel (Hrsg.), *„Irreguläre“ Bestattungen in der Urgeschichte: Norm, Ritual, Strafe...?*, Akten der Internationalen Tagung in Frankfurt a. M. vom 3. bis 5. Februar 2012, Editura Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2013, 518 pagini, 239 figuri și 34 tabele în text. ISBN 978-3-7749-3862-2.

Volumul este o impresionantă culegere de studii dedicată acelor înmormântări pre- și protoistorice considerate ca având un caracter special, neobișnuit. Studiile încorporate în volum reprezintă contribuțiile mai multor specialiști reuniți, cu un an înainte, la o întrunire organizată sub egida prestigioasei Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Întrunirea respectivă a reprezentat continuarea unor preocupări mai vechi privind complexele funerare cu caracter special, cum sunt cele amintite în introducerea lui Müller-Scheeßel.

După *Cuprins* și *Cuvântul înainte* (p. I–X), urmează o introducere, preliminară, semnată de N. Müller-Scheeßel (p. 1–8), în cadrul căreia sunt expuse problema discutată și structura culegerii de studii. Autorul subliniază reținerea de a avansa o definiție concluzivă a termenului de *Irreguläre Bestattungen*, lăsând ca aceste nuanțări, metoda de lucru, inclusiv interpretările, să se desprindă din studiile de caz. Intervalul de timp luat în considerație se plasează din mileniul V și până în mileniul I a.Chr. Foarte sugestive, subliniind observațiile autorului, sunt cele cinci hărți pe care sunt trecute studiile din volum, unde putem vedea că pentru perioada dintre milenii V–IV a.Chr. au existat preocupări recente privind comportamentul funerar aparte, iar pentru mileniul III acestea lipsesc, ceea ce l-a și determinat pe autor să treacă la harta corespunzătoare de la fig. 3 legenda *tabula rasa*!

Structura de bază a volumului este alcătuită din două grupuri de studii oarecum distincte ca perspectivă de discuție.

Cel dintâi – *Theorie und Methode* – este alcătuit din șapte contribuții: U. Veit, „Sonderbestattungen”: *Vorüberlegungen zu einem integrierten Ansatz ihrer Erforschung*, (p. 11–24); E. Aspöck, *Über die Variabilität von Totenpraktiken. Oder: Probleme einer dichotomen Auffassung von Toten- bzw. Bestattungsbrauchtum*, (p. 25–38); C. Pavel, *The social construction of disability in prehistoric societies – What funerary archaeology can and cannot say* (p. 39–48); J. Duerr, *Die verkehrte Jenseitswelt (mundus inversus): Eine Deutung*

zerbrochener, verbogener oder vertauscher Grabbeigaben, (p. 49–64); A. Reymann, 'Schamane' oder nicht 'Shamane'? Zur problematik der Nutzung eines ethnologischen Terminus bei der Analyse vorgeschichtlicher Betsattungen, (p. 65–74); J. Jakab, Brüche an menschlichen Knochen aus urgeschichtlichen Siedlungsgruben der Südwestslowakei, (p. 75–86); A. Kohse, Sonderbestattungen in Ägypten von der prädinastischen Zeit bis zum Mittleren Reich (ca. 4500–1750 v. Chr.), (p. 87–92). Sunt discutate cadrul teoretic și cel metodic. Este analizată structura inventarelor funerare, fiind discutate cazuri din Egiptul predinastic sau observații etnologice, din Iakutia, Africa sau Noua Guinee, de pildă. O atenție aparte este acordată resturilor osteologice, cazurilor în care este documentată dezmembrarea și traiectoria *post mortem* a acestora. Este subliniată variabilitatea practicilor funerare, rolul lor în procesul de constituire a identităților subunităților sociale, în competiția dintre acestea.

Cel de al doilea grup, destinat studiilor de caz, este constituit din patru secțiuni distincte cronologic, acoperind mileniile V–I a.Chr.

Prima secțiune cuprinde cinci contribuții ce se referă la înmormântările cu caracter special din neoliticul european și din Orientul Apropiat. Deosebit de interesantă mi se pare cea semnată de Reena Perschke, *Kopf und Körper – der 'Schädelkult' im vorderasiatischen Neolithikum* (p. 95–110). Pornind de la o reexaminare a mai vechilor descoperiri de depuneri/însmormântări de crani din Levant, Siria sau Anatolia, comparate cu observațiile foarte precise, făcute din 1981 și până astăzi, în cimitirul de la Köşk Höyük, în Anatolia, autoarea ridică semne de întrebare privind interpretarea descoperirilor de crani izolate, ca dovezi ale unui „cult al craniilor”. După opinia sa, interpretarea acestor descoperiri drept indicii privind depuneri de cult legate de venerarea strămoșilor nu mai poate fi menținută. Studiul semnat de Christian Meyer, Christian Lohr, Hans-Christoph Strien, Detlef Gronenborn, Kurt W. Alt, *Interpretationsansätze zu 'irregulären' Bestattungen während der linearbandkeramischen Kultur: Gräber en masse und Massengräber* (p. 111–122), aduce în atenție practicile funerare specifice complexului cultural LBK. Sunt discutate și comparate între ele, pe baza dispunerii cadavrelor și a inventarelor funerare, cimitirele, însmormântările din stațiuni și mormintele colective specifice unora dintre așezări. Un subiect asemănător este atacat și de Joachim Pechtl și Daniela Hoffmann, *Irregular burials in the LBK – All or None?* (p. 123–138). Studiul are în vedere diversitatea modurilor de tratare a cadavrelor așa cum sunt ele cunoscute astăzi pe aria largă a complexului cultural LBK. Informațiile oferite de resturile osteologice descoperite – în cimitirele de la Aiterhofen-Ödmühle și Otzing, ca și din așezarea de la Stephansposching – sunt tratate taphonomic și demografic (vezi foarte sugestivele grafice de la fig. 3–9). Se poate constata o relație între modul de tratare a defuncțiilor și dinamica stațiunilor ocupate de cei vii, obiceiurile funerare fiind determinate de contextul social ce impune astfel

de elemente de flexibilitate, de inovații. Pentru fiecare defunct tratamentul a depins astfel de o multitudine de factori sociali cum ar fi vârsta, sexul, relațiile de rudenie, poziția socială, tradițiile comunității, circumstanțele decesului. Doar o examinare atentă a acestor factori, a raporturilor dintre ele, a variabilității tratamentelor aplicate defuncților, pot permite o atribuire de genul *irregular* sau *deviant* pentru unele morminte. De altfel, din circa 46000 de morminte cunoscute pentru contextul LBK, abia 0,7% pot fi considerate ca atare, ceea ce arată că o astfel de cale de interpretare nu prea duce undeva³¹. La o concluzie oarecum diferită ajung Lech Czerniak, Joanna Pyzel, *Unusual funerary practices in the Brześć Kujawski Culture in the Polish Lowland* (p. 139–150). Sunt prezentate pe scurt practicile funerare specifice grupului cultural Brześć Kujawski. Cum se poate vedea în așezările de la Osłonki 1 sau Brześć Kujawski 4, există numeroase înmormântări în imediata vecinătate a locuințelor de mari dimensiuni, cu plan trapezoidal, dar se subliniază faptul că abia circa 25% din locuitorii așezărilor sunt cazați în aceste morminte, amplasamentul funerar a celorlalți fiind necunoscut. Autorii prezintă mormântul E14 din stațiunea de la Ludwinowo 7. A fost descoperit într-o groapă asociată unei locuințe cu lungimea de 47 m, specifică mediului LBK. Dar, datat cu ¹⁴C între 4450–4320 BC, mormântul aparține, după opinia autorilor, etapei timpurii a complexului BKK. Alte asemenea morminte au mai fost descoperite la Brześć Kujawski 3 și la Miechowice 4. Autorii le consideră ca fiind asociate cultului strămoșilor. Ultima contribuție din prima secțiune este semnată de Noémi Pažincová și Alena Bistáková, *Die Bestattungssitten der Lengyel-Kultur im Lichte ausgewählter Beispiele aus der südwestlichen Slowakei* (p. 151–166). Pentru grupa Lengyel, sunt cunoscute atât cimitire, cum este cazul celui, cu 90 de morminte, alăturat stațiunii eponime, sau cel biritual de la Bratislava-Dúbravka, cât și morminte plasate în așezări sau în peșteri. Pentru sud-vestul Slovaciei, 80% dintre morminte au fost descoperite în arealul așezărilor. Ca rit funerar se practica atât înhumarea (predominantă), cât și incinerarea. Mormintele erau grupate, foarte probabil, pe criterii de rudenie, obicei ce pare specific comunităților Lengyel. Sunt prezentate cazuri aparte, reprezentate prin gropi cu scheletele de la 2–4 indivizi, cum este cazul la Jelšovce, Nitriansky Hrádok-Zámeček, Vel'ký Cetin sau Vyšné nad Hronom. Se disting complexe/gropi cu depuneri de cranii, cel mai elocvent fiind cel de la Džbánice, în Cehia, cu 12 cranii, oase de animale și vase. Variabilitatea evidentă a obiceiurilor funerare ale grupei Lengyel este pusă, de către cele două autoare, în relație cu dinamica socială a comunităților respective³².

³¹ Aș recomanda autorilor să consulte Howel 19899, 419–438, unde se discută și despre traiectoria *post mortem* a personajelor cu statut social aparte.

³² Mă surprinde oarecum că nu a fost discutată contribuția lui Demjan 2012, 77–93.

Cea de a doua secțiune este deschisă de Claudia Sachße, *Sonderbestatungen in der Badener Kultur* (p. 169–184). Ceea ce se cunoaște astăzi sub denumirea de Cultura Baden ocupă o arie foarte întinsă, situată în centrul Europei, în cadrul căreia se cunosc importante variante regionale. Variabilitatea practicilor funerare, inclusiv a riturilor, este cunoscută de mai multă vreme. Există necropole birituale, cum este cazul celor din zona Balaton sau din zona Niederösterreich. Interesante sunt și acele morminte de incinerare acoperite cu movile, specifice zonei de confluență a Dravei cu Sava. Autoarea prezintă și discută câteva cazuri aparte în ceea ce privește structura unor morminte. Este vorba de gropile cu numeroase schelete întregi, resturi de schelete dezmembrate, cranii, ce par aruncate fără o ordine anume. Sunt cazurile de la Balatonboglár – Kokashegy, Balatonöszöd, Svodin, Jelšovce, Ratzendorf. Autoarea este de părere că apariția acestor cazuri aparte, odată cu reducerea numerică a înmormântărilor „regulate”, poate fi pusă în corespondență cu dispariția graduală a complexului Baden. O direcție de cercetare este avansată de Amelie Alterauge, *Silobestattungen aus unbefestigten Siedlungen der Michelsberger Kultur in Süd- und Süwestdeutschland – Versuch einer Annäherung* (p. 183-196). Sunt discutate cazuri în care au fost descoperite, la periferia unor așezări, gropi circulare cu resturi osteologice – schelete întregi depuse în poziție chiricită sau resturi de schelete, uneori alături fiind și oase de animale – majoritatea acestor morminte sunt lipsite de inventare, gropile, de obicei, fiind umplute cu resturi de locuire. Exemplele sunt cele de la Oberderdingen-Großvillars, Leonberg-Höfingen, Munzingen, Heidelberg-Handschuhsheim și Teugn. În mormântările în gropi circulare par a documenta una din practicile funerare specifice grupei Michelsberg, dar autoarea le consideră pe cele cu oase de animale și urme de violență ca fiind expresia unor jertfe. O contribuție de seamă este cea semnată de Sara Schiesberg, *Überlegungen zu Normen und Abweichungen im Bestattungsbrauch der Trichterbecherzeit unter besonderer Berücksichtigung des Gräberfeldes von Ostorf-Tannenwerder* (p. 197-210). O bună parte dintre înmormântările TRB sunt cele situate în impresionante structuri megalitice. Cimitirul de la Ostorf-Tannenwerder, plasat pe o mică insulă de pe lacul Ostorfer See, din nordul Germaniei, caracterizat prin morminte plane, constituie obiectul de studiu al autoarei. Inițial – prin 1961 – cimitirul a fost considerat ca fiind constituit doar din morminte singulare, dar noile analize antropologice au arătat că, de fapt, în unele morminte de la Ostorf-Tannenwerder au existat și depuneri secundare, obicei ce pare a fi documentat și în alte zone funerare TRB. Studiul pune în evidență importanța diagnosticării antropologice corecte în studiul cimitirelor preistorice, mai ales atunci când se urmărește depistarea „în mormântărilor aparte”. Christoph Rinne și Katharina Fuchs, *Bestattungen in Siedlungen. Norm und Sonderfall in der Bernburger Kultur* (p. 211-224) prezintă caracteristicile generale ale înmormântărilor Bernburger, din prisma relației dintre

decedați și inventarele funerare, mai ales ceramica, comparând elementele de inventar specifice mormintelor singulare cu cele ale mormintelor colective. În acest context se străduiesc să lămurească caracterul unui mormânt triplu, în care unul dintre defuncți – mormântul primar din groapă – prezenta urmele unui accident, suferit în cursul vieții, ce a putut fi determinat prin analiza antropologică.

Secțiunea destinată mil. II a.Chr. debutează cu contribuția lui Michal Ernée, *Uniformität oder Kreativität im Totenbrauchtum? Zum Bestattungsritus der Aunjetitzer Kultur aus Sicht der Phosphatanalyse* (p. 227-238). Procedură mai nouă, depistarea fosfatului din pământul de umplutură al celor 44 de morminte din cimitirul aunjetitzian de la Prag-Miřkowitz, a permis conturarea a trei grupe: A) mormintele de înhumăție obișnuite, fără anomalii fosfatice; B) așa zisele „cenotafuri”, de asemeni fără anomalii fosfatice; C) gropile de „morminte” („grave” pits), fără resturi scheletice și fără inventare, dar cu anomalii fosfatice. Urmează contribuția semnată de Michaela Langová și Alžběta Danielisová, *Bestattungsritus der Aunjetitzer Kultur in Brandýs nad Laba (Mittelböhmen): „Siedlungsbestattungen” – ein ganz normaler Teil des Bestattungsritus?* (p. 239-250). În cadrul impozantului sit arheologic de la Brandýs nad Laba, au fost cercetate o așezare Aunjetitz și un cimitir alăturat, din care au fost analizate deocamdată 13 morminte de înhumăție. Au mai fost cercetate câteva complexe funerare cu un caracter oarecum aparte. Trei dintre acestea – Cpl. 74, 196, și 798 – sunt morminte de înhumăție considerate de autoare drept „klassische Siedlungsbestattungen”. Pentru Cpl/M. 798 se poate remarca faptul că scheletul, feminin, fusese depus pe un pat constituit din 400 fragmente ceramice de la un vas. Lor li se adaugă complexe 203 și 204, cu trei indivizi masculi, de asemenea plasate în așezare, dar care sunt oarecum diferite. Foarte interesant este complexul 690, situat în preajma așezării, constituit dintr-un tumul înconjurat de un cerc de pietre – *Steinkreis* – și acoperit cu pietre. Sub acestea se aflau două morminte de înhumăție, unul de bărbat, iar al doilea de copil. Din umplutura mormântului mai provine și un os de câine. Pe baza a trei probe ¹⁴C prelevate din mormântul de copil, acesta a fost plasat în jur de 2000 BC, alte trei probe radiocarbon, prelevate din resturi de schelete umane descoperite în umpluturile unor gropi de morminte, plasându-se pe același palier cronologic. Rezultatele cercetărilor arheologice de la Brandýs nad Laba au furnizat informații de reală importanță pentru studiul așa numitelor *Sonderbestattungen* din mediul Aunjetitz³³. Următoarea contribuție este cea semnată de Anna Pankowská, Miroslav Daňhel și Jaroslav Peřka, *Formal classification of settlement burials from Moravia*

---

³³ Poate că cele două autoare ar fi trebuit să se folosească, pentru comparații, și de rezultatele altor studii ce au avut ca obiect practicile funerare aunjetitziene, cum ar fi de pildă Löhlein 1998, 513-522 și Steffen 2010.

(Czech Republic) dating to the Early Bronze Age (p. 251-264). Înmormântările în gropi, situate în așezări sau imediat în preajma lor, sunt un fenomen des întâlnit în prima parte a epocii bronzului în Europa Centrală, o examinare a acestora, în comparație cu cimitirele ce le sunt contemporane fiind absolut necesară. Autorii au studiat 149 de gropi cu schelete umane, provenite din 103 amplasamente diferite din Moravia (vezi harta de la fig. 2 și tabelul 1). Pentru clasificarea acestor descoperiri, au luat în considerație câteva criterii cum sunt: numărul indivizilor per groapă, starea scheletelor, vârsta defuncțiilor, poziția în groapă, prezența sau absența inventarelor – piese de port, ceramică. În general, aceste înmormântări în gropi situate în așezări nu diferă, din punctul de vedere al standardului funerar (poziție, orientare), de cele aflate în cimitire. Pentru aceste structuri funerare se poate constata doar o anume diferență între tratamentul aplicat înmormântărilor de femei, ceva mai riguros, și cel destinat bărbaților. Autorilor nu le este clară cauza datorită căreia în bronzul timpuriu este atât de mare numărul depunerilor funerare în așezări. Studiul semnat de Pavol Jelinek, Július Vavák, *Human remains in settlement pits of the Maďarovce Culture in Slovakia (Early Bronze Age)* (p. 265-278), se ocupă de aceeași categorie de complexe funerare, de data aceasta specifică grupei Maďarovce. Se pornește de la două cazuri aparte, descoperite în stațiunea fortificată de la Budmerice. Groapa 1 (*Object 1*), cu un schelet feminin, alături fiind găsite un inel din cupru/bronz, vase sparte pe loc și numeroase cioburi, urme de lemn ars. Groapa a doua conținea, în umplutură, două femure de la doi indivizi și, pe fund, oase de la alți indivizi, 29 de vase, două tipare, un fragment de Brotlaibidol (în text este trecut *bread-like idol*), o miniatură de roată cu spițe din lut, fusaiole. În mediul Maďarovce mai sunt cunoscute asemenea complexe – gropi cu resturi umane – în opt stațiuni, dintre care se remarcă cea de la Nitriansky Hrádok. Dar stadiul actual al cercetării nu îngăduie deocamdată o apreciere a acestor gropi drept complexe de cult. Vera Hubensack, Carola Metzner-Nebelsick, *Mitteldeutsche frühbronzezeitliche Sonderbestattungen in Siedlungsgruben* (p. 279-288), se apleacă asupra înmormântărilor aparte descoperite în complexe/gropi din așezările aunjetitziene din Germania centrală. Comparate cu mormintele obișnuite din cimitire, complexe funerare cu caracter aparte (numeroase pentru zona discutată, așa cum se vede pe harta de la fig. 2) au anumite caracteristici atât din punctul de vedere al conținutului antropologic – schelete întregi, grămezi de oase sau oase izolate –, cât și în ceea ce privește depunerile adiacente. Sunt specificate asemănările, precum și diferențele dintre cele două tipuri de morminte, subliniindu-se faptul că, în timp ce acele schelete depuse conform normelor rituale în gropile adiacente așezărilor sunt specifice fazei timpurii Aunjetitz, cele dispuse în poziții aparte sau resturile de schelete se plasează către sfârșitul bronzului timpuriu. Immo Heske, Silke Grefen-Peters, *Rückkehr in die Bestattungsgemeinschaft – „Zerrupfte” Bestattungen in der Bronze – und frühen Eisenzeit am*

Nordharz (p. 289-304) pornesc de la constatarea conform căreia în zona Harz, pentru bronzul târziu și perioada timpurie a epocii fierului, prezența în așezări a unor gropi cu resturi osteologice umane dezmembrate constituie o trăsătură comună, la fel ca și prezența osemintelor umane în locuiri. Faptul ar putea fi explicat ca datorat unor înmormântări în așezări efectuate de-a lungul timpului și deranjate. Obiceiul plasării unor morminte în zonele de locuire, precum și manipularea *post mortem* a scheletelor sau a unora din părți, mai ales a craniilor, cu precădere în mediile campaniforme, pare a avea rădăcini încă din neoliticul târziu și bronzul timpuriu.

Secțiunea dedicată mil. I a.Chr. este cea mai cuprinzătoare, cu 11 contribuții ce tratează, sub diverse aspecte, înmormântările cu caracter aparte, din prima epocă a fierului și până în Latène-ul târziu.

Ágnes Király, Katalin Sebök, Zsuzsanna K. Zoffmann, Gabriella Kovács, *Early Iron Age 'Mass Graves' in the Middle Tisza Region: Investigation and interpretation* (p. 307–326), pornesc de la o descoperire cu totul aparte. Este vorba de trei gropi de dimensiuni remarcabile, cu numeroase resturi osteologice umane amestecate, cercetate în stațiunea de la Pusztataskony-Ledence. Cele trei complexe – 2–011, 1–550 și 1–701 se găseau în preajma stațiunii, dar relația exactă față de aceasta nu este foarte clară. Cea dintâi groapă – 2–011 – conținea 20 de schelete, groapa a doua – 1–550 – șase schelete întregi, nouă cranii și resturi de schelete răvășite, iar în cea de a treia – 1–701 – s-au găsit 14 schelete întregi. Printre oase s-au găsit un inel, o brățară, ambele din cupru/bronz și un ciob Kalakača. Ca descoperiri oarecum similare, sunt menționate cele de la Hrtkovci-Gomolava și la Novi Sad, în două puncte, tot în mediu Kalakača. Complexitatea acestor descoperiri face dificilă o corectă interpretare a lor. Pentru finalul epocii bronzului și începutul epocii fierului se poate constata o creștere a acestor complexe față de o descreștere a înmormântărilor „normale”. Monika Griebler și Irmtrand Hellerschmid, *Menschenknochen und Menschenniederlegungen in Siedlungsgruben der befestigten Höhensiedlung von Stillfried an der March, Niederösterreich: Gängige Praxis der Totenbehandlung in der jüngeren Urnenfelderkultur?* (p. 327-346), se ocupă de descoperirile similare din stațiunea fortificată de la Stillfried, ce se plasează în sec. X–VIII a.Chr. În 25 de complexe, dintre cele peste 200 cercetate, au fost descoperite schelete umane și de animale, unele superficial trecute prin foc. Acestea erau depuse în gropi de dimensiuni apreciabile. Se remarcă groapa 841, cu 23 de indivizi și groapa 1141, cu șapte schelete umane, considerate ca provenind de la o familie. Resturile de oase animale provin majoritar de la cervide. Aceste complexe, împreună cu cuptoare cu resturi de vegetale arse, sunt plasate în zona mai ridicată a așezării. O explicație a acestor depuneri este greu de construit, ele putând fi expresia unor sacrificii rituale sau, poate, a unor înmormântări determinate de lupte sau moliime. Stefan Flindt, Susanne Hummel, Verena Seidenberg, Reinhold Schoon, Gisela

Wolf, Henning Haßmann și Thomas Saile, *Die Lichtensteinhöhle. Ein 'irregulärer' Ort mit menschlichen Skelettresten aus der Urnenfelderzeit – Vorbericht über die Ausgrabungen der Jahre 1993-2011* (p. 345–364), analizează amănunțit o situație cu totul aparte. În 1980, în interiorul peșterii Lichtensteinhöhle, fusese descoperită o groapă conținând 5475 de oase provenind de la 65 de indivizi. Inițial s-a considerat că este vorba de sacrificii umane. Reluarea cercetărilor între 1993–2011 și, mai ales, studiul antropologic foarte atent, au arătat că 24 dintre indivizii identificați sunt legați genetic, fapt ce a condus la reconsiderarea descoperirii drept loc de înhumare special și folosit repetat. Melanie Augstein, *'Reguläre' und 'irreguläre' Bestattungen der Hallstattzeit Nordostbayerns* (p. 365–376) se ocupă de ansamblul mormintelor hallstattiene din nordul Bavariei, etichetate ca „deviante”. După părerea autoarei, aceste înmormântări pot fi interpretate diferit, pe baza raportului față de practicile funerare obișnuite, fie ca rezultatul unor obiceiuri mortuare complexe, succesive de-a lungul unor faze specifice amplasamentului. O discuție asupra unor înmormântări din sec. VIII–VI a.Chr., de la Schwabthal, este susținută de Lydia Hendel și Elisabeth Noack, *Regel- oder Sonderfall? Die eisenzeitlichen Menschenknochen am Hohlen Stein bei Schwabthal, Lkr. Lichtenfels* (p. 377–386). Este vorba de o stâncă (formație dolomitică) de dimensiuni remarcabile, cu o poziție verticală, la baza căreia au fost descoperite resturi de oase umane, de la circa 16 indivizi. Poziția cu totul specială a acestor depuneri, într-o poziție dominantă, le îndeamnă pe cele două autoare să considere complexul ca fiind unul de excepție. Peter Trebsche, *Die Regelmäßigkeit der 'irregulären' Bestattungen im österreichischen Donaauraum während der Latènezeit* (p. 387–408) se ocupă de o serie de înmormântări de lângă Leonding și Vösendorf, încadrate în LtA–B, interpretate ca sacrificii umane. Reanalizarea acestor morminte arată însă că, de fapt, înmormântările anexate așezărilor se găsesc, din punctul de vedere al practicilor, într-o poziție diametral opusă celor din necropole. Analiza tafonomică mai indică faptul că gropile acestor complexe cu resturi umane, nu au fost acoperite imediat, ceea ce ar indica o supraveghere a stării (dispoziției) acestora. După părerea autorului apariția și dinamica acestor complexe funerare din stațiuni, concomitent cu răspândirea mormintelor de incinerare, ar fi fost destinată prezervării nucleului ritual al înmormântărilor primare. În bună măsură asemănătoare este și contribuția colectivului de autori Nils Müller-Scheeßel, Carola Berzin, Gisela Grupe, Annette Schwentke, Anja Staskiewicz, Joachim Wahl, *Ältereisenzeitliche Siedlungsbettungen in Baden-Württemberg und Bayern* (p. 409–424). Pentru epoca fierului, mormintele din așezările din sud-vestul Germaniei, foarte frecvente, pot fi considerate ca parte a comportamentului ritual din această vreme. Elementele de inventar, dispunerea defuncțiilor, împreună dovedesc un ansamblu de practici bine definit. Analizele antropologice, deși nu au putut pune în evidență cauzele precise ale morții, exclud practica canibalismului, des menționată în literatură.

O caracteristică ce le diferențiază de mormintele din cimitire o constituie frecvența mare a decedaților de vârste *infans* sau *juvens*. Analizele izotopice au mai arătat că, la această vreme, scheletele din cimitire sau așezări prezentau diferențe în ceea ce privește nutriția. Dată fiind complexitatea acestor observații, deseori în conflict, o interpretare acceptabilă a înmormântărilor din stațiuni nu pare, deocamdată, posibilă. Foarte interesantă este contribuția colectivului de autori Christian Meyer, Leif Hansen, Frauke Jacobi, Corina Knipper, Marc Fecher, Christina Roth și Kurt W. Alt, *Irreguläre Bestattungen in der Eisenzeit? Bioarchäologische Ansätze zur Deutung am Beispiel der menschlichen Skelettfunde vom Glauberg* (p. 425–438). În imediata vecinătate a „reședinței princiare” din epoca fierului, de la Glauberg, au fost descoperite recent 22 de schelete umane, depuse singular, în pereche sau mai multe, în gropi tronconice. La câteva dintre schelete s-au găsit elemente de port, în vreme ce, la cele mai multe, acestea nu existau. Analiza antropologică a pus în evidență apartenența la grupele de sex/vârstă, precum și o incidență crescută a uzurii articulațiilor. Examinarea bioarheologică nu a relevat date privind relațiile de rudenie. Analiza izotopică a pus în evidență faptul că meiul constituia componenta principală a dietei, precum și faptul că 74% din indivizi consumau și alimente vegetale aduse din alte părți. Ansamblul rezultatelor conduce, după opinia autorilor, către două scenarii interpretative. Conform celui dintâi, la Glauberg este vorba de un grup de populație căreia i-ar fi fost caracteristic obiceiul depunerii defuncțiilor în *storage pits*. Cel de al doilea consideră posibil ca înmormântările, mai sărace, să reprezinte o categorie socială inferioară, pentru care ritualul funerar era cu totul redus. Felix Fleischer, Michaël Landolt și Muriel Roth-Zehner, *Die eisenzeitlichen Siedlungsbestattungen des Elsass* (p. 439–470) fac o trecere în revistă, analitică, a înmormântărilor în așezările epocii fierului din partea germană a Alsaciei. Pe baza unui catalog detaliat, ce cuprinde 23 de asemenea complexe, autorii discută dispunerea scheletelor, numărul lor în gropi, elementele de inventar, manipulările *post mortem*. Sunt discutate și cazurile cu depuneri de resturi osoase de la animale. Autorii arată că, pe baza datelor ^{14}C , aceste înmormântări se plasează, majoritar, în intervalul 800–400 BC, fiind o caracteristică a zonei alsaciene pentru epoca fierului. Contribuția colectivului de autori Sandra Pichler, Hannele Rissanen, Norbert Spichtig, Kurt W. Alt, Brigitte Röder, Jörg Schibler și Guido Lassau, *Die Regelmäßigkeit des Irregulären: Menschliche Skelettreste vom spätlatènezeitlichen Fundplatz Basel-Gasfabrik* (p. 470–484), încearcă să stabilească în ce măsură complexe funerare considerate ca aparte se înscriu sau nu în obiceiurile funerare deosebit de variate ale epocii Latène târzii. Este discutată situația de la Basel-Gasfabrik, unde, alături de două cimitire de inhumație, mai sunt cunoscute numeroase depuneri de schelete umane, în variate poziții, în cadrul așezării. Între cei depuși în gropile din stațiune, indivizii sub 20 de ani sunt slab reprezentați, dar piesele de port sunt mai

frecvente în cazul mormintelor de copii. Sunt remarcate urmele determinate de manipularea *post mortem*. Examinarea contextelor arheologice, precum și a datelor antropologice poate duce la conturarea unor criterii de selecție a decedaților în ceea ce privește tratamentul *post mortem*. O categorie cu totul aparte de descoperiri, reprezentate prin depunerile în mlaștini, constituie obiectul contribuției lui Stefan Burmeister, *Moorleichen – Sonderbestattung, Straffjustitz, Opfer? Annäherungen an eine kulturgeschichtliche Deutung* (p. 485–506). Foarte răspândite în Danemarca, Germania de nord-vest, cadavrele umane depuse în mlaștini au fost considerate drept sacrificii rituale, inclusiv depunerea unor purtători de duhuri, persoane pedepsite etc. Cele mai multe asemenea descoperiri datează din epoca fierului³⁴, cele mai timpurii fiind din bronzul târziu, iar cele mai târzii chiar din evul mediu. Ansamblul cercetărilor conduce către interpretarea acestor *Moorleichen/Bog bodies* drept sacrificii umane.

Contribuția finală, de încheiere, este cea a lui Alexander Gramsch, *Wer will schon normal sein? Kommentare zur Interpretation 'irregulärer' Bestattungen* (p. 509-518). Autorul comentează contribuțiile din volum, referindu-se la termenul de 'irregulärer' Bestattungen, la modul în care este înțeles și folosit, pe baza contextului arheologic. Un accent aparte, firesc, este pus pe perspectiva sociologică.

Volumul este foarte important, nu numai pentru cei ce se ocupă de practicile mortuare. Sunt puse în discuție descoperiri remarcabile, este drept dintr-o zonă restrânsă a Europei, dar fiecare contribuție poate constitui un exemplu de cercetare și pentru alte zone, unde există astfel de descoperiri, mai puțin studiate. Lucrarea a fost tipărită în condiții grafice remarcabile. Ilustrația, separată pentru fiecare contribuție, este mai mult decât impresionantă. Fiecare articol este urmat de o bibliografie bogată. Recomand călduros arheologilor români volumul redactat de Nils Müller-Scheeßel.

---

³⁴ Vezi pentru România situația de la Lozna, cf. Teodor, Șadurschi 1981, 13-30.

Bibliografie

- Demjan, P. 2012, *Grave typology and chronology of a Lengyel Culture settlement: Formalized methods in archaeological data processing*, în Kolář, J., Trampota, F. (ed.), *Theoretical and methodological considerations in Central European Neolithic Archaeology*, BAR IS 2325, 77-93.
- Howel, S. 1989, *Of persons and things. Exchange and valuables among the Lio of Eastern Indonesia*, Man NS 24, 419-438.
- Löhlein, W. 1998, *Totenhaus - Grabkammer - Verbrennplatz. Zur Interpretation vierpfostiger Grundrisse aus Grabhügeln Nordwürttembergs*, ArchKorr 28, 4, 513-522.
- Steffen, C. 2010, *Die Prunkgräber der Wessex- und der Aunjetitz-Kultur Ein Vergleich der Repräsentationssitten von sozialem Status*, BAR InterSer 2160, Oxford.
- Teodor, S., Șadurschi, P. 1981, *Descoperirile din prima epocă a fierului de la Lozna-Dealul Morii*, Hierasus 4, 13-30.

Ion MOTZOI-CHICIDEANU

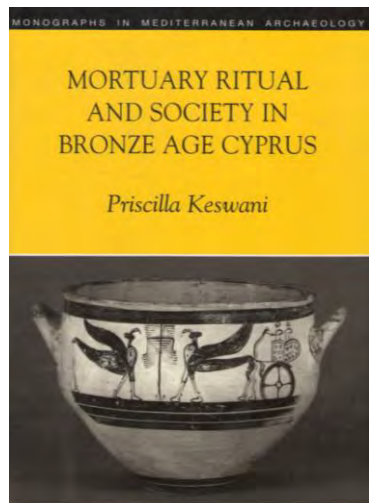
*Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”
str. Henri Coandă, nr. 11, sector 1, București*

Priscilla Keswani, *Mortuary ritual and society in Bronze Age Cyprus*, Seria *Monographs in Mediterranean Archaeology*, Editura Equinox, London 2004, 257 pag., 18 fig., 38 tabele, toate în text. ISBN 1-904-768 03-2.

Contents, List of Figures, List of Tables, Preface and Acknowledgments (p. I–XIII), urmează *Introduction* (p. 1–5). În prima parte a acesteia se arată că obiectul lucrării este studiul în detaliu al comportamentului funerar în strânsă relație cu dinamica comunităților/unităților sociale, de-a lungul epocii bronzului în Cipru.

Situat în Mediterana de est, Ciprul a ocupat o poziție cu totul deosebită în schimbul la distanță dintre Egipt, Orientul Apropiat, Anatolia și zona egeeană. Cunoscut la vremea aceea, în textele egiptene și în cele din Orientul Apropiat, sub denumirea de “regatul *Alashiya*”, Ciprul a fost una din sursele principale de cupru, fapt cu totul deosebit ce a influențat evoluția comunităților din insulă. Este cunoscut că de-a lungul epocii bronzului comunitățile cipriote au trecut prin importante transformări în ceea ce privește strategia de subzistență, activitatea economică, organizarea socială, toate acestea transformând Ciprul dintr-o insulă izolată într-un deosebit de important nod al schimbului la distanță, și chiar al transferului de influență politică. În acest cadru, străduința autoarei s-a îndreptat către examinarea amănunțită a detaliilor privind practicile funerare, inclusiv tendința evoluției acestora pe termen lung, acestea reflectând schimbările petrecute în structura socială a comunităților cipriote din epoca bronzului. În partea a doua a introducerii este prezentat succint, pe capitole, conținutul lucrării.

Capitolul al doilea – *Mortuary ritual and Society: Some Theoretical Considerations* (p. 6–21) – începe cu o trecere în revistă a preocupărilor etnologilor, încă de la finele sec. XIX, de a lămuri semnificația obiceiurilor mortuare. Mulți dintre aceștia au subliniat poziția centrală a comportamentului funerar în cadrul vieții sociale, ca formă de renegociere a ierarhiei sociale, de refacere a structurilor sociale afectate de decese. Autoarea discută apoi străduințele procesualiștilor de a stabili ce este exact *persoana socială* și raportul acesteia cu procedeele de tratament funerar corespunzătoare, de unde și variabilitatea ceremonială. Sunt expuse apoi criticile post-procesualiștilor, care contestă accentul excesiv pus asupra persoanei sociale, considerând că practicile rituale deseori pot fi manipulate în funcție de motivații restrânse, de multe ori

suprapunându-se sistemului inter- intrarelațional al unităților sociale. Sunt menționate, în acest sens, exemplele oferite de M. Parker Pearson privind modul în care incinerarea și inhumarea sunt practicate astăzi în Marea Britanie. În același sens sunt citate cazuri din Borneo și Berawan, în Asia de sud. Continuând discuția, autoarea subliniază importanța ce trebuie acordată, în timpul cercetărilor, corelațiilor dintre locație, structură, elemente de ritual, inventare, în același timp fiind cu totul necesară stabilirea relației dintre habitat și zona funerară. De asemenea, sunt subliniate posibilitățile de completare a informațiilor privind persoana socială/unitatea socială, precum și variabilitatea obiceiurilor mortuare, pe baza studiilor chimice sau, mai ales, paleopatologice. Interpretarea semnificației variabilității ceremoniilor funerare ar trebui făcută însă prin examinarea relației dintre acestea și alte aspecte ale vieții sociale, cum ar fi cele privind structura socială, cele referitoare la caracteristicile de ordin economic sau ideologic, toate acestea fiind examinate în funcție de ansamblul lor cultural și de dinamica acestuia de-a lungul vremii. O problemă destul de importantă este cea a constituirii cimitirelor extramurale/ sau a zonelor funerare distincte față de așezări, zone în cadrul căror pot fi distinse parcele funerare specifice unor subunități sociale – familii, clanuri – aflate în continuă competiție. Aceeași competiție poate duce, de-a lungul timpului, la deplasarea acestor parcele în preajma locuințelor, la apariția unor distincte zone funerare intramurale. În cursul acestor deplasări a grupelor familiale de morminte apar practici legate de traiectoria de după înmormântarea defuncțiilor – tratamentul secundar –, de episoadele ceremoniale *post mortem* corespunzătoare, precum și apariția mormintelor colective, procese desfășurate adesea de-a lungul unor lungi perioade de timp. Sunt prezentate și discutate larg opiniile diferiților specialiști pe această temă, folosindu-se argumente de ordin arheologic și etnografic. Cu bună dreptate, autoarea arată că, dincolo de discuțiile procesualiste și post procesualiste, este cu totul necesară, în cazul Ciprului din epoca bronzului, o examinare detaliată a fiecărui caz în parte, pentru a pune în lumină obiceiurile funerare ca parte a arenei transformărilor sociale.

Capitolul 3 – *The archaeological record of mortuary practice in Cyprus: Formation processes, sampling issues, and methodology for interpretation* (p. 22-36) – se referă la stadiul cercetărilor privind obiceiurile funerare de-a lungul epocii bronzului în Cipru. Cele mai multe structuri funerare sunt mormintele săpate în stâncă, așa numitele *havara* sau *kafkalla*. Foarte diferite între ele, ca plan sau dimensiuni, acestea sunt, de obicei, alcătuite dintr-un *dromos* prin care se pătrundea în camerele mortuare apoi printr-un orificiu numit *stomion*, ce străpunge peretele de piatră, și care de obicei este închis cu o lespede din piatră. Destinate unor înmormântări succesive, aceste morminte sunt cel mai adesea deranjate prin repetatele depuneri, ceea ce îngreunează cercetarea arheologică și interpretarea observațiilor. În partea centrală a insulei se constată o frecvență apreciabilă

a mormintelor-put, uneori asociate mormintelor cu cameră. Și în cazul mormintelor-put s-au observat înmormântări repetate. Cu două excepții, la tumulii de la Korovia și Enkomi, nu mai există însemne ale structurilor funerare, dispariția lor având cauze diferite. Cauze naturale, dar și jefuirea mormintelor, încă din antichitate, au contribuit la dispariția unei bune părți a inventarelor sau la distrugerea construcțiilor funerare. Cercetările arheologice mai vechi s-au concentrat în principal asupra elementelor de inventar, abia în ultimii ani acordându-se atenție resturilor osteologice, studiului zonelor funerare și de habitat. Dar cercetarea modernă se confruntă cu multe situații problematice, cum ar fi faptul că, după ocuparea zonelor de nord și est ale Ciprului de către Turcia, accesul arheologilor în aceste părți este astăzi închis. Pentru perioadele timpurie și mijlocie a epocii bronzului în Cipru (vezi harta de la fig. 3.1), cele mai reprezentative dintre ansamblurile funerare cercetate sunt cele de la Bellapais – *Vounos* și Lapithos – *Vrysi tou Barba*. Pentru bronzul târziu există iarăși asemenea descoperiri, cele mai expresive fiind plasate pe coastele de sud și de est ale insulei (vezi harta de la fig. 3.2), între care se distinge cimitirul de la Enkomi, aflat pe coasta de est a insulei, cimitir cercetat vreme de 70 de ani, fiind descoperite sute de morminte. Mai bine cunoscute sunt totuși cele din partea centrală a Ciprului – Akhera – *Chiflik Paradisi*, Dhenia – *Kafkalla*, Nicosia, Dhali – *Kafkallia*, Milia – *Vykla Trachonas*, Angastina – *Vounos* – acestea oferind date privind deosebirile în comportamentele funerare din centrul insulei față de cele din zonele sudice, de coastă. Există câteva aspecte mai puțin clarificate. Este vorba de stabilirea unor arii pentru anumite modalități de comportament, de precizări privind tratarea defuncțiilor în funcție de grupele de sex/vârstă, de stabilirea eventualelor subunități sociale cu zonele lor funerare proprii. Autoarea schițează căile de studiu ale cercetării moderne, ale unei metodologii de interpretare a mormintelor colective. O primă direcție ar fi reconstituirea modalităților de tratament în cadrul grupurilor de morminte colective, de stabilire a succesiunilor de înmormântări și, pe cale de consecință, relația dintre grupurile sociale/subunități și grupările de morminte. O altă problemă este aceea a dinamicii inventarelor ce pot reflecta prestigiul social al defuncțiilor. Toate acestea trebuie privite și din punctul de vedere al cronologiei relative.

În capitolul 4 – *The Early and Middle Bronze Age* (p. 37-83), se arată că, pe baza observațiilor înregistrate, au putut fi puse în evidență transformări radicale în ceea ce privește habitatul, practicarea agriculturii, schimbul la distanță, metalurgia. De la așezări restrânse, alcătuite din colibe modeste, se trece la sate constituite din locuințe de dimensiuni mari, cu mai multe încăperi. La transport, ca și la arat, sunt folosite animale de tracțiune, crește semnificativ producția de piese din cupru, foarte rare în perioada precedentă. În conjuncție cu aceste transformări de tehnologie dar și de ordin social, se petrec modificări importante ale comportamentului funerar. Apar

acum cimitirele/zonele funerare extramurale, cu morminte săpate/tăiate în stâncă, cu înmormântări multiple, cu inventare fastuoase, constituite din piese de port prețioase și multe vase din lut. Cauzele exacte ale acestor transformări sunt greu de conturat, cea mai probabilă fiind deplasarea de populație dinspre Anatolia. O dată cu apariția spațiilor funerare extramurale, unele cu multe înmormântări – cum este cazul la Marki – *Alonia*, cu 786 de morminte – ceremonialul mortuar se complică, putându-se vorbi de așa numitele *multi-stage ritual programs*, constituit din înhumări, exhumări și reînhumări, ceremonii *post mortem* etc. Sunt prezentate situațiile de la Bellapais – *Vounous* sau Lapithos – *Vrysi tou Barba*, pentru bronzul timpuriu și cele de la Ayios Iakovos – *Melia* și Korovia – *Paleoskoutella* și altele pentru bronzul mijlociu. Tratatamentul secundar a fost pus în lumină prin mai multe cazuri, cum ar fi cel de la Politiko – Lambertis – mormântul 18 cu 12–15 indivizi. Obiceiul de exhumare și reînhumare, reșezarea osemintelor sunt privite, și prin paralele etnografice, ca expresii ale unei ideologii ce a condiționat ansamblul ritualurilor, ideologie care, împreună cu regulile, în primul rând cele de rudenie, pe baza cărora erau constituite subunitățile sociale, au determinat gruparea mormintelor. Cele mai vechi morminte cu cameră sunt cele 13 cercetate de la Kissonerga – *Mosphilia*, în sud-vestul insulei, întregul complex fiind datat în Calcholic-ul târziu. Dacă cele mai vechi erau simple camere mortuare săpate în stâncă și în care se putea pătrunde printr-un puț oblic sau printr-un dromos, ulterior camerelor funerare le-au fost asociate nișe laterale (fig. 4.1–4.2), fiind evident vorba de morminte de familie. Variațiilor în ceea ce privește structura și dimensiunile structurilor funerare li se adaugă sporul inventarelor funerare – piese de port, ceramică, piese de import, între acestea un loc aparte ocupându-l sigiliile din Siria antică sau Babylon – fiind pusă astfel în evidență competiția dintre subunitățile sociale, după cum se poate observa la Bellapais – *Vounos* sau Lapithos – *Vrysi tou Barba* de pildă. Toate acestea subliniază relațiile strânse dintre comunitățile cipriote și cele din zonele continentale din Anatolia sau Levant, apariția unei elite, probabil ereditare, toate creând bazele unui comportament funerar sofisticat specific etapei următoare.

În capitolul 5 – *The Late Bronze Age* (p. 84-144) – se pornește de la majorele transformări sociale și politice, specifice acestei perioade a bronzului cipriot. Este vorba despre apariția așezărilor urbane, cu edificii impozante construite din piatră fasonată – cum ar fi, de pildă, cele de la Morphou – *Tumba tou Skourou* sau Enkomi – *Ayos Iakovides*, ai căror rezidenți erau profund implicați în metalurgia cuprului și comerțul în Mediterana estică și în zona egeeană, după cum o dovedesc preluarea sistemului de măsuri și greutate specific Orientului Apropiat, mențiunile din textele antice sau artefactele descoperite în epava de la Ulu Burun. Raportate la aceste transformări sunt analizate caracteristicile obiceiurilor mortuare specifice epocii. Este

vorba de semnificațiile schimbărilor în ceea ce privește dispunerea spațială, gruparea mormintelor și practicile rituale, variațiile sincrone și diacrone ale arhitecturii mormintelor, frecvența elementelor de prestigiu și ierarhie socială în structurile funerare, implicațiile declinului acestor comportamente către sfârșitul epocii bronzului cipriot. Toate acestea sunt discutate amănunțit pe baza cercetărilor efectuate în diferite zone ale Ciprului, în situri impresionante, cum sunt cele de la Dikaioi, Enkomi, Kalavastos, Kourion, Morphou etc. O primă observație importantă se referă la existența paralelă a două categorii de zone funerare: cimitirele extramurale pe arii mari, specifice așezărilor de caracter rural, concomitent cu spații mortuare intramurale, de dimensiuni reduse, specifice „orașelor”. Tot în această vreme se constată o reducere a frecvenței mormintelor colective, precum și un statut social înalt al femeilor, cum lasă să se întrevadă inventarele funerare sau craterile miceniene cu reprezentări feminine descoperite la Kalavastos sau Kourion. Structurile funerare – *chamber tombs* – încep să își reducă din dimensiuni și chiar complexitate, mai cu seamă în stațiunile cu caracter urban, fenomen considerat ca reflectând o corespunzătoare scădere de participare socială la ceremoniile mortuare. În același timp se mai observă o anume restructurare – ‘*privatizations*’ – a inventarelor funerare – bunuri de prestigiu – care pare a pune în lumină o afirmare a elitelor locale în cadrul competiției intra și extra comunitare în care sunt tot mai angajate. Dar această “privatizare” a contextelor mortuare, reducerea inventarelor funerare față de depunerile din așezări – *settlement deposits* –, par a indica faptul că ceremoniile funerare nu mai ocupă locul central al competiției intra comunitare, acesta mutându-se într-un alt sector al vieții de zi cu zi.

Lucrarea se încheie cu capitolul 6 – *Mortuary ritual, Social structure, and Macro-Processual Change in the Cypriot Bronze Age* (p. 145–162). Autoarea reia în ansamblu încheierile discuțiilor din capitolele precedente, subliniind cum studiul comportamentului funerar poate pune într-o excelentă lumină dinamica socială a comunităților, a întregii societăți cipriote de-a lungul epocii bronzului și nu numai... Este subliniată din nou relația reciprocă dintre ansamblul comportamentului funerar și cel alcătuit din strategia de subzistență, habitatul, metalurgia cuprului, schimbul la mare distanță și migrația/deplasarea de populație dinspre zonele continentale. Cum baza documentară pentru studiul obiceiurilor mortuare din epoca bronzului pentru Cipru provine, în cea mai mare parte din cercetări arheologice mai vechi, P. Keswani propune câteva direcții de cercetare moderne – studiul antropologic fizic calificat, traiectoriile *post mortem* ale osemintelor umane, studii geoarheologice pentru precizarea contextului în care se situează zonele funerare și a raportului planimetric dintre acestea și zonele de habitat, studii paleontologice și botanice asupra resturilor animale și de floră din morminte, studiul condiției în care se află inventarele funerare, calculul tridimensional al mormintelor (suprafață și volum de pământ excavat, acestea

exprimând efortul depus, respectiv consumul de energie socială), – toate acestea putând aduce informații foarte utile pentru o actualizare a studiului în discuție.

Urmează: *Bibliography* (p. 163–185), *Tables* (p. 186–248) și *Index* (p. 249–257). Aș atrage atenția asupra celor 38 de tabele. Dacă tabelul 1.1 prezintă cronologia, pe faze/etape, a epocii bronzului în Cipru, foarte utilă de altfel, celelalte (lipsește tabelul 2 !) sunt structurate pe criterii anume, descriptive, statistice, pentru bronzul timpuriu și mijlociu, ca și pentru perioada târzie, fiind incluse datele înregistrate în cursul cercetărilor întreprinse.

Cartea Priscillei Keswani este un exemplu de analiză modernă a obiceiurilor funerare. Chiar dacă se referă doar la societatea cipriotă a epocii bronzului, lucrarea este mai mult decât utilă celor ce se ocupă de preistoria sud-est europeană. O recomand cu căldură.

Ion MOTZOI-CHICIDEANU

*Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”
str. Henri Coandă, nr. 11, sector 1, București*

Sorin-Cristian Ailincăi, *Începuturile epocii fierului în Dobrogea. Cercetările arheologice de la Revărsarea, Isaccea, județul Tulcea, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2013. 164 p., 41 figuri incluse în text + 74 planșe*

Volumul publicat în anul 2013 reprezintă valorificarea exhaustivă a materialului arheologic rezultat în urma cercetărilor de la Revărsarea, punctele *Dealul Tichilești* și *Cotul Tichilești*, județul Tulcea. Așa cum precizează și autorul în debutul lucrării, descoperirile arheologice au fost identificate ca fiind hallstattiene și oferă imaginea unei succesiuni cronologice de la începutul epocii fierului în regiunea Dunării de Jos.

În prima parte a lucrării este prezentat cadrul natural, pornind de la date generale despre geografia zonei de nord a Dobrogei și insistând asupra punctului de interes: zona Tichilești, siturile fiind localizate pe două promontorii aflate în partea de vest a localității Revărsarea, în apropiere de orașul Isaccea, județul Tulcea. În text se regăsesc și o serie de hărți topografice și reconstituiri 3D ale zonei, pentru o mai ușoară înțelegere și observare a spațiului geografic descris.

Cel de-al doilea capitol – *Situri din perioada timpurie și mijlocie a epocii fierului în nord-vestul Dobrogei*, prezintă, așa cum reiese și din titlu, descoperirile din perioada timpurie și mijlocie a epocii fierului din zona de nord-vest a Dobrogei. În prima parte a acestui capitol este redat istoricul cercetărilor, iar în cel de-al doilea subcapitol este prezentat repertoriul descoperirilor reprezentative pentru această perioadă. Primele cercetări care au vizat perioada hallstattiană au luat amploare odată cu săpăturile de la Babadag, în 1962. În 1988, cu prilejul instalării unei conducte de gaz ce străbătea Dobrogea de la nord la sud, au fost întreprinse săpături de salvare la Niculițel și Telița. La începutul anilor '90, alte cercetări de salvare au fost efectuate la Revărsarea, în punctele *Dealul Tichilești* și *Cotul Tichilești*, dar și la Garvăn, punctul *Mlăjițul Florilor*. Începând cu 2001, pe parcursul a patru campanii, au fost cercetate materialele descoperite în urma săpăturilor arheologice de la Jijila–Cetățuie, acestea fiind publicate sub forma unei monografii (V. Sîrbu, S.C. Ailincăi, G. Simion, *Jijila–Cetățuie o așezare fortificată a culturii Babadag în nord-vestul Dobrogei*, Brăila, 2008).

Următorului capitol – *Așezarea din perioada timpurie a epocii fierului de la Revărsarea – Dealul Tichilești*, i-a fost acordat un spațiu generos, în cuprinsul căruia este prezentat

materialul arheologic în funcție de contextul descoperirii. Inițial este prezentat modul în care s-a efectuat săpătura arheologică: stratigrafia sitului, complexe descoperite și alte date de natură tehnică. Urmează informații despre amenajările de habitat (gropi și locuințe de tip bordei), în număr de 28, acestea fiind identificate pe singurul nivel de locuire, concentrate mai ales în zona centrală și vestică a sitului. În privința descoperirilor osteologice, este menționată prezența alături de o fibulă din fier, a unei mandibule umane aparținând unui individ de sex feminin.

Inventarul arheologic mobil este reprezentat de vase ceramice, unelte din lut, obiecte din piatră și fibule din fier. Lotul ceramic este compus din 695 de piese care au fost analizate din punct de vedere tipologic (formă și funcționalitate), după cum urmează: au fost identificate vase bitronconice (categoria A – 276 piese), căni (categoria B – 4 piese), cești (categoria C – 67 piese), străchini (categoria E – 175 piese), borcane și vase în formă de sac (categoria F – 173 de piese) atribuite culturii Babadag. Totodată, ceramica a fost analizată și din perspectiva stilurilor decorative (liniare și geometrice specifice), în acest sens fiind prezentat și un repertoriu al tipurilor de decor specific culturii Babadag. Sunt menționate și tehnicile de realizare a decorului pe materialul ceramic (incizie, imprimare, puncte, caneluri), dar și tipurile de accesorii aplicate pe suprafața vaselor (torți, proeminențe, benzi aplicate). Este precizată și frecvența tipurilor de decor pe anumite categorii de vase. Astfel, un număr de 216 vase sunt decorate în tehnica specifică culturii Babadag. Pentru a surprinde și mai bine informațiile de natură statistică, textul a fost completat cu șapte grafice.

Obiectele din lut sunt documentate prin prezența a 13 fusaiole, la care se adaugă un fragment ceramic care prezintă urme de frecare pe partea îngustă, autorul considerând că a fost folosit pentru lustruirea suprafețelor vaselor. Doar două obiecte din piatră au fost identificate, acestea fiind confecționate prin șlefuire. La aceste descoperiri se adaugă și două fibule din fier, databile în intervalul secolelor X-IX a. Chr.

Analiza resturilor arheozoologice descoperite în stațiunea de la Tichilești a fost publicată anterior de Sergiu Haimovici și George Bodi (*Studiul paleofaunei descoperită în trei situri hallstattiene din nordul Dobrogei*, Peuce, S.N., 1, 471-480). Fragmentele de resturi osteologice, în număr de 66, au fost împărțite în patru grupe: pești osoși, broaște țestoase, păsări, mamifere. Marea majoritate a resturilor osoase aparțin grupei mamiferelor, fiind identificate opt specii: taurine, porcine, ovicaprine, cabaline și canine ca animale domestice și cerbul și mistrețul ca animale sălbatice.

Cronologiei îi este dedicat un subcapitol aparte, în care se discută despre cele trei faze ale culturii Babadag, această împărțire fiind aplicată inițial, de către Gavrilă Simion și pentru situl de la Revărsarea, punctul *Dealul Tichilești*. Autorul lucrării, în urma analizei materialului arheologic, încadrează cronologic acest sit în perioada culturii Babadag ce corespunde existenței altor culturi hallstattiene timpurii cu

ceramică imprimată din sud-estul Europei: Pšeničevo, Cozia, Saharna-Soloceni sau Insula Banului, care pot fi datate în intervalul X-VIII a. Chr.

Cercetările arheologice din punctul *Cotul Tichilești* au fost efectuate tot în urma unor săpături de salvare, în 1990, de către Victor H. Baumann. Analiza recentă a materialului arheologic rezultat, cât și apariția unor noi date despre prima epocă a fierului în zona Dunării Inferioare au dus la reformularea unor opinii referitoare la descoperirile din acest sit. Astfel, în cel de-al patrulea capitol, *Descoperirile din perioada mijlocie a epocii fierului de la Cotul Tichilești*, sunt menționate informații despre așezarea cu două etape cronologice de locuire: prima reprezentată de două vase de tip Basarabi alături de ceramică considerată post-Babadag, iar a doua (datată în sec. VI a. Chr.) este reprezentată de un fragment de *aryballos* corintian și de amfore de Chios și Lesbos. Totodată, necropola identificată în partea de sud a promontoriului a ridicat probleme referitoare la atribuirea acesteia uneia dintre locuiri. Mormintele descoperite au fost apreciate ca fiind asemănătoare cu cele din necropola de la Stoicani, astfel se consideră că cele șase morminte descoperite la *Cotul Tichilești* sunt contemporane cu locuirea în care au fost descoperite vasele de tip Basarabi.

În ultimul capitol sunt expuse concluziile lucrării, reprezentate de analiza descoperirilor de la Tichilești atât în contextul primei epoci a fierului în zona Dunării Inferioare, cât și raporturile dintre cultura Babadag, fenomenul Basarabi și necropolele de tip Stoicani.

Introducerea în circuitul științific a rezultatelor și materialelor obținute în urma cercetărilor de la Revărsarea, Isaccea, județul Tulcea, prin publicarea unei lucrări monografice completată cu un amplu rezumat în limba engleză, bibliografie și ilustrație de calitate, constituie un instrument de lucru eficient pentru cercetarea primei epoci a fierului în Dobrogea.

Diana Andreea STAN

*Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”,
Str. Progresului, nr. 32, 820009, Tulcea*

Daniel Spânu, *Tezaurile dacice. Creația în metale prețioase din Dacia preromană*, Ed. Simetria, București, 2012, 278 p. + 195 Pl.

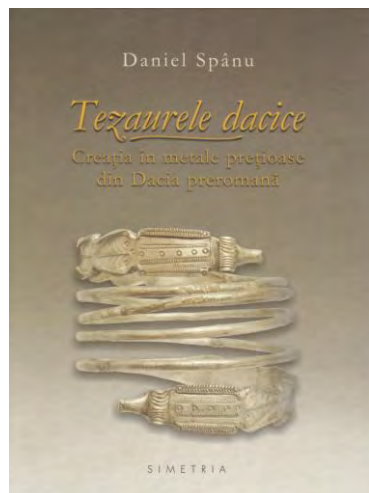
Apărută în cursul anului 2012, lucrarea de față reprezintă o formă actualizată a tezei de doctorat intitulată *Piese de orfeverie din Dacia din secolele II a.Chr.–I p.Chr.* susținută de Daniel Spânu în martie 2006 la Universitatea București.

Spațiul supus cercetării – Dacia – este bine conturat în partea introductivă (Cap. I *Introducere*, p. 15-19) unde se fac și referiri mai mult decât utile referitoare la contextul cultural și istoric al înfloririi orfeveriei dacice. Deși preocupări, anticare și intelectuale, pentru produsele orfeveriei dacice se întâlnesc încă din perioada Renașterii, primele demersuri științifice apar de la mijlocul sec. XIX, autorul lucrării subliniind rolul important al contribuțiilor aduse de cercetători precum N. Fettich sau K. Horedt (vezi Cap. II *Istoricul Cercetării*, p. 20-26).

O concisă prezentare a surselor de informație, a împrejurărilor în care au fost făcute descoperirile, circulația ulterioară a pieselor precum și a modului de publicare este făcută în cele de al treilea capitol intitulat *Starea și relevanța informației* (p. 27-31). Pornind de aici autorul analizează obiectiv contextele arheologice din care provin piesele studiate (Cap. IV *Contextele arheologice: așezări, morminte, tezaur*, p. 32-39), propunând mai multe modele dintre care cel mai plauzibil pare a fi cel al depunerilor votive în mediul natural.

O problemă foarte interesantă este discutată în Cap. VI *Originea metalelor prețioase* (p. 88-93). Prezența numeroaselor obiecte din argint într-un spațiu sărac în astfel de zăcămintele, și fără dovezi clare de exploatare înaintea organizării romane a mineritului și metalurgiei în Dacia, îl determină pe autor să ofere ca cea mai plauzibilă ipoteză reciclării parțiale a loturilor de drahme și denari republicani importate în prima jumătate a sec. I BC. Lipsa unei economii monetare în Dacia au determinat probabil convertirea monedelor în podoabe, autorul presupunând aici și posibilitatea folosirii unor etaloane monetare.

Urmând „lanțul tehnologic”, Cap. VII *Tehnici de execuție și de ornamentare* (p. 94-99) face o prezentare a metodelor folosite pentru turnarea dar mai ales pentru prelucrarea mecanică a metalelor prețioase și tratarea suprafețelor pieselor de orfeverie, autorul observând și folosirea anumitor tipuri de unelte. Interesante sunt și

observațiile cu privire la tratamentul particular aplicat anumitor piese, în privința posibilității deteriorării lor intenționate sau efectuării unor reparații (Cap. IX *Tratamentul aplicat de pieselor de orfevrerie în vechime*, p. 106-110).

Foarte importante în structura lucrării sunt și capitolele legate de interpretarea pieselor de orfevrerie dacică. Din punct de vedere tipologic au fost identificate mai multe categorii de obiecte: accesorii vestimentare (fibule și catarama), o mare varietate de piese de podoabă (brățări, colane, verigi) și recipiente din metal prețios; pe care le analizează separat din punct de vedere tipologic și cronologic (Cap. V *Morfologia orfevriei dacice*, p. 40-87).

Tot o abordare tipologică se poate observa și în privința analizei motivelor ornamentale (Cap. VIII *Considerații asupra ornamenticii orfevriei dacice*, p. 100-105), care sunt împărțite în: geometrice și abstracte, vegetale, zoomorfe; la care se mai adaugă și o prezentare a anumitor efecte plastice. Pe ansamblu, autorul remarcă existența a două tendințe stilistice distincte. Fibulele, colanele și brățările sunt decorate mai ales cu motive geometrice, executate în funcție de morfologia fiecărei piese, în vreme ce pe cupe și falerele se regăsește un decor mai amplu, frize și chiar compoziții ornamentale, la care se adaugă de multe ori decoruri vegetale.

Separat este abordată semnificația *iconografiei și mitologiei în orfevria dacică* (Cap. X, p. 111-120) în care sunt identificate mai multe tipuri de personaje și teme cu reprezentări ale unor divinități feminine și eroi-cavaleri însoțiți în multe cazuri de reprezentări zoomorfe. Descoperirile cunoscute indică o iconografie ce reflectă o unitate mitologică pe un teritoriu cu diferențe clare în privința manifestărilor funerare și votive, fapt ce poate fi explicat printr-o valorizare diferită a celor două componente ce stăteau la baza mitologiei locale. Inventarele tezaurilor sunt percepute ca depuneri ale unor garnituri de port feminine; în schimb majoritatea înmormântărilor de tip Padea-Panagjurski Kolonii ilustrează simbolizarea statutului de luptător-cavaler al defunctului. Diferența geografică dintre o arie a tezaurilor (în special Transilvania, unde înmormântările sunt rare) și o arie cu înmormântări cu echipament militar (în jurul segmentului oltean al Dunării – aici tezaurile sunt rare) este, potrivit autorului, expresia traduceri în planul ritualurilor de către două comunități învecinate a componentelor feminină și masculină din puțin cunoscuta mitologie dacică. Autorul propune deci, poate într-un mod mult prea succint, o subîmpărțire a spațiului cultural dacic în grupe distincte, diferențiate net pe criterii rituale. Desigur, aprofundarea detaliată a acestui aspect nu își găsea locul într-o lucrare dedicată orfevriei dacice; ideea ar putea fi însă reținută ca ipoteză de lucru tentantă și ar putea fi dezvoltată în studii viitoare.

O atenție deosebită este acordată *analizei inventarelor precum și conținutului și semnificației acestora* (Cap. XI, p. 121-137). Pornind de la identificarea unor clase de inventar, autorul observă combinarea unor anumite categorii de piese (a. inventare ce

conțin exclusiv piese de port și podoabă; b. inventare ce conțin preponderent recipiente; c. inventare care conțin preponderent falere) pe care le analizează în amănunt. Pe ansamblu din compoziția tezaurelor dacice reies două categorii principale: cea mai numeroasă este cea a „garniturii de port”, care reflectă o identitate simbolică individuală; în vreme ce cea de tip „cumul” indică o identitate colectivă sau instituțională – acestea putând fi interpretate ca indicatori ai unor centre de putere regională.

Capitolul XII intitulat *Cronologia relativă și absolută* (p. 138-145) este dedicat discuțiilor privitoare la cronologia unor anumite categorii de piese cum ar fi monedele, vesela de lux, fibulele de import precum și relevanței cronologice a asocierilor de tipuri reprezentative. Importantă este sincronizarea principalelor grupe de obiecte cu fazele circulației monetare în Dacia. Astfel, cele mai timpurii forme ale orfevriei dacice (fibulele cu noduri, brățările circulare masive sau cele cu torsade, cupele *mastós*) se sincronizează cu perioada de aflux a drahmelor și a denarilor republicani târzii (cca. 80/70-30/20 a.Chr.); o a doua grupă de obiecte (brățările spiralice cu plăci terminale, fibulele cu scut și cele cu linguriță) se sincronizează cu cei mai timpurii denari imperiali și au fost create și folosite în timpul domniei lui Augustus și în deceniile imediat următoare (30/20 a.Chr.–20/50 p.Chr.). Etapa târzie a orfevriei dacice se poate prelungi până în pragul cuceririi de către Traian (cca. 30/50–100 p.Chr.), numărul și greutatea pieselor scăzând considerabil. Autorul ar fi trebuit să sublinieze poate cu mai mult curaj că, de fapt, nu putem vorbi despre „o etapă târzie” a orfevriei dacice în perioada 30/50–100 p.Chr., tocmai datorită rarității descoperirilor cu obiecte de argint databile în acest interval; nu se mai produc local tipuri specifice doar acestui interval. Autorul ar fi trebuit să explice cu mai multă fermitate această penurie prin diminuarea importului de monedă romană imperială la nord de Dunăre în sec. I p.Chr.

Analiza spațială a descoperirilor este făcută în Cap. XIII (*Chorologia orfevriei dacice*, p. 146-161), ocazie cu care sunt identificate zonele de concentrare și de dispersie și sunt discutate semnificațiile și relevanța răspândirii tipurilor reprezentative, a indicatorilor cronologici și a formelor de inspirație elenistică. Relația spațială dintre categoriile de descoperiri prilejuiește autorului prezentarea unor foarte interesante studii de caz precum cele din zona Hațeg-Orăștie, depresiunea Târgu Secuiesc sau zona Sighișoara-Șaeș-Heitur de unde reies și o serie de caracteristici ale distribuției pieselor de orfevrie în teritoriu cum ar fi de exemplu segregarea aurului de argint care se observă atât în inventare cât și în teritoriu; sau concentrarea descoperirilor fie concentric, în jurul unor centre, fie distribuții lineare de-a lungul căilor de acces.

Lucrarea se încheie cu un succint dar elocvent capitol de concluzii (Cap. XIV *Orfevria dacică – o formă originală de reprezentare culturală. Concluzii*, p. 162-166) dar și

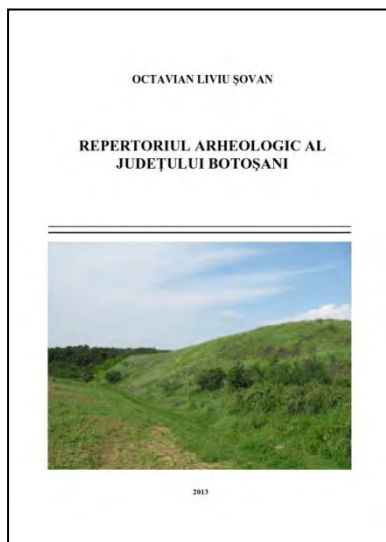
cu un foarte interesant excurs dedicat recent descoperitelor brățări de aur de la Grădiștea de Munte, însoțite de un rezumat detaliat în limbile engleză și germană (p. 179-212), catalogul descoperirilor (p. 231-255), o listă bibliografică impresionantă (p. 259-276). Partea scrisă este completată și de 195 de planșe de o calitate grafică remarcabilă care ilustrează majoritatea obiectelor de argint și de aur dacice cunoscute (cca. 800 de obiecte), desenate de autor în mare parte după originale. Astfel, sub aspect documentar, lucrarea ni se înfățișează ca un cuprinzător corpus ilustrat al categoriei de materiale și descoperiri dezbătute.

În final nu putem să nu remarcăm o impecabilă organizare metodologică a temei abordate, într-un stil literar clar, concis și elegant care asigură o lectură ușoară și plăcută. Rezultatul unei munci asidue, efectuate cu deosebit profesionalism, cartea de față poate fi considerată, fără exagerare, una dintre cele mai reușite realizări ale arheologiei pre- și protoistorice românești din ultimii ani, constituind un foarte util instrument de lucru și, totodată, o contribuție bine întemeiată în studiul civilizației dacice și a fenomenului depunerilor votive în preistorie.

Sorin-Cristian AILINCĂI

*Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”,
Str. Progresului, nr. 32, 820009, Tulcea
sailincai@gmail.com*

Octavian Liviu Șovan, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, Pim Publishing House, Botoșani, 2013, 500 p. + electronic version on the attached CD-ROM.

It is almost useless to emphasize more the importance of the archaeological repertoires of the counties, as any and all archaeologist, curator, researcher working in the field, as well as any person who had contacts with the archaeology or with the museum activities, are aware of the utmost necessity of such endeavour. From the interest of the local communities in the utilization of the cultural heritage to the care of the government in Bucharest toward the general, nationwide registration of the archaeological sites, there are numerous reasons justifying the elaboration of such large projects. A quick overview of the national repertoires will show that the first published was the first edition of Botosani County Repertory (1976), and the most recent one was published by dr. Carol Kacsó –

Repertoriul arheologic al județului Maramureș (2011); in between there are the repertoires of Iași (1984), Cluj (1992), Alba (1995), Mureș (1995), Brașov (1996), Covasna (1998), Harghita (2000), Sibiu (2003), Sălaj (2010) and Hunedoara counties (2005).

The scientific personality of Dr. Octavian Liviu Șovan is both prominent and perfectly framed within the body of the Romanian archaeology of the last four decades. A product of the Iasi school of archaeology (a pupil and collaborator of M. Petrescu-Dîmbovița, Nicolae Gostar, Dinu Marin, Dan Gh. Teodor, V. Chirica, V. Spinei, I. Ioniță), thus deeply rooted within both the University and the Institute of Archaeology of the Romanian Academy, dr. Sovan is the author of an extensive body of scientific work: monographs, articles, notes, reports and books, his *opus magnum* being the monograph based on his own excavations, at Sântana de Mureș-Cernjachov site in Mihălășeni, Botoșani County, which left the presses in 2005.

The Archaeological Repertory of Botoșani County, a very demanding, detailed and laborious endeavour, was supported by the County Museum of Botoșani, the National Heritage Institute of Bucharest and the Culture and Heritage Directorate of Botoșani County, being published under the young collection *Bibliotheca Archaeologica „Hierաս” Monographica*, in the 4th issue of the series.

After several attempts fought on the “barricades of the System” Dr. O. L. Șovan succeeded, with the support of Mr. Bogdan Șandric, analyst-archaeologist and GIS

specialist with the National Heritage Institute of Bucharest, to win the war. Thus, the editorial project was funded by the *National Cultural Fund Administration*, which made available the financial resources allowing the printing of the book, at a final price of no consequence whatsoever (8.28 lei = 1.65 EUR).

The Archaeological Repertory of Botoșani County opens with a *Foreword* (p. 1-2) by Professor Vasile Chirica, one of the personalities of the Romanian archaeology, a highly respected specialist of the Southeastern European Prehistory, with a remarkable “calling card” in the field of publishing archaeological high quality, recognized awarded for opening the way for the nationwide registration of the archaeological sites in Romania. Chronologically, his repertory publishing activity consists of: *The Archaeological Repertory of Botoșani County* (1976), by Alexandru Păunescu, Paul Șadurschi, Vasile Chirica, and *The Archaeological Repertory of Iasi County* (1984), by Vasile Chirica and Marcel Tanasachi. With pertinent reasoning, the archaeologist from Iasi underlines the necessity of making a new archaeological repertory for Botoșani County, which would complete the research of 1976 stage, the publishing year of the first Repertory.

Nature was generous with the space inhabited by the human communities in the Valley of Jijia River, which overlaps the administrative territory of Botoșani County. This is the reason of a very early start of archaeological research in the 19th century, some finds being reported as early as 1871, by Alexandru Odobescu in his well-known *Questionnaire*. The research emphasized and brought forth a most remarkable continuity of inhabitation, from the earliest times up to the brink of modernity, a continuity that is defined by a *uniqueness* of character. This is the land that shows, as reminded Professor Vasile Chirica reminded us, Paleolithic relics, burial mounds, earthen ramparts – *Trajan's Wall*, a large number of archaeological monuments of Precucuteni, Cucuteni and Noua cultures, fortifications of various historical eras, Great Migrations, Dark Ages and Medieval relics. There is probably no better saying than the one of Professor Vasile Chirica: “... the geographical space of Botoșani County is truly an open-air museum”.

The *Introduction* (p. 3-8) by the author, Dr. Octavian Liviu Șovan, archaeologist with the Culture and Heritage Directorate of Botoșani County, presents in a careful exposition the necessity, stages and timeline of the archaeological research within the territorial confines of Botoșani (the county formed by splitting the former region of Suceava between the counties of Suceava and Botoșani, following the administrative reform of 1968), the difficulties, expectations and the projected results of the scientific enterprise known as *The Archaeological Repertory of Botoșani County*. The Introduction recounts the historical successes of luminaries like Neculai and Emilia Zaharia and academician Mircea Petrescu-Dîmbovița, the ones who fleshed out in 1970 the site

registration activity by publishing the much cited *Așezări din Moldova (Moldavian settlements)*, the first archaeological repertory of Moldavia. Paradoxically, the communist „punitive” self-funding policies in the field of culture (1981), which brought the practical end of many archaeological projects and careers, were transformed in an opportunity to the benefit of the field-survey archaeology in the county of Botoșani. Dr. O. L. Șovan, a fighter who was not cowed by a defective system, contributed significantly to the sustenance of archaeology by finding new avenues of funding, based on the “contract archaeology” provided to the now extinct I.E.E.L.I.F. – Botoșani (a state-owned enterprise building irrigation and land-development projects), which made quite large amounts available to the archaeological projects in the county. This explains the existence of dozens of archaeological excavations at that time in the county, involving well-known names of the Romanian archaeology: Alexandru Păunescu, Mircea Petrescu-Dîmbovița, Adrian and Maria Florescu, Neculai and Emilia Zaharia, Dan Gh. Teodor and Silvia Teodor, Victor Spinei, Vasile Chirica, Maria Bitiri, Mihalache Brudiu, Nicolae Ursulescu, Lidia Dascălu, Dinu Marin, Ion Ioniță, O. L. Șovan, Anton Nițu, Paul Șadurschi, Constantin Iconomu, Constantin Asăvoaie, Maria Diaconescu, Rodica Popovici, Emil Moscalu, Florentin Burtănescu and many, many others. It is worth mentioning that the system was copied by almost all the museums in Romania at that time. The author argues for the importance of continuing the archaeological research after 1989, making a survey of both the results in the field of historical archaeology and the legislation governing the field of archaeological heritage since 2000, pointing out the weaknesses and the strengths, as well as the measures that should have been taken within the institution he was working with at the time, the Culture and Heritage Directorate of Botoșani County.

Some texts are dedicated to technical aspects. The author motivated his choice of the data-sheet model for the repertory, arguing that a very detailed definition of the registered archaeological finds would have been very hard to manage (a point of view regarded as doubtful by certain specialists); thus he selected instead simplified algorithmic data-sheets, providing nevertheless the fundamental data for correct spatial registration and recording of the sites. Even though not all the known archaeological sites in the county were spatially located, despite of the efforts of the survey team, who carried out a large number of on-site visits, surveys and thoroughly researched the bibliography, the data gathered and organized herein have high scientific and administrative value. Regarding the cultural and chronological interpretation of the data, the main reference was the recently published *Tratat de Istoria Românilor* (Romanian Academy’s *History of Romanians*, both editions – 2001 and 2010), while several well-known Romanian scholars were consulted in support: Dan Gh. Teodor, Victor Spinei, Vasile Chirica, Nicolae Ursulescu, Mircea Ignat and

Mihalache Brudiu, whose suggestions and advice contributed to the well-constructed Chronology, which is in fact expounded within the introductory chapter (p. 6-7).

All of the above provide, in the opinion of the author, an overall better knowledge of the archaeological finds and their registration under the protection of the law, as long as these are defined and demarcated by RAN (National Archaeological Register) and LMI (Historical Monuments List).

The next chapter is *The Timeline of the Project "The Archaeological Repertory of Botoșani County"* (p. 9-16), by Mr. Bogdan Șandric, one of the most knowledgeable GIS specialists in Romania. Well-balanced, concise and explicit, the text is more than explanatory regarding the objectives and, most of all, the necessity of such work, which required, since its beginnings, a very large volume of not only field work, but deskwork as well, taking into account the complexity and detail of archaeological "hairsplitting" and the correct understanding of the archaeological data in correlation with spatial information. In truth, Mr. Șandric outlined very clearly the fact that the necessity of a new and updated edition of the Repertory was more administrative than scientific, a conclusion we completely agree with after the lecture of the Repertory. We live in a time of permanent motion and rotation, with projects requiring rapid implementation, with constructions that cannot wait, therefore the *quasi-complete* locating, mapping, quantifying and classifying of the archaeological sites is compulsory for the protection of the archaeological heritage. Possessing an adequate general overview of the National Archaeological Register, Bogdan Șandric understands that the archaeological sites must be correctly verified and located spatially, as the precise location of the sites and definition of their geographical coordinates was his job description throughout the duration of the project. Mr. Șandric explains with clarity the tools, the topographic and satellite maps, the orthophotomaps, the GIS system employed, as well as the results achieved. The duration of the project was no less than four years, between 2008 and 2012, an entire team working for the delimitation of the archaeological sites and the digitization of data, the results being contained in: 2D maps, interactive map accessible to any person with minimal PC skills with the well-known ArcGIS software, as well as the on-line interactive map, integral part of the same complex GIS project, all of the above meant to simplify and facilitate the knowledge of the details specific to the delimitation and location of the sites included in the text of the Repertory. The interaction of the user with the map is facilitated by the electronic guides included on the attached CD-ROM.

The Corpus of the finds (p. 17-482) is the massif body of the book. It includes, organized based on an established algorithm, the archaeological sites known to the author to date, alphabetically and by administrative unit, including the following data: *locality, RAN code, LMI code, point/place name, cadastre plot, latitude & longitude,*

notes (like within or outside built-up area), *topographic references*, *state of preservation of the site*, *risk factors* (natural, anthropic), *year of discovery*, *name of finder*, *type of research* (ex. field-work, systematic), *finds* (organized in a table, specifying type of find, chronology, culture, cultural stage).

The following chapter is the *Bibliography* (p. 483-498), which is quite large, listing more than 360 titles. The book ends with the *List of Abbreviations* (p. 499).

Without any doubt, I cannot be but subjective in analyzing this work, as I spent my childhood and adolescence mostly on the banks of Bașeu and Prut Rivers, in Suharău, Alba and Darabani. It is sufficient to mention that regretted archaeologist Paul Șadurschi excavated in the village of Suharău, at point No. 7 – *Ruginosul*, an archaeological site located just over the fence from the my grandparents' house. By analyzing this voluminous body of scientific work and, mostly, the manner of its conception, one can assert, without erring much, that what we have here is a one-of-a-kind item in the Romanian archaeology and therefore, before any criticism, this work must be understood. We appreciate that, for the first time, the site location is determined using the GIS application, the fact that the spatial information includes the cadastral data is also a first, as is the outlining of the degradation factors of the archaeological sites. For this reason, from the point of view of the management and protection of immobile heritage, most of the evaluation is positive, as the work is a useful and adequately configured working instrument, serving the interests of the Romanian State, which is represented in the major administrative units (the counties) by the Culture and Heritage Directorates. A second volume could be useful, including as many images (drawings, photographs, plans) of the finds as possible, or reference finds helping the user in understanding the chronology and the cultural sequence of a site by using various criteria. This observation is, in fact, quite right, but, taking into account the projected structure and objective of the Repertory, which is different from the standard, truly archaeological ones, I believe that this is not really an error. However, the large and complex bibliography listed by the author at the end of the book provides significant support to any researcher. Based on it, the user can reference most finds in the text with a various set of articles and book chapters. In the same regard, the lack of archaeological illustration is not an insurmountable barrier, as this can be easily rectified in the future, maybe by Dr. O. L. Șovan himself or his colleagues from Botoșani. Even if I cannot agree to all the chronologies used or established by the present work for the recorded finds, I believe that the finds are well "located", and any specialist, regardless of his/her opinions, understands perfectly the place of the archaeological sites/monuments in the larger context of the history of the Botoșani region.

At present, Botoșani County benefits from a unique archaeological Repertory, which is different from those we've been used to. Its core objective is to serve, first of all, the interests of the State, in its capacity of manager of the mobile and immobile archaeological heritage, of conservator and curator, through its Culture and Heritage County Directorates, its museums and its specialists. The commendable effort expended by Dr. Octavian Liviu Șovan and his collaborators must be respected, understood, continued and expanded, by virtue of the same public interest. We cannot but congratulate the team and regret that, for other counties with large numbers of archaeologists and funding, no Archaeological Repertories were elaborated, although this is the sacred mission of any career in archaeology and of any public institution in this field.

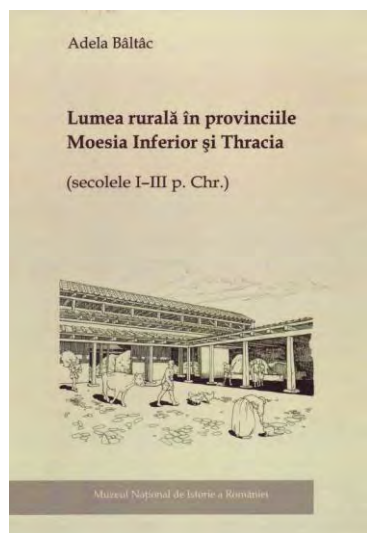
Bogdan Petru NICULICĂ

*The Bucovina Museum, Postal code: 720003,
Suceava, Romania*

Adela Bâltâc, *Lumea rurală în provinciile Moesia Inferior și Thracia (secolele I-III p. Chr.)*, Editura Renaissance, 2011, 526 p. + XIV planșe + 4 hărți (Muzeul Național de Istorie a României. Monografii IV)

O lucrare deosebită din toate punctele de vedere – al problematicii, al metodei, al izvoarelor, al bibliografiei. Adela Bâltâc abordează un subiect dificil, interesant și complex – spațiul rural în provinciile romane *Thracia* și *Moesia Inferior* – despre care, în cazul celei din urmă, cel puțin, existau deja câteva sinteze, monografii și studii importante, semnate, printre alții, de Victor H. Baumann, Maria Bărbulescu și regretatul Alexandru Suceveanu, sub îndrumarea căruia a și realizat autoarea cercetarea materializată în cartea de față (vezi p. 11-14). Ceea ce aduce nou Adela Bâltâc nu este numai o informație – epigrafică și arheologică, mai ales – actualizată (vezi amplul catalog epigrafic și cel arheologic dintre p. 235-473 și bogată bibliografia dintre p. 475-511), dar și o aprofundare a chestiunilor privitoare la istoria pre-romană, terminologia, tipologia, statutul juridic, categoriile sociale și etnice, structurile de conducere, tipurile de proprietate, elementele de activitate economică și de viață spirituală, aspectele edilitare (fortificații, construcții de interes comunitar sau privat etc.), raporturile cu autoritățile imperiale, citadine, militare ale diverselor forme de agregare rurală din provinciile amintite (*canabae/kanabae*, *civitas*, *kýmh*, *emporion*, *locus/tópos* (obște), *oppidum*, *pagus*, *vicus*, *villa* ș.a.) (vezi p. 131-140). Lor se adaugă abordarea comparativă – între formele rurale de habitat între ele și între realitățile din cele două provincii, surprinzându-se aspectele comune, dar mai ales elementele specifice, date de parcursul istoric particular, de contactele mai puternice sau mai slabe cu mediul grecesc și de influențele mai accentuate sau mai lejere ale acestuia, de forța tradiției vieții rurale și de predispoziția spre urbanizare, de atitudinea diferențiată a autorităților romane față de structurile indigene, de mișcările dirijate (colonizări) sau aleatorii de populație etc. (vezi p. 140-216). În sfârșit, totul este privit, cum e normal, în contextul geografic (vezi p. 15-21), în evoluția istorică atât de zbuciumată și în cea administrativă atât de complexă a spațiului respectiv începând de la primele atestări și până la finalul epocii romane clasice (p. 21-130). Adela Bâltâc nu a omis nici o problemă, nu a lăsat fără o explicație rezonabilă nici un aspect, nu a trecut cu vederea nici o informație cunoscută și nici o opinie importantă anterioară, rezultând astfel o

lucrare densă, care oferă aproape la fiecare pagină un punct de vedere original, solid documentat și argumentat, o interpretare personală credibilă. Astfel, *Lumea rurală în provinciile Moesia Inferior și Thracia* devine pentru istoricii antichității tracice, grecești și romane un reper bibliografic profitabil, obligatoriu. *Indicii* (p. 513-524), cele XIV planșe și cele patru hărți întregesc această lucrare, ce poate fi considerată, fără exagerare, un model de disertație doctorală de înalt nivel și una dintre cele mai reușite realizări ale istoriografiei românești a antichității din ultimii ani.

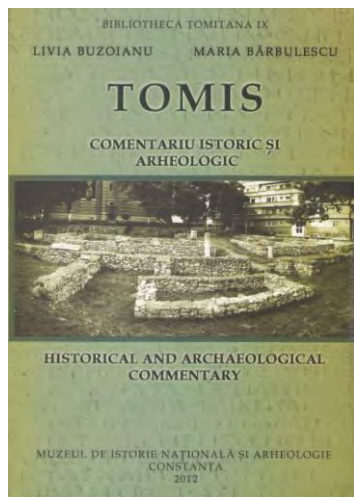
Nelu ZUGRAVU

*Centrul de Studii Clasice și Creștine,
Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași
z_nelu@hotmail.com; nelu@uaic.ro*

Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, Tomis. Comentariu istoric și arheologic. Historical and archaeological commentary, Editura Ex Ponto, Constanța, 2012, 276 p. (Bibliotheca Tomitana IX)

O lucrare care să înfățișeze istoria Tomisului de la întemeiere și până în Antichitatea târzie într-o viziune unitară, valorificând bogata zestre de inscripții și de materiale arheologice și numismatice acumulată de-a lungul deceniilor, era de așteptat. Încât apariția volumului de față nu poate decât să satisfacă așteptările specialiștilor, cu atât mai mult cu cât el poartă semnătura a două binecunoscute specialiste, care, ani de-a rândul, au publicat, mai ales în paginile prestigioasei reviste *Pontica* editată de muzeul conștanțean, numeroase epigrafe inedite și importante materiale rezultate din investigațiile de teren. Buna impresie pe care, chiar de la o privire fugară, o lasă monografia de față se degajă și din alte aspecte: caracterul bilingv (româno-englez), ținuta îngrijită a textului, calitatea deosebită a ilustrațiilor și planșelor. Cât privește conținutul, studierea aprofundată a volumului ne îndreptățește să evidențiem câteva aspecte care, în opinia noastră, denotă seriozitatea demersului și soliditatea încheierilor formulate de Livia Buzoianu și Maria Bărbulescu. Remarcăm, în primul rând, o cunoaștere perfectă a opiniilor anterioare avansate în legătură cu un aspect sau altul al istoriei coloniei milesiene, opinii față de care, pe de o parte, autoarele își arată deferența, dar pe care, pe de altă parte, nu ezită să le conteste sau să le amendeze, chiar dacă aparțin unor nume sonore ale istoriografiei pontice, întotdeauna însă delicat, dar ferm, pe baza unor probe irefutabile sau, în lipsa acestora, judecând comparativ, analizând contextele, folosind logica istorică; astfel, prejudecățile, apelul la autoritate, atitudinea de reverență exagerată nu-și găsesc locul între copertile cărții. Strâns legată de acest aspect este utilizarea cu dezinvoltură a unor surse diverse (literare, epigrafice, arheologice, numismatice), multe editate, dar și destule inedite – dovadă de netăgăduit a cunoașterii lor directe –, care le-au permis autoarelor să formuleze puncte de vedere bine argumentate, dificil de combătut. În sfârșit, un loc aparte printre meritele volumului îl reprezintă metodologia riguroasă – cronologie bine fundamentată, deci credibilă, analiză complexă fiecărei etape istorice, prudență în formularea unor ipoteze, demonstrație echilibrată, claritate a concluziilor.

Pornind de la cele tocmai subliniate, ne permitem să facem cunoscute aici câteva dintre punctele de vedere avansate de Livia Buzoianu și Maria Bărbulescu în

legătură cu istoria și arheologia Tomisului, puncte de vedere care, în opinia noastră, sunt bunuri câștigate pentru istoriografia națională și cea străină dedicată spațiului vest-pontic. Astfel, în ceea ce privește *evoluția istorică*, pe baza situațiilor stratigrafice înregistrate în zona Parcului Catedralei din Constanța și a observațiilor făcute în alte puncte din zona peninsulară, unele publicate mai demult, altele inedite (vezi p. 17, 120), cele două autoare consideră că orașul antic a parcurs patru mari etape istorice, analizate în capitole distincte: 1. etapa cuprinsă între sec. al VI-lea și mijlocul celui de-al III-lea î.Hr. – așadar, de la întemeiere și până la așa-zisul „război al Tomisului” (p. 17-24, 120, 121-128); 2. etapa delimitată de evenimentul tocmai amintit, pe de o parte, și primele prezențe militare romane în Pontul Stâng, pe de alta, așadar, intervalul dintre mijlocul veacului al III-lea și primele decenii ale sec. I î.Hr. (p. 17, 24-37, 120, 128-141); 3. etapa romană timpurie (sec. I î.Hr. – sfârșitul sec. al III-lea d.Hr.) (p. 17, 37-74, 121, 141-179); 4. etapa romană târzie, cuprinsă între sfârșitul sec. al III-lea și sec. al VI-lea (VII-lea) (p. 17, 74-107, 121, 179-213); câteva pagini sunt dedicate Tomisului postantic (p. 107-109, 213-216). Sursele de informare mai bogate au permis o studiere mai amănunțită doar a epocilor elenistică, romană timpurie și romană târzie.

Dintre opiniile la care autoarele aderă sau le-au avansat în legătură cu una sau alta dintre problemele ridicate de istoria Tomisului reținem:

- chiar dacă etimologiile propuse toponimului *Τόμις* nu sunt satisfăcătoare (vezi p. 12-13, 115), importantă este consemnarea lui Ovidiu, după care „numele acestui loc este mai vechi decât așezarea cetății” (p. 13, 115); cât privește denominația *Constantiana/Constantia* (p. 13-14, 116-117), semnatarea lucrării înclină (dacă înțelegem bine) spre ideea că aceasta s-a impus după ce, în a doua jumătate a sec. al VII-lea d.Hr., vechea denumire *Tomis* a ieșit din uz (p. 14, 117)³⁵;

---

³⁵ În legătură cu numele *Constanța*, autoarele lucrării amintesc opinia lui Radu Vulpe exprimată acum mai bine de patru decenii, conform căreia numele *Constantiana-Constantia* ar trebui pus în legătură mai ales cu împăratul Constantius II, dar, posibil, și cu fiica postumă a acestuia – Flavia Maxima Constantia, „sanctificată de biserică” (Vulpe 1969, 162-164; citatul de la 164). Derivarea de la numele lui Constantius II fusese propusă de mult timp (vezi Popescu 1994, 283, nota 84, cu trimiteri). La rândul lui, Emilian Popescu, pentru care *Tomis* și *Constantiana* sunt două așezări diferite (*Constantiana* e Capul Dolojman, com. Jurilovca, jud. Tulcea) (Popescu 1994, 264-284), scria că numele celei din urmă ar putea proveni, fie de la *Constantia*, „une soeur et une fille de Constantin le Grand”, fie de la „Constantza, la fille de l’empereur Constantius II et l’épouse de Gratien, morte à 21 ans” (prin urmare, aceeași opinie cu a lui Vulpe), fără a exclude ipoteza ca împăratul Valens să fie responsabil de instituirea acestei denumiri, știut fiind că suveranul a mai denumit așezări din *Scythia* de la numele membrilor dinastiei – *Valentiniana* în memoria fratelui său Valentinianus I, *Gratian* în onoarea nepotului și coaugustului Gratianus (Popescu 1994, 283, nota 84).

- în ceea ce privește data și originea întemeierii Tomisului, Livia Buzoianu și Maria Bărbulescu consideră că ipoteza după care acesta ar fi o creație târzie a Histriei (o

Fiind de acord că trebuie să legăm numele de cel al dinastiei constantiniene, prezentăm câteva elemente care ar putea ajuta cercetarea viitoare. Izvoarele amintesc că împăratul Constantin a schimbat numele *portului* Gazei, Maiouma (*Palaestina*), cu cel de *Constantia*, fie după cel al surorii sale Constantia, cum scriu Eusebius și Socrates (Eus., *VC*, IV, 38; Socr., *HE*, I, 18, 13), fie „de la numele celui mai drag dintre fiii săi” – așadar, Constantius, cum menționa Sozomenos (Sozom., *HE*, II, 5, 8). Tot el, în provincia *Phoenicia*, a dat propriul nume – *Constantina* –, fie *portului* Antarados al orașului Arados, fie unui *episcopat* din apropierea Antaradosului și Aradosului (Sozom., *HE*, II, 5, 8. Theophanes Confessor atribuie – eronat – denumirea lui Constantius II – *Chron.*, AM 5838 [AD 345/6]; vezi și Sabbah 1983, p. 387), dar și orașului Cirta din *Africa* (Aur. Vict., *Caes.*, 40, 28). La rândul său, Constantius II a dat numele său – *Constantia* – orașelor Salamis din *Cypros*, afectat de cutremure (Theoph. Conf., *Chron.*, AM 5824 [AD 331/2], 5834 [AD 341/2]), și Antonioupolis (Antipolis) din *Syria* (Theoph. Conf., *Chron.*, AM 5832 [AD 339/40]; vezi și Amm., XVIII, 9, 1). Tot sub domnia sa, după 345, la Constantinopol s-au construit băile *Constantianai* (Socr., *HE*, IV, 8, 2; Maraval 2006, p. 40-41, nota 2, cu bibliografie pentru date).

În ceea ce privește proveniența numelui de la cel al uneia dintre femeile dinastiei constantiniene, posibilitățile sunt multiple. Pe pagina web a cunoscutei enciclopedii wikipedia, numele orașului e derivat de la *Flavia Iulia Constantia*, fiica lui Constantius I și a Theodorei – așadar, sora vitregă a lui Constantin –, căsătorită în 313 cu Licinius; convertită la creștinism, a fost ariană (http://en.wikipedia.org/wiki/Flavia_Iulia_Constantia; despre ea, vezi și Chausson 2007, p. 117, 122); în 326, a fost onorată pe o emisiune monetară de bronz la Constantinopol, apoi e posibil să se fi retras la Roma, unde este amintită într-o dedicație dintre 326-333 (Chausson 2007, p. 129).

Eventuala proveniență a numelui orașului dobrogean de la *Flavia Maxima Constantia*, fiica postumă a lui Constantius II, cu o viață scurtă și tumultuoasă (vezi Chausson 2007, p. 112-113), pe motiv că era ortodoxă, așa cum susținea Radu Vulpe, ni se pare discutabilă; n-am găsit această sfântă în nici un catalog al sfinților constantinopolitani. În schimb, este venerată – dar dintr-o perioadă mai târzie, este drept – o fiică a lui Constantin și a Faustei, *Flavia Constantina*, care a purtat titlul de *Augusta* (Philostorg., *HE*, III, 27), a fost căsătorită cu Hannibalianus, *rex Armeniae* (335-337), și apoi cu Gallus (351-354) (Chausson 2007, p. 108, 114-116); ea a murit la scurt timp după asasinarea celui de-al doilea soț, fiind îngropată într-un mausoleu situat în apropiere de biserica romană cunoscută apoi ca Sant' Agnese fuori le mura; în timp, mausoleul s-a numit Santa Costanza (<http://en.wikipedia.org/wiki/Constantina>).

În sfârșit, o altă fiică a lui Constantin s-a numit *Constantia*, confundată uneori cu *Constantina* sau cu *Helena*, soția lui Iulian – de fapt, născută (împreună cu cea din urmă) dintr-un posibil al treilea mariaj al lui Constantin, survenit după moartea Faustei în 326; în 357-358, în disputele ortodocși-arieni din Roma, această Constantia l-a sprijinit pe papa Liberius (vezi Chausson 2007, p. 108, 109-110 [nota 28], 115-116).

- subcolonie*, conform terminologiei recente) (sec. III î.Hr.), idee pătrunsă și în recentul tratat de *Istoria României* al Academiei, „rămâne o prezumție foarte greu de controlat” (p. 16, 120), subscriind la opinia, bazată pe stratigrafia înregistrată în zona Parcului Catedralei (p. 19-20, 122-123), că această *apoikia* e rezultatul „emigrării unui grup de coloniști din Milet și fixării lor pe promontoriul tomitan în intervalul 549-494 î.Hr.” – așadar, în sec. al VI-lea, dar nu mai târziu de al doilea sfert al lui (p. 15, 20, 118); dialectul inscripțiilor, antroponimia, triburile, instituțiile și cultele orașului – toate similare celor din metropola microasiatică – reprezintă argumente în plus pentru originea *direct* milesiană a Tomisului (p. 16, 119-120); mediul în care s-au implantat acești coloniști este unul autohton, mult mai pronunțat decât la Histria (p. 16, 22, 24, 120, 126, 128);
- în legătură cu data așa-zisului „război al Tomisului” descris rezumativ de Memnon, care a opus Byzantion, pe de o parte, și Callatis și Histria, pe de alta, și care a avut ca obiectiv obținerea monopolului asupra *emporion*-ului Tomis (p. 24-25, 128-129), autoarele acceptă anii 256/255-254 î.Hr. propuși de Vinogradov (p. 25-26, 129), dar sunt de acord, pe baza unei document epigrafic callatian analizat tot de Yu. Vinogradov și apoi de Al. Avram care consemnează un conflict histriano-callatian (*IScM* III, 7), că începuturile evenimentelor s-ar putea plasa „în jur de 264/261 î.Hr.” (p. 27, 131);
  - momentul instaurării definitive a dominației romane asupra orașelor vest-pontice este sfârșitul sec. I î.Hr. – conform demonstrației lui Alexandru Avram, anii 3-2 î.Hr. (p. 40, 144);
  - instalarea primelor trupe romane la Tomis datează dintr-un interval cuprins între primii ani ai domniei lui Vespasian și cea a lui Traian inclusiv; ca urmare, orașul pierde statutul de *civitas libera* (p. 54, 158), statut recâștigat sub Hadrian (p. 43-44, 148);
  - sub Principat, populația orașului „a rămas esențialmente greacă” (p. 57, 161), dar influența romană se observă, printre altele, în înmulțirea treptată a antroponimelor de origine romană, astfel încât „către sfârșitul sec. II și începutul sec. III p.Chr., numele romane ajung să depășească, în inscripții, numărul celor grecești, cuprinzând toate straturile sociale”; după 212, anul așa-zisei *Constitutio Antoniniana*, când statutul de cetățean se generalizează, „cu rare excepții”, persoanele atestate în inscripțiile tomitane poartă nume romane (p. 58, 162);
  - expresia *πρωτος πανταρχης*, legată de Comunitatea hellenilor din Pontul Stâng ‘*Εξάπολις, Πεντάπολις*), al cărei sediu se găsea la Tomis, are o semnificație cronologică, nu una ierarhică (p. 42, 62-63, 147, 167-168);
  - orașul suferă o distrugere violentă în a doua jumătate a sec. al III-lea (p. 71, 176);
  - spre deosebire de celelalte așezări grecești vest-pontice, romanizarea a fost la Tomis mai intensă, fapt atestat în teritoriu printr-o organizare mai unitară a lui,

- dată de absența împărțirii acestuia în triburi (*phylai*), a unor comunități sătești indigene și a unor structuri preromane în frunte cu *principes locorum* (p. 74, 179);
- în perioada romană târzie, Tomis devine nu numai o metropolă politică importantă, dar și un sediu episcopal cunoscut (s-au descoperit nu mai puțin de șapte basilici), pe fondul afirmării unei culturi care poartă în întregime pecetea creștinismului (p. 74-107, 179-213);
  - multe opinii personale în legătură cu o problemă sau alta (lecțiuni, datări etc.) se găsesc în bogatele note ale volumului.

Prin urmare, o lucrare de înalt profesionalism, care trebuie să facă parte din portofoliul bibliografic al specialiștilor, profesorilor de istorie și studenților.

Bibliografie

- Chausson, F. 2007, *Stemmata aurea: Constantin, Justine, Théodose. Revendications généalogiques et idéologie impériale au IVe siècle ap. J.-C.*, Roma.
- Maraval, P. 2006, în Socrate de Constantinopole, *Histoire ecclésiastique. Livres IV-VI*, texte grec de l'édition G. C. Hansen (GCS), traduction par P. Périchon et P. Maraval, introduction et notes par P. Maraval, Paris (SC 505).
- Popescu, E. 1994, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București.
- Sabbach, G. 1983, în Sozomène, *Histoire ecclésiastique. Livres I-II*, texte grec de l'édition J. Bidez, introduction par B. Grillet et G. Sabbah, traduction par A.-J. Festugière, annotation par G. Sabbah, Paris, 1983 (SC 306).
- Vulpe, R. 1969, *Note de istorie tomitană*, Pontice, 2, 162-164.

SC

Sources chrétiennes.

Nelu ZUGRAVU

Centrul de Studii Clasice și Creștine,
Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași
nelu@uaic.ro, z_nelu@hotmail.com

Lăcrămioara Manea, *Circulația cărții vechi românești (manuscrisă și tipărită) în spațiul nord-dobrogean*. Prefață de prof. univ. dr. Mihai Mitu, Editura Istros, Brăila, 2013, 473 p., 27 pl.

Cartea publicată în colecția «Biblioteca Istro-Pontica» Seria Patrimonium a Institutului de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, la Editura Istros a Muzeului Brăilei este la origine teza de doctorat susținută la Universitatea din București, sub conducerea profesorului universitar dr. Mihai Mitu (care semnează și prefața). Subiectul reflectă preocupările bine cunoscute ale autoarei, care a publicat parțial în anii anteriori, în reviste de specialitate, rezultatele investigațiilor sale asupra patrimoniului de carte din județul Tulcea.

Pe fundamentul celor 214 exemplare de carte veche românească tipărite în anii 1643-1830 precum și a celor 26 de manuscrise datate în secolele XVII-XIX, Lăcrămioara Manea demontează o prejudecată. Din cauza celor peste patru secole și jumătate de ocupație otomană, se considera că în spațiul dobrogean prezența cărții vechi românești tipărită până la 1830 ar fi fost sporadică, difuzarea ei intensificându-se abia după mijlocul secolului al XIX-lea. Iată că o cercetare aprofundată și pasionată **la fața locului** a colecțiilor instituțiilor laice și religioase tucene, precum și a două colecții particulare a reușit să demonstreze forța cărții de a pătrunde dincolo de granițele vremelnice. Fără îndoială, numărul tipăriturilor de secol XVII-XVIII este mic în comparație cu alte zone ale țării. Trebuie însă avut în vedere că patrimoniul actual reprezintă ceea ce a supraviețuit vitregiilor timpului (războaie, ocupații militare, incendii). Există însă mii de volume tipărite după 1830 păstrate în biserici și mănăstiri, care arată că românii dobrogeni au prețuit cartea și au apărat-o, lăsând-o moștenire urmașilor.

Reconstituind răspândirea cărții vechi în spațiul nord-dobrogean autoarea distinge mai multe etape: „*circulația din timpul stăpânirii otomane*” (ale cărei dimensiuni pot fi reconstruite doar ipotetic); „*circulația de după războiul de Independență din 1877-1878*” (perioadă în care se difuzează preponderent cartea tipărită în secolul al XIX-lea, impulsionată de înființarea mănăstirilor și a școlilor); și „*o circulație contemporană nouă, încă vie, începând din a doua jumătate a secolului al XX-lea*” (când patrimoniul local se îmbogățește cu tipărituri și manuscrise vechi cumpărate de la anticariate sau particulari, prin transferuri între instituții, cum ar fi cel de la Biblioteca Academiei Române sau prin donații).

Lucrarea este structurată în opt capitole precedate de o *Introducere* și încheiate cu *Concluzii*. În *Introducere*, cu subtitlul *Locul studiului de față în preocupările generale de cercetare a patrimoniului național* sunt enunțate obiectivele propuse, structura fondurilor cercetate, etapele de documentare.

Capitolul I: *Spiritualitatea nord-dobrogeană. Cadru istoric* trasează cadrul geografic și evoluția istorică a spațiului nord-dobrogean, cu atenție specială asupra Bisericii ortodoxe, care în timpul stăpânirii otomane a fost subordonată succesiv Mitropoliei Silistrei (sec. XV-mij. sec. XVI), Mitropoliei Proilaviei (mij. sec. XVI-1828), Arhiepiscopiei Tulcii (1829-1878). După 1878, întreaga Dobrogea a fost inclusă în eparhia Episcopiei Dunării de Jos. După mai multe modificări de apartenență suferite în cursul secolului XX, județul Tulcea a intrat în componența Episcopiei Tulcii reînființată în 2008. Spiritualitatea ortodoxă a fost menținută vie de preoți, biserici și școli dar și de cărțile de cult și de învățătură, care s-au răspândit pe diferite căi (de remarcat cea specifică zonei – transhumanța) dinspre Moldova și Țara Românească în teritoriul nord-dobrogean. Nu întâmplător, cartea Lăcrămioarei Manea a primit binecuvântare și sprijin pentru tipărire de la episcopul Tulcii, Preasfințitul Părinte Visarion.

Cartea românească veche prezintă astăzi în colecțiile tulgene (sau semnalată de restrânsele cercetări anterioare) a fost imprimată în tiparnițele din întreg spațiul românesc, dar și în străinătate. Analiza edițiilor a pus în evidență un procent mai mare al cărților tipărite în Moldova, comparativ cu cele din Țara Românească și Transilvania. O caracteristică a zonei este prezența exemplarelor cu circulație ramificată: cărți tipărite în Țara Românească pătrund aici după o intensă circulație în Moldova, ediții moldovenești, după îndelungate peregrinări prin Transilvania și Țara Românească (capitolul II: *Cartea veche românească în Dobrogea de Nord. Istoricul cercetării*).

Suportul documentar al reconstituirii circulației vechilor tipărituri și manuscrise pe teritoriul nord-dobrogean îl găsim în capitolele III: *Localități nord-dobrogene în care se păstrează fonduri de carte veche românească. Istoricul și situația actuală a colecțiilor* și V: *Manuscrise românești și slavone în colecții tulgene*. Aici sunt incluse **cataloagele** cărții tipărite și manuscrise, precedate de un scurt istoric al deținătorului și o descriere a colecțiilor. Ca formă de prezentare s-a optat pentru **catalogul de colecție** și nu pe cuprinderea într-un catalog general. Exemplarele sunt descrise separat, pe fiecare deținător în parte. Au rezultat astfel șase cataloage de dimensiuni variabile (în cazul colecțiilor mici s-a renunțat la titulatura catalog, dar s-au păstrat aceleași reguli de descriere).

Ca urmare a amplificării cercetărilor în domeniul cărții vechi românești, de la mijlocul secolului trecut până în prezent s-au publicat numeroase cataloage de colecții sau zonale. Modalitățile de redactare și regulile de descriere folosite în aceste

cataloge diferă destul de mult de la un autor la altul, reflectând stadiul cercetării bibliologice din epocă, dar și opțiunile personale ale celor care le-au întocmit. Astfel, majoritatea autorilor au avut ca principal obiectiv descrierea exemplarelor, concentrându-și atenția asupra însemnărilor păstrate pe filele acestora, fiind mai puțin interesați de particularitățile de ediție.

În acest context, metoda de catalogare pentru care a optat Lăcrămioara Manea, îmbinarea descrierii de ediție (notele generale) – cu descrierea de exemplar (notele specifice) demonstrează competență profesională și acribie științifică. Notele generale relevă o deplină cunoaștere a istoriografiei tiparului românesc, inclusiv a contribuțiilor recente referitoare la comanditarii, traducătorii, editorii, ilustratorii cărților de cult românești imprimate în secolele XVII-XIX.

Notele specifice fac dovada unei cercetări minuțioase, cu remarcabilă atenție la detalii. Au fost depistate filele lipsă în cazul exemplarelor incomplete, greșelile de paginatie sau diferențele de paginatie față de exemplare din aceeași ediție (sugerând existența unor tiraje diferite), prezența filelor sau paginilor nenumotate, ilustrațiile nementionate până în prezent. Toate acestea au permis autoarei să aducă serioase *Contribuții la Bibliografia Românească Veche* (capitolul IV), constând în îndreptări și completări pentru 78 dintre titlurile descrise. Totodată propune includerea în *Bibliografia românească veche* a patru tipărituri grecești publicate între 1766 și 1803 la Leipzig și Viena, care au fost dedicate de traducătorii sau editorii lor domnitorilor fanarioți aflați atunci în scaun în Modova sau în Țara Românească (Grigore Ghica, Alexandru C. Moruzi, Constantin Ipsilanti, Alexandru Moruzi).

Autoarea nu s-a rezumat la o simplă descriere a exemplarelor, ci a sintetizat toate informațiile referitoare la editarea cărților. Așadar, lucrarea se înscrie în seria cataloagelor de colecție destul de rare în cercetarea bibliologică din spațiul românesc, în care descrierea bibliografică devine suport pentru considerații de ordin istoric, cultural și lingvistic.

Notele marginale ale cărților vechi oferă un important material documentar pentru diferite subdiscipline ale istoriei. Însemnările au fost transliterate cu acuratețe, certificând o îndelungată practică a paleografiei slavo-române și româno-chirilice. Notele care consemnează dania, vânzarea, schimbul, posesorii anteriori au constituit baza capitolului VI: *Considerații cu privire la circulația cărții vechi românești în spațiul nord-dobrogean*. Însemnările cu caracter istoric și meteorologic, despre calamități naturale, evenimente sociale sau cu implicații culturale au fost comentate în capitolul VII: *Valoarea informativă a însemnărilor din punct de vedere istoric, geografic, social și cultural*. Cum majoritatea exemplarelor au ajuns destul de târziu în colecțiile tulgene însemnările nu reflectă decât în mică măsură evenimente sau aspecte culturale locale, dar își păstrează importanța și calitatea de izvor istoric pentru alte zone ale țării.

Remarcăm ca element de originalitate analiza întreprinsă asupra lexicului însemnărilor în capitolul VIII: *Valoarea însemnărilor pentru istoria lexicului românesc*. Au fost evidențiate și comentate cuvintele și expresiile de origine slavonă, care s-au menținut în vorbirea curentă și în scris multă vreme după ce slavona a încetat să mai fie limbă de cultură.

Concluziile sunt clare, precise și verificabile prin argumentele expuse în cuprinsul lucrării.

Cum cataloagele vor constitui un instrument de lucru pentru cercetătorii din domeniu, autoarea a sintetizat contribuțiile personale și titlurile descrise în tabelele plasate la sfârșitul descrierii fiecărei colecții (capitolele III, IV și V). Facilitează accesul la informațiile din cuprins și indexurile variate ca tematică: al titlurilor, al autorilor, cronologic, al termenilor și expresiilor de limbă slavonă, de nume și toponime.

Materialul iconografic concentrat în 27 de planșe completează și consolidează descrierea bibliografică. Volumul are pagina de titlu, cuprinsul, explicația figurilor, rezumatul și cuvintele cheie traduse în limba engleză.

Lucrarea constituie o valoroasă contribuție la istoriografia cărții românești vechi, trasând pe harta virtuală a patrimoniului național drumul și povestea cărților *călătore* păstrate astăzi în spațiul nord-dobrogean.

Daniela LUPU

Muzeul Municipiului București

Bd. I.C. Brătianu, nr. 2, Sector 3, București

A b r e v i e r i / *List of abbreviations*

AA	– Archäologischer Anzeiger, Berlin
ActaMN	– Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
AIAC	– Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
AIM	– Arheologičeskie Issledovanija v Moldavii, Chișinău
ActaMN	– Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
Antiquités 1892	– <i>Antiquités du Bosphore Cimmérien (1854)</i> ; réédités avec un commentaire nouveau et un index général des comptes rendus par S. Reinach, Paris.
Arhiva MNIM	– Arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău
ArheologijaKiev	– Arheologija, Institut Arheologii, Kiev.
ArheologijaSofia	– Arheologija. Organ na Arheologičeskija Institut i Muzej, Sofia
ArhMold	– Arheologia Moldovei, Iași – București
ASGE	– Arheologičeskij Sbornik Gosudarstvennogo Ermitaža, Leningrad
BAR IS	– British Archaeological Reports – International Series, Oxford
BibIIP-A	– Biblioteca Istro-Pontica, Seria Arheologie, Tulcea
BibIIP-P	– Biblioteca Istro-Pontica, Seria Patrimoniu, Tulcea
BibIThr	– Bibliotheca Thracologica, Institutul Român de Tracologie, București
BMI	– Buletinul Monumentelor Istorice, București
BRGK	– Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
Caiete ARA	– Caiete Arhitectură, Restaurare, Arheologie, București
CAMNI	– Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
CCAR	– Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București.
DA	– Ch. Daremberg, E. Saglio, <i>Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines</i> , Paris, 1877 sqq.
Dacia	– Dacia. Recherches et Découvertes Archeologiques en Roumanie; Seria Nouă (N.S.): Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Nouvelle Série, București
DAS	– Doneckij Arheologičeskij Sbornik, Donețk
<i>Drevnjaja istorija Zaural'ja</i> 2000	– <i>Drevnjaja istorija Zaural'ja</i> , 2000, Čeljabinsk

- Drevnosti 1899 – *Drevnosti Pridneprov'ja. Sobranie B. N. i V. I. Hanenko, II, Epoha predšestvujuščaja Velikomu pereseleniju narodov, Kiev.*
- FA – *Folia Archaeologica, Budapest*
- IAK – *Izvestija Imperatorskoj Arheologičeskoj Komissii, Sankt Petersburg*
- IRAIMK – *Izvestija Rossijskoj Akademii Istorii Material'noj Kul'tury, Leningrad*
- ISM V – *Doruțiu-Boilă, Em. 1980, Inscriptiile din Scythia Minor, V, București*
- IzvestijaSofia – *Izvestija na Bălgarskoto Arheologičeskija Družestvo Institut, Sofia*
- JRA – *Journal of Roman Archaeology, Portsmouth, Rhode Island*
- KSIA – *Kratkie Soobšenija Instituta Arheologii Akademii Nauk SSSR, Moscova*
- KSIMK – *Kratkie soobščeniia Instituta istorii material'noj kul'tury AN SSSR, Moscova/Leningrad*
- Materiale (S.N.) – *Materiale și Cercetări Arheologice (Serie Nouă), București*
- MemAntiq – *Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.*
- MIA – *Materialy i Issledovanija po Arheologii SSSR, Moscova Leningrad (St. Petersburg)*
- PAS – *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Berlin*
- PBF – *Prähistorische Bronzefunde, Stuttgart*
- Peuce, (S.N.) – *Peuce. Studii și cercetări de Istorie și Arheologie. (Serie Nouă), Tulcea*
- RCRF Acta – *Rei Cretarie Romanae Fautorum Acta.*
- RevArh – *Revista Arheologică, Chișinău*
- RosArh – *Rossijskaja Arheologija, Moscova*
- RMM – *Revista Muzeelor și Monumentelor, București*
- RMM-MIA – *Revista Muzeelor și Monumentelor, seria Monumente Istorice și de Artă, București.*
- SAA – *Studia Antiqua et Archaeologica, Iași.*
- SAI – *Svod Arheologičeskikh Istočnikov, Moscova*
- SCIV(A) – *Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București*
- SovArh – *Sovetskaja Arheologia, Moscova*
- SympThrac – *Symposia Thracologica. Lucrările Simpozionului Anual de Tracologie*
- Trudy GIM – *Trudy Gosudarstvennogo Istoričeskogo Muzeja, Chișinău*
- UAV – *Ufimskij arheologičeskij vestnik, Ufa*

-
VAU	– Voprosy arheologii Urala, Sverdlovsk
VDI	– Vestnik Drevnej Istorii, Moscova
Zwei Geschichte der Eremitage 1997	– <i>Zwei Geschichte der Eremitage. Die Skythen und ihr Gold. Die großen Sammlungen IV</i> , Bonn, 1997.

Publicațiile Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea

Periodice

PEUCE

Peuce XI: Rapoarte și cercetări arheologice, 1995, 418 p.

Peuce XII: Studii și cercetări de istorie și arheologie, 1996, 407 p.

Peuce XIII: Lucrările Sesiunii științifice naționale de conservare-restaurare, Tulcea, 1 - 4 oct. 1996, Tulcea, 2000, 438 p.

Peuce S.N. I (XIV): Studii și cercetări de istorie și arheologie, 2003, 599 p.

Peuce S.N. II (XV): Studii și cercetări de istorie și arheologie, 2004, 456 p.

Peuce S.N. III-IV: Studii și cercetări de istorie și arheologie, 2005-2006, 432 p.

Peuce S.N. V: Studii și cercetări de istorie și arheologie, 2007, 380 p.

Peuce S.N. VI: Studii și cercetări de istorie și arheologie, 2008, 395 p.

Peuce S.N. VII: Studii și cercetări de istorie și arheologie, 2009, 465 p.

Peuce S.N. VIII: Studii și cercetări de istorie și arheologie, 2010, 268 p.

Peuce S.N. IX: Studii și cercetări de istorie și arheologie, 2011, 644 p.

Peuce S.N. X: Studii și cercetări de istorie și arheologie, 2012, 338 p.

Peuce S.N. XI: Studii și cercetări de istorie și arheologie, 2013, 378 p.

DELTA DUNĂRII

Delta Dunării II: *Studii și cercetări de științele naturii și muzeologie. 40 de ani de activitate a Muzeului de Științele Naturii „Delta Dunării”, 2004, 237 p.*

Delta Dunării III: *Studii și cercetări de științele naturii și muzeologie, 2006, 220 p.*

Delta Dunării IV: *Studii și cercetări de științele naturii și muzeologie, 2012, 316 p.*

Cărți de autor

Steluța Pârâu, Vasilica Topoleanu, *Motive populare românești din județul Tulcea*, Tulcea, 1982, 78 p.

Florin Topoleanu, *Ceramica romană și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I – VII d.Ch.)*, Tulcea, 2000, 362 p.

Paul Lucian Tocanie, *Colecția de vase de aramă a Muzeului de Etnografie și Artă Populară*, Constanța, 2003,

Victor H. Baumann, *Sângele martirilor*, Constanța, 2004, 240 p.

În colecția **BIBLIOTECA ISTRO-PONTICA**

Seria Arheologie:

1. V. H. Baumann, *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I - IV. p. Chr.)*, Tulcea, 1995, 447 p.
2. *Premier Âge du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire. Actes du Colloque International, Septembre 1993, Tulcea*, Tulcea, 1997, 296 p.
3. *La politique éditiltaire dans les provinces de l'Empire romain IIème -IVème siècles après J.-C. Actes du IIIe Colloque Roumano-Suisse, Tulcea, 8 - 15 octobre 1995*, Tulcea, 1998, 284 p.
4. Alexandru Suceveanu, Mihail Zahariade, Florin Topoleanu, Gheorghe Poenaru Bordea, *Halmyris I. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 2003, 320 p.
5. Gavrilă Simion, *Culturi antice în zona gurilor Dunării. Vol. I – Preistorie și protoistorie*, 2003, Cluj-Napoca, 408 p.
6. Gavrilă Simion, *Opaițe greco-romane de bronz din România*, 2003, Cluj-Napoca, 157 p.
7. Gabriel Jugănar, *Cultura Babadag, I*, 2005, Tulcea, 144 p.
8. Sorin Cristian Ailincăi, *Începuturile epocii fierului în Dobrogea. Cercetările arheologice de la Revărsarea, Isaccea, județul Tulcea*, Brăila, 2013, 238 p.
9. Sorin-Cristian Ailincăi, Alexandra Țârlea, Cristian Micu (eds.), *Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începutul cercetărilor arheologice la Babadag (1962-2012). Actele conferinței „Lower Danube Prehistory. 50 years of excavations at Babadag”*, Tulcea, 20-22 septembrie 2012, Brăila, 2013, 530 p.

Seria Patrimonium:

1. Gabriel Jugănar (ed.), *Aspecte privind prelucrarea și circulația metalelor în Dobrogea din Preistorie până în Evul Mediu*, catalog expoziție, Tulcea, 2005, 108 p.
2. Papa Elena, *100 de ștergare românești din colecția Muzeului de Artă Populară și Etnografie. Motive zoomorfe și avimorfe*, Tulcea, 2007, 72 p.
3. *Inventarierea siturilor arheologice din județul Tulcea. Studiu de caz: Mormintele tumulare*, I, ed. colectiv autori, Constanța, 2007, 112 p.
4. *The Museum Patrimony of the Lower Danube and the Carpathian Area, in European Context*, Constanța, 2008, 106 p.
5. Victor H. Baumann, *Noviodunum. Șantier arheologic 1995-2009*, București, 2010, 243 p.
6. Florin Topoleanu, *Lămpile antice din colecțiile Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova - Ploiești*, Ploiești, 2012, 286 p.
7. Iacob, M., Paraschiv, D., Nuțu, G., Mocanu, M., *Catalogul expoziției „Romanii în pontul stâng în perioada Principatului”*, Tulcea, 2012, 206 p.
8. Lăcrămioara Manea, *Circulația cărții vechi românești (manuscrisă și tipărită) în spațiul nord-dobrogean*, Brăila, 2013, 473 p.

Seria Artă:

1. Teodor Hrib, catalog expoziție de grafică, pictură, sculpturi cinetice și obiecte, ed. Ibrahima Keita, Tulcea, 2007, 82 p.
2. Ibrahima Keita, *Istoria colecțiilor Muzeului de Artă Tulcea*, Brăila, 2014, 220 p.

Seria Monumente:

1. Mihaela Iacob, *(L)Ibida. Slava Rusă*, nr. 1, 2006, Tulcea, 36 p.

Seria Științele Naturii:

1. Mihai Petrescu, *Cercetări privind biodiversitatea unor ecosisteme forestiere din Dobrogea de Nord*, 2004, Tulcea, 220 p.
2. Mihai Petrescu, *Dobrogea și Delta Dunării. Conservarea florei și habitatelor*, Tulcea, 2007, 354 p.
3. *Ghidul ilustrat al mamiferelor sălbatice din România*, coord. Mariana Cuzic, Dumitru Murariu, Constanța, 2008, 100 p.

Acte ale colocviilor de Arheologie Funerară

1. *Tombes tumulaires de l'Âge de Fer dans le Sud-Est de l'Europe. Actes du IIe Colloque International d'Archéologie Funéraire organisé à Tulcea, Brăila, Călărași et Slobozia, 18 – 24 septembre 1995*, Tulcea, 2000, 232 p.
2. *Pratiques funéraires dans l'Europe des XIIIe – IVe s. av. J.-C. Actes du IIIe Colloque International d'Archéologie Funéraire organisé à Tulcea, 15 – 20 septembre 1997*, Tulcea, 2000, 249 p.
3. *Pratiques funéraires et manifestations de l'identité culturelle (Âge du Bronze et Âge du Fer. Actes du IVe Colloque International d'Archéologie Funéraire*, Tulcea, 2006, 276 p.

PUBLICAȚII DE ARTĂ

Dobrogea și arta plastică, Tulcea, s.a., 178 p.

Ioana Kassargian in memoriam, album; ed. Anca Lulay-Rotărescu, Tulcea, 1997, 92 p.

Simpozionul de gravură contemporană românească. Tulcea, 2000, ed. Ibrahima Keita, Tulcea, 2002, 198 p.

Marcel Chirnoagă, Cu ocazia împlinirii vârstei de 75 ani, ed. Ibrahima Keita, Tulcea, 2005, 114 p.

Tiberiu Nicorescu (1927 – 1995), ed. Ibrahima Keita, Tulcea, 2006, 61 p.

Cataloage expoziție:

Teodor Hrib, ed. Ibrahima Keita, 1996, 6 p.

Ioana Balotă, ed. Anca Rotărescu, 1997, 8 p.

Centenar Ciucurencu (1903 – 1977), ed. Ibrahima Keita, Tulcea, 2003, 38 p.

Ștefan Iacobescu (1937 – 2001), ed. Ibrahima Keita, Tulcea, 2005, 14 p.

PUBLICAȚII ANIVERSARE

Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare 1950 – 2000, eds. M. Iacob, E.

Oberländer-Târnoveanu, Fl. Topoleanu, Tulcea, 2000, 652 p.

Omagiu lui Gavrilă Simion la a 80-a aniversare, eds. S. Ailincăi, C. Micu, Fl. Mihail,

Tulcea, 2008, 298 p.

Istro-Pontica 2. Sesiunea Națională de Comunicări Științifice - Secțiunea Etnografie, eds.

Steluța Pârâu, Iuliana Titov, Brăila, 2014, 153 p.

Istro-Pontica II. Studii și comunicări de istorie a Dobrogei. Actele sesiunii naționale de comunicări științifice "ISTRO-PONTICA. Tulcea 505 ani de la prima atestare documentară", Tulcea, 28-30 septembrie 2011, eds. Aurel-Daniel STĂNICĂ, Cristian Micu, Brăila, 275 p.

Condiții de prezentare a manuscriselor pentru revista PEUCE

Din punct de vedere tematic, revista PEUCE publică articole din domeniile: istorie veche, arheologie, artă, istoriografie, arhitectură, epigrafie, numismatică, antropologie, arheozoologie, palinologie, geologie, metalografie, bibliologie etc. Cronologic, acestea trebuie să se încadreze într-o perioadă cuprinsă de la paleolitic până la sfârșitul evului mediu, pe un spațiu geografic dedicat mai ales zonei Dunării Inferioare.

Revista PEUCE nu publică lucrări care au fost deja publicate sau urmează a fi editate simultan, excepție făcând (dacă colectivul de redacție este de acord) studiile apărute în reviste străine greu accesibile cititorilor români.

Este preferabil ca lucrările, redactate în limba română sau într-o limbă de circulație, să fie procesate pe computer. Astfel, pe lângă o copie imprimată și eventual ilustrația originală, articolele trebuie trimise și în variantă electronică.

a) pentru text: utilizarea programului Word for Windows, paragraf la un singur rând, font Times New Roman, (cu diacritice pentru materialul prezentat în limba română), cu următoarele dimensiuni:

- titlu, autor, articol   – 10 puncte;
- note de subsol   – 9 puncte;
- rezumat   – 9 puncte.

b) ilustrația:

- liniară, în 2 griuri (black and white), rezoluție minimă 500 dpi;
- fotografică (alb-negru sau color) scanată în format *.jpg sau *.tiff, rezoluție minimă 500 dpi¹.

Notele infrapaginale, numerotate continuu, vor fi redactate după sistemul anglo-saxon: autor, anul apariției lucrării, pagina citată – după caz figura, tabelul – (ex.: Pippidi 1967, 84, fig. 3/4), urmând ca în final să se anexeze o listă bibliografică ordonată alfabetic, după numele autorilor, și cronologic, pentru fiecare autor în parte.

Lista bibliografică va fi redactată în forma:

– pentru carte de autor: nume autor, anul apariției, titlul lucrării, volum (număr și titlu), ediție, serie (colecție), numărul în cadrul seriei sau colecției, locul apariției

Exemple:

Hendy, M.F. 1969, *Coinage and Money in Byzantine Empire 1081-1261*, Dumbarton Oaks Center of Byzantine Studies, 12, Washington

¹ În cazul în care nu este posibilă scanarea conform cerințelor formulate, autorul poate trimite ilustrația în original (desene, fotografii, diapozitive).

Grierson, Ph. 1973, *Catalogue of the bizantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, III, 2. *Basil I to Nicephorus III (867-1081)*, Washington.

Bader, T. 1983, *Die Fibeln in Rumänien*, PBF 16, 6, München.

– pentru articole: nume autor, anul apariției, titlul articolului, numele publicației sau al volumului colectiv, tom, număr, locul apariției și editorul - pentru volume colective, paginile articolului.

Exemple:

Biro, M. 1974, *Roman Villas in Pannonia*, ActaArchHung 26, 1-57.

Morrisson, C. 1994, *Monnaie et finances dans l'Empire byzantin Xe - XIVe siècles*, în *Monnaie et finances à Byzance: analyses, techniques*, série Variorum Reprints, IV, Aldershot, 291-315.

Bonifay, M., Villedieu, F. 1987 (1989), *Importations d'amphores orientales en Gaule (Ve - VIIe siècles)*, în *Recherches sur la céramique byzantine. Actes du colloque organisé par l'École Française d'Athènes et l'Université Strasbourg*, II, Athènes, BCH, Suppl. 17, 21-36.

Bonev, A. 1995, *The Gold Treasure from the Vulchitrun Village (Pleven District) and the Problems of cultural Contacts in Southeast Europe in the Second Half of the Second Millenium BC*, în Bailey, D., W., Panayotov, I. (eds.), *Prehistoric Bulgaria*, Monographs in World Archaeology 22, Madison Wisconsin, 277-308.

Titlurile periodicelor, volumelor, cataloagelor, *corpora*, enciclopediilor se vor abrevia după *Normele de întocmire a manuscriselor*, Anexele 2 și 3 din SCIVA 46, 1995, 3-4, 356-370. Orice altă abreviere în afara celor ce se regăsesc în lucrarea citată va fi prezentată și explicit, la sfârșitul listei bibliografice.

Titlul articolului trebuie trimis la redacție atât în limba în care a fost redactat, cât și în limbile română și engleză.

Rezumatul, redactat în limba română și în limba engleză (opțional se pot publica și rezumate în alte limbi de circulație: franceză, italiană, germană), se va adăuga la începutul articolului. De asemenea, manuscrisul trebuie însoțit de 4-5 cuvinte cheie și de explicația figurilor în limba română, engleză și a limbii în care a fost redactat articolul.

Ilustrația – planșele – trebuie să aibă dimensiunea maximă corespunzătoare oglinzii paginii revistei PEUCE (19,5 × 13,5 cm), cu excepția hărților, planurilor, profilelor sau tabelor, care, pentru a fi inteligibile lectorului, sunt realizate la dimensiuni sau formate ce nu se încadrează în pagină. În cazul figurilor care nu ocupă o pagină întreagă sau sunt confecționate la dimensiuni mai mari decât oglinda paginii

autorul trebuie să indice, cu creionul, pe marginea planșelor proporția de reducere dorită. Când o figură e compusă din desene la scări diferite, se indică, pentru fiecare desen în parte, scara folosită.

Pentru a facilita apariția la timp a volumului vă rugăm să respectați termenul limită de trimitere a lucrărilor – **31 martie al fiecărui an**.

Nu se vor accepta decât materiale bine documentate științific, constând în studii, articole, note, recenzii. Contribuțiile primite spre publicare vor beneficia de câte două referate conform procesului de recenzare specific revistei Peuce (vezi: http://revistapeuce.icemtl.ro/procesul_de_recenzare.html).

Redacția

Submission of manuscripts for PEUCE N.S. - History and Archaeological Studies and Research Journal

It is preferable that papers are written in Romanian or in a foreign language of international circulation (English, French, Spanish, Italian or German) and are in Word file. The manuscript sent to the editorial office must contain a disk or a CD with text and illustration, the printed copy and, if possible, the original illustration.

Thematically, **Peuce** journal publishes articles from the following fields: ancient history, archaeology, art, historiography, architecture, epigraphy, numismatics, anthropology, archaeozoology, palynology, geology, metallography etc.; chronologically, the article must be dedicated to a period starting from the Palaeolithic until the end of the Middle Ages, in a geographic area dedicated especially to the Lower Danube area.

- a) the text: use Word for Windows, 1.0-line spaced throughout, Palatino Linotype font (with diacritical marks if the article is written in Romanian) of the following sizes:
  - title, author, text – 10;
  - footnotes – 9;
  - abstract – 9.
- b) the illustrations:
  - if linear, in 2 shades (black and white), minimum resolution 300 dpi;
  - if photographic (black and white or color) scanned in *.jpg or *.tiff format, minimum resolution 500 dpi.

Consecutively numbered footnotes will follow the British footnotes referencing system: author, year of publication, page, and figure/table, if applicable (e.g.: Pippidi 1967, 84, fig. 3/4). An annex will be added at the end with the list of publications in alphabetic order according to the name of the author, and chronologically in case of several publications of one author.

Cited works will be listed as follows:

- for books: name of author, year of publication, title, volume (number and title), edition, series (collection), number in the series or collection, city of publication.

E.g.:

Hendy, M.F. 1969, *Coinage and Money in Byzantine Empire 1081-1261*, Dumbarton Oaks Center of Byzantine Studies, 12, Washington

Grierson, Ph. 1973, *Catalogue of the byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, III, 2. *Basil I to Nicephorus III (867 – 1081)*, Washington.

Zugravu, N. 1997, *Geneza creștinismului popular al românilor*, Bibliotheca Thracologica 18, Bucharest.

- for articles: name of author, year of publication, title of article, name of the publication or collective volume, tome, city of publication and editor – in case of collective volumes, and cited pages.

E.g.:

Biro, M. 1974, *Roman Villas in Pannonia*, ActaArchHung 26, 1 - 57.

Chapman, R., Randsborg, K. 1981, *Approaches to the archaeology of death*, în (in) Chapman, R., Kinnes, I., Randsborg, K. (eds.), *The Archaeology of Death*, Cambridge, 1-38.

Morrisson, C. 1994, *Monnaie et finances dans l'Empire byzantin Xe - XIVe siècles*, în *Monnaie et finances à Byzance: analyses, techniques*, série Variorum Reprints, IV, Aldershot, 291-315.

Bonifay, M., Villedieu, F. 1987 (1989), *Importations d'amphores orientales en Gaule (Ve - VIIe siècles)*, în *Recherches sur la céramique byzantine. Actes du colloque organisé par l'École Française d'Athènes et l'Université Strasbourg*, II, Athènes, BCH, Suppl. 17, 21-36.

Cambi, N. 1986 (1989), *Amfore romane in Dalmazia*, în *Amphores romaines et histoire économique: Dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienne (22 – 24 mai 1986) organisé par l'Università degli Studi di Siena, l'Università degli Studi di Roma – La Sapienza, le Centre National de la Recherche Scientifique (RCP 403) et l'École Française de Rome*, Collection de l'École Française de Rome 114, Rome, 311-337.

Titles of periodicals, volumes, catalogs, *corpora*, and encyclopedias shall be abbreviated according to the *Manuscript writing standards*, Annexes 2 and 3 of SCIVA 46, 1995, 3-4, p. 356-370. Any other abbreviations aside from the foregoing paper will be presented explicitly, at the end of the cited works page.

The abstract, written both in Romanian and English will be added at the beginning of the article. The manuscript must also be accompanied by key words and the explanation of the figures in Romanian and English, and in the foreign language the article was written in (other than English).

The maximum size of illustrations – drawings – must correspond to the mirror of **Peuce** journal page (19.5 × 13.5 cm), except for maps, plans, profiles or tables that are made in sizes or formats that don't fit the page in order to be comprehensible to

the reader. In case the figures don't cover an entire page their size exceeds the page margin, then the author shall specify, using a pencil on the margin of the drawings the desired downscaling ratio. For a figure made of drawings at different scales, the author shall specify the scale used for each drawing.

Contributions sent for publication to **Peuce** journal shall be accompanied by data regarding each author's institutional affiliation and contact information.

In order to facilitate the publication of the journal's issue on time, please observe the manuscript submission deadline – **March 31st of each year**.

Only scientifically substantiated documented materials consisting of studies, articles, notes, and reviews shall be accepted. Contributions received for publication shall be subject to *peer review* assessment system.

The editorial office